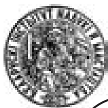
Беларускі інстытут навукі й мастацтва

Бібліятэка Бацькаўшчыны
Міжнароднае грамадскае аб'яднанне
«Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»

Кніга 31

Вітаўт Кіпель

Беларусы ў ЗША

Выданне другое,
дапрацаванае

Мінск
«Кнігазбор»
2017

УДК 821.161.3
ББК 84(4Беи)
К42

*Серыя «Бібліятэка Бацькаўшчыны»
заснавана МГА «ЗБС “Бацькаўшчына”» ў 2004 годзе*

Навуковы рэдактар
Наталля Гардзіенка

ISBN 978-985-?-?-?

ЗУБР

Калі ў 1993 годзе ў перакладзе Сяргея Шупы ў мінскім выдавецтве «Беларусь» накладам пяць тысяч асобнікаў выйшла першае выданне кнігі «Беларусы ў ЗША», у беларускай гуманістыцы з’явілася новая галіна: эміграцыязнаўства. Бо, нягледзячы на тое што гісторыя эміграцыі адлічвалася стагоддзямі, яе для афіцыйнай навукі быццам не было, не раўнуючы як з рэлігіяй: Бога няма, але атэізм ёсцейка. Так і тут: пра эміграцыю калі і пісалася, дык толькі ў прапагандовых мэтах і аўтарамі, імёнам якіх не месца на пачатку гэтае кнігі.

Тут жа было сапраўднае адкрыццё, Атлантыда і Эльдарада пад аднюю вокладкаю! Сотні імёнаў і лёсаў, якія за імі стаялі, дзеі і ўчынкі, цэрквы і інстытуты, кнігі, газеты і часопісы, а таксама тэксты — тэксты як рэпрэсаваныя на Бацькаўшчыне, але перахаваныя за акіянам, гэтак і новыя, створаныя на тым, другім беразе. Калі яшчэ і кім быў зроблены падобны падарунак айчыннай культуры?!

Аўтарам гэтай піянерскай, у найлепшых традыцыях амерыканскіх каўбояў кнігі быў дырэктар тады мала каму вядомай у метраполіі ўстановы — нью-ёркскага Беларускага інстытута навукі і мастацтва (БІНіМ) — доктар Вітаўт Кіпель. Гэта ў наступныя дзесяцігоддзі паспаліты чытач спазнае яго ў шматлікіх і разнастайных іпастасях: даследчыка, навукоўца, палітычнага і грамадскага дзеяча, бібліёграфа, апантанага кніжніка, шчодрага мецэната, захавальніка гістарычнай памяці не толькі паваеннай беларускай Амерыкі, але і даваеннага Мінска. Тады ж, на пачатку 90-х гадоў мінулага, XX стагоддзя, і ён сам, і тэма наогул былі суцэльнымі *terra incognita*.

Сёння, калі манаграфія перавыдаецца, абрэвіятура БІНіМ для абазнанага чытача ўжо пазнавальная, як ВКЛ, — з той толькі розніцаю, што першая — жывая, першая — існуе і дзеіць. На рахунку Інстытута, які правідлова атаясамляецца з постаццю ягонага дырэктара, — архіўныя зборы ў Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, кніжныя серыі — як уласныя, гэтак і выдадзеныя ў супрацы з Згуртаваннем беларусаў свету «Бацькаўшчына»; настольная кніга,

біблія кожнага не толькі даследчыка эміграцыі, але і наогул друкаванага слова — «Бібліяграфія беларускага і беларусаведнага друку на Захадзе», укладзеная разам з Зорай Кіпель. Было б файна параўнаць гэтую працу з аналагічнай метрапольнай, зробленай, прыкладам, у Акадэміі навук, але — няма з чым.

Вось у гэтым справа! Даробак Вітаўта Кіпеля, БІНіМа наогул унікальны. І ён, гэты даробак, так жа неабходны Беларусі, як Беларусь была неабходная аўтару і героям ягонай кнігі цягам ўсяго іхняга жыцця.

Пасля дэбюту на Бацькаўшчыне кніга «Беларусы ў ЗША» была выдадзеная ў 1999 годзе па-ангельску ў акадэмічным выдавецтве *«University Press of America»*. Для гэтага перавыдання за аснову ўзяты пераклад Сяргея Шупы. Вітаўтам Кіпелем былі не толькі зробленыя значныя праўкі-дадаткі з улікам часавых зменаў, але і напісаныя цалкам новыя раздзелы як навуковага, гэтак і мемуарнага характару ў пазнавальнай, ні на што не падобнай манеры аўтара ўспамінаў «Жыць і дзеіць»...

Выхад кнігі супадае з 90-гадовым юбілеем аўтара. Мудры і магутны, ён трымае на сабе Інстытут і дае наступнікам магчымасць працягу. Ён ёсць сімвал пераемнасці і трываласці. Ён — наш зубр.

Лявон Юрэвіч

ПРАДМОВА ДА ДРУГОГА ВЫДАННЯ

Гэтай кнігі, г. зн другога выдання «Беларусаў у ЗША» яшчэ не было б, каб не Лявон Юрэвіч і Наталля Гардзіенка. Калі гады тры-чатыры таму ў гутарках я сказануў, што збіраюся-занатоўваю дадаткі, папраўкі, заўвагі да «Беларусаў у ЗША», плануючы на «далёкі прыцэл» новае выданне, яны адразу ж пачалі мяне «бамбіць»: «Сп. Вітаўт, сп. Кіпель, кнігу трэба перавыдаць, і то як хутчэй!». Я аднеківаўся, даючы розныя прычыны-адгаворкі-адмовы, улучна і з такім цверджаннем: «Бярыце, дапрацоўвайце, перавыдавайце — вам у рукі праца з новым выданнем». Але на гэткі варыянт яны не пайшлі, прадаўжаючы асцярожна, ветліва, а мне здавалася, вельмі настойліва-неадступна, прыпамінаць аб патрэбе новага выдання.

З ходам часу, пасля сотняў штодзённых (а тыднёвых даўжэйшых гутарак) напамінаў ад Лявона (з ім у мяне камунікацыя штодзённая) я прыблізна год таму згадзіўся, засеў за працу. У выніку — кніга на стале!

Шаноўныя Наталля і Лявон! Вы былі пачынальнікамі, выдатнымі памагатымі, дарадцамі — бязмерна Вам удзячны, мае маладыя сябры-супрацоўнікі!

У тым далёкім, іншым стагоддзі, у 1993 годзе, калі ў Менску ў выдавецтве «Беларусь» адбывалася прэзентацыя кнігі «Беларусы ў ЗША», мне было вельмі няёмка, бо, атрымаўшы кнігу перад прэзентацыяй і прачытаўшы ўступ, я спасцярог, што нікому не падзякаваў. Мне сапраўды было прыкра за няўвагу, хоць «для маральнага супакою» я спісаў недагляд на «эпоху» — узнёслы настрой беларускага грамадства. Але, як кажуць амерыканцы, глыбока ў сабе я аб гэтым не забываўся. І таму цяпер, задняй датай я перапрашальна дзякую рухавікам першага выдання: сп. Алесю Лукашуку — першаму, хто прачытаў англамоўны манускрыпт і сказаў: «Трэба выдаць па-беларуску ў Менску»; сп. Сяргею Шупу — сілавіку, які пераклаў манускрыпт з ангельскай у беларускую мову, адрэдагаваў беларускі тэкст, стварыў макет і дапільнаваў друк; спсп. Адаму Мальдзісу і Пятру

Краўчанку — тагачасным уладным адміністратарам, якія праект выканалі; сп. Анатолю Клешчуку за ілюстрацыйна-фатаграфічнае афармленне кнігі. Усім вам, паважаныя спадары-добразычліўцы, шчырая ўдзячнасць!

Як і ў маіх беларусаведных друках, услед за в. п. Зорай, першым чытачом, крытыкам, дарадцам, а вельмі часта і рэдактарам быў і ёсць мой жыццёвы сябра Янка З. Але ў цяперашнім выпадку з «Беларусамі ў ЗША» за чытанне-слуханне, парады, крытыку і дапаўненні я вельмі і шчыра ўдзячны Надзі і Янку Запруднікам.

За шматлікія заўвагі і канкрэтныя новыя дадаткі-факты, а іх ёсць ладная колькасць, я вельмі дзякую сп-ні Лізе Літаровіч.

Ясная справа, працуючы над тэмай, якая ахоплівае вялікую беларускую грамаду, шмат у каго з грамады пытаешся, шукаеш, даведваешся — маеш дачыненне з вялікай «сям'ёй», і ім усім вялікі дзякуй:

Алесі, Юрку і Ларэйн Кіпель, уладыку БАПЦ Святаславу, Адаму Акулічу, Наталлі Бярыла, Лёлі Касоўскай-Лапіцкай, Таццяне Кулакевіч, Ганне Сурмач, Таццяне Красоўскай, Вячаславу Бортніку, Анатолю Пранцэвічу, Уладзіміру Слабіну, Аркадзю Чарапанскаму, Валеру Кавалеўскаму, Ірыне Красоўскай, Марату Клакоцкаму, Зміцеру Левіту, Леаніду Зубараву, Вітулю Зайку, Сяргею Раманюку, Алегу Гардзіенку, Валянціне Трыгубовіч, а. Ігару Лабацэвічу, Кастусю Хадыку, Кацярыне Вініцкай, д-ру Расціславу Гарошку, Янку Грышкевічу, Марыі Данілюк, Жоржу Навумчыку, Зянону Пазняку, Кастусю і Марыі Верабей, Вячку Станкевічу, Івонцы Сурвілле, Святаславу Шабовічу і інш.

Благаслаўлёна тая зямля —
і быць Ёй свабоднаю вечна! —
што брацьцям маім прытулак дала
ў сям'і сваёй чалавечнай.

Ларыса Геніюш

УСТУП

«Беларусы ў ЗША» — не проста назва новае кнігі. Гэта новае паняцце. Нягледзячы на этнічную разнастайнасць краіны, шмат для каго беларусы — новая рэалія на этнічнай мапе Злучаных Штатаў. Тым не менш этнічная прысутнасць беларусаў у Злучаных Штатах Амерыкі мае больш за стагадовую гісторыю.

З прычыны неспрыяльнага збегу гістарычных акалічнасцяў, тэрміналагічнае невыразнасці ды імперскіх памкненняў суседзяў раннія беларускія іміграНты — беларусы-ліцвіны — праз нязначную сваю колькасць заставаліся незаўважнымі. Бальшыня ж масавае беларускае іміграцыі была залучаная ў бюракратычную катэгорыю «рускіх» у шырокім сэнсе гэтага паняцця. Гэтая бірка мацавалася да іх, як толькі яны ўпершыню пераступалі парогі адміністрацыйных установаў Расійскае імперыі. Ніхто не пытаўся ў іх думкі што да іхнага самавызначэння, а самі яны былі не ў стане запярэчыць. Нават калі ў іх пыталіся, яны не маглі выразна адказаць з прычыны палітычнага і гістарычнага няведання або і проста абыякавасці да свае мінуўшчыны, да свае этнічнае тоеснасці. Толькі адно мелі яны на думцы — патрапіць у зямлю абяцаную. Для рэгістратараў і статыстыкаў сяляне-іміграНты з Беларусі сталіся «рускімі».

Па прыбыцці на амерыканскую зямлю іх сустракалі ды зноў жа рэгістравалі як «рускіх». Дзясяткі тысячаў прыязджалі, каб стацца яшчэ адной часткаю «іміграНцкіх масаў». Дзякуючы бюракратычнай інерцыі і непадрыхтаванасці службоўцаў урада ЗША беларусы не былі прызнаваныя ў якасці апрычонае нацыянальнае групы на працягу цэлых дзесяцігоддзяў пасля іхнага прыбыцця на берагі Новага Свету. ІміграНты, што паходзілі з беларускіх паветаў Віленскае і Смаленскае губерняў, а таксама з Гарадзеншчыны, Віцебшчыны, Меншчыны, Магілёўшчыны, Піншчыны, Берасцейшчыны і Гомельшчыны, заганяліся ў адну з «афіцыйных» этнічных катэгорый амерыканскімі іміграцыйнымі ўладамі, дэмографамі, сацыёлагамі, палітыкамі і таксама, на жаль, шматлікімі навукоўцамі. Гэткімі катэгорыямі былі:

«літоўцы» (*«Lithuanians»*, недакладны пераклад з «ліцвінаў», даўняга назову беларусаў, ужыванага да пачатку XX стагоддзя); «палякі» для беларусаў-каталікоў; «рускія» для праваслаўных беларусаў. Да таго ж шмат хто з беларусаў патрапляў у «іншыя славяне» або проста ў «іншыя».

І тут трэба добра ўсвядоміць, што гэтая «руская маса» была творам службоўцаў-бюракратаў Расійскае імперыі ды іхных калегаў у Злучаных Штатах. Дзеля зручнасці бюракратыі і адміністрацыйнае летаргіі людзі, што паходзілі з Беларускае зямлі, гаварылі па-беларуску і прывезлі разам з сваім небагатым нажыткам беларускія звычаі і традыцыі, рабіліся «рускімі». Гэткі паварот падзей быў не проста несправядлівасцю — сапраўднаю трагедыяй XX стагоддзя сталася тое, што бюракратыя займела ўладу маніпуляваць нацыянальнаю тоеснасцю людзей і замяняць яе вялікаю маною.

Бірка «рускі» прыліпла да многіх. Яны прымалі яе, бо што яны ведалі? Што яны маглі зрабіць? На кожным рагу прадстаўнікі ўлады запэўнівалі іх, што яны і напраўду «рускія».

Аднак сёння сацыёлагі і этнолагі *маглі б* нешта зрабіць, каб выправіць гэтую гістарычную памылку. Хімерычны тэрмін «рускі», сустраканы ў амерыканскай статыстычна-даведачнай літаратуры, мусіць быць старанна даследаваны навукоўцамі, каб выявіць шматлікія нацыянальнасці, што хаваюцца пад маскаю гэтае катэгорыі. Можна сказаць, абнавіўшы вядомае, стасаванае ў іншых абставінах выслоўе: «Паскрабі амерыканскага рускага, дык знойдзеш беларуса (або ўкраінца, грузіна і г. д.)».

Мэта гэтае працы — падаць удакументаваную інфармацыю пра гэтых памылкова азначаных амерыканскіх беларусаў ад XIX стагоддзя, праз першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя аж да пасляваеннае іміграцыі.

Шмат увагі ў кнізе аддаецца раскрыццю непаразуменняў, спрычыненых памылковым этнічным вызначэннем, і аналізу памылак, зробленых у мінулым рознымі даследчыкамі і арганізацыямі.

Жаданнем аўтара было таксама стымуляваць далейшыя даследаванні пра беларусаў у Злучаных Штатах, бо гэтая праца ўяўляе з сябе толькі ўводзіны ў новую вялікую тэму. Больш глыбокае вывучэнне такое этнічнае з’явы-праблемы застаецца задачаю будучых навукоўцаў.

Трэба спадзявацца, што гэтая кніга і будучыя даследаванні дазволяць знайсці для амерыканскіх беларусаў адпаведнае месца ў гістарычнай прасторы, вызначыць іхную этнічную тоеснасць і належна ацаніць іхны ўклад у разбудову і поступ Злучаных Штатаў Амерыкі.

Падаючы працу на суд беларускаму чытачу, хацелася б таксама, каб даследаванне беларускае эміграцыі наогул і ў ЗША ў прыватнасці на Бацькаўшчыне ішло больш сістэматычна і інтэнсіўна. На думку аўтара і шмат каго з даследчыкаў эміграцыі, настала пара не толькі вярнуць Беларусі двухмільённую масу яе сыноў і дачок, але і адзначыць беларускі ўклад у скарбонку сусветных дасягненняў у навуках — геаграфіі, хіміі, геалогіі і іншых — ды запісаць у дасягненні беларускае культуры здабыткі беларускіх эмігрантаў.

БЕЛАРУСКАЯ ІМІГРАЦЫЯ Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ, ПУБЛІКАЦЫЯХ І СТАТЫСТЫЧНЫХ КРЫНІЦАХ

Прыступаючы да разгляду беларускае эміграцыі / іміграцыі, неабходна адказаць на такія пытанні: 1) ці збіраліся ў гэтай галіне адпаведныя матэрыялы; 2) ці былі сістэматычныя спробы вывучэння працэсу эміграцыі беларусаў у Злучаныя Штаты і жыцця амерыканскіх беларусаў? На жаль, адказ на гэтыя пытанні будзе адмоўны, і даследчык эміграцыі з Беларусі непазбежна сутыкнецца з шматлікімі праблемамі.

Асноўная цяжкасць палягае ў тым, што беларусы не атрымоўвалі дакладнага этнічнага акрэслення ні пры выездзе з бацькаўшчыны, ні па сваім прыбыцці ў Злучаныя Штаты. Іх не запісвалі беларусамі. Галоўнаю прычынаю гэтага была пазіцыя расійскіх уладаў у нацыянальным пытанні. Трэба мець на ўвазе, што царскія ўлады пазбавілі беларусаў афіцыйнага назову і не дазволілі стварыць адміністрацыйную адзінку, якая ўлучала б усю беларускую этнаграфічную тэрыторыю. Расійская адміністрацыя называла беларусаў рускімі, нягледзячы на тое што ў перапісе 1897 года ўжо была рубрыка «беларусы», «беларуская мова» і гэтыя тэрміны ўжываліся ў навуковых колах. Што да пагляду на эміграцыю з Расійскае дзяржавы, дык, з аднаго боку, расійская адміністрацыя ўважала, што «истинно русские» людзі не выязджаюць, а з другога боку, беларусы пад сваім сапраўдным імем у статыстыцы не фігуруюць ні ў рубрыцы «іншародцы», ні ў рубрыцы «племянны склад». Другая цяжкасць заключалася ў тым, што канфесія атаясамлівалася з нацыянальнасцю: беларусаў рыма-каталіцкага веравызнання залічалі ў палякі, праваслаўных — у рускія.

Магчымасць дакладнага этнічнага акрэслення беларусаў пры іміграцыі ў ЗША і рэгістрацыі іх як беларусаў была амаль выключаная. Па-першае, нацыянальная прыналежнасць у тых умовах атаясамлівалася з грамадзянствам паводле пашпарта, дзе этнічная прыналежнасць не вызначалася. Па-другое, бюракраты амерыканскіх іміграцыйных уладаў дзейнічалі ў поўнай згодзе з сваімі расійскімі братамі: у аператыўным даведніку «Слоўнік расаў або народаў» (Ва-

шынгтон, 1911)[1], які браўся за падставовы дакумент пры рэгістрацыі імігрантаў, беларусы не прызнаваліся асобнаю этнічнаю групаю. Нягледзячы на тое што аснову гэтых дзвюх урадавых бюракратый складалі дзве розныя і нават супрацьлеглыя філасофскія канцэпцыі — нацыянальны прыгнёт і дыктатура ў Расіі ды павага да правоў чалавека ў Злучаных Штатах, — яны згаджаліся ў канчатковым выніку: шмат якім этнічным групам не знаходзілася месца ў статыстыцы па абодва бакі акіяна. Гэткім парадкам, даследаванні, што грунтаваліся б на статыстычных дадзеных, сталіся амаль немагчымыя. Стварылася парадаксальная сітуацыя: з аднаго боку, вядомы факт, што беларусы прыязджалі ў Амерыку ў вялікай колькасці, а з другога боку, пра іх няма ніякае афіцыйнае статыстыкі. Гэта і было адной з галоўных прычынаў таго, што сотні працаў пра амерыканскіх славянаў зусім не згадваюць пра беларусаў. У сапраўднасці ж становішча яшчэ горшае: на тысячах і тысячах старонак даследаванняў і аналізаў беларусы Злучаных Штатаў атрымоўваюць памылковае этнічнае акрэсленне і выступаюць пад чужым імем. Такім чынам, вывучэнне беларусаў у Злучаных Штатах — справа няпростая.

Ніжэй разглядаецца даследчая літаратура пра славянскую іміграцыю, робіцца спроба высветліць і запоўніць прабелы ў дачыненні да беларусаў у гісторыі амерыканскае іміграцыі ды паказаць, што прысутнасць беларусаў, тым не менш, была заўважаная, хоць гэта і не заўсёды было ясна выказана ў друку.

Пра некаторыя праблемы вывучэння беларусаў у Амерыцы было сказана ў нашай ранейшай публікацыі[2]. Цяперашні аналіз значна пашырае рамкі даследавання ды ўлучае як англамоўныя, іншамоўныя, гэтак і беларускамоўныя крыніцы і матэрыялы.

Англамоўныя публікацыі

За выключэннем невялікіх заўваг у агульных працах пра славянаў у Амерыцы і ў кароткіх газетных артыкулах ды нязначных згадак у даведачнай літаратуры, пра беларусаў Амерыкі напісана няшмат. Нягледзячы на шырокі і разнастайны спектр славянаведных даследаванняў у Амерыцы, беларуская тэматыка ўсё яшчэ застаецца па-за ўвагаю навукоўцаў.

[1] Dictionary of Races or Peoples (Reports of the Immigration Commission. Senate, Doc. № 662). Washington, 1911.

[2] Kipel, V. The early Byelorussian presence in America // Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 113–131.

Дэзынфармацыя і няўвага да Беларусі пачынаецца ўжо ў амерыканскай школе і працягваецца праз далейшыя стадыі навучання, у якіх на Усходнюю Еўропу наогул, а на Беларусь у прыватнасці зварочваецца вельмі малая ўвага. У выніку недастатковасці інфармацыі ў навучальным працэсе не ўзнікае зацікаўленасці вучняў і студэнтаў у далейшых студыях. І хоць апошнім часам назіраецца пэўны прагрэс, усё XX стагоддзе як Беларусь, гэтак і іншыя краіны Усходняе Еўропы былі занядбаныя ў адукацыйным працэсе. Тым не менш славянаведныя студыі ў Амерыцы не застаюцца без увагі.

Паважныя працы пра славянскую іміграцыю пачалі з'яўляцца ў ЗША на пачатку XX стагоддзя. Інфармацыя пра Беларусь, калі яна ёсць, звычайна абмяжоўваецца да кароценькае нататкі пра мову ды геаграфічнае становішча.

Адзін з першых амерыканскіх даследчыкаў, хто згадаў пра Беларусь у гістарычным кантэксце, быў Ален МакЛохлін. Ён пісаў: *«У XIV стагоддзі літоўскія князі гаспадарылі на землях, дзе сёння жывуць палякі, літоўцы і беларусы»*. На жаль, гэты даследчык не адзначае прысутнасці беларусаў у Амерыцы[3].

Не адзначаныя беларусы і ў серыі працаў пра ўсходнееўрапейцаў і славянаў, якія друкаваліся на пачатку стагоддзя ў часопісе *«Charities»*[4]. Тым не менш паасобныя аўтары засяродзілі сваю ўвагу на праблеме значэння тэрміна «рускі», які яны часта бралі ў двукоссе. Гэтак, Мэры Б'юэл Сэйлз пісала:

Найперш трэба коратка перагледзець этнічную і рэлігійную характарыстыку двух народаў, якія мы згадваем як «палякаў» і «рускіх». Што да палякаў, дык справа досыць ясная. Некаторыя з іх акрэсліваюць сябе як «нямецкія», а некаторыя — як «расійскія» палякі, аднак бальшыня з іх звычайна гэткага адрознення не бачыць. З гэтак званымі «рускімі» справа больш складаная.

Далей аўтар адзначае, што «рускія» — гэта найчасцей «маларосы», улучаючы ўсе іншыя тыпы «рускіх» ва ўсёабдымную рубрыку «розныя»[5].

Іншы аўтар, Кэйт Холідэй Клэгхорн, слушна вызначае на мапе паходжанне рускіх імігрантаў — «з заходніх ускраінаў» (імперыі) — і піша:

Большасць гэтых «новых» імігрантаў, як з Аўстра-Вугоршчыны, гэтак і з Расіі, можа быць разгляданая пад агульным назовам славянаў. Гэта значыць, што ўсе гэтак азначаныя народы гавораць мовамі, агульна вядомымі як славянскія. Гэткае азначэнне паказвае збольшага і на этнічную прыналежнасць, і, беручы пад увагу важнасць, якая аддаецца сёння ў грамадскім жыцці «этнічнаму» фактару, было б добра разгледзець этнічныя дачыненні, якія часткова выяўляюцца, а часткова прыхоўваюцца ў дачыненнях моўных. [...]

Народы, азначаныя ў нашым пераліку як славяне паводле мовы і збольшага паводле этнічнае прыналежнасці, можна падзяліць на паўночных славянаў, якія ўлучаюць г. зв. «рускіх», палякаў, чэхаў, мараваў, славакаў і русінаў, паўдзённых славянаў. [...]

Славяне Расіі складаюць каля паловы насельніцтва краіны... З іх каля сарака мільёнаў — велікаросы. [...] Гэта тыповыя расейцы ці то сапраўдныя маскоўцы. Як відаць з мапы дый з статыстычных дадзеных, яны амаль не эмігруюць.

У гэтым месцы Клэгхорн заўважае, што *«рускія, згаданыя ў нашай статыстыцы, напэўна, не належаць да названае катэгорыі, але, магчыма, складаюць групу асобаў нявызначанае этнічнае прыналежнасці»*[6].

На праблему тэрміна «рускі» зварачаюць увагу таксама Джон Команз і Эміл Балч[7]. Яны падкрэслілі, што этнічная група, называная рускімі, у сапраўднасці не аднастайная, а ўяўляе з сябе мяшанку розных народаў. Гэтак, Дж. Команз піша пра рускіх наступнае: *«Што да гэтых імігрантаў, дык важна зазначыць факт, што рускіх з іх 2 %, а 98 % — няруская»*.

Гэтыя раннія працы пра славянаў у Амерыцы былі досыць грунтоўныя і аўтарытэтныя ды падавалі значны інфармацыйны матэрыял, і тым больш прыкра, што ў іх беларусы не былі вылучаныя як асобная этнічная група. Наступныя пакаленні даследчыкаў славянскае іміграцыі прынялі тэрмін «руская» без ніякіх засцярогаў, гэтым самым укараняючы пачатковую памылку.

Непакоілі даследчыкаў і статыстычныя дадзеныя пра імігрантаў увогуле і ў прыватнасці пра тых, хто паходзіў з Расійскае імперыі. Так, прафесар Карл Бак, аналізуючы дадзеныя амерыканскага перапісу пачатку XX стагоддзя ў горадзе Чыкага, зазначаў:

Літоўцы, якія паводле мовы і псіхікі складаюць асобны народ і прадстаўленыя тысячамі імігрантаў, нідзе не згадваюцца (у перапісе. — *В. К.*). *У Чыкага падчас перапісу перапісчыкі казалі ім, што для літоўцаў няма*

[3] McLaughlin, A. The Slavic immigrant // Popular Science Monthly. May to October 1903. P. 69.

[4] Charities. New York. 1904. № 10. P. 189–266.

[5] Charities. New York. 1904. № 10. P. 257, 259.

[6] Charities. New York. 1904. № 10. P. 205, 202.

[7] Commons, J. Races and Immigrants in America. New York (NY), 1907. P. 87; Balch, E. Our Slavic Fellow Citizens. New York (NY), 1910. P. 66, 277–278.

графы ў перапіснай анкеце, і таму яны мусяць запісацца або палякамі, або рускімі[8].

У сваім артыкуле пра насельніцтва Дэтройта Філіс Мэцлер пісала:

Адна ўсходняя група была прадстаўленая вялікаю колькасцю, але гэтая колькасць зманлівая. Перапіс 1890 года зарэгістраваў 669 рускіх, але большыня з іх, напэўна, не думала пра сябе як пра рускіх. Некаторыя з іх бясспрэчна гаварылі па-польску і мусілі быць разгляданыя як частка польскае грамады. Шмат сярод іх было і яўрэяў, пагромамі выгнаных з Расіі... Але факт, што ў горадзе да 1910 года не было адчынена ніводнае праваслаўнае царквы, сведчыць пра тое, што да 1889 года тут не было значнае групы свядомых рускіх[9].

Урад Злучаных Штатаў за першае дзесяцігоддзе XX стагоддзя прысвяціў шмат увагі даследаванню іміграцыйных працэсаў, выдаўшы ў якасці афіцыйных урадавых дакументаў серыю працаў пад загалоўкам «Даклады аб іміграцыі». Гэта грунтоўны аналіз іміграцыйных працэсаў, іх прычынаў і магчымых наступстваў для амерыканскае эканомікі. Асобным томам быў выдадзены вялікі даведнік «Слоўнік расаў або народаў» (1911). У ім падаецца аўтарытэтная інфармацыя пра беларусаў, азначаных ужываным тады тэрмінам *«White Russians»*. Колькі цытатаў дадуць уяўленне пра гэтую працу:

Беларусы — адна з трох асобных галінаў расійскае моўнае і этнічнае еднасці, прытым менш значная колькасна і палітычна за дзве астатнія. Гэта такі самы народ, як і велікаросы («рускія») або маларосы («русіны»), хоць у Амерыцы іх успрымаюць звычайна проста як рускіх. У адрозненне ад Чорнае Русі Белую Русь усё яшчэ можна знайсці на этнаграфічнай мапе. Гэта малы, але кампактны рэгіён, які геаграфічна прыблізна супадае з тым, што цяпер завецца «Заходняю Расіяю», аднак сягае бліжэй да Масквы на ўсходзе... Беларусы складаюць больш за тры чвэрці насельніцтва Магілёўскае і Менскае губерняў і амаль палову Віцебскае, Віленскае і Гарадзенскае. У Ковенскай губерні і ў Курляндыі яны набліжаюцца да балтаў.

Беларусы доўгі час былі ў палітычным паняволенні, спачатку пад уладаю Літвы, пасля Польшчы і нарэшце Велікаросіі, хоць іхны лёс здаецца цяпер лепшым за лёс усіх іншых заняволеных народаў Заходняе Расіі. З гэтае прычыны, між іншым, мы мала чуем пра іх як пра асобную нацыю... Іх звычайна лічаць чысцейшаю галіною рускага племя ў параўнанні з велікаросамі і маларосамі. Абодва апошнія народы ўвабралі ў сябе значна болей мангольскага, фінскага і татарскага элементу...

Яны належаць... да найчысцейшага тыпу гэтак званае ўсходняе, або кельта-славянскае, расы.

Беларусы налічваюць менш за 6 мільёнаў чалавек або крыху больш за адну дзясятую ад колькасці велікаросаў. Беларусы-імігранты не вылучаюцца ў асобную групу[10].

У тым самым дакуменце гаворыцца, што велікаросы эмігруюць галоўным чынам у Сібір, а аб’ём іхнае эміграцыі ў Амерыку меншы ў параўнанні з іншымі славянскімі народамі.

З гэтага дакумента выразна відаць, што амерыканскія іміграцыйныя ўлады мелі дакладнае ўяўленне пра этнічнае паходжанне імігрантаў з Расійскае імперыі. Застаецца загадкаю, чаму тыя самыя ўлады не карысталіся гэтымі дадзенымі і разуменнем гэтых этнічных адрозненняў пры складанні статыстычных матэрыялаў. Стэфані Бернардо, адна з сучасных даследчыкаў этнічных групаў у Злучаных Штатах, дае вельмі шчырае і дакладна выказанае тлумачэнне такога стаўлення ўладаў: *зручнасць*. Бернардо піша:

Больш за 200 000 рускіх прыехалі ў нашу краіну паміж 1881 і 1890 гадамі і яшчэ больш за 1,5 мільёна перабраліся ў Амерыку паміж 1901 і 1910 гадамі. Не ўсе яны, аднак, былі «рускімі» ў дакладным сэнсе слова — былі сярод іх яўрэі, палякі, украінцы, беларусы і карпатаросы, — але дзеля зручнасці іміграцыйныя службы рэгістравалі іх з увагі на краіну нараджэння або на іхны пашпарт, не зважаючы на іх індывідуальную этнічную спадчыну[11].

У сучаснай тэрміналогіі такое стаўленне ўладаў магло б быць разгляданае як парушэнне правоў чалавека. Гэтая пазіцыя іміграцыйных уладаў мела дзве галоўныя відавочныя прычыны. Першая з іх была палітычная: большыня імігрантаў-славянаў прыбывала з імперскіх дзяржаваў — Расіі і Аўстра-Вугоршчыны. Паняцце нацыянальнасці, якое набыло больш выразнае акрэсленне ўжо ў XX стагоддзі, тады толькі пачынала фармавацца ў гэтых шматнацыянальных імперыях, і цэнтральныя ўлады глядзелі на гэтую з’яву без вялікае прыхільнасці — невядома, што яна магла з сабою прынесці. І таму няма нічога дзіўнага ў тым, што Злучаныя Штаты, заняўшы пазіцыю, глыбока абумоўленую іх брытанскаю гісторыяю і каранямі, маўкліва пагадзіліся з паноўнымі поглядамі дзяржаваў — «пастаўнікоў» імігрантаў. Другою прычынаю

[8] Buck, C. A sketch of the linguistic conditions of Chicago (The University of Chicago Press. The Decennial Publications. First Series. Vol. VI). Chicago (IL), 1904. P. 6–7.

[9] Metzler, Ph. The People of Detroit, 1889 // Detroit Historical Society. January 1964. P. 12.

[10] Dictionary of Races or Peoples. P. 113–114.

[11] Bernardo, S. The Ethnic Almanac. Garden City (NY), 1981. P. 53.

неўжывання нацыянальна-этнічных крытэрыяў было тое, што Злучаныя Штаты пад згубным уплывам тэорыі «плавільнага катла» былі неадчувальныя да праблемаў нацыянальнасці, нацыянальнае тоеснасці ці нацыяналізму ды не імкнуліся падкрэсліць або захаваць этнічныя адрозненні. На жаль, гэты пункт погляду пануе ў вялікай меры сярод вашынгтонскае бюракратыі і да сёння.

Падсумоўваючы сказанае, трэба зазначыць, што ў ранняй літаратуры пра іміграцыю ў ЗША нельга знайсці афіцыйных звестак пра беларусаў, за выключэннем «Слоўніка расаў або народаў» з ягоным няўдалым цверджаннем, што беларусы не складаюць асобнае групы імігрантаў.

Прафесар Рычард Бок грунтоўна даследаваў і прааналізаваў пазіцыю амерыканскіх іміграцыйных уладаў і дадзеныя Бюро перапісаў Злучаных Штатаў. Ён спасылаецца на відавочныя тэрміналагічныя змены ў статыстычных звестках пра эміграцыю, якія нібыта ўвялі іміграцыйныя ўлады ў 1890-я гады. Тым не менш, зазначае прафесар Бок, *«тры часткі Расійскае імперыі не выступаюць пад асобнымі загалоўкамі»*. Каб атрымаць больш рэалістычныя дадзеныя аб «племянным складзе» імігрантаў, ён прапануе параўнаць амерыканскую статыстыку са звесткамі мясцовых перапісаў, асабліва перапісу Расійскае імперыі 1897 года, у якім важную ролю ў вызначэнні этнічнага паходжання адыгрывала родная мова[12].

На няшчасце беларусаў, іміграцыйныя ўлады Злучаных Штатаў не звярнулі ніякае ўвагі на імперскі перапіс 1897 года, паводле якога беларусаў налічвалася 6 380 000 чалавек (у сучасных межах рэспублікі)[13], і беларусы так і не былі ўлучаныя ў асобную рубрыку.

Фрэнк Уорн у сваім даследаванні славянскае іміграцыі ў антрацытавым вугальным басейне ў штаце Пенсільванія не вылучае асобна беларусаў, ён зноў ужывае тэрмін «рускія» з удакладненнем *«дзіўны тып рускіх»*[14]. Аднак з гутарак з трэцім і чацвёртым пакаленнямі амерыканцаў — нашчадкаў першых вуглякопаў канца 1890-х гадоў — вынікае, што ўсе яны паходзілі з Гарадзенскае, Віленскае або Валынскае губерняў. Шмат праваслаўных цэркваў у гэтым вугальным басейне былі пабудаваныя імігрантамі-беларусамі[15].

[12] Boeckh, R. The determination of racial stock among American immigrants // American Statistical Association. New Series. Vol. 76. Dec. 1906. P. 201–221.

[13] БелСЭ. Т. 12. Мінск, 1975. С. 55.

[14] Warne, F. The Slav Invasion and the Mine Workers. Philadelphia (PA), 1904. P. 102.

[15] Гутаркі аўтара з Мэры Краўс, Скрэнтан (штат Пенсільванія), кастрычнік 1987; з Галінай Кучура, Кінгстан-Далас (штат Пенсільванія), кастрычнік 1987, кастрычнік 1989.

Э. Рос у артыкуле «Славяне ў Амерыцы» зазначае, што «рускія» імігранты ў Злучаных Штатах, якіх ён налічвае 56 000, не «сапраўдныя рускія». Прадбачачы магчымыя праблемы, звязаныя з «рускаю» групаю, Э. Рос піша:

Аднак гэтыя меншыя плыні могуць згубіцца ў магутным патоку, які можа хлынуць на нас, як толькі адчыніцца клапан, які стрымлівае вялікую цэнтральную славянскую масу 80 мільёнаў «сапраўдных рускіх»[16].

Пішучы пра славянаў, што працавалі на фермах амерыканскага Поўдня, ЛеРой Ходжыз адзначаў:

Між іншым, у панящце «рускія», зазвычай ужыванае ў Злучаных Штатах, улучаецца некалькі славянскіх народаў. Гэта літоўцы (Lithuanians), што належаць да большае народнасці летаў (Letts), уласна рускія, якія ўлучаюць велікаросаў, беларусаў і русінаў, або маларосаў[17].

Джэром Дэйвіс у даследаваннях ужывае паняцце «рускія» гэтак: *«Пад рускімі ў гэтай працы разумеюцца велікаросы, што насяляюць Цэнтральную Расію, беларусы, што жывуць паміж Польшчаю і Расіяю, і маларосы з колішняе Паўдзённае Расіі»*. Дж. Дэйвіс між іншым адзначае:

Мы дакладна не ведаем, колькі рускіх і русінаў ёсць у Амерыцы. Разыходжанні ў меркаваннях складаюць сотні тысячаў. Прычына гэтага відавочная, калі мець на ўвазе складанасць прысутнае тут этнічнае праблемы. Да 1898 года Бюро перапісаў Злучаных Штатаў залічала ўсіх, хто прыбываў з тэрыторыі, кантраляванае царскім урадам, да рускіх. Пачынаючы ад 1898 года яўрэі, гэтаксама як і русіны, адзначаліся асобна. У 1910 годзе ўсе тыя, хто называў сваёю роднаю моваю рускую, разглядаліся як рускія. Калі мы звернемся да апошняга расійскага перапісу, дык убачым, што 2 % усяго насельніцтва Еўрапейскае Расіі былі яўрэямі, якія назвалі сваёю роднаю моваю рускую. З увагі на тое, што пераважная бальшыня эмігрантаў з Расіі ў Амерыку былі яўрэі, не выклікае сумневу, што больш за 2 % з іх былі зарэгістраваныя перапісам як рускія[18].

У сваёй іншай працы Джэром Дэйвіс піша:

Перапісам 1920 года ў Злучаных Штатах зафіксавана 392 049 рускіх, народжаных за межамі краіны, і разам з народжанымі ў Амерыцы людзьмі рускага паходжання яны складаюць агульную колькасць 731 949 чалавек. Тыя, хто знаёмы з метадамі падліку пры перапісе, ведаюць, што гэтая лічба можа

[16] Ross, E. The Slavs in America // The Century Magazine. 1914. № 4. P. 597–598.

[17] Hodges, L. Slavs on Southern Farms: An account. (U. S. Senate. Doc. № 595). Washington (DC), 1914. P. 21.

[18] Davis, J. The Russians and Ruthenians in America. New York (NY), 1922. P. IX, 20.

заключаць у сабе вялікую недакладнасць. Падлікі розных уладаў могуць вельмі істотна розніцца між сабою. [...] Хоць гэтыя меркаванні маюць няпэўную вартасць, афіцыйныя вынікі перапісу, як здаецца, апраўдваюць вызначаную колькасць каля 700 000, хоць гэта і азначае рост на 700 % у параўнанні з 1910 годам[19].

У працы, прысвечанай даследаванню славянскае іміграцыі да Першае сусветнае вайны, Ф'ерыл Хэс піша:

Гэтых рускіх імігрантаў, не ўлучаючы сюды карпатаросаў і расійскіх яўрэяў, ёсць каля 200 000. Мяркуецца, што 25 % з іх складаюць велікаросы (што паходзяць з Цэнтральнае Расіі), 40 % — беларусы (з Усходняе [sic!] Расіі) і 35 % — маларосы (украінцы з Расіі)[20].

Кенэт Мілер каротка згадвае беларусаў у сваёй кнізе, што выйшла ў 1925 годзе, і робіць пры гэтым важную заўвагу пра тое, што зусім выпала з поля зроку іншых даследчыкаў. *«Сярод беларусаў ёсць шмат рыма-каталікоў»*, — піша ён і зазначае, што беларуская нацыянальнасць не прызнавалася расійскімі ўладамі і што цяпер беларусы маюць сваю рэспубліку[21].

Цікавую заўвагу пра беларусаў і іншых славянаў, што паходзяць з Расійскае імперыі, зрабіў вядомы амерыканскі вучоны Морыс Дэйві. Гэты аўтар, знаёмы з нацыянальнымі праблемамі, цвердзіць:

Важны факт што да рускае іміграцыі палягае ў тым, што яна была пераважна няруская... Амерыканскія статыстыкі не бачаць адрозненняў паміж велікаросамі, беларусамі і маларосамі, але ёсць падставы меркаваць, што велікаросы пераважалі ў рускай эміграцыі да 1905 года, тым часам як пасля гэтага пачалі ў большай колькасці эміграваць украінцы і беларусы.

Прычынаю гэткага становішча, паводле Дэйві, было тое, што да 1905 года пераважала руская рэлігійная іміграцыя, як, прыкладам, духаборы і іншыя рэлігійныя групы, пасля 1905 года пачала пераважаць няруская іміграцыя[22].

Амерыканскія аўтары Фрэнсіс Браўн і Джозэф Роўчэк падзяляюць думку Дэйві[23]. Расійскія даследчыкі В. Бонч-Бруевіч і Валерыян

[19] Davis, J. The Russian Immigrant. New York (NY), 1922. P. 9–10.

[20] Hess, F. High Adventure. New York (NY), 1925. P. 119.

[21] Miller, K. Peasant Pioneers. New York (NY), 1925. P. 13. (Рэпрынт: 1969).

[22] Davie, M. World Immigration. New York (NY), 1936. P. 135, 136.

[23] Brown, F.; Roucek, J. Our Racial and National Minorities. New York (NY), 1937. P. 203.

Абаленскі таксама выказвалі меркаванне, што рускія сектанты складалі найбольшую групу эмігрантаў з Расійскае імперыі перад 1905 годам[24]. Абаленскі, аднак, ацэньвае колькасць беларускіх эмігрантаў, нават да 1905 года, на тым самым узроўні, што і рускіх сектантаў. З Абаленскім можна, бадай, пагадзіцца, бо некаторыя крыніцы, як, прыкладам, «Памятная кніжка Гарадзенскае губерні за 1905 год», паказваюць на значную колькасць беларусаў, якія эміґравалі ў Злучаныя Штаты[25]. Больш таго, у допісе з Віленскае губерні за 1903 год паведамляецца, што эканамічнае становішча ў губерні вымушае сялянаў эміграваць галоўным чынам у Амерыку[26]. Гэтыя высновы сугучныя звесткам, якія падае ўпаўнаважаны ўрада ЗША да справаў іміграцыі ў 1902 годзе, як зазначае Абаленскі[27].

Разам з тым Вячаслаў Панюціч у сваім аналізе міграцыйных працэсаў на Беларусі паказвае, што службоўцы ў розных мясцінах паведамлялі пра павелічэнне эміграцыі ў Амерыку пасля 1906 года[28].

У пазнейшых працах амерыканскіх аўтараў пра славянаў надалей ставілася пад сумненне вартасць статыстычнага матэрыялу пра «рускіх», і шмат хто з даследчыкаў адкрыта зазначаў, што гэтыя звесткі ненадзейныя і не могуць брацца пад увагу. Так, Карл Вітке цвердзіць, што статыстыка, якая датычыць імігрантаў з былое Расійскае імперыі, не мае значэння, бо ў ёй не робіцца розніцы паміж тымі, каго ён называе «сапраўднымі рускімі», ды іншымі нацыянальнасцямі. З недаверам ставіцца гэты аўтар і да звестак пра палякаў:

У 1920 г. у Злучаных Штатах налічвалася 3 000 000 асобаў польскага паходжання, аднак і тут не трэба забывацца, што ў статыстыцы палякаў не заўсёды выразна адрознівалі ад русінаў і падобных групаў[29].

Луіс Адамік ужывае няясны і зламысны тэрмін «славянаросы» (*«Slavic-Russian»*) з відавочным намерам ахапіць усе славянскія

[24] Obolenskii, V. Emigration from and immigration into Russia // International Migrations. Vol. 2. New York (NY), 1931. P. 521–580.

[25] Памятная книжка Гродненской губернии на 1905 год. Гродна: Губернская типография, 1905. С. 83.

[26] Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Т. 2. Мінск, 1940. С. 613.

[27] Оболенский (Осинский), В. Международные и межконтинентальные миграции в довоенной России и СССР. Москва, 1928. С. 59.

[28] Панютич, В. К вопросу о росте отходничества из Белоруссии в эпоху капитализма. 1861–1914 // Материалы конференции молодых ученых. Вып. «История». Минск, 1963. С. 47–54.

[29] Wittke, C. We who built America: the saga of the immigrant. New York (NY), 1939. P. 420, 427.

нацыянальнасці імігрантаў з Расійскае імперыі, хоць і адзначае, што ў Амерыку прыязджалі і беларусы. Адамік піша, што *«колькасць славянароскіх імігрантаў складае каля чатырохсот тысячаў»*[30].

Праблемы, звязаныя з шырокім і неперабарлівым ужываннем тэрміна «рускія», разглядаліся ў розных працах. У сваёй публікацыі пра імігранцкія паселішчы ў штаце Канектыкут Сэмюэл Коніг піша:

З прычыны таго, што перапісы ў Злучаных Штатах залучалі без разбору пад шыльду «рускіх» розныя этнічныя групы, нарадзілася папулярнае ўяўленне, што ў Амерыцы вельмі шмат рускіх. Насамрэч жа сапраўдныя рускія, а пад імі мы разумеем велікаросаў, ніколі не прыбывалі сюды ў вялікай колькасці і, як з гэтага вынікае, складаюць значна меншую групу імігрантаў, чым гэта звычайна ўважаецца. Калі родная мова можа быць паказчыкам колькаснае вагі пэўнае этнічнае групы, тады, згодна з Бюро перапісаў Злучаных Штатаў, у Канектыкуце ёсць 9810 рускіх. Гэтая лічба непазбежна выключае народжаных у Амерыцы, затое бясспрэчна ўлучае шмат украінцаў і ўсіх беларусаў[31].

Тым часам як некаторыя даследчыкі ясна і дакладна выказвалі свае сумненні што да слушнасці называння кожнага іміграната з Расійскае імперыі «рускім», іншыя аўтары фармулявалі свае засцярогі не гэтак выразна, але, тым не менш, аспрэчвалі ўжыванне тэрміна «рускія» ў дачыненні да шырокага спектру народаў. Шэраг амерыканскіх даследчыкаў, што вывучалі мову славянскіх імігрантаў у Амерыцы, падкрэслівалі той факт, што бальшыня гэтых імігрантаў гавораць не па-руску — у працах часта ўжываецца выраз *«правільная руская мова»* (*«proper Russians»*), — а некалькімі рознымі славянскімі мовамі. Пры тым згаданыя імігранты, калі ў іх пыталіся, цвердзілі, што гавораць «па-руску». Гэтую з'яву можна было назіраць, прыкладам, на судовых пасяджэннях.

Хадайнікі-рускія, якія жадаюць уехаць у Злучаныя Штаты... гэта, як выглядае, непісьменныя рабочыя, толькі адзін з якіх, здаецца, Гегіеў, гаворыць нармальнаю рускаю моваю... Іх цёмнасць спрыяла таму, што яны ўтварылі сваю асобную кліку на шкоду грамадзе[32].

Х. Уэлз, вядомы амерыканскі пісьменнік, даследаваў пашырэнне рускае мовы ў Злучаных Штатах і пісаў наступнае:

[30] Adamic, L. A Nation of Nations. New York (NY), 1945. P. 152, 154.

[31] Koenig, S. Immigrant Settlements in Connecticut, their Growth and Characteristics. Hartford (CT), 1938. P. 43–44.

[32] Abbott, E. Immigration select documents and case records. Chicago (IL), 1924. P. 254.

Звычайна ўважаецца, што ў нашай краіне жыве вялікая колькасць рускіх, і сапраўды, паміж 1890 і 1910 гадамі ў Злучаныя Штаты з Расійскае імперыі прыбыло некалькі мільёнаў імігрантаў. Большасць з іх, аднак, былі яўрэі, якія гаварылі на ідыш, хоць родная мова некаторых з іх была руская; рэшта была пераважна палякамі, якія, вядома ж, не дазволяць паблытаць сябе з ніякімі рускімі. Толькі невялікая частка была сапраўднымі рускімі, украінцамі або русінамі. І нават сярод іх украінцы і русіны да вайны складалі большасць[33].

Нехта Пятро Сцепаноўскі, пішучы з Каліфорніі, адказаў на гэты артыкул Х. Уэлза ў лісце да вядомага культуролага Х. Мэнкена такімі заўвагамі:

Мне прыйшло на думку, што вы можаце выкарыстаць артыкул Х. Уэлза пра рускую мову (Mercury, красавік 1932) у будучым выданні «Амерыканскае мовы». Як ваш заўсёдны чытач — і, калі дазволіце, гарачы прыхільнік — я лічу сваім святым абавязкам папярэдзіць вас ад такога ўвекавечання Уэлзавае энтузіястычнае лухты. Дастаткова будзе падаць колькі прыкладаў, каб пераканаць вас, што я гавару не з пустое галавы... Ну дык вось. С. 448, слупок 1, адступ 1. «Толькі невялікая частка была сапраўднымі рускімі, украінцамі або русінамі...» Найбольшаю групаю даваенных імігрантаў былі беларусы (з занядбанага балотнага краю Заходняе Расіі)[34].

Яскравы прыклад тэрміналагічнае блытаніны і неразумення нацыянальнага пытання ў былой Расійскай імперыі ўяўляе з сябе праца Генры Фэрчайлда «Паходжанне імігрантаў» (1927), дзе ён апісвае «сапраўдных» рускіх сялянаў, маючы на ўвазе велікаросаў, і тлумачыць, чаму яны не схільныя да эміграцыі, а пасля, гаворачы пра беларусаў, зазначае, што гэта *«палякі або, прынамсі, тая частка іх, якая ў выніку вайны і рэвалюцыі засталася ў Расіі»*[35].

Прафесар Альберт Пэры ў сваім артыкуле «Майстры разбірання дамоў» вылучае беларусаў, апісвае іхныя працоўныя звычаі і ўпершыню ў амерыканскай перыёдыцы ўжывае тэрмін «Беларусь» (*Belorussia*)[36]. Пэры піша:

[33] Wells, H. The Russian language in the United States // Mercury. April 1932. P. 448–450.

[34] Stepanovsky, P. Correspondence, May 7, 1932. Baltimore, Pratt Library, H. L. Mencken Room. File Box № AL-29.

[35] Fairchild, H. Immigrant backgrounds. New York (NY), 1927. P. 213–214.

[36] Да артыкула прафесара А. Пэры трэба зрабіць дадатак-заўвагу. Аўтар назваў свой артыкул «Майстры разбірання дамоў» — прыгожая, ветлая і справядлівая характарыстыка. Беларусы — работнікі ў галіне разбірання будынкаў працуюць аддана і «артыстычна», у сэнсе практычнасці, асцярожнасці, спраўнасці і хуткасці. Наколькі вядома аўтару кнігі, з вялікай (пару сотняў асобаў) групы беларусаў-

Як і балышыню рускіх у гэтай краіне, іх (беларусаў. — *В. К.*) *называюць тут палякамі (Pollacks). (Рускімі тут называюць расійскіх яўрэяў.) Яны прыехалі ў Злучаныя Штаты ў дзесяцігоддзе перад сусветнаю вайною з балотных вёсак Беларусі, заходняе і найбольш адсталае часткі былое імперыі*[37].

Некаторыя аўтары падавалі правільную інфармацыю побач з недарэчнаю бязглуздзіцаю. Прыкладам, Яраслаў Чыж і Джозэф Роўчэк у сваім артыкуле «Рускія ў Злучаных Штатах» слушна ідэнтыфікуюць беларусаў і зазначаюць, што ў Злучаных Штатах ёсць арганізаванае беларускае жыццё. Далей яны пішуць: *«Разгляд пытання ў артыкуле абмяжоўваецца да імігрантаў велікаросаў і беларусаў ды іх нашчадкаў»*, — дадаючы дакладную заўвагу: *«Беларусы ў трох заходніх губернях былое Расійскае імперыі складаюць асобную групу ўсходнеславянскае сям'і»*. На жаль, пасля гэтак добрага пачатку яны падаюць адмысловы каментар, што

звычайна не робіцца ніякае розніцы паміж велікаросамі (уласна рускімі) і беларусамі. Беларусы ў Амерыцы, як выглядае, цалкам здамінаваныя рускімі. Беларускія арганізацыі ў Злучаных Штатах вельмі нешматлікія і раскіданыя. Адзіная газета ў беларускай мове, «Беларуская трыбуна», якую выдаваў раз на тыдзень у Чыкага Я. Варонка, перастала выходзіць колькі гадоў таму[38].

Вось і ўвесь «навуковы» аналіз беларускае іміграцыі!

разборнікаў з эміграцыі пасля Другой сусветнай вайны трагічна загінуў толькі адзін — Іван Падгайскі (1908–1957), зваліўшыся з будынка на Уол Стрыт у Нью-Ёрку ў часе працы па разбіранні будынка (Бацькаўшчына. Мюнхэн. № 13 (347). 1957).

Праз 20–25 гадоў пасля артыкула прафесара А. Пэры аўтару гэтай кнігі дзясяткі разоў даводзілася гутарыць з сп. Васілём Юрцэвічам — беларусам, эмігрантам хвалі пасля Другой сусветнай вайны, доўгагадовым работнікам, кіраўніком працоўных пляцовак разборнікаў хмарачосаў у Нью-Ёрку (ён разбіраў будынак «The New York Times», стары Пенсільванскі вакзал, былы «Madison Square Garden» і дзясяткі іншых будынкаў-гігантаў на Манхэтэне). Сп. Юрцэвіч казаў, што беларусы як працаўнікі на добрым рахунку ў прафсаюзе разборнікаў: *«Я прывяду свайго чалавека,* — казаў Васіль Юрцэвіч. — *I ён атрымае працу. Вось тут на разборцы The New York Times Building працуе каля дзясятка нашых беларусаў, якіх я ўладзіў на працу»*. Дарэчы, сп. Васіль Юрцэвіч быў вельмі дзейным арганізатарам шмат якіх беларускіх угрупаванняў, улучна з саборам Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне (гл.: Гардзіенка, А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі (БККА). Смаленск, 2009. С. 410).

[37] Parry, A. Artists of Wrecking // The Esquire. April 1936.

[38] Chyz, Y.; Roucek, J. The Russians in the United States // The Slavonic and East European Review. № 51. 1939. P. 638, 645.

* * *

Другая сусветная вайна адкрыла новы раздзел у гісторыі рассялення беларусаў у Злучаных Штатах. Слова «Беларусь» пачало з'яўляцца на першых старонках амерыканскіх газет. Беларуская зямля сталася важным плацдармам у змаганні з нацысцкаю Нямеччынаю. Беларуская ССР трапіла ў цэнтр увагі друку пасля вайны, калі яна сталася адною з краінаў-заснавальніцаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый. Хоць у асвятленні Другое сусветнае вайны і пасляваенных падзей БССР займала важнае месца і назоў гэты стаўся знаёмы амерыканцам, усё ж у сваёй бальшыні яны ніяк не звязвалі гэтую далёкую краіну з сваімі славянскімі суседзямі, якія да таго ж часта былі пазначаныя біркаю «рускіх».

Больш таго, з'яўляліся працы зманныя і шкодныя. Прыкладам іх можа служыць «Славянская энцыклапедыя», рэдагаваная Джозэфам Роўчэкам. Гэтая зламысная кніга цвердзіла наступнае: *«Белых рускіх (White Russians), або беларусаў (Byelorussians), як іх цяпер называюць у Савецкім Саюзе, трэба разглядаць як рускіх...»*. Роўчэк піша далей: *«Беларусы не маюць нічога агульнага (нават у мове) з белымі рускімі, якія некалі былі таксістамі ў Парыжы, гавораць нейкаю абласною рускаю моваю і пішуць на ёй гэтак, як вымаўляюць»*[39]. Такім даведнікам, як «Славянская энцыклапедыя», месца ў музеях на паліцы «Дзівосы», а не ў бібліятэцы, дзе яны былі б крыніцамі дэзынфармацыі.

Беларускія матэрыялы пачалі з'яўляцца часцей, калі ў Злучаныя Штаты прыбыла хваля паваеннае беларускае іміграцыі. Грунтоўны аналіз быў зроблены Грамадскаю радаю за Амерыканскую еднасць. У гэтай публікацыі падаецца даволі дакладная справаздача аб беларусах у Злучаных Штатах і структуры беларускіх грамадаў у краіне:

З увагі на тое, што большасць (паміж 60 % і 70 %) імігрантаў з даваеннае Расіі прыбыла, як лічыцца, з яе паўночна-заходняе, беларускае часткі, можна меркаваць, што з гэтых 400 000 асобаў ад 225 000 да 275 000 імігрантаў — беларускага паходжання. Тым часам няма нават самых агульных ацэнак колькасці беларусаў сярод 2 905 859 асобаў палякаў з нараджэння або паходжання. Магчыма, аднак, што не менш чым 75 000–125 000 з іх — з паходжання беларусы. Гэта дазваляе ацаніць агульную колькасць асобаў беларускага нараджэння і паходжання ў Злучаных Штатах у 300 000–400 000 чалавек. Калі дастасаваць падобныя

[39] Slavonic Encyclopedia / J. Roucek, editor. New York (NY), 1949. P. 1096–1097, 1169–1170.

разлікі да статыстыкі нацыянальнасці паводле роднае мовы, дык можна прыпушчаць, што ў 1940 годзе асобаў, што мелі, паводле афіцыйнае дэфініцыі, «галоўнаю моваю, што ўжывалася дома і ў раннім дзяцінстве», беларускую, было ад 150 000 да 200 000.

Грамада амерыканскіх беларусаў, абуджаная прыбыццём з Еўропы беларусаў-інтэлектуалаў з ліку «перамешчаных асобаў», перабывае цяпер у стадыі арганізавання. Дзве суперныя між сабою беларускія арганізацыі, кожная з якіх прэтэндуе на лідарства, сфармаваліся толькі ў лютым сёлета (1951. — *В. К.*) *і пакуль не мелі часу выявіць сваю сілу. Тэарэтычна абедзве яны падтрымоўваюць ідэю незалежнае дэмакратычнае Беларускае Рэспублікі. Розніца паміж імі, як і паміж адпаведнымі цэнтрамі ў Еўропе, як выглядае, заключаецца, па-першае, у колішняй арыентацыі (група Абрамчыка прыхільная да палякаў; Астроўскі супрацоўнічаў з немцамі), а падругое, у агульным сваім складзе, прыхільнікі групы Астроўскага паходзяць збольшага з Усходняе Беларусі, ёсць сярод іх і ўцекачы з Савецкага Саюза. Да таго ж амаль усе яны праваслаўныя. З другога боку, значная колькасць прыхільнікаў групы Абрамчыка — каталікі, і шмат хто з іх — калі не бальшыня — паходзяць з заходняе часткі Беларусі, якая ў міжваенным часе належала Польшчы. У абедзвюх групах, аднак, даволі выразна выяўляецца жаданне стварыць агульны фронт*[40].

Даклад гэты, хоць і кароткі, — першы паважнейшы аналіз беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах як палітычнае групы.

Пачынаючы ад 1950-х гадоў «Кангрэсавыя запісы» змяшчалі значную колькасць матэрыялаў пра беларусаў, іх асяродкі, святы, арганізацыйную дзейнасць і змаганне за незалежную Беларускую дзяржаву[41].

У працах 1960–1980-х гадоў пра славянскую іміграцыю ў Амерыцы таксама неаднаразова закраналіся пытанні недасканаласці звычайна ўжыванае тэрміналогіі.

На жаль, улучэнне беларусаў і іншых народаў у групу «рускіх» шырока практыкуецца і да сёння. Майкл Трып, які даследаваў «рускіх» у Сан-Францыска, разважае ў сваёй працы пра «рускасць» «рускіх», але тут жа зазначае, што сярод іх былі імігранты «беларусы з Гарадзенскае, Менскае і Магілёўскае губерняў», і далей ужывае паняцце «рускасці» ў гэткім сэнсе:

[40] Report on Byelorussian-Americans. Common Council for American Unity. New York, March 1951. P. 3–4, 7.

[41] Communist Takeover and Occupation of Byelorussia: Special Report № 9, H. Res. 346 and H. Res. 438. December 31, 1954. Washington, 1955.

«Рускасць» выяўляецца ў тым, да якое краіны асобны чалавек або група людзей адчуваюць вернасць і адданасць, і адлюстроўвае палітычную геаграфію свайго часу[42].

Адзін з пазнейшых амерыканскіх даследчыкаў «рускае» іміграцыі і яе адаптацыі ў амерыканскім грамадстве згадвае і беларусаў — праўда, у даволі няясным кантэксце — як асобную этнічную групу, але як частку «рускіх» масаў. Аўтар нават падае некаторыя статыстычныя звесткі, ідучы за прыпушчэннямі Дэйвіса, што паміж 1888 і 1910 гадамі з Расійскае імперыі прыбылі больш за 1,9 мільёна імігрантаў. Сярод іх 4,4 % былі беларусы (аўтар ужывае тэрмін *White Russians*), што ў колькасным вылічэнні складае каля 84 000 асобаў. Але гэтае даследаванне малапрыдатнае і не дае выразнага ўяўлення ні пра амерыканскіх беларусаў наогул, ні пра колькасць беларускіх імігрантаў, бо пік інтэнсіўнасці перадваеннага іміграцыйнага патоку з Беларусі прыпадае на час пасля 1910 года[43].

Нью-Джэрсійскі аддзел Беларуска-амерыканскага задзіночання выдаў брашуру «Беларусы ў Нью-Джэрсі», дзе даецца шырокі агляд беларускае дзейнасці ў штаце[44].

Аўтар Джуні Дрэнінг Голмкуіст, вывучаючы нацыянальнасці штата Мінесота, у кнізе «Яны выбралі Мінесоту» пра беларусаў у асобным раздзеле піша:

Яны былі ў ліку першых паміж славянскімі народамі, хто пачаў засяляць штат, але цяжкая справа іх выяўляць цяпер асабліва з грамады ўсходніх славянаў праваслаўнага веравызнання[45].

Добрая рыса ў кнізе тая, што падаецца мапа рассялення ў Еўропе ўсіх народаў, якія эмігравалі ў штат, улучна з беларусамі.

Даследаванні на гэтую тэму праводзілі таксама і студэнты розных каледжаў і ўніверсітэтаў. Адно з іх — праца Эдыт Калтовіч (штатны ўніверсітэт Ратгерс, штат Нью-Джэрсі) «Этналогія горада Роўблінга на прыкладзе дзвюх меншасцяў: беларусаў і русінаў». Апісваючы гэтыя дзве этнічныя групы, якія маюць шэраг агульных рысаў, Калтовіч зазначае:

[42] Tripp, M. Russians in San Francisco // California Historical Quarterly. Spring 1941. P. 50, 68; Idem. Russian routs: Origins and development of an ethnic community in San Francisco. San Francisco (CA), 1980. P. 77.

[43] Johnston, B. Russian-American Social Mobility. Saratoga (CA), 1981. P. 4.

[44] Byelorussians in New Jersey. New Brunswick (NJ). 1964–1965.

[45] Holmquist, J. D. They chose Minnesota: a survey of the state`s ethnic groups. St. Paul: Minnesota Historical Society press, 1981.

Беларусы і русіны — дзве малыя групы імігрантаў, якія сяліліся ў прамысловых раёнах усходніх штатаў, асабліва ў Пенсільваніі і Нью-Джэрсі. Тыя з іх, што пасяліліся ў мястэчку Роўблінг, штат Нью-Джэрсі, мелі побач з тыповымі для імігрантаў праблемамі яшчэ і іншыя, што вынікалі з іх адносна малое колькасці, невядомасці краіны іхнага паходжання, няясна вызначанае нацыянальнасці і прыналежнасці да «гібрыднае» царквы. Калі ў 1905 годзе засноўваўся Роўблінг, беларусы і карпатаросы дапамагалі будаваць млын… Будучы руска-праваслаўнымі, беларусы наведвалі царкву Святога Уладзіміра (1916)… Некаторыя беларусы наведвалі каталіцкі касцёл Святога Успення ў Роўблінгу… Праз сваю малую колькасць беларусы заставаліся ізаляванымі і не збудавалі свае царквы, не набылі могілак… Пасяленцы з Беларусі звычайна будавалі свае дамы вакол гарадское зоны Роўблінга… Новая зямля была гасцінная, а новыя гаспадары працавітыя і ўпартыя. Тым часам як першае пакаленне імігрантаў засталося галоўна рабочымі і рамеснікамі, іх нашчадкі далі грамадству выдатных спецыялістаў і прафесіяналаў ва ўсіх галінах дзейнасці. Усе яны ўліліся ў галоўнае рэчышча амерыканскага жыцця і багата спрычыніліся да развіцця краіны. Першымі беларускімі пасяленцамі былі: Сцяпан Жытнік, Ядзвіга Спірыда, Юльян Аўдзік, Гары Варвара, бацька Аляксандры Казак Ян Захаркоў ды іншыя[46].

«Беларусы ў Амерыцы» — гэтак называлася семінарская праца, прадстаўленая Віктарам Чартарыскім і Раманам Мардарэвічам у Сіці-каледжы Нью-Ёркскага гарадскога ўніверсітэта пад кіраўніцтвам прафесара Пітэра Гоя ў 1975 годзе[47].

Марыя-Паўла Сурвілла напісала пры Універсітэце Эн-Арбар, штат Мічыган, грунтоўнае даследаванне пра беларускія музычныя традыцыі ў Паўночнай Амерыцы — «Музыка і самавызначэнне: Музычная творчасць беларусаў у Паўночнай Амерыцы»[48].

З нагоды двухсотае гадавіны Злучаных Штатаў ды ў наступнае дзесяцігоддзе з'явілася значная колькасць публікацый пра амерыканскіх беларусаў; гэтая тэма разглядалася ў колькіх адмысловых даследаваннях ды з прыездам новае хвалі беларусаў, г. зн. беларускіх імігрантаў

[46] Kaltovich, E. Roebling`s Ethnology of Two Minority Groups. New Brunswick (NJ), Rutgers University. Thesis. July 1977. P. 4, 10–11. Гл. таксама: Ethnic Heritage and Cultural Studies. July 20, 1977. P. 251–256.

[47] Czartorysky, V.; Mardarevich, R. Byelorussians in America. New York: City College, CUNY, 1975.

[48] Survilla, M.-P. Music and Identity: Byelorussians Making Music in North America. Ann Arbor: University of Michigan, Fall, 1990.

з Рэспублікі Беларусь, колькасць кніжак апісальных, даведачных павялічаецца[49].

«Гарвардская энцыклапедыя амерыканскіх этнічных груп» значна пашырыла аб'ём інфармацыі пра беларусаў у Злучаных Штатах, падаўшы і іхную прыблізную колькасць — ад 175 000 да 200 000 чалавек[50].

Важна адзначыць, што ў 1980 годзе беларусы ўпершыню як асобная група пад сваім сапраўдным імем з'явіліся ў афіцыйных дакументах перапісу насельніцтва Злучаных Штатаў, дзе іх былоналічана 7381 чалавек[51]. І хоць колькасць зарэгістраваных перапісам 1980 года беларусаў неверагодна малая, істотны сам прынцып дакладнасці этнічнага вызначэння. Нарэшце амерыканская бюракратыя зрабіла крок да выпраўлення сваіх памылак, і можна спадзявацца, што ў дачыненні да беларусаў будзе адноўленая гістарычная справядлівасць, зняважаная доўгімі гадамі[52].

Цікавае назіранне зрабіў Томас Арчдыкан у сваёй кнізе «Робячыся амерыканцамі». Ён згадвае беларусаў у некалькіх месцах і, разглядаючы славянскую іміграцыю ў ЗША, піша:

Усходнія славяне, сканцэнтраваныя ў сённяшнім Савецкім Саюзе, складалі асноўную масу славянаў часоў вялікае міграцыі. У іхных шэрагах былі рускія, беларусы, русіны і ўкраінцы — народы, што ўжываюць кірыліцу

[49] Pap, M. Ethnic Communities of Cleveland. Cleveland, 1973. P. 67–73; Historic City: The Settlement of Chicago. Chicago, 1976. P. 77; Lopez R. 25 Ethnic groups unite for a book // The New York Times. Nov. 28, 1976. P. 28–29; Kipel, V. Byelorussians in New Jersey // New Jersey Ethnic Experience. Union City (NJ), 1977. P. 88–107; Idem. Byelorussian Americans and their Communities of Cleveland. Cleveland (OH), 1982; Idem. Byelorussian Past and Present in America // Byelorussian Time (New York). 1978. № 16–17; Kipel, V.; Kipel, Z. Byelorussian Theatre in U.S. // Ethnic Theatre in the United States. Westport (CT), 1983. P. 67–100; Guide to the study of Soviet Nationalities. Littleton (CO), 1982. P. 49–64; Guide to Ethnic Museums. Kent (OH), 1978. P. 113–116; New Jersey Ethnic Life Series. № 10. Trenton (NJ), 1985. P. 34–40, 68; Zaprudnik, J. Byelorussian Independence Day in America's Bicentennial Year. New York (NY), 1977; Directory of Maryland Ethnic Organizations and Resources. Crownsville (MD), 1992. P. 62; Belarusian American Assn. DC Chapter of the Belarusan-American Assn. Washington (DC): BAZA. June 2010.

[50] Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Cambridge (MA), 1980. P. 181–184.

[51] U.S. Bureau of the Census, 1980. Гл. таксама: U.S. Dept. of Commerce, Washington (DC). Release. June 1,1983.

[52] Allen, J.; Pand, J.; Turner, E. We the People: An atlas of Ethnic diversity. New York (NY), 1988. P. 105–106; Kerner, R. Slavonic Studies in America // The Slavonic Review (London). № 8. Dec. 1924. P. 244–258; Ornstein, J. Slavic and East European Studies. Washington (DC). Dept. of State. External research paper. 1957. P. 36–37.

і належаць да Усходняе Праваслаўнае царквы або Каталіцкае царквы ўсходняга абраду.

У іншым месцы гэты аўтар зазначае:

Большасць славянаў, якія пакінулі Еўропу, перабраліся ў Злучаныя Штаты. Амерыканская рэспубліка паглынула каля 83 % усяе эміграцыі паміж 1876 і 1910 гадамі; Канада, другая краіна, куды часцей кіраваліся эміґранты, прыняла толькі 8 %. Дакладна вызначыць этнічную прыналежнасць прыбылых немагчыма праз дэмаграфічную і этнічную складанасць рэгіёна[53].

На жаль, хоць беларусы і згадваюцца ў тэксце, але як толькі падаецца статыстыка, катэгорыя «беларусы» знікае.

Найноўшы аналіз звестак ранейшых перапісаў ды новы падыход у праблеме вызначэння малых нацый у іміграцыйнай мазаіцы, як гэта зрабіў, прыкладам, прафесар Пол Магочы ў 1987 годзе, дазваляюць спадзявацца, што амерыканскія афіцыйныя колы будуць надалей больш акуратныя і адчувальныя пры збіранні дадзеных аб малых нацыях[54].

Пры такім стане рэчаў варта адзначыць адзін відавочны станоўчы факт: пра беларусаў пачынаюць згадваць у публікацыях, разлічаных на шырокія колы чытачоў[55]. Аднак у той самы час трэба прызнаць, што разам з ростам колькасці і якасці інфармацыі пра амерыканскіх беларусаў дэзынфармацыя яшчэ не спынілася дарэшты. Прыкладам такое нізкапробнае інфармацыі можа служыць кніга Стэнфарда Гербера *«Russkoya Celo»*, якая выйшла ў выдавецтве *AMC Press* у 1985 годзе[56]. Гэты «трактат» — красамоўны прыклад таго, як сацыялагічны жаргон у руках чалавека з мінімумам ведаў можа стацца шкодным і смеху вартым.

Аўтар тлумачыць ва ўступе, што *«як антраполагі, гэтак і сацыёлагі былі зусім няўважныя, разглядаючы руска-амерыканскія асяродкі»*. Ён цвердзіць, што збіраў матэрыялы для свайго даследавання каля года — *«ад 15 верасня 1965 да 1 жніўня 1966 года»* і *«з матэрыяльнаю дапамогаю “непасрэднага кантакту” — жыхара асяродка»* набыў досвед «удзельніка-назіральніка».

53 Archdeacon, T. Becoming American: An Ethnic History. New York (NY), 1983. P. 125, 127.

54 Magocsi, P. Are the Armenians really Russians? // Government Publication Review. Vol. 14. 1987. P, 133–168.

55 Allen, L. Liberty, the Statue and the American Dream. New York (NY), 1985. P. 210, 217, 258; Dictionary of American Immigration History. Metuchen (NJ), 1990. P. 96–99; The Ethnic Almanac. New York (NY), 1981.

56 Gerber, S. Russkoya Celo: The Ethnography of a Russian-American Community. New York (NY). 1985; Гл. таксама: Юрэвіч, Л. Жанры. Мінск, 2013. С. 62–67.

Гербер нідзе не падае назова асяродка. Ён тлумачыць, што асяродак *«размешчаны на самай ускраіне вялікае гарадское зоны з насельніцтвам каля 1 200 000 жыхароў»*, недзе на Сярэднім Захадзе, дзе побач ёсць *«вялікая чыгунка, збожжавы элеватар і новазбудаваныя жылыя кварталы, субсідыяваныя ўрадам, для людзей з нізкімі прыбыткамі»*.

Ад пятае старонкі і да канца кнігі Гербер упарта ігнаруе этнічную прыналежнасць народу, з якім мае справу. Ці, дакладней, адмаўляе яе. Ягонаю задачаю, як выглядае, было даследаваць *«рускае этнічнае жыццё ў Амерыцы»*, і, натрапіўшы на славянамоўны асяродак, ён вырашыў, што яны сыйдуць за рускіх. Ён дапушчае, што *«выхадцы з Быларусі» (Bylorussia) складаюць ядро насельніцтва Russkoya Celo»*. Паводле яго, толькі *«невялікая частка... выехала з іншых губерняў»*, сярод іх адзін чалавек з Украіны ды адна жанчына з Сібіры. Жыхары асяродка, *«якія пацвярджаюць сваё быларускае (Bylorussian) паходжанне, звычайна называюць сваёю радзімаю Гродна»*. Можна падумаць, што гэтых звестак было б дастаткова, каб аўтар гэтае дысертацыі звярнуўся да даведнікаў, якія б далі яму дадатковую інфармацыю пра Беларусь, беларусаў і беларускую мову. Замест гэтага ён паведамляе нам, што ягоных *«ведаў рускае мовы... было недастаткова, каб весці... даўжэйшыя размовы»*, і што ён валодаў *«хутчэй “класічнаю” рускаю моваю, чым размоўнаю»*. Можна заключыць, што, якога б майстэрства ў рускай мове ні дасягнуў сп. Гербер, ягоныя інфарманты, паводле іх самавызначэння, паходжання і роднае мовы, былі не рускімі, а беларусамі.

Гэтыя іміґранты з Гарадзенскае губерні апісваюць, як яны прыехалі ў Амерыку, тлумачаць прычыны свае эміграцыі і, што важна падкрэсліць, даволі паслядоўна ўжываюць беларускую лексіку.

Ідучы за ўмела выробленаю практыкаю амерыканскага друку ў справе разгляду этнічных або рэлігійных меншасцяў, Гербер пастанавіў знайсці і выкрыць нешта дзівоснае, фантастычнае і смешнае. І ён знайшоў. Нам прапануецца «інфармацыя» ад «інфармантаў» пра чорную магію, знахарства, народную медыцыну, соннікі, варажбу і шаптунства. Ягонаю мэтаю было знайсці дзікую, прымітыўную культуру — да таго ж з адзнакамі вымірання, — калі гэта яшчэ не найгоршае, што ён зрабіў.

Чытачу падаецца пустая бязглуздзіца, памылковая інфармацыя, свядомая дэзынфармацыя і стэрэатыпы. Гэтая кніга — непатрэбная, зманная мешаніна, небяспечна скляпаныя ў адно «дадзеныя», якія нікому не будуць карысныя. Гэтая публікацыя — сорам для навуковага грамадства і скандал для сацыёлагаў. Адзіная яе карысць — сведчанне таго,

што і да сёння захаваліся анклавы, асяродкі і цэлыя царкоўныя прыходы, раскіданыя па ўсіх Злучаных Штатах, якія складаюцца з этнічных беларусаў.

Гэтыя нешматлікія англамоўныя публікацыі выразна паказваюць, як мала было напісана пра беларусаў у Злучаных Штатах і як мала сярод напісанага было паважных, грунтоўных даследаванняў. Больш глыбокае вывучэнне перыядычнае літаратуры трэба працягваць, і сямтам можна будзе знайсці новыя звесткі пра беларусаў. Гэта, аднак, не мяняе высновы: беларусы як амерыканская этнічная група дагэтуль яшчэ не сталіся прадметам даследавання.

Аднак вельмі станоўчая з'ява ў вывучэнні нацыянальных групаў ЗША, працэсаў іміграцыі, адаптацыі ў Амерыцы і падобнага тое, што інфармацыя стала ідзе ў энцыклапедычныя даведнікі — туды трапляюць новыя звесткі. Гэтак інфармацыя пра беларусаў за апошнія пару дзясяткаў гадоў з'явілася ў энцыклапедыях пра Кліўленд, Нью-Ёрк, Чыкага, пра беларускі тэатр — аўтарства В. Кіпеля, Л. Юрэвіча, В. Нікіфаровіча. Звычайна з энцыклапедый пачынаецца працэс далейшага даследавання, і выдатна, што ў вялікіх даведніках беларусы, бібліяграфія пра беларусаў у ЗША пададзеныя. Бясспрэчна, з'ява гэтая новая і вельмі карысная.

Амерыканскія ды іншыя неангламоўныя публікацыі

Няма нічога дзіўнага ў тым, што афіцыйныя рускамоўныя публікацыі да Першае сусветнае вайны не прызнавалі беларускае нацыянальнасці пры разглядзе эміграцыйнага працэсу. Беларускіх эмігрантаў запісвалі як рускіх. Часцей, чым у англамоўных публікацыях, падавалася геаграфічнае ўдакладненне паходжання, прыкладам *«рускія з заходніх або паўночна-заходніх губерняў»*.

Адзін з першых расійскіх службоўцаў, які ўзяўся прааналізаваць эміграцыю з Расіі, Канстанцін Воблы, зрабіў колькі важных заўваг пра эмігрантаў, іх паходжанне і падаў адпаведную статыстыку. Ён пісаў у 1904 годзе:

Кожны даследчык рускае эміграцыі сутыкаецца з цяжкою праблемаю. Каб аналізаваць эміграцыю з Расіі, трэба звяртацца да замежных крыніцаў. Адсутнасць дакладнае і паслядоўнае рэгістрацыі эмігрантаў робіць немагчымым паважны навуковы аналіз гэтага працэсу[57].

[57] Воблый, К. Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия. Варшава, 1904. С. 46–51.

У сваім уступе К. Воблы падкрэслівае, што ён шырока карыстаўся замежнымі статыстычнымі крыніцамі. Ён піша таксама, што раёнамі імперыі, якія зазналі масавую эміграцыю паміж 1900 і 1904 гадамі, былі Каралеўства Польскае, Курляндская, Віцебская, Менская і Бесарабская губерні.

Падобнае карыстанне амерыканскімі статыстычнымі дадзенымі пра эміграцыю можна заўважыць у справаздачы расійскага консульскага дарадніка ў Вашынгтоне. У гэтай справаздачы аналізуецца амерыканская статыстыка па эмігрантах з Расійскае імперыі, у тым ліку і «племянны склад». У гэтым аглядзе беларусы не згадваюцца, будучы ўлучаныя ў катэгорыю «рускіх»[58].

Тым часам як урадавыя публікацыі — і амерыканскія, і расійскія — не вылучалі беларусаў у эміграцыйным перыядзе, іншыя неангламоўныя крыніцы — рускія, украінскія і польскія — рэгулярна адзначалі беларускую прысутнасць у Амерыцы.

Украінскі друк прызнаў існаванне беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах ужо ў 1897 годзе. Першы ўкраінскі каляндар у ЗША, датаваны 1897 годам, паведамляў:

Беларусы пачалі прыбываць у Злучаныя Штаты з заходніх губерняў Расіі пазней за славакаў і русінаў... Беларусы ў сваёй большыні былі праваслаўнае веры[59].

Шырока распаўсюджанае рускамоўнае выданне *«Русско-Американский Вестник»* ставіла пад сумненне нават дэфініцыю тэрміна «рускі»[60].

У рэдакцыйным артыкуле выдаванага ў Нью-Ёрку рускамоўнага бюлетэня *«Русский Вестник»* пісалася ў 1914 годзе:

Руская эміграцыя ў Амерыку — з'ява позняя, але яна рухаецца шырокаю хваляю. За апошнія дванаццаць-трынаццаць гадоў амерыканскія берагі прынялі больш за 200 000 этнічных рускіх, г. зн. велікаросаў, маларосаў і беларусаў...[61].

У «Руска-амерыканскім даведніку» ў 1913 годзе выказвалася меркаванне, што «руская» іміграцыя ў ЗША, г. зн. «веліка-бела-маларосы», складала каля 200 000 чалавек[62].

[58] Консульские донесения // Известия Министерства иностранных дел. Кн. VI. 1914. С. 117–135.

[59] Перші Русско-Америка́нскій Календар. Mt. Carmel (PA), 1897. С. 49.

[60] Русско-Американский вестник. Нью-Йорк. 1911. № 3. С. 20.

[61] Русский вестник. Нью-Йорк. 1914. № 6. С. 1.

[62] Русско-американский справочник. Нью-Йорк, 1913. С. 127.

Я. Амельчанка ў сваім аналізе «рускае» іміграцыі ў Злучаныя Штаты разглядае велікаросаў і беларусаў разам і прыходзіць да агульнае колькасці 139 000 чалавек на 1 ліпеня 1917 года, што *«значна ніжэй за часта паўтараную лічбу 300 000, паходжанне якой невядомае»*[63].

Д-р Марк Вільчур, аўтарытэтны і дасведчаны гісторык і даследчык «рускае» іміграцыі ў Злучаных Штатах, будучы сам сучаснікам гэтага працэсу, пісаў у сваёй кнізе: *«У бальшыні яны паходзілі з заходніх губерняў імперыі... гарадзенцы, мянчане, валынцы»*[64]. Вільчур таксама адзначаў праблему статыстыкі па эмігрантах з Расійскае імперыі:

Дарма шукаць адказу на пытанне «Колькі рускіх у Амерыцы?» у афіцыйных статыстычных даведніках. Дадзеныя апошняга перапісу ў ЗША не адлюстроўваюць рэальнага становішча.

Далей Вільчур пераходзіць да аналізу прычынаў такога стану рэчаў, а пасля, чаргуючы розныя метады і карыстаючыся перапіскаю з рознымі штатамі, ён спрабуе вызначыць больш-менш праўдзівую лічбу. Паводле Вільчура, у 1918 годзе ў Злучаных Штатах было ад 600 000 да 700 000 «рускіх». Ён адразу каментуе гэтую лічбу, кажучы, што яна ўключае таксама яўрэяў, каўказцаў, палякаў ды іншыя нацыянальнасці, якія паходзяць з Расійскае імперыі, гавораць па-руску і, будучы асіміляванымі, з зразумелых прычынаў лічаць сябе рускімі. Вільчур каментуе таксама ўрадавую статыстыку:

Установы, што маюць справу з рускімі эмігрантамі ў Амерыцы, патройваюць гэтую лічбу (100 000) — 300 000, а шмат хто лічыць, што цяпер у Амерыцы жыве больш за 400 000 рускіх, карыстаючыся пры гэтым старою афіцыйнаю тэрміналогіяй і называючы рускімі выключна асобаў велікарускага, беларускага і маларускага плямёнаў[65].

М. Вільчур узначальваў Таварыства даследавання рускае іміграцыі, першаю задачаю якога было *«навязаць кантакты з этнічнымі арганізацыямі ўкраінцаў, беларусаў і карпатаросаў ды іншымі, а таксама атрымаць доступ да іхных архіваў, дакументацыі і г. д.»*[66]. Такія на-

[63] Омельченко, Е. Финансово-экономическое положение Соединенных Штатов в 1917 году. Нью-Йорк, 1918. С. 87, 98.

[64] Вильчур, М. В Американском горниле (из записок эмигранта). Нью-Йорк, 1914. С. 11; Он же. Русские в Америке. Нью-Йорк, 1918. С. 121.

[65] Вильчур, М. Сколько русских в Америке // Вестник Америки. 1918. № 2 (6). С. 14.

[66] Вильчур, М. Изучение русской иммиграции // Наука и жизнь. Нью-Йорк. 1924. № 15. С. 31.

меры таварыства можна было б толькі вітаць. На жаль, лёс гэтага праекта невядомы.

Цікавая серыя артыкулаў пра гісторыю рускіх пасяленняў у Амерыцы, падпісаная І. В. (крыптонім не расшыфраваны), была надрукаваная ў газеце *«Новый мир»* (Нью-Ёрк) і зьмяшчала нямала важных падрабязнасцяў з жыцця ранняе беларускае іміграцыі ў горадзе Нью-Ёрку. Вось адзін прыклад:

Самы першы селянін з Менскае губерні Паўночна-Заходняга краю прыбыў у Амерыку, у Нью-Ёрк, на пачатку 1890-х гадоў. Ён высадзіўся на амерыканскіх берагах, спадзеючыся ўбачыць «золата, якое валяецца на вуліцах», як ён чуў у апавяданнях пра Амерыку ад землякоў-яўрэяў на сваёй радзіме. Праз яўрэйскіх сяброў ён знайшоў сабе першую працу ў швацкай прамысловасці. Гэты селянін з Менскае губерні адчыніў сваё прадпрыемства и наймаў на працу сваіх землякоў да канца дзесяцігоддзя[67].

Э. Гарын апублікаваў артыкул пра гісторыю рускае іміграцыі, прысвечаны галоўным чынам аналізу перапісу насельніцтва ЗША 1920 года. Паводле гэтага перапісу, у Злучаных Штатах налічвалася 781 949 рускіх і 2 718 842 народжаныя ў Амерыцы ад бацькоў-рускіх. Паводле Гарына, руская іміграцыя дасягнула піку паміж 1910 і 1914 гадамі[68].

Іншы аўтар, В. Казакевіч, зрабіўшы аналіз розных статыстычных крыніцаў, выказаў меркаванне, што руска-беларуская калонія ў Злучаных Штатах складае ад 200 000 да 300 000 чалавек ці, як ён кажа, *«гэтулькі амерыканцаў маюць свае карані ў Беларусі і Вялікарасіі»*[69].

Істотная заўвага пра «рускую» калонію ў Дэтройце зроблена ў рэдакцыйным артыкуле рускамоўнага часопіса *«Русское обозрение»*:

Нашы землякі маюць свае рэстараны, дзе яны ядуць. Называюцца гэтыя рэстараны «Кіеў», «Адэса» і «Менск». З назваў гэтых рэстаранаў няцяжка здагадацца, адкуль паходзяць гэтыя людзі — з Украіны і Беларусі. У Дэтройце амаль няма велікаросаў. І нават тыя колькі тузінаў велікаросаў, што жывуць у Дэтройце, прыехалі нядаўна і завуцца «белаэмігрантамі»[70].

У тым самым артыкуле зазначаецца, што ў Дэтройце налічваецца ад 40 000 да 50 000 імігрантаў з былое Расійскае імперыі.

[67] И. В. История русской колонии в Америке // Новый мир. Нью-Йорк. 1926. 11 дек.

[68] Garin, E. America's Russians // Русский голос. Нью-Йорк. English Section. 1927. 6 нояб.

[69] Казакевич, В. Численность русской колонии в Америке // Новый мир. Нью-Йорк. 1936. 6 апр.

[70] Русское обозрение. Чикаго. 1928. Авг. С. 1–2.

Даніла Казушчык, беларус з паходжання і шматгадовы ўплывовы лідар арганізацыі *АРОВ* (Амерыканска-расійскае таварыства ўзаемадапамогі), пісаў з нагоды 30-годдзя арганізацыі:

Асноўная маса рускіх імігрантаў, каля 300 000, прыехала ў Злучаныя Штаты паміж 1905 і 1914 гадамі. Гэта была эканамічная эміграцыя, якая складалася ў асноўным з збяднелых беззямельных беларускіх і ўкраінскіх сялянаў з заходніх і паўдзённа-заходніх губерняў царскае Расіі[71].

Спіс такіх цытатаў пра беларусаў з амерыканскіх неангламоўных публікацый можна было б доўжыць, але трэба сцвердзіць: больш глыбокіх даследаванняў беларускае іміграцыі ў Амерыцы не праводзілася.

Савецкія і польскія публікацыі

У Савецкім Саюзе пытанні эміграцыі ў Злучаныя Штаты Амерыкі даследаваліся мала. Час ад часу з'яўляліся працы, прысвечаныя літоўскім, рускім, украінскім эмігрантам, але фактычна нічога істотнага не было напісана пра беларускую эміграцыю. Праўда, на пачатку 1930-х гадоў у друку БССР з'явілася статыстыка беларускае эміграцыі, але без ніякіх даследчых каментараў. Беларускі савецкі акадэмік Васіль Шчарбакоў падаў дзве лічбы што да беларускае эміграцыі: 1) беларуская эміграцыя ў Сібір паміж 1896 і 1916 гадамі склала 642 000 чалавек і 2) Беларусь перад Першаю сусветнаю вайною дала каля 800 000 эмігрантаў у ЗША[72].

Савецкія даследчыкі не толькі не публікавалі працаў пра беларускую эміграцыю, але і надалей ужывалі неадпаведную імперскую тэрміналогію, г. зн. карысталіся тэрмінам «руская эміграцыя», навязваючы тым самым уяўленне, што гэта эміграцыя велікаруская, а не беларуская ці ўкраінская.

Тыповым прыкладам можна лічыць працу Леона Баграмава, у якой аўтар апісвае калонію ў Су-Сіці, штат Аёва, эмігрантаў з Капыльшчыны. Ён называе іх рускімі, хоць яны стопрацэнтавыя беларусы[73].

Пазнейшы савецкі аўтар, Шыфра Богіна, згадвае беларусаў у кантэксце рускае групы; яна адзначае, што беларускага эмігранта апісаў

[71] Казущик, Д. Тридцать лет АРОВ. 1920–1950 // Юбилейный сборник. Нью-Йорк, 1950. С. 10.

[72] Шчарбакоў, В. Кастрычніцкая рэволюцыя на Беларусі і белапольская окупацыя. Мінск, 1930. С. 9.

[73] Баграмов, Л. Иммигранты в США. Москва, 1957. С. 101.

у сваім рамане Караленка, але не заўважае, што беларусам быў і М. Судзілоўскі-Русель[74].

Іншыя савецкія працы пра эміграцыю ў Злучаныя Штаты не надаюць Беларусі ніякае ўвагі, працягваюць блытаніну з тэрмінам «рускія» і засяроджваюцца пераважна на сацыяльна-эканамічных аспектах жыцця імігрантаў ды іхным укладзе ў класавае змаганне ў Амерыцы. Гэта, прыкладам, кнігі В. Чыркіна, А. Шлепакова, Л. Зубка ды іншых[75].

Сярод пазнейшых працаў пра эканамічную і палітычную эміграцыю з Расійскае імперыі, дзе згадваюцца і беларусы, можна назваць кнігі Анатоля Чарненкі і Альфонсаса Эйдзінтаса.

У манаграфіі Анатоля Чарненкі разглядаецца роля і ўплыў рускіх рэвалюцыянераў у амерыканскім рабочым руху. Ён згадвае колькіх актывістаў, народжаных на Беларусі, — І. Гурвіча, М. Судзілоўскага-Руселя, — але не даследуе беларускага ракурсу праблемы[76].

Альфонсас Эйдзінтас вывучае літоўскую эміграцыю ў Злучаных Штатах у часе паміж 1868 і 1940 гадамі; на жаль, ён не задумваецца над тэрмінам «рускі» і ўжывае яго без удакладнення ў самым шырокім сэнсе. Між іншым у працы зазначаецца, што *«перад Першаю сусветнаю вайною 41 % рускіх эмігрантаў пакінуў краіну нелегальна без замежных пашпартоў»*[77].

Вялікая савецкая энцыклапедыя разглядае беларускую эміграцыю ў самых агульных словах:

Некалькі сотняў тысячаў беларусаў жыве ў Аргенціне, Уругваі ды іншых паўднёваамерыканскіх краінах. Пра беларусаў у Злучаных Штатах статыстычных звестак няма[78].

Пэўную інфармацыю пра эміграцыю з Беларусі ў Злучаныя Штаты можна знайсці ў даследаваннях Алы Пешкавай і Вячаслава

[74] Богина, Ш. Иммигрантское население США. 1865–1900. Москва, 1976.

[75] Чиркин, В. Дискриминация национальных меньшинств в США. Москва, 1958; Шлепаков, А. Українська трудова еміграція. Київ, 1960; Шлепаков, А. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. Москва, 1966; Зубок, Л. Очерки истории рабочего движения в США. 1865–1918. Москва, 1962; Национальные процессы в США / под ред. С. Гонионского, А. Ефимова, Ш. Богиной. Москва, 1973. С. 278–291. У апошняй кнізе ў раздзеле «Славянскія групы ў ЗША» беларусы не згадваюцца зусім!

[76] Черненко, А. Российская революционная эмиграция в Америке (конец XIX в. — 1917 г.). Киев, 1989. С. 16, 42–45, 171–199.

[77] Эйдинтас, А. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 гг. Вильнюс, 1989. С. 47.

[78] БСЭ. 1-е изд. Т. 5. Москва, 1925. С. 353; БСЭ. 2-е изд. Т. 51. Москва, 1945. С. 353.

Селяменева, хоць гэтая тэма займае ў іхных працах другараднае месца. А. Пешкава лічыць, што бальшыня беларускіх эмігрантаў, якія выехалі ў Амерыку, паходзіла з Гарадзенскае губерні. Яна робіць выснову, што за пяцьдзясят гадоў перад расійскай рэвалюцыяй 1917 года каля 1 500 000 беларусаў паехалі на ўсход і што за 19 гадоў перад Першаю сусветнаю вайною з усходніх губерняў Беларусі каля 20 000 эмігрантаў выехалі за акіян. Такім чынам, страта часткі насельніцтва Беларусі на карысць эміграцыі спрычыніла зніжэнне дэмаграфічнага росту[79].

В. Селяменеў аналізуе прычыны лішку сельскага насельніцтва на Беларусі і цвердзіць, што *«перад Першаю сусветнаю вайною каля 800 000 беларусаў эмігравала ў Амерыку, з якіх 600 000 чалавек маглі быць сезоннымі работнікамі»*[80].

Аднак дзве працы савецкіх аўтараў пра эміграцыю мусяць быць адзначаныя асобна як важныя даследаванні, у якіх разглядаецца праблема беларускае эміграцыі ў ЗША. Адна з іх, мімаходзь згаданая раней, — грунтоўны аналіз эміграцыі з Расійскае імперыі Валерыяна Абаленскага, выдадзеная ў 1928 годзе[81]; другая — манаграфія пра эміграцыю Мікалая Тударану[82].

Праца Абаленскага хоць і была надрукаваная каля 90 гадоў таму, змяшчае актуальную яшчэ і сёння інфармацыю пра рускую (улучна з беларускаю) эміграцыю ў ЗША. Перадусім аўтар выказвае думку, што з розных прычынаў, мабыць, было б немагчыма вызначыць дакладную колькасць беларускіх (ды іншых) эмігрантаў з Расійскае імперыі перад Першаю сусветнаю вайною. Паколькі замежныя пашпарты выдаваліся губернскімі службамі паасобных губерняў, яны могуць служыць галоўнаю крыніцаю статыстыкі па эміграцыі[83].

[79] Вестник Московского университета. Сер. V. География. 1968. № 3. С. 149–151.

[80] Селяменеў, В. Да пытання аб гісторыі і прычынах існавання аграрнага перанасялення ў Беларусі // Веснік БДУ. Сер. грам. навук. 1978. № 2. С. 13–15, 17.

[81] Оболенский (Осинский), В. Международные и межконтинентальные миграции... С. 5–6, 8, 21–27, 52, 59, 62–63, 132–133.

[82] Тудоряну, Н. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма. Кишинев, 1986.

[83] Даследаванні В. Панюціча паказваюць, што хоць пашпартная статыстыка была недакладная і няпоўная, яна складае важную крыніцу і змяшчае значную колькасць карысных звестак. Гл.: Панютич, В. Материалы отчетов податных инспекторов губернских обзоров // Материалы конференции молодых ученых. Вып. История. Минск, 1963. С. 88–93.

На жаль, статыстычныя звесткі пра эміграцыю за мяжу збіраліся нерэгулярна; век, сямейны стан, занятак і краіна выезду зусім не рэгістраваліся. Адсутнічалі, зразумела, звесткі пра нелегальную эміграцыю, якая была даволі шматлікая. Абаленскі піша таксама, што расійскія даследчыкі часта бралі звесткі пра рускую эміграцыю з замежных крыніцаў, аднак, на жаль, замежныя іміграцыйныя службы не дбалі пра дакладнае вызначэнне нацыянальнасці эмігрантаў з Расійскае імперыі. Тым не менш праца Абаленскага змяшчае некаторую статыстыку і шмат дакументаў, што датычаць нацыянальнага пытання. Так, прыкладам, Абаленскі цытуе справаздачу віленскага губернатара, дзе сцвярджаецца, што ў 1910 годзе эміграцыя з ягонае губерні дасягнула значных памераў і што эмігравалі пераважна літоўцы і беларусы рымска-каталіцкае веры. У той самай справаздачы гаворыцца, што каля 18 000 асобаў пакінулі Віленскую губерню паміж 1908 і 1910 гадамі і што губернатар лічыць *«гэтую эміграцыю адным з нарожных камянёў жыцця губерні»*. Апроч гэтага, у дакуменце паведамляецца, што:

> *...эпідэмія эміграцыі, якая, відаць, яшчэ да 1905 года пашырылася і на Менскую губерню, набыла шырокі размах і да 1913 года спрычыніла нястачу працоўнае сілы ў губерні.*

У выніку гэтага за зіму 1914 года было арыштавана шмат агентаў, якія спецыялізаваліся на нелегальнай эміграцыі. Аднак працэс эміграцыі шырыўся надалей і да 1914 года дасягнуў Магілёўскае губерні. Абаленскі робіць выснову, што «руская» эміграцыя паміж 1907 і 1913 гадамі складалася пераважна з беларусаў і ўкраінцаў і налічае агульную колькасць «рускіх» эмігрантаў ад 1860-х гадоў да 1915 года каля 3 000 000 асобаў. Найбольш сярод эмігрантаў было яўрэяў, далей ішлі палякі, украінцы, беларусы, рускія, літоўцы, фіны і немцы. Абаленскі падае працэнт кожнае нацыянальнасці ў гэтай агульнай лічбе, адкуль вынікае, што беларуская эміграцыя ў ЗША за гэты перыяд часу ў колькасным вылічэнні складала ад 180 000 да 270 000 чалавек.

Кніга М. Тударану ўяўляе з сябе шырокі аналіз эканамічнае эміграцыі з Расійскае імперыі і змяшчае новыя дадзеныя з архіўных крыніцаў. Тударану карыстаецца як расійскімі, гэтак і замежнымі крыніцамі ды абагульняе новыя знаходкі. Важна адзначыць, што ў некаторых з гэтых дакументаў эмігранты з імперыі названыя беларусамі, а не рускімі або палякамі. Так, прыкладам, сувалскі губернатар паведамляў у 1910 годзе:

Эміграцыя ў Амерыку пачыналася паступова і ўзрасла перад і падчас руска-японскае вайны 1904–1905 гадоў. Штогод выязджала ад 4000 да 6000 асобаў, хоць дакладнае статыстыкі не вялося. Найбольш эміґравала літоўцаў і палякаў, за імі ішлі беларусы, стараверы і, нарэшце, яўрэі ды немцы[84].

У справаздачы гарадзенскага губернатара паведамлялася:

У пошуках працы выязджаюць пераважна беларускія сяляне, амаль выключна мужчыны ў веку паміж 18 і 40 гадамі[85].

Цікавую заўвагу пра эмігрантаў з Расійскае імперыі зрабіў расійскі консул у Сіэтле і Номе (штаты Вашынгтон і Аляска). Консул падаў у 1914 годзе расійскаму паслу ў Вашынгтоне справаздачу, дзе адзначаецца:

За пяць месяцаў побыту тут мне давялося бачыць прадстаўнікоў большасці губерняў Еўрапейскае і Азіяцкае Расіі. Апошнім часам асабліва шмат беларусаў, маларосаў і велікаросаў — ураджэнцаў Курскае, Разанскае... ды іншых губерняў... Калі паглядзіш і пагаворыш з гэтымі эмігрантамі, дык дзіву даешся, як гэткая «глухая, шэрая вёска» магла трапіць у Амерыку. Калі яўрэі і немцы, якія далі пачатак эміграцыйнаму руху ў Расіі, у асноўным пакідалі яе назаўсёды, дык ахопленыя пасля гэтым рухам беларусы, рускія, украінцы, палякі, літоўцы, латышы, эстонцы, фіны, армяне, грузіны, асеціны разглядалі эміграцыю як часовую[86].

Тударану засяроджвае ўвагу на эканамічных аспектах эміграцыі з Расійскае імперыі і, на жаль, не спыняецца на пытанні нацыянальнасці эмігрантаў. Ён, як выглядае, прымае тэрмін «рускія» для вызначэння геаграфічнага паходжання і не робіць ніякіх спробаў удакладніць этнічную прыналежнасць эмігрантаў. Шмат у чым ягоны аналіз нацыянальнага складу эмігрантаў паўтарае высновы Абаленскага, асабліва калі ён сцвярджае, што беларусы і ўкраінцы ўлучаліся ў групу «рускіх» і што дакладна вызначыць колькасць гэтых эмігрантаў надзвычай цяжка, а можа, і немагчыма...

Тударану не падае ніякае больш падрабязнае статыстыкі па нацыянальным складзе эмігрантаў з Расійскае імперыі, але мяркуе, што ад 1820 да 1916 года з Расіі выехалі каля 3 300 000 асобаў і што з гэтае лічбы 2 651 000 чалавек выехалі ў Амерыку паміж 1899 і 1916 гадамі. Ён вызначае гэты адцінак часу як *«перыяд імперыялізму, калі значна ўзраслі*

[84] Тудоряну, Н. Очерки российской трудовой эмиграции... С. 174–175.

[85] Тудоряну, Н. Очерки российской трудовой эмиграции... С. 175.

[86] Тудоряну, Н. Очерки российской трудовой эмиграции... С. 177–178.

патрэбы Злучаных Штатаў у таннай працоўнай сіле». Аднак адразу па гэтым цверджанні аўтар кажа:

Нацыянальны, сацыяльны і полава-ўзроставы склад рускіх эмігрантаў сведчыць пра тое, што ў пошуках лепшае долі ў ЗША эміґравалі прыгнечаныя нядоляю простыя працаўнікі — рамеснікі, сельскагаспадарскія работнікі, сяляне[87].

Рэверансы ў бок пераваг савецкае сацыялістычнае палітыка-эканамічнае сістэмы, на жаль, зніжаюць навуковы ўзровень працы.

Некаторыя сведчанні пра беларускую эміграцыю ў Злучаныя Штаты Амерыкі можна сустрэць і ў польскамоўных публікацыях 1980-х гадоў. Фларыян Стасік зазначае, што сярод *«польскіх імігрантаў у ЗША былі таксама яўрэі, немцы, украінцы, беларусы і літоўцы»*[88].

Шырокі агляд сучаснае літаратуры пра сацыяльна-дэмаграфічныя ўмовы на Беларусі ад другое паловы XIX стагоддзя да 1939 года быў надрукаваны Алегам Латышонкам у зборніку *«Studia Historyczne»*[89].

Можна спадзявацца, што далейшыя даследаванні польскае эміграцыі, асабліва з рэгіёнаў Беластока, Сувалак, Бельска і Гайнаўкі, закрануць і беларускі элемент.

Беларускія крыніцы

Працэс і праблемы беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах разглядаліся ў беларускіх публікацыях і таго часу, і на працягу наступных дзесяцігоддзяў. І хоць гэтыя матэрыялы мелі ў асноўным апісальны характар, у іх рабіліся спробы вызначыць колькасць эмігрантаў, прааналізаваць сацыяльна-эканамічнае становішча ў краіне, а таксама выказваліся агульныя погляды на эміграцыю.

Піянерам у распрацоўцы гэтае тэмы сталася газета «Наша Ніва», сучасніца эміграцыйнага працэсу[90]. Рэдактар-выдавец «Нашае Нівы», эканаміст па адукацыі і прафесіі Аляксандр Уласаў напісаў шмат

[87] Тудоряну, Н. Очерки российской трудовой эмиграции... С. 185.

[88] Stasik, F. Polska emigracja zarobkowa w Stanach Zjednoczonych Ameryki. 1865–1914. Warszawa, 1985. S. 47.

[89] Latyszonek, O. Problematyka Spoleczno-Demograficzna Ziem Białoruskich // Studia Historyczne. R. XXXI. Z. 4 (123). Warszawa, 1988. S. 613–624.

[90] Кіпель, В. Эміграцыя зь Беларусі й газэта «Наша Ніва» // Запісы БІНіМ. № 19. Нью-Ёрк, 1989. С. 66–95; Бэрд, Т. Злучаныя Штаты Амэрыкі й эміграцыйная тэматыка ў публіцыстыцы й паэзіі «Нашай Нівы» // Запісы БІНіМ. № 23. Нью-Ёрк, 1999. С. 5–37.

артыкулаў, дзе закраналася тэма эміграцыі з Беларусі, і распрацаваў сваю метадалогію, з дапамогаю якое спрабаваў вылічыць прыблізную колькасць эмігрантаў з Беларусі. Аднак найбольшы ягоны клопат палягаў у тым, каб вызначыць памеры фінансавае дапамогі — у форме паступленняў на банкаўскія ўклады, — якую маглі б даць беларускія эмігранты ў ЗША. Ягоны падыход быў чыста тэарэтычны, але, карыстаючыся ягоным метадам, можна прыйсці да лічбы 700 000–750 000 — колькасць беларусаў, што выехалі ў Злучаныя Штаты[91].

Друкаваліся вельмі крытычныя агляды жыцця беларускіх працоўных у ЗША ў газеце *«Biełarus»*[92].

Значную ўвагу эміграцыі з Беларусі і беларускім эмігрантам у дыяспары надавала і газета «Гоман», аднак яна падкрэслівала галоўным чынам палітычнае значэнне эміграцыі[93].

Праблемы беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах закраналіся таксама ў беларуска-амерыканскіх публікацыях. Першая беларуская газета ў Амерыцы *«Белорусская Трибуна»* была піянерам у пастаноўцы пытання аб тэрміналогіі. У 1929 годзе ў ёй пісалася:

Як нас называюць па-англійску? Англамоўны свет згадвае нас як «White Ruthenia» або «White Russia». Першае падыходзіць болей, бо другі назоў можа быць зразуметы не толькі ў дачыненні да нашае краіны, але можа ўспрымацца як «Расія» з дадаткам эпітэта «Белая» (Белая Расія ў супрацьстаўленні Чырвонай Савецкай Расіі). Назоў «White Ruthenia» значыць «Белая Русь», ці «Беларусь», аднак дакладней і слушней было б называць нашу краіну «Belorus», а народ — «Belorussian»[94].

Гэтая газета прысвяціла шмат артыкулаў беларусам у Злучаных Штатах і імкнулася абмеркаваць і растлумачыць прысутнасць беларусаў у гэтай краіне. Так, *«Белорусская Трибуна»* пісала ў 1928 годзе:

Руская калонія складаецца на 99 % з беларусаў. Фактычна ўсе «рускія» арганізацыі ў Чыкага дый у іншых амерыканскіх гарадах складаюцца з беларусаў. Ці гэтыя людзі, г. зн. сябры гэтых арганізацый, свядомыя беларусы — гэта ўжо іншае пытанне. Але, безумоўна, людзі гэтыя беларускага паходжання. Гэта неаспрэчны факт[95].

[91] Уласаў, А. Эміграцыя ў Амэрыку // Наша Ніва. Вільня. 1911. № 3; 1913. № 42.

[92] Bielarus. Wilnia, 15.05.1914.

[93] Homan. Wilnia, 1916–1918.

[94] How are we called in English? // Белорусская Трибуна. Чикаго. 1931. № 8, 9; 1932. № 10, 12.

[95] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2.

Важны артыкул, праўдападобна аўтарства Язэпа Варонкі, з'явіўся ў часопісе-праграме Беларускага дня «Амерыканскі беларус» у Чыкага ў 1930 годзе. Варта падаць колькі ўрыўкаў з яго:

Заўзятыя статысты мяркуюць, што ў Амерыцы (у ЗША, Канадзе, Мексіцы) жыве да 1 000 000 беларусаў. Думаем, што гэтая лічба перабольшаная. У кожным разе цалкам верагодна, што колькасць беларусаў у Новым Свеце перавышае паўмільёна.

Трэба браць пад увагу, што апрача гэтак званых рускіх беларусаў, г. зн. праваслаўных, тут ёсць нямала і «польскіх» беларусаў, г. зн. беларусаў-каталікоў, што выехалі пераважна з былых Віленскае і Гарадзенскае губерняў.

Што ж з сябе ўяўляе гэтая больш як паўмільённая масса?

Праваслаўныя — зрусіфікаваныя і ў пераважнай большасці прызнаюць сябе рускімі. «Рускасць» іхная, зрэшты, гэтым прызнаннем і абмяжоўваецца, бо з рускаю культураю яны маюць мала агульнага. Усё гэта збольшага беларускія сяляне, што пакінулі радзіму «за царскім часам». У сваім хатнім побыце яны гавораць па-беларуску, спяваюць беларускія песні, а калі і рускія — дык на беларускі лад. На людзях, «у вобшчастве» беларусы стараюцца гаварыць, як могуць, па-руску. У гэтым асяроддзі нярэдкія выпадкі нават варожага стаўлення да беларускага адраджэння, хоць бы чыста культурнага, не кажучы ўжо пра палітычнае. Аднак апошнім часам ідэі беларускага адраджэння пачалі знаходзіць глебу ў асяроддзі гэтае зрусіфікаванае беларускае массы.

Каталікі-беларусы — поўнасцю ў абдымках пальшчызны. Толькі дзе-нідзе ў іхным асяроддзі заўважаецца свайго роду сепаратызм, але вялікага развіцця ён не мае. Прынамсі, у сучасным польскім друку ў Амерыцы «беларускага пытання» не існуе (на вялікае незадавальненне рускіх рэдактараў, «беларускае пытанне» час ад часу ўсплывае на старонках рускіх газет у Амерыцы).

Беларускі рух у Амерыцы яшчэ надта малады, але ён існуе. Быў малады — яшчэ нядаўна — і ўкраінскі, літоўскі, фламандскі, ірландскі... Малады — узнімецца, не памрэ, бо ўзнімаецца і расце ён на радзіме... скрозь краты турэмных адзіночак, нягледзячы на прыгнёт і тэрор. А тут усё ж краіна крыху свабаднейшая...[96].

Варонкаў артыкул канчаецца на ўзнёслай ноце, ён глыбокі ў разуменні праблемы і справядлівы ў галоўным: рух быў малады і пачынаў узнімацца.

У 1920–1930-я гады артыкулы пра беларусаў у Злучаных Штатах пачалі з'яўляцца і на бацькаўшчыне, асабліва ў Заходняй Беларусі[97], а таксама

[96] Белорусы в Америке // Американский Белорус. Чикаго. 1930. 16 февр.

[97] Tarasewič, J. Na Baćkaŭščynu. Wilnia, 1936. S. 119; Найдзюк, Я. Беларусь учора і сяньня. Менск, 1943. С. 246–247; Ks. Ad. St. Biełarusy ŭ Amerycy // Chryścijanskaja

ў Латвіі[98], Літве[99] і нават у Нямеччыне[100]. Яны не прэтэндуюць на даследаванні, а маюць, хутчэй, дакументальнае значэнне. Прыкладам, у выдадзеным у Вільні школьным падручніку пададзена з першых рук інфармацыя пра амерыканскіх беларусаў[101]. Шматлікія публікацыі змяшчалі адмысловыя і важныя дэталі з жыцця амерыканскіх беларусаў, і часта ў іх падкрэслівалася пільная неабходнасць больш блізкага супрацоўніцтва паміж бацькаўшчынаю і дыяспарай. Шмат якія з гэтых зацемак — цікавыя і арыгінальныя крыніцы для даследаванняў.

Цікава развіваліся падзеі ў Савецкай Беларусі. У 1920-я гады ў БССР пачалі з'яўляцца новыя звесткі і інфармацыя пра амерыканскіх беларусаў[102], і можна было спадзявацца, што дачыненні паміж абодвума бакамі наладзяцца ў нармальным рэчышчы, г. зн. што Савецкая Беларусь будзе сачыць за жыццём тысячаў суродзічаў за акіянам і трымаць з імі сталыя кантакты. Але, на жаль, пачынаючы ад 1930-х гадоў савецкія матэрыялы пра беларусаў у Амерыцы зрабіліся прапагандысцкімі агіткамі і айчынны друк стаўся антыамерыканскім рупарам без ніякіх прэтэнзій на сур'ёзныя даследаванні беларусаў у Амерыцы і дыяспары наогул[103].

Пасля Другое сусветнае вайны стаўленне да эміграцыі на бацькаўшчыне змянілася: яна стала разглядацца як двухбаковае з'явішча — «прагрэсіўная» старая эміграцыя і «фашыстоўская», «нацыяналістычная», «белбурнацкая» паваенная.

«Прагрэсіўная» эміграцыя талеравалася, ёй спяваліся дыфірамбы, яе галубілі, запрашалі, усяляк «цацкаліся», ды — што найбольш ненармальнае — гэтай хвалі эміграцыі Саветы дапамагалі трымаць бірку «рускасці».

На эміграцыю ж 1940–1950-х гадоў сыпаліся праклёны, яна вінавацілася ў розных грахах, усяляк застрашвалася.

Dumka. Vilnia. 1930. 25 stud. S. 3–4; Змагар, А. Беларусы ў Амэрыцы // Новае Жыцьцё. Вільня. 1923. 1 тр.

[98] Беларуская Школа ў Латвіі. Рыга. 1933. № 3 (20).

[99] Беларусы ў Амэрыцы // Крывіч. Коўна. 1923. № 1. С. 60–61; № 2. С. 62; № 4. С. 56–57.

[100] Зінук, М. Беларусы ў Амэрыцы // Раніца. Бэрлін. 1940. № 12/13–23.

[101] Родны Край. Вільня, 1921. С. 197–198.

[102] Гл., напр.: Хроніка // Полымя. Мінск. 1927. № 1. С. 214; № 3. С. 246.

[103] Гутарка аўтара з Сымонам Кандыбовічам-Кабышам і Юркам Віцьбічам-Стукалічам; Летапіс друку БССР. 1932–1939; Крыга, А. Страх перад эміграцыяй // Беларус. Нью-Ёрк. 1970. № 155; Дзівасіл. Страх перад эміграцыяй // Беларус. Нью-Ёрк. 1971. № 169.

І хоць на бацькаўшчыне не адбывалася навуковага вывучэння і даследавання эміграцыі, тым не менш пачынаючы ад 1950-х гадоў было выдрукавана колькі дзясяткаў кніжачак-успамінаў з жыцця працоўнае эміграцыі, якія маюць нямала важных звестак пра жыццё нашых землякоў у Амерыцы. На жаль, да гэтых публікацый заўсёды дадавалася вялікая лыжка дзёгцю, адрасаваная навейшай эміграцыі, што непамерна зніжае іх вартасць. Але становішча пачало мяняцца на лепшае пачынаючы ад канца 1980-х гадоў, калі сталі з'яўляцца ў друку і паважнейшыя даследаванні эміграцыі[104].

Заўважны ўклад у даследаванне беларускае дыяспары зрабіла сама эміграцыя па Другой сусветнай вайне. Перадусім новая хваля пачала дакументаваць дзейнасць беларусаў у Амерыцы, а таксама даследаваць беларускую спадчыну ў гэтай краіне. Было надрукавана нямала артыкулаў пра беларускую прысутнасць у Злучаных Штатах, дзе адзначаліся гістарычныя памылкі ў дачыненні да нашае іміграцыі і рабіліся заклікі да беларускіх асяродкаў у Амерыцы прыкласці ўсе намаганні, каб выправіць тыя памылкі і зацвердзіць правы на беларуска-амерыканскую спадчыну. Большасць гэтых артыкулаў не выходзіць за межы журналізму, тым не менш яны важныя для вывучэння беларускае іміграцыі ў ЗША. Бясспрэчна, гэтыя багатыя залежы адносна новае інфармацыі чакаюць сваіх даследчыкаў. Сярод тых, хто закранаў тэму мінуўшчыны беларусаў у Злучаных Штатах, — Міхась Міцкевіч, Пётра Манькоўскі, Аўген Калубовіч ды іншыя[105].

[104] Дубінка, В. Паплач ля роднае крынічкі. Мінск, 1981; Грыцкевіч, В. Нашы славутыя землякі. Мінск, 1984; Сардэчныя сустрэчы. Незабыўныя ўражанні. Мінск, 1961; Пад мірным небам. Мінск, 1962; На зямлі бацькоў. Мінск, 1983; Казущик, Д. Первые шаги. Минск, 1970; Письма издалека. Минск, 1971; Мацюнін, С. Сёмая хваля // 7 дней. Минск. 1990. № 13; Крапивин, С. Белорусы: расселение, демография, этнография // Советская Белоруссия. Минск. 1990. 25 марта; Мацюнін, С. 10 000 000 беларусаў // Беларуская мова і літаратура ў школе. Мінск. 1990. № 1. С. 17; Галубовіч, В. Беларусы ў Амерыцы // ЛіМ. Мінск. 20 вер. 1991; Сачанка, Б. Беларуская эміграцыя. Мінск, 1991; Ціхаміраў, А. Цярністы шлях да лепшай долі // Навіны Беларускай акадэміі. 1991. № 40, 41; Шалястовіч, К. Зыход, альбо Чацвёртая хваля эміграцыі з Беларусі // Голас Радзімы. Мінск. 1991. 11 ліпеня.

[105] М. М-ч. Ранейшая й цяперашняя беларуская эміграцыя // Беларус. Нью-Ёрк. 1955. № 53; М. М-ч. Сьветчаньні камянёў // Беларус. Нью-Ёрк. 1956. № 55; Скарыніч. Беларуская эміграцыя ў ЗГА // Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 25–26, 27, 28; Скарыніч, Б. Скончма дыскусію пра «распакоўваньне»! // Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1955. № 19; Крыга, А. Нашая эміграцыя // Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 67; Негнявіцкі, А. Аб старой беларускай эміграцыі // Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 44; Калубовіч, А. Нашы папярэднікі // Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1974–1975. № 18–19. С. 7–16.

Цікавая інфармацыя пра эміграцыю ў Амерыку — лісты, ўражанні — знаходзяцца часам у працах, якія не выяўляюць «амерыканскасці». Так, у вялікай, цікавай і патрэбнай манаграфіі «Бежанства» (Беласток, 2000) — працы, што дакументуе бежанства ў часе Першае сусветнае вайны з Беласточчыны на Усход, — у архіўнай, дакументальнай частцы ёсць лісты з сямейных архіваў пра эміграцыю ў ЗША, пры гэтым цікава напісаныя: падарожжа, амаль трагічнае жыццё, кантакты з радзімай[106].

Неабходна адзначыць і падкрэсліць, што тэмы беларускай эміграцыі, дыяспары ўвайшлі грунтоўнымі аглядамі з дзясяткамі больш дробных інфармацыйных гнёздаў, персаналій на старонкі шматлікіх энцыклапедычных выданняў, як, прыкладам, «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі», «Беларуская энцыклапедыя» ды іншыя. Аўтарамі артыкулаў былі Галіна Сяргеева, Аляксандр Ціхаміраў, Эмануіл Іофэ і інш.

Вельмі спрыяе даследаванню эміграцыі з Беларусі ў цэлым Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына», якое ў супрацы з БІНІМам выдала дзясяткі кніг па гэтай тэме (Лявон Юрэвіч, Наталля і Алег Гардзіенкі).

Сярод апошніх важных даследаванняў праблемаў эміграцыі з заходніх беларускіх рэгіёнаў (Палескага, Наваградскага, Беластоцкага і Віленскага ваяводстваў у міжваенны час) варта адзначыць грунтоўны аналіз, зроблены ў дысертацыі Вольгі Мярчук «Эміграцыя насельніцтва з Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.)», абароненай у 2016 годзе[107].

Бясспрэчна, як надзвычай важную і прагрэсіўную з’яву ў кірунку стварэння ўстановы-інстытута для комплексна-шырокага вывучэння беларускай эміграцыі трэба назваць заснаванне Цэнтра камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа (Наталля Гардзіенка) пры Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ).

На заканчэнне агляду друкаў пра беларускую эміграцыю ў ЗША варта сказаць пра заўвагі ў рэцэнзіях на выдадзеныя раней беларускамоўнае (1993) і англамоўнае (1999) выданні «Беларусаў у ЗША». Наконт беларускае кнігі закідалася, што пералічваецца шмат прозвішчаў. Здаецца, слушная заўвага. Аднак гэтая акалічнасць абгрунтоўваецца гэтак. У кнізе пералічаныя-ўспомненыя прозвішчы асобаў, якія працавалі,

[106] Бежанства. Беласток, 2000. С. 389, 390, 397, 402, 404.

[107] Мярчук, В. Эміграцыя насельніцтва з Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.): аўтарэферат дысертацыі на саісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук: спецыяльнасць 07.00.02 Айчынная гісторыя. Брэст, 2016.

перахоўвалі і адраджалі сваёй працай беларускую спадчыну ў Амерыцы. На наш погляд, калі ў паўмільённай масе «ціхіх» землякоў знаходзяцца актывісты, якія тлумачаць амерыканскім бюракратам сваё этнічнае паходжанне ды адраджаюць-замацоўваюць БЕЛАРУСКАСЦЬ, наш абавязак іх успомніць, адзначыць. Тыя людзі — будзь гэта бацькі, якія ў школе на бацькоўска-настаўніцкім сходзе тлумачаць беларускае паходжанне іхнага дзіцяці, ці то дапішчыкі «лістоў у рэдакцыю» мясцовай газеты з выказваннем пра Беларусь, ці актывісты, якія спяваюць у хорах, арганізуюць пікнікі і г. д., — усе гэтыя людзі — дзеячы беларускасці, сцвярджальнікі прысутнасці беларусаў у ЗША, і ім, бясспрэчна, належыцца месца ў кнізе пра беларусаў Амерыкі.

У адной англамоўнай рэцэнзіі аўтар — прафесар Джэймс Дойч з Універсітэта імя Джорджа Вашынгтана — піша:

Прыблізна 95 гадоў таму назад мае бацькі былі «свежыя эмігранты» ў ЗША, прыплыўшыя з порта Саўтгемптан у Ангельшчыне. Ніяк не! Брытанцамі яны не былі, а іхнае «эміграцкае падарожжа» пачыналася далёка на ўсходзе Еўропы, праўдападобна, недзе «паміж Мінскам і Пінскам». Прынамсі так думаюць мае ўсе сучасныя родзічы. Аднак калі на сямейных зборышчах я прабую выказаць меркаванне, што нашыя дзяды, як выглядае, паходзілі з Беларусі, маё цверджанне, выказванні выклікаюць рэакцыю замяшання і збянтэжанасці. Вось гэты аспект Кіпель якраз імкнецца вытлумачыць у кнізе: заблытанасць тэрміналогіі[108].

Далей Д. Дойч удумліва аналізуе кнігу і заяўляе: *«Ясная справа: шмат бацькоўскіх каранёў будзе выяўлена паходжаннем з тэрыторыі “паміж Мінскам і Пінскам”»*. Пазітыўная, дапаўняльная даследаванне рэцэнзія.

Колькі заўваг пра статыстыку

Афіцыйнымі звесткамі іміграцыйных службаў Злучаных Штатаў Амерыкі і Бюро перапісаў для вывучэння беларусаў ЗША карыстацца немагчыма, таму што яны не вылучаюць беларусаў з агульных рубрык «рускіх», «палякаў», «славянаў» і г. д. Але агульныя дадзеныя аб колькасці эмігрантаў, якія прыбывалі ў ЗША, улучна з беларускай тэрыторыяй, падаваліся ў штогодніку *«Annual Report of General Commissioner of Immigration, Mashington D.C.»*. У беларускім друку гэта зазначыў і выпісаў статыстыку Віктар Сянкевіч[109].

[108] American Studies International. [Washington]. June 2001. Vol. XXXIX. № 2.

[109] Беларус. Нью-Ёрк. 1994. № 415.

Толькі ў 1980 годзе амерыканскі перапіс пачаў рэгістраваць беларусаў асобна (7381 чалавек), і перапісныя службы паведамілі аўтару, што яны маюць інфармацыю пра беларусаў з папярэдніх перапісаў, дзе тыя фігуравалі пад рознымі імёнамі — *White Russians, Belorussians, Byelorussians*[110]. На жаль, праз бюракратычныя правілы гэтыя звесткі пра беларусаў ніколі не з'явіліся ў друку. Відавочна, вынікі перапісу не высвятляюць рэальнага становішча што да колькасці беларусаў у Злучаных Штатах, і імі нельга карыстацца ў даследаваннях беларускае іміграцыі.

Адсутнасць афіцыйных дадзеных не перашкодзіла некаторым даследчыкам ацэньваць памеры беларускае эміграцыі / іміграцыі і з дапамогаю розных разважанняў і метадаў прыйсці да прымальных, на іхны погляд, вынікаў. Статыстычныя ацэнкі беларускае іміграцыі, якія дагэтуль з'явіліся ў друку, недакладныя і найчасцей featureсамаштабныя, аднак яны дазваляюць уявіць памеры міграцыйных працэсаў.

Найперш розніца ў лічбах выкліканая розніцаю ў вызначэнні тэрыторыі Беларусі, калі нацыянальнасць абгрунтоўваецца паходжаннем імігранта.

Ідучы за методыкаю Аляксандра Уласава, які спрабаваў вылічыць аб'ём магчымае фінансавае дапамогі з боку эмігрантаў, можна прыйсці да лічбы 700 000—750 000 — агульная колькасць беларусаў, што выехалі ў Амерыку паміж 1900 і 1912—1913 гадамі[111].

Беручы разважанні Валерыяна Абаленскага і пераводзячы іх у рэальныя лічбы, атрымоўваем колькасць беларускіх іміграntаў у ЗША — ад 180 000 да 270 000 чалавек[112]. Малая колькасць можа быць тут вытлумачана тым, што Абаленскі за аснову не браў беларускую этнаграфічную тэрыторыю.

Рада Беларускае Народнае Рэспублікі мяркуе, што каля 500 000 беларускіх іміграntаў пасяліліся ў Злучаных Штатах да Другое сусветнае вайны і ад 50 000 да 100 000 беларусаў прыехалі ў краіну пасля вайны[113].

Грамадская рада за амерыканскую еднасць ацэньвае колькасць беларускіх іміграntаў у ЗША ў 300 000—400 000 чалавек[114].

[110] Перапіска аўтара з Бюро перапісаў ЗША, 1984.

[111] Уласаў, А. Аб эміграцыі // Наша Ніва. Вільня. 1911. № 3.

[112] Оболенский (Осинский), В. Международные и межконтинентальные миграции... С. 59—63, 132—133.

[113] Архіў Беларускай фундацыі Крачэўскага. Нью-Ёрк.

[114] Report on Byelorussian-Americans. Common Council for American Unity. New York, March 1951. P. 3—4, 7.

«Гарвардская энцыклапедыя амерыканскіх этнічных групаў» цвердзіць, што беларусаў у Злучаных Штатах налічваецца ад 175 000 да 200 000 чалавек[115].

Пазнейшыя беларускія савецкія даследчыкі Вячаслаў Селяменеў і іншыя пагаджаюцца з акадэмікам Васілём Шчарбаковым, які вызначыў агульную колькасць беларускіх іміграntаў у ЗША да Другое сусветнае вайны ў 800 000 чалавек[116].

Беларускі савецкі дэмограф Андрэй Ракаў мяркуе, што ў 1920-я гады беларуская іміграцыя ў Злучаных Штатах налічвала *«колькі сотняў тысячаў»* чалавек[117].

Колькасць беларускіх іміграntаў у Амерыцы можна вывесці з савецкіх крыніцаў іншым спосабам, які палягае ў наступным. Даведнік пра эканамічнае развіццё Савецкае Беларусі цвердзіць, што *«Беларусь страціла з эміграцыяй 1,8 млн насельніцтва за пяць дзесяцігоддзяў перад Кастрычніцкай рэвалюцыяй»*[118].

У падручніку па геаграфіі Беларускае ССР напісана, што *«да рэвалюцыі 1,4 млн беларусаў выехала ў Сібір, іншыя часткі Расіі і за мяжу»*[119].

Агляд эканомікі Беларусі, апублікаваны ў 1957 годзе, падае гэткія дадзеныя: *«Агульная колькасць эмігрантаў з Беларусі за 50 гадоў перад рэвалюцыяй — 1 387 000»*[120]. Гэтая лічба — 1 387 000 — паўтараецца і ў іншых публікацыях, улучна з афіцыйнымі партыйнымі тэкстамі[121].

Як выглядае, хоць лічбы і вагаюцца, яны больш-менш аднаго парадку. Такім чынам, акругліўшы, можна прыняць за сярэднюю прыблізную колькасць 1 500 000 — гэтулькі беларусаў пакінулі бацькаўшчыну паміж 1860 годам і пачаткам Першае сусветнае вайны.

Іншая важная і даволі дакладная лічба, якая фігуруе ў розных публікацыях, — колькасць беларусаў, што выехалі ў Сібір ад 1880-х да

[115] Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups. Cambridge (MA), 1980. P. 181—184.

[116] Шчарбакоў, В. Кастрычніцкая рэволюцыя на Беларусі і белапольская окупацыя. Мінск, 1930. С. 9; Селяменеў, В. Да пытання аб гісторыі і прычынах існавання аграрнага перанасялення ў Беларусі. С. 13—15, 17.

[117] Раков, А. Население БССР. Минск, 1969. С. 83.

[118] Экономика Советской Белоруссии: 1917—1967. Минск, 1967. С. 21.

[119] Белорусская ССР. Москва, 1957. С. 73.

[120] Народное хозяйство Белорусской ССР за 40 лет. Минск, 1957. С. 20.

[121] Ерыгин, С.; Рыженко, Ф. Ленинская программа по национальному вопросу. Москва, 1959. С. 105.

1914 года. БелСЭ цвердзіць, што ад 1896 да 1912 года ў тым кірунку эмігравала з Беларусі 716 600 чалавек[122].

Павел Верашчагін у сваіх аўтарытэтных працах пра беларускую сялянскую эміграцыю ў Сібір адзначае, што, паводле *«няпоўных дадзеных з пяці заходніх губерняў, каля 550 000 беларусаў выехала ў Сібір паміж 1885 і 1915 гадамі»*[123].

Вывеўшы сярэднюю лічбу, атрымаем прыблізную колькасць эмігрантаў у Сібір — каля 633 000 чалавек.

Аперуючы гэтымі лічбамі — пры адсутнасці арыгінальнае статыстыкі такі падыход здаецца аўтару апраўданым, — з дапамогаю простае арыфметыкі можна атрымаць колькасць беларусаў, што выехалі ў Амерыку, — ад 850 000 да 900 000 чалавек. Колькасць рээмігрантаў — тых, хто вярнуўся ў Беларусь у 1910–1920-я гады, — складае прыблізна ад аднае чвэрці да аднае трэці эмігрантаў, або ад 215 000 да 300 000 чалавек, што пацвярджаецца статыстыкаю Расійскага імігранцкага дому ў Нью-Ёрку. Паводле тае статыстыкі, якая ахоплівае перыяд ад 1908 да 1913 года ўлучна, з 127 345 «рускіх» імігрантаў вярнуліся на бацькаўшчыну 34 304 асобы. Каля траціны эмігрантаў у перыядзе 1908–1910 гадоў варачаліся на бацькаўшчыну і паводле расійскага статыстычнага гадавіка[124]. Такім чынам, колькасць беларусаў, якія да Першае сусветнае вайны настала пасяліліся ў Злучаных Штатах, складае ад 550 000 да 650 000 чалавек.

Беларусаў, што эмігравалі паміж войнамі, было мала — усяго колькі тысячаў, а колькасць паваенных беларускіх эмігрантаў была ацэненая Беларускім нацыянальным камітэтам у 50 000–55 000 чалавек[125].

Падсумоўваючы, можна ацаніць агульную колькасць беларусаў, якія засталіся жыць у Злучаных Штатах, у рамках паміж 600 000 і 650 000 чалавек. Неабходна падкрэсліць, і тое мусіць быць зразумела, што гэта толькі прыблізныя лічбы, якія грунтуюцца на няпоўнай і не заўсёды

[122] БелСЭ. Т. 7. Мінск, 1973. С. 170.

[123] Верещагин, П. Крестьянские переселения из Белоруссии: Вторая половина XIX в. Минск, 1978. С. 4; Верещагин, П. Из истории аграрных миграций // Из истории крестьянства Белоруссии. Минск, 1978. С. 71–82.

[124] The Orthodox Church in America. Dept. of History and Archives. Soyosset (NY). Immigrant Home. Essays on Immigration, 1915. Code XI, 1–4; Статистический ежегодник России. Санкт-Петербург, 1914. С. 46.

[125] Архіў Беларускага нацыянальнага камітэта. Архіў раней знаходзіўся ў Рэгенсбургу, пазней у Остэргофене, а частка яго была перавезеная ў ЗША і захоўваецца пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі); гутаркі з Аляксандрам Русаком і Міколам Кунцэвічам, 1956.

дакладнай друкаванай статыстыцы. Прапануючы згаданыя лічбы, аўтар мае за мэту даць будучым даследчыкам беларускае іміграцыі ў ЗША ўяўленне пра маштабы з'явы. Больш дакладныя і навукова абгрунтаваныя вынікі могуць быць атрыманыя ў будучыні, калі можна будзе ўжываць новую методыку і тэхналогію і калі стануцца даступныя іншыя архіўныя дакументы.

Шмат каго з чытачоў і даследчыкаў лічба 600 000–650 000 можа здзівіць. Аднак яе парадак адпавядае парадку вылічэнняў Уласава, Шчарбакова і Рады БНР. Тым не менш яна відавочна разыходзіцца з вынікамі амерыканскіх перапісаў 1980 і 1990 гадоў. Не трэба, аднак, забывацца, што бюракраты амерыканскіх іміграцыйных і статыстычных службаў доўгія гады кіраваліся тым, што *«беларусы не ўважаюцца за асобную іміграцыйную групу»*.

Бясспрэчна, будучыя даследчыкі беларускай іміграцыі ў ЗША стануць перад той самай праблемаю: адсутнасць статыстыкі для беларусаў у эміграцыйных крыніцах. Але маючы доступ да архіваў на Бацькаўшчыне, асабліва архіваў губернскіх, справа вызначыцьакрэсліць колькасць выехаўшых у Амерыку будзе прыблізна вырашаная. Ды патрэбна тут падкрэсліць і тое, што пачынаючы ад 1991 года, калі паўстала Рэспубліка Беларусь, з'явіліся беларускія пашпарты — невыразнасць акрэслення беларускай іміграцыі ў ЗША (і не толькі) будзе вырашаная, а экстрапаляцыя да мінулага — параўнанне — дазволіць развязаць праблему канчаткова.

Да гэтае праблемы трэба падыходзіць, як гаворыцца, па-філасофску. Лічбы, звесткі, афіцыйная статыстыка — рэчы, бясспрэчна, важныя. Аднак яшчэ больш важна тое, што на працягу дзесяцігоддзяў з волі бяздумных бюракратаў цэлую еўрапейскую нацыю ігнаравалі, навешвалі ёй чужую бірку і адсоўвалі ў нябыт, а цяпер гэтая нацыя, жыццяздольная і неадлучная частка амерыканскае этнічнае мазаікі, робіць спробу вярнуць сабе найважнейшы фрагмент свае спадчыны — сваю сапраўдную этнічную тоеснасць, і новыя імігранты з Рэспублікі Беларусь гэтаму дапамагаюць.

ХВАЛІ І ПРЫЧЫНЫ ЭМІГРАЦЫІ З БЕЛАРУСІ

Тым часам як паасобныя падарожнікі з Беларусі маглі дабірацца і, відаць, сапраўды дабіраліся да Амерыкі яшчэ ў часы Вялікага Княства Літоўскага, галоўным штуршком для эміграцыі з беларускіх земляў сталася развіццё гістарычных падзей XVIII стагоддзя.

Заняпад Вялікага Княства Літоўскага і наступная акупацыя Беларусі рускімі склалі галоўныя чыннікі, якія стварылі сацыяльныя, эканамічныя і палітычныя ўмовы, што спрыялі эміграцыі. У выніку расійскае палітыкі Беларусь была гвалтоўна ператвораная з палітычна развітае дзяржавы з багатаю культурай і поўным спектрам нацыянальнага жыцця ў каланіяльную тэрыторыю, населеную этнічнай масай, сістэматычна і свядома пазбаўлянай *афіцыйнае* гісторыі і без канкрэтнага нацыянальнага назова, а толькі адміністрацыйная частка — *край* імперыі, перад якім стаяла змрочная перспектыва стацца адсталым асіміляваным і зрусіфікаваным натоўпам. Такім чынам, Беларусь на доўгія гады сталася асноўным рэзервуарам эміграцыі з імперыі. Больш за паўтара мільёна беларусаў пакінулі сваю бацькаўшчыну і пасяліліся ў вялікіх гарадах Расійскае імперыі (Пецярбург, Адэса і г. д.), у Сібіры, у Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы і ў Заходняй Еўропе. Працэс эміграцыі з Беларусі ў апошнія два стагоддзі быў няспыннаю з'яваю, але ж, вядома, былі ў ім свае прылівы і адлівы, абумоўленыя падзеямі ўнутры і звонку краіны. Якія ж можна вызначыць храналагічныя перыяды беларускае іміграцыі ў ЗША?

Паасобныя малыя групы імігрантаў: XVII–XIX стагоддзі

Раннія імігранты

Гэты перыяд улучае час ад заснавання брытанскіх калоній у Амерыцы да апошняе чвэрці XIX стагоддзя. Тым часам як XIX стагоддзе пакінула па сабе значны дакументальны матэрыял пра іміграцыю ў Амерыку, дачыненні паміж каланіяльнаю Амерыкаю і Вялікім Кня-

ствам Літоўскім (г. зн. у XVI–XVIII стагоддзях) дагэтуль застаюцца недаследаванымі, разам з пытаннем пра іміграцыю ў Амерыку. Пэўныя звесткі дазваляюць меркаваць, што падарожжы і перасяленні беларусаў у Амерыку былі цалкам магчымыя. Падамо некаторыя цікавыя факты: капітан Джон Сміт стаўся першым губернатарам калоніі Вірджынія ў 1608 годзе. За пяць гадоў перад тым, у 1603 годзе, ён наведаў Беларусь. У сваіх «Праўдзівых падарожжах»[1] капітан Сміт згадвае, як ён прыехаў у *«Рэчыцу на рацэ Ніпэр, у літоўскіх межах»* (капітан Сміт паўсюль у кнізе ўжывае тэрмін «Літва» для азначэння сённяшняе Беларусі). Пасля ён апавядае пра сваё падарожжа праз паўднёвую Беларусь і Падолле ў Польшчу[2]. Такім чынам, не было б нічога незвычайнага, калі б капітан Сміт прывёз з сабою ў Вірджынію беларусаў (або таксама і ўкраінцаў), майстроў-дзегцяроў і цесляроў, разам з палякамі-гутнікамі. Гэтае меркаванне падтрымоўваецца і наступным цверджаннем: *«Што да канопляў і лёну, паташу і залы, смалы і дзёгцю, цяпер рыхтуецца дамова аб запрашэнні людзей, умелых у гэтых рамёствах, з Усходніх краёў (Eastern parts): побач з палякамі, што дагэтуль застаюцца ў Вірджыніі»*[3]. Такім чынам, калі існуюць дакументы, што людзі, вядомыя як палякі, жылі ў калоніі Вірджынія, ёсць падставы меркаваць, маючы на ўвазе Смітавы падарожжы, што побач з імі маглі быць і беларусы. Знаёмства капітана Сміта з Усходняю Еўропай наводзіць на думку, што ён ужываў тэрмін «усходні», каб ахапіць вялікі геаграфічны абшар, а менавіта землі Беларусі і Украіны. Таму, мабыць, не будзе малаверагоднаю гіпотэза, што славянскія прозвішчы ў калоніі Вірджынія гэткія ж беларускія і ўкраінскія, як і польскія.

Ёсць таксама цверджанне ў старых хроніках і больш позніх запісах, што *«6 чэрвеня 1610 года імігрант з горада Беластока, доктар Лаўрын Багун прыбыў у Калоніі»*[4].

Іншы грамадзянін Вялікага Княства Літоўскага, які рана прыбыў у Амерыку і таксама мог быць беларус паходжаннем, — доктар Аляксандр Куртыус (Курчэўскі), вучоны і настаўнік у Нью-Амстэрдаме.

[1] Smith, J. The true travels, adventures, and observations. Richmond (VA), 1819 (first edition: London, 1629).

[2] Кіпель, З. Капітан Джон Сміт на Беларусі // Запісы БІНіМ. № 16. Нью-Ёрк, 1978. С. 119–128.

[3] Smith, J. The true travels, adventures... P. 42. Гл. таксама: Haiman, M. Polish pioneers of Virginia and Kentucky. Chicago (IL), 1937. P. 36.

[4] Waldo, A. First Poles in America, 1608–1958: in commemoration of the 350th anniversary of their landing at Jamestown, Virginia, October 1, 1608. Pittsburgh, 1957. P. 14, 22.

Да свайго прыезду ў Калоніі ў 1659 годзе ён настаўнічаў у Полацку і Вільні. У Нью-Амстэрдаме Куртыус выкладаў «рускую мову» (*«Russian»*), а таксама быў першым выкладчыкам лаціны ў першай лацінскай школе, найвышэйшай навучальнай установе ў Нью-Амстэрдаме. З вялікаю доляю верагоднасці можна зрабіць прыпушчэнне, што Куртыусава «руская» мова, як і «руская» мова шмат каго з гандляроў у Нью-Амстэрдаме, была моваю Вялікага Княства Літоўскага, г. зн. беларускаю, хоць і не зазначаная як гэткая[5].

Тадэвуш Касцюшка (1746–1817)

Найбольш славутым і выдатным імігрантам з Беларусі напрыканцы XVIII стагоддзя быў, бясспрэчна, Тадэвуш Касцюшка[6]. Народжаны на Беларусі, ён не страціў лучнасці з радзімаю і разам з тым зрабіў значны ўклад у справу незалежнасці і ў ваенную гісторыю Злучаных Штатаў. Звестак і працаў пра гэтага вялікага чалавека ў розных мовах назбіраецца вельмі багата, але навукоўцы, як правіла, лічаць Касцюшку палякам, адданым справе амерыканскае свабоды. Аднак можна з пэўнасцю сцвярджаць, што беларускасць Касцюшкавых біялагічных каранёў не выклікае ніякага сумневу, і ўжо адзін гэты факт дае дастаткова падставаў залічыць дзеянні гэтага выдатнага чалавека да заслуг таксама і беларускага народа ды беларускае спадчыны ў Амерыцы. Новыя даследаванні выяўляюць ягоную веліч і сувязь з Беларуссю[7]. Дарэчы, адзначэнне юбілеяў Тадэвуша Касцюшкі сталася

[5] Cosmopolitain New Amsterdam // The New Netherland Register. New York. Vol. 1 (8). Special issue. 1911. P. 130–132; Kessler, H.; Rachils, E. Peter Stuyvesant and His New York. New York, 1959. P. 208–209; Wytrwal, J. Poles in American history and tradition. Detroit (MI), 1969. P. 19–20; Curtius, A. Inaugural Medical Dissertation. Chicago: Lithuanian Medical Association, 1967. P. 9–10.

[6] БелСЭ. Т. 5. Мінск, 1972 С. 505–506; Клейн, Б. Найдено в архиве. Минск, 1968. С. 13–19.

[7] Гл., напрыклад: Бензярук, А. Касцюшкі-Сяхновіцкія: гісторыя старадаўняга роду. Брэст, 2006; Емяльянчык, У.; Юхо, Я. «Нарадзіўся я ліцьвінам...»: Тадэвуш Касцюшка. Мінск, 1994; Ліхадзедаў, У. Тадэвуш Касцюшка на старых паштоўках і ў графіцы. Мінск, 2011; Несцярчук, Л. Андрэй Тадэвуш Банавентура Касцюшка. Вяртанне героя на радзіму. Брэст, 2006; Юхо, Я. За вольнасць нашу і вашу: Тадэвуш Касцюшка. Мінск, 1990; і інш.

рэгулярнай з'явай у жыцці беларусаў-амерыканцаў. Мерапрыемствы праводзяцца ў Вашынгтоне, Нью-Ёрку і іншых мясцінах, амаль усюды, дзе гэты беларускі эмігрант-герой пакінуў сляды. Прыкладам, 4 лютага 2008 года, у дзень нараджэння Касцюшкі, прадстаўнікі беларускай дыяспары ўсклалі кветкі да ягонага помніка ў цэнтры Вашынгтона[8].

Беларуская правінцыя Таварыства Ісуса ў Амерыцы

Падзеі 1772, 1793 і 1795 гадоў, агульнавядомыя як падзелы Польшчы, на самай справе былі падзеламі Рэчы Паспалітае: Літвы і Польшчы. У выніку падзелаў беларускія землі падпалі пад поўны расійскі кантроль. Ад таго часу пачаўся доўгі працэс русіфікацыі і вынішчэння Беларусі, які працягваецца і да сёння. Натуральна, пад уплывам гэтых гістарычных зрухаў памеры эміграцыі з Беларусі ўзраслі. Цяпер вялікая частка імігрантаў складалася з інтэлектуалаў, якія не маглі змірыцца з чужацкаю акупацыяю. На працягу першае чвэрці XIX стагоддзя значная колькасць рымска-каталіцкіх святароў выехала з Беларусі ў Злучаныя Штаты. Шмат хто з іх меў беларускае паходжанне і быў звязаны з Полацкай езуіцкай акадэміяй. Гэтыя святары прыбылі ў ЗША на запрашэнне Джона Кэрала, першага рымска-каталіцкага біскупа ў Злучаных Штатах[9]. Гэта былі важныя інтэлектуальныя кадры, якія царкоўныя ўлады ў Амерыцы добра выкарысталі. Група святароў з беларускіх земляў, асабліва выкладчыкі Полацкае акадэміі, у значнай ступені спрычынілася развіццю рымска-каталіцкае адукацыі ў Амерыцы. Найбольш выдатныя сярод іх былі айцы Баніфацы Крукоўскі, Норберт Корсак і Кольман. Але Беларусь не толькі адыграла ролю ў пастачанні краіне святароў-эмігрантаў, яна таксама дала імя рэлігійнай супольнасці езуітаў у Амерыцы.

Часта застаецца незаўважаным гістарычны факт, што Таварыства Ісуса захавалася ў ЗША толькі дзякуючы таму, што пасля забароны Папам Рымскім ордэна езуітаў у 1773 годзе ён працягваў існаваць на тэрыторыі Расійскае імперыі, на Беларусі. Амерыканскія езуіты вырашылі далучыцца адміністрацыйна да езуітаў беларускіх, абышоўшы тым самым папскую забарону, і іхная юрысдыкцыя ў Злучаных Штатах стала вядомая як Беларуская правінцыя (*White Russian Province*). Гэтая лучнасць амерыканскіх езуітаў з Беларуссю трывала ад 1805 да 1814 года, калі была знятая папская забарона на

[8] Беларус. Нью-Ёрк. 2008. № 541.

[9] Haiman, M. Polish past in America: 1608–1865. Chicago, 1939. P. 65–67.

дзейнасць езуітаў і ім зноў было дазволена фармаваць свае ўласныя адміністрацыйныя адзінкі[10].

У гісторыі рымска-каталіцкае царквы ў Амерыцы важнае месца займае дзеяч беларускага паходжання, святар-іміграпт айцец Францішак Дзеружынскі. Радня яго і цяпер дзейная і жыве ў Беларусі. Некалькі разоў былі гутаркі з Авяр'янам Дзеружынскім, каб заняцца генеалагічным даследаваннем — вывесці радавод Дзеружынскіх, але, на жаль, безвынікова.

Сам айцец Дзеружынскі нарадзіўся ў Оршы 3 студзеня 1779 года. Там ён вучыўся ў езуіцкім калегіуме, а ў 1794 годзе, маючы пятнаццаць гадоў, ён уступіў у Таварыства Ісуса, *«прынёсшы з сабою рэдкае сілы інтэлект»*[11]. Ён быў высвячаны ў 1808/09 акадэмічным годзе і прызначаны выкладчыкам тэалогіі ў Полацкай акадэміі. Ён выкладаў таксама ў некалькіх іншых школах на Беларусі, трымаючы лучнасць з сябрамі і калегамі на правінцыі. Трэба адзначыць, што хоць польскі культурны ўціск пашыраўся на значную частку Беларусі, мясціны, дзе нарадзіўся і вырас Ф. Дзеружынскі, не зазналі істотных польскіх уплываў. Выкладаючы ў Полацкай акадэміі, Дзеружынскі, можна прыпушчаць, быў знаёмы з творамі маладога студэнта акадэміі Яна Баршчэўскага (179(?)—1851), аднаго з піянераў новае беларускае літаратуры[12]. Лёс роднае краіны, якая перажывала тады найцямнейшы перыяд свае гісторыі, вельмі непакоіў Францішка Дзеружынскага. Разам з тым, будучы адукаваным чалавекам, ён усведамляў, што ў тую пару, бадай, нельга было спыніць Расійскую імперыю ў яе наступе на захад. Ф. Дзеружынскі — тыповы прыклад адукаваных беларусаў першае паловы XIX стагоддзя, якія не прынялі акупацыі, не змірыліся з ёю. Даволі змрочна ацэньваючы палітычную і культурную перспектыву свае роднае краіны і не падтрымоўваючы палітыкі польскасці і паланізацыі, шырокі пласт інтэлігенцыі — пераважна каталікі — вырашыў эміграваць. Шмат хто з гэтых людзей выправіўся ў Заходнюю Еўропу, Паўднёвую Амерыку і Злучаныя Штаты. Айцец Дзеружынскі выбраў Паўночную

[10] Кіпель, В. Беларуская спадчына у ЗША: Мэрыленд // Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 215.

[11] Rutkowska, M. A Polish pioneer Jesuit in America // Polish American Studies. Vol. 3 (3–4). July — December 1946. P. 98–103.

[12] I. G. Materyaly dziejow Akademii Polockiej i szkol od niej zaleznych. Krakow, 1905. S. 115–120, 192, 243–244; ЭЛІМБел. Т. l. Мінск, 1984. С. 301–302. Дата нараджэння Яна Баршчэўскага дакладна не вядомая. Падаюцца 1790, 1794, 1796 гады або 16.12.1799. Гл.: БЭ. Т. 2. 1996. С. 325.

Амерыку. Ён прыбыў у Філадэльфію 7 лістапада 1821 года і памёр у Мэрылендзе 22 верасня 1850 года[13].

Ад часу свайго прыбыцця і да самае смерці ён прысвячаў свой магутны інтэлект і энергію новай краіне: займаў шэраг царкоўна-адміністрацыйных пасадаў, у тым ліку і галавы Амерыканскае езуіцкае супольнасці. Аднак галоўным зацікаўленнем і клопатам айца Дзеружынскага была арганізацыя рымска-каталіцкае адукацыі ў краіне. Ягоны ўклад у развіццё амерыканскае рымска-каталіцкае школьнае сістэмы надзвычай вялікі, а літаратура на гэтую тэму складае не адзін том[14]. Асаблівае ўвагі, аднак, заслугоўвае тое, што ўклад гэты быў зроблены беларусам, хоць польскія навукоўцы лічаць яго палякам. Такое меркаванне нічым не абгрунтаванае. Бясспрэчна, Ф. Дзеружынскі быў шчырым каталікам і адданым сябрам Таварыства Ісуса, але што да ягонае польскасці, дык яна ні ў чым не выяўлялася. Наадварот, некаторыя факты дазваляюць меркаваць, што ягоныя погляды былі, як найменей, нетыповыя для паляка і сведчылі пра моцную прывязанасць да роднае беларускае зямлі. Дакументальна пацверджаным ёсць факт, што патрыятычная польская інтэлігенцыя, улучна з польскім рымска-каталіцкім духавенствам, нецярпліва чакала прыходу Напалеона падчас ягонае ваеннае кампаніі супраць Расіі ў 1812 годзе. Былі спадзяванні, што Напалеон адродзіць колішнюю Рэч Паспалітую. Польская інтэлігенцыя марыла аднавіць свае ўплывы і пашырыць паланізацыю на беларускія землі. Цяпер цяжка сказаць, што было на думцы ў айца Дзеружынскага, але гэткі факт гаворыць сам за сябе. Замест таго каб чакаць, пакуль Напалеон прыйдзе ў родныя Дзеружынскаму мясціны, г. зн. на Полаччыну, Віцебшчыну і Аршаншчыну, як таго можна было б спадзявацца ад польскага патрыёта, ён здабывае коней і падводы і ўцякае на поўнач, у Вялікія Лукі. У Полацк ён вярнуўся толькі пасля Напалеонавага адыходу. Польскі навуковец айцец Ф. Даманьскі, які вывучаў дзённік а. Дзеружынскага, піша ў сваёй працы, прысвечанай жыццяпісу святара: *«Відавочна, а. Дзеружынскі не цікавіўся палітыкаю. Нягледзячы на важнасць і трывожнасць гэтых часоў, у сваім дзённіку Ф. Дзеружынскі ні словам не закранае польскае*

[13] Gadon, L. Emigracya polska. Krakow, 1901–1902. S. 323; Osuch, J. Patriarch of the American Jesuits // Polish American Studies. Chicago. Vol. 17 (3–4). July — December 1960. P. 92–100; Wolanin, A. Polonica Americana: Annotated Catalogue. Chicago, 1950.

[14] Domański, F. Patriarcha amerykańskich jezuitǒw // Sacrum Poloniae Millenium. Vol. 7. Rzym, 1960. S. 462, 471.

тэмы». Вельмі цяжка гэтаму польскаму даследчыку зразумець і той факт, што сястра а. Дзеружынскага, вярнуўшыся на радзіму, выйшла замуж за праваслаўнага, «схізматыка»[15]. Нацыянальна свядомым палякам такія погляды і ўчынкі расцэньваліся б як непрымальныя. Аднак, калі мець на ўвазе, што Ф. Дзеружынскі быў беларусам, гэтыя рэчы выглядаюць больш зразумелымі, а ў тым нацыянальна-рэлігійным кантэксце цалкам нармальнымі. Святар, як відаць, не быў прыхільнікам аднаўлення польскіх уплываў на беларускіх землях, бо добра разумеў, што беларускім народным масам польскасць была чужая. Можна прыпушчаць, што а. Дзеружынскі ўсведамляў, што пашырэнне каталіцызму на ўсход не будзе ісці рука ў руку з польскасцю, а, хутчэй, выкліча прарасійскія сентыменты. Ягонае ж стаўленне да праваслаўя цалкам зразумелае. Ён быў народжаны і выхаваны ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі, дзе гэтая галіна хрысціянства пераважала. Мяшаныя сужэнствы былі штодзённай з'явай, і Ф. Дзеружынскі, нягледзячы на тое што быў перакананы каталік, выяўляў характэрную беларускую талерантнасць і да праваслаўя. Ягоная любоў да свае краіны і ягонае зацікаўленне яе штодзённым жыццём, дзе быў відавочны ціск расійскае адміністрацыі, асабліва выразна выступаюць у багатай карэспандэнцыі *«з нашымі жывымі беларускімі езуітамі»*[16].

Эміграцыя і рассяленне ў Амерыцы каталіцкіх ксяндзоў з Полацкае акадэміі — гэта каларытны і важны эпізод у гісторыі Каталіцкае царквы, Таварыства Ісуса і іміграцыі з Беларусі ў ЗША.

Былыя паўстанцы — шляхта — імігранты

Следам за каталіцкімі ксяндзамі, якія прыехалі ў Амерыку ў першай чвэрці XIX стагоддзя, прыбыла новая хваля імігрантаў — былых удзельнікаў паўстання 1831 года. Як вядома, найбольш ахопленыя паўстаннем былі заходнія часткі, аднак і цэнтральная Беларусь брала ўдзел у ім[17].

У XIX стагоддзі выязджалі на эміграцыю, фактычна ўцякалі ад наступаючай расійскай акупацыі, шматлікія прадстаўнікі і беларускіх шляхецкіх родаў. Ёсць, прыкладам, дакумент, які сведчыць пра

[15] Domański, F. Patriarcha amerykańskich jezuitŏw… S. 462.

[16] Ліст а. Рамуальда Сушынскага, датаваны 23 ліпеня 1835 года, пра становішча на Беларусі, нядаўна акупаванае маскоўскімі войскамі. Гл. таксама перапіску Ф. Дзеружынскага з іншымі святарамі і свецкімі людзьмі ў архіве: Jesuite Archives, Baltimore (MD).

[17] Смирнов, А. Революционные связи народов России и Польши: 30–60-е гг. XIX в. Москва, 1962.

беларускія карані амерыканскай часткі роду Сапегаў. Народжаны ў Амерыцы ў ваколіцах Чыкага 11 сакавіка 1887 года Станіслаў Павел Леў Сапега быў хрышчаны ў грэка-каталіцкім абрадзе, як і ўся гэтая галіна роду. Сапегі падтрымоўвалі лучнасць з шматлікімі тады эмігрантамі-беларусамі-ліцвінамі, як і з бацькаўшчынай — наведвалі Меншчыну, Наваградчыну.

Амерыканскі Леў Сапега чуўся і беларусам, а ў час дзейнасці Рады БНР, у 1918–1920-я гады, наладзіў кантакт з ёй, а ў Берліне адчыніў бізнесовую кантору пад назвай «Сіндыкат Сапегі для Еўропы і Азіі ў Беларусі». Даследчык дзейнасці і архіваў БНР у Нямеччыне Уладзімір Сакалоўскі пра Сапегу піша так:

> *Пэўны час ён аказвае прадстаўніцтвам беларускага ўрада ў Берліне пасільную фінансавую дапамогу. У складзе Берлінскай Канторы «Сіндыкат Сапегі» працавала шмат беларусаў, у тым ліку паўнамоцным дырэктарам яе быў да лета 1920 г. ужо згаданы А. Борык. (Восенню 1919 г. сп. Антон Борык быў начальнікам ваеннага аддзела Місіі БНР у Нямеччыне.) С. Л. Сапега-Ваявода заснаваў першую за межамі былой Расійскай імперыі беларускую службу друку і тэлеграфнай інфармацыі, якая двойчы на тыдзень выдавала інфармацыйныя бюлетэні, у якіх галоўная ўвага надавалася беларускай тэматыцы*[18].

Прыехала ў Амерыку і нямала паўстанцаў з 1863–1864 гадоў. Дзясяткі іх напачатку затрымоўваліся ў Нью-Ёрку, а пасля рассяляліся па цэлай краіне[19]. Большасць гэтых змагароў за свабоду былі, бясспрэчна, палякі, як неаднаразова зазначаецца ў літаратуры, але шмат хто з іх называў сябе «ліцвінамі» або «літоўскага паходжання», а часта і «літоўскаю шляхтаю». Некаторыя называлі сябе «выгнанцамі з расійскае Польшчы». Часта яны, каб удакладніць сваё няпольскае паходжанне, падавалі назовы мясцінаў нараджэння: Віцебск, Менск, Магілёў і г. д., дадаючы нярэдка тэрмін «Літва». Жаданне падкрэсліць сваю няпольскасць і было галоўным матывам стварэння ў Парыжы «Літоўскага таварыства», а ў Нью-Ёрку — «Польска-славянскага літаратурнага аб'яднання», мэтаю якога было *«спрыяць пашырэнню ведаў*

[18] Сакалоўскі, Ул. Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне (1919–1925) // Arche. Мінск. 2009. № 3 (78). С. 23.

[19] Rawlings, I. Polish exiles in Illinois // Illinois State Historical Society. Transactions for the year 1927. Danville (IL), 1927. P. 83–104; Kowalczyk, E. A Polish family in the South // Polish American Studies. Vol. 3 (3–4). July — December 1946. P. 104–107; Polacy w USA w 1833 r. // Kultura. Paryż. 1949. № 1/18. S. 70–81; Lerski, J. A Polish chapter in Jacksonian America. Madison (WI), 1958.

з гісторыі, навукі і літаратуры народаў славянскае расы»[20]. Амаль усе гэтыя былыя паўстанцы былі каталікі, іхныя прозвішчы на *«-скі»* шырокая публіка ўспрымала як польскія. Неадназначна пра гэтую тэму выказаўся нават вядомы польска-амерыканскі гісторык Мечыслаў Хайман: *«Паводле таго, як яно выглядае... можна з пэўнасцю прыпушчаць, што яны былі палякі»*[21]. Відавочна, што гэта неперакануаўчыя аргументы і недастатковыя крытэрыі, каб некага назваць палякам. Тым не менш амерыканская грамадская думка была, зразумела, на польскім баку, і, на няшчасце, ні вялікая прэса, ні польская грамада не зрабілі ніякіх высілкаў, каб вытлумачыць, што не толькі палякі змагаліся з рускімі і не толькі палякі прыбывалі ў Амерыку, але разам з польскімі паўстанцамі-імігрантамі прыязджалі і іншыя. Праўда, былі выказванні аб гэтым, а сярод іх і голас Адама Міцкевіча. Аднак галасы гэтыя былі марным лямантам у пустэльні.

Сярод беларусаў, якія сталі вядомыя ў Амерыцы ў XIX стагоддзі, можна назваць Фелікса Міклашэвіча, які паходзіў са старое віцебска-полацкае шляхты і вызначыўся ў гісторыі амерыканскага ваеннага флоту[22], Аляксандра Бяляскага з Меншчыны[23] ды Генрыка Дмахоўскага — амерыканскага скульптара і мастака, знанага пад прозвішчам Генры Сандэрс[24]. Цікава адзначыць, што Генрык Дмахоўскі-Сандэрс пасля здушэння паўстання 1830—1831 гадоў, у якім ён браў удзел, уцёк у Заходнюю Еўропу, а ў 1851 годзе прыехаў у ЗША. Тут Дмахоўскі шмат стварыў у галіне скульптуры і вярнуўся ў Беларусь у 1861 годзе, а ў 1863 годзе стаўся ад-

Генрык Дмахоўскі-Сандэрс (1810–1863)

[20] Gadon, L. Wielka emigracya. Paryż, 1960. P. 456—466.

[21] Haiman, M. Polish past in America: 1608—1865... P. 65—67.

[22] Haiman, M. Poland and the American Revolutionary War. Chicago (IL), 1932. P. 69, 70.

[23] Polski Slownik Biograficzny. T. 2. Krakow, 1936. S. 35; Wytrwal, J. Lincoln`s friend — Captain A. Bielaski // Polish American Studies. Chichago. Vol. 14 (3—4). July — December 1957. P. 65—67; Problemy Polonii Zagranicznej: Rocznik. Warszawa, 1960. S. 235—238.

[24] Rutledge, A. The Pennsylvania Academy of the Fine Arts 1807—1870. Philadelphia (PA), 1955. P. 194, 195; БелСЭ. Т. 4. Мінск, 1971. С. 243—244; Кісялёў, Г. Героі і музы. Мінск, 1982. С. 62—70.

ным з арганізатараў і лідараў паўстання Каліноўскага. Быў забіты каля Дзісны[25]. Вярнуўся ў Еўропу і Аляксандр Галінскі, былы паўстанец, народжаны ў Віцебску, які ў 1850-я гады жыў у Каліфорніі[26].

Прыпушчальна, адным з імігрантаў-паўстанцаў (г. зв. палякаў) быў нехта Каржанкоўскі, памерлы ў Філадэльфіі каля 1865—1870 гадоў. Ён прызначыў выканаўцам свайго тастаменту Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, аднак апошні не змог поўнасцю выканаць тастаментавых жаданняў праз канфлікт з царскаю адміністрацыяй[27].

Безумоўна, хваля беларускае эміграцыі XIX стагоддзя ў Амерыку ў выніку здушэння паўстанняў 1830—1831 і 1863—1864 гадоў патрабуе далейшых даследаванняў і пошукаў. Дарэчы, і трэба гэта адзначыць, аўтар меў магчымасць гутарыць з нашчадкамі тых былых паўстанцаў-імігрантаў. Шмат хто з іх ведаў, што іхныя прадзеды не былі палякамі, прыкладам Арнольд Зямкевіч з горада Перт-Эмбой (штат Нью-Джэрсі), сям'я Гапановічаў з горада Бафало (штат Нью-Ёрк), сям'я Кавальчукоў з горада Геры (штат Індыяна) ды іншыя. Аўтар спатыкаўся з гэтымі людзьмі ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, калі яны займаліся пошукамі свайго радаводу. Яны часта ведалі назовы вёсак, адкуль паходзілі іхныя прадзеды. Усе яны былі каталікі і належалі да польскіх касцёлаў, і тым больш уражвае тое, што яны захавалі свядомасць свае няпольскасці і беларускага паходжання.

Гэткім чынам, шмат імігрантаў, што паходзілі з беларускіх земляў і прыехалі ў Злучаныя Штаты ў XIX стагоддзі пасля антырасійскіх паўстанняў, могуць і павінны з усёй аб'ектыўнасцю быць разгляданыя як беларускія імігранты.

Бясспрэчна, пошукі, асабліва ў архівах Беларусі, Польшчы, Літвы, Расіі, выявяць шмат новых прозвішчаў, сувязяў з Радзімай. Адно з апошніх даследаванняў Дзмітрыя Матвейчыка — выдатны довад да далейшых росшукаў іміграцыі з Беларусі ў сярэдзіне XIX стагоддзя[28].

Сельскагаспадарчыя калоніі

Сельскагаспадарчыя калоніі, заснаваныя ў сярэдзіне XIX стагоддзя «рускімі» прагрэсістамі, выступаюць цікавым эпізодам у гісторыі славянска-яўрэйскае эміграцыі ў Амерыку з заўважным беларускім

[25] Наша слова. Мінск. 2013. 23 кастр. № 43 (1142).

[26] Haiman, M. Polish Pioneers of California. Chicago (IL), 1940. P. 57.

[27] Дунін-Марцінкевіч, В. Творы. Мінск, 1984. С. 483—484.

[28] Матвейчык, Д. Выгнаныя з роднага краю. Паслялістападаўская эміграцыя з Беларусі і Літвы (1830—1870-я гады). Мінск, 2011.

адценнем. Колькі слоў пра гэтыя калоніі. Засноўваліся яны ідэалістамі, якія ўважалі, што змогуць стварыць жыццяздольныя суполкі ды сваім прыкладам давесці грамадству пра магчымасць больш шырокіх маштабаў развіцця калоній. Асноўным прынцыпам у іх былі супольная маёмасць ды сталая сельскагаспадарчая праца. Былі сярод калоній і чыста рэлігійныя ўгрупаванні, як менаніты і духаборы, аднак большасць з іх засноўвалася з палітычных меркаванняў. Паводле Уільяма Фрэя, балтыйкага яўрэя, заснавальніка і ідэалагічнага бацькі сельскагаспадарчых калоній, напрыканцы XIX стагоддзя ў Амерыцы існавала 67 гэткіх «прагрэсіўных славянарускіх» калоній[29]. Адна з такіх калоній, званая «Вільня», відавочна мае дачыненне да Беларусі, хоць арганізатары яе ніколі не выязджалі з горада Нью-Ёрка[30]. Гэтыя сельскагаспадарчыя калоніі згадваюцца і ў працы Міхала Іоські пра Мікалая Судзілоўскага, дзе зазначаецца, што ў мясцовасці Гараны каля Полацка шмат хто з тых народнікаў праходзіў свой «стаж»[31]. У архівах Уільяма Фрэя ёсць вялікая перапіска з Фрэдам Вулі, які вучыўся ў Горы-Горках ды жыў на Беларусі, а таксама і перапіска з Мікалаем Судзілоўскім[32].

Беларускі народнік — амерыканскі сенатар і іншыя імігранты

Цікавая старонка ў гісторыі беларусаў у Злучаных Штатах — дзейнасць доктара Мікалая Судзілоўскага-Руселя[33]. Народжаны ў Судзілавічах каля Магілёва, гэты беларускі народнік пасля бурлівых студэнцкіх гадоў на бацькаўшчыне і ў Еўропе трапіў у жніўні 1887 года ў Амерыку. Затрымаўшыся на даўжэйшы час у Каліфорніі, дзе ён зрабіў выдатную кар’еру як лекар і актыўны грамадска-палітычны дзеяч, Судзілоўскі пасля канфлікту з рускай праваслаўнай іерархіяй пераехаў у 1897 годзе на Гаваі. Там ён хутка завяваў папулярнасць як лекар, навуковец і палітык, які дасягнуў становішча прэзідэнта гавайскага сената. Пакінуў па сабе Судзілоўскі і багатую друкаваную спадчыну: каля дзясятка навукова-даследчых, пераважна прыродазнаўчых, працаў, сотні артыкулаў і некалькі кніжак палітычна-філасофскага зместу. Неабходна падкрэсліць, што палітычна-філасофская думка Судзілоўскага была накіраваная на знішчэнне расійска-царскае імперыі[34], і парадаксальна, што пасля Кастрычніцкае рэвалюцыі Судзілоўскі не ўспрыняў бальшавіцкага погляду на класава-дыктатурнае кіраванне дзяржаваю. Нягледзячы на неаднаразовыя запросіны кіраўнікоў тагачаснае БССР, дзеяч вырашыў заставацца на эміграцыі. Мікалай Судзілоўскі-Русель памёр у Кітаі ў 1930 годзе. Адным з цікавых момантаў ягонага амерыканскага жыцця ёсць тое, што ён хадайнічаў перад Дзяржаўным дэпартаментам аб прызначэнні яго консулам у Японіі[35].

Мікалай Судзілоўскі-Русель (1850–1930)

У англамоўнай і іншамоўнай амерыканскай і неамерыканскай літаратуры ёсць нямала згадак і пра іншых імігрантаў-беларусаў у ЗША. Прыкладам, дасціпная рэклама над крамаю ў штаце Канектыкут: *«Уласнік дае зніжку сваім землякам з Магілёўскае губерні на Беларусі»*[36].

Рускі журналіст Е. Матросаў, адзін з першых, хто апісаў Амерыку ў рускай публіцыстыцы, пісаў пра Нью-Ёрк гэтак: *«Русь расійская ўяўляе з сябе тут літаральна кроплю ў моры, бо складае маленечкую жменьку, каля 150 чалавек, у трохмільённым горадзе. Усё гэта пераважна праваслаўныя беларусы з Менскае і сумежных губерняў: краўцы, кавалі ды шаўцы, сярод*

[29] Yarmolinsky, A. A Russian’s American dream; a memoir on William Frey. Lawrence (KS), 1965. P. 102.

[30] Lorwin, L. The women’s garment workers: a history of the International Ladies` Garment Workers` Union. New York (NY), 1924. P. 27–28.

[31] Иосько, М. Николай Судзиловский-Руссель: Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение. Минск, 1976. С. 50–54.

[32] The New York Public Library Archives. Frey Archives, Box 2/ Folders 4, 10.

[33] БелСЭ. Т. 10. Мінск, 1974. С. 108–109.

[34] М. Судзілоўскі так выказваўся пра нацыянальнае пытанне: *«Змучаныя векавым дэспатызмам нашае бюракратыі народы ўскраінаў Расіі натуральна спяшаюцца забяспечыць сябе ад усякага гвалту шляхам поўнае нацыянальнае аўтаноміі з асобнымі нацыянальнымі сеймамі і парламентамі. [...] Кожная з гэтых нацыянальнасцяў імкнецца перадусім заручыцца гарантыяй поўнае свабоды нацыянальнага развіцця»,* — пісаў М. Судзілоўскі ў кнізе «На политические темы» (Нагасакі, 1907. С. 44)

Дзеяч прадбачыў праблему ў развязанні нацыянальнага, рэлігійнага і адміністрацыйнага пытання народаў Расіі: *«Як, прыкладаў, азначыць межы Польшчы, Беларусі і Малай Русі?»*. І рытарычна адказваў: *«Хоць відавочна цяжкасці будуць і таму, каб не гуляць у федэрацыю... пачаць з поўнага палітычнага аддзялення ўсіх народаў Расіі па нацыянальным прынцыпе як аснове дзяржаўнага вызначэння народаў»* (На политические темы. С. 48). Гл.: Кіпель, В. Беларуская спадчына на Гаваях // Беларус. Нью-Ёрк. 1974. № 210, 211.

[35] National Archives, Honolulu (Hawaii). Russell-Sudzilovski’s File.

[36] Kruszka, W. Historya Polska w Ameryce. T. 3. Milwakee (WI), 1905. S. 91.

якіх краўцы, аднак, складаюць пераважную большасць». Далей, пасля наведання рэстарана ў дзелавой частцы Нью-Ёрка, зазначыў, што ўласнік гэтага рэстарана — *«спаланізаваны беларус з Менскае губерні»*[37].

Іншы аўтар, Інакенцій Сысоеў, пра эмігрантаў з Расіі сказаў гэтак: *«Рускіх велікаросаў з Ніжагародскае і Яраслаўскае губерняў вельмі мала. Руския там пераважна з Заходняга краю Магілёўскае, Менскае губерняў...»*[38]. Пра беларускага эмігранта згадваў таксама Караленка ў сваім «Без языка», а таксама іншыя аўтары[39].

* * *

Апошняе дзесяцігоддзе XIX стагоддзя замыкае хвалю паасобных і невялічкіх групаў эміграцыі з Беларусі. Надыходзіць хваля масавае эміграцыі. У сувязі з гэтым варта зрабіць колькі абагульненняў.

Беларускія эмігранты да гэтага часу былі пераважна каталіцкага веравызнання. Шмат хто з іх быў адукаваны і да пэўнае ступені знаходзіўся пад уплывам польскае культуры. Яны пакінулі бацькаўшчыну ў бурлівы і складаны час. Упоруч з рэлігійнаю і культурнаю паланізацыяй пачыналася інтэнсіўная русіфікацыя. У гэтым часе пачынаў таксама зацірацца гістарычны вобраз Беларусі-Літвы і падмяняцца афіцыйнай версіяй аб «трыадзінасці».

Эмігранты XIX стагоддзя былі на інтэлектуальным раздарожжы: у душы яны былі ліцвіны з багатаю гісторыяй і не маглі прыняць новае ўлады і новых гістарычных канцэпцый, што прыйшлі з усходу. Яны сталіся актыўнымі змагарамі супраць Расіі, цара і былі пераможаныя. Дзясяткі і сотні з іх эміграваліі. Рассяляліся ў Заходняй Еўропе, Паўднёвай Амерыцы і Злучаных Штатах. Бяспрэчна, яны былі палітычнымі эмігрантамі. На жаль, яны не пакінулі нам інтэлектуальнае спадчыны з ідэямі аднаўлення літоўска-беларускае мінуўшчыны. Тыя эмігранты не заснавалі трывалых палітычных арганізацый, якія былі б ідэалагічнымі лучнікамі паміж ліцвінствам і новаю беларускасцю. За выключэннем М. Судзілоўскага-Руселя, яны амаль не пакінулі ніякае друкаванае палітычнае спадчыны. Прынамсі яна яшчэ

[37] Граф Лелива (Матросов, Е.). Заокеанская Русь // Исторический Вестник. Т. LXVII. Санкт-Петербург, 1897. С. 134, 154–157, 159.

[38] Сысоев, И. Путешествие в Америку, или В стране «Help your self»: Лекция, читаная 1 марта 1910 г. в большой новой аудитории Политехнического музея, в пользу Комиссии по постройке Учительского дома в Москве. Москва, 1910. С. 74–75.

[39] Короленко, В. Собрание сочинений. Т. 4. Москва, 1954. С. 490; Карманный Русско-Православный Календарь на 1931 год. Wilks-Barre (PA), 1930. С. 42.

не выяўленая, хоць з часам можа быць знойдзеная ў архівах: трэба шукаць. І тым не менш тыя эмігранты сваёй працай, сваім інтэлектам спрычыніліся да развіцця і станаўлення новае для іх нацыі — амерыканскае, і іхны ўклад у амерыканскае жыццё ёсць, безумоўна, спадчына беларуская.

Масавая эміграцыя

Масавая эміграцыя з Беларусі пачалася памалу ў апошняе дзесяцігоддзе XIX стагоддзя, паступова ўзмацняючыся аж да Першае сусветнае вайны. Напачатку эміграцыя кіравалася не за акіян, а ў большыя гарады Польшчы, у Рыгу, Пецярбург, Адэсу, на шахты Украіны ды ў значна большых масах у Сібір[40]. Беларусь у тым часе была адным з асноўных пастаўшчыкоў працоўнае сілы ў імперыі. Як зазначыў адзін з заходніх даследчыкаў, *«Беларусь шмат з якіх меркаванняў можна назваць Ірландыяй Расійскае імперыі»*[41].

Пасля таго як хваля эміграцыі ў Сібір зменшылася, а ў некаторых мясцовасцях прыпынілася зусім, эміграцыя ў Злучаныя Штаты пачала ўзрастаць, дасягнуўшы максімуму ў 1910–1913 гадах.

Тэма эміграцыі з Расіі знайшла адлюстраванне ў рускай літаратуры. Увага найбольш была засяроджаная на законнасці і памерах працэсу эміграцыі, тым часам як нацыянальныя праблемы цалкам ігнараваліся. Пра некалькі заўваг адносна законнасці працэсу эміграцыі варта згадаць.

Некаторыя аўтары выказвалі погляд, што масавая эканамічная эміграцыя з Расійскае імперыі была з'яваю нелегальнаю. Сутнасць

[40] Гарэцкі, Г. Насельніцтва БССР // Полымя. Мінск. 1926. № 7. С. 97–105; Пичета, В. Крестьянское и рабочее движение в Белоруссии в 1905 г. // Працы БДУ. Мінск. 1926. № 11. С. 105–122; № 12. С. 95–117; Белорусская Советская Социалистическая Республика. Минск, 1927. С. 121; Дудкоў, Д. Сталыпінская рэформа у Віцебскай губерні. Мінск, 1931. С. 106–107; Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Т. 2. Мінск, 1940. С. 67, 811–819; Саковіч, А. Беларусы ў Адэсе // Веда. Нью-Ёрк. 1952. № 5. С. 153–158; Шабуня, К. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии. Минск, 1962. С. 139–140; Саладков, Т. Борьба трудящихся Белоруссии. Минск, 1967. С. 20–21, 72–73; Панютич, В. Из истории формирования пролетариата Белоруссии. 1861–1914 гг. Минск, 1969. С. 39, 82–84, 87, 88–91; Верещагин, П. Крестьянские переселения из Белоруссии (вторая половина XIX в.). Минск, 1978; Болбас, М. Об уровне экономического развития дореволюционной Белоруссии // Веснік БДУ. Сер. III: Эканоміка. Мінск, 1980. № 3. С. 72–74; Herlihy, P. Odessa: a history, 1794–1914. Cambridge (MA), 1986. P. 242–243.

[41] Stewart, H.; Haenen F. de. Provincial Russia. London, 1913. P. 111.

справы палягала ў тым, што расійскае заканадаўства і адміністрацыйны апарат не былі падрыхтаваныя даць рады гэтаму вялікаму раптоўнаму працэсу[42].

Расійскі даследчык С. Яноўскі, вывучаючы эміграцыю, сцвярджаў, што паколькі Збор законаў не меў адмысловых артыкулаў аб эміграцыі, дык эміграцыя ўважаецца незаконнаю. Ён пісаў, што *«артыкулы 325 і 326 імперскага крымінальнага кодэксу адназначна сцвярджаюць, што расійскае заканадаўства прызнае законным толькі часовы побыт у замежных краінах, робячы гэткім парадкам сталае пражыццё за межамі свае краіны незаконным»*. Той самы Яноўскі заўважыў, што не было заканадаўчых нормаў, якія б рэгламентавалі выдачу замежных пашпартоў. Парадак выдачы пашпартоў у розных губернях быў розны, пры гэтым нярэдка парушаліся артыкулы 325–327 расійскага Збору законаў. Першае дакладнае заканадаўства ў дачыненні да эміграцыі прынятае ў 1892 годзе, але яно тычылася толькі яўрэяў. *«Тым не менш,* — пісаў Яноўскі, — *калі бюракратычныя цяжкасці былі непамерныя і амаль неадольныя, нелегальная эміграцыя была альтэрнатываю, прычым шырока распаўсюджанай»*[43].

Іншы пазнейшы расійскі даследчык, аўтарытэт у справах эміграцыі Валерыян Абаленскі ў шматлікіх працах выказваў падобныя погляды, дадаўшы такую дэталь, што дакладна распрацаванае заканадаўства аб эміграцыі было напісанае ў 1906 годзе, але не было зацверджанае аж да пачатку 1917 года і што:

> *Эміграцыя заставалася калі не нелегальнаю, дык паўлегальнаю грамадскаю з'яваю, маўкліва прызнаванаю, але афіцыйна не ўрэгуляванаю. Пры такіх абставінах цалкам зразумела, што і статыстыка эміграцыі ў дакладным значэнні слова ў Расіі амаль зусім адсутнічала*[44].

У тым самым часе ў афіцыйным друку рабілася розніца паміж легальнымі і паўлегальнымі эмігрантамі, бо ў некаторых табліцах гэтая розніца ясна вызначаная. У «Памятнай кніжцы Гарадзенскае губерні» ў раздзеле «Статыстыка насельніцтва» даюцца афіцыйна такія катэгорыі: 1. Рух насельніцтва з дазволу адміністрацыі; 2. Рух насельніцтва па індывідуальным жаданні (маецца на ўвазе, што гэты апошні адбываецца без дазволу). У другой катэгорыі ёсць і рубрыкі з назовам «Рух у Сібір і іншыя месцы ў імперыі» ды «Рух у Амерыку і іншыя краіны»[45].

[42] Эфрен, И. Русское эмиграционное движение и его нужды // Северные записки. Петербург. Май 1914. С. 129–136.

[43] Яновский, С. Русское законодательство и эмиграция // Журнал Министерства юстиции. Т. 4. Санкт-Петербург, 1909. С. 91–114.

[44] Оболенский (Осинский), В. Международные и межконтинентальные миграции... С. 6.

Безумоўна, недакладнае заканадаўства аб эміграцыі ўплывала і на статыстыку вызначэння нацыянальнасці ды іншыя аспекты. Для беларусаў гэта асабліва неспрыяльна, бо ў статыстычных дадзеных аб эміграцыі беларусы амаль нідзе не згадваюцца.

Як бы там ні было, беларускія землі на пачатку стагоддзя былі гатовыя даць на рынкі працы ўсяго свету вельмі шмат працоўных рук.

Эканоміка — галоўная прычына эміграцыі

Рэакцыйная расійская палітыка на Беларусі была галоўным фактарам эканамічна-палітычнага заняпаду краю, што спрычынілася да масавае эміграцыі ў XIX–XX стагоддзях з Беларусі ў Амерыку. Пры гэтым асноўную масу эмігрантаў складалі сяляне. Эканамічнае становішча Беларусі асабліва пагоршылася пасля 1861 года, калі значная частка сялянства не атрымала зямлі і беспрацоўная сельскагаспадарчая працоўная маса пачала ўзрастаць[46]. У некаторых крыніцах падаецца, што на Беларусі напрыканцы XIX стагоддзя на працоўным рынку было каля 9 % беззямельных сялянаў[47]. У тым самым часе, калі на Беларусі быў надвышак працоўнае сілы, царская палітыка наўмысна стрымлівала развіццё прамысловасці ў краі. Беларускі рэгіён (Паўночна-Заходні край) быў найбольш адсталы ў імперыі з гледзішча прамысловага развіцця[48]. Беларусь давала 0,88 % агульнага аб'ёму індустрыяльнае прадукцыі, тым часам як жыхарства краіны складала 3,6 % агульнага жыхарства імперыі[49]. Паводле шмат якіх беларускіх даследчыкаў, а сярод іх Гаўрыла Гарэцкі і Змітро Прышчэпаў, Беларусь характарызавалася вельмі малым прыбыткам на душу насельніцтва, што відаць з наступных табліцаў (паказальнікі ў рублях)[50]:

[45] Памятная книжка Гродненской губернии на 1905 год. Гродно, 1905. С. 83.

[46] Панютич, В. Из истории формирования пролетариата Белоруссии... С. 129–30, 84–90, 114.

[47] Строительство коммунизма и социальные изменения в крестьянстве Белоруссии. Минск, 1966. С. 8.

[48] Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Т. 2. С. 612.

[49] Hałubničy, U. The location of industries in the Belorussian SSR // Belorussian Review. Munich. № 4. 1957. P. 124.

[50] Гарэцкі, Г. Народны прыбытак Беларусі. Віцебск, 1926. С. 95; Прищепов, Д. Сельское хозяйство БССР и мероприятия по его восстановлению. Минск, 1925. С. 7.

(Гарэцкі:	1900)	(Прышчэпаў:	1900	1913)
Аўстралія	374	Англія	273	463
Злуч. Штаты	346	Нямеччына	184	292
Еўрапейская Расія	67	Еўрапейская Расія	67	101
Беларусь	54	Беларусь	46	73

Дадатковыя фактары, як голад, эпідэміі, палітычныя рэпрэсіі спрыялі далейшаму збядненню краю ды павялічвалі і прыспешвалі эміграцыю. У навуковай літаратуры ёсць вельмі шмат працаў, прысвечаных аналізу эканамічнага становішча Беларусі ў той час. Апрацоўваючы эканамічны нарыс Беларусі, будучы на пасадзе намесніка наркама замежных спраў БССР у жніўні 1920 года, Аляксандр Бурбіс падаў шмат дэталяў пра эміграцыю беларусаў у Сібір, на Украіну, а пра эміграцыю ў Амерыку каротка зазначыў:

У апошнія даваенныя гады (перад Першай сусветнай вайной — *В. К.*) *узмоцнілася эміграцыя ў Паўночную Амерыку, асабліва з Заходняй Беларусі — Гарадзенскае і Віленскае губерняў. Эмігрантаў прыцягвала туды высокая заработная плата. Пераважна яны не заставаліся ў Амерыцы, але, зарабіўшы крыху грошай, вярталіся. Часам на гэтыя грошы яны куплялі зямлю і вялі гаспадарку*[51].

Не мэта гэтае публікацыі спыняцца дэталёва на эканамічным аспекце, але неабходна падкрэсліць, што пра эканамічнае і палітычнае становішча ў Беларусі ў той час шмат пісалася ў «Нашай Ніве» — тагачасным сведку эміграцыі. Аднак гэтая крыніца амаль не выкарыстоўвалася даследнікамі. Дык колькі цытатаў з «Нашае Нівы» будуць дарэчы:

Куды ж дурным было дзецца? Зямлі кідаць — страх, бо назад не вернешся; на фабрыку не пойдзеш, бо няма блізка; на казённую службу — пайшоў бы, ды не бяруць тутэйшага. Вось гэтая няможнасць працаваць на зямлі таму, хто да яе найбольш рвецца, — тутэйшым людзям з грашамі і навукаю, з года ў год гоніць найлепшыя сілы ў суседнюю Польшчу ці Вялікарасію — за Нёман, за Дняпро, за Дзвіну. Гэтакіх людзей выяжджаецць многа, і праз тое яшчэ больш цямнее, яшчэ больш дзічае нашая старонка.

Пачынаючы ад Мураўёва, пасля паўстання 1863 года, абрусіцельная палітыка затрымала ўсякае развіццё Беларусі. У Беларусі не было свабоды пісаць

[51] Бурбис, А. Белоруссия и ее экономическое положение // Arche. Мінск. 2011. № 11. С. 116.

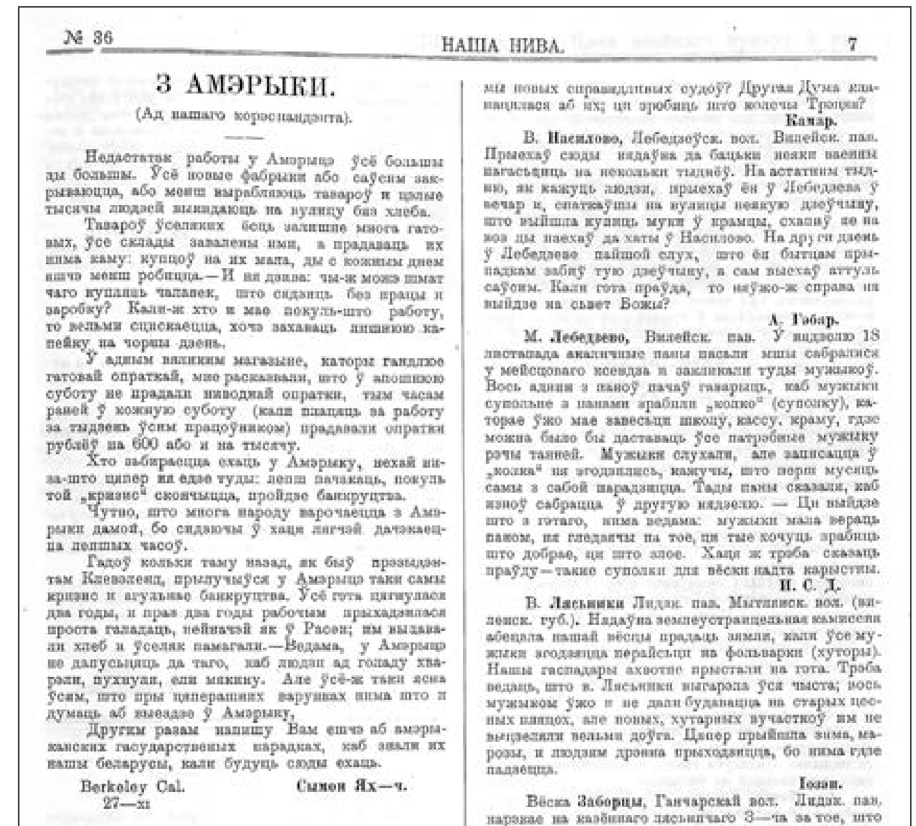

№ 36 НАША НИВА. 7

З АМЭРЫКИ.

(Ад нашаго корэспандэнта).

Недастатак работы у Амэрыцэ ўсё большы ды большы. Ўсё новые фабрыки або саўсим закрываюцца, або меньш выробляюць тавароў и цэлые тысячы людзей выкидаюць на вулицу без хлеба.

Тавароў ўсяликих есць залишне многа гатовых, ўсе склады завалены ими, а прадавацъ их нима каму: купцоў на их мала, ды с кожным днем ишчэ меньш робицца.—И не дзиво: чым-ж можэ шмат чаго купляць чалавек, што сидзиць без працы и заробку? Кали-ж хто и мае покуль-што работу, то вельми сцискаецца, хочэ захавацъ лишнюю капейку на чорны дзень.

Ў адным вяликим магазыне, каторы гандлюе готовай опраткай, мне расказывали, што ў апошнюю суботу не прадали ниводнай опратки, тым часам раней ў кожную суботу (кали плацяць за работу за тыдзень ўсим працоўникам) прадавали опратки рублёў на 600 або и на тысячу.

Хто забираецца ехаць у Амэрыку, нехай ни-за-што цяпер не едзе туды: лепш пачакаць, покуль той „кризис" скончыцца, пройдзе банкруцтва.

Чутно, што многа народу варочаецца з Амэрыки дамой, бо сидзючы ў хаце лягчэй дачакаецца лепшых часоў.

Гадоў кольки таму назад, як быў прэзыдэнтам Кливэлэнд, прылучыўся у Амэрыцэ таки самы кризыс и агульнае банкруцтва. Ўсё гэта цягнулася два годы, и праз два годы рабочым прыхадзилося проста галадаць, нейначэй як ў Расеи; им выдавали хлеб и ўселяк памагали.—Ведама, у Амэрыцэ не дапусьцяць да таго, каб людзи ад голаду хварэли, пухнули, ели мякину. Але ўсё-ж таки ясна ўсим, што пры цяперашних варунках нима што и думаць аб выездзе ў Амэрыку.

Другим разам напишу Вам ешчэ аб амэрыканских гасударственных парадках, каб знали их нашы беларусы, кали будуць сюды ехаць.

Berkeley Cal.
27—xi

Сымон Ях—ч.

мiя новых справядливых судоў? Другая Дума клапацилася аб их; ци зробиць што колечы Трэцяя?

Камар.

В. Насилово, Лебедзеўск. вол. Вилейск. пав. Прыехаў сюды пядаўна да бацьки нейки паступ нагасьцяваць на некольки тыдноў. На астатним тыдню, як кажуць людзи, прыехаў ён у Лебедзева ў вечар и, спаткаўшы на вулицы некую дзеўчыну, што выйшла купиць муки ў крамцы, схапиў ее на воз ды паехаў да хаты ў Насилово. На други дзень ў Лебедзеве пайшол слух, што ён блатцам прыпадкам забиў тую дзеўчыну, а сам выехаў аттуль саўсим. Кали гэта праўда, то няўжо-ж справа не выйдзе на сьвет Божы?

А. Габар.

М. Лебедзево, Вилейск. пав. Ў нядзелю 18 листапада аканичыме паны паслали мшы сабрацися у мейсцовага ксендза и заклинали туды мужыкоў. Вось адзин з паноў пачаў гаварыць, каб мужыки супольне з панами зрабили „колко" (суполку), каторае ўжо мае завесьци школу, кассу, краму, гдзе можна было бы даставаць ўсе патрэбные мужыку рэчы таней. Мужыки слухали, але записацца ў „колка" не згодзилися, кажучы, што перш мусяць самы з сабой парадзицца. Тады паны сказали, каб знноў сабрацца ў другую нядзелю. — Ци выйдзе што з гэтаго, нима ведама: мужыки мала верацъ паном, не глядзячы на тое, ци тые хочуць зрабиць што добрае, ци што злое. Хаця ж трэба сказаць праўду—такие суполки для вёски надта карыстны.

Н. С. Д.

В. Лясьники Лидзк. пав. Мытлинск. вол. (виленск. губ.). Нядаўна землеустраицельная камиссия абецала нашай вёсцы прадаць зямли, кали ўсе мужыки згодзяцца перайсьци на фольварки (хуторы). Нашы гаспадары ахвотно прыстали на гэта. Трэба ведаць, што в. Лясьники выгарэла ўся чыста; вось мужыком ўжо и не дали будавацца на старых цесных плацох, але новых, хутарных вучасткоў им не выдзеляли вельми доўга. Цяпер прыйшла зима, марозы, и людзям дрэнна прыходзицца, бо нима гдзе падзецца.

Іозэп.

Вёска Заборцы, Ганчарскай вол. Лидзк. пав, наракае на казённаго лясьничаго З—ча за тое, што

Допіс з ЗША ў газеце «Наша Ніва». 1907 г.

і друкаваць па-свойму, не можна было ўжываць роднай мовы ў школе, хаця бы столькі, сколькі было дазволена іншым народам — прымерам, палякам.

Дума прыступіла ўжо да зямельнай справы. Справа гэтая вельмі важная: яна датыча найбольшай часьці народу ўсяе Расіі, а таксама й нашай Беларусі і Літвы. Штогод мужык наш усё болей ды болей галее. Грамады вясковых людзей мусяць кідаць свой родны край ды ісці шукаць хлеба па свеце: за пяць гадоў, ад 1896 да 1900 г., з шасці нашых губерній выехала 101481 перасяленцаў — найбольш людзей бойкіх, смелых, разумных. З розных старон нашага краю ідуць весці, што не толькі ў Расіі, а і ў нас народ вясковы галадае.

З Троцкага павету Віленскае губерні мужыкі паслалі ў Думу петыцыю... У петыцыі мужыкі прыводзяць шчот, колькі чаго набралі насланыя да іх казакі і стражнікі, і просяць вярнуць ім кошт іх дабра.

28 мая ў рэдакцыі беларускай газеты «Наша Ніва» зрабіла паліцыя вобыск. Паліцыі нашло чалавек 15 — цэлае войска! Але нічога «падазрыцельнага» не знайшлі, забралі толькі больш тысячы штук кніжкі беларускай «Што такое свабода», хоць яе і пусціла цэнзура, і 3 штукі «Зямельнай справы ў Новай Зеландыі»[52].

Гэтыя цытаты — толькі невялічкая частка багатага дакументальнага матэрыялу, які быў выдрукаваны ў газеце «Наша Ніва», і абавязак цяперашніх даследчыкаў эканамічна-палітычнага становішча ў Беларусі на пачатку XX стагоддзя — выкарыстаць матэрыялы і гэтае газэты:

Адгукаючыся на эміграцыю беларусаў у ЗША, «Наша Ніва» пісала пра ўмовы, у якіх жывуць эмігранты, распавядала пра гісторыю гэтай краіны і выказвала свой погляд на эміграцыю. «Наша Ніва» адзначала, што яшчэ «гадоў 50–60 таму» ЗША былі «саўсім мужыцкай дзяржавай». А ў часы «Нашай Нівы» гэтая краіна дасягнула фенаменальнага поспеху, і сярэдні заробак там большы, як у Вялікабрытаніі, Францыі і Германіі, а цэны ніжэйшыя за еўрапейскія. Цікава, што прычыны такога становішча газета бачыла ў забастовачнай актыўнасці амерыканскіх рабочых і іх салідарнасці паміж сабой, на другім месцы ідзе іх «вучонасць» і працавітасць. Таму беларусам, пісала газета, першыя часы там надзвычай цяжка, і яны могуць быць толькі чорнарабочымі. Аналізуючы прычыны эміграцыі, «Наша Ніва» перадусім называла галечу, якая паходзіць ад таго, што, з аднаго боку, мала зямлі, а з другога — вяскоўцы ***ня ўмеюць гаспадарыць****, а гэта, у сваю чаргу, выклікана адсутнасцю адпаведных школ. Тыднёвік пісаў, што расійскі капітал занадта слабы, каб арганізаваць індустрыялізацыю, а замежны (амерыканскі) баіцца прыходзіць у Расію, бо там пануе «бяспраўе» і ўвогуле «парадку няма». Тэма эміграцыі не сыходзіла з палос выдання да канца выхаду. У асноўным газета патрабавала ад Думы выпрацоўкі сістэмы заканадаўства ў гэтай справе*[53].

Эканамічнае становішча ў Беларусі ў пару масавае эміграцыі адлюстравана ў літаратуры і ў Злучаных Штатах. З мэтаю азнаямлення з эканомікай краю Беларусь у 1913 годзе наведала амерыканская дэлегацыя і шырока адлюстравала ў амерыканскім друку эканамічнае становішча Беларусі ў пару масавае эміграцыі[54].

[52] Гл.: Наша Ніва. Вільня. 1906. № 6, 7; 1907. № 12, 13, 20. Гл. таксама: 1907. № 10, 11, 17, 18, 19, 21, 22, 29, 31, 32; 1908. № 1, 5, 9, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 33.

[53] Унучак, А. «Наша Ніва» і беларускі нацыянальны рух (1906–1915 гг.). Мінск, 2008. С. 86–87.

[54] Hourwich, I. Immigration and Labor: The economic aspects of European Immigration to the United States. New York (NY), 1912; Полещук. Наши в Америке. Серыя артыкулаў у «Новом русском слове», 1969–1972 гг.; Smith, R.; Christian, D.

Цікавы, хоць і спрошчаны аналіз эканамічнага становішча сялянаў у Расійскай імперыі быў надрукаваны ў «Кангрэсавых запісах» за 1923 год:

Стагоддзямі яны былі парабкамі і перад пачаткам Першае сусветнае вайны мала розніліся ад рабоў. Ад часу скасавання прыгону і правядзення зямельнае рэформы становішча сялянаў амаль не палепшылася. Хоць яны маглі і стаціца ўласнікамі зямлі, аднак, не маючы грошай, не маглі яе набыць, і дзякуючы прыросту насельніцтва колькасць сялянаў-землеўласнікаў меншала. Іхныя дзённыя заробкі былі вельмі малыя. Жыццёвы ўзровень сялянаў у Расіі напярэдадні Першае сусветнае вайны быў ніжэйшы, чым у французскіх сялянаў XVII стагоддзя... Гадавое спажыванне збожжа на душу насельніцтва ў 1909–1914 гадах складала ў Амерыцы 10 цэнтнераў, у Нямеччыне — 4,5, а ў Расіі — 3,5 цэнтнеры...

Паўгалодныя, хворыя, яны працавалі даўгія гадзіны ў безнадзейным бяспраўсвеціі, пазбаўленыя адукацыі ды асноўных патрэбаў штодзённасці, жывучы літаральна і вобразна ў цемры, бо не было грошай на газу, каб асвятліць хату даўгімі зімовымі начамі...[55].

Пад расійскім панаваннем Беларусь ператварылася ў тыповую калонію, даіндустрыяльнае грамадства, дзе было немагчыма знайсці працы, а здабыццё ежы сталася асноўным клопатам. Эміграцыя шмат для каго была лагічным выйсцем, і ў хуткім часе эміграцыйны паток ператварыўся ў лавіну. Як было зазначана адным даследчыкам, *«адбываліся павальныя ўцёкі на заробкі ў Амерыку»*[56]. Пра памеры эміграцыі ёсць інфармацыя ў шматлікіх крыніцах, у тым ліку і ў «Нашай Ніве»:

За 1912 год праз Лібаву выехала 58 507 душ у Амерыку. З гэтага чысла з Беларусі выехала:

з Менскае губ.	*8380*
з Гарадзенскае губ.	*7018*
з Віленскае губ.	*2721*
з Магілёўскае губ.	*2350*
з Віцебскае губ.	*1322*
Усяго	*21 791*[57].

Bread and salt: a social and economic history of food and drink in Russia. Cambridge — New York, 1984. P. 266, 337; Новый мир. Нью-Йорк. 1913. 19 сент. ; Causes of emigration from Russia // Reports of the Immigration Commission. Washington (DC), 1911. P. 265–296.

[55] U.S. Congressional Record, 1923. P. 261.

[56] Панютич, В. Из истории формирования пролетариата Белоруссии... С. 89.

[57] Наша Ніва. Вільня. 1913. № 43.

Некаторая статыстыка аб беларускіх перасяленцах ёсць і ў амерыканскіх крыніцах. Вось колькі лічбаў з архіва Амерыканскае праваслаўнае царквы. Праз Рускі імігранцкі дом у Нью-Ёрку ад 1 студзеня 1913 года да 1 студзеня 1914 года імігрантаў з Беларусі прайшло:

з Віленскае губ.	*4412*
з Віцебскае губ.	*1166*
з Гарадзенскае губ.	*7130*
з Менскае губ.	*11 251*
з Магілёўскае губ.	*2640*
Усяго	*26 599*[58].

Аднак як дадзеныя ў газеце «Наша Ніва», гэтак і лічбы з амерыканскіх крыніцаў ды лікавыя дадзеныя аб беларускай эміграцыі пазнейшых савецкіх аўтараў — паказчыкі частковыя, выводныя і спарадычныя, пра што была гаворка ў раздзеле, прысвечаным разгляду літаратуры пра эміграцыю.

Палітычная эміграцыя

Насуперак прынятаму погляду, што масавая эміграцыя з Беларусі была толькі эканамічная, трэба сказаць, што была эміграцыя і палітычная, і бясспрэчна, што палітычная эміграцыя будзе схаваная ў вялікай масе нелегальных эмігрантаў, значную колькасць якіх адзначалі даследчыкі[59].

Здаецца, гаворачы пра беларускую эміграцыю ў Амерыцы, мы недаацэньваем тую яе хвалю, што пачалася пасля падзелаў Рэчы Паспалітай і мела ў значнай ступені палітычны характар. Важна падкрэсліць, што перасяленцы пачатку XIX стагоддзя, пераважна каталіцкага веравызнання, акцэнтавалі ўвагу на тым, што яны *ліцвіны,* ліцвінскага роду, што яны паходзяць з тэрыторыі Літвы, а не Польшчы. У архіве намі знойдзеныя звесткі пра тое, што ў ЗША існаваў гурток «літоўскае шляхты» з Магілёва і з Віцебшчыны. Да гэтае хвалі належыць, да прыкладу, вядомы асветнік, арганізатар вышэйшай адукацыі ў Амерыцы ксёндз Францішак Дзеружынскі (род Дзеружынскіх вядомы і ў сённяшняй Беларусі) і шмат іншых духоўных асобаў з Полацкай езуіцкай акадэміі, зачыненай царскімі ўладамі. Гэтая частка дыяспары была ў нас апошняй, што яшчэ трымалася назвы «ліцвіны». Яе прадстаўнікі, як пра гэта

[58] The Orthodox Church in America. Dept. of History and Archives. New York. Immigrant Home. Essays on Immigration (File). Soyosset (NY).

[59] Панютич, В. Из истории формирования пролетариата Белоруссии... С. 88–89.

сведчаць англамоўны друк і шмат якія архіўныя дакументы, ліставанне з роднымі, папярэджвалі Захад пра небяспеку для Еўропы ад Расійскай імперыі, а таксама пра вынішчэнне традыцыйных звычаяў мясцовага жыхарства, іх тоеснасці.

Пазнейшыя хвалі эміграцыі з Беларусі — пасля паўстанняў 1830–1831, 1863 гадоў, аж да канца XIX стагоддзя, — выступалі ў англамоўным друку як прыхільнікі *славянскай еднасці*. Аднак шмат хто з прадстаўнікоў той хвалі ўважаў, што землі ліцвінаў (тэрмін «Беларусь» стаў ужывацца ў апошняй чвэрці XIX стагоддзя) павінны прайсці праз стадыю сваёй новай дзяржаўнасці. Тыповым прадстаўніком тагачаснай гэтак званай палітычнай эміграцыі быў ураджэнец Магілёва Мікалай Судзілоўскі. Дзейнасць ягоная добра вывучаная ў Беларусі (дастаткова прыгадаць манаграфію Міхаіла Іоські), аднак, здаецца, нідзе не адзначалася, што ён не прымаў не толькі царскай, але і савецкай улады. Ён не захацеў вярнуцца, хоць яго і запрашаў урад БССР, як пра гэта ўжо было зазначана вышэй.

Пераходзячы да XX стагоддзя, трэба сказаць, што пачаткам палітычнай дзейнасці тагачаснай беларускай дыяспары належыць уважаць артыкул Гэб. Палісандара «Нацыя, загнаная ў сярэднявякоўе пад маскоўскім панаваннем», апублікаваны ў 1904 годзе ў Лондане[60]. Аўтарам яго, праўдападобна, з'яўляўся Іван Луцкевіч[61]. У артыкуле прааналізаваная гісторыя Беларусі, звернутая ўвага на дэградацыю эканомікі, звычаяў, на тое, што царскія ўлады на пачатку XX стагоддзя дазволілі беларусам *«менш школаў, чым іх было пару стагоддзяў назад»*.

Найбольш вядомым беларускім палітычным эмігрантам XX стагоддзя быў Аляксандр Сянкевіч. Вось што пісала пра яго газета «Наша Ніва»: *«Нашага вучыцеля А. Сянкевіча паліцыя хацела арыштаваць за тое, што ён стараўся адкрыць нам вочы на ўсе парадкі. Яму ўдалося ўцячы ў Амерыку...»*[62]. Была ў «Нашай Ніве» вестка, што пасля арыштаў у справе «вучыцельскага саюза» ў Амерыку ўцяклі дзве асобы[63].

Некалькі беларускіх палітычных эмігрантаў прыехалі ў Злучаныя Штаты праз Сібір, дзе яны адбывалі катаргу. Пра гэта мы даведаліся ад аднаго палітычнага эмігранта, асеціна з нацыянальнасці, які

[60] Palisander Heb. The White-Russians. A Nation driven back into the Middle Ages under Muscovite rule // The Anglo-Russian. London, December 1904. P. 875–876.

[61] Гл.: Гардзіенка, Н. Беларусы ў Вялікабрытаніі. Мінск, 2010. С. 31.

[62] Наша Ніва. Вільня. 1907. № 3.

[63] Наша Ніва. Вільня. 1908. № 12.

адбываў пакаранне ў Сібіры разам з Алесем Гаруном і адтуль уцёк у ЗША[64].

Бясспрэчна, да палітычнай эміграцыі належаць эмігранты, праўда, нешматлікія, якія прыязджалі ў ЗША з паперамі БНР (1918–1921 гады), і тыя, што прайшлі праз лагеры Ды-Пі пасля Другой сусветнай вайны, ды ў значнай колькасці лічаць сябе палітычнымі ўцекачамі эмігранты з Рэспублікі Беларусь (перыяд пасля 1993 года).

Цікава да азначэння палітычнае эміграцыі падышоў даследчык Павел Верашчагін[65]. Ён, а падобныя думкі выказваліся і раней, аналізуючы эміграцыю з Беларусі ў Сібір, зазначае, што гэтую эміграцыю трэба разглядаць як не толькі эканамічную, але і як антыўрадавую, а гэта значыць у нейкай ступені палітычную. Гэты погляд можна стасаваць і да беларускае эміграцыі ў Амерыку. Важна падкрэсліць, што на эміграцыю ў вялікай колькасці выязджала праваслаўная маса, а царская палітыка прадугледжвала русіфікацыю гэтае масы на Беларусі. І факт, што беларускае сялянства падсвядома ігнаравала царскія намеры і планы, можна разглядаць як палітычную акцыю.

Да палітычнае эміграцыі, відаць, трэба залічаць і эмігрантаў, якія ўхіляліся ад вайсковае службы. Гэтае з'явішча было значна болей пашыранае, чым уважалася раней, што вынікае з дакументаў, прысланых нам сп. Аляксандрам Ціхаміравым і сп-няй Галінай Сяргеевай з менскіх і віленскіх архіваў[66].

Варта зазначыць і такі момант: з беларускай эміgranцкай масы ў ЗША выраблялiся-вылучаліся і «свае» амерыканска-беларускія дзеячы, як, прыкладам, а. Ян Тарасевіч, Сцяпан Бубешка, М. Зварыка і дзясяткі іншых. Яны далучыліся да дзейнасці БНР і пачалі рабіць першыя крокі па арганізацыі беларускіх эмігрантаў у беларускія нацыянальныя суполкі, хоць давалася гэта ім і не лёгка! Іх дзейнасць, бясспрэчна павінна разглядацца як палітычная эміграцыя.

Міжваенныя эмігранты

Беларусы, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты Амерыкі пасля Першае сусветнае вайны, былі палітычныя эмігранты. Было іх няшмат, але сярод іх былі вядомыя лідары і палітычныя дзеячы беларускага нацыянальнага руху: Антон і Іван Чарапукі, Язэп Варонка ды некалькі ўдзельнікаў Слуцкага паўстання[67].

Прыехалі ў Злучаныя Штаты ў 1920-я гады і некалькі беларускіх ксяндзоў (а. Віктар Шутовіч, а. Язэп Рэшаць, а. Андрэй Цікота) ды былых грамадоўцаў з Заходняе Беларусі[68].

Новыя даследаванні эміграцыі з Беларусі даюць лічбы выезду сялянаў з яе заходняй часткі:

На падставе аналізу афіцыйнай статыстыкі можна лічыць, што з Заходняй Беларусі ў 1926–1938 гг. выехала ў ЗША каля 14 640 чалавек: з Беластоцкага ваяводства — 8389 чалавек, з Палескага — 3496 чалавек, з Віленскага — 1433 чалавекі, з Навагрудскага — 1322 чалавекі. Вялікую колькасць складала яўрэйскае насельніцтва[69].

Гэтаксама ў міжваенным перыядзе перабраліся ў Амерыку некалькі мяшаных беларуска-яўрэйскіх сем'яў, якія перад тым жылі ў Нямеччыне, а пасля прыходу да ўлады Гітлера эміgravалі за акіян[70].

Эміграцыя падчас і пасля Другое сусветнае вайны

Невялікую групу беларусаў, якія прыехалі ў ЗША ў 1942–1945 гадах, нельга па сутнасці назваць эмігрантамі, бо гэта былі вайскоўцы савецкае і польскае армій, якія трапілі ў нямецкі палон, а пасля былі інтэрнаваныя амерыканцамі[71].

Некалькі дзясяткаў беларусаў, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты ці то напрыканцы Другое сусветнае вайны, ці то хутка пасля яе, былі народжаныя ў Злучаных Штатах Амерыкі, але жылі ў Беларусі або ў Заходняй Еўропе[72]. Прыкладам, Янка Ніхаёнак нарадзіўся 6 сакавіка 1920 года ў штаце Вермонт. На пачатку 1920-х бацькі вярнуліся ў Беларусь і хлопец жыў у вёсцы Лебедзева пад Маладзечнам. У часе Другой сусветнай вайны настаўнічаў на бацькаўшчыне. У чэрвені 1947 года вярнуўся

[64] Эссон. Мае ўспаміны аб А. Прушынскім // Конадні. Нью-Ёрк, 1963. № 7. С. 123–125.

[65] Верещагин, П. Крестьянские переселения из Белоруссии...

[66] Перапіска В. Кіпеля з Г. Сяргеевай і А. Ціхаміравым, 1992.

[67] [Інтэрв'ю з Я. Варонкам] // Chicago Public Library. WPA Project. 1930s. II B 2 d(1); Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114; Беларускія навіны. Парыж. 1946. № 1.

[68] Інтэрв'ю з біскупам У. Тарасевічам. Чыкага, 1984; Chryscijanskaja dumka. Wilnia. 1938. № 10 (158).

[69] Мярчук, В. Эміграцыя насельніцтва з Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг. // Да гісторыі беларускай дыяспары. Сшытак 2. Мінск, 2016. С. 90–114.

[70] Гутарка аўтара з Г. Арансонам, расійскім меншавіцкім лідарам, 1959.

[71] Гутарка аўтара з д-рам В. Глазковым, казацкім лідарам, 1975; Казацкі музей у горадзе Б'юна, штат Нью-Джэрсі.

[72] Гутарка аўтара з Янкам Ніхаёнкам, кіраўніком Амерыканска-беларускае моладзі, 1964.

ў ЗША, дзе пазней жыў у Вермонце, Чыкага, Саўт-Рыверы, Нью-Ёрку. Стаў адным з заснавальнікаў БАЗА[73]. Можна згадаць таксама Міколу (Майка) Філіповіча, народжанага ў 1918 годзе ў Кліўлендзе, ды Івана Хіхлушу, народжанага ў ЗША ў 1920 годзе, а пасля Другой сусветнай вайны яны былі ў ліку арганізатараў Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі (БККА)[74]. Былі і іншыя.

Зноў масава, але ў меншых памерах, чым перад Першай сусветнай вайною, пачалі прыязджаць беларусы-эмігранты ў 1948 годзе. Гэтая хваля працягвалася да сярэдзіны 1950-х гадоў. Былі гэта выключна палітычныя эмігранты — гэтак званая хваля перамешчаных асобаў (Ды-Пі — ад *DP, dispaced persons*). Хоць гэтая хваля была шырокага сацыяльнага профілю — сялянства, працоўная інтэлігенцыя, рабочыя — усіх іх характарызавала моцная беларуская нацыянальная свядомасць, незалежніцкая ідэалогія і абсалютная бескампраміснасць да камуністычнае сістэмы. Гэтая хваля эмігрантаў прыязджала ў Амерыку з розных краінаў — Заходняе Нямеччыны, Аўстрыі, Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі, Даніі, Бельгіі і нават Паўночнае Афрыкі. Тыя краіны былі першымі прыпынкамі на шляху эміграцыі з бацькаўшчыны. У гэтай катэгорыі эмігрантаў былі тыя, хто ўцякаў ад савецкае ўлады, былыя ваеннапалонныя ды остарбайтары[75].

У 1960–1980-я гады у Амерыку прыехала няшмат беларусаў, але і гэтыя былі палітычнымі ўцекачамі ад савецкае сістэмы[76].

Колькасць эмігрантаў з Беларусі пачала ўзрастаць ад 1980-х гадоў. Як было паведамлена аўтару сп-няй Алай Пешкавай, да канца 1980-х гадоў з Беларусі выехала некалькі дзясяткаў тысячаў[77]. Шмат з іх перабраліся ў Ізраіль, але некалькі сотняў прыехалі і ў Амерыку ды ў краіны Заходняй Еўропы.

Як відаць з разгледжанага матэрыялу, з Беларусі было некалькі большых і меншых хваляў эміграцыі. Аднак для ўсіх хваляў беларускіх эмігрантаў характэрна, што яны выязджалі з бацькаўшчыны як бы часова, прынамсі ім так здавалася. І ўсе эмігранты-беларусы марылі, што

[73] Беларус. Нью-Ёрк. 1986. № 329.

[74] Гардзіенка, А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амерыкі... С. 406.

[75] Гутарка аўтара з М. Кунцэвічам і дакументацыя Беларускага нацыянальнага камітэта ў Заходняй Нямеччыне, што захоўваецца ў Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[76] Kipel, V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland... P. 93–95; Krasnov, V. Soviet defectors: the KGB wanted list. Stanford (CA), 1985. P. 48, 69, 92–93, 110–118.

[77] Паведамленне аўтару ад А. Пешкавай, 1990-я гады.

«хутка» змогуць вярнуцца на радзіму. Але жыццё наканавала ім іншую долю.

* * *

Падсумоўваючы, трэба сказаць, што прыток беларускіх эмігрантаў у ЗША мае даўгую гісторыю. Працэс гэты пачаўся ад індывідуальных імігрантаў у перыяд каланіяльнае Амерыкі, працягваўся праз XVIII–XIX стагоддзі, зазнаў вялікі ўздым у XX стагоддзі ды застаецца актуальны і цяпер, у XXI стагоддзі, хоць палітычныя ўмовы, бясспрэчна, змяняліся.

РАССЯЛЕННЕ І ЎЛАДКАВАННЕ НА ПРАЦУ

Скласці мапу рассялення масавае хвалі беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах — задача невыканальная. Гэтая праца не была зробленая, калі імігранты прыбывалі ў гэтую краіну, і цяпер вельмі цяжка было б рэканструяваць дакладную геаграфію пасяленняў беларусаў. Можна, аднак, у агульных абрысах вызначыць схему распаўсюджання беларускіх іміграантаў у першыя гады іхнага прыбыцця на берагі Новага Свету.

Беларусы сяліліся па ўсёй тэрыторыі Злучаных Штатаў ад Аляскі да Флорыды, аднак асноўная іх маса як частка ўсходнееўрапейскае і славянскае іміграцыі рассялілася на прасторы паміж штатамі Ілінойс і Нью-Ёрк[1].

Крытэрыі выбару месца пасялення былі простыя: наяўнасць працоўных месцаў, блізкасць землякоў і рашэнне агента, у які порт Злучаных Штатаў паслаць таго ці таго эміграанта.

Балтымар, Бостан, Нью-Ёрк і Філадэльфія былі портамі прыбыцця беларускіх іміграантаў; толькі малая група беларусаў прыбыла ў ЗША праз порты Заходняга ўзбярэжжа пасля Другое сусветнае вайны. Галоўнаю брамаю краіны быў для іх Нью-Ёрк, хоць у штат Нью-Джэрсі значная колькасць беларусаў прыбыла праз Эліс-Айленд.

Першым прыпынкам для тых, каму не было куды падацца, быў Расійскі іміграанцкі дом, 347 Іст 14 стрыт, установа, трыманая расійскімі царкоўнымі ўладамі. Дом вёў актыўную дзейнасць у справе рассялення новапрыбылых; статыстыка і дакументы паказваюць, што бальшыня кліентаў Дому былі іміграанты з беларускіх земляў. І сапраўды, у справаздачы ягонага дырэктара а. Якава Карчынскага архіепіскапа Платону адзначаецца, што *«ад дня адкрыцця 5 снежня 1908 года да 8 студзеня 1909 года ўсе іміграанты былі з заходніх губерняў Расіі»*[2].

[1] Archdeacon, T. Becoming American: An Ethnic History. P. 141.

[2] The Orthodox Church of America. Dept. of History and Archives. Syosset (NY). Immigrant Home. Section X: Correspondence.

Статыстычныя звесткі за час ад 1 студзеня 1912 года да кастрычніка 1912 года ўлучна паказваюць, што:

Іміграантаў, што прыбылі з Эліс-Айленда ў Расійскі іміграанцкі дом, было: з Менскае губерні — 253, з Гарадзенскае — 191, з Валынскае — 189, з Віленскае — 52, з Кіеўскае — 40, з Падольскае — 33, з Бесарабіі — 12, з Ковенскае губерні — 9, з Люблінскае — 8, з Харкаўскае — 7, з Магілёўскае — 5, з Віцебскае — 3, з Саратаўскае — 1, з Тамбоўскае — 1 і г. д.

Відавочна, эміграанты з Беларусі пераважалі сярод наведнікаў Дому[3].

Джэрсі-Сіці, Элізабэт, Баён, Перт-Эмбой, Саўт-Эмбой, Пасейк і асабліва Ньюарк былі галоўнымі месцамі прыпынку беларусаў з боку Нью-Джэрсі. З прычыны таго, што яны амаль зусім не ведалі англійскае мовы, дабрацца да мясцінаў, дзе жылі іхныя землякі, было справаю нялёгкай. Цікавы эпізод расказаў аўтару адзін з тых старых беларусаў, сп. Алекс Калотка, які прыехаў у Злучаныя Штаты ў 1908 годзе. Калі пасля Эліс-Айленда ён прыбыў у Ньюарк і спытаўся ў паліцэйскага: *«Як мне дабрацца датуль, дзе жывуць мае землякі?»* — паліцэйскі, ужываючы колькі найпрасцейшых англійскіх словаў, адказаў прыблізна гэтак: *«Прайдзі па вуліцы каля дзесяці кварталаў і прыслухайся. Як пачуеш, што спяваюць, дык, значыць, там жывуць твае землякі»*. Сп. Калотка, паслухаўшы параду паліцэйскага, знайшоў патрэбны дом і быў з таго часу вельмі шчаслівы і ўдзячны Амерыцы[4].

Дапамагалі ў пошуках працы таксама шматлікія рэлігійныя, грамадскія і дзелавыя арганізацыі, але найбольш дапамагалі землякі[5].

Было цалкам натуральным, што большасць беларусаў, а таксама іншых іміграантаў з Усходняе і Паўднёвае Еўропы, пасяліліся ва ўсходняй і паўночна-цэнтральнай частцы Злучаных Штатаў ды ў большых прамысловых гарадах. Дзякуючы ўрбаністычнаму і касмапалітычнаму характару Усходняга ўзбярэжжа і вялікіх гарадоў эканамічныя і сацыяльныя ўмовы ў гэтых мясцінах былі больш спрыяльныя для ўсходнееўрапейскіх іміграантаў, улучна з беларусамі, і тут яны маглі лягчэй прыстасавацца да амерыканскага ладу жыцця.

Частка беларусаў, аднак, паехалі і на фермы. Штаты Нью-Ёрк і Нью-Джэрсі былі асабліва прывабныя дзеля добрых ураджаяў гародніны

[3] The Orthodox Church in America. Dept. of History and Archives. Syosset (NY). Immigrant Home. Section XI: Correspondence etc.

[4] Гутарка аўтара з А. Калоткам, Эг-Харбар-Сіці, Нью-Джэрсі, 1972.

[5] Russian-American Messenger. New York. 1911. № 3. P. 20–26; Гутаркі аўтара з нашчадкамі эміграантаў: Мэры Краус, Скрэнтан, штат Пенсільванія; Джон Бурак, Нью-Ёрк; Васіль Костка, Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі.

і бульбы ды таму, што там ужо працавала шмат польскіх і яўрэйскіх фермераў, з якімі ў беларусаў былі добрыя дачыненні. У Нью-Джэрсі, прыкладам, беларускіх фермераў можна было сустрэць ужо на пачатку XX стагоддзя. Еўрапейская каланізацыйная кампанія, што базавалася ў асноўным у рэгіёне Філадэльфія — Паўднёвы Джэрсі, наймала найбольш італьянскіх і яўрэйскіх фермераў, але прымаліся таксама і ўсходнія еўрапейцы, улучна з беларусамі[6]. Вось што сказана пра аднаго з першых фермераў-беларусаў:

Першым рускім пасяленцам, які прыехаў у сельскагаспадарскія раёны ў Вайнлендзе, Нью-Джэрсі, у 1912 годзе быў Сяргей Дземяненка з Менскае губерні. Ён заняўся гадаваннем курэй. Цяпер вакол яго жывуць каля 200 рускіх (каля 50 сем'яў)[7].

Мы ведаем пра існаванне беларускіх фермераў таксама ў Канектыкуце, Дэлаверы, Мэйне, а некаторыя паехалі і на Поўдзень[8].

Усходнія штаты, у прыватнасці Нью-Ёрк і Нью-Джэрсі, служылі месцамі рэкрутавання працоўнае сілы для штатаў Поўначы і Захаду, і шмат беларускіх іміграантаў паехалі туды[9]. Вялікая колькасць беларусаў знайшлі працу ў шахтах штата Пенсільванія ды ў прамысловых цэнтрах Сярэдняга Захаду — у Кліўлендзе, Чыкага, Дэтройце, Геры і іншых[10].

Добрае ўяўленне пра рассяленне беларускіх эміграантаў даюць славянскія ды мясцовыя газеты, у якіх пры розных нататках, некралогах і абвестках пра эміграантаў падаецца месца іх паходжання. Вось колькі прыкладаў:

[6] Гутарка аўтара з Д. Осборнам, Эг-Харбар-Сіці, штат Нью-Джэрсі, 1961.

[7] Окунцов, И. Русская эмиграция в Северной и Южной Америке. Буэнос-Айрес, 1967. С. 241; Новый Мир. Нью-Йорк. 1914. 10 сент. ; Schmidt, H. Rural Hunterdon; an agricultural history. New Brunswick (NJ), 1945. P. 45–46.

[8] Hodges, L. Slavs on Southern Farms... P. 21; Гутаркі аўтара з П. Куляшом і А. Шастаком, 1972–1973.

[9] 65th Anniversary, Holy Ascension of Christ Orthodox Church. Commemorative Book. Albion (MI), 1981. Introductory Part.

[10] Roberts, P. The Slavs in the antracite coal communities // Charities. 1904. № 10. P. 215–222; Warne, F. The Slav invasion and the mine workers: a study in immigration. Philadelphia (PA), 1904. P. 47, 102; Wytrwal, J. Poles in American history and tradition... 1969. P. 239; Гутарка аўтара з Мэры Краус, Скрэнтан, Пенсільванія, 1988; Commonwealth of Pennsylvania. Harrisburg (PA): Dept. of Mines of Pennsylvania. Reports: Part I: Anthracite, 1914. P. 55–56; 1915. P. 35, 231; 1917. P. 58; Перапіска аўтара з Чэстарам Кулесам, захавальнікам Музея антрацыту (Скрэнтан, штат Пенсільванія), 1988.

Аляска. Ілля Сямёнавіч Каланевіч згінуў праз выпадак у шахце. Сюды ён прыехаў з вёскі Варонічы Мажэвіцкае воласці Слонімскага павета Гарадзенскае губерні[11].

Нью-Хэйвэн, штат Канектыкут. Руская калонія ў горадзе налічвае каля трох тысячаў асобаў. Гэта ўсё людзі з заходніх губерняў.

Янтык, штат Канектыкут. У нашым горадзе шмат рускіх: усе з Менскае губерні.

У Монтвіле, штат Канектыкут, амаль усе рускія — з Віленскае і Менскае губерняў.

Стэмфард, штат Канектыкут. Нашыя землякі ў горадзе паходзяць пераважна з Віленскае губерні. Калі мы ім хацелі прадаць газету «Новый мир», яны нас выставілі за дзверы[12].

Вайтынг, штат Індыяна. У горадзе жыве па-над дзвесце рускіх: усе яны з Гарадзенскае, Віленскае і Менскае губерняў[13].

Гарднер, штат Масачусэтс. У горадзе вельмі шмат эміграантаў з Расіі. Большасць з іх паходзіць з Віленскае губерні[14].

Геры, штат Індыяна. Развіццё так званае рускае калоніі ў горадзе звязанае з развіццём самога горада. Эміграанты з Расіі з'явіліся тут у 1906 годзе, калі нараджаўся сам горад. Былі гэта людзі пераважна з Чарнігаўскае, Менскае, Віленскае, Гарадзенскае і Валынскае губерняў. Жылі яны ў бараках і толькі пазней пачалі будаваць дамы, даючы гэтым пачатак гораду[15].

Фрэнклін, штат Нью-Джэрсі. У горадзе каля трохсот эміграантаў з Расіі. Усе яны працуюць у шахтах і амаль усе паходзяць з Менскае губерні[16].

Берлінгтан, штат Нью-Джэрсі. У горадзе шмат беларусаў[17].

Уортан, штат Нью-Джэрсі. Большасць работнікаў у горадзе паходзяць з Менскае, Валынскае і Віленскае губерняў. У мінулым усе яны былі сяляне, а цяпер працуюць на амуніцыйных заводах і шахтах[18].

[11] Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 28 окт.

[12] Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 25 авг., 3 нояб.; 1914. 6 окт., 3 нояб.; 1915. 26 марта; 1916. 31 янв.

[13] Новый Мир. Нью-Йорк. 1916. 15 янв.; 1917. 10 апр.

[14] Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 13 дек.; 1916. 3 янв.; 1917. 10 апр.

[15] Russian Herald. New York. 1947. Jan. — Feb. P. 108–109.

[16] Новый Мир. Нью-Йорк. 1916. 5 февр.

[17] Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 20 сент.

[18] Жизнь русских рабочих в г. Вартон // Русский Голос. Нью-Йорк. 1931. 28 февр.

Эдысан, штат Нью-Джэрсі. У веку 88 гадоў памёр Чарльз Лойшыц. Прыехаў у Амерыку ў 1902 годзе з Гарадзенскае губерні. Меў невялічкую кампанію па разборцы дамоў[19].

Ліндхерст, штат Нью-Джэрсі. Памёр Якаў Шурок. Паходзіў ён з Беларусі і ўсё жыццё пражыў у горадзе Карні, Нью-Джэрсі[20].

Цікавыя разважанні пра рассяленне беларусаў у Нью-Джэрсі і сумежных штатах выказаў аўтару М. ДэБэк, амерыканец-беларус першага пакалення, які доўгі час працаваў журналістам у штаце:

Цяпер мне 67 гадоў, я на пенсіі, працаваў журналістам. Мае родзічы пасяліліся ў штаце Нью-Джэрсі. Мы беларусы і чыстыя славяне. Гісторыя рускіх амерыканцаў — гэта сага пра беларусаў, карпатаросаў, галічанаў, русінаў, вялікаросаў (маскоўцаў), лэмкаў і нават некаторых украінцаў. [...] І тут, калі нам давядзецца пісаць пра беларусаў, гэта хутка можа стацца нязручнаю праблемаю... У кожным выпадку прыток беларусаў з сем'ямі на амерыканскія берагі пачаўся каля 1880 года ды працягваўся амаль цэлае пакаленне да 1920 года. У гэтым бурлівым саракагадовым перыядзе паток быў магутны. Тысячы і тысячы праходзілі праз «Каза Гарду» (Касл-Гардэн) у Бэтэры-парку ў Нью-Ёрку (іміграцыйны цэнтр, які дзеіў перад тым, як быў збудаваны цэнтр на Эліс-Айленд. — *В. К.*). *Гэтыя людзі не патрабавалі нічога, як толькі мець шанец на працу. Мае бацькі былі сярод гэтых новапрыбылых. Іх называлі «зяленарогія», г. зн. жаўтаротыя, навічкі-няўмекі, у сапраўднасці ж яны былі «зяленарукія», г. зн. свежая працоўная сіла. Яны гарбелі на вугальных шахтах штата Пенсільванія, нафтаачышчальных заводах, цагельнях, ліцейнях, чыгунках, шаўковых і тэкстыльных фабрыках гарадоў Джэрсі-Сіці, Патэрсан і Пасейк штата Нью-Джэрсі. Працавалі яны таксама ў кампаніі Мак Мотарз, на асбеставых заводах, на заводах Зінгера ды ў порце горада Элізабэт, усё ў штаце Нью-Джэрсі.*

У часе вялікага страйку на прадпрыемствах «Стэндард Ойл» у горадзе Баён, штат Нью-Джэрсі, у 1915 годзе «рускія славяне» апынуліся ў цэнтры падзей. Каля 60 % работнікаў з 6 тысяч занятых у «Стэндард Ойл» былі славяне, а сярод іх вельмі шмат беларусаў. Але не яны былі адказныя за страйк. [...] Мой бацька быў на гэтым прадпрыемстве ад 1900 года. Працаваў ён як мантажнік, зваршчык і кацельшчык. У той ранні перыяд работнік працаваў дзесяць гадзін у дзень і восем гадзін у суботу, разам 58 гадзін. Тыднёвая плата была 14 даляраў. Шмат нашых сяброў выехала ў штат Пенсільванія. Каб распазнаць, хто сярод гэтае «руска-славянскае» масы былі беларусы, трэба разгледзець іхныя прозвішчы. Прыпамінаю за апошніх гадоў семдзесят гэткія.

[19] The Home News. New Brunswick (NJ). 1976. Nov. 20.

[20] The News Leader. Rutherford (NJ). 1977. June 9.

Каліна, Дубінскі, Павяльчук, Іванічы, Казаровіч, Кабыляш, Сяманчык, Лукаш, Александровіч — з тых, хто працаваў на нафтаачышчальных заводах у горадзе Баён. Калі падзьмулі вятры пераменаў, новае пакаленне «рускіх» (беларусаў-амерыканцаў) апынулася ў іншых мястэчках штата. Ліндэн, Крэнфард, Розэл, Вэстфілд, Кларк, Плэйнфілд і іншых. Цяпер амаль немагчыма вылучыць беларусаў-амерыканцаў. Аднак мы мусім прызнаць вялікі ўклад нашых суродзічаў беларусаў і іншых славянаў. Мы паважаем нашых папярэднікаў[21].

Вось яшчэ, дзеля больш поўнага ўяўлення, пару нататак з газетаў пра рассяленне нашых землякоў:

Нью-Ёрк. Ад 1910 да пачатку 20-х гадоў беларуская мова была моваю «рускіх» масаў ад 14-й вуліцы да Бэтэры-парку[22].

Нью-Ёрк. Увага, мянчане! Minsk Young Men's Commercial ладзіць 6 красавіка 1912 г. баль у Нью-Казіно. Уваход з 107-й вул. і Лексінгтан авеню[23].

Сырак'юз, штат Нью-Ёрк. У горадзе каля 20–30 сялянаў з Гарадзенскае губерні. Толькі два ці тры з іх могуць чытаць[24].

Ліндэна каля Кліўленда, штат Агаё. Рыгор Момлік, сябра нашага Брацтва, згінуў у выпадку на шахце. Ён паходзіў з мястэчка Дзівіна Кобрынскага павета Гарадзенскае губерні[25].

Уілкс-Бэры, штат Пенсільванія. У горадзе поўна рускіх. Галоўным чынам гэта эмігранты з Менскае, Валынскае і Гарадзенскае губерняў.

Батлер, штат Пенсільванія. Амаль уся калонія «рускіх» масаў у горадзе паходзіць з Менскае, Кіеўскае і Валынскае губерняў.

Пітсбург, штат Пенсільванія. На заводзе «Карбон Стыл» забаставалі каля 250 чалавек, з іх каля 30 палякаў, а ўсе астатнія рускія з Магілёўскае губерні[26].

Штат Тэхас. Шмат хто пісаў пра становішча «рускіх» работнікаў на фермах Пірса ў Тэхасе. Усе тутэйшыя «рускія» прыехалі з Гарадзенскае,

[21] Ліст М. ДэБэка да аўтара ад 22 снежня 1976 года. Гл. таксама: Ethnic American News. Pittsburg. Oct. 1976; The Russian Orthodox Journal. Latham (NY). Feb. 1982. P. 8–9; Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 23 июля.

[22] Гутаркі аўтара з Аляксандрам Аляшкевічам і Фёдарам Крыўко, Нью-Ёрк, 1960.

[23] Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 29 марта.

[24] Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 23 авг.

[25] Свет. Вилкес-Барре (ПА). 1912. 27 июня.

[26] Русский Голос. Нью-Йорк. 1916. 5 апр.; 1928. 7 мая; 1929. 8 февр. Гл. таксама: Новый Мир. Нью-Йорк. 1914. 10 нояб.; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1928. 9 мая.

Менскае і Валынскае губерняў. Іх месячная зарплата — 20 даляраў, але на рукі ім выплачваецца ўсяго дзесяць даляраў[27].

Камберленд, штат Ваёмінг. Адам Макавецкі з горада Пружаны Гарадзенскае губерні загінуў на шахце[28].

Каспер, штат Ваёмінг. Жыву я ўвесь час у прэрыі. Пасу авечак і зімой і летам. Плоцяць мне 50 даляраў на месяц і даюць утрыманне. Зімою я сплю ў палатцы, а летам пад чыстым небам. Жыву я тут ужо трэці год. Зімой я не бачу шмат людзей, найчасцей я адзін са статкам — 2500 авечкамі — і сабакам. Сабака паслухмяны і дапамагае мне з авечкамі. Раней я жыў у Дэтройце сем гадоў і ведаю горад, як сваю хату. Беспрацоўе зрабіла мяне пастухом у штаце Ваёмінг. Летам тут нядрэнна, але зімой цяжкавата. Тэмпература даходзіць да –24°. Цяпер ідзе дождж, але трава ўжо зелянее. Сёння я бачыў арла, які паклаў ужо два яйкі ў гняздзе. Так што, сябры, прывітанні ўсім вам і поспехаў у працы. Каспер, Ваёмінг, Пётра Гурыновіч[29].

Як выявілі нашыя пошукі, гэтым «рускім каўбоем» быў эмігрант з Менскае губерні, які прыехаў у Амерыку каля 1912 года.

Беларуская прысутнасць у штаце Канзас відавочна пацвярджаецца ў такім выказванні: *«Лінгвістычна Еўропа прадстаўлена ў Канзасе ў руска-беларуска-ўкраінскім квартале ў Канзас-Сіці»*[30].

Цікавую гісторыю пра рассяленне беларусаў-эмігрантаў у ЗША на пачатку XX стагоддзя расказвае сп-ня Канстанцыя Фліпат (*Constance Phlipot*), былая чыноўніца Дзяржддэпартамента (цяпер на пенсіі) і намесніца амбасадара ЗША ў Менску (у 2004–2006 гадах), жанчына з беларускімі каранямі:

Нядаўна я наведала бацькаўшчыну маіх дзядоў — раён горада Добруш, непадалёк Чарнобыля. Мой дзед быў, паводле расійскага пашпарта, Канстанцін Сямёнавіч Арэхаў, але ў часе іміграцыйных працэдур стаўся Constantin Oref, або часта яго звалі Франк. Ён ва ўзросце 17 гадоў як самотны эмігрант прыехаў у ЗША ў 1912 годзе. Паходзіў ён з вёскі Дземянкі. Першая ягоная праца была на лесапавале ў штаце Мічыган, дзе ён быў прызваны ў армію. Служба ў арміі, удзел у Першай сусветнай вайне далі майму дзеду амерыканскае грамадзянства. Па вайне ён уладзіўся працаваць шахцёрам у мястэчку Трыядэльфія ў штаце Заходняя Вірджынія (хоць спадарыня Канстанцыя зазначае, што мог дзед працаваць у шахце недзе каля горада Пітсбурга ў штаце Пенсільванія. — *В. К.*). *Дарэчы, мястэчка Трыядэльфія існуе і цяпер з жыхарствам у 2013 годзе — 784 асобы. Далей гісторыя дзеда з Беларусі ішла гэтак: ён ажаніўся ў 1923 годзе з «сваёй» дзяўчынай, таксама эмігранткай з Беларусі, значна маладзейшай за яго (вёскі маладзёнаў у «старым краі» знаходзіліся за 8 км адна ад другой), і выглядае, што жаніцтва было «па дамоўленасці». У шахтах дзед працаваў да гадоў 1950-х, калі выйшаў на пенсію, пасяліўся каля Кліўленда ды падрабляў там працай у садаводстве. Поркацца ў садзе ён вельмі любіў. Памёр дзед у 1975 годзе, а бабка — у 1999 годзе. Далучаю некалькі сямейных здымкаў: некаторыя з Беларусі, іншыя — амерыканскія: дзед з землякамі ў Заходняй Вірджыніі, на магілках у Пітсбургу*[31].

А вось яшчэ адзін прыклад шляху, якім ішлі эмігранты з Беларусі. Журналіст, беларус з паходжання Гардзей Бусько шмат гадоў пражыў у горадзе Су-Сіці ў штаце Аёва. Ён гэтак апісвае горад:

Наўрад ці ў Злучаных Штатах ёсць яшчэ такая «руская калонія», як у Су-Сіці. Найперш гэтая калонія вылучаецца тым, што пераважная бальшыня яе паходзіць з былое Менскае губерні, Слуцкага павета, Капыльскае воласці і з самога мястэчка Капыля. Першыя эмігранты з гэтае мясцовасці прыехалі ў Су-Сіці гадоў пяцьдзясят таму. Як яны трапілі сюды, у такую далёкую ад усіх рускіх асяродкаў мясцовасць, — ніхто не можа растлумачыць. Прыехаўшы ў гэтае занядбанае мястэчка, яны пайшлі працаваць у бойні, бо гэта была адзіная на той час галіна прамысловасці ў горадзе, за выключэннем чыгункі, дзе няцяжка было атрымаць працу рускаму імігранту без мовы. І гэтак цягнулі адзін аднаго на працу ў бойні. Тое самае было і з ростам калоніі ў гэтым горадзе. Першыя, хто прыехаў з Капыля, пачалі пісаць да сваіх сваякоў ды сяброў у родны Капыль і ў навакольныя вёскі, і ў хуткім часе ў гэтым амерыканскім мястэчку вырасла даволі вялікая наша калонія... Гэтак калонія ў Су-Сіці сталася найбольшаю на Сярэднім Захадзе. Пазней прыехала некалькі эмігрантаў з Гарадзенскае і Валынскае губерняў, але большасць калоніі, ці то каля 80 %, у Су-Сіці паходзіць з Капыльшчыны і Случчыны.

Далей Бусько піша, што эмігранты пабудавалі і царкву ды заклалі некалькі прагрэсіўных (г. зн. пракамуністычных) арганізацый, у якіх дзеці навучаліся рускай мове. Ён працягвае:

Аднак ёсць істотная розніца паміж «рускай» калоніяй у Су-Сіці і іншых гарадах. Другое і трэцяе пакаленне беларусаў з Капыльшчыны атрымалі ўніверсітэцкую адукацыю, і горад ганарыцца сёння гэткімі імёнамі, як доктар Н. Нарэйка, доктар А. Бушмар, адвакаты В. Шумінскі, Н. Амяльянік і З. Цвірка. Шмат нашчадкаў эмігрантаў з Капыля займаюць цяпер гарадскія

[27] Hodges, L. Slavs on Southern Farms... P. 21.
[28] Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 27 окт.
[29] Американские Известия. Детройт. 1938. 1 апр.
[30] Carman, J. Foreign-language units in Kansas. Lawrence (KS), 1962. P. 66.
[31] Ліст К. Фліпат да В. Кіпеля.

і штатныя ўрадавыя пасады, бяруць удзел у палітычным жыцці і г. д. Грамадскасць горада вельмі ганарыцца імі. Гэткім чынам, я адчуваю, што нашыя беларускія імігранты зрабілі вельмі добрую работу, заслугоўваюць прызнання, і мы таксама вельмі імі ганарымся[32].

Г. Бусько пісаў шмат артыкулаў і рэпартажаў пра беларусаў у гарадах Дэнвер і Пуэбла ў штаце Каларада ды падкрэсліваў, што *«большасць рускіх імігрантаў у Дэнверы паходзіць з Менскае, Гарадзенскае і Самарскае губерняў»*[33].

Беларусы рассяляліся таксама ў штатах Паўночная і Паўднёвая Дакота, Дэлавэр, Ілінойс, Індыяна, Мічыган, Мэрыленд, Нью-Гэмпшыр, Вермонт[34].

Спіс штатаў можна доўжыць і ахапіць літаральна ўсе штаты Амерыкі, аднак варта падкрэсліць, што сваіх карэспандэнтаў у Злучаных Штатах мелі газета «Наша Ніва» (штаты Каліфорнія, Небраска, Пенсільванія і Нью-Ёрк) ды часопіс «Крывіч»[35].

Вобразна рассяленне «рускіх» эмігрантаў, што прыехалі на пачатку стагоддзя, апісала газета «Новый Мир» у артыкуле «Люстэрка нашага жыцця ў Амерыцы»:

Шмат хто з вас прыехаў у Амерыку юнаком. Вы правялі сваю маладосць у цяжкой працы і клопатах:

на заводах, якія з невялічкіх прадпрыемстваў ператварыліся ў магутныя і камандныя індустрыі Амерыкі;

у шахтах, дзе пры вас прабіваўся першы калодзеж, узводзілася першая вышка пабудоваў;

на чыгунках, якія на вашых, так сказаўшы, вачах і вашаю працаю ператварыліся з аднакалеек у шматкалейныя лініі, што цягнуцца ад Нью-Ёрка да Сан-Францыска, ад Чыкага да Нью-Арлеана;

[32] Бусько, Г. Жизнь русских выходцев в Су-Сити // Русский Голос. Нью-Йорк. 1956. 27 авг.; Он же. Жизнь русских в Су-Сити // Новый Мир. Нью-Йорк. 1926. 11 сент. Гл. таксама: Кондуктор. Sioux City (IA) // Справочный Листок. Нью-Йорк. 1893. 15 янв. С. 8.

[33] Бусько, Г. Жизнь русских в Колорадо // Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 23 авг.; 1930. 13 сент., 8, 13, 30 окт.

[34] Гутаркі аўтара з беларусамі ў розных штатах. Гл. таксама: Русско-Американский справочник / сост. И. Окунцов. Нью-Йорк, 1913. С. 127–133; Прищепа, И. Жизнь русских в штатах Иллинойс и Индиана // Русский Голос. Нью-Йорк. 1931. 27, 28 марта.

[35] Крывіч. Коўна, 1923. № 1, 2, 3, 4. Пра амерыканскіх карэспандэнтаў «Нашае Нівы» гл.: Кіпель, В. Эміграцыя зь Беларусі й газэта «Наша Ніва» // Запісы БІНіМ. № 19. Нью-Ёрк, 1989. С. 66–94.

на палях і прэрыях Паўночнага Захаду, дзе вы секлі лес, карчавалі пні, уздымалі цалік, пракладалі дарогі — стваралі жытніцу Амерыкі; у тэкстыльных цахах штатаў Новае Англіі і Нью-Джэрсі; у шаўкапраднях Пенсільваніі;

на тытунёвых фармах Канектыкута, Вірджыніі і Кентукі, на будоўлі мастоў, каналаў, хмарадзёраў, турмаў, музеяў, прытулкаў і прытонаў;

у аўтамабільных гігантах Дэтройта.

Вы, каланісты-старажылы, упрэжаныя разам з поўным «інтэрнацыяналам» іншых эмігрантаў у каляснiцу амерыканскага капіталу, стварылі ўсё тое, што рабіла Амерыку тэхнічна перадавою краінаю[36].

Гэтае апавяданне, вядома ж, ствараe ўзнёслы вобраз, але яно ў нейкай меры адлюстроўвае штодзённую рэальнасць. Па ўсёй Амерыцы наўрад ці знойдзецца такая галіна прамысловасці, мясцовасць або грамада, дзе б ні пакінулі свайго следу беларускія сяляне-імігранты.

Звесткі пра рассяленне славянскіх імігрантаў, улучна з «рускаю групаю», г. зн. беларусамі і ўкраінцамі, можна сустрэць у працах шматлікіх ранніх даследчыкаў славянскае іміграцыі. Некаторыя нават спрабавалі вызначыць прыблізную колькасць «рускіх» у розных гарадах і штатах.

Эдвард Рос пісаў пра рассяленне славянскіх імігрантаў наступнае:

Калі каля пятнаццаці гадоў таму пачаўся вялікі наплыў славянаў, амерыканскія ўскраіны былі далёкія, занядбаныя і непрывабныя. Новапрыбылыя шукалі не так таннае зямлі і ўласнае незалежнасці, як добра аплочванае працы, з якое яны маглі б назапасіць «вялікія грошы» і заможнымі вярнуцца дадому. Таму іх прыцягвалі вугальныя, металаапрацоўчыя і пагрузачныя прамысловыя цэнтры, дзе патрабавалася неабмежаваная колькасць чорнае працы, прычым заўсёды таннае. Так гэтыя дужыя сялянскія хлопцы станавіліся Нібелунгамі, «сынамі цемры», што засялілі нашыя шахты, домны, коксавыя печы, плавільні, ліцейні, сталяварні і металаачышчальні, робячы цяжкую, грубую працу пад наглядам кваліфікаваных людзей, якія, як сказаў мне адзін майстар, «хочуць, каб тыя не думалі, а падпарадкоўваліся загадам». [...] Гэтым адважным славянам ніякая праца не здавалася цяжкою або небяспечнаю. Фаталізм, з якім яны ішлі на рызыку, шмат у чым спрычыніўся да празмернага «праліцця крыві» ў некаторых галінах нашае прамысловасці. Сярод іх няма спекулянтаў, камбінатараў, тарбахватаў, сквапных да ўсялякае драбязы, якіх нямала бывае сярод нас. Яны не маюць нахілу да малых паразітычных прафесій, а з дзівугоднай адвагаю бяруцца за цяжкую і важную працу. Дужыя, мускулістыя, нязвыклыя ўхіляцца ад працы, славяне складаюць некваліфікаваную працоўную сілу ў вядучых галінах прамысловасці[37].

[36] Новый Мир. Нью-Йорк. 1936. 17 янв.

[37] Ross, E. The Slavs in America // The Century Magazine. Vol. 88 (4). 1914. Aug. P. 591.

Ф. Хес, аналізуючы прафесіі, у якіх былі занятыя «рускія», піша:

Звычайна рускія імігранты, што прыбывалі ў Злучаныя Штаты перад Першай сусветнай вайною, былі, як славакі або югаславы, сялянамі, найчасцей з адсталых мясцовасцяў. Умовы жыцця гэтых людзей у Амерыцы былі і застаюцца ці не самымі ўбогімі ў параўнанні з усімі іншымі імігрантамі. З прычыны няспыннага ўціску на радзіме, яны безаглядна прынялі найгоршае, што толькі магла запрапанаваць ім Амерыка, і выконвалі цяжэйшыя з цяжэйшых працаў у нашай гіганцкай людажэрнай прамысловасці[38].

Карл Вітке зазначае:

Рускія, што прыбылі на працягу апошняга пакалення, знайшлі працу ў цяжкой індустрыі, вугальнай і сталёвай прамысловасці, лесанарыхтоўцы і рыбалоўстве на Дальнім Захадзе або ў садаводчых плантацыях штатаў Каліфорніі і Флорыды[39].

Цікавыя заўвагі пра рассяленне беларусаў у Злучаных Штатах зрабіў беларус-імігрант Сцяпан Бубешка, шырока знаны лідар сярод беларусаў ды іншых славянскіх імігрантаў у горадзе Нью-Ёрку ў першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя. Бубешка піша:

Таму што жыды жывуць найчасцей у вялікіх местах, як Нью-Ёрк і Чыкага, дык і нашыя беларусы туляцца паміж жыдоў. (Нялішнім будзе зазначыць, што вельмі шмат хто навучыўся жыдоўскае мовы і зжываюцца даволі дружна.) Апрача Нью-Ёрка, у якім жыве болей як 15 тысячаў, што працуюць найчасцей у кравецкай індустрыі, шмат жыве ў Чыкага, працуючы ў вядомых чыкагскіх рэзнях, значная лічба працуе на сталялітных заводах Пітсбурга, у Дэтройце на самаходных фабрыках і іншых заводах; вельмі шмат пасялілася ў новаангельскіх штатах Канектыкут і Масачусэтс, дзе займаюцца ў паперна-ткацкай прамысловасці, на цэментных і цагельных заводах, у лясістых мясцовасцях Канады, на чыгунках, у рудніках, капаюць канавы, пракладаюць падземныя чыгункі, будуюць дамы, дастаюць руду, займаюцца сельскаю гаспадаркаю, у кожнай галіне ёсць добрыя спецыялісты, якія прынясуць шмат карысці нашай Беларусі[40].

Рассяленне беларускіх імігрантаў рэгулявалася найперш наяўнасцю працоўных месцаў. Не маючы ніякае тэхнічнае кваліфікацыі, не ведаючы мовы, знаходзячыся ў чужым культурным асяроддзі, яны ўсё ж не баяліся ніякае працы і ніякае мясціны. Сотням тысячаў з іх быў уласцівы дух першапраходніцтва, і гэта станоўча характарызуе нашага земляка. Беларускія работнікі былі і ёсць вытрывалымі, кемлівымі, надзейнымі, а гэтыя асаблівасці высока ацэньваюцца амерыканскімі працоўнымі стандартамі. Яшчэ адной важнаю рысаю беларускіх імігрантаў было тое, што, як толькі яны авалодвалі асноўнымі навыкамі, знаходзілі сяброў, бліжэй знаёміліся з моваю і краінаю, яны ўладкоўваліся на лепшую працу з вышэйшым заробкам і пачыналі шлях угору па сацыяльнай лесвіцы амерыканскага грамадства.

Рассяленне беларускіх імігрантаў у часе паміж войнамі і пасля Другое сусветнае вайны падобнае да старое хвалі іміграцыі: сяліліся пераважна ў прамысловых штатах і гарадах, хоць інтэлектуальны ўзровень пазнейшых імігрантаў быў значна вышэйшы, чым у масавай хвалі, таму ім было значна лягчэй уладкоўвацца на лепшую працу. Варта таксама зазначыць, што паваенныя імігранты ўжо з першых крокаў імкнуліся згуртавацца і стварыць новыя беларускія арганізацыі.

Эміграцыя з Рэспублікі Беларусь, яе прадстаўнікі — эмігранты з іншай выразнай адзнакай: амаль усе яны маюць вышэйшую ці незакончаную вышэйшую асвету. На працу яны ўладкоўваюцца хутка — кшталту *«home attendant»* ці на будоўлі, але, падвучыўшы мову, праз год-два пераходзяць у свае спецыяльнасці альбо паступаюць ва ўніверсітэты, набываюць іншыя спецыяльнасці. Уладжваюцца, як і старыя эмігранты, пераважна ў вялікіх гарадах ды прыгарадах, дзе размяшчаюцца прамысловыя кампаніі.

[38] Hess, F. High Adventure: a story of Slavic pioneers in America. New York, 1925. P. 118.

[39] Wittke, C. We who built America... P. 428.

[40] Бубешка, С. Жыцьцё беларусаў у Амэрыцы // Родны Край. Трэцяя і чацьвертая пасьля лемантара кніжка да чытаньня. Вільня, 1921. С. 197–198.

ПЕРШЫЯ КАНТАКТЫ З АРГАНІЗАЦЫЯМІ І ПАЧАТКІ НАЦЫЯНАЛЬНАЕ СВЯДОМАСЦІ

Цяжка выявіць, калі беларусы пачалі далучацца да арганізацый, такіх як брацтвы, клубы або таварыствы. Паасобныя іміграннты, асабліва тыя, хто меў нейкую адукацыю, станавіліся сябрамі розных угрупаванняў ужо ў XIX стагоддзі.

Зусім іншая была справа з тымі, хто прыбыў у масавай хвалі эміграцыі з Беларусі на пачатку XX стагоддзя. Гэта былі неадукаваныя, часта і зусім непісьменныя сяляне, якія не мелі ніякага ўяўлення пра арганізацыйнае жыццё, грамадскую ці палітычную дзейнасць[1]. Калі такі імігрант пачынаў жыццё ў новай краіне, ужо перажыўшы тыповы непрыемны досвед — першае сутыкненне з адміністрацыйнаю бюракратыяю на радзіме і ў порце прыбыцця, — ён трапляў у зусім нязвыклае для яго асяроддзе, культура якога вельмі рознілася ад той, што засталася на радзіме. Ён сутыкаўся з новымі, незнаёмымі яму паняццямі, як, прыкладам, арганізацыямі дый шматлікімі іншымі структурамі амерыканскага грамадства. Становішча ўскладнялася моўнымі бар'ерамі, што паглыбляла пачуццё адзіноты і няпэўнасці ды ўзмацняла жаданне быць са сваім народам. І так, пасля непазбежных першых кантактаў з афіцыйнымі ўладамі, добраахвотная лучнасць іміграннта з англамоўнаю грамадою заставалася вельмі абмежаваная. Імігранты жылі сярод сваіх землякоў. Яны зазвычай куплялі тавары і прадукты ў крамках, што належалі яўрэям з Беларусі, Украіны або Польшчы, якія прыехалі ў Амерыку за колькі гадоў перад імі; яны наведвалі салуны, дзе бармен, як правіла, ведаў пару славянскіх словаў, каб дагадзіць сваім наведнікам. Шмат якія рэстараны і салуны бралі сабе нават славянскія і беларускія назовы — таверна «Гродна» ў Чыкага, рэстаран «Мінск» у Дэтройце, рэстараны «Кобрын» і «Беларусь» у Нью-Ёрку і г. д.[2].

[1] Говард Персі Кенард у сваёй кнізе «Рускі селянін» піша*: «Мае падлікі ў Заходняй Расіі паказваюць, што два працэнты жыхарства могуць трохі чытаць і пісаць, тым часам як у Цэнтральнай Расіі гэтая лічба дасягае чатырох працэнтаў»*. Гл.: Kennard, H. The Russian Peasant. Philadelphia (PA), 1908. P. 43.

[2] Grodno Tavern, 1942 West Division Street, Chicago // Lermontov Concert and Ball. [Program]. 1939. Oct. 29; Русское Обозрение. Чикаго. 1928. Авг.; Русский Вестник. Нью-Йорк. 1938. 1 февр. С. 11; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1928. 8 февр.; Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 1 февр.; Онуфрейчик, А. Воспоминания старого бронзвильца // Юбилейный Сборник. 1918–1928. Нью-Йорк, 1928. С. 54–56.

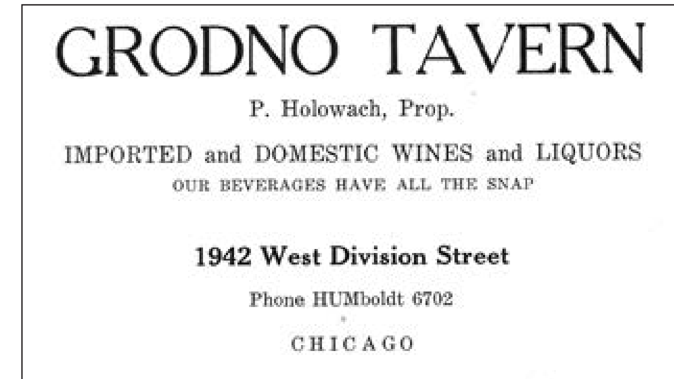

Рэклама таверны «Гродна» ў Чыкага. 1943 г.

Падобнае становішча было і на працы — і там кола кантактаў ахапляла землякоў або іміграннтаў блізкага паходжання. Зносіны з начальствам абмяжоўваліся звычайна некалькімі словамі. Гэтыя імігранты, беларусы ды іншыя ўсходнія еўрапейцы жылі ў добраахвотных фізічных і псіхалагічных гета і, як выглядае, былі задаволеныя такім станам рэчаў. Сутыкненне іміграннта са знешнім светам, якое б абмежаванае яно ні было, адбывалася праз парафію, царкоўныя арганізацыі і прафсаюзы. Іншыя арганізацыі з'явіліся на ягоным даляглядзе пазней.

Канфесійная прыналежнасць

Рэлігійныя супольнасці складаюць найстарэйшую групу арганізацый, да якіх далучалася значная колькасць іміграннтаў. Для большасці беларускіх іміграннтаў далучэнне да царквы было амаль аўтаматычным крокам. Аднак значная частка іх рабіла гэта не абавязкова дзеля рэлігійных пачуццяў, а з увагі на традыцыю і з патрэбы належання да грамады.

Беларусы, як правіла, народ рэлігійны, але нельга сказаць, каб яны рэгулярна наведвалі царкву, асабліва мужчыны. Звычайна яны крытычна ставяцца да духавенства. Гэтая рыса беларусаў заўважалася нават сярод іміграннтаў у Амерыцы. Прыкладам такога стаўлення можа быць паведамленне з Чыкага: *«Тут на Норт-Сайд шмат рускіх, галоўным чынам з Менскае губерні. Яны абзываюць святароў, а да сацыялістаў*

ставяцца з пагардаю ды насмешкаю»[3]. Такое стаўленне да духавенства мае свае гістарычныя прычыны: стагоддзямі святары на Беларусі былі ў большасці сваёй этнічнымі палякамі і рускімі.

Выбар рэлігійнае юрысдыкцыі, да якое мог бы далучыцца беларускі імігрант, быў у Злучаных Штатах вельмі абмежаваны. З аднаго боку, перад імігрантам стаяла шырокая і добра арганізаваная сетка польскіх рымска-каталіцкіх касцёлаў, з другога — усходне-праваслаўныя юрысдыкцыі, што былі пад уплывам і кантролем рускіх. Такім парадкам, беларускія іміграанты рымска-каталіцкае веры далучаліся да польскіх і зрэдку літоўскіх парафій, тым часам як праваслаўныя запісваліся ў рускія парафіі, а ў некаторых мясцінах далучаліся да карпатарускіх і ўкраінскіх кангрэгацый.

Польскі рымска-каталіцкі касцёл заўзята змагаўся з усялякімі праявамі няпольскасці ў касцельнай дзейнасці. Такім чынам, беларусы, што далучыліся да рымска-каталіцкіх парафій, непазбежна страчвалі свае этнічныя карані ды асіміляваліся ў грамадзе амерыканскіх палякаў. Польскі рымска-каталіцкі клір праводзіў актыўную, свядомую і дзейную палітыку паланізацыі. Польскія ксяндзы лічылі ўсіх каталікоў з беларускіх земляў палякамі, а каталіцызм на Усходзе разглядаўся як польская справа. Адзін выдатны амерыканскі паляк пісаў: *«Каталіцкая вера была галоўнаю неадменнаю рысаю палякаў у Амерыцы»*[4]. Польскі клір проста ігнараваў прысутнасць беларусаў сярод свае паствы і сістэматычна адмаўляўся ўжываць словы «Беларусь» і «беларусы». Адзін мансіньёр, святар рымска-каталіцкае парафіі, сярод заснавальнікаў якое было нямала беларусаў і ў якой цяпер налічваецца шмат свядомых беларусаў-каталікоў, заявіў беларускаму дзеячу: *«Шмат сем'яў прыехала з Малое Польшчы — з Вільні»*[5]. Юбілейныя выданні, прысвечаныя 50-годдзю і 75-годдзю парафіі, ніводным радком не згадаўшы беларусаў — яе заснавальнікаў, ганарыста выхваляюцца: *«Польскія іміграанты пад пільнаю апекай польскамоўных святароў у хуткім часе пачалі чуцца як у сябе дома»*[6]. Аднак, як выявілася ў шматлікіх гутарках аўтара з парафіянамі, у некаторых польскіх парафіях перыядычна рабіліся спробы згуртаваць беларусаў і сабраць гурткі землякоў з Гарадзеншчыны, Віленшчыны ды іншых беларускіх гарадоў і рэгіёнаў[7]. Варта адзначыць, што нават сярод польскага рымска-каталіцкага кліру знаходзіліся святары, якія выяўлялі сваю няпольскую этнічную свядомасць. Знамянальна, што а. Вацлаў Крушка, вядомы даследчык амерыканскае палоніі, палічыў неабходным удакладніць этнічнае паходжанне некаторых рымска-каталіцкіх святароў у структуры польскага рымска-каталіцкага касцёла. Так, а. Крушка зазначае: а. Фелікс Матулеўскі, ліцвін, быў адным з заснавальнікаў парафіі Св. Антонія, Таліда, штат Агаё; а. Ступінскі, ліцвін, заснаваў парафію Св. Казіміра ў Шэнандоа, штат Пенсільванія; а. Антон Сікорскі, родам з Наваградка, браў удзел у паўстанні 1863 года, быў высланы ў Сібір, жыў у Смаленску, шмат дапамагаў уніяцкай царкве на радзіме, у эміграцыі — пробашч у Хоўліёўку, штат Масачусэтс. Айцец Крушка ўдакладняе таксама, што шмат рымска-каталіцкіх пробашчаў, як, прыкладам, у Монт-Кармэлі, штат Пенсільванія; Эверсане, штат Пенсільванія; Мілуокі, штат Вісконсін; Вустэры, штат Масачусэтс; Вільне, штат Мінесота, ды ў некаторых іншых мясцінах, паходзілі з Сувальшчыны, Гарадзеншчыны, Віленшчыны, Меншчыны і г. д.[8]. Няма ніякага сумнення: тысячы парафіянаў і шмат святароў у гэтак званых польскіх касцёлах мелі беларускія карані.

Руская праваслаўная царква змагалася з беларускасцю не менш за польскі рымска-каталіцкі касцёл. Аднак праваслаўныя беларусы мелі ў Амерыцы пэўныя перавагі ў параўнанні з іхнімі братамі-каталікамі.

Перш за ўсё праваслаўных беларусаў было значна болей за беларусаў-каталікоў, і зрусіфікаваць такую вялікую колькасць было цяжэй. Па-другое, толькі ў некалькіх вялікіх гарадах праваслаўныя парафіі налічвалі больш-менш істотную колькасць этнічных рускіх; такім чынам, не існавала вялікіх грамадаў рускіх, куды беларусы маглі б уліцца і асіміляваца. Што да палякаў, дык іх у Амерыцы налічваліся мільёны. Па-трэцяе, праваслаўныя святары, з якіх шмат былі не рускімі, а ўкраінцамі, карпатаросамі, грузінамі (было нават колькі беларусаў —

[3] Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 30 авг.

[4] Wachtl, K. Polonja w Ameryce: dzieje i dorobek. Filadelfja, 1944. S. 75; Renkiewicz, F. The Poles in America, 1608–1972; a chronology & fact book. Dobbs Ferry (NY), 1973. P. 67.

[5] Ліст ад а. М. Ксеняка (Саўт-Рывер) да А. Шукелойця, 1986. Захоўваецца ў архіве БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[6] In Commemoration of the Golden Jubilee of St. Mary's Parish. 1903–1953. South River (NJ), 1953. P. [46]; St. Mary's Church. South River (NJ), 1978. P. [59].

[7] Гутарка аўтара з Я. Гапановічам, Бафала (Нью-Ёрк), 1976; Pamętnik Klubu Grodno. Chicago, 1951; Towarzystwo Wilno. Program. Chicago, 1955.

[8] Kruszka, W. Historyja Polska w Ameryce — początek, wzrost i rozwój dziejowy osad polskich w Północnej Ameryce. Milwakee (WI), 1908. Dz. 2. Cz. 2. S. 43, 66–67, 72, 150–151; T. IX. S. 144; T. XI. S. 14; T. XIII. S. 123–126; Гутарка аўтара з д-рам М. Папам, Кліўленд (Агаё), 1985.

протаіерэй Рыгор Хомка з Скідзеля і протаіерэй Піліп Пячынскі з Сувальшчыны), былі не такія хітрадумныя ў этнічных пытаннях, як польскія ксяндзы, не мелі яны і такога неадступнага кантролю над дзейнасцю парафіянаў па-за парафіяй. Нягледзячы на свядомую палітыку русіфікацыі, якую праводзіла духавенства Рускае грэка-праваслаўнае кафалічнае царквы ў Амерыцы (сённяшні назоў — Амерыканская праваслаўная царква), святары часта прызнавалі, што іхныя парафіяне — беларусы, карпатаросы або ўкраінцы, і гэтыя этнічныя характарыстыкі ў шматлікіх выпадках падаюцца ў парафіяльных юбілейных выданнях. Цікава адзначыць значныя змены ў тэрміналогіі што да паходжання парафіянаў. У 1906 годзе орган Рускае праваслаўнае царквы ў Амерыцы *«Американский Православный Вестник»* паведамляе, што парафія ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, складаецца *«амаль выключна з рускіх, што паходзяць з нашых паўночна-заходніх губерняў»*[9]. А ў 1980 годзе ў выданні, прысвечаным 75-годдзю парафіі, ясна кажацца, што *«тая частка Расіі, на якой мы засяроджваем увагу, — Віленская губерня на Беларусі, адкуль паходзіла большасць заснавальнікаў царквы»*[10].

Так, паступова Руская праваслаўная царква, якая на працягу стагоддзяў была магутнаю прыладаю русіфікацыі беларусаў, украінцаў і карпатаросаў, пачала адыходзіць ад ідэалагічнае адданасці расейшчыне ў меру таго, як у Злучаных Штатах запанавала амерыканізацыя царквы. Царкоўнае кіраўніцтва не здолела выкараніць беларускую этнічную свядомасць цалкам, хоць і прынесла велізарную шкоду беларусам праз непрыманне, адмаўленне, недацэньванне і варожасць у дачыненні да іхнае нацыянальнае адметнасці. Шмат хто з гэтых праваслаўных беларусаў стаўся «этнічнаю масаю» пад сцягам Рускае праваслаўнае царквы. Тут дарэчы будзе падаць адзін вымоўны прыклад: на этнічным кірмашы ў Балтымары быў стэнд, названы «Руская праваслаўная царква», без ніякіх этнічных удакладненняў. Калі нехта з наведнікаў захацеў даведацца пра нацыянальную прыналежнасць гэтага стэнда, адзін адукаваны беларус растлумачыў, што гэты загаловак улучае беларускіх імігрантаў, якія не ведаюць, хто яны такія[11]. Тым самым часам, аднак, шмат для каго з беларускіх імігрантаў Руская

[9] Американский Православный Вестник. Нью-Йорк. 1906. № 1. С. 10.

[10] SS. Peter and Paul Russian Orthodox Church. 75th Anniversary. September 28, 1980. South River (NJ), 1980. P. 12.

[11] Mostwin, D. Trzecia wartość: Formowanie się nowej tożsamości. Lublin, 1985. S. 65–66.

праваслаўная царква была першым знаёмствам з арганізацыйным жыццём на амерыканскай зямлі, і шмат хто з іх, застаўшыся ў юрысдыкцыі гэтае царквы, стаўся вельмі актыўным, істотна прычыніўшыся да пашырэння праваслаўя ў Амерыцы. Шмат дзе беларускія імігранты былі заснавальнікамі парафій і будаўнікамі цэркваў. Вось колькі прыкладаў:

Дэнвер, штат Каларада. Сярод заснавальнікаў праваслаўнае царквы і рэлігійных актывістаў было шмат беларускіх імігрантаў з Менскае і Віленскае губерняў[12].

Царква Святое Тройцы ў Нью-Брытэне, штат Канектыкут, запачаткаваная карпатаросамі... прыцягнула шматлікіх беларусаў спасярод вялізнае польскае грамады ў горадзе.

Су-Сіці, штат Аёва. Царква Уваскрасення Хрыстовага была заснаваная галоўным чынам імігрантамі з Менскае губерні ў 1916 годзе.

Балтымар, штат Мэрыленд. Царква Уваскрасення (былы будынак евангеліцкае царквы) была набытая за $7300 выключна імігрантамі з Гарадзенскае губерні ў красавіку 1907 года. Большасць рускіх у Балтымары паходзіць з Гарадзенскае, Менскае і Валынскае губерняў... Яны былі парафіянамі новазбудаванае рускае грэка-праваслаўнае кафалічнае царквы Святога Андрэя.

Бостан, штат Масачусэтс. Парафіяне царквы Святое Тройцы у Бостане паходзяць галоўным чынам з Віленскае, Гарадзенскае, Менскае, Кіеўскае і Валынскае губерняў.

На пачатку 20-х гадоў праваслаўныя імігранты пераважна з Беларусі і Украіны сабраліся разам, каб заснаваць парафію ў горадзе Чэлсі, штат Масачусэтс. Першы афіцыйны сход адбыўся 28 красавіка 1924 года ў доме 88 на Хотарн стрыт.

Эльбіен, штат Мічыган. Праваслаўная царква была заснаваная беларусамі, маларосамі ды іншымі.

Бэртан, штат Мічыган. Славянскія імігранты з Расіі, Украіны, Букавіны, Беларусі і Карпатарусі пачалі прыбываць у Флінт на пачатку 1900-х гадоў, бо там былі рабочыя месцы, асабліва на заводах. [...] У хуткім часе яны адчулі патрэбу ў месцы, дзе б маглі быць спатоленыя іхныя духовыя патрэбы ў праваслаўнай хрысціянскай веры іхных продкаў. [...] У 1916–1917 гадах, пакуль не было царквы, Божыя службы адбываліся ў прыватных дамах. Праваслаўная парафія Святога Мікалая была заснаваная ў 1917 годзе.

Парафіі ў Алфе і Мэнвілі, штат Нью-Джэрсі, былі заснаваныя беларускімі імігрантамі з Віленскае і Менскае губерняў.

[12] Перапіска аўтара з Хв. Шыбутам, 1972–1973; Бусько, Г. Жизнь русских в гор. Денвере // Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 8 окт.

На пачатку гэтага стагоддзя на Усходнім узбярэжжы Паўночнае Амерыкі пачалі з'яўляцца групы рускіх, якія эміґравалі з Беларусі — Меншчыны, Віленшчыны і Гарадзеншчыны. У Браўнсвіле ўзмоцнілася пачуццё патрэбы ўласнае царквы. [...] Быў заснаваны арганізацыйны камітэт. [...] Першая служба адбылася ў Вербную нядзелю, 3 красавіка 1908 года. [...] Руская праваслаўная царква Святое Тройцы на рагу Пенсільванія і Глэнмор авеню.

Сырак'юз, штат Нью-Ёрк. Пачаткі нашае царквы Святых Пятра і Паўла сягаюць 1915 года, калі ў Злучаныя Штаты прыехаў Пятро Курок з Аўстра-Вугоршчыны... і Хведар Каранчук з Беларусі.

Босуэл, штат Пенсільванія. Сярод першых парафіянаў праваслаўнае царквы Святых Пятра і Паўла каля 150–200 былі з Менскае, Віленскае і Гарадзенскае губерняў.

Царква Святое Тройцы ў Потстаўне, штат Пенсільванія, была заснаваная ў 1928 годзе пераважна беларусамі і ўкраінцамі, якія задоўга перад тым пасяліліся ў Потстаўне.

Тыя, хто прыехаў у Саўт-Бэтлеем, штат Пенсільванія, ад 1910 да 1914 года, паходзілі пераважна з Меншчыны, Гарадзеншчыны і Валыні.

Штаты Вермонт і Нью-Гэмпшыр. На пераломе стагоддзя група іміґрантаў з Менску пасялілася ў Спрынгфілдзе, штат Вермонт... Больш за 1000 каталікоў і праваслаўных прыехалі паміж 1896 і 1904 гадамі. Было заснаванае Праваслаўнае брацтва, якое арганізавала і ўтрымоўвала парафію. Першая літургія адбылася 5 кастрычніка 1905 года. Парафіі ў Нью-Гэмпшыры былі арганізаваныя ў 1914–1915 гадах. Рускія іміґранты, пераважна маладыя сяляне з Менскае, Віленскае і Гарадзенскае губерняў даваеннае Расіі, пасяліліся ў Клермонце, штат Нью-Гэмпшыр, у 1906–1908 гадах, а пазней у Брытэне[13].

Парафія Св. Тройцы ў гор. Ст. Пол (St. Paul) у штаце Мінесота заснавана ў 1916 годзе галоўным чынам сербамі і беларусамі[14].

Нават шырокавядомы рускі праваслаўны манастыр у гор. Джорданвіль, у штаце Нью-Ёрк, быў заснаваны беларусам. Даследчык Лявон Юрэвіч пра гэта піша:

[13] The Orthodox Church of America. Syosset (NY). Archives. Alphabetical listing by states; Development of the Orthodox Church in America. Syosset (NY), 1975. P. 122, 125, 133, 154, 164, 212; Dedication of newly-erected St. Andrew Russian Orthodox Greek Catholic Church. Baltimore (MD), 1943. P. 25; St. Nicholas Orthodox Church Anniversary Program. Burton (MI), Oct. 14, 1979. P. 8; Holy Resurrection Russian Orthodox Church Dedication Program. Claremont (NH), 1941. P. 10; Русские в Бостоне // Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1980. 17 авг.; Чепелев, И. 50-летие Бронзвильского прихода // Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1960. 1 апр.

[14] Holy Trinity Orthodox Church, St. Paul. Minnesota, Bull., 2013.

Чалавекам кнігі быў яшчэ адзін беларус, які заснаваў і ўласнымі рукамі збудаваў — ні больш ні менш — Свята-Траецкі манастыр (Джорданвіль, штат Нью-Ёрк), хіба найбольшую святыню рускага праваслаўя ў Амерыцы.

Пётра Ніжнік нарадзіўся 16 студзеня 1895 г. у Рэчыцы Гарадзенскага пав. у вялікай сялянскай сям'і. Калі яму споўнілася 18 гадоў, бацькі вырашылі ажаніць сына. Будучы святар надта не хацеў заводзіць уласную сям'ю і, каб не быць цяжарам бацькам, адпрасіўся ў Амерыку: нямала ягоных знаёмых выпраўляліся за акіян, адкуль, знайшоўшы працу, дасылалі грошы дахаты. Бацькі згадзіліся, адно маці прасіла: "Сынку, не згубі Бога".

У 1913 г. 18-гадовы юнак ступіў на амерыканскую зямлю. Знайшоў сабе працу — на цукровым заводзе ў прыгарадзе Чыкага. 1918 год стаўся пераломным: 18 красавіка ён паступіў у Ціханаўскі манастыр, заснаваны ў 1905 г. архіепіскапам Паўночна-Амерыканскім і Алеуцкім Ціханам. У 1920 г. Пётра пастрыгся ў манахі з імем Панцеляймон і яго высвяцілі ў іерадыяканы, а 10 красавіка 1921 г. — у сан іераманаха.

Пра той час архімандрыт Панцеляймон пазней згадваў: "За дзесяць гадоў у Ціханаўскім манастыры я пабачыў, як няпроста жыць сапраўдным манаскім жыццём маладому манаху. І я пачаў задумляцца пра іншае месца. У гэтым мне дапамог айцец Іосіф, тады Іван Андрэевіч Колас, які быў рэгентам-псаломшчыкам у парафіі. Ён прыехаў да нас у манастыр пажыць — гэтак мы пазнаёміліся. Разам мы надумалі зарабіць троху грошай, каб набыць які кавалак зямлі. З гэтай мэтаю я пайшоў працаваць на завод Сікорскага ў Стратфардзе. І ў 1928 годзе набылі зямлю, на якой сёння месціцца наш Свята-Траецкі манастыр. Але мы працягвалі працаваць на заводзе, пакуль цалкам не выплацілі пазыку. У 1930 годзе вясною пасля Пасхі я пакінуў працу і прыехаў на сваю зямлю. Першым маім набыткам у гаспадарку быў імбрык"[15].

Сапраўды, з 1926 г. а. Панцеляймон зарабляў грошы на авіяцыйным заводзе Ігара Сікорскага[16]*. Прадстаўляць авіяканструктара Сікоркскага асаблівай патрэбы няма, а от сказаць два словы пра калонію ў Стратфардзе, дзе месцілася і Sikorski Corporation, варта...*

Далёка не ўсе эмігранты ў Стратфардзе працавалі на фірме Сікорскага, але бадай усе наведвалі мясцовы клуб, аддавалі дзетак у рускую школу, наведвалі створаную тамсама оперу. Раёны называліся Чураевка, Рускі пляж, Дачы; месцічы маглі пражыць-прапрацаваць там усё сваё амерыканскае жыццё і не вывучыць як след англійскае мовы.

Заснавалі, натуральна, і прыход — Св. Мікалая. Адбылося гэта 15.12.1929 г. Першым настаяцелем тады яшчэ хатняга храму стаўся наш а. Панцеляймон,

[15] Успаміны Панцеляймона захоўваюцца ў архіве Свята-Траецкага манастыра ў Джорданвілі (Нью-Ёрк).

[16] Ігар Сікорскі (1889–1972), авіяканструктар. У 1919 годзе эміграваў у ЗША, у 1923 — заснаваў уласную авіябудаўнічую фірму.

а дапамагаў яму той самы айцец Іосіф (Колас), які, праўдападобна, таксама быў беларусам.

За зямлю, якую а. Панцеляймон прыгледзіў пад будучы манастыр, трэба было заплаціць адразу палову сумы — 2500 $. Уласных было толькі 700 $, яшчэ 500 $ даў Колас, а рэшту сабралі сярод рабочых завода Сікорскага.

Вясною 1935 г. айцом Панцеляймонам і манахамі, што далучыліся да яго, была збудаваная царква ў гонар Тройцы, нарыхтаваны матэрыял на дом з шаснаццаці келій, набыта карова і коні. Але на асвячэнні царквы адбылося няшчасце: ад свечкі загарэлася царква, і ў лічаныя імгненні на вачах манахаў — згарэла. Трэба было пачынаць усё спачатку.

У сярэдзіне 1940-х гг. манахі цалкам разлічыліся з пазыкаю за зямлю, нават набылі дадатковую; узвялі прыбудовы для кароў, займелі найсучаснейшы ліна-тып, друкарскі варштат. Айцец Панцеляймон хоць і не меў адукацыі, аднак лічыў кнігадрукарскую працу вельмі важнаю; што праўда, рабіў гэта свое-сабліва: з розных кніг выдзіраў упадабаныя кавалкі і злучаў іх у адну новую. Ягоныя «выданні» і цяпер захоўваюцца ў манастыры.

Архімандрыт Панцеляймон пражыў доўгае жыццё і адышоў у 1984 г.; заснаваны ж ім манастыр, пабагацеўшы на семінарыю, па сёння з'яўляецца цэнтрам Рускай Праваслаўнай Царквы За мяжой[17].

Гэты спіс можна доўжыць. «Рускія» праваслаўныя цэрквы ў Чыкага, Дэтройце, Бафала і Рочэстэры, штат Нью-Ёрк; Кліўлендзе і Экране, штат Агаё; Пасейку, Гарфілдзе, Ньюарку і Трэнтане, штат Нью-Джэрсі, былі збудаваныя беларускімі імігрантамі. І сапраўды, у большасці амерыканскіх індустрыяльных гарадоў, ды, напэўна, у кожным штаце, дзе дзеіць «Усходнееўрапейская» праваслаўная царква, сярод заснавальнікаў парафій і будаўнікоў цэркваў былі беларускія імігранты[18].

Вядома таксама, што беларускія імігранты далучаліся да іншых хрысціянскіх канфесій.

Вось адзін цікавы выпадак. Айцец Аляксандр Громцаў, падаючы гадавую справаздачу епіскапу Алеуцкаму і Паўночнаамерыканскаму Еўдакіму, датаваную 26 сакавіка 1916 года, каментуе сітуацыю ва ўсходняй праваслаўнай царкве Святое Тройцы ў Канзас-Сіці, штат Канзас, гэтак: *«Рускія імігранты не далучаюцца да сербскае праваслаўнае парафіі ў гэтым горадзе. Замест гэтага яны ідуць у рымска-каталіцкую парафію, а шмат якія сем'і перайшлі ў рыма-каталіцызм»*[19]. Падаюцца таксама звесткі пра пераход у рыма-каталіцызм у Нью-Брытэне, штат Канектыкут:

У верасні 1895 года а. Люцыян Буйноўскі з Гарадзенскае губерні[20] *(Польшча пад расійскім панаваннем) быў прызначаны рэктарам парафіі. [...] Людзі ў Нью-Брытэне паходзяць у большасці сваёй з расійскае Польшчы, толькі некаторыя з Галіцыі ды невялікая частка з паднямецкіх абшараў. [...] Ад 1896 да 1902 года ксёндз Буйноўскі навярнуў у рымска-каталіцкую веру 1 яўрэя, 1 яўрэйку, 4 пратэстантаў, 2 стараевераў і 22 праваслаўныя рускія, але, нягледзячы на ўсе ягоныя казанні і намаганні, ён не здолеў навярнуць ніводнага збочанага паляка...*[21].

Відавочна, у абодвух выпадках гаворка ідзе пра беларускіх імігрантаў: ніводзін рускі не падумаў бы перайсці ў рыма-каталіцызм. Выпадак у Нью-Брытэне паказвае, што народжаны ў Беларусі рымска-каталіцкі святар знайшоў агульную мову з землякамі і здолеў намовіць іх далучыцца да ягонае парафіі[22].

Факты далучэння да рыма-каталіцызму ўсходнееўрапейскіх праваслаўных імігрантаў, найпраўдападобней беларусаў, адзначаюцца і ў іншых крыніцах. Часопіс *«Eastern Churches Quarterly»* пісаў у 1942 годзе:

Праўда, шмат хто з гэтых еўрапейскіх імігрантаў, жывучы ў Новым Свеце, страціў сваю веру, або ўжо болей не практыкаваў яе, або перайшоў у рыма-каталіцызм[23].

Вядомыя і факты пераходу ў пратэстантызм. З'ява гэтая сустракалася і раней на бацькаўшчыне, не была яна дзівам і ў Злучаных Штатах. Вось колькі прыкладаў:

Скрэнтан, штат Пенсільванія. Большасць людзей тут паходзіць з Чарнігаўшчыны, ёсць, аднак, і з Валынскае, Менскае і Магілёўскае губерняў. Амаль усе яны — непісьменныя сяляне і вельмі простыя людзі. Шмат хто з рускіх

[17] Юрэвіч, Л. Жанры. С. 131–134.

[18] Kipel, V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland... P. 39–40; Historic city, the settlement of Chicago. Chicago (IL), 1976. P. 77; Sunday Press. Atlantic City (NJ). Jan. 7, 1979; Гутарка аўтара з Макарам Шабунем, Гарфілд, штат Нью-Джэрсі, 1971.

[19] The Orthodox Church of America. Syosset (NY). Archives. XV-i-A: Imdiana-Maryland file.

[20] Даследаванні Лены Глагоўскай даводзяць, што Буйноўскія — беларусы-ліцвіны з Беластока.

[21] Thomas, W.; Znaniecki, F. The Polish peasants in Europe and America. Vol. V. Boston, 1920. P. 89–91.

[22] Айцец Люцыян Буйноўскі нарадзіўся ў 1867 годзе ў Дуброўскай парафіі Сакольскага пав. Гарадзенскае губ. Гл.: Kruszka, W. Historya Polska w Ameryce... T. VII. Milwakee (WI), 1907. S. 140; Лісты Л. Глагоўскай да аўтара.

[23] Eastern Churches Quarterly. 1942. № 1–2. P. 21.

імігрантаў далучыўся да баптыстаў і стаўся пратэстантам. Іхныя паводзіны паляпшаюцца[24].

Апісваючы жыццё палякаў у Су-Сіці, штат Аёва, ксёндз Л. Секанец зазначае:

Хоць гэта і не было пазначана ў прыходскіх кнігах, у горадзе было шмат рускіх, пераважна праваслаўных; фактычна рускіх было болей за палякаў. Аднак ніхто гэтымі рускімі духова не апекаваўся, і пратэстанцкія святары пачалі да іх хадзіць, хрысціць іхных дзяцей[25].

Цікавую інфармацыю пра канфесійныя дачыненні падаў аўтару амерыканец беларускага паходжання Майкл ДэБэк, які быў праваслаўным, а пасля далучыўся да пратэстанцкае кангрэгацыі. Ён піша:

І сапраўды, мы належалі да першае рускае царквы ў Баёне, штат Нью-Джэрсі, а менавіта Св. Іаана, было гэта каля 1894 года. Спачатку яна звалася Апостальская руская царква Св. Іаана. Тады мяняліся святары, быў прынятыя візантыйскі абрад. Гэтак мой бацька адышоў разам з групаю іншых, і яны заснавалі ў Баёне праваслаўную царкву Св. Мікалая. [...] Рускія-беларусы, цяпер ужо збольшага амерыканцы ў трэцім і чацвёртым пакаленнях, належаць таксама да карпатарускае царквы Св. Пятра і Паўла і да грэка-каталіцкае царквы Св. Марыі[26].

Пра іншы выпадак пераходу ў пратэстантызм, гэтым разам ужо з рыма-каталіцызму, паведаміў аўтару доктар Р. Пухоўскі, старэйшы геолаг-даследчык кампаніі *Shell Petroleum Co.* у Малайзіі, чые генеалагічныя росшукі прывялі яго да кантактаў з Беларускім інстытутам навукі і мастацтва. Ён піша:

Я звязаны з Беларуссю праз майго бацьку, Аляксандра Пухоўскага-малодшага (лекар, нарадзіўся 31 жніўня 1916 года ў Скрэнтане, штат Пенсільванія). Ягоным бацькам быў Аляксандр Пухоўскі (шахцёр, нарадзіўся 25 ліпеня 1876 або 27 ліпеня 1879 года ў вёсцы Куплін Гарадзенскае губерні ў Беларусі). А ягоным бацькам быў Андрэй Пухоўскі, селянін, народжаны каля 1847 года.

Надзіва мала канкрэтнае інфармацыі ўдалося выявіць пра бацькаву маці Паўліну Геўраву. Яе дачка Паўліна мяркуе, што яна можа паходзіць з Віленшчыны, але гэта няпэўна. Вядома, што яе і Алекса (старэйшага) заручыў Джон Калеснікаў у Скрэнтане ў 1906 годзе. Той самы пастар навярнуў майго дзеда з каталіцызму ў баптысцкую веру ў 1904 годзе[27].

[24] Великий праздник в Скрентон // Новый Мир. Нью-Йорк. 1913. 23 мая.

[25] The Polish Colony of Sioux City, Iowa // Polish American Studies. № 1—2. Jan. — June 1952. P. 24—27.

[26] Папка М. ДэБэка ў калекцыі Вітаўта Кіпеля ў Цэнтры даследаванняў гісторыі іміграцыі пры Мінесоцкім універсітэце ў Мінеапалісе (University of Minnesota: The Immigration History Research Center, далей — IHRC, Minneapolis (MN)).

Колькі беларускіх імігрантаў перайшлі з праваслаўя ў іншыя хрысціянскія канфесіі? Цяжка даць адказ на гэтае пытанне, яно патрабуе адмысловых даследаванняў. Аднак аўтар падазрае, што ўцёкі беларусаў-імігрантаў з праваслаўнае царквы і іхная інтэграцыя ў шырэйшым амерыканскім грамадстве ды поўны адрыў ад праваслаўя і этнічных каранёў сталіся пашыранаю з'яваю, пра што сёння сведчаць матэрыялы шматлікіх гутарак з парафіянамі малых пратэстанцкіх кангрэгацый у шмат якіх мясцовасцях штатаў Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк і Агаё.

Прыналежнасць да парафіі не толькі была пачатковым знаёмствам з арганізацыйнымі структурамі для першых усходнееўрапейскіх імігрантаў, у тым ліку беларусаў. Парафіяльная зала была, як правіла, асяродкам грамадскага жыцця імігрантаў: там адбываліся вяселлі, хрэсьбіны, юбілеі і г. д., а таксама і іншая арганізацыйная дзейнасць.

Пры цэрквах дзеялі брацтвы, сястрыцтвы, зямляцкія гурткі ды малыя таварыствы ўзаемнае дапамогі, якія ўзніклі ў шмат якіх праваслаўных і каталіцкіх парафіях[28]. Такія прыцаркоўныя арганізацыі адыгрывалі важную ролю ў жыцці беларускіх імігрантаў, як часта зазначалася ў друку:

У Пасейку, штат Нью-Джэрсі, ёсць шмат палякаў і рускіх з заходніх губерняў. Гэтыя людзі жывуць, як бы яны былі ў сямнаццатым стагоддзі, а не ў дваццатым. Іх нічога не цікавіць... Яны жывуць уяўленнямі сваіх дзядоў і прадзедаў. Яны не прызнаюць іншых арганізацый, апрача рэлігійных брацтваў[29].

У Бостане знайшлі прытулак каля 15 000 рускіх... якія паходзяць пераважна з заходніх губерняў. Да рэвалюцыі ўсё жыццё ў калоніі засяроджвалася вакол царквы. Іншых арганізацый не было[30].

Рускае насельніцтва горада Сэнт-Пол, штат Мінесота, адносна невялікае, каля 120—200 сем'яў; у большасці гэта імігранты з Менскае і Гарадзенскае губерняў. Усе яны гуртуюцца вакол царквы, іншых рускіх арганізацый няма[31].

[27] Папка Р. Пухоўскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Kruszka, W. Historya Polska w Ameryce. T. XI. S. 101.

[28] Гутаркі аўтара з шматлікімі парафіянамі ў розных штатах; Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[29] Т. А. Темные, бедные люди // Новый Мир. Нью-Йорк. 1918. 20 марта.

[30] Загинайло, Г. Русские в Америке // Наука и Жизнь. Нью-Йорк. Сент. 1923.

[31] Беденков, А. Русские в Миннесоте // Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1941. 19 июня.

Паступова гэтыя малыя прыцаркоўныя брацтвы і хаўрусы ўзаемнае дапамогі злучаліся ў межах аднае рэлігійнае юрысдыкцыі, пасля пашыралі сваю дзейнасць, каб ахапіць не толькі парафіянаў, але ўсіх сваіх землякоў. Такім чынам былі запачаткаваныя гэткія вялікія арганізацыі, як Рускае праваслаўнае кафалічнае таварыства ўзаемнае дапамогі ў Амерыцы, заснаванае ў 1890 годзе, Таварыства Святой Божай Маці, заснаванае ў 1893 годзе, Таварыства рускіх брацтваў, заснаванае ў 1900 годзе, Рускае праваслаўнае таварыства, заснаванае ў 1912 годзе, ды шмат падобных арганізацый у розных частках краіны[32].

Абсалютная большасць сяброў гэтых арганізацый былі карпатаросамі, беларусамі і ўкраінцамі. Аднак з цягам часу ўкраінцам удалося прышчапіць сваім землякам украінскую свядомасць, у выніку чаго былі заснаваныя незалежныя ўкраінскія нацыянальныя арганізацыі. У некаторых выпадках украінцы здолелі нават пазбавіцца тэрміна «рускія» ды ўвесці адпаведную тэрміналогію.

Гэта было значным дасягненнем украінцаў у Амерыцы. Праз нястачу кадраў беларусам зрабіць гэтага не ўдалося.

Шмат з тых першапачаткова прыцаркоўных арганізацый у той або іншай форме дажылі і да сёння. Іхнае сяброўства складаецца з тысячаў амерыканцаў другога і трэцяга пакаленняў, продкі якіх паходзяць з Беларусі.

Прафесійныя саюзы

Кантакты новых імігрантаў з прафсаюзамі адбываліся на працы. Аднак у адрозненне ад яўрэйскіх імігрантаў з Беларусі, якія сталіся актыўнымі будаўнікамі амерыканскага юніянізму і сацыялізму[33], беларусы не былі вялікімі прыхільнікамі рабочага руху. Яны не былі яшчэ гатовыя да яго далучыцца. Амерыканскі англамоўны рабочы рух не быў, аднак, для беларускіх масаў «іхным», і яны лепш чуліся ў асяроддзі рускамоўных работнікаў, якія ў большасці былі сацыялістамі і анархістамі ды найчасцей стаялі асобна. Беларускі імігрант Сцяпан Бубешка, сучаснік іміграцыйнага працэсу, выказаўся гэтак пра беларусаў і пра іхнае стаўленне да прафсаюзаў:

[32] Окунцов, И. Русская эмиграция в Северной и Южной Америке. С. 254–310; Русский Вестник. Нью-Йорк. 1943. Сент. — окт. С. 21— 24; Русский Вестник. Нью-Йорк. 1947. № 153–154.

[33] Гурвич, И. Первые еврейские кружки // Былое. 1907. № 6/18. С. 65–77.

Беларусы працуюць у шмат якіх індустрыях; працуюць яны вельмі цяжка і зарабляюць вельмі мала. Прычына гэтага ў тым, што нашы людзі не цікавяцца рабочым рухам, яны не ўступілі ў прафсаюзы і застаюцца неарганізаваныя; і таму іхная зарплата вельмі малая. Гэта робіць нешчаслівым іхнае жыццё ў Злучаных Штатах. Яны не гавораць па-англійску, хоць і пражылі шмат гадоў у Злучаных Штатах. Яны гэтаксама далёкія ад амерыканскае культуры, як і іхныя суродзічы, што жывуць у Менскай або Гарадзенскай губерні[34].

Амерыканскі даследчык рабочага руху Льюіс Лорвін гэтак ахарактарызаваў усходнееўрапейскіх работнікаў-імігрантаў:

Гэтыя імігранты нейкі час пасля свайго прыезду ў Злучаныя Штаты захоўвалі крытычныя погляды на прафесійныя саюзы. Параўнальна з рэвалюцыйным рухам у Еўропе, Амерыканская федэрацыя працы здавалася нясмелаю і пасіўнаю. [...] Шмат каму з гэтых імігрантаў, асабліва тым, хто прыехаў з Расіі, нават Амерыканская сацыялістычная партыя і анархісцкія групы здаваліся пазбаўленымі сапраўднага рэвалюцыйнага духу. Таму большасць гэтых імігрантаў трымалася наводдаль ад «амерыканскага руху». Іх галоўным чынам цікавілі рускія справы, і яны далучаліся да розных арганізацый, якія так ці іначай імкнуліся памагчы рускай рэвалюцыі[35].

Хоць і не надта прыхільныя юніянізму, беларускія імігранты, тым не менш, даволі рана пачалі ўступаць у розныя прафсаюзы. Першымі былі шахцёры ў Пенсільваніі. Гэтыя беларусы, якія працавалі побач з літоўцамі, палякамі ды іншымі ўсходнімі еўрапейцамі, з якіх шмат хто падтрымоўваў рабочы рух, уступілі ў мясцовыя аддзелы прафсаюзаў[36].

Аднак найбольш значныя масы беларускіх імігрантаў уступалі ў прафсаюзы ў вялікіх прамысловых гарадах: Экране, Балтымары, Бостане, Чыкага, Кліўлендзе, Ньюарку, Нью-Ёрку, Філадэльфіі і г. д.

У некаторых галінах прамысловасці мясцовыя аддзелы былі нават арганізаваныя беларусамі, як, прыкладам, прафсаюзы разборнікаў дамоў, мясцовыя аддзелы прафсаюза швацкае прамысловасці ў Брукліне (раён Браўнсвіл), дзе актывістамі былі М. Валадарскі, А. Стакліцкі і П. Рубацкі[37]. Руска-польскі 103-і аддзел Аб'яднаных адзежных работнікаў Амерыкі ў Нью-Ёрку быў арганізаваны беларусамі А. Адамовічам, К. Літвіновічам, К. Карнеем, І. Сушкам, І. Рапацэвічам

[34] Бубешка, С. Жыцьцё беларусаў у Амэрыцы... С. 197–198

[35] Lorwin, L. The women's garment workers... P. 142–143.

[36] Гутарка аўтара з Васілём Коськам, Скрэнтан, штат Пенсільванія, 1968.

[37] Новый Мир. Нью-Йорк. 1936. 23 апр.; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1939. 14 июля.

і Ф. Букам у 1913 годзе[38]. Беларускія імігранты былі актыўныя ў Міжнародным саюзе вытворцаў жаночага адзення, у Саюзе вытворцаў ботаў і чаравікаў, у кравецкіх саюзах і ў саюзах аўтамабільнае індустрыі[39].

Адзін беларус, актыўны прафсаюзны арганізатар і функцыянер Валодзя Татарчык быў забіты за сваю рабочую дзейнасць у Нью-Ёрку. Не выключаліся і расавыя матывы забойства — артадаксальныя яўрэі супраць усходнееўрапейцаў. Паховіны Татарчыка сталіся дэманстрацыяй у падтрымку прафсаюзаў і сацыялістычнага руху. Вось як апісвала гэтую падзею рускамоўная газета:

На паховіны прыйшлі не менш за 10 000 чалавек: яўрэі, рускія і іншыя работнікі. На чале шэсця быў чырвоны сцяг і ішла даўгая чарада прафсаюзных функцыянераў. Ва ўсіх прамовах падкрэслівалася бескампрамісная адданасць Валодзі Татарчыка рабочай справе. Прафсаюз выступіў за збор сродкаў на пабудову помніка[40].

Валодзя Татарчык паходзіў з Капыля. Адным з прамоўцаў на паховінах быў Сцяпан Бубешка, які звярнуўся з прамоваю да сваіх землякоў-беларусаў[41].

Яшчэ больш беларусаў-імігрантаў далучаліся да прафсаюзаў у 1930–1940-я гады, хоць дух юніянізму ніколі не быў цалкам прыняты беларускімі імігрантамі. З кнігі Джоэла Зэйдмана «Вышывальныя прафсаюзы», дзе даецца агляд сяброўства саюза ў Нью-Ёркскай акрузе, відаць, што з 5720 сяброў толькі 93 былі «рускія»[42].

У адрозненне ад сваіх «старэйшых» суродзічаў новыя беларускія імігранты — тыя, што прыехалі па Другой сусветнай вайне, — зразумелі значэнне юніянізму і адразу ўступалі ў прафсаюзы, хоць ім і былі чужыя левыя настроі ў некаторых з іх.

Арганізацыі страхавання і ўзаемнае дапамогі

Перш чым гаварыць пра страхавыя арганізацыі ў гістарычным аспекце, варта напачатку даць колькі агульных заўваг. Сярод усяго новага, чаму Амерыка навучыла імігрантаў, вельмі важнае месца займае

[38] Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 3, 17, 24, 31 авг., 7 сент.

[39] Гутаркі аўтара з прафсаюзнымі функцыянерамі Аронам Боганам і Аляксандрам Шантырам, Нью Ёрк, 1962; Салковский, С. История союза русских портных // Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 3, 17, 24, 31 авг., 7 сент.

[40] Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 22, 23, 26 апр.

[41] Гутаркі аўтара з некалькімі сведкамі, 1959–1960.

[42] Seidman, J. The Needle Trades. New York (NY), 1942. P. 45.

страхаванне жыцця. Досвед этнічнага жыцця ў ЗША паказвае, што заснаванне сваёй страхавой арганізацыі азначае для этнічнае групы вялікі крок да ўлучэння ў амерыканскі лад жыцця. Пры ўмелым кіраванні існаванне такіх арганізацый гарантуецца сталым павелічэннем сяброўства, бо, як правіла, бацькі купляюць страхоўку на дзяцей — аўтаматычна прывязваючы іх разам з тым да этнічных каранёў. Гэтыя арганізацыі падлягаюць штатнаму і федэральнаму кантролю і падсправаздачныя перад сябрамі. Налічваецца нямала «рускіх» страхавых арганізацый з значным беларускім удзелам.

Першымі арганізацыямі ўзаемадапамогі, да якіх належалі беларусы, былі Рускае кола ўзаемнае дапамогі, заснаванае ў Нью-Ёрку ў 1872 годзе, і Добраахвотнае таварыства ўзаемнае дапамогі «Ашмянскія браты», заснаванае ў 1882 годзе ў Нью-Ёрку яўрэйскімі імігрантамі з Ашмянаў. Нашчадкі «ашмэнэраў» паведамлялі аўтару, што гэтая арганізацыя дапамагала і беларускім імігрантам з Ашмянаў на пераломе стагоддзяў[43]. Менскае Таварыства ўзаемнае дапамогі, Маладзёжная камерцыйная асацыяцыя і Асветнае таварыства рускіх работнікаў (называнае Таварыствам менскіх работнікаў), заснаваныя яўрэйскімі імігрантамі з Менска, таксама прымалі сябрамі беларусаў і дапамагалі ім[44]. Гэтыя арганізацыі рэкламавалі сваю дзейнасць у рускамоўных газетах з шырокім колам чытачоў, да іх належала і колькі беларускіх прадпрымальнікаў адзежнае індустрыі[45]. Грунтоўны агляд яўрэйскіх зямляцтваў з Беларусі ў Злучаных Штатах, пераважна арганізацый узаемадапамогі, быў зроблены даследчыкам Віталем Зайкам[46].

Былі і іншыя арганізацыі ўзаемнае дапамогі, названыя паводле беларускіх гарадоў і мястэчак, але сябрамі ў іх былі пераважна яўрэі, хоць часам з гэтага правіла былі і выключэнні[47].

Шматлікія мясцовыя аддзелы ўзаемнае дапамогі закладаліся праваслаўнаю царквою, некаторыя з іх хутка знікалі, іншыя жылі даўжэй.

[43] Гутаркі аўтара з Мадлен Коган і Давідам Ашмянскім, Нью-Ёрк, 1972.

[44] Черненко, А. Российская революционная эмиграция в Америке... С. 16–17; Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 29 марта; Гутаркі аўтара з Самуілам Лагойскім, Нью-Ёрк, 1976.

[45] Названыя яўрэйскія арганізацыі, пра якія аўтар дакладна даведаўся, што страхавалі і беларусаў. Напэўна, такіх яўрэйскіх арганізацый было сотні, бо, як зазначае Л. Смілавіцкі ў кнізе «Евреи в Турове» (Иерусалим, 2008), зямляцтваў-арганізацый яўрэяў з Беларусі было каля 700.

[46] Беларус. Нью-Ёрк. 2006. № 518.

[47] Витебское Вспомогательное Общество. Справочный листок. Нью-Йорк. 1893. 15 янв. С. 2.

Значная колькасць беларускіх імігрантаў уступіла ва ўкраінскія страхавыя кампаніі ды карпатарoскія брацтвы.

Першая супольная беларуска-ўкраінская страхавая арганізацыя была заснаваная ў Мічыгане ў 1913 годзе, яе статут быў надрукаваны ў 1914 годзе[48]. Гэтая арганізацыя была закладзеная беларусамі і ўкраінцамі і прымала ў сябры прадстаўнікоў гэтых двух народаў.

Руска-славянскае таварыства самадапамогі было заснаванае ў Нью-Ёрку (Браўнсвіл, Бруклін) у 1915–1916 гадах групаю беларускіх імігрантаў. Лідар гэтае групы Сцяпан Бубешка, нацыянальна свядомы беларус, адыгрываў вядучую ролю ў гэтым таварыстве і пашыраў беларускую свядомасць сярод яго сяброў[49].

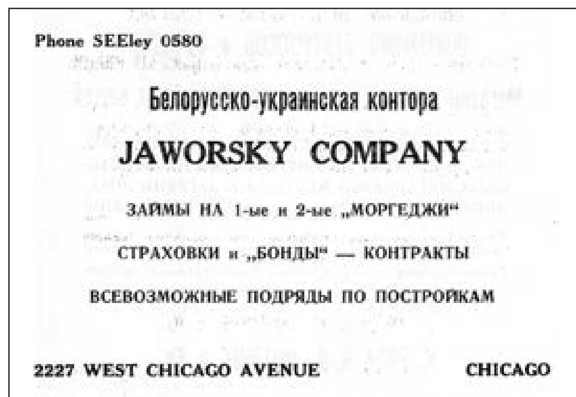

Рэклама беларуска-ўкраінскай страхавой фірмы ў Чыкага

У большасці выпадкаў этнічна арыентаваныя страхавыя арганізацыі — асабліва тыя, што былі заснаваныя ў першай чвэрці XX стагоддзя, — былі недаўгавечныя; толькі малая жменька іх захавалася да сёння. Відавочнаю прычынаю тут была нястача прафесіяналаў. Аднак гэтыя таварыствы далі немалы досвед для будучых арганізацый, якія ствараліся маладзейшымі пакаленнямі, у бальшыні — народжанымі ў Амерыцы.

Беларускія імігранты не стварылі сваіх асобных страхавых арганізацый, у большасці выпадкаў яны належалі да розных структураў, якія мелі ў назове слова «рускі» або «ўкраінскі».

[48] Устав Товарищества Белоруссов и Малоруссов. Grand Rapids (MI), 1914.

[49] Свободное Слово. Нью-Йорк. Май 1916. С. 506–507; Гутаркі аўтара з некалькімі сведкамі.

Культурна-палітычныя арганізацыі

Хоць на пачатку стагоддзя беларускія імігранты былі псіхалагічна і інтэлектуальна далёкія ад думкі пра прыналежнасць да палітычнае арганізацыі, амерыканскае наваколле і кантакты з іншымі этнічнымі групамі рабілі на іх вялікі адукацыйны ўплыў. Паступова ў іх развілася патрэба належаць да нейкае грамадзянскае групы, стацца часткаю шырокага грамадства. На няшчасце беларусаў, не ставала нацыянальнага кіраўніцтва, якое сфармулявала б мэты для беларускае арганізацыі. Так, найбольш даступнымі для імігрантаў былі групы, якія гаварылі блізкаю да разумення моваю ды прапагандавалі лёгка зразумелыя ідэі, напрыклад, эканамічныя праблемы роднае вёскі, царскі прыгнёт у параўнанні з амерыканскаю палітычнаю сістэмаю і г. д. У гэтых абставінах было цалкам натуральна, што беларусы пачалі далучацца да рускамоўных, а часам польскамоўных арганізацый. А такіх культурных і палітычных утварэнняў было нямала. Нью-Ёркскае славянскае таварыства, заснаванае ў 1830-я гады, было, відаць, першаю арганізацыяю з пэўнай палітычнаю арыентацыяй, да якое належалі паасобныя беларускія імігранты[50]. Паасобныя беларусы належалі таксама да Рускага ўсеславянскага таварыства ў Сан-Францыска, заснаванага ў 1867 годзе, а пазней — да Грэка-расейска-славянскага таварыства, віцэ-прэзідэнтам якога быў абраны Мікалай Судзілоўскі-Русель[51].

Колькасць руска-славянскіх палітычных арганізацый павялічылася пад канец XIX стагоддзя, а ў першых дзесяцігоддзях XX стагоддзя яны пачалі расці як грыбы. Спачатку толькі паасобныя беларусы далучаліся да гэтых арганізацый, але паступова сябры беларускага паходжання сталі ў іх пераважаць.

Найбольш вабілі беларусаў арганізацыі сацыялістычнага ўхілу, але значнаю колькасцю беларусаў маглі пахваліцца і анархісцкія згуртаванні. Арганізацыямі з вялікаю колькасцю беларусаў былі Рускае сацыял-дэмакратычнае таварыства, заснаванае ў Нью-Ёрку ў 1891 годзе, з аддзеламі ў Балтымары, Філадэльфіі, Пітсбургу, Бостане ды іншых вялікіх гарадах; Саюз рускіх сацыял-дэмакратычных арганізацый, заснаваны ў Нью-Ёрку ў 1907 годзе, з мясцовымі аддзеламі, якія мелі беларускія назовы: Менскі, Пінскі, Барысаўскі, Дзвінскі; Сацыял-дэмакратычнае таварыства, Гурток бабруйскіх работнікаў або Менскае

[50] Вильчур, М. Русские организации в Америке // Вестник Америки. Нью-Йорк. 1918. 12 мая. С. 2–5.

[51] Иосько, М. Николай Судзиловский-Руссель... С. 141 —142.

работніцкае таварыства[52]. За першыя два дзесяцігоддзі XX стагоддзя былі заснаваныя дзясяткі такіх згуртаванняў, улучаючы палітычныя федэрацыі, такія як Латышская, Украінская і г. д. сацыялістычныя партыі[53]. Кіраўнікі гэтых угрупаванняў прыкладалі шмат намаганняў, каб прыцягнуць у свае шэрагі масы. Асабліва гэта датычыць часу па 1905 годзе, калі імігранты з Расійскае імперыі пачалі прыбываць у вялікай колькасці. Геаграфічныя назовы, ужываныя ў тытулах гэтых арганізацый, безумоўна, прыцягвалі новапрыбылых імігрантаў. Адною з найбольш актыўных і змагарных арганізацый у гэтым часе быў Саюз рускіх работнікаў[54]. Гэтая арганізацыя была запачаткаваная ў індустрыяльным рэгіёне Нью-Ёрк — Ньюарк у 1907–1909 гадах і ўсяго за некалькі гадоў здолела сфармаваць каля 200 дзейных аддзелаў па ўсёй краіне.

Згаданыя згуртаванні і іхныя сябры сталіся базаю для заснавання Рускае сацыял-дэмакратычнае рэвалюцыйнае партыі. Тым часам як адкрытаю мэтаю гэтых групаў была дапамога новым імігрантам, неафішаваным імкненнем кіраўніцтва было стварэнне фінансавае базы для падтрымкі рускіх рэвалюцыянераў на радзіме. Аднак гэтыя імігранты, сябры розных сацыялістычна-анархісцкіх груповак, у інтэлектуальным сэнсе былі не тым матэрыялам, на які спадзяваліся рускія сацыялістычныя лідары. Гэта былі сяляне, а не здатныя да змагання пралетары, гатовыя несці сцяг «класавае барацьбы». Іх трэба было навучыць, адукаваць і індактрынаваць, каб яны маглі хоць неяк быць карыснымі ў рэвалюцыйнай дзейнасці. Аднак кіраўніцтва не пабаялася ўзяцца за складаную задачу перарабіць гэтых вясковых хлапцоў на змагароў-рэвалюцыянераў. Рускі сацыялістычны лідар Рабчанка піша ва ўспамінах пра зацятую барацьбу паміж рускімі афіцыйнымі коламі, якія былі ў Злучаных Штатах прадстаўленыя Рускаю праваслаўнаю царквою, і рускімі сацыялістамі за ўплывы і кантроль над сялянскімі

[52] Черненко, А. Российская революционная эмиграция в Америке... С. 16, 81.

[53] Краткий очерк истории русских социал-демократических организаций в Америке // Русско-Американский Рабочий. Ньюарк — Нью-Йорк. 1908. № 1; Новый Мир. Нью-Йорк. 1927. 8 янв.; Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 21 апр. ; Новый Мир. Нью-Йорк. 1912. 29 марта; Каторга и Ссылка. Москва. 1927. № 30. С. 169–179; Каторга и Ссылка. Москва. 1930. № 62. С. 141 —160; Вильчур, М. Русские организации в Америке...; Гутарка аўтара з Грэгары Арансонам, 1960; Зубок, Л. Очерки истории рабочего движения в США. Москва, 1962. С. 545–546.

[54] Русско-Американский Рабочий. Ньюарк — Нью-Йорк. 1908. № 4. С. 15–16; Дело Труда—Пробуждение. 1949. № 31; 1950. № 32; 1951. № 35; 1955. № 48. С. 21–22; Волна. 1921. № 12–13. С. 18–19.

масамі, што прыбывалі ў краіну. *«Гэта была няпростая справа, —* прыгадвае Рабчанка, *— бо ў сваёй бальшыні гэта былі сяляне з нярускіх абшараў і яўрэі з "мяжы аседласці". Яўрэі траплялі пад уплыў яўрэйскіх сацыялістаў і слухаліся іхных інструкцый. Сялянам-імігрантам было напляваць на рэвалюцыйныя ідэі, іх больш хвалявала праца, тое, як зарабіць грошай, вярнуцца на радзіму і купіць зямлі»*[55]. Іншы сацыялістычны актывіст, Лімар, зрабіў гэткі аналіз сяброўства Саюза рускіх работнікаў: *«Можна вылучыць тры плыні: 1) пралетарская; 2) галодна-пралетарская, г. зн. тыя, хто найперш зважае на працу і задавальненне фізіялагічных патрэбаў; і 3) тыя, чыя мэта — набыць зямлю і ўласнасць»*[56]. Рысы апошняе групы былі характэрныя для імігрантаў-беларусаў, хоць у некаторых месцах беларусы былі арганізатарамі аддзелаў Амерыканскае сацыялістычнае партыі. Прыкладам, у Саўт-Рыверы аддзел партыі быў арганізаваны Нерубайлам, Сямёнам Міхеем і Міхалам Міхайлоўскім (паводле чутак — брат Сымона Рак-Міхайлоўскага)[57].

Вобразнае назіранне над нядаўна прыбылымі імігрантамі, хоць і не пахвальнае для беларусаў, было надрукаванае ў газеце «Русский Голос» у артыкуле, загалоўленым «Гуртуймася, амерыканскія рускія»:

Руская калонія налічвае каля 300 000 асобаў. Большасць з іх — сяляне з Паўночна-заходняга краю. Яны прыбылі з самых цёмных, забітых і бескультурных мясцінаў. Тут, у Амерыцы, яны бадзяліся па шахтах, лясах, закінутых майстэрнях, фермах і плантацыях. З вялікаю цяжкасцю яны навучыліся пісаць, чытаць і думаць. Сацыялісты імі не цікавіліся. Усе іх кінулі. У выніку шмат хто з іх трапіў ва ўчэпістыя рукі праваслаўных папоў[58].

Цяжка сказаць, колькі гэтых беларускіх імігрантаў заставалася ў падцаркоўных арганізацыях. Не трэба, аднак, недаацэньваць колькасці тых, хто быў уцягнуты ў палітычную дзейнасць. Сацыялісты і анархісты прываблівалі тысячы і тысячы беларусаў: яны адчынялі сотні школаў і агульнаадукацыйных курсаў, давалі матэрыялы для чытання і адукацыі ды прышчаплялі гэтым нясмелым і неадукаваным людзям пачуццё чалавечае годнасці і пашаны да сябе. Даволі тыповы прыклад працоўных звычак, інтэлектуальнага ўзроўню і прычынаў уступлення ў арганізацыю адзначае амерыканскі даследчык Роберт Парк:

[55] Рябченко. Из жизни политической эмиграции в Америке // Каторга и Ссылка. Москва. 1930. № 62. С. 141–160.

[56] Лимарь. Союз Русских Рабочих в Америке // Русско-Американский Рабочий. Нью-Йорк. 1908. № 6. С. 14–15.

[57] Новый Мир. Нью-Йорк. 1916. 2 марта.

[58] Русский Голос. Нью-Йорк. 1917. 26 мая. С. 4.

Навум Сцепанюк з Берасця: ён быў батраком у Расіі. Рэдка чытаў газеты і зусім не чытаў навукова-тэхнічных кніжак. Эміграваўшы ў Злучаныя Штаты, ён паехаў у Нью-Касл, штат Пенсільванія, на запросіны чалавека, з якім быў знаёмы. Тры гады ён працаваў на шахтах у Шэнандоа, штат Пенсільванія, адтуль паехаў у Родэрфілд, штат Заходняя Вірджынія, а адтуль — на фермы ў Канзас. Ён працаваў таксама на фабрыцы ў Агаё ды на рудніках і шахтах у Пуэбла, штат Каларада. У Экране, штат Агаё, ён меў працу ў кампаніі Goodrich Rubber. Ягоная сярэдняя зарплата была дваццаць чатыры даляры за тыдзень. Сцепанюк — сябар Федэрацыі саюзаў рускіх работнікаў. Ён казаў, што ўступіў у арганізацыю дзеля далейшае адукацыі, а таксама каб вучыць людзей рускай мове, гэтак як і англійскай, бо шмат хто з сяброў арганізацыі не ўмеў чытаць па-руску. Калі ў яго спыталіся, нашто ім ведаць рускую мову, ён адказаў, каб работнікі маглі зразумець сваё жыццё.

Іншы беларускі імігрант, Мікалай Валасюк, з Гарадзенскае губерні, таксама сябар Федэрацыі саюзаў рускіх работнікаў, казаў, што ў вольны ад працы час ён наведваў школку самаадукацыі, дзе ён навучыўся асновам батанікі, лесаводства, даведаўся, адкуль бярэцца вугаль, з чаго ён складаецца[59].

Бясспрэчна, за перыяд ад 1905 да 1917–1918 гадоў сацыялісты і анархісты адукавалі тысячы і тысячы гэтых некалі забітых і неадукаваных душаў і здолелі ператварыць шмат каго з іх у агрэсіўных пралетараў-рэвалюцыянераў, якія сеялі значны неспакой сярод работнікаў-імігрантаў з Усходняе Еўропы, асабліва славянаў, у шмат якіх індустрыяльных рэгіёнах краіны. Руская праваслаўная царква не прайграла канчаткова змаганне за ўплывы сярод усходнеславянскіх праваслаўных масаў, аднак, бясспрэчна, страціла шмат тысячаў сваіх колішніх падданых.

Гэты перыяд адзначаны з'яўленнем дзясяткаў таварыстваў, праграмы і мэты якіх засяроджваліся на культурнай і адукацыйнай дзейнасці[60]. У Бостане было закладзенае таварыства *«Знание»*, у Нью-Ёрку — *«Наука»* і імя Чэхава, у Філадэльфіі — Кола землякоў, у Дэнверы, штат Каларада — Рускае адукацыйнае таварыства. Падобныя арганізацыі засноўваліся ў Чыкага, Дэтройце, Геры, Ньюарку ды іншых індустрыяльных гарадах і мястэчках[61]. Сябрамі гэтых арганізацый былі пераважна беларусы, украінцы і карпатаросы, але велікаросы і рускія

[59] Park, R. The immigrant press and its control. Westport (CT), 1970. P. 77–79. (Reprint of 1922 edition.)

[60] Окунцов, И. Русская эмиграция в Северной и Южной Америке... С. 262–269.

[61] Русский Вестник. Нью-Йорк. 1944. № 135. С. 38–41; Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 13 сент.

яўрэі, цалкам культурна зрусіфікаваныя, адыгрывалі там важную ролю і займалі кіраўнічыя пасады. Палітыка-ідэалагічная скіраванасць гэтых арганізацый была неаднастайная, большасць падзяляла сацыялістычна-анархісцкія погляды, але было таксама шмат згуртаванняў правага, працарскага кірунку. Аднак усе гэтыя новыя арганізацыі мелі адну агульную рысу: усе яны былі прарасійскія, і адною з галоўных іхных мэтаў была русіфікацыя імігранцкіх масаў. Барысаў, адзін з лідараў нью-ёркскага згуртавання *«Наука»*, падае цікавую інфармацыю пра ўзнікненне і паходжанне сяброў гэтае арганізацыі:

Цяжкія сацыяльна-эканамічныя абставіны нашых людзей прымусілі нас шукаць новых шляхоў паляпшэння нашага становішча. Хоць у Нью-Ёрку ўжо былі рускія арганізацыі — кафедральны сабор на Іст 97 стрыт і палітычны клуб на Іст Брадвеі, імі кіравалі адвакаты і дактары. Іхная мова была незразумелая рускім імігранцкім масам, і імігрантам былі чужыя кірунак і сацыяльнае асяроддзе гэтых арганізацый.

І гэтак было заснаванае таварыства *«Наука»*. Барысаў працягвае:

Мы мусім прызнаць, што абсалютную большасць нашых прыхільнікаў і супрацоўнікаў у першыя гады існавання складалі сяляне-імігранты з Гарадзенскае, Віленскае і Валынскае губерняў[62].

Цяжка з пэўнасцю сказаць, колькі адукацыйных курсаў, школаў, бібліятэк (і нават народныя ўніверсітэты ў Чыкага, Нью-Ёрку) было заснавана, але, бясспрэчна, іх налічвалася вельмі шмат. Выключныя намаганні былі прыкладзеныя дзеля таго, каб залучыць у гэтыя школы маладое пакаленне. Але гэтыя адукацыйныя ўстановы і надалей выконвалі тую самую працу, што і руская царская адміністрацыя на радзіме: русіфікавалі масы. Досвед русіфікацыі, набыты на радзіме, быў скарыстаны ў Злучаных Штатах, і абодва крылы рускага грамадства — левае і правае — стараліся зрусіфікаваць беларускіх імігрантаў і іхных дзяцей[63].

Каб праілюстраваць поспехі русіфікацыі, зацытуем урывак з успамінаў аднаго рускага лідара і актывіста ў Злучаных Штатах. Аўтар — былы афіцэр царскае арміі, этнічны рускі, які прыбыў у Амерыку з Канстанцінопаля каля 1920 года. Перад Першаю сусветнаю вайною ён жыў у Пецярбургу і валодаў маёнткам каля Менска. Аўтар успамінаў

[62] Борисов, М. Очерки истории о-ва «Наука» // Наука и Жизнь. Нью-Йорк. Март 1923 — Янв. 1924. С. 2; Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1935. С. 2–8.

[63] Новый Мир. Нью-Йорк. 1917. 8 янв.; Учительница Симион. Из школьной жизни // Наука и Жизнь. Нью-Йорк. Март 1923. С. 5–6.

згадвае, як ён улетку наведваў свой маёнтак, і прыпамінае колькі беларускіх выразаў. Пасля ён прыехаў у Злучаныя Штаты і ўступіў у таварыства *«Наука»*. Ён піша:

Зноў я пачуў беларускую мову і сустрэў тых самых беларускіх сялянаў. Сталася так, што даўным-даўно я вучыў беларускага хлопца Алёшку чытаць і пісаць, а цяпер гэтыя беларускія сяляне вучаць маіх дзяцей рускай мове ў школцы, якую заклалі гэтыя самыя беларускія сяляне[64].

Прыпамінаючы і апісваючы нейкую непрыемную сітуацыю, з якое беларус выйшаў пераможцам, аўтар паблажліва зазначае: *«Гэтыя случакі — людзі кемлівыя»*.

Па Першай сусветнай вайне згаданыя культурныя арганізацыі ахапілі больш шырокія масы новапрыбылых этнічных рускіх і ў той або іншай форме дажылі да сёння. Шмат іхных сяброў, што нарадзіліся ўжо ў Амерыцы, маюць беларускія карані.

Агульны агляд і некаторыя заўвагі пра значэнне розных «рускіх» арганізацый у Злучаных Штатах у першым і другім дзесяцігоддзях XX стагоддзя зрабіў Я. Амельчанка, службовец рускага ўрада, сябра Надзвычайнае рускае місіі ў Злучаных Штатах у 1917 годзе. Сярод іншага Амельчанка зазначае:

Пераважная большасць рускіх імігрантаў належыць да арганізацыі, якая завецца «Саюз рускіх работнікаў», або да яе падобных. Гэтыя арганізацыі існуюць пераважна ў індустрыяльных гарадах па ўсіх Злучаных Штатах. Арганізацыі гэтыя не надта вялікія што да колькасці іхных сяброў, некаторыя з іх налічваюць не больш за шэсцьдзесят чалавек, і яны не маюць ніякага ўплыву на амерыканскую грамадскую думку... Рускія секцыі Амерыканскае сацыялістычнае партыі — другая група арганізацый, да якіх належаць рускія імігранты. Рускія сацыялістычныя секцыі, аднак, не такія папулярныя сярод рускіх імігрантаў, як Саюз рускіх работнікаў. Да Рускіх сацыялістычных секцый прылучаюцца таксама розныя групы, якія падтрымоўваюць рэвалюцыйны рух у Расіі. Рускія сацыялістычныя групы пастаўляюць у Расію палітычных лідараў[65].

Далей Амельчанка пераходзіць да кароткага аналізу розных страхавых арганізацый, культурных таварыстваў і прафесійных саюзаў.

[64] Ильин, В. История общества «Наука» // Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1935. С. 40–42.

[65] Омельченко, Е. К вопросу об организации российской колонии. Нью-Йорк, 1917.

Другое дзесяцігоддзе XX стагоддзя, калі ў Злучаных Штатах узніклі дзясяткі «руска-славянскіх прагрэсіўных» арганізацый, цікавае з беларуска-амерыканскага гледзішча, бо ў гэтым часе беларуская тэма шырока абмяркоўвалася ў друку ды з'явіліся актыўныя лідары адмысловага беларускага кірунку. Адным з іх быў д-р Аляксандар Сянкевіч.

У Аляксандра Сянкевіча цікавы жыццяпіс. Нарадзіўся ён у Коласавай Мікалаеўшчыне, быў паэтавым сваяком. Скончыўшы ў 1902 годзе Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю, ён, разам з Якубам Коласам, быў актыўным удзельнікам беларускага нацыянальнага руху і адным з арганізатараў Беларускага настаўніцкага саюза. Ён быў сакратаром першага нелегальнага сходу беларускіх настаўнікаў у 1906 годзе. Царская ахранка пераследавала Сянкевіча за ягоную беларускую дзейнасць, і ён уцёк у Злучаныя Штаты. У Амерыцы Сянкевіч закончыў Мэрылендскі ўніверсітэт у Балтымары (1913) і стаўся лекарам. У тым самым часе ён актыўна ўлучыўся ў палітычны, сацыялістычна-анархісцкі, рух. Ён разам з жонкаю Ганнай заснаваў колькі гурткоў сваіх землякоў, дзе выкладаў ім асновы палітычнае ідэалогіі, рэвалюцыйнае дзейнасці, не абмінаючы працы над іхнаю англійскаю моваю і даючы ім базавыя звесткі пра Беларусь. Калі ў 1917 годзе адбылася рэвалюцыя, д-р Сянкевіч вярнуўся ў Расію праз Далёкі Усход. Там ён уліўся ў шэрагі чырвоных ваенных аддзелаў, а на пачатку 1920-х гадоў вярнуўся на Беларусь, дзе ён перажыў хуткі палітычны ўзлёт, які быў абарваны чысткамі 1930-х гадоў[66].

Яшчэ адзін лідар, чыя дзейнасць прыпала на гэты перыяд, — Сцяпан Бубешка. Хоць жыццяпіс ягоны не такі маляўнічы, як у д-ра Сянкевіча, ён таксама зрабіў значны ўклад у абуджэнне беларускае нацыянальнае свядомасці ў ЗША[67].

Аналізуючы дзейнасць д-ра Сянкевіча, нельга не прыгадаць таксама палітычную кар'еру д-ра Судзілоўскага-Руселя двума дзесяцігоддзямі раней. Варта адзначыць асобна гэтых двух беларускіх актывістаў-інтэлектуалаў, звязаных з палітычным жыццём Злучаных Штатаў Амерыкі.

Абодва яны былі адукаваныя людзі, добра знаёмыя з станам беларускае нацыі. Абодва змагаліся за сацыяльную справядлівасць. І ўсё ж

[66] Наша Ніва. Вільня. 1907. № 3; БелСЭ. Т. 10. Мінск, 1974. С. 176–177; Инсаров, Н. Александр Антонович Сенкевич — врач, видный общественный и политический деятель // Здравоохранение Белоруссии. Минск. 1972. № 12. С. 47–51; Кісялёў, У. І прататып у класічных творах // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. Мінск. 1987. № 4. С. 12–13.

[67] Зінук, М. Беларусы ў Амэрыцы // Раніца. Бэрлін. 1940. 12 мая.

вельмі мала зрабілі яны для беларускае іміграцыі. Без ніякага сумнення, калі б доктар Мікалай Судзілоўскі-Русель на пераломе стагоддзяў і доктар Аляксандр Сянкевіч у другім яго дзесяцігоддзі замест таго, каб ахвяраваць свае інтэлектуальныя здольнасці на справу сусветнае рэвалюцыі, спрычыніліся б да асветніцтва свае роднае краіны — Беларусі — і беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах, беларуска-амерыканскае грамадства зайшло б у сваім поступе значна далей. Але, на жаль, гэтага не адбылося. Праз іронію лёсу абодва гэтыя рэвалюцыянеры памерлі далёка ад радзімы, нічым не паўплываўшы на хаду сусветных падзей.

Арганізацыйнае жыццё імігрантаў з Расійскае імперыі, тысячы і тысячы з якіх былі беларусамі, было вельмі бурлівае і разнастайнае ў першай чвэрці XX стагоддзя. Утварыліся сотні арганізацый. Прадстаўнікі шмат якіх нацыянальнасцяў засноўвалі свае таварыствы, клубы і г. д. і здолелі павярнуць сваё жыццё ў новай краіне ў свядомае нацыянальна-этнічнае рэчышча. Латышскія, літоўскія, ірландскія ды іншыя арганізацыі мелі значны ўплыў на падзеі ў іхных краінах і адыгралі важную ролю ў дасягненні імі незалежнасці[68].

На жаль, беларусы ў Злучаных Штатах не дасягнулі гэткіх поспехаў. Яны не сфармавалі сваіх трывалых арганізацый з аднае асноўнае і важнае прычыны — нястачы лідараў. Тым не менш можна з поўнаю рацыяю спытацца: чаму беларускія імігранты далучаліся да рускіх або польскіх цэркваў, клубаў, арганізацый, калі яны адчувалі сваю апрычонасць? Адказаць на гэтае пытанне не так проста. Патрэба да нечага належаць — зразумелая частка імігранцкага пачуцця ўласнае бяспекі — можа быць частковым адказам. Што ж да пытання пра шыльду той або іншай арганізацыі, дык і тут адказ не можа быць просты. Прычыны гэтага хаваюцца ў гістарычнай мінуўшчыне. Этнічны беларус-імігрант на пераломе стагоддзяў адчуваў сябе цалкам пазбаўленым сваіх каранёў: ён не меў мінулага, не меў будучыні, не мог гаварыць на людзях сваёю моваю. Беларускі селянін-імігрант быў зрусіфікаваны, спаланізаваны і пазбаўлены — свядома і сістэматычна — усялякае нацыянальнае свядомасці. Як бы трагічна або іранічна гэта ні выглядала, беларускія імігранты часта прызвычайваліся і зжываліся з гэтымі чужымі культурамі і іхнымі арганізацыямі. Такім чынам, сама шыльда арганізацыі мала што значыла. У выніку ж удзел у небеларускіх арганізацыях у Амерыцы толькі прычыніўся да далейшага выкаранення

[68] Seller, M. To seek America: A history of ethnic life in the United States. Englewood (NJ), 1977. P. 166–169.

ўсяго роднага, да русіфікацыі і паланізацыі не толькі саміх імігрантаў, але і іхных нашчадкаў — наступных пакаленняў амерыканцаў.

Нягледзячы на такое неспрыяльнае для беларусаў становішча, ідэі нацыянальнае апрычонасці і сепаратызму пачалі прарастаць у беларускіх іміграцкіх масах. Гэта прывяло ў сваім часе да ўзнікнення беларускіх арганізацый па ўсёй краіне.

Абуджэнне беларускае свядомасці

Перыяд ад сярэдзіны XIX стагоддзя да 1918 года стаўся важнаю эпохай у гісторыі беларускае нацыі. Яна перажывала палітычнае і культурнае адраджэнне, нанова фармавалася беларуская нацыянальная тоеснасць, нараджалася новая дзяржаўнасць. Пакуль адбываліся гэтыя працэсы, тысячы і тысячы беларусаў эмігравалі з «Паўночна-Заходняга краю». Нацыянальнае абуджэнне закранула толькі невялікую частку імігрантаў, дый тое ўскосна[69]. Большасць пакідалі родную глебу некранутыя беларускім адраджэннем. Іміграты называлі сябе «тутэйшымі». Рускія і амерыканскія службоўцы называлі іх «рускімі» або «палякамі». Гэтыя чужыя ім біркі, на жаль, прысталі да многіх. Тым не менш шмат у кім з іх пачала развівацца нацыянальная свядомасць.

Усведамленне сябе беларусамі прыйшло да гэтых імігрантаў рознымі шляхамі. Шмат хто з іх захоўваў блізкія кантакты з радзімаю і заўважаў змены, якія там адбываліся. Шмат да каго беларускае нацыянальнае самаўсведамленне прыйшло праз друкаванае слова. Неацэнную ролю ў абуджэнні нацыянальнае свядомасці сярод беларусаў адыграла «Наша Ніва». Роля газеты ў палітычным адраджэнні беларускае нацыі шырока прызнаная. Аднак менш вядома, што гэтая газета мела ўплыў і на беларусаў, што жылі за межамі бацькаўшчыны. Па-за ўвагаю застаўся факт, што ад самых сваіх пачаткаў газета была разлічаная і на эмігрантаў. У рэдакцыйным артыкуле другога нумара газеты кажацца: *«Зразумее [нас] і фабрычны работнік, што пакінуў родную вёску, каб у чужой старонцы шукаць заработкаў і хлеба»*[70]. Газета друкавала шмат матэрыялаў, якія маглі быць цікавыя эмігрантам, а таксама мела карэспандэнтаў за мяжою, у тым ліку некалькіх у Злучаных Штатах. «Наша Ніва» першая звярнулася да беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах з заклікам ствараць свае нацыянальныя арганізацыі. Рэдакцыя

[69] Станкевіч, Я. Нашаніўства і старая эміграцыя // Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 11–12.

[70] Наша Ніва. Вільня. 1906. № 2.

ТАВАРЫСТВО АПЕКІ НАД ЭМІГРАНТАМІ
АДРЭС: ВАРШАВА, ЭРЫВАНСКАЯ ВУЛІЦА, № 2.
ВІЛЕНСКАЕ БЮРО: ВІЛЬНЯ, КАЗАНСКАЯ, № 5.

РАДЫ
для эмігрантоу, каторые едуць
У АМЭРЫКУ,
А ТАКЖЭ РАЗМОВЫ БЕЛАРУСКА-АНГЛІЦКІЕ

Павэдле Язэпа Околовіча.

Друкарня «ПРАМЕНЬ», Ігнатоўскі завулак, № 5.
ВІЛЬНЯ 1912.
КОШТАМ ТАВАРЫСТВА АПЕКІ НАД ЭМІГРАНТАМІ.

«Рады для эмігрантоў, каторые едуць у Амэрыку». 1912 г.

газеты спрычынілася да выдання дапаможніка для эмігрантаў — «Рады для эмігрантаў, каторыя едуць у Амерыку» (Вільня, 1912). Кніжка гэтая, выдадзеная Таварыствам апекі над эмігрантамі, змяшчае шырокі інфармацыйны матэрыял пра Злучаныя Штаты, а таксама беларуска-англійскі размоўнік[71]. Газета мела падпісчыкаў у Злучаных Штатах, і яшчэ ў 1950-я гады шмат хто з «старых» беларускіх імігрантаў хваліў яе[72]. Бясспрэчна, «Наша Ніва» мела ўплыў на пэўныя пласты беларускае іміграцыі і сеяла зярняты беларускасці ў гэтай краіне.

[71] Рады для эмігрантаў, каторые едуць у Амэрыку. Вільня, 1912.

[72] Наша Ніва. Вільня. 1908. № 21, 22; Гутаркі аўтара з Аўгенам Каханоўскім-Калубовічам і Лявонам Савёнкам, якія былі знаёмыя з некалькімі падпісчыкамі «Нашае Нівы» ў раёне Маспет (частка Нью-Ёрка).

З'яўленне «Нашае Нівы» і асабліва прапагандаваная ёю ідэалогія злосна атакаваліся русафільскім друкам на радзіме. Амаль у кожным нумары газета адбівала гэтыя атакі. Такую канфрантацыю ў Расіі можна было чакаць. Цікава, што ідэі беларускага сепаратызму і беларускае нацыянальнае апрычонасці выклікалі нападкі і ў Злучаных Штатах Амерыкі. Прыкладам можа быць выдаваная ў Уілкс-Бэры, штат Пенсільванія, газета «Свет» («Свѣтъ»). Гэтае рускамоўнае ультрарусафільскае праваслаўнае выданне ў сваім нумары за 23 ліпеня 1908 года пісала наступнае (у цытаце захаваная мова арыгінала):

Колька тыждней тому назад въ Празѣ отбувся «Съѣздъ прогрессивного славянского студенчества». Собралось не одинь десятокъ «прогрессивной» молодежи, которая и наговорила немало чепухи. Розумѣесь, въ першу голову повинень бувъ вылѣзти якій небудь украйноманъ (с. е. бѣснующійся за несуществующую самостойную Украину малороссъ). Такъ оно и было. Якійсь недопеченый студентъ Струкъ говоривъ въ имени 30 милліонного, но — розумѣесь — безъ его ведома, «вікраінского народа».

Потомъ студентъ Петербурского Горного інститута г. Обуховский въ першій разъ давъ знати всему міру, що существуе еще одинь народъ самостоятельный — бѣлорусскій, съ особенной исторіей и литературой. Того народа есть ажъ 8 милліоновъ и той народъ имѣе наветъ самостоятельную бѣлорусскую газету, издающуюся латинскими литерами и называющуюся «Nasza Niwa». (А газета тая правда що дуже твердое доказатель[ство] самостойности бѣлорусского народа?!) Онь бы — той народъ еще больше показалъ свою самостоятельность, но бѣда, що его дуже притѣсняютъ русскіи и поляки.

Въ отвѣтъ на тую промову прогрессивныи студіозы голосно рукоплескали, значитъ, признали status quo глупого сепаратизма, а потомъ якійсь недоукъ плелъ о всечеловѣчествѣ, о солидарности всѣхъ племенъ и проч. […] Глупый съездъ кончився глупыми резолюціями, которыи никого ни кь чому не обовязуютъ и никому непотребны[73].

Аднак такія адмоўныя рэакцыі не маглі спыніць руху. Набіраючы размах, беларускае адраджэнне на радзіме мела станоўчы ўплыў на беларусаў у Злучаных Штатах.

Беларускія лідары на радзіме разумелі важнасць абуджэння беларускіх масаў у дыяспары. Газета «Гоман», ідэалагічная наступніца «Нашае Нівы», зрабіла агляд жыцця беларусаў у ЗША сваёй сталаю рубрыкай. У адным з артыкулаў у «Гомане» пісалася:

Незадоўга перад вайною сярод нашых суродзічаў у Злучаных Штатах заўважаўся пэўны рух. Яны заказвалі беларускія кнігі і падпісваліся на газеты,

[73] Новая самостойная (?) народность // Свѣтъ. 1908. 23 июля. С.5

пісалі лісты на радзіму па-беларуску. Мы спадзяемся, што беларусы ў Амерыцы ў хуткім часе згуртуюцца[74].

У іншым артыкуле ў «Гомане», надрукаваным пасля Еўрапейскае канферэнцыі нацыянальнасцяў у Лазане ў 1916 годзе, ёсць заклік да беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах:

Нашыя браты за акіянам, калі ласка, арганізуйцеся і дайце нам палітычную падтрымку, якая нам тут так патрэбная. Інакш вашая бацькаўшчына не прабачыць вам таго, што вы толькі назіралі за тым, што адбываецца дома, і не дапамаглі нам[75].

«Гоман» выдаў нават адмысловую серыю паштовак з беларускімі подпісамі, рупячыся аб іх пашырэнні ў Злучаных Штатах[76].

Аднак не толькі беларускамоўныя публікацыі пачалі прысвячаць увагу беларусам у кантэксце абуджэння нацыянальна-палітычнае свядомасці. Ідэі беларускае нацыі і дзяржаўнасці пачалі асвятляцца і ў небеларускіх выданнях. Такія газеты, як *«Новый Мир»* і *«Русский Голос»*, што выдаваліся ў Нью-Ёрку і былі добра вядомыя беларускім імігрантам, амаль сістэматычна пісалі на гэтую тэму. Добрым прыкладам можа быць вялікі артыкул, надрукаваны ў *«Новом Мире»* 2 сакавіка 1918 года пад загалоўкам «Беларускае пытанне». Аўтар артыкула, як выглядае, быў знаёмы з палітычным абуджэннем беларускае нацыі. Ён станоўча ацэньваў дзейнасць беларускіх сацыялістаў, асабліва ў гарадах, як Менск і Вільня, але зазначаў, што сацыялістычная прапаганда не мае ніякага ўплыву на вёсцы. Аўтар ведаў таксама, што «Наша Доля» і «Наша Ніва» былі неафіцыйнымі органамі Беларускае сацыялістычнае грамады і істотна спрычыніліся да беларускага палітычнага адраджэння. Аднак далей аўтар выказваў спекуляцыі наконт таго, што Нямеччына спрыяе стварэнню незалежнае беларускае дзяржавы, *«як сталася раней з Украінаю и Літвою»*, і што газета «Гоман» мае пранямецкую арыентацыю.

«Новый Мир» надрукаваў таксама важную інфармацыйную справаздачу з працы Усебеларускага кангрэса ў Менску ў снежні 1917 года. У ёй гаварылася:

8 снежня ў Менску адкрыўся Усебеларускі З'езд. У «Минской Газете» знаходзім гэткія падрабязнасці:

«Сабралася каля 600 чалавек. Два першыя дні былі занятыя прывітаннямі, якія перапыняліся выклікамі "Няхай жыве Вольная Беларусь!". Аркестр граў Беларускую Марсельезу "Ад веку мы спалі" і беларускія гімны "А хто там ідзе" і "Кроў нашу льюць даўно ўжо каты". Здарыўся на з'ездзе і невялікі скандал: выступіў латыш і, абвесціўшы, што ён бальшавік, крыкнуў: "Кіньце ваш сцяг". Падняліся крыкі абурэння, шум. "Госця" ледзь выправадзілі з залі.

Гэты інцыдэнт выклікаў вялікі выбух нацыянальнага захаплення на з'ездзе. Усе пакляліся трымацца сцяга, а генерал Аляксееўскі, стары беларускі дзеяч, пад агульную авацыю цалуе сцяг. Пасля генерала Аляксееўскага на трыбуну выйшаў селянін у сярмязе, якога пасля дэпутаты доўга падкідалі на руках. На з'езд прыйшла дэпутацыя чыгуначнікаў Лібава-Роменскае чыгункі, якая заявіла, што будзе падпарадкоўвацца толькі беларускай уладзе»[77].

Далей газета аналізуе склад удзельнікаў кангрэса і знаёміць з беларускімі лідарамі. У заключэнні газета пісала: *«Кангрэс прыняў рэзалюцыю аб тым, што былы будынак Дваранскага сходу ў Менску абвяшчаецца ўласнасцю беларускага народа»*.

Паведамляючы пра аднаўленне беларускае дзяржаўнасці, *«Новый Мир»* пісаў:

Беларусь са згоды Нямеччыны абвясціла сябе самастойнаю рэспублікай. Утварыўся кааліцыйны ўрад. Вядуцца перамовы ў справе аб'яднання Беларусі і Літвы, якія разам складуць адну самастойную дзяржаву — пад нямецкім ваенным пратэктаратам[78].

Інтэрпрэтацыя ў тым духу, што абвяшчэнне незалежнасці Беларусі з'явілася інспіраванае немцамі, была тыповаю для рускае прапаганды. Паводле рускіх, усё тое новае, што ўзнікала на руінах Расійскае імперыі, з'явілася вынікам нейкае антырасійскае інтрыгі, прыпісванае найперш яўрэям, а ў другую чаргу немцам.

Тым не менш палітычны працэс на бацькаўшчыне развіваўся далей, і амерыканскі этнічны друк уважліва за ім сачыў. *«Новый Мир»* падаў вестку аб прызнанні Украінаю Беларускае Народнае Рэспублікі[79]; у газеце была змешчаная таксама гутарка з А. Мясніковым, тагачасным ваенным і палітычным кіраўніком Савецкае Беларусі, пра абвяшчэнне Літоўска-Беларускае Савецкае Рэспублікі[80].

---

74 З Амэрыкі // Гоман. Вільня. 1916. 17 крас., 16 кастр.; 1918. 9 жн.

75 Da bratoŭ za morem // Hoшan. Wilnia. 1916. 27 červ.

76 Atkrytki ŭ Ameryku // Homan. Wilnia. 1916. 9 červ.; 1917. 16 lut.; Lusia. Maje Dumki // Homan. Wilnia. 1918. 9 žn.

77 Всебелорусский съезд // Новый Мир. Нью-Йорк. 1918. 5 апр.

78 Белорусская Республика // Новый Мир. Нью-Йорк. 1918. 27 мая.

79 Украина признала Белорусскую Республику // Новый Мир. Нью-Йорк. 1918. 6 июня.

80 Литва и Белоруссия // Новый Мир. Нью-Йорк. 1919. 23 июня, 12 июля.

Газета *«Русский Голос»* таксама адгукалася на падзеі на Беларусі. Яна паведамляла пра Усебеларускую палітычную нараду і ўтварэнне Беларускага нацыянальнага камітэта ў сакавіку 1917 года[81].

Нямала інфармацыі пра жыццё імігрантаў-беларусаў друкавалася і ў газеце *«Новое Русское Слово»*[82].

Каментуючы падзеі ў Беларусі, нават русафільская газета «Свет» прызнавала, што нацыянальныя рухі ў Расійскай імперыі не падабаюцца рускім палітычным лідарам, якія абсталяваліся ў Злучаных Штатах.

Інфармацыя і аналітычныя матэрыялы пра беларускі палітычны рух падаваліся ва ўкраінскіх газетах.

Украінскі друк наогул вельмі паслядоўна і стала спрыяў пашырэнню інфармацыі пра беларускі рух, што, бясспрэчна, шмат уплывала на нацыянальнае ўсведамленне беларускіх імігрантаў. У газеце *«Свобода»* часта змяшчаліся матэрыялы з гісторыі, літаратуры, этнаграфіі Беларусі, беларускага грамадска-палітычнага жыцця ў Вільні. 15 красавіка 1909 года *«Свобода»* перадрукавала з «Нашай Нівы» па-беларуску верш Янкі Купалы, прысвечаны Тарасу Шаўчэнку.

«Свобода» друкавала рэкамендацыйныя спісы літаратуры пра Беларусь, рэкламавала газету «Наша Ніва», сачыла за беларускім друкам ды друкавала рэцэнзіі на беларускія кнігі. Цалкам натуральна, што газета шчыра падтрымала абвяшчэнне незалежнасці Беларускае Народнае Рэспублікі[83].

Гэтак, галоўным чынам праз друкаванае слова, ідэі беларускае нацыянальнае свядомасці, апрычонасці і дзяржаўнасці перадаваліся беларускім імігрантам у Злучаных Штатах, натхняючы іх на стварэнне нацыянальных арганізацый.

[81] Русский Голос. Нью-Йорк. 1917. 4 июня, 2 июля.

[82] Папка «Новое Русское Слово» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[83] Свобода. Jersey City. 1913. 23 січ.; 1914. 1 вер.; 1915. 25 бер., 24 серп.; 13 квіт., 1916. 13 тр.; 1918. 1 січ , 22 січ., 6 квіт.; 20 тр., 1919. 13 лист.; 1920. 11 лист.

УЗНІКНЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ

Пачаткі

Праўдападобна, што ўпершыню пытанне пра стварэнне беларускае арганізацыі было пастаўленае Аляксандрам Сянкевічам і ягонымі сябрамі ў Балтымары ў 1910–1912 гадах. І сапраўды, як прыгадвае адзін са сведкаў, у Балтымары сабралася невялічкае кола беларусаў, аднак яны былі згуртаваныя больш на сацыяльна-этнічных падставах, чым на палітычных. І хоць А. Сянкевіч вельмі добра ўяўляў сабе неабходнасць беларускае арганізацыі, у ягонай дзейнасці ўзялі перавагу ідэі больш шырокіх маштабаў, ён поўнасцю ўцягнуўся ў анархісцкі рух і быў страчаны для беларускае справы ў Злучаных Штатах[1].

Захавалася публікацыя, якая сведчыць, што ў Вісконсіне ў 1912–1914 гадах існавала беларуска-ўкраінская страхавая арганізацыя[2].

Азнакі беларускае асобнасці і патрэбаў арганізавання выявіліся ў парафіі Св. Тройцы Рускае праваслаўнае царквы на Левіт стрыт у Чыкага ў 1912 годзе. Там значная група парафіянаў пасварылася са святаром, які абвінаваціў іх у прысваенні велікодных збораў. У выніку канфрантацыі святар сваёю ўладаю выгнаў іх з парафіі. Большасць з выгнаных былі з Гарадзенскае, Віленскае і Менскае губерняў. Некаторыя з іх былі пісьменнымі і свядомымі беларусамі, колькі чалавек былі падпісчыкамі «Нашае Нівы»[3]. Макар Аблажэй, які асабіста быў знаёмы з некаторымі выгнанымі, паведаміў аўтару, што нехта з іх хацеў заснаваць тады Беларускае брацтва, але не было зусім інтэлектуальных лідараў, якія б выступілі з сепаратысцкаю ініцыятываю ў этнічным рэчышчы[4].

У выніку большасць выгнаных вырашыла арганізаваць новую рускую праваслаўную парафію. Гэтая ідэя перамагла, і ў 1912–1913 гадах

[1] Гутарка аўтара з А. Сакадынскім і іншымі беларускімі імігрантамі. Балтымар, 1957.

[2] Устав Товарищества Белоруссов и Малороссов. Grand Rapids (MI), 1914; Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2.

[3] Chicago Public Library. Microfilm Archives. Reels 61, 62; Memoirs of Konstantin Ermolik. Sections IID 1; III c, 1 c.

[4] Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, Чыкага, 1961.

была заснаваная парафія Св. Юр'я на Вуд стрыт[5]. Больш таго, гэтая група беларусаў, адчуваючы маральнае задавальненне з таго, што яны вярнуліся ў прызнаную праваслаўную юрысдыкцыю, узмоцнілі свае намаганні ды сфармавалі ядро арганізацыі ўзаемадапамогі, Праваслаўнае таварыства, якое пазней дало пачатак Рускаму незалежнаму таварыству ўзаемадапамогі[6]. І хоць гэтая спроба стварыць беларускую арганізацыю скончылася няўдачаю, а энергія тых беларускіх імігрантаў скіравалася ў «рускае» рэчышча, беларуская этнічная свядомасць выявілася ў спрэчках аб выбары шляху.

Вядомая справа, што закалот-аддзяленне групы беларускіх вернікаў ад парафіі на Левіт стрыт і заснаванне новай царквы на Вуд стрыт шырока абмяркоўвалася сярод вернікаў-«краянаў» — гарадзенскіх, віленскіх, менскіх. Напамінаў пра гэтае здарэнне было багата ў друку, а некаторыя парафіяне памяталі пра закалот і ў 1960-я[7]. Мы не выключаем і такога павароту справы, што адным з вынікаў шырокага розгаласу пра канфлікт у царкве, у аснове якога ляжалі беларускія пачуцці-інтарэсы (парафіяне — беларусы, святар — рускі-русафіл), у Чыкага ў 1916 годзе была пастаўленая п'еса «Літва», створаная на беларускім матэрыяле пачынальнікамі брытанскай беларусістыкі[8]. Дарэчы, дзясятак гадоў пазней у Чыкага запачаткаваўся амерыканска-беларускі тэатр[9]. Прыпушчальна, што і праз пастаноўку «Літвы» ў 1916 годзе і праз тэатральна-эстрадныя выступы ў 1926–1930-я гады ў горадзе кіраўнікі паказаў мелі на думцы абудзіць беларускія пачуцці ў гледача, пачаць беларускія арганізацыі.

Азнакі асобнае беларускае свядомасці выяўляліся і ў іншых парафіях Чыкага: беларускія пачуцці выказваліся ў праваслаўнай царкве Св. Міхаіла, дзе святар, архімандрыт Цімон, паходзіў з Беларусі, а таксама ў некаторых евангеліцкіх кангрэгацыях[10]. Выглядае, што

[5] The Orthodox Church of America. Archives. Syosset (NY). Chicago churches: file.

[6] Chicago Public Library. Microfilm Archives. Project III B 4, Krasnov Scrapbooks. Vol. l; Russian National Almanac, 1929. Reels 61, 62.

[7] Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем і Васілём Каўтуном, Чыкага, 1961.

[8] Гардзіенка, Н. Беларуска-брытанскія сувязі ў першай палове XX ст. // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе: зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса. Мінск, 2007. С. 419.

[9] Kipel, V.; Kipel, Z. Byelorussian-American Theatre // Seller, M. Ethnic theatre in the United States. Westport (Conn.), 1983. P. 93.

[10] Archimandrite Timon: Under the Shield of Faith. 25th Anniversary of St. Michael`s Russian Orthodox Church of Chicago, 1909–1934; Гутаркі аўтара з былымі парафіянамі царквы Св. Міхаіла, 1961, 1967.

атмасфера ў Чыкага спрыяла ўзнікненню беларускіх арганізацый, што і сталася праз колькі гадоў, на пачатку 1920-х[11].

Планы заснавання прагрэсіўнага беларускага клуба сацыялістычнае арыентацыі абмяркоўваліся групаю беларусаў, якія збіраліся ў рэстаране «Свабода» ў Брукліне, уладальнікам якога быў свядомы адукаваны беларус Сцяпан Бубешка. Гэтая задума, на жаль, не была зрэалізаваная, аднак у 1918–1919 гадах быў заснаваны прагрэсіўны «славянскі» клуб, у кіраўніцтве якога было нямала беларусаў[12].

У друку паведамлялася, што імігранты з Віленскае, Менскае і Гарадзенскае губерняў заснавалі Незалежнае брацтва ў Ліндэне, прадмесці Кліўленда, у 1918 годзе[13].

Стварэнне беларускіх нацыянальных арганізацый. Дзейнасць БНР

Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі, абвяшчэнне БНР у 1918 годзе, стварэнне БССР, абвяшчэнне незалежнасці Польшчаю і Балтыйскімі дзяржавамі ды рост увагі да «беларускага пытання» ў амерыканскім друку — усе гэтыя падзеі мелі значны ўплыў на беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах: яны давалі стымул да абуджэння нацыянальнае свядомасці і актывізавалі беларусаў як самастойную групу. Прыкладам беларускага ўдзелу ў палітычнай дзейнасці таго перыяду можа служыць рэзалюцыя, прынятая на сходзе ў Сэнт-Луісе, штат Місуры. У ёй сказана:

Мы, былыя грамадзяне Беларусі, Украіны і Літвы, на сходзе, які сабраўся ў New Club на рагу 13-й стрыт і Шуто авеню ў нядзелю 16 траўня 1920 года, пасля старраннага і падрабязнага абмеркавання цяперашняе сітуацыі ў вышэй названых краінах, прынялі гэткія рэзалюцыі: З увагі на тое, што пасля належнага разгляду дзеянняў Мірнае канферэнцыі аліянтаў у Версалі, Францыя, у 1919 годзе, якая аддала лёс народаў Украіны, Беларусі і Літвы ў рукі іх спрадвечнага ворага, Польшчы, мы лічым гэтыя дзеянні Мірнае канферэнцыі несправядлівымі, асабліва беручы пад увагу тое, што Польшча доўгія гады прыгнятала народы названых краінаў, эксплуатавала іхныя прыродныя багацці і спрычыняла ім надзвычайнае прыніжэнне пад сваім барбарынскім ярмом.

[11] Chicago Public Library. Microfilms Archives. Reels 61, 62.

[12] Гутарка аўтара з Адамам Ясноўскім, беларускім імігрантам у Нью-Ёрку з 1909 года, які добра ведаў С. Бубешку; Новый Мир. Нью-Йорк. 1915. 24 мая; Юбилейный Сборник Славянского Общества 1918–1928. Нью-Йорк, 1928. С. 5–15, 54–56.

[13] Сечко, Н. Из жизни русской колонии // Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 11 апр.

Цяпер, калі тысячы лепшых сыноў кожнае з трох краінаў ахвяравалі сваё здароўе, шчасце і нават жыццё ў Сусветнай вайне дзеля бяспекі ў свеце, справядлівасці і дэмакратыі, названая вышэй Мірная канферэнцыя аліянтаў паспрыяла паўтарэнню гістарычнае несправядлівасці, аддаўшы Польшчы мандат на кіраванне народамі згаданых краінаў на тэрмін дваццаць пяць гадоў.

І з увагі на тое, што кожнае падобнае дзеянне з боку Мірнае канферэнцыі выклікае абурэнне кожнага свабадалюбнага народа, мы просім Урад Злучаных Штатаў і Саюзных дзяржаваў адклікаць дадзены Польшчы мандат на падставе таго, што ён пярэчыць прызнаным прынцыпам права кожнага народа на самавызначэнне;

Мы патрабуем, каб Польшча спыніла ваенныя дзеянні на няпольскіх абшарах;

Мы патрабуем, каб Урад Злучаных Штатаў спыніў пастачанне Польшчы ўзбраення і ваеннае тэхнікі;

Мы патрабуем, каб наш Урад не падтрымваў Польшчу вайскоўцамі;

Мы патрабуем, каб у гэтым выпадку быў прыменены прынцып самавызначэння і каб гэтым народам было дадзенае неад'емнае права свабодных людзей вырашаць і выбіраць, са згодаю ўрада, сваю ўласную форму ўрада. І, нарэшце, мы злучаем нашыя галасы ў пратэсце супраць ганебных дзеянняў імперыялістычнае Польшчы з галасамі нашых няшчасных землякоў і братоў ва Украіне, Беларусі і Літве[14].

Тэкст рэзалюцыі быў высланы прэзідэнту В. Вільсану, віцэ-прэзідэнту, дзяржсакратару ды некалькім іншым амерыканскім палітыкам.

Беларусы ўдзельнічалі ў палітычных мітынгах у Балтымары, Чыкага, Пітсбургу і Дэтройце ды збіраліся браць удзел ва ўкраінска-літоўскім мітынгу ў Нью-Ёрку[15].

Такім чынам, натуральна, што ідэя заснавання сваіх арганізацый выспявала сярод беларусаў, і паступова яны сфармаваліся.

Беларускія лідары зрабілі захады з мэтаю заснаваць беларускую арганізацыю на тэрыторыі Нью-Ёрка і ваколіцаў увосень 1920 года[16]. Аднак першы сход актыву адбыўся толькі ўвесну 1921 года — 2 сакавіка, на ім быў абраны арганізацыйны камітэт. Былі складзеныя планы склікання больш шырокай сустрэчы з удзелам беларусаў з Манхэтэна, Квінса, Брукліна ды некаторых узбярэжных гарадоў Нью-Джэрсі. Была ўхваленая публікацыя бюлетэня. Першы масавы сход беларусаў з Нью-

[14] Свобода. Jersey City. 1920. 27 тр.

[15] Свобода. Jersey City. 1919. 20 тр.; Гутаркі аўтара з Іванам Петуковічам, Балтымар, травень 1958, і Іванам Пашуком, Чыкага, чэрвень 1968.

[16] Гутарка аўтара з Антонам Цярэшчанкам, беларускім імігрантам, жыхаром Нью-Ёрка ад 1920 года.

Ёрка і ваколіцаў адбыўся ў Нью-Ёрку 6 траўня 1921 года. На той час арганізацыя была ўжо фармальна заснаваная і насіла назоў Беларускі нацыянальны камітэт ды мела адрас: 63 Парк Роў, Нью-Ёрк. Той самы адрас мела і другая арганізацыя — Беларускае прэсавае бюро, якая ўзнікла, відаць, у тым самым часе[17]. Прэсавае бюро пачало выдаваць «Бюлетэнь» (*«Bulletin of the White Russian Press Bureau in USA, 63 Park Row, New York»*). У рэдакцыйным артыкуле першага нумара «Бюлетэня» падаваліся наступныя мэты беларускае арганізацыі:

1. Інфармаваць амерыканскае, беларускае і рускае грамадства з тымі падзеямі, што адбываюцца ў Беларусі, якая вядзе змаганне за сваю незалежнасць.

2. Дапамагаць Беларусі маральна і матэрыяльна.

3. Пашыраць сярод выхадцаў з Беларусі газеты і кнігі ў беларускай мове, а таксама іншыя выданні.

4. Ладзіць лекцыі, даклады і рэфераты па беларускіх пытаннях.

5. Бараніць незалежнасць і непадзельнасць Беларусі і пераход зямлі і ўлады ў рукі народа[18].

Прэсавае бюро сталася дзейным асяродкам беларускага слова, тут можна было пазычаць кнігі і набываць беларускамоўныя газеты. Бюро таксама кансультавала Нью-Ёркскую публічную бібліятэку ў справе падпіскі на беларускія выданні[19].

Асобная беларуская арганізацыя ўзнікла таксама ў Браўнсвіле (Бруклін), у яе кіраўніцтва ўваходзілі Гайдук, Гомза, Крывулька, Зварыка і Бубешка[20].

Беларускія арганізацыі ў Нью-Ёрку дзеялі некалькі гадоў, але калі Сцяпан Бубешка быў пераведзены кампаніяй на іншую працу за межамі Злучаных Штатаў, ягоны наступнік Мікола Гайдук не выявіў гэткае ж заўзятасці ў беларускай дзейнасці, і праца арганізацыі прыпынілася[21].

[17] Зінук, М. Беларусы ў Амэрыцы // Раніца. Бэрлін. 1940. № 14/15; Гутарка з Антонам Цярэшчанкам.

[18] Цытуецца паводле: Раніца. Бэрлін. 1940. № 14/15. Таксама: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі (далей — Архівы БНР). Т. I. Кн. 2. Вільня — Нью Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1127. № 2797.

[19] Гутаркі аўтара з працаўнікамі Славянскага аддзела Нью-Ёркскай публічнай бібліятэкі — А. Ярмалінскім, Л. Каварскай і Р. Яхніной; Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 29 янв.

[20] Беларускі Каляндар на 1922 год. Вільня, 1921. С. 77; Сялянская Доля. Коўна. 1921. № 4. С. 16–17.

[21] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1211–1213. № 2954.

За прыкладам Нью-Ёрка беларускія арганізацыі пачалі стварацца ў штатах Нью-Джэрсі і Ілінойс.

Беларусы пачалі арганізоўвацца ў Саўт-Эмбоі, штат Нью-Джэрсі, у 1921 годзе. Вось паведамленне, пададзенае ў беларускім друку:

Беларусы, якія тут ужо даўно жывуць, уперад належалі звычайна да расійскіх ці польскіх арганізацый, цяпер пераканаліся ў патрэбнасці стварэння сваёй нацыянальнай арганізацыі, якая аб'яднала бы ўсіх беларусаў і дапамагла бы беларускім установам на Бацькаўшчыне ў барацьбе за лепшую долю нашага Сялянскага Народа. Нашыя рабочыя свядома, з пункту гледжання сваей клясы, падходзяць да нацыянальнага пытання. Мы перасталі бадзяцца па задворках чужых нацый і цвёрда парашылі будаваць сваю культуру сваімі рукамі. Гурток наш пакуль што невялічкі, але ўжо маемо 30 сяброў, якія гатовы жыццё аддаць за Вызваленне Беларусі. Шлем нашае братэрскае прывітанне ўсім тым, хто ідзе нашым шляхам там на Беларусі[22].

Арганізацыя ў Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі, налічвала каля 125 сяброў і пасылала свайго прадстаўніка на беларускі з'езд у Чыкага[23].

Падобныя арганізацыі былі створаныя ў Пасейку і Гарфілдзе, штат Нью-Джэрсі.

Група ў Пасейку нейкі час была актыўная, свае сходы яна праводзіла ў Доме рускіх народаў каля Маркет стрыт, на 3-й вуліцы[24].

Невялічкая група беларусаў стварыла арганізацыю ў Ньюарку, штат Нью-Джэрсі, сябры гэтае арганізацыі ўдзельнічалі ў палітычных сходах, прысвечаных падзеям у Заходняй Беларусі[25].

Беларускія арганізацыі былі таксама заснаваныя ў Пітсбургу, штат Пенсільванія, Грэнд-Рэпідсе і Дэтройце, штат Мічыган[26].

Такім чынам, на пачатку 1920-х гадоў у розных штатах і гарадах існавала каля тузіна малых беларускіх арганізацый. На жаль, пражылі яны нядоўга праз нястачу лідараў, малое колькасці нацыянальна свядомых сяброў, а найбольш праз шырокую дзейнасць пракамуністычных і прарасійскіх груповак беларусаў, якія шкодзілі беларускім арганізацыям у Злучаных Штатах у часе іх фармавання.

[22] Крывіч. Коўна. 1923. № 2. С. 63; Наш Сьцяг. Вільня. 1923. № 18. С. 4.

[23] Наш Шлях. Вільня. 1923. № 20. С. 4.

[24] Гутаркі аўтара з Васілём Коськам, Пасейк, 1958.

[25] The New York Public Library (NY). *QGA-73-3975. P. 9. 1927. № 2; Архівний Фонд Микити Шаповала; Гутаркі аўтара з Міронам Леськівым, Ньюарк, 1972–1980.

[26] Новае Жыцьцё. Вільня. 1923. 1 тр.; Сын Беларуса. Вільня. 1924. 29 жн.; Беларускі Студэнт. Прага. 1923. № 2–3. С. 23.

Але ў дапамогу беларускаму арганізацыйнаму жыццю ў ЗША падключылася Рада БНР. Была наладжаная лістоўная сувязь з дзеячамі БНР. Пра гэта сведчыць і Кастусь Езавітаў, і лідары беларускай амерыканскай грамады: Сцяпан Бубешка, Мікола Гайдук, Міхал Зварыка. Дзеячы БНР дапамагалі матэрыяламі, пісалі артыкулы ў амерыканскія газеты, запланавалі прысылаць беларускіх дзеячаў у ЗША[27].

А вось пару вытрымак з лістоў:

Сцяпан Бубешка піша Міколу Вяршыніну 3 сакавіка 1921 года:

Получив от Вас письмо с приложением воззвания «Ко всем», которое удалось после некоторых хлопот напечатать в «Новом Русском Слове», за что благодарен... Собралось нас около 10–15 человек Белорусов, которые могли-бы выступить открыто с воззванием к колонии, но думаем, что ещё не время, да и не имеется достаточно под рукой материалов. Нужны документы. Не лишним будет заметить, что Русская колония состоит целиком или почти что исключительно из выходцев Белорусских губерний... есть огромное непочатое поле деятельности[28].

Ліст Сцяпана Бубешкі да Кастуся Езавітава ад 3 сакавіка 1921 года:

...проще говоря все «русские» организации, как политические, просветительные и экономические, состоят почти исключительно из выходцев Белоруссии... А теперь пока мы организовываемся Вы присылайте нам побольше материалов... ибо мы желаем выступить открыто с обращением к Американскому общественному мнению, а для этого нужен материал. Думаю, что у нас скоро что нибудь выйдет в смысле организованном...[29].

Сам Сцяпан Бубешка прапагандаваў беларускую справу як мог: пісаў у газеты, выступаў на іншанацыянальных сходах. Пішучы ў Прэсавае бюро БНР у Коўне, ён зазначыў: *«Отвечайте по-белорусски»*[30].

Вядомая справа, што лідары БНР добра разумелі важнасць мецц дачыненні, саюзніка ў вялізнай грамадзе амерыканскіх-беларускіх эмігрантаў, і таму замацоўвалі з імі кантакты.

Прэзідэнт Рады БНР Пётра Крэчэўскі звярнуўся да беларускіх эмігрантаў у ЗША з адмысловай адозваю і прысвяціў ім верш:

Пара сынам і на чужыне
Злажыць хоць трохі грошы тым,
Хто ў бойцы за свабоду гіне

[27] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. № 2528, 2667, 2676, 2918, 3206, 3278.

[28] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1039–1040. № 2652. Правапіс арыгінала захаваны.

[29] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1040–1041. № 2653. Правапіс арыгінала захаваны.

[30] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1055–1056. № 2685.

Па турмам польскім і другім.
Пара злажыць фонд «Вызваленьня»
Газэты трэба выдаваць
Ніхай да волі ў вас імкненьня
Паможа нам на ногі ўстаць.
Чаму-ж вялікай грамадою
Раскінуўшысь усюль па Штатам
Мы не клапоцімось нудой,
Пануе што па нашым хатам.
Амэрыканскі беларус.
Скажы, ты жыў, і волю любіш. —
Так я свабодаю завусь,
Мяне напэўна ты не згубіш.
Зьбірай патроху, памагай,
Рабі ўсё так, як робяць людзі,
Хутчэй тады настане рай
І адпачынуць рукі, грудзі...[31].

Важны — дзяржаўнага ўзроўню — і гэткі дакумент за подпісамі Пётры Крэчэўскага, Аляксандра Цвікевіча, Язэпа Варонкі, Васіля Захаркі ды іншых:

Урад БНР павінен быць тым звяном, што яднае Беларускую эміграцыю з Бацькаўшчынай. Роля эміграцыі для нашага адраджэння вельмі пачэсная, прычым першая роля безварункава належыць беларускай эміграцыі Амерыкі і Канады. Браты нашы ў далёкай заакеанскай краіне не забылі, мы пэўны, сваёй многапакутнай Бацькаўшчыны і чакаюць спосабу прыйсці ёй у сумную гадзіну на помач. Урад БНР пасылае да амерыканскай эміграцыі свайго паўнамоцнага прадстаўніка і чакае ад яе споўнення сваіх грамадскіх абавязкаў[32].

Прыпушчаю, што ў колах БНР добра разумелі, што, каб поўнасцю накіраваць на нацыянальныя рэйкі арганізацыйны рух беларускай эміграцыі ў ЗША, фактычна маласвядомае ў беларускасці масы былых віленскіх, менскіх землякоў, патрэбныя не толькі «тэарэтычная» падтрымка (інфармацыйныя матэрыялы, лісты), але і патрэбныя на месцы вырабленыя нацыянальныя дзеячы, лідары з руху БНР. Так, у лісце да Антона Луцкевіча Янка Чарапук пісаў:

Не адкладывайце доўга, а зараз жа пашлеце дзве місіі ў Англію, асабліва зноў у Амерыку. Не трэба вялікай, а даволі кожнай у складзе 2-х чалавек. Пры гэтым,

[31] Архівы БНР. Т. І. Кн. 2. С. 1265. № 3086. Правапіс арыгінала захаваны.

[32] Архівы БНР. Т. І. Кн. 2. С. 1434–1438. № 3452.

што датычыцца Амерыкі, то я сам падняўся, каб быць Сакратаром нашай Місіі. У мяне там ёсць вельмі многа знаёмых, адзін наш беларус Сукрановіч, з якім я і цяпер маю зносіны. Кошт Місіі ў Амерыцы, я думаю, аплаціўся бы па той прычыне, што калі там зарганізаваць Консульства і пачаць выдаваць пашпарты ўсім тым, якія захочуць ехаць на Бацькаўшчыну, — то гэта былабы карысць для нас. Таксама можна было бы стварыць Нацыянальнае Рады і звярнуцца з прызывам ахвяраваць на Нацыянальны Скарб Беларусі, апроч таго паралельна вясці дыпламатычную працу[33].

Рада БНР планавала паслаць у ЗША больш сваіх прадстаўнікоў, як пісаў Янка Станкевіч, *«пасылаць дзеячоў, а не звычайных рабачаёў, аджыць у ЗША “Дэлегатуру БНР”»*[34], але з фінансавых праблемаў зрабіць такое не ўдалося.

Некалькі фактараў спрыялі беларусам у Чыкага. Па-першае, беларускія дзеячы, якія імкнуліся стварыць беларускія арганізацыі, ведалі, што для жыццёвасці такіх арганізацый было патрэбнае моцнае беларускае кіраўніцтва; па-другое, актыўная прапагандная кампанія за стварэнне беларускіх арганізацый не павінна была абмяжоўвацца толькі горадам Чыкага і ваколіцамі, трэба было шырыць намаганні ў суседніх штатах і індустрыяльных гарадах. Вялізнае станоўчае значэнне мела тое, што беларускія лідары ў Еўропе змянілі сваё стаўленне да амерыканскіх беларусаў. Узнікла разуменне таго, што супрацоўніцтва паміж беларусамі з абодвух бакоў акіяна будзе мець плён для беларускае справы. Адным з першых беларускіх лідараў прыехаў у Злучаныя Штаты Антон Чарапук. Ён, а разам з ім В. Трафімовіч і П. Чопка склікалі першыя арганізацыйныя сходы беларусаў у Чыкага ў 1920 годзе[35]. Вялікі беларускі мітынг быў арганізаваны восенню 1921 года, пра што напісала і газета ў Нью-Ёрку *«Новое Русское Слово»* 30 лістапада 1921 года[36]. Была заснаваная новая беларуская арганізацыя пад назовам Беларускі нацыянальны камітэт. Быў сфармаваны арганізацыйны камітэт, які ўзяўся сфармуляваць мэты арганізацыі і выступіць перад грамадскасцю, каб ператварыць Камітэт у масавую арганізацыю. Камітэт выдаў колькі прэсавых паведамленняў і мемарандумаў, скантактаваўся з патэнцыйнымі лідарамі ды правёў важную працу

[33] Архівы БНР. Т. І. Кн. 1. С. 503–504. № 1495.

[34] Архівы БНР. Т. І. Кн. 2. С. 1404–1405. № 3412.

[35] Skaryna Byelorussian Library and Archives. London. Tarasevich’s File; Chicago Public Library. Microfilm Archives. WPA Project. Krasnov’s Scrapbooks; Новае Жыцьцё. Вільня. 1923. 1 тр.; Наша Ніва. Вільня. 1910. № 8.

[36] Архівы БНР. Т. І. Кн. 2. С. 1250. № 3034.

ў прапагандзе новае беларускае арганізацыі. З увагі на тое, што праца камітэта мела разнастайны характар і была палітычна арыентаваная, кіраўніцтва пастанавілаператварыць аргкамітэт у новую арганізацыю пад назовам Камітэт абароны Беларусі, які выдаў таксама «Адозву», тым часам як Беларускі нацыянальны камітэт дзеіў згодна з сваёю праграмаю, маючы на мэце гуртаваць беларусаў Чыкага[37]. Беларускі нацыянальны камітэт навязаў цесную лучнасць з беларускім палітычным кіраўніцтвам у розных асяродках Заходняе Еўропы і выказаў думку пра пераезд колькіх беларускіх дзеячаў у Злучаныя Штаты. Гэта была слушная ідэя, спрыяльны быў і час. Беларускія палітычныя лідары, маючы статус эмігрантаў, шмат маглі б зрабіць для беларускае справы, пераехаўшы ў Злучаныя Штаты і прыклаўшы свае таленты там.

Найбольш радыкальна змяніў свае погляды на беларусаў у Амерыцы Вацлаў Ластоўскі, які напачатку варожа ставіўся да ідэі эміграцыі, як відаць з яго шматлікіх публікацый з перадваеннага і ваеннага часу, у 1922 годзе пісаў ужо ў больш прыязным тоне. Ён разумеў важнасць навязання дзейных кантактаў з беларускімі іміграмтамі ў Амерыцы, як можна меркаваць з артыкула ў «Беларускім Сьцягу», што выходзіў у Коўне. У ім ён прапануе паставіць на парадак дня пытанне аб пасланні беларускае дэлегацыі ў Злучаныя Штаты Амерыкі. Ён піша, што справа гэтая набалелая і цягнецца без выніку ўжо даўно. Падкрэсліваючы важнасць навязання кантактаў з амерыканскімі беларусамі, як зрабілі літоўцы або ўкраінцы, ён зазначае, што гэтыя кантакты маглі б адыграць важную ролю ў адраджэнні Беларусі, асабліва ў эканамічнай галіне. Так, В. Ластоўскі, пішучы да аднаго з беларуска-амерыканскіх лідараў у Нью-Ёрку М. Зварыкі, прапануе арганізаваць на амерыканскія грошы (грошы беларуска-амерыканскіх прадпрымальнікаў) друкарскае прадпрыемства ў Беларусі, якое будзе даваць даход амерыканцам, а друкаваць беларускія кніжкі, *«якія на Беларусі патрэбныя, а іх няма»*[38]. Падсумоўваючы, ён кажа, што, калі б еўрапейскія беларусы здолелі ўсталяваць дзейныя кантакты з амерыканскімі беларусамі і калі б тыя прысылалі на палітычныя нарады сваіх прадстаўнікоў, гэта было б значным дасягненнем і зарукаю развіцця добрых дачыненняў на будучыню[39].

---

[37] Chicago Public Library. Microfilm Archives. Project III, B-4; III B-2; Сялянская Доля. Коўна. 1921. № 4. С. 17–18; Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114.

[38] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1232–1233. № 2993.

[39] Яцьвяг, І. Заданьня чароднай нарады // Беларускі Сьцяг. Коўна. 1922. № 4. С. 6–10.

Патрэбна таксама падкрэсліць, што В. Ластоўскі своечасова і разумна аналізуе і інфармуе літоўскі ўрад пра небяспечную прапаганду бальшавізму Масквой праз беларускія амерыканскія арганізацыі[40].

Блізкае палітычнае супрацоўніцтва беларусаў у дыяспары набыло выразныя абрысы, калі ў 1922 годзе ў Злучаныя Штаты ў якасці прадстаўніка Міністэрства замежных спраў Рады БНР прыехаў Янка Чарапук, Антонаў сын[41].

Старонкі БНРаўскага пашпарта Янкі Чарапука.
Арыгінал захоўваецца ў Бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лондане

Янка Чарапук кароткі час прабыў у Нью-Ёрку, пасля паехаў у штат Вісконсін і нарэшце пасяліўся ў Чыкага. Прыбыўшы ў Чыкага

---

[40] Голас Радзімы. Мінск. 1993. 19 жн.

[41] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 51–52; Папка І. Чарапука ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Лісты Янкі Чарапука з Амэрыкі // Запісы БІНіМ. № 21. Нью-Ёрк, 1994. С. 125–137.

ў 1922 годзе, ён цалкам аддаўся беларускай дзейнасці. Ягоная ўвага засяроджвалася на пашырэнні сяброўства Беларускага нацыянальнага камітэта, ён падзяляў ідэю склікання масавага з'езда беларусаў у Чыкага і актыўна ўлучыўся ў працу па ягонай падрыхтоўцы. Выглядае, што на просьбу Чарапука ўрад Беларускае Народнае Рэспублікі пастанавіў паслаць у Злучаныя Штаты яшчэ аднаго палітычнага лідара. Я. Чарапуку было таксама выдадзенае паўнамоцтва прадстаўляць іншую беларускую палітычную арганізацыю — Беларускую нацыянальную сувязь. Іншы дакумент, падпісаны Пётрам Крэчэўскім, паказвае, наколькі беларускія лідары ў Еўропе былі зацікаўленыя беларускаю дзейнасцю ў Злучаных Штатах.

Згодна Вашым лістам, гатуемся да высылкі дэлегата на кангрэс у Чыкаго, якім пэўна будзе Я. Варонко[42].

Даклады Міністар Загранічных спраў А. Цвікевіч — аб палітычным становішчы ўнутры і заграніцай — хутка Вам перашле, а таксама і мемарандум у Вашынгтон.

Праграма чыкагскага з'езда мелася закранаць такія пытанні:

1. Арганізацыя на месцах (аблічэнне беларусаў ва ўсёй Амерыцы і Канадзі і ўтварэнне ўсюды беларускіх Камітэтаў);

2. Барацьба з эксплёатацыяй беларускіх эмігрантаў і ўтварэнне беларускага Бюро Працы ў мейсцу высадкі эмігрантаў і транзітнага ў Гамбургу ці ў Брэмену;

3. Самаабламжэнне і помач бацькаўшчыні — як афярамі, так і Дзяржаўнай пазыкай (план прыкладаю);

4. Адносіны да Беларускай Народнай Рэспублікі і да Савецкай Беларусі;

5. Адносіны да акупацыі Усходняй Беларусі Масквою і Заходняй — Польшчаю;

6. Вызначэнне Усходніх граніц Польшчы 14 сакавіка 1923 г. і гвалт польскіх Уладаў над Беларусамі;

7. Аб'яднанне і падпарадкаванне усіх арганізацый Цэнтру — Урада БНР, які з'яўляецца адказным за палітыку — як на месцох, так і заграніцай;

8. Выбары Цэнтральнага Камітэту для Амерыкі і Канады.

[42] Як выглядае з дакумента «Просьба Міністэрства Загранічных Спраў да прадстаўніка БНР у Нямеччыне зрабіць пашпарты для падарожжа ў Амэрыку ад 27.07.1923», *«дзеля прадстаячага адчынення працы Беларускага кангрэсу ў Чыкага Міністэрства Загранічных Спраў просіць Вас у спешным парадку к прыезду ў Берлін 2 жніўня п. А. Цвікевіча, саставіць спіс усіх асобаў, выбраных у нашым прадстаўніцтве ў Берліне на пашпарты дзеля падарожжа ў Амерыку»* (Arche. Мінск. 2009. № 3. С. 189), дык на з'езд у Чыкага ў 1923 годзе меліся прыехаць некалькі прадстаўнікоў БНР, але прыехаў толькі Язэп Варонка.

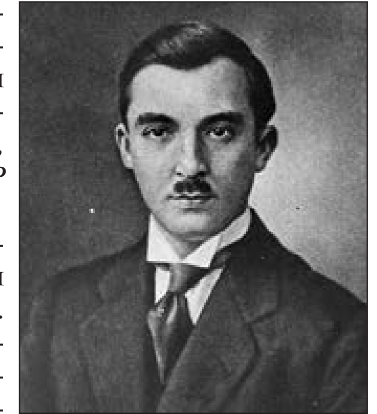
Язэп Варонка

У далейшым прэзідэнт Крэчэўскі выказвае свае погляды на беларускі палітычны рух і яго жыццяздольнасць ды прапануе змясціць у амерыканскім друку адозвы Рады БНР. Подпіс: *Прага, 23 ліпеня 1923 года. Старшыня Рады БНР і Дзяржаўнай Калегіі П. Крэчэўскі*[43].

Дата склікання з'езда была прымеркаваная да прыбыцця Язэпа Варонкі. Ягоны прыезд у Чыкага шырока рэкламаваўся. Былі выдадзеныя адмысловыя паведамленні па-беларуску, па-руску і па-англійску. Абвесткі аб мерапрыемстве падаваліся таксама па-беларуску ва ўкраінскай газеце *«Свобода»*[44].

Шырокая інфармацыя аб з'ездзе 1 верасня 1923 года і з'яўленне на сцэне новае асобы забяспечылі ягоны поспех. Паводле шматлікіх сведкаў, гэтае масавае мерапрыемства сабрала беларусаў не толькі з розных раёнаў і парафій Чыкага і ваколіцаў, былі на ім і дэлегацыі з Кеношы, штат Вісконсін, Кліўленда, штат Агаё, Геры, штат Індыяна, Грэнд-Рэпідса і Дэтройта, штат Мічыган, а таксама з штатаў Нью-Джэрсі і Нью-Ёрк[45]. У выніку працы з'езда была створаная новая арганізацыя — Беларуска-амерыканская нацыянальная асацыяцыя з кіраўніцтвам у складзе: Язэп Варонка, старшыня; Макар Аблажэй, скарбнік; Янка Чарапук, старшыня рэвізійнае камісіі; Павал Чопка і В. Трафімовіч — сябры камісіі. З'езд таксама вызначыў і ўхваліў наступныя мэты новае арганізацыі:

1. Пашыраць нацыянальную свядомасць сярод беларускіх імігрантаў у Новым Свеце.

2. Падтрымоўваць адраджэнне беларускага народа і Беларускую Нацыянальную Дзяржаву.

3. Абараняць правы беларускага народа на вышэй названых прынцыпах.

4. Распачаць, развіваць і весці культурна-асветную працу сярод беларускіх імігрантаў рознымі сродкамі, улучна з адчыненнем школак, бібліятэк і чытаннем лекцый.

[43] Архівы Рады БНР, Стэмфард (штат Канектыкут): копіі дакументаў, выдадзеных Я. Чарапуку. Дакумент Рады БНР ад 2 чэрвеня 1920 года, падпісаны Я. Ладновым, і паўнамоцтва Беларускае Нацыянальнае Сувязі ад 8 красавіка 1922 года, падпісанае А. Галавінскім.

[44] Свобода. Jersey City. 1923. 2 серп.

[45] Гутаркі аўтара з Макарам Аблажэем і Іванам Рудніцкім, Чыкага, 1965.

5. Аказваць палітычную, культурную і эканамічную дапамогу бацькаўшчыне[46].

Арганізацыйныя здольнасці Чарапука і ўдзел у з'ездзе Варонкі зрабілі на ўдзельнікаў вельмі канструктыўны ўплыў і заахвоцілі тых да далейшае дзейнасці. Абранае з'ездам кіраўніцтва і шматлікія актывісты былі гатовыя распачаць шырокую беларускую працу ў Злучаных Штатах. Разам з тым яны добра разумелі, што іхная задача будзе няпростая. Перад імі стаялі велізарныя праблемы, як, прыкладам, недастатковае прызнанне беларускае этнічнае групы ў амерыканскім грамадстве, нізкая нацыянальная свядомасць масаў ды агульная нястача кіраўнічых кадраў. Каб знайсці падыход да вырашэння гэтых праблем, Варонка і ягоныя паплечнікі распрацавалі план дзеянняў. Першым крокам было адкрыццё офіса арганізацыі на 2129 Грынвіч стрыт у Чыкага.

Пасля яны навязалі блізкія кантакты з іншымі прыязнымі этнічнымі арганізацыямі, прыкладам, з немцамі, літоўцамі, славакамі і ўкраінцамі, а таксама з рознымі таварыствамі, сярод іншых — з «Рыцарамі Калумба», Смітсанаўскім інстытутам, украінскім гетманічам, групамі Мікіты Шапавала, расійскімі сацыялістамі-рэвалюцыянерамі[47].

Пасля гэтага беларуская арганізацыя выступіла з шырокаю праграмаю вечарынаў і канцэртаў з разнастайным музычным і тэатральным рэпертуарам. Як правіла, падчас такіх імпрэзаў раздаваліся адмысловыя праграмкі з багатаю інфармацыяю пра Беларусь і беларусаў у Злучаных Штатах[48].

Беларускія арганізацыі ў Чыкага далі пачатак масавым святкаванням Дня Незалежнасці Беларусі 25 сакавіка 1924 года, хоць у меншых маштабах гэтае свята адзначалася ў Злучаных Штатах і раней.

Янка Чарапук, Язэп Варонка, а. Ян Тарасевіч і а. Андрэй Цікота (якія нейкі час былі у Амерыцы) распачалі серыю лекцый у школах Чыкага, пасля пашырыўшы абсяг дзейнасці на суседнія гарады і штаты, дзе жылі большыя грамады беларускіх імігрантаў. Яны дапамагалі

[46] Chicago Public Library. Microfilm Archives. White Russians I-F-4; Русский Вестник. Чикаго. 1924. 16 марта.

[47] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2; 1929. № 3; 1931. № 8, 9; 1932. № 10, 12; За Украïну. Подорож Вельможного Пана Гетманича Данила Скоропадського до ЗДА й Канади. Едмонтон, 1938. С. 63; Пропам'ятна книга. Видана з нагоди сороколітнього ювілею Українського Народного Союзу. Джерзі Сити (Ню Джерзі), 1936. С. 122; Крывіч. Коўна. 1923. № 3. С. 64.

[48] Белорусский вечер (Программа). Чикаго. 7 марта 1926; Американский Белорус. Чикаго. 1930. 16 февр.; Беларускі Студэнт. Прага. 1923. № 2–3; Гутаркі аўтара з шматлікімі ўдзельнікамі тых вечароў.

засноўваць беларускія арганізацыі ў гарадах Кеноша, штат Вісконсін, дзе было створанае Беларускае народнае таварыства, Геры, штат Індыяна, і Грэнд-Рэпідс, штат Мічыган[49].

Факт, і тое вельмі важны факт: Янка Чарапук, прыехаўшы ў ЗША, не толькі стаўся піянерам БНРаўскага руху ў гэтай краіне, але і застаўся з ім да канца свайго жыцця, актыўна супрацоўнічаючы з эміграцыяй, што прыехала ў краіну пасля Другой сусветнай вайны[50].

Тым часам як арганізацыйная і асветная дзейнасць беларускага актыву ў Чыкага набірала размах, адным з важных дасягненняў чыкагскае беларускае грамады сталася выдаванне першае беларускае газеты ў Злучаных Штатах — *«Белорусской Трибуны»*. Як стаяла ў загалоўку, яна выдавалася Беларускім нацыянальным саюзам у Чыкага, штат Ілінойс, і служыла інтарэсам беларусаў у Злучаных Штатах і Канадзе. Рэдактарам газеты быў Язэп Варонка. Мэты выдання рэдактар сфармуляваў наступным чынам:

Нашая палітычная мэта — адраджэнне беларускае нацыі. Наш кіраўнічы прынцып — незалежная Беларуская Дэмакратычная Дзяржава. Беларускі Народ павінен стацца гаспадаром на сваёй зямлі. Воля Беларускага Народу закон для нас[51].

Газета хоць і выдавалася нерэгулярна, тым не менш сталася важным рупарам беларускіх ідэй, прынцыпаў, разам з тым насвятляючы жыццё і дзейнасць беларусаў у Злучаных Штатах. Выдаўцы газеты добра разумелі таксама, што, каб дасягнуць шырэйшых чытацкіх колаў, яны мусяць звяртацца да масаў у мове, якую тыя найбольш прызвычаіліся ў той час чуць у грамадскім жыцці, г. зн. у рускай. Друкаваліся, аднак, артыкулы і па-беларуску, а таксама матэрыялы і паведамленні па-англійску. Відаць, не ўсе пагаджаліся з такім вырашэннем у газеце моўнага пытання, і Я. Варонка мусіў даваць тлумачэнні, як, прыкладам, гэткае ў лісце да а. Яна Тарасевіча:

Чаму «Беларуская Т[рыбуна]» не выдаецца па-беларуску?.. Магчыма, «Б. Т.» ніколі не будзе выдаваццa па-беларуску: так доўга яшчэ будзе трываць

[49] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1930–1931. № 7–8; Наш Шлях. Вільня. 1923. № 15; Беларускі Студэнт. Прага. 1923. № 2–3; Гутарка аўтара з Іванам Гаруцэвічам, Гэры, штат Індыяна.

[50] Юрэвіч, Л. Шматгалосы эпісталярыум: Гісторыя людзей і ідэй на эміграцыі. Мінск, 2012. С. 476–501.

[51] Перапіска Я. Варонкі з а. Я. Тарасевічам; Папка Ч. Будзькі ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

нашая барацьба з абмаскаленнем беларусаў у Амерыцы. Але ўжо хутка прыдзецца стварыць асобную маленькую часопісь па-беларуску... зусім іншага (творчага, а не руйнуючага, як «Б. Т.») характару. А яшчэ хутчэй трэба пачаць выдаванне беларускай часопісі па-польску (!?). Можа на восень я такую часопісь і пачну! [...] У нас тут ідзе барацьба з анархістымі (з «Рассвет'у»), якіх падтрымоўваюць рускія чарнасоценцы. Я бью іх з двох «фортаў» — з «Вестник'у» (які я рэдагую), і з «Б. Т.»[52].

З гледзішча сяго-таго з «пурыстаў», Варонкаў падыход (ужыванне рускае мовы для пашырэння беларускае нацыянальнае свядомасці) можна было б скрытыкаваць як патуранне іміграницкаму псіхозу ў падтрымцы перавагі рускае мовы над беларускай. Трэба, аднак, не забывацца, што Варонка быў прагматыкам і галоўнаю ягонаю зброяю былі кантакты з людзьмі і ўздзеянне пераконваннем. Ужыванне ў гэткіх мэтах беларускае мовы магло б у шмат якіх выпадках даць адваротны вынік.

Нягледзячы на тое што *«Белорусская Трибуна»* выходзіла па-руску, яна давала чытачам змястоўную інфармацыю пра жыццё беларусаў ва ўсім свеце. Тут шырока насвятляліся падзеі ў Савецкай Беларусі, часта перадрукоўваліся артыкулы з беларускіх выданняў. Газета падавала агляды беларускага жыцця ў Латвіі, Літве, Польшчы і Заходняй Еўропе, змяшчала багатую інфармацыю пра беларускую эканоміку, культуру, літаратуру. Ідэя незалежнасці Беларусі была асноваю палітычнае філасофіі ў газеце, шмат артыкулаў прысвячалася аналізу гісторыі беларускае нацыі. Але перш за ўсё, вядома, *«Белорусская Трибуна»* падрабязна асвятляла жыццё беларусаў у Чыкага. Ад першага свайго нумара газета заклікала чытачоў далучацца да беларускіх арганізацый. Вось, прыкладам, зацемкі, што даваліся па-руску і па-беларуску:

Беларусы, выхадцы з былых Гарадзенскае, Віленскае, Менскае, Віцебскае, Магілёўскае і Смаленскае губерняў, уступайце ў БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ САЮЗ! Мэты арганізацыі: а) пашыраць сярод беларусаў Новага Свету ідэі нацыянальнага і дзяржаўнага адраджэння беларускага народа; б) абараняць і прадстаўляць за мяжою інтарэсы беларускага народа; в) працаваць на культурна-асветнай ніве, арганізоўваць школы, ладзіць лекцыі, выставы, бібліятэкі і г. д.; г) дапамагаць Бацькаўшчыне ва ўсіх галінах палітычнага, грамадскага і эканамічнага жыцця.

[52] Перапіска Я. Варонкі з а. Я. Тарасевічам, 1929. Захоўваецца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

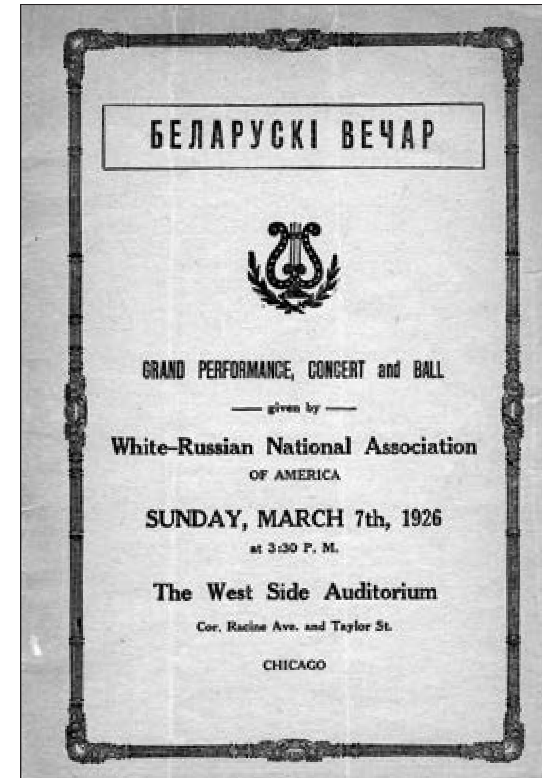

Абвестка Беларускай нацыянальнай асацыяцыі ў Амерыцы. Чыкага, 1926 г.

Далей давалася такая рэклама:

Пры БНС ёсць бібліятэка, асветная камісія, бюро друку. Заявы аб жаданні ўступіць у Беларускі Нацыянальны Саюз дасылайце на адрас: White-Russian National Association, Post Office Box 1241, Chicago, Illinois[53].

Газета пашырала беларускую прысутнасць і праз удзел у Сусветнай выстаўцы ў Чыкага, міжнародных выстаўках у Японіі, Савецкай Грузіі, Нямеччыне і розных іншых краінах. Значны матэрыял прысвяціла *«Белорусская Трибуна»* беларускаму ўдзелу ў прэзідэнцкіх выбарах 1928 года. Вось колькі ўрыўкаў:

[53] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2; Chicago Public Library. Microfilm Archives: Белорусская Трибуна, II B 2a; III B 2.

Гадоў восем таму польскі міністар Л. Скульскі заявіў, што праз 25 гадоў ад беларускага руху не застанецца і следу. Шаноўны пан памыліўся: тое, што будзе праз 17 гадоў (8 гадоў з таго часу ўжо мінула), — мы ўжо прадчуваем; да таго часу, хутчэй за ўсё, не застанецца і следу ад самога пана Скульскага.

Шэсць месяцаў таму ў свой чарод нейкі чыкагскі беларус-рэнэгат «пісаў», што праз шэсць гадоў пра беларускае пытанне ў Чыкага забудуць.

Чыкагскі Скульскі таксама памыліўся. Беларускім пытаннем ужо зацікавіліся амерыканскія палітычныя колы, а з імі, натуральна, і амерыканскае грамадства.

У сувязі з прэзідэнцкай кампаніяй у Чыкага арганізаваўся Беларуска-Амерыканскі Нацыянальны Клуб, які абудзіў да сябе вялікае зацікаўленне сярод амерыканскіх палітыкаў...

Дэмакраты добра ведаюць, што змяшчае ў сабе наш каланіяльны тэрмін — «рускі»; ведаюць, што 99 % усіх «рускіх» арганізацый у Чыкага, дый у шматлікіх іншых гарадах Злучаных Штатаў, належаць беларусам — нацыянальна свядомым або не — гэта ўжо іншае пытанне, але беларусам. Гэтага ніхто не будзе адмаўляць.

Вось чаму амерыканскія дэмакраты палічылі справядлівым прызнаць арганізаваны ў Чыкага Беларуска-Амерыканскі Нацыянальны Клуб, які служыць інтарэсам партыі і краіны...

Афіцыйны ўдзел беларусаў у прэзідэнцкай кампаніі 1928 года, гэтая новая фаза ўзаемадачыненняў беларусаў з амерыканскімі палітыкамі, уздыме беларускае пытанне над нашай брыдкаслоўнай каланіяльнай штодзёншчынай[54].

Адна з беларускіх арганізацый — Беларуска-амерыканскі нацыянальны клуб — цалкам прыняла палітычную платформу Дэмакратычнае партыі і змяніла свой назоў на «Беларуская арганізацыя ў падтрымку Альфрэда Сміта за Прэзідэнта». Яна брала чынны ўдзел у прэзідэнцкай кампаніі 1928 года. Былі арганізаваныя групы падтрымкі ў розных раёнах горада, былі адчыненыя свае выбарчыя штабы. Кіраўнікамі арганізацыі былі: Янка Чарапук-Змагар, старшыня; сярод іншых — Іван Пятніца, Мікалай Якубеня і Макар Аблажэй. Язэп Варонка ўзяўся за рэкламу і падрыхтоўку выступаў. Сам кандыдат, губернатар Альфрэд Сміт, меў кантакт з беларусамі і прыняў беларускую дэлегацыю такою прамоваю:

Удзел беларусаў у гэтай палітычнай кампаніі — першы крок у галоўнае цячэнне амерыканскага жыцця. Гэтая падзея сталася магчымаю толькі таму,

[54] Chicago Public Library. Microfilm Archives: Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2; 1932. № 10; Перапіска Я. Варонкі. Захоўваецца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

што Дэмакратычная партыя разумее патрэбы беларусаў. З рэспубліканцамі зрабіць гэта было б немагчыма[55].

Такая прамова палітычнага дзеяча дзяржаўнага маштабу не была б нават заўважаная ў другой палове XX стагоддзя. Але тады, у 1920-я, гэта была ўнікальная падзея. Цяжка нават было б знайсці прыклад для параўнання — каб амерыканскі кандыдат у прэзідэнты намагаўся прааналізаваць і зразумець малую этнічную групу, у нашым выпадку беларускую, і звярнуўся да яе з такою нештодзённаю фразеалогіяй.

Амерыканскія палітычныя працэсы ахапляюць шырокі сацыяльны спектр: беларускія актывісты, аднак недастаткова нацыянальна свядомыя, арганізавалі і Рускі рэспубліканскі клуб, які на 50–60 % складаўся з беларусаў і якім кіравалі два беларусы: архімандрыт Цімон (Муляр) і Уладзімір Сабінскі[56].

Узнікненне аднае, дзвюх або трох беларускіх арганізацый, як часта бывае, выклікала да жыцця шматлікія пабочныя групы. Некаторыя з іх існавалі толькі на паперы, іншыя мелі адмысловыя палітычныя мэты. Такім было, прыкладам, Беларускае народнае таварыства горада Чыкага, палітычнае ўгрупаванне, якое мела за мэту актыўна прапагандаваць аддзяленне Заходняе Беларусі ад Польшчы і далучэнне яе да Савецкае Беларусі; аб'яднаць усіх беларускіх работнікаў у Злучаных Штатах і Канадзе на базе змагання з польскім прыгнётам над беларусамі і іншымі народамі. У гэтым змаганні беларусы мусяць салідарызавацца з польскімі работнікамі, фінансава дапамагаць беларускім палітвязням у Польшчы[57].

Падобнымі арганізацыямі былі Беларускі дапамаговы камітэт, які ставіў сабе за мэту дапамагаць беларусам Заходняе Беларусі, Беларуска-амерыканскі клуб і розныя пракамуністычныя групы[58].

Нягледзячы на тое што дэмакраты прайгралі прэзідэнцкую кампанію 1928 года, шмат арганізацый, якія ўзніклі ў той час, працягвалі сваю дзейнасць. Так, Беларуска-амерыканскі грамадзянскі

[55] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1928. № 2; Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, Чыкага, 1965.

[56] Гутарка аўтара з Чаславам Будзькам, Чыкага, 1972, і Міронам Курапасам, 1976.

[57] Chicago Public Library, Microfilm Archives, White Russian Organizations. Constitution and By-laws of the White Russian People's Society of the City of Chicago. III B-4-III-H/IE/IV; Русский Вестник. Чикаго. 1924. 16 марта; Sichovy Visty. Aug. 1. 1924.

[58] Chicago Public Library. Microfilm Archives, File l-F-4.

БЕЛАРУСКІ НАЦЫЯНАЛЬНЫ САЮЗ
У АМЭРЫЦЫ

МЭТЫ Б. Н. С.:

1. Пашырэньне сярод беларусаў Новага Сьвету ідэй нацыянальнага і дзяржаўнага адраджэньня беларускага народу;
2. Абарона інтэрэсаў беларускага народу згодна з пунктам першым;
3. Культурна асьветная праца, арганізацыя школаў, лекцыяў, выставаў, кніжніц і інш.
4. Дапамога бацькаўшчыне ва ўсіх галінах палітычнага, грамадзкага и гаспадарскага жыцьця.

ПРЫ Б. Н. С. МАЮЦЦА:
КНІЖНІЦА; АСЬВЕТНАЯ КАМІСЬЯ; СТОЛ ДРУКУ.

БЕЛОРУССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОЮЗ В АМЕРИКЕ.

ЦЕЛИ Б. Н. С.

1. Распространение среди белоруссов Нового Света идей национального и государственного возрождения белорусского народа;
2. Оборона инетресов белорусского народа согласно с пунктом первым;
3. Культурно-просветительная работа, организация школ, лекций, выставок, библиотек и т. п.
4. Помощь родине во всех отраслях политической, общественной и экономической жизни.

ПРИ Б. Н. С. ИМЕЮТСЯ:
БИБЛИОТЕКА; ПРОСВЕТИТЕЛЬНАЯ КОМИССИЯ;
БЮРО ПЕЧАТИ.

White–Russian National Association

2129 Greenwich St.
Phone Armitage 4700 CHICAGO, ILL.

Абвестка пра дзейнасць Беларускага нацыянальнага саюза (асацыяцыі) у Амерыцы. Чыкага, 1926 г.

клуб, фактычна — Беларускі дэмакратычны клуб, заставаўся дзейны і ў 1930-я гады[59].

[59] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1932. № 12; Chryscijanskaja Dumka. Wilnia. 1933. № 1.

Беларусы ўдзельнічалі таксама ў выбарах мэра Чыкага ды іншых палітычных кампаніях 1930-х гадоў. У Дэмакратычнай партыі ў рамках прэзідэнцкай выбарчай кампаніі Ф. Рузвельта дзеіў беларус Восіп Водчыц з Меншчыны[60]. Зноў ствараліся адпаведныя арганізацыі, якія праводзілі шырокую агітацыйную кампанію за кандыдата на пасаду мэра горада Чыкага Уільяма Хэйла Томпсана ды іншых палітыкаў.

Сярод іншых чыкагскіх арганізацый можна сустрэць «Беларускі кансулят» з адрасам: 7, Саўт Дэрборн стрыт, — а таксама Беларускае культурна-адукацыйнае таварыства[61].

Яшчэ адна беларуская арганізацыя была зарэгістраваная ў павеце Кук штата Ілінойс 2 лістапада 1935 года, называлася яна Беларуска-амерыканскае грамадзянскае задзіночанне. Кіраўнікамі новае арганізацыі былі Макар Аблажэй, Янка Чарапук-Змагар і Ігнат Лабач. Задзіночанне ставіла перад сабою мэты: развіваць культурна-асветную дзейнасць сярод беларусаў у Злучаных Штатах, дапамагаць імігрантам з Беларусі ў набыцці імі амерыканскага грамадзянства, збіраць грошы на згаданыя вышэй мэты, аказваць фінансавую падтрымку беларускім школам у Еўропе[62].

Значную падтрымку і дапамогу беларускай дзейнасці ў Чыкага аказалі беларускія рымска-каталіцкія святары, якія ўцяклі з Польшчы ў 1920–1930-я гады падчас пагромнае хвалі польскіх уладаў, скіраванае супраць беларусаў.

Так, у Чыкага знайшлі прытулак айцы Ян і Уладзімір Тарасевічы (праўда, а. Ян прыбыў у Чыкага значна раней), а. Віктар Шутовіч, а. Міхал Урбановіч, а. Андрэй Цікота (на кароткі час), а пазней а. Язэп Рэшаць[63]. Гэтыя святары шмат прычыніліся да пашырэння базы дзейнасці беларускіх арганізацый і да запачаткавання розных культурных праграмаў. Айцец Ян Тарасевіч, які прыбыў у Злучаныя Штаты ў маладыя гады, стаўся асабліва вядомы як беларускі актывіст у Чыкага ды ў штатах Нью-Ёрк, Канектыкут і Вісконсін. Не перапыняючы сваіх багаслоўскіх студый і ўдзелу ў беларускім арганізацыйным жыцці, а. Тарасевіч пачаў выдаваць бюлетэнь «Праўда», а таксама быў адным з заснавальнікаў рэлігійнага часопіса ўніяцкага кірунку *«Церковный*

[60] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1953. 20 апр.

[61] Русский в Америке: Справочник. Нью-Йорк, 1931. С. 96; Рэха. Парыж. 1938. № 12.

[62] Копія рэгістрацыйнага пасведчання ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[63] Запісы БІНіМ. № 33. Нью-Ёрк — Менск, 2010. С. 456–467.

Голос», у якім друкавалася нямала артыкулаў на беларускія тэмы[64]. Айцец Ян Тарасевіч быў таксама арганізатарам беларускае каталіцкае грамады ў Чыкага, якая дзеіць і дагэтуль.

Важнаю з'яваю ў беларускім жыцці сталася радыёпраграма «Беларуская Гадзіна», заснаваная ў 1929 годзе Язэпам Варонкам, якая, хоць і ў зменевай форме, праіснавала да 1950-х гадоў. У друку можна сустрэць, прыкладам, такія каментары пра гэтую праграму:

Радыё Кабарэ-баль, які даў у суботу сп. Я. Варонка, наш рускі радыёрэдактар, стаўся незвычайнаю забаваю, якая шмат каго зацікавіла. Большасць гасцей складала, аднак, моладзь. Вельмі добры аркестр, выдатная музычная частка праграмы ды шматлікія афіцыянткі ў народных строях прыцягнулі галоўную ўвагу гасцей і пакінулі добрае ўражанне. Госці выбралі спадарычну Э. Кічкайла «Радыёкаралеваю», на другім месцы была спадарычна Вольга Паўлікевіч[65].

Як прыгадваў Макар Аблажэй у 1961 годзе, беларускія строі на той вечарыне, якая адбылася 1 лютага 1936 года, былі найпрыгажэйшыя. Група моладзі спявала беларускія песні[66].

Уздым беларускае дзейнасці ў Чыкага быў радасна ўспрыняты лідарамі Беларускае Народнае Рэспублікі. Д-р Аляксандр Цвікевіч, на той час старшыня Урада БНР, выказаў прызнанне дасягненням беларусаў у лісце да Янкі Чарапука. Ён падзякаваў яму і прызначыў яго паверанным у справах БНР у Злучаных Штатах Амерыкі[67].

Васіль Захарка, які ў 1928 годзе стаўся прэзідэнтам Рады БНР пасля Пётры Крэчэўскага, папрасіў Ігната Лабача з Чыкага паінфармаваць Раду БНР пра беларускую дзейнасць ды адказаць на такія пытанні, як: колькі беларускіх імігрантаў ахапляюць бальшавіцкія ўплывы? Ці шмат беларусаў пад польскімі, рускімі ўплывамі? І г. д. Васіль Захарка пісаў, што Рада БНР была б радая атрымаць усю інфармацыю пра амерыканскіх беларусаў, незалежна ад таго, будзе яна добрая ці дрэнная[68]. Задавальненне пашырэннем беларускае дзейнасці выказвалася і ў друку. Вось што пісалася ў адным беларускім выданні:

[64] Станкевіч, А. Беларускі хрысьціянскі рух. Вільня, 1939. С. 225.

[65] Рассвет. Чикаго. 1936. 18 февр.; Chicago Public Librariy. Microfilm Archives. H-B-2d(l); II-B-2-e/I-C; II-B-2f; I-A-la; IV.

[66] Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, Чыкага, 1961.

[67] Копія ліста А. Цвікевіча да Я. Чарапука, 27 жн. 1923. Захоўваецца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[68] Ліст В. Захаркі да І. Лабача, 20 тр. 1933. Захоўваецца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Язэп Варонка на радыё. Чыкага, пач. 1940-х гг.

Як можна бачыць з лістоў, атрыманых з Чыкага, беларусы пачалі абуджацца там. Падыход, які пераважаў дагэтуль, г. зн. спробы знайсці грунт для супрацоўніцтва з зрусіфікаванымі або спаланізаванымі беларусамі, не даў ніякіх станоўчых вынікаў і амаль не загубіў беларускія ініцыятывы ў Злучаных Штатах. Змарнаваўшы на гэта больш за тры гады, беларускі актыў выйшаў нарэшце на слушную дарогу. Не трэба ісці за масамі, трэба выяўляць асобаў, адданых беларускай справе. Масы самі пачнуць прыходзіць гуртамі, калі ўбачаць дасягненні гэтае вузейшае групы. Іх не прыцягнеш у свае шэрагі толькі прыгожымі словамі, яны павінны ўбачыць адданую працу дзеля дабра ўсяго народа[69].

Трэба падкрэсліць адзін важны аспект беларускае дзейнасці ў Чыкага: усталяванне блізкіх рабочых кантактаў з бацькаўшчынай. Беларускія выданні ў Вільні, Латвіі і Літве змяшчалі шмат паведамленняў пра беларусаў у Злучаных Штатах, асабістыя і грамадскія кантакты былі тады звычайнаю справаю. Беларуска-амерыканскае нацыянальнае аб'яднанне, 669 Райтвуд авеню, Чыкага, выступала як падпісное агенцтва беларускіх выданняў з Заходняе Беларусі і Латвіі. «Беларуская

[69] Chicago Public Library. Microfilm Archives. II-B-2e; Архівний Фонд Микити Шаповала.

Трыбуна» шырока асвятляла беларускія выданні, памятныя даты, кантакты з бацькаўшчынай ды з беларускімі арганізацыямі ў Заходняй Еўропе[70].

Важна было тое — і гэта была новая падзея ў беларускім нацыянальным руху, — што беларускія арганізацыі ў Чыкага распачалі праграму фінансавае дапамогі беларускім школам на бацькаўшчыне. Беларускія гімназіі ў Вільні, Радашкавічах і Клецку атрымоўвалі дапамогу ад розных арганізацый з Чыкага[71]. Друйская гімназія айцоў марыянаў мела дапамогу ад беларусаў і літоўцаў: *«Літоўска-амерыканскія марыяне дапамагалі падтрымваць Друйскі асяродак, і дзякуючы гэтай падтрымцы гімназія была здольная набыць будынак, купіць друкарскі варштат і распачаць публікацыю сваіх выданняў. Аднак польскія ўлады не далі на гэта свайго дазволу»*[72]. А. Ян Тарасевіч дапамагаў беларускай моладзі выязджаць у Злучаныя Штаты на навучанне[73]. Паводле студэнцкага часопіса, нават Янка Купала хадайнічаў за беларускіх студэнтаў: ён напісаў ліст Янку Чарапуку, дзе прасіў дапамагчы беларускім студэнтам у Празе і Вільні[74]. Амерыканскія баптысты, дзякуючы кантактам з беларускімі арганізацыямі, давалі фінансавую дапамогу беларускаму прытулку ў Вільні[75].

Амерыканская дапамога слалася і ў Савецкую Беларусь, пра што ў гэтай кнізе будзе гаварыцца асобна.

Росквіт беларускіх арганізацый і развіццё іхнае дзейнасці непакоілі і засмучалі рускіх, ці, дакладней кажучы, этнічных рускіх, і ідэйна-прарасійскія групы. Большасць рускіх арганізацый, цэркваў, газетаў, асабліва тыя, што ўзначальваліся этнічнымі рускімі (вялікаросамі), вельмі адмоўна рэагавалі на абуджэнне беларусаў. Яны зацята супрацiўляліся любой праяве нацыянальнае свядомасці, нават найменшай згадцы пра асобнасць беларусаў. Прадстаўнікі гэткіх поглядаў мелі шмат прыхільнікаў сярод зрусіфікаваных беларусаў, яны ўжывалі любыя сродкі, каб ачарніць беларускую дзейнасць і беларускі нацыянальны рух. Сярод антыбеларускіх актывістаў у Чыкага быў Мараўскі-

[70] Езавітаў, К. Беларусы ў Літве. Рыга, 1932; Рэха. Парыж. 1938. № 12; Папка Я. Станкевіча ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[71] Крывіч. Коўна. 1923. № 4. С. 56–57; Копія ліста а. Я. Тарасевічу ад вучняў Віленскае беларускае гімназіі, 1926 г. у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Віці. Нью-Ёрк. 1957. № 1/10. С. 13–14; Успаміны д-ра Вітаўта Тумаша.

[72] Yla S. Jurgis Matulaitis. New York, NY. 1987. Psl. 221.

[73] Зорка. Вільня. 1938. № 11.

[74] Беларускі Студэнт. Прага. 1923. № 2–3. С. 23.

[75] Беларускі Звон. Вільня. 1922. 2 крас.; Перапіска аўтара з Чаславам Будзькам.

Далінін, выдавец рускамоўнае чыкагскае газеты *«Рассвет»*, лідары Рускага незалежнага таварыства ўзаемадапамогі (*РНОВ*), некаторыя праваслаўныя дзеячы ды шэраг прыватных асобаў[76].

Шэраг некамуністычных прарасійскіх групаў распачалі шырокамаштабную кампанію супраць беларускіх актывістаў у Чыкага, вінавацячы іх у шматлікіх грахах: у тым, што яны мелі пранямецкую арыентацыю, што іхнае кіраўніцтва складалася пераважна з рымакаталікоў і было прыязнае да Польшчы, што беларускія лідары былі патаемнымі камуністычнымі агентамі і г. д. Лямант пра сімпатыі да Нямеччыны і Польшчы нікога не хваляваў і не меў ніякага абгрунтавання. Абвінавачанні ў камунізме грунтаваліся на тым, што погляды беларускага актыву супадалі з пазіцыяю пракамуністычных арганізацый у дачыненні да беларускага руху ў Польшчы і што чыкагскія беларускія арганізацыі маральна і фінансава падтрымоўвалі беларусаў і грамадоўскі рух у Польшчы. У выніку гэтага абвінавачанні беларусаў у камунізме гучалі з абодвух бакоў: рускага і польскага.

Каб чытач адчуў атмасферу палемікі, падамо тут колькі цытатаў з рускамоўных газетаў пра беларускіх актывістаў у Чыкага. Так, *«Русский Вестник»* пісаў:

Трэба зазначыць, што прапаганда невялічкае групы беларусаў, якія выступалі за аддзяленне часткі Беларусі ад Польшчы з мэтаю далучыць яе да Савецкае Беларусі, не мела поспеху. Нягледзячы на тое, што лідары гэтае групы сп. Змагар і сп. Варонка ўжылі ўсе сродкі, што ў іх былі, каб дасягнуць гэтае мэты, яны не здолелі здабыць прыхільнасці амерыканскіх беларусаў ці нават зацікавіць іх сваімі ідэямі. На працягу 1923 і 1924 гадоў яны нарабілі шмат крыку на старонках «Free Russia» і «Russian Herald», ведучы палеміку з сваімі апанентамі, спрабуючы ўсяляк давесці, што яны, сп. Змагар і сп. Варонка, маюць рацыю, але галасы іхныя заставаліся «марным лямантам у пустэльні»[77].

Іншы аўтар пісаў:

Перад амерыканскімі беларусамі паўстала гэткая дылема: тэарэтычна падзяляючы думку, што гістарычна Беларусь ёсць неадлучнаю часткаю Расіі, на практыцы яны мусілі пагадзіцца з тым, што анексаваныя Польшчаю беларускія землі павінны заставацца пад польскаю ўладаю. Амерыканскія беларусы выдатна зразумелі, што, калі яны згодзяцца з поглядамі сп. Варонкі

[76] Рассвет. Чикаго. 1933. 18 февр.; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1937. 22 мая.; Американские Известия. Детройт. 1938. 25 марта.

[77] Русский Вестник. Чикаго. 1924. 16 марта.

і сп. Змагара і калі пры іх падтрымцы мелася б адбыцца аддзяленне беларускіх земляў ад Польшчы і далучэнне іх да Савецкае Расіі, яны б тым самым практычна дапамаглі б бальшавікам вынішчаць сваіх беларускіх братоў. І таму амерыканскія беларусы ўспрынялі гэтую наваспечаную беларускую прапаганду не як нешта сур'ёзнае, а як чужыя ім погляды, завезеныя з Еўропы ў Амерыку Варонкам і Змагаром, якія імкнуліся штучна прышчапіць амерыканскім беларусам ідэі сепаратызму. Амерыканскія беларусы ўспрымалі гэтую прапаганду з вялікім недаверам, загадзя ўяўляючы сабе, да якіх страшных вынікаў яна можа прывесці. Трэба зазначыць, што нягледзячы на два гады вуснае і друкаванае прапаганды сп. Варонку і сп. Змагару не ўдалося стварыць ні ў адным горадзе, апрача Чыкага, хоць бы малое групы, якая падзяляла б гэтыя сепаратыстычныя погляды. Амерыканскія беларусы разглядаюць тых, хто прапагандуе гэткія сепаратыстычныя ідэі, як агентаў польскага або савецкага ўрадаў, засланых у Злучаныя Штаты з мэтаю разбурыць рускія арганізацыі і рускае грамадскае жыццё ў Амерыцы. Тут, у Чыкага, гэтая прапаганда беларускіх сепаратыстаў была вельмі энергічна падтрыманая толькі бальшавікамі і іхнымі сімпатыкамі. Наколькі мне вядома, сп. Язэп Варонка быў засланы ў Амерыку бальшавікамі з дакладнаю мэтаю: весці прапаганду сярод амерыканскіх беларусаў супраць Польшчы і на карысць Савецкае Расіі. Трэба, аднак, зазначыць, што пазней сп. Я. Варонка адмовіўся ад гэтае шкоднае прапаганды беларускага сепаратызму ў Чыкага; але сталася гэта толькі пасля таго, як ён пераканаўся ў марнасці высілкаў, якія ён разам з сп. Змагаром прыкладаў на працягу пяці гадоў ...

Тут будзе дарэчы зазначыць, што, калі б прапаганда сп. Варонкі і сп. Змагара мела поспех, гэта сталася б магутным разбуральным фактарам для ўсіх антыбальшавіцкіх рускіх арганізацый у Амерыцы. Фактычна ўсе гэтыя арганізацыі складаюцца пераважна з беларусаў і ўкраінцаў старое іміграцыі. А таму беларускі сепаратызм мог бы выклікаць працэс распаду гэтых арганізацый, увёўшы элемент нацыянальнае варожасці паміж рускімі і беларусамі, а гэта пайшло б толькі на карысць бальшавікам. На шчасце, гэтага не адбылося, і рускай калоніі ў Амерыцы ўдалося захаваць сваю цэласць і ўнутраную салідарнасць у агульнарускай справе[78].

Або вось цытата з *«Русского Голоса»*:

Неабходна выкрыць дзейнасць паноў І. Я. Варонка і Ант. Змагар, каб не даць пралезці гэтым асобам у іншыя арганізацыі, як беларускія, гэтак і іншыя.

[...] Мы, Беларускае народнае таварыства г. Чыкага, пратэстуем супраць гэтых самазваных абаронцаў беларусаў, якія ёсць прадстаўнікамі правакацыйнага Саюза беларусаў у Польшчы. Дзякуючы гэтаму саюзу «Беларуская

[78] Chicago Public Library. Microfilm Archives. WPA Ш, Project 30275/Ш-В-4, Nicholas Korecki.

грамада» ў Польшчы была прызнаная нелегальнаю, і тысячы беларусаў пакутуюць за кратамі.

Мы пратэстуем супраць гэтак званага «Саюзу беларусаў у Чыкага», які складаецца фактычна з дзвюх асобаў — Антон Змагар, або Янка Чарапук, і І. Я. Варонка, або В. Палескі.

Яны не маюць ніякага маральнага і юрыдычнага права прадстаўляць Беларусь[79].

Іншаю значнаю групаю ворагаў беларускага руху былі камуністы і левыя, якіх было даволі шмат у Чыкага ў 1920-я гады. Аднак нападкі камуністаў на беларускія арганізацыі і іхных лідараў мелі іншы характар. Камуністы, відаць, напачатку не зразумелі, што падтрымка беларускага руху ў Польшчы зусім не азначае прызнання камуністычнае ідэалогіі. І хоць яны ведалі, што Я. Варонка, Я. Змагар ды іншыя беларускія актывісты маюць свае палітычныя мэты, спачатку яны крытыкавалі беларусаў даволі мякка і лакальна. Нават болей, прадстаўнікі пракамуністычных груповак удзельнічалі ў агульнабеларускім з'ездзе ў верасні 1923 года, на якім старшынёй новае арганізацыі Беларуска-амерыканскай асацыяцыі быў выбраны Язэп Варонка. Камуністы і перад з'ездам супрацоўнічалі з Беларускім нацыянальным камітэтам, на чале якога стаяў Янка Чарапук-Змагар. Праўдападобна, якраз праз БНК, калі да яго звярнуліся прадстаўнікі арганізацыі Ф. Нансена, каб дапамагаць матэрыяльна-эканамічна БССР, была навязана сувязь і з Савецкай Беларуссю. Далей справы ішлі пратаптанымі сцежкамі: камуністы паступова пераўтваралі нацыянальны рух, арганізацыю у дзейнасць камуністычна-рэвалюцыйную: *«У прыватнасці, у тэзісах ЦК КП(б)Б "Беларускі рух за кардонам" ад 16 кастрычніка 1925 года. Прызнавалася неабходным "наладжванне кантакту праз мясцовую кампартыю і спецыяльна пасланых работнікаў", вызначаліся меры па павышэнні сярод эмігрантаў савецкага ўплыву, прыцягненні да супрацоўніцтва з новымі ўладамі асобых груп і лідараў. Задача была ў тым, каб працягваць работу па разлажэнні і драбненні беларускай эміграцыі, ні ў якім разе не дапускаць утварэння якіх бы там ні было беларускіх аб'яднанняў, таму што гэта "затармозіць развіццё беларускага руху савецкай арыентацыі"»*[80].

Калі камуністы пераканаліся, што беларускія палітычныя лідары кіруюцца сваімі прынцыпамі і сваёю палітычнаю ідэалогіяй, праводзяць

[79] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 10 июня.

[80] Забродскі, Э. БНК у Амерыцы // Голас Радзімы. Мінск. 1993. 9 вер. С. 4.

ВОСКРЕСЕНЬЕ, 16 ФЕВРАЛЯ 1930 ГОДА. ЧИКАГО, ИЛЛИНОЙ

американский белорус

ЖУРНАЛ ПРОГРАММА

ИЗДАНИЕ БЕЛОРУССКО-АМЕРИКАНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОЮЗА.

СОДЕРЖАНИЕ:

1. Белорусы в Америке.
2. Наши задачи.
3. Белорусы на родине.
4. Белорусы в Европе.
5. Программа Белорусского Дня в Чикаго.
6. Белорусская колония.
7. Объявления наших друзей.

Наш постоянный адрес:
Whiterussian - American National Association
P. O. Box 1241
Chicago, Illinois. U. S. A.

МАЦЕЙ БУРАЧОК,
белорусский писатель классик;
автор «Дудки беларускай» и др.

"AMERICAN WHITERUSSIAN" PROGRAM of WHITERUSSIAN DAY Schoenhoffen Hall, February 16, 1930.

Часопіс-праграма «Американский белорус». Чыкага, 1930 г.

сапраўды незалежную беларускую палітычную лінію, яны пачалі на поўную сілу нападаць на беларусаў у камуністычных газетах, на мітынгах і праз радыё. Вось прыклады загалоўкаў ды ўрыўкі з артыкулаў:

«БРАХНЯ І МАНА БЕЛАРУСКІХ МІНІСТРАЎ». «ВЫ НАС НЕ АБДУРЫЦЕ». У жніўні 1922 года ў Чыкага стварыўся Беларускі камітэт дапамогі беларусам, якія змагаюцца супраць польскага імперыялізму. У сакавіку 1923 года на гарызонце з'явіўся «новы» чалавек — Ян Змагар. Радыкал з радыкалаў, аддaны барацьбіт з імперыялістычнаю Польшчаю, які толькі што прыехаў у Злучаныя Штаты з Беларусі, Змагар абвясціў сябе «рашучым» абаронцам Савецкае Беларусі. Ён адразу ж далучыўся да Беларускага камітэту. Гэты

«герой», гэты «Ян Хрысціцель» сказаў: «Хто я? Я хрышчу вас толькі вадою, той, хто ідзе за мною, будзе хрысціць вас жыццёвым агнём. Прышліце грошы і выклічце яго з Беларусі». Яны выслалі грошы. І прыбыў Язэп Варонка.

Абодва беларусы з'явіліся ў рускай калоніі. Яны зрабіліся школьнымі настаўнікамі і ў хуткім часе скінулі свае маскі. Змагар, вядомы таксама пад імем Іван Чарапук, які да таго ж, як выявілася, быў ксяндзом, пачаў змаганне за «рускі дух» у школе, Варонка, беларускі шавініст, пачаў арганізоўваць антысавецкія групы ў дзейных тады беларускіх таварыствах і школах. Гэта быў пачатак барацьбы ўнутры Федэрацыі. Пад гэты час у калоніі з'явіўся яшчэ адзін дурань, які зваўся Мікалай Калужын — цяпер д-р Л. Перцаў, або Пэрсі... манархіст-фашыст... Калужын-Перцаў распачаў лютую барацьбу за выдаленне «інтэрнацыяналізму» з рускіх работніцкіх школак. І хоць беларускія шавіністы стаялі вельмі далёка ад Калужына, ягоная атрута супраць Федэрацыі вельмі ім прыдалася[81].

Аднак, нягледзячы на ўсе напады ў друку, фізічныя расправы, такія як перастрэлка на беларускай вечарыне, абвінавачанні і інсінуацыі, скіраваныя на тое, каб скампраметаваць беларускі рух, ягоныя кіраўнікі і надалей рабілі тое, што лічылі неабходным. Пра гэта красамоўна сведчыць дакумент, які датычыць дзейнасці беларусаў:

У нядзелю 6 сакавіка 1927 года на заклік Беларускага Нацыянальнага Саюзу штату Ілінойс адбыўся вялікі мітынг беларусаў у знак пратэсту супраць гвалту над беларусамі ў Заходняй Беларусі. На мітынгу выступілі з прамовамі аб падзеях на радзіме гэткія людзі: сп. І. М. Рамановіч, сябра камітэта Беларускага Нацыянальнага Саюза, сп. [Ян] Змагар, вядучы мітынгу, сп. Я. Варонка, а таксама прадстаўнік ад украінцаў д-р Смук. Прысутныя слухалі прамоўцаў з вялікаю ўвагаю й выказвалі сваю згоду. Напрыканцы мітынгу была аднадушна прынятая наступная рэзалюцыя Беларускага Нацыянальнага Саюзу: «Беларусы — жыхары Чыкага й ваколіцаў, сабраўшыся на мітынг, скліканы Беларускім Нацыянальным Саюзам штата Ілінойс, і пачуўшы пра апошнія падзеі ў Заходняй Беларусі — арышты дэпутатаў Сойму Рак-Міхайлоўскага, Тарашкевіча, Валошына, Мятлы й Галавача, разгром беларускіх асветных і гаспадарчых арганізацый, гвалт і зьдзекі над беларускім насельніцтвам, якія сыстэматычна ўчыняе польскі ўрад, — пастанавілі рашуча запратэставаць:

1. Супраць грубага парушэньня польскім урадам трактатаў у дачыненьні да правоў нацыянальных меншасьцяў у Польшчы, падпісаных у Вэрсалі ў 1919 годзе.

[81] Новый Мир. Нью-Йорк. 1936. 1 апр.; Цытата з англамоўнага тэксту: Chicago Public Library. Microfilm Archives. П В 2f/I E/IA la. P. 1–5.

2. Супраць няспыннага перасьледу беларусаў у Польшчы.

3. Супраць незаслужаных арыштаў беларускіх дэпутатаў польскага Сойму.

4. Супраць арыштаў сотняў беларускіх работнікаў.

Беларусы гораду Чыкага й ваколіцаў выступаюць з заклікам да дэмакратычнага амэрыканскага народу, які першы ўзьняў голас за аднаўленьне Польскае Рэспублікі. Мы маем на ўвазе добра ведамую дэклярацыю прэзыдэнта В. Уілсана. Мы заклікаем народ Злучаных Штатаў ужыць свой уплыў і дапамагчы вызваліць беларускі народ з польскага ярма.

Камітэт Беларускага Нацыянальнага Саюзу: Я. Варонка, А. Змагар, І. Рудзёнак, І. Рамановіч, Я. Антон, В. Трафімовіч.

Беларускія нацыянальныя арганізацыі знайшлі падтрымку з боку некаторых «рускіх» групаў — якія фактычна складаліся пераважна з беларусаў, — яны выказалі салідарнасць з беларусамі, што церпяць пад польскім ярмом. Так, Рускае нацыянальнае праваслаўнае таварыства, вялікая і ўплывовая арганізацыя, на сваім 17-м з’ездзе, які адбыўся 21–22 красавіка 1928 года ў Чыкага, прыняла такі дакумент:

З’езд выслухаў заклік далучыцца да пратэсту супраць «віленскага» судовага працэсу над беларускімі дэпутатамі польскага Сойма ды іншымі актывістамі Грамады. З’езд Рускага нацыянальнага праваслаўнага таварыства, якое складаецца з эмігрантаў з Гарадзенскае, Віленскае і Менскае губерняў, якія цяпер уваходзяць у склад Польшчы, пагадзіўся з заклікам і пратэстуе супраць судовага працэсу над беларусамі[82].

Гэта было ў раннім перыядзе беларускае дзейнасці. Напады на беларускіх актывістаў і арганізацыі працягваліся ў 1930–1940-я гады і пазней. Па сутнасці, левыя ніколі не спынялі паклёпніцкае антыбеларускае прапаганды. На самым пачатку беларускае дзейнасці такія напады маглі мець шкодныя вынікі. Аднак ні рускім-манархістам, ні камуністам не ўдалося спыніць беларускі рух у Чыкага. Наадварот, паклёп і мана паспрыялі крышталізацыі і папулярызацыі беларускіх ідэй і прынцыпаў ды мацней згуртавалі грамаду. У часе, калі этнічная несвядомасць беларускіх масаў была на нізкім узроўні, калі беларусам даводзілася супрацьстаяць савецка-расійскаму нацыяналізму і імперыялізму, беларускія лідары ў Чыкага былі, нягледзячы ні на што, здольныя адбіваць удары ворагаў і бараніць ідэю незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы. Больш за тое, яны былі здольныя пашырыць уплывы на значную колькасць імігрантаў і прыцягнуць іх

[82] Chicago Public Library. Microfilm Archives. Reel 61.

у ідэалагічны рух, угрунтаваны на прынцыпе беларускае незалежнасці. У тых цяжкіх абставінах гэта было немалым дасягненнем.

Як мы пабачылі, у 1920–1930-я гады амерыканскія беларусы даволі паспяхова пачалі сваё нацыянальнае арганізацыйнае жыццё. Малыя і вялікія беларускія арганізацыі ўзніклі ў штатах Нью-Ёрк, Нью-Джэрсі, Ілінойс, Індыяна, Мічыган, Пенсільванія і Вісконсін. На жаль, выжылі з іх толькі арганізацыі ў штаце Ілінойс. Гэты досвед паказвае, што нястача адукаваных, нацыянальна свядомых кіраўнічых кадраў у грамадзе амерыканскіх беларусаў стрымала далейшы рост арганізацый і адмоўна адбілася на беларускай дзейнасці. Шмат у якіх выпадках у беларускія арганізацыі праніклі левыя, прасавецкія элементы, якія, выкарыстоўваючы як прыкрыццё магутны прапагандны сімвал БССР, шмат дзе павярнулі дзейнасць арганізацый на свой шлях. У выніку ўсяго гэтага некалькі малых беларускіх арганізацый загінула, тым часам як прасавецкія групы мацнелі. Варта звярнуць увагу на такую з’яву: як толькі прасавецкія элементы пераймалі кіраванне арганізацыяй, яна спыняла існаванне як амерыканская нацыянальная група і рабілася прыдаткам шырокага прасавецкага руху. Існаванне нацыянальных этнічных арганізацый, у Злучаных Штатах або, прыкладам, у Аргенціне, несумяшчальнае з савецкаю ідэалогіяю. Гісторыя паказвае, што асноваю тактыкі прасавецкіх актывістаў было разбурэнне гэтых этнічна арыентаваных арганізацый.

Тым больш знамянальна, што беларускія арганізацыі ў Чыкага здолелі выжыць, ператрываўшы няспынны жорсткі ўціск і ўдары з розных бакоў. Іхныя кіраўнікі былі дастаткова спелыя і кампетэнтныя, каб трымаць непахісны палітычны курс пад сцягам беларускае нацыянальнае ідэалогіі. Чыкагскі перыяд застанецца важнаю гістарычнаю вяхою ў жыцці беларускае калоніі ў Амерыцы.

Было б лагічна скончыць гэты раздзел аглядам жыццёвага шляху і палітычных поглядаў тых асобаў, якія ўзялі на сябе цяжар заснавання беларускага руху ў Злучаных Штатах.

Станаўленне руху, вядома ж, адбылося не адразу. Пачыналася з некалькіх простых сялянаў-імігрантаў, якія ўсвядомілі, што яны паходзяць з беларускіх земляў, і заснавалі зямляцкія гурткі. Больш выразна выявілі этнічную свядомасць тыя, хто пашыраў беларускія ідэі ў рамках славянскіх і «рускіх» таварystваў[83]. Сярод апошніх найбольш выдатнаю асобаю быў Сцяпан Бубешка. У прысвечаным яму некралогу было сказана наступнае:

[83] Белоруссы — подлинные лидеры нашей старой колонии в Америке // Белорусская Трибуна. Чикаго. 1931. № 8.

Сцяпан Іванавіч Бубешка, адзін з найстарэйшых рускіх імігрантаў у Амерыцы, памёр ад крупознага запалення лёгкіх у Джамайкаўскім шпіталі 23 студзеня 1928 года. Было яму крыху болей за 54 гады, і ён хварэў два месяцы. Пахаваны ў Флашынгу 26 студзеня 1928 года. Больш за сотню людзей прыйшлі аддаць яму апошнюю пашану, і на магілу было пакладзена шмат вянкоў ад арганізацый, такіх як Жаночы гурток у Флашынгу, Польскае брацтва ды іншых. Сп. Бубешка пакінуў удаву Ніну, сына Антона, 15 гадоў, і дачку Алесю, 31 год.

Сцяпан Іванавіч нарадзіўся ў мястэчку Лунна[84] *Гарадзенскага павета Гарадзенскае губерні. Ён прыехаў у Злучаныя Штаты 38 гадоў таму. Працаваў у розных месцах і галінах прамысловасці, найбольш у вырабе мэблі. Пасля дваццаці гадоў пралетарскага жыцця ён набыў маленькую ферму ў мясцовасці Флашынг на Лонг-Айлендзе. Неўзабаве, аднак, ён зразумеў, што займацца сельскаю гаспадаркаю ў ваколіцах Нью-Ёрка не мае сэнсу. Ён кінуў фермерства і пайшоў у бізнес, дзе дасягнуў пэўнага поспеху.*

Бубешка не браў актыўнага ўдзелу ў амерыканскім палітычным жыцці, але быў вельмі блізкі да аднае палітычнае арганізацыі ў Флашынгу.

Ён меў добры характар і быў вельмі мяккім чалавекам. І хоць ён дасягнуў пэўнага матэрыяльнага ўзроўню, ён ніколі не забываўся пра сваіх менш удачлівых сяброў і землякоў і заўсёды ім дапамагаў[85].

Першыя знакі Бубешкавай дзейнасці сярод славянскіх імігрантаў можна заўважыць у перадваенныя і ваенныя гады, калі ён дзейнічаў сярод землякоў. Тады газета *«Новый Мир»* паведамляла, што Бубешка быў адным з прамоўцаў на паховінах прафсаюзнага арганізатара беларуса Валодзі Татарчыка, забітага ў вулічнай сутычцы. Бубешкава імя згадвалася пазней з дзясятак разоў у сувязі з дзейнасцю Руска-славянскага таварыства ў бруклінскім раёне Браўнсвіл. З палітычнага гледзішча ён быў перакананым антыкамуністам і меў здаровы падыход у арганізаванні славянскіх імігрантаў, выразна вылучаючы сваіх суродзічаў-беларусаў. Бубешка быў першым беларуска-амерыканскім аўтарам, які апублікаваў цытаваны папярэдне кароткі нарыс жыцця беларусаў у Злучаных Штатах. Мяркуецца, што Бубешка браў удзел у выданні колькіх нумароў «Бюлетэня» і ў заснаванні Беларускага прэсавага бюро ў Нью-Ёрку. Ён таксама прычыніўся да арганізавання беларусаў у нью-ёркскай метраполіі.

У перапісцы з дзеячамі ў Коўне С. Бубешка між іншага піша наступнае: *«...нужны средства, а потому рекомендую обратиться через меня в Русско-Славянское общество взаимопомощи, членом которого состою и которое почти что одно из самых солидных обществ в Америке, состоящее целиком из Минчан и Гродненцов»*[86].

[84] Або ў сяле Дубна Гарадзенскае губ. Гл: Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1039–1041. № 2652, 2653.

[85] Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 29 янв.

Хоць Сцяпан Бубешка і не быў актыўным прапагандыстам, дзеячам БНР, ён да дзяржаўніцкай плыні далучыўся і пакінуў значны след у арганізацыйна-грамадскім жыцці амерыканскіх беларусаў.

Антон і Янка Чарапукі, бацька і сын, бясспрэчна, былі пачынальнікамі беларускага палітычнага бээнэраўскага руху ў Злучаных Штатах. Янка Чарапук на працягу дзесяцігоддзяў істотна ўплываў на арганізаванае беларускае жыццё ў гэтай краіне. Нарадзіўся ён 12 жніўня 1896 года ў Гарадзенскім павеце, а памёр 16 лістапада 1957 года ў Чыкага. Скончыўшы правінцыйную гімназію каля Гародні, Янка Чарапук паступіў на юрыдычны факультэт Пецярбургскага ўніверсітэта. З маладых гадоў ён удзельнічаў у беларускім руху, а пасля абвяшчэння Беларускае Народнае Рэспублікі ў сакавіку 1918 года стаўся прафесійным беларускім палітыкам: займаў пасаду паўнамоцнага прадстаўніка Урада БНР у Нямеччыне, балтыйскіх краінах і Чэхаславаччыне. Пазней Чарапук быў пасланы Радаю БНР у Злучаныя Штаты і пачаў арганізацыйную працу сярод беларусаў гэтае краіны. З гэтым заданнем ён выдатна справіўся, сведчаннем чаго — яго больш як трыццацігадовая праца сярод беларускае грамады ў Амерыцы.

Будучы добра адукаваным чалавекам, Янка Чарапук, працуючы з беларускімі імігрантамі, удумліва іх аналізаваў:

З гутаркі з Беларусамі у Detroit, Grand Rapids, New-York`у і Chicago, у якіх ўжо мейсцах я быў, мне удалося устанавіць, што сьвядомасьць ёсьць паміж імі — алк каб з іх зрабіць сапраўды беларускіх грамадзян патрэбна много многа працы і то мазольнай. Калі гаворыцца а беларусах, то іх трэба раздзеліць на дзве катэгорыі. У першую трэба залічыць беларусаў-католікаў. Якія паддаліся папросту шалёнаму ўплыву польскаму клерыкалізму і так называемаму «Polskieti Związku Narodowetи»... Да другой группы гэты беларусоў праваслаўных — тут ужо кірунак працы другі павінен быць — гэта элемэнт социалістычны і збальшэвічаны. ...злучыць тыя два лагеры ў адзін на грунце нацыанальным — гэта рэч вельмі трудная і спачатку немагчымая. Паперш трэба у іх яшчэ разбудзіць нацыаналізм[87].

Язэп Варонка быў яшчэ адным выдатным пачынальнікам і кіраўніком беларускага руху ў Злучаных Штатах. Ён прыехаў у гэтую краіну

[86] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1055–1056. № 2685.

[87] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. С. 1333–1334. № 3277.

з ініцыятывы Янкі Чарапука як прадстаўнік Рады БНР. Язэп Варонка да свайго прыезду ў Злучаныя Штаты меў ужо значны досвед палітычнага кіраўніцтва, займаючы пэўны час сярод іншага пасаду прэм'ер-міністра Беларускае Народнае Рэспублікі. Ён быў высокаадукаваным чалавекам і адыграў значную ролю ў грамадскім і палітычным жыцці амерыканскіх беларусаў, а ягонае непахіснае жаданне заснаваць магутную беларускую арганізацыю заслугоўвае ўсялякае павагі. Аднак, будучы прагматыкам, Варонка хадзіў сваімі адмысловымі палітычнымі сцежкамі[88].

Варта зацытаваць архіўныя матэрыялы пра палітычныя погляды і дзейнасць Язэпа Варонкі:

Сп. Варонка, беларус, нарадзіўся ў Гарадзенскай губэрні, гадаваўся і атрымаў асвету ў Санкт-Пецярбургу (цяперашні Ленінград). Прыбыў у Злучаныя Штаты ўвосень 1923 года і ад таго часу жыве з сям'ёю ў Чыкага. Сп. Варонка прыехаў у ЗША з адзінаю мэтаю — адукоўваць беларусаў. У тую пару нацыяналізм пачаў адыгрываць важную ролю сярод беларусаў, асабліва сярод тых, хто перабраўся ў Амерыку, і з гэтае прычыны сп. Варонка, толькі прыехаўшы, пачаў выступаць перад беларусамі ў Чыкага, а таксама ў штатах Вісконсін і Мічыган. Будучы палымяным беларусам, ён спрабаваў абудзіць у іх нацыянальны гонар і самапавагу, вызваліць іх ад чараў сну, у якім ён іх знайшоў. Сп. Варонка прызнаецца, што меў у гэтым мала поспеху дзеля геаграфічнага і этнаграфічнага невуцтва сваіх землякоў. Знайшоўшы сярод іх прыхільнікаў бальшавізму, ён меў вялікія цяжкасці ў сваёй дзейнасці. Паводле сп. Варонкі, гэта былі не бальшавікі, а бальшавікаманы.

На думку сп. Варонкі, у Чыкага няма чыста рускае калоніі. Згодна з ягонымі поглядамі, толькі пяць працэнтаў складаюць сапраўдныя рускія (велікаросы); астатніх лучыць з Расіяю хутчэй любоў да рускае культуры, чым нешта іншае. Руская калонія ў Чыкага складаецца пераважна з беларусаў з Гарадзенскае, Менскае, Віленскае, Віцебскае і Магілёўскае губерняў; далей ідуць украінцы з Валынскае, Падольскае, Кіеўскае, паўдзённае часткі Гарадзенскае і заходняе часткі Чарнігаўскае губерняў.

Між іншым, сп. Варонка лічыць, што беларусы сваёю эміграцыяю заўдзячаныя яўрэям, якія найбольш прычыніліся да іхнага выезду ў Злучаныя Штаты. Ён падае такі прыклад. Яўрэй уцякае ад пераследаў рускага ўрада ў Амерыку. Праз год ён пачынае дасылаць сваёй сям'і грошы. Ягоны сусед-беларус разумее гэта па-свойму і робіць выснову, што тая Залатая краіна — найлепшае месца для селяніна, ды пачынае думаць аб эміграцыі. Так пачалася «руская эміграцыя». Варонкава дзейнасць сустрэлася з апазіцыяю шматлікіх рускіх царкоўнікаў, якія варожа ўспрымалі ягонае асветніцтва. Захаваўшы рэлігійны дух царскіх часоў, яны і ў Амерыцы засталіся патрыётамі старога ладу, і таму супраціўляліся ягонай дзейнасці. Сутыкнуўшыся з гэткімі цяжкасцямі, Варонка змяніў сваю тактыку. Ён пачаў адчыняць школкі для дзяцей рускіх работнікаў, якія ведалі рускую мову. У паўночнай частцы Чыкага і ў Бэнтан-Харбары, штат Мічыган, ён заснаваў сем школак і цяпер яшчэ сам выкладае ў школе ў Пулмане.

У студзені 1924 года ён пачаў супрацоўнічаць з «Русским Вестником», штодзённаю рускаю газетаю. Калі гэтую газету купілі цяперашнія выдаўцы «Рассвета», ён звязаўся з «Рассветом». Супрацоўнічаў таксама ў «Белорусской Трибуне», «Russian Review», «Russian Almanac» і «Украіне».

У 1929 годзе сп. Варонка вырашыў пашырыць поле дзейнасці сярод беларусаў — ахапіць большую частку рускае калоніі. Дзеля гэтае мэты было выкарыстане радыё. На пачатку праграмы выходзілі па-беларуску толькі раз на тыдзень. Ад самага пачатку сп. Варонка сустрэў зацяты супраціў з боку ультрарускіх патрыётаў з рускае калоніі. Абодва крылы — левае і правае — ставіліся да яго варожа, і таму жыццё «Беларускае Радыёгадзіны»[89] было нядоўгае...[90].

Айцец Ян Тарасевіч, бясспрэчна, належыць да малое групкі першапраходцаў і лідараў беларускага руху ў Злучаных Штатах. Айцец Тарасевіч нарадзіўся ў вёсцы Клешнякі ў Заходняй Беларусі 30 кастрычніка 1892 года. Эміграваў у Злучаныя Штаты, калі яму было 19 гадоў. Працуючы на баваўняных і абутковых фабрыках у розных штатах, ён вечарамі працягваў вучыцца і паступіў у Місіянерскі каледж Ла Салет у штаце Канектыкут. У 1917 годзе ён стаўся манахам і быў пасланы ў Фрыбурскі ўніверсітэт у Швейцарыю, дзе атрымаў ступень доктара багаслоўя і філасофіі. Вярнуўшыся ў Амерыку, ён быў высвячаны на святара ў 1923 годзе і прысвяціў сябе навучанню, душпастырскай працы ў шпіталях і беларускаму руху. Аднак найбліжэй да сэрца яму была справа з'яднання ўсходняе і заходняе галінаў хрысціянства, і ён аддаў ёй большую частку сваёй жыццёвай энергіі.

Айцец Тарасевіч быў выдаўцом двухмоўнага руска-англійскага часопіса *«Церковный Голос»*, у якім ён разам з шэрагам іншых святароў (сярод якіх былі і беларусы) абмяркоўваў розныя аспекты хрысціянскае дагматыкі, увесь час прапаведваючы збліжэнне з усходнімі братамі. Часопіс, як было папярэдне адзначана, змясціў таксама колькі артыкулаў на беларускія тэмы. Працуючы з беларускімі імігрантамі ў Нью-Ёрку,

[88] Byelorussian Statehood. New York, 1988. P. 357–358; Юрэвіч, Л. Наш першы: Язэп Варонка // Запісы БІНіМ. № 34. Нью-Ёрк — Менск, 2011. С. 563–584; БЭ. Т. 4. Мінск, 1997. С. 12.

[89] Пад іншымі назвамі і па-руску Варонкава радыё дзеіла да 1950-х гадоў.

[90] [Гутарка з сп. Я. Варонкам, 2009, Кортэз стрыт, дырэктарам рускіх радыёпраграмаў, станцыі WEDC і WSBC] // Chicago Public Library. Microfilm Archives. II-B-2e/IV/III-A; II-B-2e/I-C; Белорусская Трибуна. Чикаго. 1931. № 8.

Канектыкуце і Чыкага, айцец Тарасевіч браў удзел у заснаванні некалькіх беларускіх арганізацый, улучаючы Беларуска-амерыканскую нацыянальную раду ў 1941 годзе, дзе ён быў першым старшынёю. Ён напісаў таксама шэраг зваротаў да Дзяржаўнага дэпартамента і прэзідэнта Злучаных Штатаў, патрабуючы нязменнасці беларускіх межаў па Другой сусветнай вайне. У 1955 годзе айцец Тарасевіч быў адным з заснавальнікаў беларускае каталіцкае парафіі Хрыста Збаўцы ў Чыкага і быў прызначаны яе духовым кіраўніком[91].

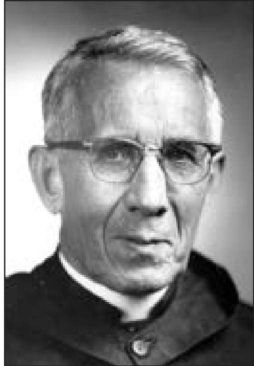

Айцец
Ян Хрызастом Тарасевіч.
Чыкага, 1970-я гг.

Гэтыя тры беларускія палітычныя дзеячы — Язэп Варонка, Янка Чарапук і а. Ян Тарасевіч — бясспрэчна, заслужылі права называцца пачынальнікамі беларускага палітычнага руху бээнэраўскага кірунку, нацыянальнага руху ў ЗША.

Сярод іншых выдатных актывістаў беларускага нацыянальнага арганізацыйнага руху ў Злучаных Штатах Амерыкі трэба згадаць Макара Аблажэя, Ігната Лабача, Паўла Чопку, Міколу Гайдука, Язэпа Курдзёнка, В. Трафімовіча, М. Міхайлоўскага, У. Цібаноўскага. Бясспрэчна, сярод беларускіх дзеячаў павінна быць асобна вылучаная група ксяндзоў — яны і вялі душпастырскую працу, і ладна часу аддавалі грамадскай дзейнасці. Найперш гэта згаданы вышэй а. Ян Тарасевіч (а значна пазней ягоны пляменнік уладыка Уладзімір), а затым ксяндзы а. Андрэй Цікота, які прабыў у Амерыцы кароткі час, але быў вельмі дзейны, а. Віктар Шутовіч, які прабыў у Злучаных Штатах больш за тры гады, спрабуючы арганізаваць беларусаў-каталікоў, а. Язэп Рэшаць, а таксама а. Міхал Урбановіч, адданы беларускі патрыёт і інтэлектуал, які пашыраў веды пра Беларусь, выкладаючы ў розных школах і каледжах, ды напісаў шмат артыкулаў у амерыканскі англамоўны і неангламоўны друк[92].

---

[91] Беларуская Царква. Чыкага. 1962. № 23; Парри, А. Ватикан и славяне // Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1978. 7 нояб.; Иеромонах Иоанн. Бедствие Христианства // Церковный Голос. Lille (IL). 1945. № 2. С. 2–3; Bolshakoff, S. St. Euphrosyne of Polotsk // Церковный Голос. Lille (IL). 1943. № 5. С. 11; Tarasevich, Chrysostom. A Catholic`s duty toward the Orthodox // Церковный Голос. Lille (IL). 1939. № 4–5. С. 4–5.

[92] Беларуская Крыніца. Вільня. 1932. 20, 25 жн.; Chryscijanskaja Dumka. Wilnia. 1938. 1 kras., 10 tr.; Перапіска аўтара з Ю. Туронкам. Гл. таксама: Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 87; 1973. № 197.

БЕЛАРУСКІЯ МАСЫ Ў МІЖВАЕННЫМ ПЕРЫЯДЗЕ

Беларускі нацыянальны рух пачынаў прабівацца ў палітычнае жыццё Злучаных Штатаў у 1910-я гады і стаўся больш актыўны пасля Першае сусветнае вайны. Былі заснаваныя беларускія арганізацыі і сфармуляваныя ды выказаныя беларускія палітычныя ідэі і мэты.

Беларускія арганізацыі прыцягнулі, аднак, толькі невялікую частку беларускіх імігранцкіх масаў у Злучаных Штатах. Тысячы беларускіх імігрантаў заставаліся па-за беларускім палітычным рухам і абсягам ягонае дзейнасці. Галоўнаю прычынаю такога ненармальнага становішча была нізкая беларуская свядомасць (або і зусім яе адсутнасць), што было выклікана рознымі фактарамі. Пра ўзровень нацыянальнае свядомасці добра выказаўся Янка Чарапук-Змагар у сваім дапісе ў газету «Новае Жыцьцё» (Вільня):

Беларусаў у Чыкага налічваецца праваслаўных больш як 35 тысяч, столькі ж і каталікоў. Нацыянальная свядомасць сярод першых большая, як сярод другіх.

Беларусы праваслаўныя зарганізаваліся каля такіх устаноў. 1) «Георгиевскаго Братства», 2) «Народнаго Православнаго Товарищества» і 3) «Владимирскаго Братства». Каталікі галоўным чынам згрупаваліся пры «Związku Narodowym Polskim» і пры «Związku Socyjalistŏw Polskich». Вялікае адраджэнне на Бацькаўшчыне шырокай хваляй даляцела і сюды[1].

Вялікім адмоўным фактарам была варожая прапаганда з усіх бакоў, якая змагалася з найменшымі праявамі беларускае асобнасці. Адыграў сваю ролю і традыцыйны беларускі кансерватызм: шматлікія беларускія імігранты ямчэй пачуваліся ў арганізацыях і цэрквах, якія яны самі заснавалі або дапамаглі заснаваць колькі дзесяцігоддзяў перад тым. Ім і сапраўды не было розніцы, як завецца іхная арганізацыя.

Не дзеля таго, каб апраўдаць імігранцкія масы, а дзеля аб'ектыўнасці трэба нагадаць пра складанасць палітычнага становішча ва Усходняй Еўропе пасля забурэнняў 1917 года. Неспрактыкаванаму ў палітыцы

---

[1] Новае Жыцьцё. Вільня. 1923. 1 тр.

чалавеку цяжка было разабрацца ў новай сітуацыі. Для неадукаванага, а часта і непісьменнага імігранта было непасільнаю задачаю самому вызначыць, што за сілы супрацьстаяць адна адной і каго яны прадстаўляюць, а тым болей выснаваць сваю нацыянальную ідэалогію.

Шырокія народныя масы хутка зразумелі, што цара няма і што стары лад разваліўся. Шмат для каго з гэтых імігрантаў былы рэжым значыў парадак і стабільнасць, і таму яны не спяшаліся парушыць вернасць гэтаму рэжыму. Адзін амерыканец першага пакалення пісаў аўтару пра свайго бацьку, беларускага селяніна-іміграната: *«Мой бацька захоўваў вялікую пашану да цара, высмейваў каталіцкіх ксяндзоў і скардзіўся на слабасць Праваслаўнае Царквы і святароў»*[2]. Гэта была тыповая пазіцыя тысячаў і тысячаў беларускіх імігрантаў.

З іншага боку, былі тыя, што хавалі злую крыўду на цара і стары рэжым і з радасцю віталі перамены. Гэтая група, натхнёная, заахвочаная і аслепленая рэвалюцыйнымі падзеямі на радзіме, была гатовая ўчыніць рэвалюцыю і ў Злучаных Штатах. Сацыялістычная, бальшавіцкая і анархісцкая прапаганда, скіраваная на іх перадрэвалюцыйнымі гадамі, распаліла іхны змагарны дух. Галоўным аргументам была класавая барацьба, і працоўныя масы лёгка браліся на гэты кручок. Даўгалетнія намаганні розных прапагандыстаў былі шчодра адплочаныя. «Рускія» імігранцкія масы — ці прынамсі значная іх частка — былі настроеныя да актыўных дзеянняў.

Тыповы прыклад таго, як розныя прычыны спрыялі пашырэнню бальшавізму, даецца ў кнізе Роберта Парка «Імігранцкі друк і кантроль над ім». Калі ў аднаго іміграната з Гарадзенскае губерні запыталіся, ці верыць ён у бальшавізм, ён адказаў: *«Я веру толькі ў адно: калі я вярнуся ў Расію, я буду мець зямлю»*[3].

Хоць яны ў пераважнай большасці ўспрымалі розныя палітычныя ідэі вельмі павярхоўна, гэтыя масы малаадукаваных сялянаў былі гатовыя змагацца за тыя ідэі і надзейна падтрымвалі прафесійных палітыкаў, якія складалі кіраўніцтва рэвалюцыйных рухаў. Значная частка беларускіх іміграцкіх масаў была захопленая праграмамі розных рэвалюцыйных, антыкапіталістычных арганізацый. Іхны сялянскі досвед, а таксама вынесеныя з бацькаўшчыны антыпанскія і антыцарскія пачуцці спараджалі недавер да капіталістычнага дабрабыту. Ім здавалася, што Амерыка — галоўная апора сусветнага капіталізму, які трэба нечым замяніць (або разбурыць).

[2] Перапіска аўтара з Стэнам Воленсам, 1985. 7 кастр.

[3] Park, R. The Immigrant Press and Its Control... P. 79.

Такія радыкальныя погляды рабілі з гэтых іміграцтаў зручную мішэнь для нападаў ваяўнічых амерыканскіх антырэвалюцыянераў. Мільёны амерыканцаў пільна сцерагліся перад «чырвонаю пагрозаю». Іміграцкія масы, якія ўспрымаліся як рускія, былі ўвасабленнем гэтае пагрозы. Такім чынам, канфлікт быў непазбежны. Сітуацыя пагоршылася пасля Першае сусветнае вайны, калі заквітнелі ўсе віды палітычнага экстрэмізму і дыскрымінацыі. Гэты перыяд адкрыў непрыемную старонку ў гісторыі стаўлення Амерыкі да «славянаў» і «рускіх». Міністр юстыцыі ЗША А. Мітчэл Палмер, натхнёны патрыятычнымі пачуццямі, вызнаючы погляды кансерватыўных амерыканцаў сярэдняга класу, якія палягалі ў тым, каб *«не дапусціць рэвалюцыі»*, пачаў кіраваць жалезным кулаком.

Пачалася эпоха пошуку «падрыўных элементаў», «чырвоных», «камунякаў» і «рэвалюцыянераў», кульмінацыяй якое сталіся гэтак званыя Палмеравы пагромы. Тады, у 1919–1920 гадах, «рускім» амерыканцам давялося пераджыць нямала цяжкіх удараў, якія глыбока паранілі іхны дух. Яны былі сярод першых ахвяраў Палмеравых пагромаў, найбольш асацыяваліся ў штодзённай свядомасці амерыканцаў з «чырвонымі радыкаламі» і таму шмат пацярпелі. Сотні іх былі дэпартаваныя на радзіму, а тыя тысячы, што засталіся, на ўсё жыццё захавалі горкую крыўду, і шмат хто перадаў гэтае пачуццё сваім дзецям. Вынікам гэтае чалавечае трагедыі сталася тое, што вельмі шмат каштоўных запісаў, архіваў, публікацый і дакументаў пра іміграцыю было знішчана[4].

Смешным і крыўдным аспектам гэтага перыяду было тое, што ўся філасофія пазбаўлення ад «чырвонае пагрозы» не мела пад сабою моцных падставаў: тым часам як шмат якія амерыканскія кангрэсмены, вядучыя палітыкі, інтэлектуалы і нямала бізнесменаў публічна выяўлялі сваю прыхільнасць да рускае рэвалюцыі і новага рэжыму, большая частка амерыканскага грамадства ставілася да бальшавізму з засцярогаю, а даволі вялікая колькасць людзей была варожая новаму крамлёўскаму кіраўніцтву.

На няшчасце, будучы злучаная ў амерыканскай свядомасці з новым рэжымам з прычыны свайго геаграфічнага паходжання, гэтак званая руская калонія (якая фактычна складалася галоўным чынам з беларускіх сялянаў) дорага заплаціла за свае антыкапіталістычныя сімпатыі.

[4] Липоткин, Л. Преследования русских радикалов // Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1959. Дек. С. 5–7; Колокольцев. Пальмеровские погромы // Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1954. Авг. — дек. С. 11–16; Green, A. Deportation Laws Hit Slavic Americans // The Slavic American. New York. 1947. № 2. P. 13.

Палмеравы пагромы дасягнулі нечаканае мэты: яны кансалідавалі прыхільнікаў шматлікіх радыкальных групаў і далі рэдкі шанец камуністам пашырыць уплывы на імігранцкія масы. Можна з поўным правам запытацца, ці параноя «рускіх» левых у 1930-я гады і пазней не была наступствам Палмеравых часоў.

Выступіў і яшчэ адзін дадатковы фактар, які дадаў цёмных фарбаў у змрочную палітычную карціну рускіх іміграцыйных масаў. Новая хваля імігрантаў з Расіі пачала прыбываць неўзабаве пасля Кастрычніцкае рэвалюцыі. (Гэтым разам тэрмін «рускі» не патрабуе двукосся, бо гэтыя эмігранты былі амаль выключна рускія: былая адміністрацыя, вайскоўцы, інтэлектуалы і г. д.) Тыя імігранты, страціўшы радзіму ў выніку рэвалюцыі і будучы заўзятымі антыбальшавікамі, далучыліся да шматлікіх «рускіх» арганізацый, што існавалі на той час, сталіся лідарамі ў сваіх асяродках і распачалі дзейсную антырэвалюцыйную прапаганду, захоўваючы разам з тым моцную непрыхільнасць да нярускіх нацыянальнасцяў.

Гэтыя людзі маглі ўплываць на шматлікіх беларускіх імігрантаў, што яны з поспехам і рабілі. Разам з тым яны здолелі абудзіць новыя настроі ў межах «рускае» калоніі. Сфармаваліся дзве вялікія фракцыі «рускіх» іміграцыйных масаў: з аднаго боку, левая, рэвалюцыйная, з савецкімі сімпатыямі, якая хоць і была структурна неаднародная, але мела выразна ідэалагічных лідараў, кіраваных з Масквы; з другога боку, антырэвалюцыйная, кансерватыўная ідэалагічная група з прарасійскімі сімпатыямі і з яшчэ большым нутраным расколам.

У гэтых умовах засваенне новых палітычных канцэпцый, такіх як беларускі нацыяналізм, беларуская дзяржава ці беларуская незалежніцкая арганізацыя, непазбежна сутыкалася з велізарнымі перашкодамі. Пераважная большасць беларускіх імігрантаў была проста не ў стане дакладна зразумець розныя канцэпцыі і тым болей прымерыць іх да сябе.

Як былі арганізаваныя гэтыя «рускія» масы? Сярод іхных арганізацый можна вылучыць некалькі групаў: «рускія» рэлігійныя кангрэгацыі, кіраваныя прарасійскімі кансерватыўнымі святарамі і епіскапамі; анархісты; сацыялістычна-камуністычныя арганізацыі, натхняныя і кіраваныя камуністамі пры безумоўнай арыентацыі на Маскву; прарасійскія нацыяналістычныя ўгрупаванні.

Рэлігійныя арганізацыі

Многія тысячы беларускіх імігрантаў захавалі сувязь з Рускаю праваслаўнаю царквою і падлеглымі ёй брацтвамі пасля рэвалюцыі 1917 года.

Як ужо зазначалася, беларускія імігранты былі будаўнікамі цэркваў і заснавальнікамі шматлікіх парафій гэтае юрысдыкцыі, да якіх пасля належалі ўсё сваё жыццё. Падзеі 1917–1918 гадоў істотна не змянілі палітычных поглядаў тых, хто быў звязаны з рэлігійнымі структурамі, і нават іхныя дзеці і ўнукі, як правіла, засталіся рэгулярнымі наведнікамі царквы. Руская праваслаўная царква, звычайна называная Мітраполія, паспяхова русіфікавала гэтых імігрантаў, перарабляючы іх на «амерыканскіх рускіх». Як шмат засталося іх ва ўлонні царквы, сказаць цяжка. Айцец Віталь Сагайдакіўскі мяркуе, што каля 15 % вернікаў гэтае юрысдыкцыі былі беларускага паходжання, а каля 80 % — украінскага[5]. На нашу думку, працэнт беларусаў у рамках былое Рускае праваслаўнае царквы ў Амерыцы значна вышэйшы — каля 40–45 %.

Неабходна адзначыць, што праз колькі дзесяцігоддзяў, у красавіку 1970 года, гэтак званая Руская Мітраполія змяніла свой назоў на Амерыканскую праваслаўную царкву, гэткім чынам часткова прыпыніўшы працэс русіфікацыі і даючы прастору новаму, больш натуральнаму кірунку падзей — амерыканізацыі, у выніку чаго аўтары розных публікацый і святары гэтае канфесіі пачалі прызнаваць, што сярод сённяшніх парафіянаў ёсць шмат нашчадкаў беларускіх імігрантаў. І хоць гэтая юрысдыкцыя не можа быць заменаю Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царкве, сёння яна ўяўляе з сябе даволі дэмакратычную арганізацыю, якая пачала прызнаваць беларусаў як частку свае паствы і значна прычыняецца да развіцця праваслаўя ў Злучаных Штатах.

Анархісцкія групы

Анархісцкія тэорыі вабілі да сябе пэўную частку беларускіх масаў: ідэі анархістаў былі простыя, лёгка зразумелыя і здаваліся дасягальнымі. Беларускі ўдзел у гэтых арганізацыях быў вельмі шырокі і вызначаўся тысячамі асобаў. Аднак выразна беларускіх анархісцкіх групаў ніколі

[5] Сагайдаківський, В. Правди не втопити. Торонто, 1977. С. 299. Падлікі былі зробленыя ў 12 парафіях Амерыканскае праваслаўнае царквы ў штаце Нью-Джэрсі. Гл.: Папка «Амэрыканская Праваслаўная Царква» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

не існавала; наадварот, анархісты выказвалі скрайнія антыбеларускія погляды[6].

«Рускія» анархісцкія арганізацыі існавалі шмат у якіх амерыканскіх гарадах, дзе жылі імігранты з Расійскае імперыі, але найбольш актыўныя групы дзеілі ў Бостане, Дэтройце, Нью-Ёрку, Балтымары, Чыкага, Сан-Францыска і Філадэльфіі. Анархісты зрабіліся асабліва актыўнымі пасля Кастрычніцкае рэвалюцыі, і на сваіх усекаланійных з'ездах (г. зн. з'ездах усяе «рускае» калоніі) 1–4 лютага 1918 года і 6–9 студзеня 1919 года (абодва адбыліся ў Нью-Ёрку) яны заснавалі сваю цэнтральную арганізацыю[7]. Аднак з цягам часу ўплыў анархістаў на імігрантаў змяншаўся, і шмат хто з былых іхных сяброў далучаўся да іншых палітычных арганізацый, такіх як Федэрацыя рускіх сацыялістычных арганізацый у Амерыцы, якая, між іншым, была заснаваная на адным з вышэй згаданых з'ездаў.

У рамках анархісцкіх арганізацый некалькі беларусаў займалі кіраўнічыя пазіцыі. Сярод іх можна назваць д-ра Аляксандра Сянкевіча і яго жонку Ганну, якія заснавалі анархісцкую арганізацыю ў Балтымары. Іх уплывы істотна пашырыліся, аднак асабліва значныя былі яны на Усходнім узбярэжжы[8].

Іншымі беларусамі ў анархісцкім кіраўніцтве былі: Максім Стоцкі, журналіст і пісьменнік, аўтар кнігі «Квадратура Круга», пазней далучыўся да групы РООВА; Аляксей Валянцейчык, псеўданім Дзянісаў; Сямён Хільчук, псеўданім Цярпігора; Нікіфар Гушчык; Васіль Саўчук; Дзям'ян Славуціч; Арцём Яцук; Павел Жук; Ксенафонт Каранеўскі ды іншыя[9].

Левыя групы ўлучна з «прагрэсіўнымі беларускімі арганізацыямі»

Левыя, і ў тым ліку камуністычныя, групы пачалі засноўвацца ў вялікай колькасці і развіваць сваю дзейнасць неўзабаве пасля кастрычніка 1917 года. Колькасць гэтых групаў і іхных сяброў няспынна расла. Не бракавала і палітычных лідараў, хоць у далейшым часе

[6] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1929. № 3; Волна. Нью-Йорк. 1923. № 39–41. С. 15.

[7] Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1955. Авг. — дек. С. 14–15.

[8] Русская Рабочая Организация г. Балтиморы // Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. Июнь 1958. С. 21–22.

[9] Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1953. № 42. С. 21; № 43. С. 27; 1956. № 50. С. 12; 1958. № 55. С. 32–33.

шмат хто з камуністычных лідараў вярнуўся ў Расію або быў дэпартаваны. Клімат для развіцця камуністычнае дзейнасці быў надзвычай спрыяльны. Значная частка «рускае» імігранцкае масы была гадамі індактрынаваная лозунгамі класавае барацьбы. Разумеючы, што яны належаць да «ніжэйшых» пластоў грамадства, да грамадзянаў другога гатунку ў амерыканскім кантэксце, гэтыя людзі былі настроеныя даволі ваяўніча. Яны думалі, што сусветная рэвалюцыя ўжо не за гарамі і што іхны абавязак — уступаць у левыя арганізацыі, каб прыспешыць гэтую рэвалюцыю. Трэба таксама падкрэсліць, што кіраўнікі ўсяго амерыканскага левага руху на пачатку стагоддзя былі народжаныя за межамі краіны. Моўныя секцыі камуністычнага крыла, асабліва славянскія і рускія групы, мелі татальную прамаскоўскую арыентацыю і дзейнічалі вельмі незалежна[10]. Практычна кожны вялікі ці малы прамысловы горад у Злучаных Штатах меў «Рускія прагрэсіўныя клубы», «Таварыствы рускіх работнікаў» і падобнае. Паводле «Руска-амерыканскага даведніка», у 1918 годзе Рускае прэсавае бюро мела кантакты з 75 рускімі арганізацыямі, а ўжо ў 1919 годзе толькі арганізацый рускіх сацыялістаў налічвалася ў Злучаных Штатах каля 150[11]. Харві Клер у сваім разглядзе камуністычнага кіраўніцтва ў Злучаных Штатах пісаў: *«Паміж снежнем 1918 і красавіком 1919 года колькасць сяброў рускіх[12], украінскіх, паўднёваславянскіх, літоўскіх і латышскіх федэрацый павялічылася ад 12 086 да 22 430 чалавек»*[13].

Палітычная свядомасць і рост ваяўнічых настрояў сярод «руска-славянскіх» масаў у выніку падзей 1917–1918 гадоў шырока ўдакументаваныя ў друку[14].

Колькі прыкладаў дазволяць адчуць атмасферу тых часоў:

Большасць насельнікаў рускае калоніі ў Сан-Францыска сталіся сябрамі анарха-сіндыкалісцкае арганізацыі Саюз рускіх работнікаў[15].

[10] Klehr, H. Communist Cadre: the social background of the American Communist Party elite. Stanford (Ca), 1978; Proceedings of the 10th Convention of the Communist Party. New York (NY), 1938.

[11] Russian-American Register. New York (NY), 1920. P. 230–232.

[12] У перапісцы з аўтарам Х. Клер з жалем зазначыў, што не рабіў розніцы паміж беларусамі і рускімі ў сваіх даследаваннях.

[13] Klehr, H. Communist Cadre... P. 21.

[14] Волна. Нью-Йорк. 1921. № 12–13. С. 18–20; Голос Труженика. Чикаго. 1917–1927; Голос Труда. Чикаго. 1911–1919; Свободная Россия. Чикаго. 1917–1923; Хлеб и Воля. Нью-Йорк. 1919.

[15] Каторга и Ссылка. Москва. 1927. № 30. С. 169–179.

З усіх гарадоў Новае Англіі найбольш рускіх прытуліў Бостан. Паводле апошніх падлікаў (1923. — *В. К.*), *тут жыве каля 15 тысячаў рускіх, якія паходзяць пераважна з заходніх губерняў і прыбылі ў Злучаныя Штаты перад Сусветнаю вайною. Сярод велізарнае рускае калоніі ў Бостане амаль няма адукаваных людзей, і ўвесь гэты час гэтыя іміграінты жылі як сіроты. Да рэвалюцыі ўсё жыццё гэтае калоніі засяроджвалася вакол царквы. Іншых арганізацый не было, і тут ніхто ніколі не чуў слова «лекцыя», яно было тут проста незнаёмае. Калі выбухнула рэвалюцыя, калонія перамянілася: з богабаязнае яна ператварылася ў рэвалюцыйную. Аднак надзеі вярнуцца на радзіму сталіся ілюзіяй, бостанская калонія разбілася на шматлікія фракцыі і цяпер перабывае ў незайздросным стане. На сёння руская калонія ў Бостане групуецца вакол дзвюх арганізацый: камуністычнае і анархісцкае, з якіх ніводная не захавала свае колішняе энергіі. Ёсць тут таксама праваслаўная парафія, вакол якое згуртавана колькі людзей. Адзінаю непалітычнаю арганізацыяй застаецца таварыства «Знание», якое ўжо амаль памерла*[16].

У іншай амерыканскай публікацыі падаецца такі допіс з Бостана:

У 1924 годзе мы зразумелі, што камуністычная прапаганда адчужае ад нас рускія масы Бостана і ваколіцаў, настаўляючы іх супраць нашых установаў, не даючы ім такім чынам стаць карыснымі грамадзянамі. Адукаваныя рускія і лідары асяродкаў не так даўно прасілі ў нас дапамогі, апісваючы збянтэжанасць і разгубленасць рускіх з іхнага наваколля. Мы вырашылі, што пераканаць у нечым гэтых людзей можна толькі тады, калі з імі будзе гаварыць па-руску (г. зн. у іх мове.— *В. К.*) *адзін з іхных землякоў...*[17].

Відаць, бостанскую «рускую» калонію ўдалося нейтралізаваць і вывесці з рэвалюцыйнага анарха-сацыялістычна-камуністычнага шляху тым лагічным ходам, што «айцамі горада» быў знойдзены чалавек, які змог загаварыць да людзей зразумелаю ім моваю. У пэўным сэнсе бостанскі досвед быў унікальны ў тым, што «руская» грамада была ўцягнутая ў больш шырокае жыццё і развязанне сваіх праблемаў, чым была пазбегнутая магчымая канфрантацыя. Аднак «рускія» калоніі ўсюды былі ў стане «шумавання», і іх нялёгка было супакоіць у большасці прамысловых цэнтраў па ўсіх Злучаных Штатах. Падзеі 1918–1920 гадоў жыва захаваў у памяці бостанскі беларус Даніла Казушчык, пазней шматгадовы актыўны лідар розных прасавецкіх груповак у Злучаных Штатах. Ён апісвае, як уплывала на імігрантаў агітацыя газеты «Новый Мир» і як імігранты з «рускае» калоніі ў Бостане і ў іншых гарадах рабіліся радыкаламі і нават камуністамі. Ён прыгадвае, што рэвалюцыйны дух масаў у канцы 1910-х гадоў дасягнуў вяршыні і падняўся вышэй за нацыянальныя межы: беларусы, палякі, латышы, украінцы і іншыя былі аб'яднаныя агульнаю ідэяй — ідэяй барацьбы з капіталізмам[18].

[16] Наука и Жизнь. Нью-Йорк. 1923. Сент. С. 19.

[17] Our Boston. Boston. 1926. № 1 (6). P. 27.

Дзейнасць левых са значнай беларускай свядомасцю была распаўсюджаная ў шмат якіх буйных прамысловых цэнтрах Амерыкі. Прыкладам, у горадзе Кліўлендзе беларускія камуністы дзейнічалі, арганізоўваліся, былі знаёмыя з газетай «Наша Ніва», але стварылі трывалыя беларускія арганізацыі толькі беларусы па Другой сусветнай вайне. Добра прааналізаваў дзейнасць левых у Кліўлендзе сп. Міхась Белямук у мемуарах «Свайго лёсу не мінеш»[19].

Такім чынам, вельмі значная частка «рускае» калоніі ў Злучаных Штатах была ў першыя паслярэвалюцыйныя гады ў стане рэвалюцыйнага хвалявання, і цяжка было прадказаць, у які бок гэтыя масы могуць накіраваць сваю дзейнасць і энергію.

Што да беларускае свядомасці, дык тут адбываўся цікавы працэс. Як толькі нацыянальна свядомыя беларусы пачалі засноўваць беларускія нацыянальныя арганізацыі ў гарадах Нью-Ёрк, Чыкага ды ў штатах Вісконсін, Нью-Джэрсі і г. д., левыя зацікавіліся беларускім пытаннем. Такая сітуацыя незадоўга перад тым мела паралель: неўзабаве пасля абвяшчэння Беларускае Народнае Рэспублікі 25 сакавіка 1918 года камуністы ў адказ на гэта стварылі Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку 1 студзеня 1919 года. Гэтаксама ўслед за прагрэсам нацыянальнага руху камуністы ў Злучаных Штатах распачалі працэс стварэння шматлікіх беларускіх арганізацый левае, ці, як яны называлі, «прагрэсіўнае», ідэалагічнае арыентацыі, бессаромна імітуючы папярэднія захады беларускіх нацыянальных актывістаў прабеларускае дэмакратычнае ідэалогіі.

Чаму камуністы нечакана выявілі зацікаўленне нацыянальным рухам? Адказ на гэтае пытанне, на думку аўтара, даволі просты: камуністы ўважалі, што ў той час беларусы былі ўрадлівай глебаю для палітычнае агітацыі. Будучы часткаю амерыканскага работніцтва,

[18] Казущик, Д. Свет из России // Славяне. Москва. 1957. № 1. С. 24–27; Казущик, Д. Первые шаги. Минск, 1970; Голас Радзімы. 1967. № 2. (Даніла Казушчык, спраўны і адданы кіраўнік шмат якіх прасавецкіх арганізацый у Амерыцы, быў беларускага паходжання і пасля выхаду на пенсію пераехаў жыць у Мінск, дзе і памёр 31 снежня 1966 года.)

[19] Белямук, М. Свайго лёсу не мінеш. Вільня, 2006. С. 92–96.

яны маглі б стацца добрым пасярэднікам для пранікнення ў рабочы рух і сеяння там неспакою. Апелюючы да беларусаў, камуністы ўжывалі два галоўныя аргументы: абвешчаная ў 1919 годзе Беларуская Савецкая Рэспубліка перажывала эканамічны і культурны прагрэс, там ажыццяўляліся нацыянальныя памкненні беларускага народа — *«людзьмі звацца»*. З другога боку, беларусы, якія жылі ў Польшчы, *«у заходнім, капіталістычным грамадстве»*, паводле камуністычнага разумення, мусілі працягваць барацьбу. Палякі не прызнавалі нацыянальных правоў беларусаў, не супрацоўнічалі з імі, а, наадварот, імкнуліся задушыць беларускі рух і знішчыць беларусаў як асобную нацыю. Камуністы ўмела эксплуатавалі гэтыя моманты ў сваіх заляцаннях да беларусаў у Злучаных Штатах. Яны разумелі таксама, што беларускі нацыянальны рух на бацькаўшчыне заваёўваў усё большую падтрымку і меў на сваім рахунку значныя дасягненні. Камуністы баяліся, каб нешта падобнае не сталася ў Злучаных Штатах, г. зн. каб беларусы не ўзмоцніліся, не арганізаваліся і не выраслі ў сілу, з якою трэба лічыцца. Таму яны адчулі неабходнасць прэвентыўных захадаў, якія палягалі ў стварэнні лева-камуністычных арганізацый у беларускіх іміграцыйных масах. Бясспрэчна, камуністы ведалі таксама, што, пакуль Савецкая Беларусь была занятая сваімі праблемамі, беларускія актывісты ў Заходняй Беларусі змагаліся з палякамі, а беларускі актыў у Злучаных Штатах быў малалікі і параўнальна слабы. Неабходна было стаць у авангардзе беларускае грамады так, каб, калі спатрэбіцца, беларускія камуністычныя лідары былі гатовыя заняць ключавыя пазіцыі. Усе гэтыя развагі змушалі камуністаў браць ініцыятыву арганізацыі і частковага ўсведамлення беларускіх работнікаў у Амерыцы. І гэта яны рабілі на працягу 1920-х гадоў.

Перш за ўсё была распачатая прапаганда дасягненняў Савецкае Беларусі і асвятленне барацьбы беларускага народа пад Польшчай у газетах *«Русский Голос»* і *«Новый Мир»* ды ў некаторых іншых выданнях. Пачалася шырокая кампанія сярод беларускіх работнікаў з мэтаю стварэння арганізацый дапамогі беларусам пад Польшчаю і ўсталявання больш цесных кантактаў з Савецкаю Беларуссю.

Моцна ўзняліся антыпольскія пачуцці сярод амерыканскіх беларусаў і праз канфрантацыі на рэлігійнай глебе. З нічым не абгрунтаваных прычынаў польскія палітычныя і рэлігійныя ўлады патрабавалі ўсіх рыма-каталікоў у Польшчы лічыць палякамі. Аднак беларусы-каталікі не хацелі быць палякамі, бо яны лічылі сябе і былі беларусамі. Да таго ж у Заходняй Беларусі дзеіла вялікая актыўная група беларускіх

ксяндзоў. З добраслаўлення ўрада польская каталіцкая іерархія выступіла супраць іх з жорсткімі рэпрэсіямі, выслаўшы некаторых у Заходнюю Еўропу, іншых — на Далёкі Усход, а а. Вінцэнта Гадлеўскага пасадзіўшы за краты.

Цярпелі ад польскіх уладаў і праваслаўныя, і таму Руская праваслаўная царква ў Амерыцы арганізавала адмысловыя групы дапамогі беларусам у Польшчы, такія як Народнае брацтва заходніх рускіх у Паўночнай Амерыцы, заснаванае ў 1921–1922 гадах, або Камітэт абароны праваслаўя і рускае меншасці ў Польшчы, заснаваны ў канцы 1930-х гадоў. Гэтыя групы заклікалі беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы супрацьстаяць польскім нападам і захоўваць праваслаўную веру[20].

Такая палітыка польскіх уладаў мела велізарныя негатыўныя вынікі: яна сеяла неспакой сярод беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах і стварала прыдатную глебу для камуністычнае прапаганды.

Камуністычныя групы як найлепей выкарыстоўвалі гэтую сітуацыю. Ведаючы, што шмат беларускіх імігрантаў у Злучаных Штатах паходзяць з Заходняе Беларусі, левыя актывісты пачалі ствараць Беларускія народныя таварыствы, якія былі звязаныя з арганізацыямі накшталт МОПРа. Звяртаючыся да беларускіх імігрантаў, яны пісалі:

> *Вас* (беларусаў. — *В. К.*) *так шмат ва ўсіх прамысловых гарадах Злучаных Штатаў... Вы мусілі б пайсці за прыкладам вашых італьянскіх таварышаў, якія арганізавалі ў Злучаных Штатах вельмі эфектыўныя антыфашысцкія групы*[21].

Беларускія народныя таварыствы былі заснаваныя скрозь у большых і меншых гарадах: у Бостане і Лорэнсе (штат Масачусэтс), Чыкага (штат Ілінойс), Дэтройце і Грэнд-Рэпідсе (штат Мічыган), Геры (штат Індыяна), Нью-Ёрку і Бафала (штат Нью-Ёрк), Пасейку і Ньюарку (штат Нью-Джэрсі), Філадэльфіі і Уілкс-Бэры (штат Пенсільванія)[22]. Актыўна агітавалі аб дапамозе беларускім палітвязням у Польшчы такія групы, як Камітэт дапамогі палітвязням у Польшчы, Бабруйскі работніцкі гурток, Рускі прагрэсіўны клуб у Омаха (штат Небраска), Таварыства руска-амерыканскіх грамадзянаў у Заходняй Філадэльфіі, Саюз рускіх пралетарыяў і сялянаў у Амерыцы, «Селянін» (штат Нью-

---

[20] The Orthodox Church of America. Dept. of History and Archives. Syosset (NY). Folder Western Russians in Poland; ibid. Борьба за Русь. Нью-Йорк. 1922. № 1.

[21] Новый Мир. Нью-Йорк. 1927. 19 марта.

[22] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 24 марта, 6, 13 июня; 1928. 7, 18, 20, 21 мая, 18, 27 июля.

Ёрк) ды іншыя «рускія прагрэсіўныя» арганізацыі[23]. Быў заснаваны нават Агульнаамерыканскі камітэт дапамогі народам Заходняе Беларусі[24]. Сталіся звычайнымі, прыкладам, такія паведамленні:

Масавы мітынг беларусаў у Грынпойнце (Бруклін). У нядзелю 6 лютага 1927 года а 2 гадзіне папаўдні ў Рускім народным доме, 106 Клэй стрыт, у Брукліне (Грынпойнт) адбудзецца масавы мітынг беларусаў для арганізацыі маральнае і матэрыяльнае дапамогі беларускім работнікам і сялянам, якія пакутуюць пад невыносным ярмом польскіх паноў. Ніводзін беларус, які жыве тут, не павінен заставацца абыякавы да тае гераічнае і шматпакутнае барацьбы, якую вядуць там, на бацькаўшчыне, нашы браты, якія імкнуцца вызваліцца ад панскага ярма.

На мітынгу выступіць тав. Асташэўскі, будзе таксама дадзеная магчымасць выказацца ўсім ахвотным. Будуць чытацца лісты, атрыманыя з Беларусі.

Прыходзьце ўсе, каб дапамагчы арганізаваць пасільную дапамогу нашым братам, якія пакутуюць на бацькаўшчыне[25].

Газета «*Русский Голос*» падала зацемку пра той самы сход, але ў трохі іншым тоне:

Першы мітынг беларусаў, які адбыўся ў Грынпойнце 28 студзеня, сабраў шмат публікі. Быў зачытаны цэлы шэраг лістоў з Беларусі, якая цяпер знаходзіцца пад польскаю ўладаю.

Карэспандэнты апісваюць прыгнёт, пад якім жыве беларускі народ у Польшчы. На сходзе было аднагалосна пастаноўлена арганізаваць Саюз беларусаў у Грынпойнце, дзе большасць выхадцаў з Расіі належыць да беларусаў.

Сёння а 2 гадзіне папаўдні адбудзецца другі мітынг беларусаў у Рускім народным доме, 106 Клэй стрыт. Запрашаюцца ўсе, хто падтрымоўвае ідэю аб'яднання беларусаў[26].

У выніку ў Брукліне было заснавана некалькі Беларускіх народных таварыстваў, якія былі цэнтралізаваныя пад шыльдаю Саюза беларусаў горада Брукліна[27].

[23] Русский Голос. Нью-Йорк. 1926. 26 янв., 3 февр.; 1927. 17 февр., 21, 23 апр.; 1929. 26 окт., 4 нояб.; 1930. 17, 23 окт., 13 дек.; 1931. 13 янв.

[24] Новый Мир. Нью-Йорк. 1928. 21 апр.

[25] Новый Мир. Нью-Йорк. 1927. 5, 12 февр.

[26] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 6 февр.

[27] Гутарка аўтара з Васілём Смыгам, беларускім імігрантам, жыхаром Нью-Ёрка ад 1911 года, 1968; Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 8 июня; Новый Мир. Нью-Йорк. 1928. 21 апр.

Падобныя арганізацыі былі закладзеныя ў Чыкага (склад кіраўніцтва: Ф. Літола, рэгістрацыйны сакратар; А. Румак, фінансавы сакратар; І. Зырко, скарбнік; І. Сямашка, прадстаўнік цэнтральнае арганізацыі, г. зн. Міжнароднае рабочае дапамогі; А. Жыронас, прэсавы рэферэнт), Нью-Ёрку і штаце Нью-Джэрсі. Усюды арганізоўваліся мітынгі пратэсту супроць дзеянняў польскіх уладаў у Заходняй Беларусі[28].

Калі пачыналася гэтая інспіраваная камуністамі кампанія стварэння беларускіх арганізацый, яна сутыкнулася з шэрагам лакальных праблемаў. Напрыклад, у Нью-Ёрку беларусы хацелі сфармаваць незалежную беларускую арганізацыю, якая мелася б стацца працягам Беларускага таварыства, якое існавала ў горадзе ў 1921—1922 гадах. Пра гэта паведаміў аўтару ў 1965 годзе Сцяпан Жукоўскі, беларускі імігрант, старажыл Нью-Ёрка[29]. Такая арганізацыя ніколі не была заснаваная з прычыны непаразуменняў паміж беларускімі актывістамі і камуністамі. Пра гэта дазваляе меркаваць і адна з надрукаваных справаздачаў. Вось што сп. Сымон Салкоўскі, адзін з ініцыятараў новае беларускае арганізацыі, выказаў у лісце ў «*Русский Голос*»:

У адказ на шматлікія запыты рускіх імігрантаў, звернутыя да мяне як да былога часовага сакратара ініцыятыўнае групы Саюза беларусаў для дапамогі Заходняй Беларусі, я лічу сваім абавязкам выступіць з гэткаю заяваю: на супольным сходзе ініцыятыўнае групы і камісіі, адказнае за складанне праекта статута будучага Саюза беларусаў, узніклі спрэчкі ў пытаннях тактыкі аказання дапамогі Заходняй Беларусі, а таксама вакол структуры будучае арганізацыі. Некаторыя ўдзельнікі сходу выказвалі думку, што кіраўніцтва ў арганізацыях такога тыпу мусіць належаць Камітэта рускіх арганізацый дапамогі Заходняй Беларусі[30].

У гэтым выпадку сталася так, што левае кіраўніцтва страціла давер да людзей накшталт Салкоўскага, якія лічылі, што ў справах, якія датычаць Беларусі, кіраўнічая роля мусіць належаць этнічным беларусам, а не Камітэту рускіх арганізацый. Камуністы падазравалі, што беларускія лідары — Язэп Варонка, Янка Чарапук ды іншыя — маглі мець уплыў на такіх людзей, як Сымон Салкоўскі. З гэтае прычыны левы друк узмоцніў і пашырыў кампанію нападаў на беларускае кіраўніцтва. Галоўнымі аргументамі нападаў было тое, што Варонка

[28] Гутарка аўтара з Раманам Сакальчуком, 1973; Палуян, У. Беларуская Сялянска-Работніцкая Грамада. Мінск, 1967. С. 201; Новый Мир. Нью-Йорк. 1927. 5 марта; 1928. 14 апр.; Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 17 янв., 28 февр.

[29] Гутарка аўтара з Сцяпанам Жукоўскім, 1965.

[30] Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 1 дек.

і ягоныя беларускія сябры былі ворагамі рабочага класа, што яны хацелі скінуць савецкі ўрад, агітавалі імігрантаў галасаваць за капіталістычныя партыі і г. д. Гэтыя атакі на паасобных беларускіх лідараў працягваліся дзесяцігоддзямі[31].

Камуністы заахвочвалі беларускіх імігрантаў наведваць бацькаўшчыну, трымалі кантакты з рэпатрыянтамі і выступалі з заклікамі да беларускіх сяброў іншых «рускіх» арганізацый:

Заклікаем сяброў гэтых арганізацый падтрымаць вядомага беларускага палітычнага лідара Браніслава Тарашкевіча і выказаць асуджэнне польскаму фашысцкаму ўраду, вязнем якога ёсць Тарашкевіч. Вышэй згаданыя арганізацыі амаль цалкам складаюцца з асобаў, якія паходзяць з Заходняе Беларусі, якая цяпер стогне пад польскім ярмом[32].

Камуністычная прапаганда гэтых левых групаў была даволі эфектыўная; яны ўсталявалі пісьмовыя кантакты з бацькаўшчынаю і замежжам. Вось тыповыя прыклады такіх «кантактаў», як яны рэкламаваліся ў шматлікіх публікацыях. Ліст у газету *«Русский Голос»* (Нью-Ёрк) ад Таварыства палітычных эмігрантаў з Заходняе Беларусі з сядзібаю ў Маскве:

Дарагія таварышы!

Таварыства палітычных эмігрантаў з Заходняе Беларусі даведалася з друку, што ў Чыкага ёсць беларуская арганізацыя, падобная да нашай. Завецца яна «Камітэт дапамогі палітвязням у Польшчы». Мэты гэтае арганізацыі ідэнтычныя нашым.

Мы ведаем, што група імігрантаў у Злучаных Штатах, якая называецца «рускімі імігрантамі», на тры чвэрці складаецца з беларусаў, большасць з іх паходзіць з Заходняе Беларусі, гэта значыць з Гарадзенскае, Віленскае ды часткова з Менскае і Сувальскае губерняў.

Далей у лісце разглядаецца праграма арганізацыі ды яе захады ў справе дапамогі і пашырэння інфармацыі пра Заходнюю Беларусь, а таксама сцвярджаецца, што зверствы палякаў над беларусамі перавышаюць зверствы «Мікалая Крывавага». Таварыства заклікае беларусаў-амерыканцаў і амерыканскі народ дапамагчы беларускім палітвязням, просячы, каб іхны ліст быў надрукаваны ў прыхільных выданнях. Ліст падпісаны: старшыня Чудзёнак, сакратар Ромаш[33].

---

[31] Новый Мир. Нью-Йорк. 1932. 11 июня; Белорусская Трибуна. Чикаго. 1932. № 11; Папка Я. Варонкі ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[32] Новый Мир. Нью-Йорк. 1932. 3 дек.

[33] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 17 февр. Гл. таксама: Сялянская Ніва. Вільня. 1926. 25 жн.; Савецкая Беларусь. Мінск. 1926. № 156.

Камуністычная прапаганда ў сваіх імкненнях пасеяць неспакой у грамадзе часам губляла пачуццё рэальнасці. Добрым прыкладам можа быць гэткі ліст:

Геры, штат Індыяна. У Амерыцы шмат беларусаў. Няма ў свеце гэткае краіны, куды б праклятыя польскія ўлады не змусілі б эміграваць беларусаў[34].

Гэтае цверджанне выяўляе глыбокую наіўнасць. Як выглядае, карэспандэнт не ведаў, што большасць беларусаў эмігравала задоўга да таго, як у 1918–1920 гадах адрадзілася Польская дзяржава.

Левыя беларускія арганізацыі друкавалі свае заклікі ў падтрымку Заходняе Беларусі ў самых розных перыядычных выданнях, падмацоўваючы іх аўтарытэтнымі подпісамі:

Далоў польскіх фашыстаў — катаў прыгнечаных народаў! Хай жывуць рэвалюцыйныя рабочыя масы Польшчы, Заходняе Украіны і Заходняе Беларусі, магільшчыкі польскага фашызму! Хай жыве Уз'яднаная Савецкая Украіна і Уз'яднаная Савецкая Беларусь!

Пад заклікам падпісалася шмат пісьменнікаў, сярод іх Анры Барбюс, Луі Арагон, Аптан Сінклер, Майкл Гоўлд і Джон Дос Пасас[35].

Гульня на нацыянальных пачуццях была добра прадуманая камуністамі. Калі яны ўважалі гэта дарэчным і карысным, яны ўжывалі нават беларускую мову. Гэтак было з рэзалюцыяй, прынятаю на з'ездзе Беларускіх баявых рэвалюцыйных арганізацый 25 красавіка 1932 года ў Савецкай Беларусі і надрукаванаю ў газеце *«Новый Мир»*[36]. Тэма гэтага з'езда і змест рэзалюцыі датычаць Алабамскага лінчавання (справа Скотсбара). Беларускія баявыя рэвалюцыйныя арганізацыі выказваюць салідарнасць з амерыканскімі камуністамі. Каб падкрэсліць нацыянальны аспект, рэзалюцыя, напісаная на беларускай мове, была змешчаная ў рускамоўнай газеце, што адразу кідалася ў вочы чытачу.

Каб ажывіць кантакты беларускіх імігрантаў у Амерыцы з бацькаўшчынай ды ўславіць камуністычную эканамічную палітыку і савецкі лад жыцця, савецкія ідэолагі выбралі адмысловы прапагандны метад: інтэнсіўную кампанію ліставання. Пачынаючы з сярэдзіны 1920-х гадоў гэты праект, задуманы ў Маскве, быў спушчаны да ўзроўню саюзных рэспублік.

---

[34] Новый Мир. Нью-Йорк. 1937. 27 нояб.

[35] Soviet Literature in 1931 // Literature of the World Revolution. Moscow. 1931. № 1. P. 126–127.

[36] Новый Мир. Нью-Йорк. 1932. 28 мая.

Шмат якія ўсесаюзныя і рэспубліканскія выданні мелі адмысловыя аддзелы міжнароднае пошты, як, прыкладам, у Беларусі газеты «Звязда», «Віцебскі пралетары», «Палеская праўда» ды іншыя. Міжнародная перапіска вялася таксама на ўзроўні паасобных прадпрыемстваў. У 1926 годзе ў Менску было заснаванае Бюро міжнароднае рабочае сувязі. Паводле звестак гэтае арганізацыі, Савецкая Беларусь атрымала і даслала 4035 лістоў, а ў 1926–1927 гадах — 4209 лістоў[37].

У кампаніі ліставання ў Злучаных Штатах выкарыстоўваліся галоўным чынам рускамоўныя газеты, такія як *«Новый Мир»* і *«Русский Голос»*. Лісты часта былі напісаныя па-беларуску. Былі яны вельмі наіўныя, поўныя таннае прапаганды, неадпаведныя рэальным умовам, хоць яны пісаліся прафесійнымі рэдактарамі, якія ведалі Злучаныя Штаты больш тэарэтычна, чым практычна. Колькі прыкладаў гэткіх лістоў дадуць уяўленне пра агульны іх тон і змест:

Ліст з Савецкага Саюза. «Добры дзень, наш дарагі сябар Міхаіл Кукрэш! Вы пыталіся ў мяне пра дактароў і аптэкі. Спярша пра дактароў. Дактары ў нас увесь час на дзяржаўнай зарплаце. Калі гараджанін або селянін прыходзіць да доктара, доктар аглядае яго, дае рэцэпт і за гэта атрымвае ад пацыента падзяку. Дактарам не дазваляецца браць плату з пацыентаў. Усе аптэкі належаць дзяржаве; прыватных аптэк няма. За лекі раней не плацілі. Але, здаецца, два месяцы таму назад пачалі плаціць, але вельмі малы працэнт. У нас няма прыватнае ўласнасці, усё дзяржаўнае. Мы ведаем толькі адно, што лясы, палі, моры, фабрыкі, жывёла і г. д. належаць рабочым і сялянам. Гаспадар усяго гэтага — пралетарская дзяржава. У нас цяпер няма майго-твайго, а ўсё наша. Гэта цудоўна для рабочых і сялянаў, але вельмі балюча для кулакоў і буржуазіі. Цікава зазначыць, што марка для звычайнага замежнага ліста каштуе 15 капеек. Я вам пісаў раней, што хуткасць савецкіх самалётаў — 300 км на гадзіну, але гэта няпраўда — не 300, а 600 і болей. Так што вораг Савецкага Саюза мусіць берагчы сваё варожае вуха, бо сталёвая птушка з чырвонаю зоркай можа адарваць не толькі вуха, але і галаву. Зараз, у канцы кастрычніка, савецкія чырвоныя байцы атрымалі новую форму. Старыя карычневыя шынялі замянілі новымі — сталёвага колеру. Вельмі прыгожыя чырвоныя байцы, яны апранутыя на славу сусветнага пралетарыяту і на страх буржуям і кулаком.

Дарагі Майк! У нас цяпер быць і глядзець на ўсё — добра, жыццё ў нас цэняць, і жыццё нашае вельмі цікавае. Вось, для прыкладу, чырвоны камандзір і чырвоны баец — радавы салдат ходзяць разам па вуліцах, адзін аднаго цыгаркамі частуюць, ставяцца адзін да аднаго, як родныя браты, разам гуляюць, смяюцца, часамі разам выпіваюць па шклянцы піва або віна. Калі на ўсё гэта глядзіш сваімі вачыма, дык душа радуецца. Бо ж я сам быў артылерыст царскай арміі і калі сустракаўся з царскім афіцэрам, дык выцягваўся, як барабанная скура... Нашага байца не звядуць з дарогі папы, ксяндзы і рабіны. З ім трэба ўмець весці размову.

Дарагі Майк! Хай Нестар прыяжджае ў Савецкі Саюз, тут ён будзе працаваць і жыць не горш, чым у Амерыцы...

30 кастрычніка 1935 г.
Б.С.С.Р.
Горад Бабруйск,
Акцябрская вул., 124
Шардыка Васіль Дарафеевіч»[38].

Лісты адрасаваліся фермерам, работнікам, у школы, паасобным імігрантам.

Вось, прыкладам, ліст фермеру:

Прывітанні ад беларускага калгаса «Барацьбіт» газеце «Новый Мир»! Наш калгас змагаецца за справу Рабочых і Сялянаў, і мы звяртаемся да бедных амерыканскіх фермераў[39].

Або гэткае:

Мы, беларускія калгаснікі, вельмі шчаслівыя, што намі кіруе наш любімы Сталін, і мы ганарымся тым, што будуем сацыялізм[40].

У іншым лісце, адрасаваным амерыканскаму сябру, прасілася аб фінансавай дапамозе на пабудову школы. Спачатку гэты даўгі ліст тлумачыць, як маладое пакаленне пачало разумець важнасць умення чытаць і пісаць,

і ўсё гэта дзякуючы нашаму новаму ладу. Каб дасягнуць адукацыйных мэтаў, нашая камсамольская арганізацыя пастанавіла пабудаваць школу. Аднак, з прычыны вайны і бандыцкіх разбурэнняў, краіна не можа сабе дазволіць цалкам аплаціць будоўлю школы. І таму мы вырашылі напісаць у Амерыку.

Далей у лісце абяцаюць цёпла прыняць амерыканскіх дзяцей беларускага паходжання і дапамагчы ім у вучэнні, калі яны прыедуць у Беларусь. Канчаецца ліст так: *«Спадзяемся, што наша просьба будзе пачутая і вы дапаможаце нам»*[41].

---

[37] Вопросы истории. Минск, 1980. С. 32–42.

[38] Новый Мир. Нью-Йорк. 1934. 5 мая; 1935. 29 нояб.

[39] Новый Мир. Нью-Йорк. 1936. 6 апр.

[40] Новый Мир. Нью-Йорк. 1935. 13, 16, 30 дек.; 1936. 16 янв.

[41] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 25 авг.

У канцы 1920-х і на пачатку 1930-х гадоў пачалася шырокая і інтэнсіўная кампанія па зборы сродкаў для набыцця трактароў і грузавікоў. Трэба сцвердзіць, што камуністычныя групоўкі, заявіўшы і распачаўшы шырока трубіць пра патрэбу дапамогі Беларусі, вельмі ўдала выкарысталі папярэднія дасведчанні ў такім пачынанні. Вядомая справа, уся Беларусь і заўсёды з прыемнасцю і ўдзячнасцю прымала амерыканскую дапамогу. А дапамога ішла і грашыма, і пасылкамі як індывідуальных эмігрантаў, так і арганізацыйная. Беларускія арганізацыі ў Чыкага дапамагалі беларускім школам. Амерыка стварыла вялікую арганізацыю — АРА — «Амерыканская адміністрацыя дапамогі», якая ў 1919—1923 гадах шырока дапамагала харчамі, лекамі ў еўрапейскіх краінах, улучна з Беларуссю, і пакінула незабыўны пазітыўны ўспамін. Дык чаму ж не кінуцца ў дапамогу Беларусі, з чым прыйдзе і камуністычная першая мэта — пашырэнне камунізму[42]? Мітынгі і сходы адбываліся ў дзясятках гарадоў і мястэчак. Практычна ўсе прасацыялістычныя — «рускія» і «нярускія» — арганізацыі адгукнуліся на гэты псіхоз куплянння амерыканскіх трактароў і высылання іх у СССР. Праграма пашырылася не толькі на гарады, а таксама на парафіі і індывідуальных асобаў[43].

Шматлікія арганізацыі заснавалі Фонд трактароў і грузавікоў. Беларуская левая арганізацыя Камітэт дапамогі Заходняй Беларусі была адным з актыўных заснавальнікаў гэтага фонду. Кампанія мела поспех сярод амерыканскіх беларусаў. Аўтар гутарыў з дзясяткам беларускіх імігрантаў-старажылаў, якія не раз выкладалі сотні даляраў на гэтую аферу[44].

Беларускія імігранты былі найлепшай глебаю для такіх мерапрыемстваў з некалькіх прычынаў. Па-першае, таму, што ім былі знаёмыя патрэбы сельскагаспадарчае працы. Па-другое, яны добра ведалі рэальнае становішча сельскае гаспадаркі на бацькаўшчыне. Па-трэцяе, яны верылі, што гэта быў найлепшы шлях памагчы сваім блізкім на

[42] У гэтай кнізе мы не даследуем шматгадовае працы *ARA* ў Беларусі, хоць, безумоўна, гэтая тэма ўваходзіць у шырокае разуменне беларускай дзейнасці і амерыканска-беларускіх дачыненняў. Тэма амерыканскай дапамогі Беларусі разглядалася і сп-няй Алесяй Кіпель (гл.: Запісы БІНіМ. № 16. Нью-Ёрк, 1978. С. 61—83) і грунтоўна распрацаваная сп. А. Лукашуком у кнізе «Прыгоды АРА ў Беларусі» (Прага, 2005) ды ў артыкуле У. Снапкоўскага ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі» (Т. 6. Кн. 2. 2004).

[43] Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 18 нояб.

[44] Гутаркі аўтара з «старымі» імігрантамі ў Саўт-Рыверы, Нью-Брансвіку і Пасейку, штат Нью-Джэрсі.

Беларусі. Таму цалкам натуральна, што яны адгукнуліся на гэты заклік: сотні тысячаў амерыканскіх даляраў былі сабраныя і на іх былі купленыя машыны.

Аднак разам з трактарамі саветам былі патрэбныя і кадры: трактарысты, механікі і г. д. Яны звярнуліся па дапамогу і атрымалі яе праз розныя арганізацыі. Тэхнічныя вучэльні для трактарных механікаў былі адчыненыя на Манхэтэне і ў Брукліне, выпускнікоў якіх заахвочвалі ехаць у СССР даглядаць амерыканскія трактары і вучыць гэтай справе савецкіх спецыялістаў. Дзейнасць гэтых вучэльняў шырока рэкламавалася ў друку, і з гутарак вядома, што іх наведвалі сотні беларусаў[45].

Сам Генры Форд спрыяў дапамозе СССР і вербаваў працаўнікоў. Людзі верылі ў змены, ехалі туды і зніклі. Выдатна лёс такіх добраахвотнікаў працаваць у СССР апісаны ў кнізе Карла Тобіена[46].

Даволі шмат беларусаў выехалі ў Савецкі Саюз з амерыканскімі трактарамі. Ніхто з іх не трапіў на Беларусь. У лісце ад аднаго былога студэнта гаворыцца, што гэтыя механікі, якія паехалі ў СССР, сутыкнуліся з праблемамі, як толькі прыбылі ў Маскву: ім не казалі, дзе яны будуць працаваць. Шмат хто з іх хацеў паехаць на Каўказ. Адзін сведка паведаміў аўтару гэтае кнігі, што каля дзясятка хацелі паехаць у Беларусь[47]. Замест гэтага савецкія ўлады паслалі механікаў туды, дзе, паводле іх, яны былі найбольш патрэбныя.

Каб падтрымоўваць актыўнасць іміграцкіх масаў, камуністы заахвочвалі іх святочна адзначаць Дзень МОПРа, Першае траўня, Жаночы дзень і г. д.[48].

Такая прапагандная дзейнасць камуністаў сярод іміграцкіх масаў працягвалася ў 1920, 1930 і 1940-я, а ў пэўнай ступені і да 1970-х гадоў. За гэты час шмат пракамуністычных арганізацый, асабліва тыя, што былі створаныя з канкрэтных палітычных прычынаў, прыкладам для падтрымкі Грамады, спынілі сваё існаванне. Аднак арганізацыі, створаныя імігрантамі з свае ўласнае ініцыятывы, жылі далей, частка з іх захавалася і да сёння. Гэта, прыкладам, Дэтройцкае міжнароднае кааперацыйнае таварыства, Руска-амерыканскае жаночае таварыства ды іншыя.

[45] Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 18 дек.; 1931. 13, 14 янв., 11, 19, 20 февр.; Новый Мир. Нью-Йорк. 1932. 25 июня.

[46] Tobien, Karl. Dancing under the red star: the extraordinary story of Margaret Werner, the only American woman to survive Stalin's gulag. Colorado Springs: Waterbrook Press, 2006. — 368 p.

[47] Гутарка аўтара з Антонам Дзем'янчуком, сведкам тых падзей, 1968; Новый Мир. Нью-Йорк. 1932. 21 мая.

[48] Веснік БДУ. Сер. 3. 1984. № 3. С. 6.

Адна з гэткіх «прагрэсіўных» левых арганізацый і цяпер адыгрывае значную ролю. Гэта Рускае народнае таварыства ўзаемадапамогі ў Амерыцы. Сярод яе сяброў шмат беларусаў: галоўным чынам другое і трэцяе пакаленні амерыканцаў беларускага паходжання. Арганізацыя мае свае карані ў Рускім праваслаўным каталіцкім таварystве ўзаемадапамогі ў Амерыцы, якое было створанае ў 1895 годзе, а потым у брацтве, званым Народнае таварыства ўзаемадапамогі імя Аляксандра Неўскага, якое было зарэгістраванае ў Пенсільваніі ў 1920 годзе як страхавая арганізацыя. Паступова павялічваючы сяброўства, яно сталася вядомае ў 1924 годзе як Рускае народнае таварыства ўзаемадапамогі ў Амерыцы (РНОВ)[49]. Ад 1920-х гадоў гэтая арганізацыя называла сябе прагрэсіўнай і трымалася сацыялістычна-камуністычнае ідэалогіі. У 1936 годзе яна злучылася з Міжнародным камуністычным таварыствам і з Міжнародным камуністычным ордэнам, стаўшыся рускім аддзелам гэтае міжнароднае арганізацыі, г. зн. Руска-амерыканскаю секцыяй Міжнароднае рабочае арганізацыі. Даніла Казушчык, генеральны сакратар секцыі, паведамляў, што найхутчэй колькасць сяброў павялічвалася паміж 1931 і 1935 гадамі, калі яна дасягнула 8639 чалавек[50]. У 1944 годзе арганізацыя пачала называцца Амерыканска-рускім таварыствам узаемадапамогі (*АРОВ*), і пад гэтым назовам яна вядомая і сёння. Адзін з кіраўнікоў гэтае арганізацыі, Якаў Эберхард, сказаў пра нацыянальны склад «рускае» калоніі:

Руская калонія, як у нас прынята называць, складаецца пераважна — можа быць, на 90 % ці болей — з выхадцаў з былых заходніх губерняў Гарадзенскае, Менскае і Валынскае, г. зн. галоўным чынам з Беларусі[51].

У працэсе свайго фармавання *АРОВ* паглынула шматлікія меншыя «рускія» арганізацыі, як, прыкладам, таварыства «Сялянін» (Нью-Ёрк), Рускі драматычны клуб (Бостан), Рускую рабочую арганізацыю (Балтымар) і г. д., даўшы ім нумарную шыльду: «Аддзел №...». Шмат мясцовых клубаў гэтае арганізацыі насілі імёны выдатных рэвалюцыйных ідэолагаў: прыкладам, аддзел № 65 у Нью-Ёрку стаўся Таварыствам імя Чарнышэўскага (257 Іст 10 стрыт), аддзел № 62 — Таварыствам імя Горкага і г. д.[52].

[49] Тридцать лет АРОВ. 1920–1950: Юбилейный Сборник. Нью-Йорк, 1950. С. 11–12.

[50] Тридцать лет АРОВ... С. 16.

[51] Тридцать лет АРОВ... С. 42.

[52] Тридцать лет АРОВ... С. 46–47; Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 26 окт., 4, 17 нояб.; 1930. 26 сент., 10 окт.; Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1958. № 56. С. 21.

У другой палове XX стагоддзя гэтая арганізацыя налічвала каля сотні аддзелаў і далучаных групаў па ўсёй краіне і выконвала шырокія сацыяльныя і культурныя праграмы (галоўны асяродак дзейнасці — *АРОВ*-Парк у штаце Нью-Ёрк), а да нядаўнага часу падтрымоўвала блізкія кантакты з рознымі савецкімі і беларускімі арганізацыямі.

Як цікавы факт трэба адзначыць тое, што з беларускім левым рухам былі звязаныя не толькі этнічна беларускія іміграцкія масы, але нават і такія арганізацыі, як магутная леваліберальная група Саюз грамадзянскіх свабодаў, базаваная ў Нью-Ёрку, або Ліга абароны правоў чалавека і грамадзяніна. Гэтыя арганізацыі збіралі сродкі і перадавалі дапамогу падчас судовага працэсу над беларускім камуністам Сяргеем Прытыцкім, якога судзілі ў Польшчы ў 1937 годзе за палітычнае забойства[53]. Карацей кажучы, зацікаўленасць у развіцці нацыянальнага руху або ў ягонай падтрымцы ўзнікала толькі тады, калі адчувалася неабходнасць у выкарыстанні беларусаў як інструменту ў дасягнені асноўнае мэты камуністаў — сусветнае рэвалюцыі.

Падсумоўваючы разгляд арганізацыйнае дзейнасці і структуры левых і пракамуністычных арганізацый з значным беларускім сяброўствам, важна адзначыць, што хоць у 1920–1940-я гады Савецкі Саюз быў слабы ды меў перад сабою шэраг унутраных і знешніх праблем, тым не менш ён вёў актыўную прапагандную кампанію, кіраваную за межы краіны. Гульня з нацыянальнымі пачуццямі іміграцкіх масаў была адным з добра правераных і надзейных метадаў працы камуністычнага кіраўніцтва.

Калі збіраліся матэрыялы і пісалася гэтая кніга, мы, аналізуючы актыўнасць тагачасных беларускіх масаў, асабліва ў часы дзейнасці і разгрому Беларускай грамады ў Польшчы (сярэдзіна — канец 1920-х гадоў), шмат разоў выказвалі меркаванні, падмацаваныя фактамі, падзеямі, што камуністы ў той час мабілізавалі эмігрантаў з Беларусі, асноўным чынам з Заходняй Беларусі, у камуністычны рух праз арганізацыю псеўданацыянальных беларускіх арганізацый. Было гэта асабліва відавочным, калі пачаліся дзікія напады на беларускія нацыянальныя арганізацыі і іх лідараў Янку Чарапука, Язэпа Варонку і іншых.

Цяпер з'явілася публікацыя гісторыка Аляксандра Пашкевіча, якая базуецца цалкам на архіўных дакументах, у якой выдатна раскрываецца дзейнасць камуністаў сярод беларусаў ЗША ў 1920–1930-я гады ды першакласна, пераканальна сцвярджаюцца нашыя погляды на

[53] Wilenchik, W. Die Partisanen Bewegung in Weissrusland, 1941–1944. Berlin, 1984. S. 145–146.

камуністычную дзейнасць сярод беларусаў Амерыкі ў першай чвэрці XX стагоддзя[54]. Для больш шырокага азнаямлення і падтрымкі нашых разваг прыводзім пасажы з гэтае важнае і своечасовае працы:

У студзені 1927 г. улады Польскай Рэспублікі распачалі акцыю па ліквідацыі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады (БСРГ) — найбуйнейшай беларускай арганізацыі ў гэтай краіне. Колькасць сяброў БСРГ на час дэлегалізацыі складала, паводле розных ацэнак, ад 100 да 120 тысячаў чалавек. […]

Камуністам у Менску і Маскве не была выгадная шырокамаштабная кампанія па абароне Грамады ў БССР. […]

У той жа час, не жадаючы разгортвання асабліва шырокай пратэстнай кампаніі супраць суда над лідарамі БСРГ на тэрыторыі БССР, камуністычныя колы намагаліся выкарыстаць факт рэпрэсій супраць беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы ў інтарэсах «сусветнай рэвалюцыі». […]

Але ў той час Амерыка не заставалася ўбаку ад агульных пратэстных выступленняў, што набылі тут шырокі размах. […]

[Цытата з альманаха пра Беларускую Сялянска-Работніцкую Грамаду, які рыхтаваўся да выдання ў 1932–1933 гг.]: «Кампанія абароны Грамады не толькі праходзіла ў капіталістычных дзяржавах Еўропы. Яна адбылася і ў Амерыцы. Шмат у якіх мясцовасцях Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі былі арганізаваныя камітэты абароны Грамады. У арганізаваны камітэт абароны Грамады ў Амерыцы ўваходзілі: прадстаўнікі МОПРа, амерыканскага саюза металістаў, прафсаюзнага аб'яднання Канады і рабочай партыі, прадстаўнікі левага крыла саюза мехаўшчыкоў і працаўнікоў жаночага адзення, а таксама прадстаўнікі беларускіх, украінскіх і літоўскіх груповак і прадстаўнікі антыфашысцкага альянсу: Скот-Нірынг[55], Робер, Вэн, Тодар Дэбс, Гітлоў[56], Ольгін[57], Віктар Берген, прадстаўнікі газет “Трэйхета”, “Русский Голос” і “Новый Мир”. Арганізаваны камітэт разгарнуў вялікую абарончую кампанію па ўсёй Амерыцы. Камітэт звярнуўся да ўсіх рабочых арганізацый і ліберальных груповак з заклікам стварэння адзінага фронту за вызваленне сябраў Грамады і ўсіх палітзняволеных Польшчы. На заклік пачалі закладацца правінцыйныя камітэты абароны Грамады, якія ладзілі дэманстрацыі, мітынгі і г. д. У радзе гарадоў Амерыкі, як Чыкага, Нью-Ёрк і інш., адбыліся шматтысячныя дэманстрацыі і мітынгі, на якіх вынесеныя пратэсты і дамаганні звольніць грамадоўцаў...».

Цяпер мы маем і дакументальнае сведчанне таго, што кампанія па абароне БСРГ у ЗША арганізоўвалася і накіроўвалася камуністамі з Масквы і Менска праз адмыслова высланага эмісара. […]

Што за чалавек ездзіў вясною 1928 г. за акіян, каб даць новы штуршок беларускаму руху ў ЗША і скіраваць яго ў патрэбнае камуністам рэчышча? Звалі яго Гершан Дуа-Боген... Гершан Дуа-Боген нарадзіўся 4 сакавіка 1892 г. у польскіх Седльцах у сям'і гандлёвага агента. […] У 1911 г. выехаў на працу ў ЗША, дзе знаходзіўся да канца 1913 г. У гэты час супрацоўнічаў з Сацыялістычнай партыяй ЗША. […] Ратуючыся ад арышту, пры канцы 1921 г. Гершан Дуа-Боген зноў вяртаецца ў Польшчу, але некаторы час яшчэ застаецца сябрам Камуністычнай партыі Палестыны. […] У 1926 г. яму было даручана кіраўніцтва Цэнтральнай партыйнай школай пры ЦК КПЗБ у Менску. Адначасова Гершан Дуа-Боген з'яўляўся прадстаўніком ЦК КПЗБ пры польскай секцыі Камінтэрна.

Менавіта гэтыя функцыі выконваў Гершан Дуа-Боген, калі ў пачатку 1928 г. яго вырашылі выкарыстаць для актывізацыі камуністычнага руху за акіянам. […]

Пасля вяртання ў Польшчу Дуа-Боген некаторы час кіраваў Габрэйскім аддзелам пры Краёвым Сакратарыяце ЦК КПП, а трохі пазней, стаўшы сябрам Сакратарыята, ажыццяўляў апеку як над Цэнтральным габрэйскім аддзелам, так і над краёвымі цэнтральнымі арганізацыямі КПЗБ і КПЗУ. […] У студзені 1942 г. з дапамогай Камуністычнай партыі ЗША яму ўдалося перабрацца з Францыі на Кубу... Загінуў 12 лютага 1948 г. у аўтамабільнай аварыі, калі ехаў на спатканне з жонкай і сынам пасля шматгадовага расстання. […]

Накіраванне чалавека кшталту Гершана Дуа-Богена ў Амерыку дзеля арганізацыі там кампаніі ў абарону разгромленай польскімі ўладамі Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады лішні раз пацвярджае тое, што камуністычных дзеячаў цікавіла пашырэнне толькі класавай, але ні ў якім выпадку не нацыянальнай свядомасці сярод тых выхадцаў з Беларусі, якія воляй лёсу апынуліся ў ЗША. І трэба прызнаць: Дуа-Боген ускладзеныя на яго надзеі цалкам апраўдаў. […]

[54] Пашкевіч, А. Беларуская місія габрэйскага камуніста-інтэрнацыяналіста: Стэнаграма зь дзясятага (вячэрняга) пасяджэньня й зьезду КПЗБ 4 ліпеня 1928 г. // Запісы БІНіМ. № 30. Нью-Ёрк — Менск, 2006. С. 231–245.

[55] *Скот Нірынг* (1883–1983), амерыканскі пісьменнік і журналіст, палітолаг. Аўтар шматлікіх кніг па сацыяльна-палітычных пытаннях радыкальна-дэмакратычнай скіраванасці.

[56] *Бенджамін Гітлоў* (1891–1965), амерыканскі левы палітык, сябра Сацыялістычнай партыі ЗША з 1907 года, пасля адзін з кіраўнікоў кампартыі. У 1920-я гады сябра выканкама і прэзідыума Камінтэрна. Выключаны з партыі ў 1929 годзе, у 1933 годзе канчаткова адышоў ад камуністычнага руху. Пасля гэтага пісаў антыкамуністычныя кнігі.

[57] *Мойшэ Ольгін* (*Новамыскі*; 1878–1939), пісьменнік, журналіст, грамадскі дзеяч. Нарадзіўся ва Умані (Украіна), з 1914 года жыў у ЗША. Шмат гадоў рэдагаваў левую амерыканскую газету «Ранішняя свабода». Актывіст Камуністычнай партыі ЗША, перакананы прыхільнік савецкага рэжыму.

Даклад Гершана Дуа-Богена на I з’ездзе КПЗБ...

[...] Калі ЦК мяне пасылаў у Амерыку дзеля таго, каб там правесці кампанію па абароне Грамады і з іншага боку, калі магчыма, арганізаваць беларускую секцыю, прызнаюся, я сумняваўся ва ўдалым выніку гэтай паездкі. [...]

І вось мы ўцягнулі ў гэтую кампанію ліберальную амерыканскую інтэлігенцыю. Я звязаўся з вядомымі лідарамі рабочага руху, якія былі ў Польшчы, ведалі Пілсудскага і ставяцца да яго варожа. Адзін з іх вядомы Р. Б.[58]*, і нам удалося адзіны фронт уцягнуць у партыю і прафсаюзы і амаль што ўсю амерыканскую ліберальную інтэлігенцыю, вядомых прафесараў, адвакатаў. [...]*

Мы правялі чатыры дэманстрацыі ў Чыкага, Нью-Ёрку, Бостане і К...[59]*. Апрача таго, былі высланыя 540 тэлеграмаў, амерыканскаму консулу Амбасада, Тарашкевічу, Пілсудскаму і іншым, затым удалося арганізаваць пастаянны камітэт, куды ўвайшлі 34 арганізацыі рабочых, у Бостане — 23, у Чыкага — 22 і ў К... — 13. Гэта было праведзена і ў драбнейшых гарадах, дзе пастаянны камітэт вёў кампанію супроць польскага фашызму, у абарону Грамады і палітзняволеных*[60]*.*

Калі я запытаўся, ці ёсць там беларусы, мне адказалі, што ведаюць, што ёсць руская секцыя, і магчыма, што там ёсць беларусы. Аказалася, што ў гэтай рускай секцыі няма ніводнага рускага, усе беларусы, апроч габрэяў, 95 % там беларусаў. Пайшоў да іх у арганізацыю і першае пытанне, якое яны мне задалі, што я прыехаў, каб знішчыць іхны рух. Я сказаў, што наадварот, для таго, каб стварыць беларускі рух, які нам неабходны, і яны пагадзіліся. Пасля перамоваў з партыяй мы пачалі праводзіць працу: склікалі адну канфэрэнцыю, другую, і тут прыйшлі нам на дапамогу некалькі амерыканскіх газетаў, сярод іх «Русский Голос»; яна беспартыйная, але на ўсе сто адсоткаў Савецкая. Яна нам абяцала аказаць дапамогу і сапраўды зрабіла ўсё, што толькі магла. За час майго знаходжання яна змясціла больш за 6 артыкулаў пра Грамаду ў Польшчы, што дапамагло стварыць пэўны настрой. З іншага боку, партыя разаслала цыркуляр у розныя гарады: Нью-Ёрк, Чыкага і іншыя.

[58] Расшыфраваць крыптонім не ўдалося.

[59] Шматкроп’е ў арыгінале. Магчыма, маецца на ўвазе Кліўленд.

[60] Можна меркаваць, што на ўсіх гэтых дэманстрацыях прымаліся шаблонныя рэзалюцыі, практычна ідэнтычныя з прынятай на мітынгу рускіх, польскіх, украінскіх і беларускіх рабочых у Чыкага: *«Мы, рускія, польскія, украінскія і беларускія рабочыя горада Чыкага, сабраўшыся на масавым мітынгу пратэсту супраць працэсу над прадстаўнікамі беларускай Грамады, разам з рабочымі ўсяго свету пратэстуем супроць фашысцкага ўрада Пілсудскага ў Польшчы, які хоча сілаю знішчыць арганізацыі беларускіх рабочых і сялянаў. Мы пратэстуем супроць тых жорсткіх расправаў, якія робяць польскія жандары над сябрамі Грамады»* (цыт. паводле: Мацко, А. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков (1918–1939). Минск, 1972. С. 159).

Спачатку рух быў невялікі, але дзякуючы таму, што там ёсць шмат беларусаў, якія чулі, што робіцца ў ЗБ, рух пашырыўся. Праўда, спачатку яны жахнуліся ад беларускай мовы, кажучы, як жа мы будзем пісаць нашым сваякам у Беларусь, яны нас не будуць разумець.

Потым удалося высветліць, што шмат арганізацый беспартыйных, нават царкоўных, якія былі пад уплывам папоў, далучыліся да гэтага руху[61]*.*

Я пачаў аб’езд па Амерыцы. Аказалася, што ўсюды ёсць моцныя групы. Можна лічыць, што ў Амерыцы знаходзіцца на сучасны момант прыблізна 180 тысячаў беларусаў, яны ў большасці з Гародні і Менску. Да гэтае пары ў іх не было ніякага руху. Раней прыехаў туды ВАРОНКА і ЧАРЭШКА[62]*. [...]*

Я наведаў прыблізна 15 гарадоў. Усюды быў той самы адказ, як у гарадах, так і ў маленькіх мястэчках, што яны радыя нам прыйсці на дапамогу. Мы ніколі не ўяўлялі сабе, каб нам удалася гэтая кампанія. Нам удалося звязацца з гэтымі арганізацыямі і пашырыць партыйны ўплыў. І вось у выніку гэтай кампаніі стварылася арганізацыя дапамогі Заходняй Беларусі[63]*, прычым галоўны кіраўнік гэтай арганізацыі*[64] *— адзін з лепшых таварышаў, павінен быў прыехаць са мною, але ўлічваючы тое, што гэтая арганізацыя пашырылася, нельга было яе пакінуць без кіраўніка.*

Вядома, прыйшлося сустрэцца не толькі з беларусамі, але і з габрэямі, палякамі, украінцамі і нават літоўцамі. Ёсць такі партыйны камітэт, куды ўваходзяць усе секцыі.

Што датычыць украінцаў, то я якраз прыехаў у Амерыку, калі Васылькіў і яго група адкалолася[65]*. На шчасце, аказалася, што ўсе супраць Васыльківа, усе за нас, і яны, вядома, узялі ў нашай кампаніі гарачы ўдзел.*

[61] Гэта пацвярджаецца дакументам, прынятым на 17-м з’ездзе Рускага нацыянальнага праваслаўнага таварыства, які адбыўся 21–22 красавіка 1928 года ў Чыкага, які згадваецца ў гэтай кнізе вышэй.

[62] Так у тэксце. Маецца на ўвазе вядомы беларускі дзеяч Янка Чарапук (1896–1957).

[63] Маецца на ўвазе Агульнаамерыканскі камітэт дапамогі народам Заходняе Беларусі, створаны вясной 1928 года.

[64] Асоба не выяўленая.

[65] На пачатку 1928 года група сяброў Камуністычнае партыі Заходняе Украіны на чале з лідарамі так званай большасці В. Крылыкам (Васыльківым) і Р. Кузьмою (Туранскім) адкрыта выступіла супраць рэпрэсіўнай палітыкі ў Савецкай Украіне, якую праводзіла Палітбюро ЦК КП(б)У на чале з Лазарам Кагановічам. У шматлікіх артыкулах і зваротах Васылькіў, Туранскі і іншыя сябры КПЗУ даказвалі, што ЦК КП(б)У праводзіць такую нацыянальную палітыку, якая пагражае будучыні Украіны, дамагаліся напаўнення ўкраінскае савецкае дзяржаўнасці рэальным зместам. У выніку Васылькіў і Туранскі былі абвінавачаныя ў раскольніцтве, нацыяналізме ды здрадзе і выключаныя з партыі і Камінтэрна. Акрамя іх, з партыі былі выключаныя яшчэ 1200 камуністаў — прыхільнікаў «большасці». Напрыканцы 1928 года

Што тычыцца грошай, то яны ў апошні час сталі праводзіць кампанію і, як нам паведамілі, ужо паслалі некалькі тысячаў даляраў для Заходняе Украіны і Заходняе Беларусі.

Габрэі нічога не зрабілі, але пасля майго прыезду пачалася кампанія. Можна сказаць, што габрэйская секцыя вельмі шмат нам дапамагла. Па-першае, яна самая вялікая. Яны раскіданыя паўсюдна. Я наведаў 26 гарадоў і ўсюды, акрамя рускіх таварышаў, украінскіх і польскіх, яны мне аказвалі самую шырокую дапамогу ў арганізацыі вялікіх мітынгаў. Вынікам гэтага з'яўляецца тое, што ўтварылася адмысловая беларуская арганізацыя, а перад маім ад'ездам мы стварылі габрэйскую арганізацыю, якой да гэтай пары не было, пад кіраўніцтвам партыі. [...]

Было б добра, каб пры гэтай арганізацыі самай галоўнай была руская арганізацыя, якую нам удалося стварыць. [...]

Беларуская калонія 5–6 гадоў таму была пад моцным нашым уплывам. Потым, калі пачалася рээміграцыя і лепшыя сілы рускай калоніі выехалі ў СССР, мы вельмі заслаблі. Якраз тады з'явіліся белагвардзейцы. [...]

Гэтая беларуская арганізацыя, якую мы зараз стварылі, можа аказаць нам вялікую дапамогу ў барацьбе супраць гэтых белагвардзейцаў, адкрытых і замаскаваных, якія ёсць усюды — і ў Нью-Ёрку, і ў Чыкага, і нават у Галівудзе, дзе яны служаць статыстамі. [...]

Я рэзюмую: палітычна нам шмат што ўдалося. Гэта дэманстрацыя ў Амерыцы мела велізарнае значэнне. Амерыка такая краіна, што там можна пісаць колькі заўгодна, і ніхто на цябе не зверне ўвагі, але калі ты ладзіш хоць бы маленькую дэманстрацыю, на якой будуць арыштаваныя чалавек з 15, і калі ты загадзя па тэлефоне паведаміш усім карэспандэнтам, нават рэакцыйных газетаў, што адбудзецца дэманстрацыя, то ўсе карэспандэнты абавязкова напішуць: адзін — што адбылася 5-тысячная дэманстрацыя, другі — 3-тысячная, трэці — 10-тысячная, хоць бы насамрэч было толькі 200 чалавек. Так што гэтыя 200 чалавек зрабілі вялікі шум па ўсёй Амерыцы. Тое, што амерыканская інтэлігенцыя вельмі мала мяшалася ў гэтую справу, гэта нас узмацніла і дапамагло ў нашай працы. [...]

Такім чынам, ёсць ужо беларуская арганізацыя, габрэйская арганізацыя, украінская і ёсць польская. [...]

Я спадзяюся, што тут у нас у Польшчы і ў Заходняй Беларусі будзе моцная цесная сувязь з кампартыяй Амерыкі, з яе нацыянальнымі часцінамі, з рознымі арганізацыямі, якія жывуць і звязаныя з намі і якія дапамогуць нам у нашай барацьбе да перамогі[66].

было абвешчана пра самароспуск КПЗУ, а яе лідары заявілі пра прызнанне сваіх «памылак» і выехалі ва УССР. Неўзабаве ўсе яны сталі ахвярамі сталінскіх рэпрэсій.

[66] Пашкевіч, А. Беларуская місія габрэйскага камуніста-інтэрнацыяналіста...

Арганізацыі прарасійскае арыентацыі

Шмат хто з беларускіх імігрантаў не прымаў левае ідэалогіі і лозунгаў. Такія людзі далучаліся да іншых арганізацый, некаторыя з якіх часта ставіліся з адкрытаю варожасцю да рэвалюцыйнае агітацыі, прычым не ўсе яны арыентаваліся на царкву. Сюды ўваходзяць адукацыйныя таварыствы, страхавыя арганізацыі, а таксама лакальныя клубы сацыяльнага характару. Некалькі найбольшых з іх заслугоўваюць увагі.

Прыкладам, Рускае незалежнае таварыства ўзаемадапамогі ў Чыкага. Гэтая арганізацыя мае свае пачаткі ў царкоўным брацтве пры праваслаўнай парафіі Святое Тройцы на Левіт стрыт у Чыкага. Як ужо зазначалася раней, у гэтай парафіі былі ўнутраныя непаразуменні і значная група парафіянаў, пераважна беларускага паходжання, адздзялілася ад гэтае царквы. Сярод тых, хто аддзяліўся, вяліся спрэчкі наконт заснавання беларускае арганізацыі, але ідэя гэтая не была ажыццёўленая. Вернікі, што выйшлі з парафіі Святое Тройцы, пачалі заўзята працаваць над заснаваннем новае парафіі, і неўзабаве была запачаткаваная парафія Святога Юрыя на Вуд стрыт. Было створанае таксама Свята-Юраўскае брацтва ўзаемадапамогі. Гэтая група і сталася ядром вялікае арганізацыі ўзаемадапамогі — РНЗОВ — з шматлікімі аддзеламі ў Ілінойсе, Мічыгане, Індыяне ды іншых штатах і вялікіх гарадах Сярэдняга Захаду. У склад арганізацыі ўваходзілі пераважна беларусы, шмат хто з іх займаў важныя кіраўнічыя пасады, а адзін з пачынальнікаў і актыўных арганізатараў гэтае групы, заўзяты антыбальшавік Уладзімір Ляўковіч быў беларусам з Бярозы-Картузскай. Пазней ён быў забіты левымі[67]. *«Белорусская Трибуна»* падавала такія звесткі пра склад 1-га (Чыкагскага) аддзела арганізацыі:

З Гарадзенскае губ.	*247 асобаў*
з Менскае губ.	*125 –//–*
з Віленскае губ.	*11 –//–*
з Магілёўскае губ.	*3 –//–*
з беларускае часткі	
з Чарнігаўскае губ.	*2 –//–*
Усяго	*388 асобаў*[68]

[67] Рассвет. Чикаго. 1933. 18 февр.

[68] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1932. № 13.

Выхадцы з беларускіх губерняў складалі 72 % ад усіх сяброў 1-га аддзела. Беларусы з гэтае арганізацыі прыхільна ставіліся да беларускіх этнічных арганізацый у Чыкага, аднак цікава заўважыць, што гэтая група не падзяляла ідэй беларускае незалежнасці. Яна, аднак, ахвотна пашырала заклікі ў падтрымку беларускае справы ў Польшчы.

Яшчэ адна арганізацыя, што выступала пад «рускаю» шыльдаю і складалася пераважна з беларусаў, — Рускае аб'яднанае таварыства ўзаемадапамогі (*РООВА*). Пасля доўгага манеўравання і шматлікіх арганізацыйных праблемаў яно было заснаванае ў Філадэльфіі ў 1926 годзе ў выніку зліцця пяці меншых арганізацый. У часе заснавання таварыства налічвала каля 2500 сяброў, мужчынаў і жанчын, агульны капітал складаў 56 000 даляраў. У 1938 годзе яно мела ўжо каля 4500 сяброў і валодала капіталам у 300 000 даляраў[69].

Арганізацыя ахапляла сваёю дзейнасцю ўсю краіну, але найбольш яе сяброў, што жылі на Усходзе ды ў буйных гарадах.

Ад самага пачатку таварыства стаяла на бескампраміснай антыкамуністычнай платформе. У склад арганізацыі ўваходзіла шмат беларусаў і ўкраінцаў, а некаторыя аддзелы цалкам складаліся з беларусаў[70]. Беларусы займалі і займаюць шмат кіраўнічых пасадаў.

Таварыства шырока вядомае дзякуючы сваёй гаспадарцы, якая завецца *«Фарма РООВА»* і размяшчаецца ў мясцовасці Джэксан, штат Нью-Джэрсі. Гэтая маёмасць была набытая ў 1934 годзе, і ад таго часу вакол яе вырасла значнае славянскае паселішча, дзе жыве нямала і беларусаў, асабліва пенсіянераў[71]. Сп. Герман Шульц, выканаўчы дырэктар *«Фармы РООВА»*, з нагоды яе 30-годдзя ў 1964 годзе пісаў у артыкуле, *«прысвечаным бацькам-заснавальнікам фармы»*:

Вядучая група заснавальнікаў фармы складалася пераважна з беларускіх сялянаў, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты перад Першаю сусветнаю вайною[72].

Арганізацыя дапускала памяркоўнае фармальнае выяўленне этнічнае і культурнае беларускасці, а менавіта запрашала для выступленняў беларускія спеўныя і танцавальныя калектывы і г. д., але пры гэтым за-

[69] Русский Вестник. Нью-Йорк. 1938. 1 авг. С. 25.

[70] История отделов РООВА. 1926–1936. Нью-Йорк, 1936. С. 45, 63, 88.

[71] The New York Times. 1987. Apr. 26; 20th Anniversary of ROOVA // Russian Herald. 1947. № 153–154; Гутаркі аўтара з Грышам Корзунам, кіраўніком моладзі пры пабудове «Фармы РООВА», 1958–1959; Гутаркі аўтара з Аляксандрам Асіпчыкам, жыхаром паселішча у 1988–1991 гадах; Rova Farm. Princeton, 1981.

[72] Русский Вестник. Нью-Йорк. 1964. № 321. С. 3–4.

Царква Святога Уладзіміра ў Джэксане (Нью-Джэрсі) на «Фарме РООВА»

ставалася выразна прарасейскаю і блізка супрацоўнічала з Зарубежнаю рускаю праваслаўнаю царквою, якая вядомая сваім агрэсіўным рускім нацыяналізмам.

На пачатку XXI стагоддзя ад былое гаспадаркі *«Фармы РООВА»* засталася толькі частка з некалькімі будынкамі, царквой ды могілкамі. Ад пачаткаў арганізацыі прайшло больш як тры чвэрці стагоддзя, і нашчадкі пачынальнікаў наўрад ці трымаюцца спадчыны. Праўда, некаторыя царкоўныя святы адзначаюцца гучней, як, прыкладам, дзень св. Уладзіміра ў ліпені. Аднак арганізацыя, ейнае сяброўства — нязначныя, а прыцёк беларусаў у РООВА цалкам спыніўся.

* * *

На папярэдніх старонках быў дадзены павярхоўны агляд большых, рэгіянальных і ўсеамерыканскіх «рускіх» арганізацый з значным беларускім элементам. Было і ёсць колькі іншых, меншых групаў з беларускім удзелам, аднак у іх нічым не выяўляецца свядомая беларускасць, апрача таго, што гэтыя людзі маюць блізкія асабістыя сувязі з Беларуссю. Гэта арганізацыі тыпу зямляцтваў — Менскага, Гарадзенскага, Бабруйскага, Пінскага і г. д.[73]. Заснавальнікі, дзяды-прадзеды сённяшніх сяброў гэтых «рускіх» арганізацый, даўно адышлі. Шмат хто з іхных нашчадкаў жыве сёння з пачуццём няёмкасці ад таго, што амерыканцы ўспрымаюць іх як рускіх, тым часам як яны яшчэ захоўваюць неадчэпную памяць пра сваіх беларускіх продкаў. І гэта самы нешчаслівы бок праблемы, бо гістарычна фальшывы, і абавязак сённяшніх свядомых амерыканскіх беларусаў — выправіць гэты фальш. З дасведчання варта адзначыць, што гэта магчыма, а прысутнасць дзейных сучасных беларускіх арганізацый, як БАЗА, ды некамуністычнай Рэспублікі Беларусь адвароту ад «амерыканскай расейшчыны» дапамагае.

Цяпер варта спыніцца на заўвагах пра заснавальнікаў і кіраўнікоў гэтых старых «рускіх» арганізацый, што былі пераважна з беларусаў.

Беларускія заснавальнікі і кіраўнікі анархісцкіх і левых арганізацый уваходзілі ў іх з сваіх палітычных перакананняў, шмат было сярод іх і свядомых беларусаў. Аднак значна болей было тых, хто толькі называўся беларусам і ішоў за ідэолагамі, якія дзеля кан'юнктуры часам надавалі сваім лозунгам беларускія адценні. Дзеля іхнага апраўдання трэба зазначыць, што яны шчыра верылі ў тое, за чым ішлі. Сярод найбольш выдатных дзеячаў такога кшталту былі Даніла Казушчык, Надзя Сілівончык, Даніла Шыцько, Вера Карлюк, Фрэд Клімовіч, Уладзімір Мінкевіч і дзясяткі іншых.

Падобная ідэалагічная характарыстыка пасуе і беларусам-актывістам амерыканскага праваслаўя. Значная частка беларускіх імігрантаў можа лічыцца пачынальнікамі праваслаўя ў Злучаных Штатах. Гэтыя людзі, якія мелі вельмі нізкі ўзровень нацыянальнае свядомасці, хацелі застацца вернымі царкве, якая забяспечвала духоўнае кіраванне і захаванне маральных каштоўнасцяў. І такіх беларускіх душаў былі тысячы і тысячы[74].

[73] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1928. 24 марта.

[74] The Orthodox Church in America. Dept. of History and Archives. Syosset (NY). Biographical Files; 150th Anniversary of Russian Orthodox Church of America. Vol. 2. New York (NY), 1945. P. 261, 275.

Аднак з зусім іншымі меркамі трэба падыходзіць, каб зразумець тых беларусаў, якія засноўвалі або далучаліся да грамадскіх арганізацый з «рускаю» шыльдаю.

Тут было б дарэчы спыніцца на гэтай з'яве і адказаць на некалькі пытанняў. Чаму гэтыя актыўныя людзі былі не ў беларускім лагеры? Ці ўсведамлялі гэтыя людзі сваю беларускую спадчыну? Ці бачылі яны ясную розніцу паміж беларускім і рускім? Гэтыя людзі не былі невукамі, гэта былі досыць адукаваныя палітычныя і грамадскія актывісты. Адказ на некаторыя з гэтых пытанняў просты: шмат хто з іх ведаў, што яны этнічныя беларусы. Некаторыя з іх гаварылі пра гэта адкрыта і з гонарам. Прыкладам, у некралогу Якава Уінслоў (Васільева) — старшыні таварыства *РООВА* ад 1932 да 1937 года, калі закладалася і развівалася славутая «фарма», — мы чытаем: *«Якаў Арцем'евіч заўсёды падкрэсліваў сваё беларускае паходжанне, хоць ніколі не адмаўляў сваёй рускасці»*[75]. Што яны беларусы, ведалі і іншыя лідары гэтых «рускіх» арганізацый. Сярод іх былі Пётр Асіповіч з Віленскае губерні, першы прэзідэнт Чэхаўскага таварыства ў Нью-Ёрку; Васіль Кулеш, таксама з Віленскае губерні, бізнесмен і шматгадовы прэзідэнт Чэхаўскага таварыства; Мацвей Драздовіч з Віленскае губерні, заснавальнік таварыства «Наука», старшыня Рускага народнага дому ў Браўнсвіле (Нью-Ёрк), у 1920-я гады прэзідэнт Рускага народнага таварыства (Нью-Ёрк); Восіп Кажура з Гарадзенскае губерні, сябра Рады дырэктароў Рускага таварыства ўзаемадапамогі (Нью-Ёрк); Ігнат Зянько з Віленскае губерні, адзін з заснавальнікаў Чэхаўскага таварыства; Ігнат Пальчэўскі, арганізатар *РООВА*; Аляксандр Клебановіч, прэзідэнт *РООВА* ў 1926 годзе; К. Каральчук, прэзідэнт *РООВА* ў 1929 годзе; І. Матусевіч, прэзідэнт *РООВА* ў 1930 годзе; В. Куль, дзейны кіраўнік *РООВА*; А. Крывулька і П. Грамовіч, шматгадовыя кіраўнікі розных арганізацый у Брукліне; Д. Вашкевіч, адзін з галоўных ініцыятараў арганізавання Пушкінскага дому для старых людзей пры *«Фарме РООВА»*; Сцяпан Трус з Гарадзенскае губерні, адзін з заснавальнікаў і сакратароў Рускага народнага дому ў Элізабэце (Нью-Джэрсі); М. Лазарэвіч, шматгадовы актывіст *РООВА* і яго прэзідэнт у 1937–1945 і 1952–1954 гадах; Цімафей Гуз, шматгадовы кіраўнік *РООВА*, ды сотні іншых[76].

[75] Русский Вестник. Нью-Йорк. 1962. № 309. С. 2.

[76] Русский Голос. Нью-Йорк. 1926. 16 янв.; 1976. 9 сент.; История отделов РООВА: 1926–1936... С. 28–29; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1948. 29 мая; 1950. 14 янв., 23 апр., 18 авг., 5, 8, сент.; 1951. 30 янв.; 1953. 27 нояб.; 1954. 12 янв.; Папка А. Асіпчыка ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Адзін з пазасталых будынкаў «Фармы РООВА»

Корань праблемы палягае ў тым, што гэтыя людзі мелі вельмі нізкі ўзровень беларускае нацыянальнае свядомасці, яны не бачылі розніцы ў палітычным сэнсе паміж беларускім і рускім. Тыя, хто бачыў гэтую розніцу — як Бубешка ці Сянкевіч, — былі выключэннямі. Большасць кіраўнікоў былі прадуктамі шматгадовае палітыкі агрэсіўнае русіфікацыі. Руская культура, руская царква і расійская дзяржава былі першымі і апошнімі крытэрыямі ў іхных поглядах. Русіфікацыя так глыбока пусціла ў іх свае карані, што яны не маглі сабе ўявіць ніякае альтэрнатывы. Любое адхіленне ад «рускасці» яны лічылі нямецкаю, польскаю або сіяністкаю інтрыгаю, а найбольш — здрадаю ідэі *«трыадзінасці вялікага рускага народа»*. Шмат хто з іх праз усё жыццё імкнуўся стацца *«истинно русским»*. Адгэтуль паходзіць «беларускае паходжанне» і «рускасць» ды іншая падобная тэрміналогія ў вуснах шмат каго з гэтых кіраўнікоў. Вось як адзін з актывістаў «рускае» калоніі ў Чыкага, сп. О. Новік, з гонарам і настальгіяй апісваў сваіх землякоў з Кобрыншчыны:

Кобрынцы — вялікія прыхільнікі рускае культуры. У іх мала свайго, беларускага, усё рускае: песні, танцы, гумар, аповесці і г. д. Памятаю, як супраць волі бацькоў уся моладзь кідала старыя звычаі і ўспрымала ўсё рускае[77].

[77] Новый Мир. Нью-Йорк. 1936. 18 февр.

Новік імкнуўся давесці, што гэтыя беларусы з Кобрыншчыны ўжо не былі беларусамі; некалі яны былі беларусамі, а цяпер яны ўжо рускія. Будучы зрусіфікаваным беларусам, Новік вельмі бядуе над фактам, што, як ён піша далей, шмат хто з кобрынцаў ажаніўся з полькамі і гаворыць дома па-польску. Гэтае выказванне надта ж характэрнае для зрусіфікаванага беларуса. У сапраўднасці ж, магчыма, гэтыя кобрынцы жаніліся з беларускімі дзяўчатамі рымска-каталіцкае веры і надалей гаварылі дома па-беларуску, або калі і жаніліся з полькамі, што здаралася часта, дык не так хутка русіфікаваліся, як бы таго хацелася Новіку.

Падсумоўваючы агляд дзейнасці ў міжваенны перыяд (1919–1941) арганізацый, у якіх вялікую частку складалі беларусы, можна выявіць зусім нязначны свядома беларускі элемент, асабліва ў арганізацыях прасавецкага кірунку. Аднак арганізацыі гэтыя, будучы прадуктам савецкіх патрэбаў, амаль усе адышлі ў нябыт, як толькі змяніўся характар тых патрэбаў. Арганізацыі, што мелі іншыя, несавецкія мэты, не адпавядалі як след беларускім інтарэсам. Найбольш сумным для амерыканскіх беларусаў было тое, што кіраўнікі гэтых шматлікіх прасавецкіх і прарасійскіх арганізацый, будучы з паходжання, г. зн. біялагічна, беларусамі, у інтэлектуальным плане былі прадуктам царскае русіфікацыйнае палітыкі, і беларускасць з іх у палітычным сэнсе была вытручаная. Працэс «прамывання мазгоў», распачаты ў цэрквах, школах і ўстановах Расійскае імперыі, працягваўся і ўдасканальваўся ў Новым Свеце праз разнастайную сетку прарасійскіх і русафільскіх арганізацый, установаў, цэркваў і друкаваных выданняў.

Нейкі працэнт такіх «тоже-белоруссов» быў і ёсць сярод эмігрантаў па Другой сусветнай вайне, як і «новых» з Рэспублікі Беларусь. Працэнт, а можа і «працэнцік», нязначны, але ёсць. Адзінае тлумачэнне такога стану — народ, які блізу 300 гадоў быў акупаваны, якому прарочылася знішчэнне, не можа адразу, хутка пазбыцца сотнегадовае чужацкае выхаўваўчае палітыкі, якая нанесла невымяральную псіхалагічную траўму.

ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСАЎ У ЧАСЕ ДРУГОЕ СУСВЕТНАЕ ВАЙНЫ

Другая сусветная вайна пачалася ў Еўропе 1 верасня 1939 года. Менш чым за тры тыдні беларуская зямля сталася зонаю ваенных дзеянняў, калі 17 верасня Саветы *«працягнулі руку братняе дапамогі»* беларусам у Заходняй Беларусі. Вынікам савецкае агрэсіі супраць Польшчы ў згодзе з нацысцкаю Нямеччынаю сталася тое, што ладная частка беларускай этнічнай тэрыторыі, улучна з Вільняю, была аб'яднаная ў адзіную Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку. Але эпізод гэты быў кароткі. 10 кастрычніка 1939 года савецкі ўрад перадаў Вільню Літве.

Праз два гады Савецкая Беларусь адною з першых рэспублік Савецкага Саюза зазнала жахі вайны, калі нацысцкая Нямеччына напала на СССР 22 чэрвеня 1941 года. У выніку хутказменных падзей у 1943–1944 гадах Беларусь зноў была акупаваная Саветамі. Такім чынам, у часе Другое сусветнае вайны Беларусь была «вызваленая» тры разы: спачатку ад «польскіх паноў», тады ад савецкіх камуністаў, пасля ад нацысцкіх захопнікаў.

* * *

Напярэдадні Другое сусветнае вайны ў Злучаных Штатах Амерыкі дзеілі каля сотні большых і меншых славянскіх арганізацый. Трэба мець на ўвазе, што краіна ў тым часе выходзіла з эканамічнага крызісу, дык асаблівай актыўнасцю арганізацыі не вызначаліся. Не было і дамінаўнага палітычнага кірунку, хоць большасць сярод амерыканскіх славянаў схілялася да дэмакратаў і актыўна падтрымоўвала палітыку прэзідэнта Рузвельта.

Другая сусветная вайна адразу актывізавала жыццё амерыканскіх славянаў. Гэта няцяжка зразумець, калі мець на ўвазе дзве акалічнасці, якія мелі велізарны ўплыў на славянскія грамады ў Злучаных Штатах Амерыкі, а менавіта тое, што 1) фактычна ўсе славянскія абшары ў Еўропе былі акупаваныя збройнымі сіламі нацыстаў і 2) нацысцкая расавая тэорыя лічыла славянаў *Untermensch*'амі, людзьмі

ніжэйшага гатунку. Фашысцкая пагроза славянскаму свету з'яднала амерыканскіх славянаў не толькі як сукупнасць асобных людзей, але і як супольнасць грамадаў з агульным паходжаннем і гісторыяй. Апрача аднаўлення дзейнасці сваіх нацыянальных арганізацый, амерыканскія славяне пачалі дзеіць і супольна — была заснаваная агульнаславянская арганізацыя Амерыканскі славянскі кангрэс. Гэта была канфедэрацыя адкрытага тыпу, якая пакідала значную свабоду дзеянняў кожнай нацыянальнай групе. Яна давала магчымасць выказваць ідэі перад шырокім амерыканскім грамадствам і ўздымаць патрыятызм амерыканскіх славянаў. Кіраўніцтва новае арганізацыі трымалася выразна левае арыентацыі, і падзеі Другое сусветнае вайны давалі прасавецкім элементам магчымасць больш адкрыта прапагандаваць свае ідэалагічныя погляды. Гэтыя прасавецкія настроі не абмяжоўваліся славянскаю масаю, уся краіна прыхільна глядзела на Савецкі Саюз і сімпатызавала *«добраму старому дзядзьку Джо»* (Сталіну).

Амерыканскі славянскі кангрэс вёў дзейнасць у колькіх кірунках: фінансава дапамагаў Савецкаму Саюзу, прапагандаваў камуністычныя ідэі, фармаваў амерыканскую грамадскую думку ў духу прыхільнасці да Савецкага Саюза.

Трэба падкрэсліць, што як Амерыканскі славянскі кангрэс, гэтак і арганізацыі паасобных славянскіх народаў шмат эканамічна і палітычна дапамагалі краінам свайго паходжання.

Вельмі ўзмоцніўся і патрыятызм славянаў у дачыненні Амерыкі. Служыць краіне пайшлі тысячы і тысячы добраахвотнікаў, ды наогул працэнт славянаў у амерыканскім войску быў вельмі значны, як значнымі былі і ахвяры за новую радзіму.

Арганізацыйная дзейнасць сярод беларусаў у Злучаных Штатах перад Другою сусветнаю вайною прыціхла, хоць друк паведамляў пра ўдзел беларусаў у Амерыканскім славянскім фестывалі ў Чыкага 25 сакавіка 1941 года. У Каламбусе, штат Агаё, украінцы і беларусы ўшанавалі памяць Хрыстафора Калумба, дзе з прамоваю выступіў беларус Янка Чарапук-Змагар, рыцар Чацвертае ступені Рады Калумбавае «Пінты», ды часам было чуваць пра беларусаў у Нью-Ёрку і Нью-Джэрсі[1].

Незадоўга перад пачаткам Другое сусветнае вайны, а менавіта 18 студзеня 1939 года, да беларускай арганізацыі ў Чыкага, створанай у 1920-я гады, але маладзейнай у гады 1930-я, звярнуўся старшыня Рады БНР Васіль Захарка. Вось частковы тэкст гэтага дакумента:

[1] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1941. 25, 29 марта; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Янка Чарапук як «Рыцар Калумба»

У першую чаргу я прашу нацыянальнага аб'яднання ўсіх беларусаў, якое вымагаецца сучасным момантам і якому з гэтае прычыны не павінны перашкаджаць тыя ці іншыя падзелы і групаванні беларускага грамадства. Падругое, я рэкамендую стварыць у кожным беларускім асяродку матэрыяльны грунт — «Беларускі Фонд», так неабходны як для інфармацыйнай працы, так і для падтрымання звязку паміж беларускімі арганізацыямі. [...]

З такою ж самаю просьбаю я звяртаюся і да беларускай іміграцыі ў Амерыцы. Я глыбока пераконаны ў тым, што ўсе нашы браты ў Амерыцы зразумеюць усю вагу мае просьбы і ўсю тую адпавядальнасць, якая ляжыць на кожным з нас за долю нашае Бацькаўшчыны. У той час, калі так цяжка стогне наша Родная Матка Беларусь, нас, беларусаў, не павінна дзяліць ні рэлігія, ні чужая культура, ні чужая прапаганда. У такі момант сярод нас не павінна быць ні рэнегатаў, ні янычараў[2].

У Празе планавалася, што Васіль Захарка прыедзе ў ЗША, каб адведаць беларускія грамады. Аднак візіт прэзідэнта БНР у ЗША не адбыўся ды ў хуткім часе пачалася вайна і кантакты паміж Еўропаю і Амерыкай спыніліся.

Ваенныя падзеі, змены дзяржаўных межаў, якія непасрэдна закранулі Беларусь, палітычныя дэмаршы літоўцаў і палякаў у Злучаных Шта-

[2] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. № 3837.

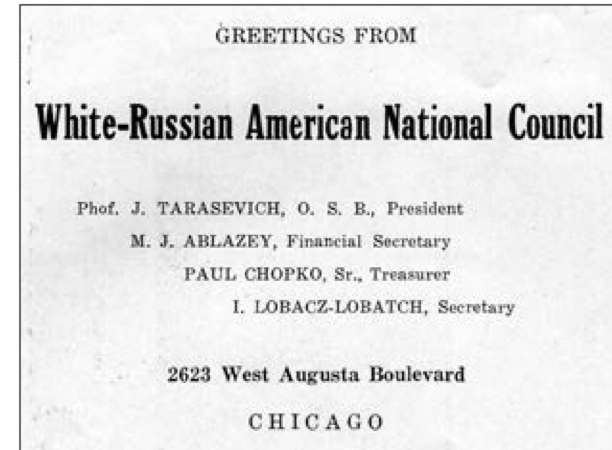

GREETINGS FROM

White-Russian American National Council

Phof. J. TARASEVICH, O. S. B., President
M. J. ABLAZEY, Financial Secretary
PAUL CHOPKO, Sr., Treasurer
I. LOBACZ-LOBATCH, Secretary

2623 West Augusta Boulevard

CHICAGO

Рэклама Беларуска-амерыканскай нацыянальнай рады. Чыкага, 1943 г.

тах, а разам з тым разуменне таго, што Амерыка амаль нічога не ведае пра Беларусь, — усё гэта прымусіла беларускіх актывістаў ў Чыкага прыняць канкрэтныя захады па ажыўленні арганізацыйнага жыцця.

Янка Чарапук-Змагар і некалькі ягоных аднадумцаў склікалі 7 верасня 1941 года ў кватэры па адрасе: 2623 Уэст Агаста бульвар, Чыкага, — сход з мэтаю заснаваць новую беларускую арганізацыю[3]. Старшынёй сходу быў Янка Чарапук-Змагар, а прысутнічалі сярод іншых а. праф. Ян Тарасевіч, Масей Гайдук-Рубяжанін і Макар Аблажэй.

На сходзе было пастаноўлена і задакументавана ў рэзалюцыі, што новая арганізацыя мелася звацца Беларуска-амерыканскае таварыства помачы жэртвам вайны на Беларусі. Заява аб рэгістрацыі была пададзеная 25 верасня 1941 года, падпісалі яе Змагар, Лабач, Гайдук, Аблажэй і айцец Тарасевіч.

Але ўлады штата Ілінойс не зарэгістравалі арганізацыі, патрабуючы змяніць яе назоў, з чым арганізатары пагадзіліся. Было запрапанавана назваць арганізацыю Беларуска-амерыканская нацыянальная рада (БАНР), якая была зарэгістраваная штатнымі ўладамі 27 кастрычніка 1941 года. Было абранае гэткае кіраўніцтва: а. Ян Тарасевіч, старшыня; Янка Чарапук, віцэ-старшыня; Паўлюк Чопка, скарбнік; Макар Аблажэй, фінансавы сакратар; Язэп Варонка, сакратар-карэспандэнт; а. Язэп Рэшаць, рэлігійныя справы; Ігнат Лабач, сакратар-пратакаліст.

[3] Пратаколы БАНР у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Пра заснаванне Беларуска-амерыканскае нацыянальнае рады паведамілі літоўска-, польска-, руска- і англамоўныя газеты[4].

Дзейнасць новае беларускае арганізацыі канцэнтравалася на дзвюх дзялянках: праца сярод суродзічаў і актыўнасць навонкі. Праграма працы на ўнутраным адрэзку вызначалася ў статуце арганізацыі гэтак:

а) дапамагаць беларусам (як у гэтай краіне, гэтак і ў іншых, асабліва ў самой Беларусі) матэрыяльна — грашамі, вопраткай і г. д.;

б) арганізоўваць лекцыі, адукацыйныя і сацыяльныя клубы, забавы, канцэрты і г. д.;

в) выдаваць газеты, кнігі і брашуры;

г) закладаць і падтрымваць беларускія школы, чытальні, бібліятэкі, кнігарні і г. д.

Да пералічаных пунктаў дзейнасці трэба дадаць і тое, пра што часта згадваецца ў пратаколах пасяджэнняў, — дапамога суродзічам у справе эміграцыі ў Амерыку (асабліва важным гэты аспект працы стаўся ў апошні год вайны і ў паваенны перыяд). Шмат мерапрыемстваў БАНР, якія разглядаліся як унутраная праца, служылі прапагандзе Беларусі ў шырокім амерыканскім грамадстве. Гэтак, арганізацыя запачаткавала рэгулярнае адзначэнне Дня Незалежнасці Беларусі, ушанаваў трагічнае смерці Янкі Купалы (упершыню вечар, прысвечаны Купалу, адбыўся 13 снежня 1942 года, а паніхіда па ім была адпраўленая 11 кастрычніка 1942 года) ды іншых беларускіх нацыянальных памятных датаў. Язэп Варонка адзначаў беларускія ўрачыстасці спецыяльнымі радыёперадачамі. Пра беларускую дзейнасці паведамляў шырокі друк. Пры фінансавай дапамозе БАНР былі выдадзеныя бел-чырвона-белыя нацыянальныя сцяжкі-сувеніры[5].

Разнастайнаю была дзейнасць БАНР і на вонкавай дзялянцы. Было наладжанае супрацоўніцтва з Амерыканскім славянскім кангрэсам, у з'ездах якога заўсёды брапі ўдзел прадстаўнікі БАНР. Усяго адбылося чатыры з'езды: першы — у Дэтройце 25—26 красавіка 1942 года, другі — у Пітсбургу 23—24 верасня 1944 года, трэці — у Нью-Ёрку 20—22 верасня 1946 года, чацвёрты — у Чыкага 24—26 верасня 1948 года. Найчасцей прадстаўляў беларусаў на гэтых з'ездах айцец Ян Тарасевіч, але бывалі і іншыя дэлегаты. У сувязі з гэтымі з'ездамі варта адзначыць цікавы факт: на трэцім кангрэсе чыкагскую Беларускую Раду прадстаўляў

[4] Выразкі з газетаў у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN)

[5] Чествование памяти Янки Купалы. Программа. 13 декабря 1942; Dziennik Związkowy. Chicago. 1942. 24 marca.

айцец Тарасевіч. Галоўным прамоўцам на кангрэсе быў Цімафей Гарбуноў з БССР, які прадстаўляў не толькі сваю рэспубліку, але і ўвесь СССР. Гэта, мабыць, быў першы засведчаны гісторыяй выпадак, калі прадстаўнікі Савецкае Беларусі і варожыя савецкаму рэжыму беларусы дыяспары выступалі з аднае трыбуны[6]. У з'ездах бралі ўдзел таксама беларусы з левых арганізацый, прыкладам Даніла Казушчык.

БАНР вяла таксама шырокую палітычную карэспандэнцыю. Айцец Ян Тарасевіч, Язэп Варонка, Ян Чарапук-Змагар ліставаннем і друкаваннем матэрыялаў у газетах інфармавалі шырокае амерыканскае грамадства пра палітычныя патрэбы беларускага народа. Асабліва варта адзначыць палітычную карэспандэнцыю а. Яна Тарасевіча. Галоўнаю ягонаю мэтаю было інфармаванне амерыканскіх і заходнееўрапейскіх палітычных дзеячаў пра імкненне Беларусі да незалежнасці і захавання непадзельнасці сваёй этнаграфічнай тэрыторыі. Айцец Тарасевіч выслаў нямала мемарандумаў аб тэрытарыяльных правах Беларусі і яе палітычнай будучыні Дзяржаўнаму дэпартаменту ЗША; прэзідэнтам Рузвельту і Труману; амерыканскім кангрэсменам і сенатарам, сэру Энтані Ідэну, брытанскаму міністру замежных спраў; д-ру Эдварду Бэнешу, прэзідэнту Чэхаславацкае Рэспублікі; народнаму камісару замежных справаў БССР Кузьму Кісялёву; савецкім рэлігійным уладам, у тым ліку архіепіскапу Яраслаўскаму і Растоўскаму Алексію.

Трэба падкрэсліць, што сваю перапіску з наркамам замежных спраў БССР айцец Тарасевіч вёў па-беларуску.

Рада прапагандавала свае палітычныя ідэі праз друкаванае слова, радыёперадачы, удзел у розных сходах і мітынгах. Шмат артыкулаў і інфармацыі пра дзейнасць беларусаў у Злучаных Штатах змяшчалі на сваіх старонках літоўскія, польскія, рускія і ўкраінскія выданні.

Арганізацыя мела дачыненне да ўкладання інфармацыі пра Беларусь у *Encyclopedia Britannica*, падтрымоўвала кантакты з бібліятэкамі, прафесарамі ды палітыкамі, зацікаўленымі Беларуссю. БАНР звярнула ўвагу на праблему передавання назову «Беларусь» на англійскай мове ды была адною з першых, хто ўжываў тэрмін *«Byelorussia»*[7]. Рада ўсталявала таксама кантакты з прадстаўнікамі БССР у Амерыцы.

[6] Русское Обозрение. Чикаго. 11 нояб. 1944; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1943. 27 февр.; Славяне. Москва. 1942. Июль. С. 21—23; Slavic American. New York. Fall 1947. P. 12—33.

[7] Папка а. Я. Тарасевіча ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Русское Обозрение. Чикаго. 1941. 1, 22 нояб.; 1942. 12 мая; 1943. 31 янв., 26 июня; 1945. 27 окт.; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1941. 27 нояб.; 1942. 30 янв., 27 марта; 1943. 27 февр.; Новая Заря. Чикаго. 1943. 4 июля; Правда. Детройт. 1943. 20 июля;

Беларуска-амерыканская нацыянальная рада была не адзінаю беларускаю арганізацыяй, што дзеіла ў часе вайны, аднак яна была найбольшаю і мела выразную беларускую накіраванасць. Другая група — Славянскае брацтва, — брала ўдзел у славянскай дзейнасці, мела сваю сядзібу ў Браўнсвіле (Нью-Ёрк). Іншая група арганізацый, пераважна яўрэйскіх зямляцтваў, як Менскае, Мазырскае, Пінскае, Гомельскае, дзейнічалі ў суполцы з *American Jewish Committee to Aid Byelorussian Rehabilitation*. Мэтамі гэтых зямляцтваў было згуртаваць выхадцаў з Меншчыны і арганізаваць дапамогу Савецкай Беларусі. Беларускія інтарэсы прадстаўлялі таксама некаторыя левыя арганізацыі, такія як Камітэт дапамогі насельніцтву Менска і падобныя, якія аказалі БССР значную матэрыяльную дапамогу[8].

Падчас Другое сусветнае вайны нямала беларусаў, пераважна амерыканцаў у першым пакаленні, служылі ў амерыканскім войску ды змагаліся на ўсіх франтах вайны. Удзел беларусаў у Другой сусветнай вайне на баку заходніх аліянтаў наогул, а амерыканскіх беларусаў у прыватнасці застаецца яшчэ мала даследаваным эпізодам у гісторыі беларускае дыяспары[9]. Сярод амерыканскіх беларусаў было шмат выдатных герояў, пра якіх пісалі амерыканскія газеты. Гэтак, Іван Радзюковіч (бацькі паходзілі з Меншчыны) быў адным з першых, хто высадзіўся на берагах Нармандыі 6 чэрвеня 1944 года. Героем вайны быў Дж. Асіпук, бацькі якога паходзілі з Беларусі. Бацькі іншага вайскоўца Майкла Кліменкі паходзілі з Гомельшчыны. Уладзімір Каваленка быў узнагароджаны Найвышэйшым Крыжам Ваенна-паветранага флоту; Мікалай Арэшка атрымаў Кангрэсавы медаль; геройскаю смерцю загінуў у Францыі Вікенці Прост, які нарадзіўся ў Маладзечне; геройскаю смерцю загінулі таксама Д. Уладыка, Б. Старадуб, А. Русецкі, А. Саўчук і г. д. Такіх беларусаў-амерыканцаў, якія вызначыліся на франтах вайны, налічваюцца сотні і сотні[10].

Всенародный Освободительный Конгресс Американцев Русского Происхождения. Филадельфия. 8–9 окт. 1944. Стенографический отчет. Филадельфия, 1945; The Michigan Slav. Detroit. 1942. № l; The Slavonic Monthly. New York. 1942; Slav Unity — Hitlerism's Doom. Detroit, 1942; The Chicago 1941. Sun. Dec. 8,; Naujienos. Chicago. 1941. Dec. 20; Dziennik Chicagoski. 1941. 2 grud.; 1942. 12, 23 maja; Ameryka-Echo. Chicago. 1945. 26 sierpnia; Special Libraries Conference on Russian materials. 1945. Nov. 17. New York (NY), 1945; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[8] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1942. 12 июля, 16 авг., 10 дек.; 1943. 10 апр.; 1944. 5 янв., 5, 16 марта, 27 июня, 17 окт., 15 дек.; 1946. 3 дек..; Woodbridge, G. UNRRA: The History. Vol. 1–3. New York (NY), 1950. P. 11, 143, 255–262, 438–441; Голас Радзімы. Мінск. 1987. 5 лют.; Тридцать лет АРОВ. 1920–1950. Нью-Йорк, 1950; Смиловицкий, Л. Евреи в Турове. Иерусалим, 2008. С. 246–247.

[9] Можна згадаць хіба што публікацыі Юрыя Грыбоўскага, прысвечаныя ўдзелу беларусаў у Арміі Андэрса: Грыбоўскі, Ю. Беларусы ў польскіх рэгулярных вайсковых фармаваннях 1918–1945 гадоў. Санкт-Пецярбург, 2006. — 832 с.; Grzybowski, Jerzy. Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956. Warszawa, 2011. — 907 s.

Дачыненне да Амерыкі маюць некалькі вайскоўцаў, якія змагаліся з нацыстамі на савецкім баку. Так, увесь свет абышоў здымак славутае сустрэчы на Эльбе, дзе амерыканскі вайсковец абдымае савецкага — беларуса Аляксандра Сільвашку, які пасля вайны працаваў дырэктарам школы пад Клецкам[11]. Іншым славутым беларусам быў Ілля Мазурук, савецкі лётчык, які адзін з першых пераляцеў з Камчаткі ў Аляску ў часе вайны[12]. Цікава таксама адзначыць, што беларус Васіль Марцехаў, Герой Савецкага Саюза, нарадзіўся ў штаце Агаё, у сям'і беларускіх імігрантаў, якія пазней вярнуліся ў Беларусь[13].

Характарызуючы ролю амерыканскіх беларускіх арганізацый перыяду Другое сусветнае вайны, можна падкрэсліць наступнае: гэтыя арганізацыі сталіся каталізатарамі шырокае матэрыяльнае дапамогі бацькаўшчыне і паслужылі ёй важнаю палітычнаю падтрымкаю, выступаючы перад шырокім светам з ідэямі незалежнасці і тэрытарыяльнае непадзельнасці Беларусі.

[10] The Slavonic Monthly. New York. 1942. № 3. P. 20; Русский Вестник. Нью-Йорк. 1944. № 136; 1945. № 137; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1942. 2 окт.; 1945. 6 марта, 27 июня; 1946. 15 февр.

[11] Коммунист Белоруссии. Минск. 1988. № 9. С. 65–66.

[12] БелСЭ. Т. 6. Мінск, 1972. С. 536.

[13] БелСЭ. Т. 7. Мінск, 1973. С. 43.

ПАВАЕННАЯ ХВАЛЯ БЕЛАРУСКАЕ ІМІГРАЦЫІ

Першыя паваенныя кантакты

З паступовым вызваленнем краінаў Заходняе Еўропы ад нацысцкае акупацыі чыкагскія беларусы пачалі ўсталёўваць кантакты з беларускімі эмігрантамі ў Заходняй Еўропе.

З пратаколаў чыкагскае Беларуска-амерыканскае нацыянальнае рады мы даведваемся пра перапіску а. Яна Тарасевіча з Міколам Абрамчыкам, які жыў у Парыжы; Язэп Рэшаць карэспандаваў з беларусамі ў Заходняй Нямеччыне і Швецыі[1].

Важную ролю ў развіцці і падтрыманні гэтых кантактаў адыграла газета «Беларускія Навіны», якая пачала выходзіць у 1945 годзе ў Парыжы. Яна сталася крыніцаю палітычнае інфармацыі для беларускае дыяспары ў Заходняй Еўропе ды змяшчала абвесткі аб пошуках родных і сваякоў у Злучаных Штатах. Разам з тым газета асвятляла беларускае жыццё ў Амерыцы, адзначаючы важнасць радыёперадачаў Язэпа Варонкі і выказваючы шкадаванне, што іх нельга пачуць у Заходняй Еўропе. У газеце былі надрукаваныя вершы беларуска-амерыканскага паэта Івана Шульгіна, а таксама іншыя матэрыялы беларускае тэматыкі. «Беларускія Навіны» былі задуманыя як супольная трыбуна для ўсіх беларусаў, якія апынуліся на Захадзе.

Сярод найважнейшых кантактаў, якія здолелі ўсталяваць паасобныя беларускія эмігранты, былі стасункі з цэрквамі, агенцтвамі і арганізацыямі ў справах пошуку родных і хадайнічання аб дапамозе ў эміграцыі.

Такім чынам, праз беларускія арганізацыйныя і прыватныя кантакты, адзіную беларускамоўную газету на Захадзе ды праз некаторыя гуманітарныя арганізацыі, такія як Чырвоны Крыж, Сусветная царкоўная служба або ІМКА/ІЎКА (*YMCA/YWCA* — Хрысціянская асацыяцыя моладзі), беларусы Заходняе Еўропы наладзілі сувязі з сваімі суродзічамі ў Злучаных Штатах, што адкрыла ім шляхі да эміграцыі.

[1] Пратаколы БАНР; Карэспандэнцыя Я. Рэшаця, Ю. Туронка ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Гэтая хваля паваенных беларускіх імігрантаў распачала новы перыяд у гісторыі беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах Амерыкі[2].

Статус беларускіх эмігрантаў у Заходняй Еўропе

Калі аліянты святкавалі перамогу над нацысцкаю Нямеччынаю ў траўні 1945 года, больш за два мільёны ўсходнееўрапейцаў і былых грамадзянаў Савецкага Саюза, улучна з дзясяткамі тысяч беларусаў, знайшлі прытулак у розных краінах Заходняе Еўропы, абсалютна не ўяўляючы свой далейшы лёс[3].

Зусім нядаўна перад тым большасць гэтых беларусаў была остарбайтарамі, «работнікамі з Усходу». Пад «Усходам» звычайна разумеліся тэрыторыі СССР, якія былі пад нямецкаю акупацыяй, у тым ліку і Беларуская ССР.

Апрача остарбайтараў у Заходняй Нямеччыне знаходзілася значная колькасць моладзі, былых сяброў СБМ (Саюза беларускае моладзі), прывезеных у Нямеччыну ў якасці вучняў і дапаможных работнікаў на розных заводах і ваенных аб’ектах[4].

Наступнаю вялікаю групаю беларусаў, якія жылі ў паваеннай Заходняй Еўропе, былі былыя ваеннапалонныя, вайскоўцы, якія служылі ў польскай або савецкай арміі. Алесь Віньцкі ацэньвае колькасць беларускіх ваеннапалонных з польскае арміі ў 70 000 чалавек; паводле Жака Вернана, іх было каля 80 000[5].

Чацвёртая важная група беларускіх уцекачоў у Заходняй Нямеччыне складалася з тых, хто пакінуў бацькаўшчыну ў 1944–1945 гадах, ратуючыся ад наступу савецкіх войскаў. Гэтая група была вельмі разнастайная: сяляне, работнікі, інтэлігенцыя.

Заняўшы заходнюю частку Нямеччыны, аліянты сутыкнуліся з праблемаю: што рабіць з былымі жыхарамі і грамадзянамі Савецкага Саюза — балтыйцамі, беларусамі, рускімі, украінцамі ды прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў, якія не хацелі вяртацца на сваю бацькаўшчыну. Савецкія ўлады, у адпаведнасці з Ялцінскімі пагадненнямі,

[2] Беларускія Навіны. Парыж. 1945. № 1; 1947. № 6, 8; Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны (Лондан): Архіў а. Льва Гарошкі.

[3] Proudfoot, M. European Refugees: 1939–52: a study in force population movement. London, 1957.

[4] Віньцкі, А. Матар’ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадох. Ч. 1. Лос-Анджэлас, 1968. С. 7, 32; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1955. № 255, 256, 258, 259, 260, 261, 264.

[5] Vernant, J. The Refugee in the post-War World. New Haven, 1953. P. 85.

патрабавалі рэпатрыяцыі гэтых людзей. Ялцінская канферэнцыя (люты 1945 года) вызначала лёс сотняў тысячаў усходнееўрапейцаў. На жаль, пастановы канферэнцыі, пераважна дыктаваныя савецкім бокам і без пярэчанняў прынятыя заходнімі аліянтамі, прадугледжвалі, што ўсе былыя грамадзяне Савецкага Саюза мусяць быць рэпатрыяваныя. Аднак панятак «савецкія грамадзяне» разумеўся аліянтамі неадназначна.

Заходнія аліянты не лічылі савецкімі грамадзянамі тых, хто да 1 верасня 1939 года быў грамадзянінам Польшчы, а таксама тых, хто жыў у Эстоніі, Латвіі і Літве да акупацыі гэтых краінаў Саветамі ў 1940 годзе[6]. Як зазначаў брытанскі даследчык Мэлкам Праўдфут, *«у заходніх зонах Нямеччыны і ў Аўстрыі было больш за 250 000 такіх асобаў»*. І хоць Савецкі Саюз разглядаў гэтых людзей як «сваіх» ды патрабаваў іхнага звароту на бацькаўшчыну *«ў разе патрэбы з ужыццём сілы»*, палітыка заходніх аліянтаў палягала ў тым, што:

Урады Вялікабрытаніі і Злучаных Штатаў не прызналі ніякіх тэрытарыяльных зменаў, спрычыненых [Другою сусветнаю] *вайною, і што ўсе асобы, якія паходзяць з гэткіх тэрыторый, не будуць вернутыя на бацькаўшчыну і не будуць разглядацца як савецкія грамадзяне, калі толькі яны самі не выступяць з хадайніцтвам аб савецкім грамадзянстве*[7].

Такім чынам, сама сабою склалася сітуацыя, калі шматлікія беларусы атрымалі магчымасць застацца на Захадзе. На жаль, у некаторых выпадках заходнія ваенныя ўлады, выконваючы загады, прымусова рэпатрыявалі тысячы ўцекачоў. Гэта складае адну з найбольш трагічных старонак гісторыі Другое сусветнае вайны[8].

Магчыма, ніколі не будзе дакладна вызначана, колькі беларусаў было прымусова рэпатрыявана, але 1 верасня 1945 года газета *«Правда»* паведамляла, што ў Савецкі Саюз вярнулася 4 115 709 чалавек, вядома ж, улучна з беларусамі. Аднак брытанскі даследчык падае крыху іншую статыстыку:

Толькі ў трох рэспубліках — РСФСР, Украіне і Беларусі — 546 000 рэпатрыяваных асобаў ужо занята ў індустрыі і 1 100 000 у сельскай гаспадарцы (звесткі за 1945 год. — *В. К.*)[9].

[6] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 10, 11, 15; Мюнхэн. 1955. № 244, 245, 246.

[7] Proudfoot, M. European Refugees: 1939–52... P. 215.

[8] Tolstoy, N. The secret betrayal: 1944–1947. New York, 1977; Беларус. Нью-Ёрк. 1971. № 167; 1975. № 216.

[9] Proudfoot, M. European Refugees: 1939–52... P. 219.

На канец 1945 года ў Заходняй Нямеччыне і Аўстрыі заставалася некалькі сотняў тысячаў эмігрантаў, якія не хацелі вяртацца на сваю бацькаўшчыну. Паводле звестак Беларускага нацыянальнага камітэта ў Заходняй Нямеччыне, ад 75 000 да 100 000 беларусаў пастанавілі не вяртацца ў Беларусь, на той час зноў акупаваную Саветамі, і прыблізна дзве траціны з іх паходзілі з Заходняе Беларусі[10].

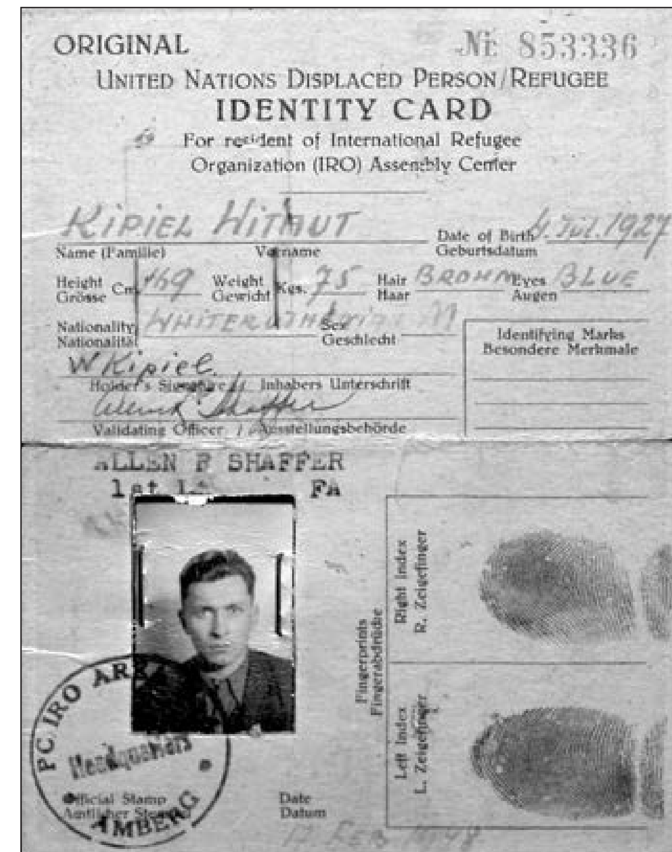
ORIGINAL № 853336

UNITED NATIONS DISPLACED PERSON/REFUGEE
IDENTITY CARD
For resident of International Refugee Organization (IRO) Assembly Center

Name (Familie): KIPIEL / Vorname: HITAUT / Date of Birth / Geburtsdatum: 4 Jul. 1927
Height / Grösse Cm. 169 / Weight / Gewicht Kg. 75 / Hair / Haar: BROWN / Eyes / Augen: BLUE
Nationality / Nationalität: WHITERUTHENIAN / Sex / Geschlecht: M
Identifying Marks / Besondere Merkmale
W Kipiel
Holder's Signature / Inhabers Unterschrift
Validating Officer / Ausstellungsbehörde
ALLEN F SHAFFER
1st Lt FA
Fingerprints / Fingerabdrücke
Right Index / R. Zeigefinger
Left Index / L. Zeigefinger
PC IRO AREA Headquarters AMBERG
Official Stamp / Amtlicher Stempel
Date / Datum

«Пасведчанне Ды-Пі» Вітаўта Кіпеля. 1948 г.

Пасля спынення ваенных дзеянняў уцекачы ў Заходняй Еўропе, або, ужываючы тагачасны тэрмін, «перамешчаныя асобы» (*Displaced*

[10] Гутарка аўтара з Аляксандрам Русаком, старшынёю Беларускага нацыянальнага камітэта ў Рэгенсбургу, 1956.

persons — DP, Ды-Пі), падпадалі пад адміністраванне Галоўнага камандавання саюзных экспедыцыйных сілаў (*SHAEF* — СХАЭФ), пасля перайшлі пад апеку Камітэта Аб’яднаных Нацый у справах дапамогі і аднаўлення (*UNRRA* — УНРРА), а пазней — Міжнароднае арганізацыі ўцекачоў (*IRO* — ІРО)[11]. Калі перамешчаныя асобы праходзілі праз арганізаванае ваеннымі ўладамі «прасейванне» або траплялі ў адміністрацыйныя лабірынты бюракратычнага апарату УНРРА, шмат хто з былых грамадзянаў Савецкага Саюза разумеў, што можа быць рэпатрыяваны ў СССР згодна з умовамі Ялцінскага пагаднення. Каб пазбегнуць рэпатрыяцыі, гэтыя людзі мусілі змяніць свае дакументы і давесці, што яны *не* савецкія грамадзяне. Для беларусаў найбольш лагічным было давесці, што яны былі грамадзянамі даваеннае Польшчы. Зрабіць гэта, г. зн. змяніць у дакументах месца нараджэння, было параўнальна лёгка, бо беларусы, што паходзілі з Заходняе Беларусі, сведчылі за сваіх суродзічаў пры атрыманні новых дакументаў. У атрыманні дакументаў з «новымі» дадзенымі, аб паходжанні з Заходняй Беларусі, дапамагалі і немцы, як аўтар гэтай кнігі апісаў ва ўспамінах[12].

Лагеры Ды-Пі

Большасць перамешчаных асобаў была сабраная ў лагеры, званыя лагерамі Ды-Пі. Паводле даследвання Э. Л. Нітобурга, на пачатку 1946 года ў Заходняй Нямеччыне налічвалася 920 лагераў Ды-Пі, дзе пражывалі былыя савецкія грамадзяне. Беларусаў налічвалася каля 15 000 тысячаў, а іншых савецкіх грамадзянаў — 80 000 тысячаў[13]. Іншыя даследчыкі называюць колькасць беларусаў у Заходняй Нямеччыне ў тым часе каля 9 % ад агульнай колькасці перамешчаных асобаў 529 000 тысячаў[14]. Гаворачы пра Ды-Пі, варта зазначыць, што ў ЗША вялася дыскусія, пускаць ці не пускаць перамешчаных асобаў у Амерыку[15]. Праўда, дыскусія пачалася ад 1945 года, калі 22 снежня прэзідэнт Гары Труман даў дырэктыву выдаць 90 % уяздных візаў у краіну прадстаўнікам народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

[11] Woodbridge, G. UNRRA: The History... P. 11, 143, 255–262, 438–441.
[12] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. Успаміны. Мінск, 2015. С. 151–152.
[13] Нитобург, Э. Русские в США. Москва, 2005. С. 165–166.
[14] Нитобург, Э. Русские в США.
[15] Divine, R. A. American Immigration Policy 1924–1952. New Haven, 1957. P. 111–112.

Вобразнае азначэнне паняццю Ды-Пі даў беларускі журналіст Тодар Беларускі ў газеце «Бацькаўшчына»:

Мы — людзі без бацькаўшчыны (dispaced persons), як завемся мы мовай афіцыйнай, або displeased persons — пакрыўджаныя — як лепш назвалі б мы самі сябе ў душы, застаўшыся запраўды пакрыўджанымі ад урадаў, што ў вас (на Агульным з’ездзе Аб’яднаных Нацый. — *В. К.*) *фігуруюць і выступаюць ад імя народаў, ад якіх яны не маюць паўнамоцтваў*[16].

Рыбацкае пасведчанне для чужынца Лявона Савёнка. Остэргофен, 1949 г.

Колькасць тых, хто заставаўся «на прыватных кватэрах», г. зн. паза лагерамі Ды-Пі, была нязначная. Лагеры Ды-Пі арганізоўваліся пераважна паводле нацыянальнага прынцыпу, кожная нацыянальная група, як, прыкладам, літоўцы, беларусы, палякі, украінцы, мела свой лагер. У вялікіх прамысловых асяродках існавалі таксама міжнародныя лагеры, якія часам мелі нацыянальныя аддзелы. Некаторыя аўтары згадваюць чатырнаццаць беларускіх лагераў Ды-Пі, але беларускія статыстычныя крыніцы паказваюць, што каля дваццаці беларускіх лагераў існавала ў Заходняй Нямеччыне і колькі меншых беларускіх групаў у Аўстрыі[17]. Хоць большасць беларусаў выбрала беларускія лагеры, аднак былі і тыя, хто пайшоў у польскія лагеры,

[16] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 15.
[17] Россия. Нью-Йорк. 1948. 22 сент.; Вініцкі, А. Матар’ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадох. Ч. 1. Табліца.

мяркуючы, што гэтак можна надзейней засцерагчыся ад прымусовае рэпатрыяцыі ў СССР.

Лагеры Ды-Пі функцыянавалі як «дзяржавы ў дзяржаве». На іх не пашыралася юрысдыкцыя нямецкіх уладаў, а акупацыйныя сілы аліянтаў і адміністрацыя УНРРА ажыццяўлялі толькі фармальны нагляд над імі. Гэтыя лагеры звычайна мелі самакіраванне з сваёю ўласнаю адміністрацыяй, цэрквамі, школамі, паліцыяй, рознымі клубамі і таварыствамі. СХАЭФ, УНРРА і пазней ІРО забяспечвалі насельнікаў лагераў ежаю, адзеннем, медыцынскаю, юрыдычнаю і адміністрацыйнаю дапамогаю.

Беларускае палітычнае прадстаўніцтва

Калі мінала памяць пра вайну і перамешчаныя асобы пачалі разумець, што гэтыя паселішчы Ды-Пі былі не часовымі прыстанкамі па дарозе на бацькаўшчыну, а, хутчэй, масткамі ў трывалую, але няясную будучыню, нацыянальныя лідары пачалі разглядаць шляхі і сродкі заснавання сталага палітычнага прадстаўніцтва, якое ачольвала б дыяспару, прапагандавала і пашырала ідэю беларускае дзяржаўнасці і імкненне нацыі да незалежнасці.

Было вядома, што недзе ў Заходняй Нямеччыне знаходзіцца група асобаў, якія належалі да найвышэйшага беларускага палітычнага кіраўніцтва падчас нямецкае акупацыі Беларусі ў 1941–1944 гадах. Галоўны орган гэтае групы называўся Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР), на чале якое стаяў прафесар Радаслаў Астроўскі[18].

Звычайныя Ды-Пі-беларусы адчувалі, што кіраўнічая роля групы БЦР як палітычнае інстытуцыі скончылася ў траўні 1945 года. Большасць беларускіх палітычных лідараў падзяляла гэтае меркаванне і думала, што настаў час заснаваць новы беларускі прадстаўнічы орган, які б не выклікаў асацыяцый з падзеямі вайны і з нацысцкаю Нямеччынаю. Гэткі сімвал яны бачылі ў Беларускай Народнай Рэспубліцы (БНР). Трэба мець на ўвазе, што ад 1920 года Рада БНР стала перабывала ў Заходняй Еўропе. Рада ніякім чынам не была звязаная з нацысцкаю Нямеччынаю, фактычна не прыняўшы прапановаў аб супрацоўніцтве. Такім чынам, робіцца зразумелым, чаму шмат хто з беларускіх палітычных лідараў звярнуўся да Рады БНР і прыняў яе як дзейнае і законнае палітычнае прадстаўніцтва. У выніку штораз большае падтрымкі

[18] Гл.: Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР): стварэнне — дзейнасць — заняпад (1943–1995). Мінск, 2016.

эмігрантамі Рада БНР была адноўленая, рэарганізаваная, павялічылася колькасць яе сяброў, і ў вельмі хуткім часе яна была прызнаная значнаю часткаю беларусаў у Заходняй Еўропе як законнае беларускае палітычнае прадстаўніцтва за межамі бацькаўшчыны. Узначаліў адноўленую Раду Мікола Абрамчык[19].

Шматлікія беларусы і некаторыя палітычныя лідары, аднак, лічылі, што ні супрацоўнікі БЦР, ні беларускія актывісты часоў нямецкае акупацыі не павінны адчуваць віны або сораму за сваю дзейнасць у 1941–1945 гадах. Яны ўважалі, што БЦР дзеіла ў інтарэсах беларускага народа, дзеля беларускае справы і што фактычна яны могуць ганарыцца некаторымі важнымі дасягненнямі тых часоў. Гэтая частка беларускага грамадства меркавала, што Беларуская Цэнтральная Рада і надалей павінна выконваць ролю палітычнага прадстаўніцтва беларускага народа. Так паўстаў палітычны дуалізм. У 1947–1948 гадах на грунце пытання пра беларускае палітычнае прадстаўніцтва ўзнік раскол сярод беларускіх эмігрантаў у лагерах Ды-Пі і па ўсёй Заходняй Еўропе. Канфлікт рабіўся штораз больш востры, і абодва палітычныя лагеры пачалі змагацца за ўплыў у беларускіх масах, адначасова спрабуючы пераканаць амерыканскія, брытанскія і французскія ваенныя ўлады ў Заходняй Нямеччыне, а таксама адміністрацыю УНРРА і ІРО, што кожны з іх мае выключнае права прадстаўляць беларусаў[20]. Гэткая палітычная палярызацыя нанесла шкоду беларускай справе, яна не давала людзям засяродзіцца на іншых, часам больш важных праблемах, такіх як збіранне беларусаў у беларускія лагеры Ды-Пі або прапаганда беларускіх палітычных ідэй сярод іншых народаў.

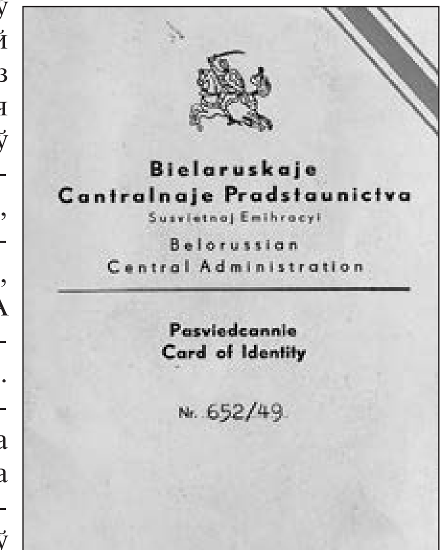

Вокладка пасведчання, выдадзенага Беларускім цэнтральным прадстаўніцтвам. 1949 г.

[19] Гл.: Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР 1947–1970: Падзеі. Дакументы. Асобы. Мінск, 2013,

[20] Папка У. Тамашчыка ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 18, 26, 33, 42, 43; 1949. № 45, 52, 53.

Раскол унутры беларускае грамады ў Заходняй Еўропе ў канцы 1940-х гадоў быў, на жаль, перанесены і на Амерыканскі кантынент, дзе ён зрабіў уплыў на амерыканскіх беларусаў. Гэта відаць з справаздачы Грамадскае рады за амерыканскае адзінства аб беларускай грамадзе за 1950–1951 гады, а таксама выдатна дакументуецца раскол у ліставанні старога пакалення амерыканцаў-беларусаў, як Янка Чарапук, з новымі эмігрантамі колаў як БЦР, гэтак і БНР[21].

Аднак найбольшага напружання канфлікт дасягаў на Еўрапейскім кантыненце, у Злучаных Штатах Амерыкі ён паступова заціхаў[22].

З цягам часу на беларускую эміграцыйную палітычную арэну выйшла маладзейшае пакаленне, спрэчкі паступова суняліся, і ў штодзённым жыцці раскол не меў ніякага ўплыву, застаўшыся чыста тэарэтычнаю праблемаю і прадметам зацікаўлення даследчыкаў палітычнае гісторыі. Беларуска-амерыканская грамада прыняла ў якасці палітычнага ідэалу беларускае нацыі незалежную дзяржаву — Беларускую Народную Рэспубліку.

Сацыяльны склад і адзнакі паваеннае іміграцыі

Імігранты, што прыбылі ў Злучаныя Штаты пасля Другое сусветнае вайны, прадстаўлялі ўвесь сацыяльны спектр беларускага грамадства, хоць узроставы склад меў свае асаблівасці. Пераважалі дзве групы: моладзь у веку да 20 гадоў і людзі старэйшыя за 35 гадоў, з невялікаю перавагаю жанчын[23]. Прафесійная і адукацыйная структура была наступная. Найбольшая група складалася з сялянаў і жыхароў мястэчак. Далей ішлі прадстаўнікі рабочага класа — работнікі самых розных галінаў прамысловасці. Сярэдні ўзровень адукацыі ў гэтых групах складаў ад чатырох да сямі класаў, людзі гэтыя былі ў дастатковай меры абазнаныя ў палітычных пытаннях. Трэцюю групу складалі прадстаўнікі інтэлігенцыі: настаўнікі, службоўцы, тэхнічныя работнікі — група, што ў любой дзяржаве складае адміністрацыйна-адукацыйна-тэхнічны апарат.

Большасць гэтых імігрантаў паходзіла з Заходняе Беларусі, каля 80 % былі праваслаўныя.

[21] Юрэвіч, Л. Шматгалосы эпісталярыум... С. 476–499.

[22] The Common Council for American Unity. A report. New York, March 1951; Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 23; 1953. № 42; 1954. № 50; 1956. № 57; 1963. № 80; 1965. № 99; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 4–6; 1952. № 11, 12; Беларускае Слова. Міхельсдорф. 1949. № 4–7; Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1957. № 33, 36.

[23] У адрозненне ад першае масавае эміграцыі з Усходняе Еўропы, дзе значна пераважалі мужчыны. Гл.: Archdeacon, T. Becoming American: An Ethnic History. P. 136.

Паміж імі не было вялікае маёмаснае розніцы, яны стаялі прыблізна на аднолькавым — вельмі сціплым — матэрыяльным узроўні, калі меркаваць паводле заходніх стандартаў. Аднак асобна трэба вылучыць адну характэрную рысу, уласцівую гэтай хвалі іміграцыі. Усе яны без выключэння былі перакананыя антыкамуністы. Камунізм зрабіў іх роўнымі ў жабрацтве і пазбавіў нацыянальнае духоўнае спадчыны, пагроза камуністычнага прыгнёту і рэпрэсій змусіла іх пакінуць сваю краіну[24].

Дадатковыя характарыстыкі хвалі беларускай эміграцыі ў ЗША пасля Другой сусветнай вайны акрэсліла сп-чня Алеся Кіпель, выступаючы на Шостым з'ездзе беларусаў свету ў Мінску ў 2013 годзе:

...Асаблівасці беларускай пасляваеннай іміграцыі ў ЗША... пасля 1945 года і да канца 1950-х гадоў... Па квоце «DP» у ЗША прыехала каля 400 тысячаў чалавек, з іх ад 50 да 75 тысячаў беларусаў — сапраўдная хваля. У той хвалі шмат прыязджалі сем'ямі: два ці тры пакаленні. Хваля характарызавалася вельмі шырокім дыяпазонам, як сацыяльным, так і прафесійным. Імігранты былі фактычна ўцекачамі — пакідалі Радзіму і думалі, што ніколі не вернуцца ў Беларусь. Амаль усе былі палітычнымі імігрантамі і былі выключна (з маленечкімі выключэннямі) беларускамоўныя. Многія з тых імігрантаў гадаваліся пад рэлігійным уплывам. У ЗША яны пасяліліся пераважна ў вялікіх гарадах або блізка да такіх гарадоў — жылі даволі густа — разам. Грамада, грамадскае жыццё былі вартасцямі, якія стаялі высока...[25].

Новыя ініцыятывы паваеннае эры

Паваенныя беларускія імігранты пачалі прыбываць у Амерыку ў апошнія месяцы вайны і першыя месяцы па сканчэнні ваенных дзеянняў. Гэтая іміграцыйная група была невялікая; тыя, хто прыехаў у гэты час, належаць да колькіх канкрэтных катэгорый: або асобы, народжаныя ў Злучаных Штатах, чые бацькі перад вайною вярнуліся на Беларусь, або тыя, хто меў блізкіх родзічаў і сваякоў у Амерыцы. Хоць агульная колькасць гэтых новых беларускіх імігрантаў была значна меншая за тыя масы, што прыбылі ў Злучаныя Штаты на пару гадоў пазней, яны адыгралі важную ролю ў наладжаванні механізму, які дазволіў перабрацца за акіян іхным суродзічам, якія перабывалі ў Аўстрыі, Даніі, Францыі, Заходняй Нямеччыне пераважна ў лагерах Ды-Пі.

[24] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1947. № 3; Папка «Паваенная іміграцыя» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[25] Беларус. Нью-Ёрк. 2013. № 602.

«Першыя» беларускія паваенныя эмігранты, якія прыехалі ў ЗША, былі не іміґранты, а беларусы, народжаныя ў Амерыцы, бацькі якіх павярталіся некалі на бацькаўшчыну. Яны разглядаліся як амерыканцы і праўна першыя па вайне ехалі ў краіну свайго нараджэння — ЗША.

Адзін з тых, хто выбраўся раней, Янка Ніхаёнак, беларус, народжаны ў Амерыцы, прыехаўшы сюды зноў з Францыі, здолеў сабраць і арганізаваць шмат амерыканцаў беларускага паходжання, якія пачалі заладжваць фармальнасці дзеля таго, каб больш беларусаў маглі выехаць сюды з Еўропы. Іншыя былі Мікола Філіповіч, Іван Хіхлуша, як аб гэтым зазначалася ўжо раней у іншым раздзеле кнігі.

Яшчэ адзін «ранні» беларускі актывіст, які здолеў перабрацца ў Злучаныя Штаты дзякуючы сваім даваенным кантактам з амерыканцамі ў Празе, д-р Іван Ермачэнка звярнуўся да ўкраінска-амерыканскае грамады і праз розныя славянамоўныя газеты выступаў з заклікамі да «старых» амерыканцаў беларускага паходжання аб дапамозе беларускім эмігрантам у Заходняй Еўропе. Наступныя беларусы, якія пачалі прыбываць у Злучаныя Штаты неўзабаве пасля вайны пры дапамозе розных міжнародных арганізацый, як, прыкладам, д-р Барыс Кіт, не толькі арганізавалі дзейнае кола людзей, якія маглі падрыхтаваць неабходныя паперы іміґрантам, але і запачаткавалі першыя паваенныя арганізацыі ў беларускіх асяродках. Дзейнасць гэтых пачынальнікаў распачала ланцуговую рэакцыю. Тыя, што прыбылі крыху пазней, знаходзілі новых спонсараў і арганізацыі, якія аблягчалі пераезд у Амерыку новым беларускім іміґрантам. Працэс гэты набраў размах у канцы 1948 — пачатку 1949 года[26].

Масавы прыезд беларускіх Ды-Пі ў Амерыку

Іміґрацыйная квота для перамешчаных асобаў была зацверджаная Кангрэсам Злучаных Штатаў у час прэзідэнцтва Гары Трумана[27]. Відавочна, пэўную ролю ў гэтым адыгралі амерыканскія этнічныя групы, як можна меркаваць з ліста беларускае арганізацыі ў Чыкага кангрэсмена Томаса Л. Оўэнса[28]. Каб запусціць у ход гэты механізм, была створаная

[26] Гутаркі аўтара з Янкам Ніхаёнкам і Іванам Ермачэнкам, 1960–1964; Янка Ніхаёнак [Некралог] // Беларус. 1986. № 329; Іван Ермачэнка // Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР)... С. 422–423.

[27] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 35; 1949. № 51, 54; The U.S. Displaced Persons Act. June 25, 1948. IRO, U.S. Zone. Regensburg. Dept. Letter № 36. February 9, 1949.

[28] Ліст Ігната Лабача, 17 траўня 1947. Захоўваецца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Камісія па справах перамешчаных асобаў з рэгіянальнымі аддзеламі. Улады Злучаных Штатаў прадугледжвалі, што ў краіну прыедуць сотні тысячаў новых іміґрантаў, пераважна ўсходнееўрапейскага паходжання: беларусы, літоўцы, украінцы ды іншыя[29].

Большасць беларусаў Ды-Пі пакідалі Еўропу праз нямецкія парты, як, прыкладам, Брэмерхафен і іншыя, шмат хто выехаў таксама з Англіі, Францыі ды Італіі.

Гэты працэс нечым нагадвае масавую славянскую эміграцыю пачатку XX стагоддзя. Тое самае жаданне трапіць у *«шчаслівую залатую краіну»*, нават знешне тыя эмігранты шмат у чым былі падобныя: апранутыя ва ўсё новае, з салíднымі старамоднымі драўлянымі скрынямі ў руках і з трывогаю ў вачах. Але былі і адрозненні. Найбольшым былі самі прычыны эміграцыі — гэтыя былі ўжо палітычнымі эмігрантамі, якія мусілі пакінуць сваю краіну, ратуючыся ад савецкае акупацыі. Другое, чым розніліся гэтыя дзве хвалі, — інтэлектуальны ўзровень: калі на пачатку стагоддзя гэта былі амаль зусім неадукаваныя сяляне, дык цяпер — адукаваныя і палітычна свядомыя людзі. У беларусаў гэтая розніца была яшчэ больш выразная: у 1940-я гады яны ўжо эміґравалі як асобная, дакладна вызначаная этнічная група з сваім нацыянальным назовам. У перасыльных лагерах пашыраўся беларускі перыядычны друк, паведамленні і абвесткі на інфармацыйных стэндах падаваліся таксама па-беларуску, а месцам адпраўкі ў дакументах шматлікіх беларусаў, якія выязджалі праз Брэмерхафен і іншыя парты, значыліся беларускія лагеры Ды-Пі.

Прысутнасць беларусаў заўважалася таксама і ў дарозе праз Атлантычны акіян. На некаторых караблях медыцынскую дапамогу давалі беларускія дактары[30]. На гэтых караблях эмігранты друкавалі свае памятныя часопісы і бюлетэні. Часта гэтыя публікацыі выходзілі ў некалькіх мовах, улучна з беларускаю, як, прыкладам, на караблях маршруту Брэмерхафен — Нью-Ёрк у 1949–1950 гадах[31]. Самі па сабе гэтыя факты для некаторых нацыянальнасцяў не маюць вялікага значэння, але для беларусаў яны вельмі важныя, бо сведчаць пра рост

[29] Displaced Persons Commission: DPC-275-6.26. 1950. Accredited agencies, listing as of June 27,1950; Беларускае Слова. Бакнанг. 1949. № 8/9.

[30] Гутаркі аўтара з доктарам Віктарам Войтанкам, які пераплыў Атлантычны акіян некалькі разоў у 1948–1950 гадах, Пасейк (штат Нью-Джэрсі), 1963–1964. Дапамагаў на караблях таксама доктар Аляксандр Багдановіч.

[31] Souvenir Journal: Gen. Taylor, USN. Bremerhaven — New York, April 7–19, 1950; Souvenir Edition: Gen. A.W.Greenly, USAT. Bremerhaven — New York, 1950. February 18 — March 3,; U.S.N.A. Gen. A.W.Greenly, Bulletin. 1950. March 15–27.

нацыянальнае свядомасці ды імкненне выразна вылучыцца сярод іншых этнічных групаў. У гэтым палягаюць найважнейшыя адрозненні паміж беларускімі імігрантамі пачатку і сярэдзіны XX стагоддзя.

Працэдура сцягнення новых імігрантаў з катэгорыі перамешчаных асобаў была адносна простая[32]. Бок, зацікаўлены ў запрашэнні імігранта, распачынаў працэс і выдаваў афідэвіт (заруку) асобе або сям'і ў адпаведнасці з дзейнымі законамі і стандартамі. Гэты дакумент падаваўся ў Камісію па справах перамешчаных асобаў у Вашынгтон. На пэўнай стадыі патрабаваўся дадатковы подпіс ад рэлігійнае арганізацыі, бо перавозка імігрантаў у большасці выпадкаў была арганізаваная рэлігійнымі ўстановамі, такімі як *Caritas Catholica*, Сусветная рада цэркваў і г. д. Але былі і нерэлігійныя ведамствы, як, прыкладам, Талстоўскі фонд.

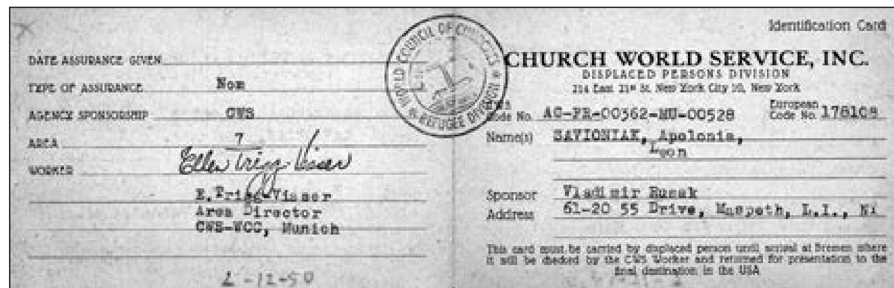
Identification Card
CHURCH WORLD SERVICE, INC.
DISPLACED PERSONS DIVISION
214 East 21st St. New York City 10, New York

DATE ASSURANCE GIVEN
TYPE OF ASSURANCE: Nom
AGENCY SPONSORSHIP: CWS
AREA: 7
WORKER: E. Frigg-Visser, Area Director, CWS-WCC, Munich
2-12-50

Code No. AG-FR-00362-MU-00528
European Code No. 178108
Name(s): SAVIONIAK, Apolonia, Leon
Sponsor: Vladimir Rusak
Address: 61-20 55 Drive, Maspeth, L.I., NY

This card must be carried by displaced person until arrival at Bremen where it will be checked by the CWS Worker and returned for presentation to the final destination in the USA

Дакумент для выезду ў ЗША ад *World Church Service*. 1950 г.

На гэтым этапе беларусы сутыкнуліся з праблемамі, бо Руская праваслаўная грэцкая кафалічная мітраполія (колішні назоў Амерыканскае праваслаўнае царквы), займаючы прарасійскія пазіцыі, не імкнулася падтрымоўваць беларусаў[33]. З гэтае прычыны беларусы часта знаходзілі падтрымку з боку розных пратэстанцкіх цэркваў і рымска-каталіцкае царквы, а таксама Украінскае каталіцкае і Украінскае праваслаўнае цэркваў ды ад Талстоўскага фонду. Шукалі спонсараў звычайна беларусы, якія прыехалі ў краіну раней, як, прыкладам, д-р Янка Станкевіч, а. Мікалай Краўчанка, а. Мікалай Лапіцкі, а. Леанід Стаднікаў, Міхась Белямук, а. Ян Тарасевіч, праф. Мікалай Сцяпанаў. Большасць спонсараў жылі ў індустрыяльных штатах і гарадах Усходу і Сярэдняга Захаду Злучаных Штатаў. Аднак некаторыя спонсары,

[32] Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 41.
[33] Kipel, V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland... P. 37–38.

знойдзеныя праз рэлігійныя, пераважна пратэстанцкія, арганізацыі, жылі ў сельскіх раёнах у такіх штатах, як Арызона, Канзас або Аклахома. Такім чынам, пачатковае рассяленне гэтых новых імігрантаў, як і ў выпадку з іхнымі папярэднікамі з пачатку стагоддзя, дыктавалася наяўнасцю працоўных месцаў.

Досвед некаторых імігрантаў Ды-Пі выказаны ў кольгіх лістах (у цытатах да канца раздзела захаваны правапіс арыгіналаў):

Мы прыехалі параходам на квоту «Church World Service». Мы яшчэ былі ў Германіі, а яны мелі нам фармера. У N.Y. нас сустрэлі, праверылі, далі нам па 5 далараў на асобу, завезлі на цягнік, і мы паехалі у Кензас. У Чыкаго мелі перасядку, дзе нас сустрэла жанчына, завяла нас у кафэтэрыю, дзе ўжо мы елі за свае грошы. Чакалі доўга. А 5-ай гадзіне раніцы прыехалі за 70 міль ад нашага фармера. Нас сустрэлі: наш фармер і тога прыхода міністэр з сем'ямі. А 7-ай гадзіне мы былі ў нашай хатцы, дзе было 4 пакоі, выходка і ванны не было, але быў газ і элект. Іван даіў кароў і працаваў на полі і ўсюды, дзе было патрэбна. Я глядзела курэй, якіх было каля 200. Дзеці хадзілі ў школу.

Чэраз год у мяне радзілася бебі Алісія, Анна, якой у нас ужо няма. Як мы прыехалі, нам спадабалася. Мы сталі прасіць нашага фармера, каб ён знайшоў да нашых фармера. Ён знайшоў у другім прыходзе. Таму яны да нас прыехалі. Яны адрабілі год і сталі раз'язжацца. Мы пражылі там 1 ½ гады.

Нам было вельмі сумна, нікога не было там з нашых. Як мы прыехалі ў Балцімор, нам было вельмі цяжка пражыць на адной пэйдзе. Я пайшла ў швейную фабрыку, дзе я прарабіла 30 гадоў...[34].

* * *

У ЗША прыехаў я 27 сакавіка 1950 г. у New York, караблём імя ген. Грэй. Афідавіт выдала арганізацыя World Church Service (арганізацыя ўсіх пратэстанскіх цэркваў). Перш аўтабусам завязьлі некалькі нас у сваю цэнтралю (была гэта школа мэтадыстаў) у ваколіцах Балтымора каля Вашынгтону. Там некаторых хутка забралі сабе спонсёры, а такіх адзінокіх без сям'і не бралі (бо была гаворка, што такія хутка ўцякаюць ад фармароў, таму іх не бралі на гаспадарку). Да такіх і я належаў. Ня ведаю як там далей было-б са мною, я мусяў чакаць. Меў якраз пры сабе адрас сп. Віцьбіча — узяў ды напісаў да яго ліст. У хуткім часе атрымаў вестку ад яго, каб прыежджаў у Соўт Рывэр, бо ўжо некалькі дзесяткаў Беларусаў прыехалі туды ды ўжо знайшлі сабе работу ў фабрыках, дык і я магу так абсталявацца. З такім пісьмом зараз-жа я пайшоў у канцылярыю і пры помачы перакладчыцы атрымаў згода выехаць адтуль. На другі дзень самаходам адвязьлі мяне на чыгуначную станцыю ў г. Балтымор, купілі білет на цягнік, далі пасьветчаньне і рахунак

[34] Перапіска аўтара з Вольгай Канарчук, 1987.

за іх клопаты аба мне, і я прыехаў у New Brunswick, N. J. На вуліцы пачаў дапытвацца, як заехаць у С. Рывэр. Неякі чалавек з беларускай вымовай слоў падвёў мяне [да] «Bus стоп», нават даў 10 сэнтаў ды сказаў драйвару, каб высадзіў мяне пры вуліцы Вайт-гэт, а там ужо я сам знайду нумар дому. Гэтак і атрымалася. Меў я пры сабе толькі 5 даляраў, якія купіў яшчэ ў Нямеччыне за н[ямецкія] маркі для цікавасці пабачыць як яны выглядаюць. Вось яны памаглі наняць адзін пакой на начлег на цэлы месяц у гатэлі неякага «Baru», а за гэты час я знайшоў сабе работу ў New Brunswick у фабрыцы, у якой прапрацаваў аж 5 гадоў [зарабляючы] *у тыдзень па 50 даляры. У гэтым часе ўжо добра асвойтаўся з палажэньнем свайго эміграцкага лёсу, навет прайшоў вячорныя курсы ангельскае мовы, а ў 1958 г. здаў экзамін на амэрыканскае грамадзянства, ды паехаў у Канаду, места Торонта, дзе меў сваіх знаёмых з лягеру ДП. У Канадзе прабыў 5 гадоў і пераехаў у Чыкага — зноў да сваіх знаёмых з Нямеччыны. З Чыкага ў Кліўлэнд, а цяпер зноў жыву ў N. Jerskim Cт. Бясспрэчна ў каждым месяцы свае эміграцыі меў зарабковую працу і з зробленых грошаў меў сабе на патрэбы свайго пражыцьця*[35].

* * *

Прыехаў да ЗША у верасьні 1950 г. да Syracuse, Ind. Падарожжа каштавала $83 дол. з Нью-Ёрка да Сырак'юз. 5 тыдняў працаваў у «Pyle Orchard», атрымаў $25.00, за што пасварыўся з гаспадаром і кінуў яго. Знайшоў работу на жалезнай дарозе $1,26½ на гадзіну, быў вельмі давольны і прарабіў 2 гады.

За гэты час выпісаў 8 сямей з Германіі, якія прыехалі да З.Ш.А. 29 верасьня 1952 год. пераехаў да Чыкаго. Далучыўся да бел. Калоніі. [...] У чэрвені 1982 г. пераехаў назад да Syracuse, Ind. — пенсіянер[36].

Як было зазначана раней, здабыць афідэвіт для патэнцыйнага імігранта было параўнальна няцяжка. І як працоўнае месца, пазначанае ў афідэвіце, заставалася вольнае, калі імігрант прыбываў у Злучаныя Штаты, усё было добра. Аднак, даволі часта, месца было ўжо занятае, а нярэдка бывала, што пазначанае ў афідэвіце працоўнае месца было фікцыйнае. У гэткім выпадку новапрыбылы імігрант апынаўся ў складаным становішчы: ён мусіў сам даваць сабе рады. Вось прыклад:

У той час, як мы прыехалі ў Амерыку (у 1951 годзе), людзі, з якімі я зустракаўся, прыязджалі з дапамогай дзеякіх рэлігійных арганізацый. Але я чуў, што былі выпадкі, калі вось такія арганізацыі выпаўнялі паперы тых «спанзораў», якія ўжо жылі ў Амерыцы і давалі гаранціі, што ёсьць праца і жыльлё.

[35] Перапіска аўтара з Аляксандрам Асіпчыкам, 1988.

[36] Перапіска аўтара з Васілём Пунтусам, 1988.

Сям'я беларускага святара Емяльяна Кайко.
Злева ад святара — дачка Ніна (у шлюбе Сільвановіч), справа — матушка Вера.
Стаяць: дачка Ліза (у шлюбе Літаровіч) і сын Сяргей. Пенсільванія, 1951 г.

Вось так і мне з бацькамі ўдалося прыехаць. Мы былі знаёмыя з адной украінскай сям'ёй у Аўстры (дзе мы жылі ад лета 1944 г.). Гэта сям'я прыехала ў Амерыку на паўтара года раней і зрабілі ўсе патрэбныя паперы, што маецца гарантавана праца і мейсца дзе жыць (на спраўдзе гэта было толькі на паперы) і гэта была нам дужа прыемная дапамога, хаця за гэта і патрэбны быў ад нас падарунак.

Першыя месяцы было нялёгка, пакуль пачалі зарабляць. Першых пару месяцаў спаў на падлозе, пакуль сабраліся з першымі неабходнымі рэчамі, а ў Амерыцы «бліны на варотах не вісяць», хоць можа і спадзяваліся, што так. Потым, як падкрэплі, пачалі мяняць кватэры (аж 3) на больш выгадныя, пакуль не купілі сваю хату. І так вось сядзем і дажываем[37].

Значна раней, у перыяд перад Першай сусветнай вайной, пісалі падобныя лісты і эмігранты, якія ехалі ў ЗША з Беласточчыны:

Цалую вас у белыя вашы рукі, кланяюся табе родны брат Гаўрыіл, дарагія сёстры Анна, Тацьцяна і Анастасія. Кланяюся хроснай маме і дзядзьку. Паклон стрыечным братам і сёстрам, таварышам ...

[37] Перапіска аўтара з В. Балтрушэвічам, 1988.

Мы ехалі цераз ваду 16 сутак. Слава Богу прыехалі здаровымі. Больш за палову людзей не маглі вытрымаць. Што здарылася з нашым суднам — загарэлася электрычнасьць у 12 гадзін ночы. Мы вельмі перапалохаліся, усхапіліся з коек, ня ведалі, што рабіць. Думалі, што будзе канец нашаму жыцьцю, але ў той момант прыбягае матрос і гаворыць: Ня бойцеся, ужо патушылі. А потым праз два дні атрымалі тэлеграму.

Сядалі на лодкі таму, што немагчыма было сядзець на ім. Калі людзі павысядалі на лодкі, суднаў яшчэ ня было на дапамогу. У той час была вельмі вялікая хваля. Адзін матрос, высеўшы на лодку з людзьмі, узрадаваўся, што ўжо застанецца ў жывых, і адрэзаў вяроўку, якая была прывязана да судна з лодкі. І хваля аднесла некалькі сажнаў ад судна і з абодвух бакоў у яе ўдарыла хваля і лодка патанула. Да яго прыбыло 10 суднаў на дапамогу. Згарэла тое судна на тым месцы, дзе патанула судна, аб якім чулі, што разьбілася[38].

Гавораць, што ў Амэрыцы цяпер галадаюць, няма работы. Сьвяшчэньнік гаворыць, што газэта піша, каб у Амэрыку ня ехалі, няма месца. Козьліцкі Васіль Вавульскі й Кузьма Крывянішын паехалі тыдзень пасьля вас. Васіль просіць бацьку грошай у Амэрыку, няма работы, ня выжыве, зарабляе на хлеб. Якаў на камісіі дастаў адтэрміноўку[39].

Такіх лістоў можна было б працытаваць сотні. Агульным для ўсіх гэтых імігрантаў было тое, што яны здабылі багаты досвед, і хоць іхнае жыццё нельга назваць лёгкім, яны дасягнулі поспеху. Ім падабаецца жыць на сваёй другой радзіме, і яны ўдзячныя Амерыцы за адкрытыя ім магчымасці.

Праўда, былі выпадкі, на шчасце, нешматлікія, што праца знаходзілася не адразу. Былі валакіты, непрыемныя моманты і з грамадзянствам, асабліва ў былых грамадзянаў СССР, былі небяспекі рэпатрыяцыі ў Нямеччыну — так званая бярозаўская хвароба, але ўсё перамалолася — амаль галівудскае заканчэнне, хэпі-энд для хвалі эмігрантаў па Другой сусветнай вайне[40].

Цяпер, у першай чвэрці XXI стагоддзя, з тае хвалі беларускай эміграцыі ўдзельнікаў бадай ці шмат засталося ў жывых: прыродныя працэсы няўхільныя, людзі паміраюць. Але іх дзеці — жывыя, дзейныя, амерыканцы ў першым пакаленні — удзячныя Амерыцы, удзячныя сваім памерлым бацькам, дзядам, што лёс іх прывёў у гэтую краіну. Аб гэтым яны, тыя першыя беларусы-амерыканцы, апавядаюць з захапленнем, падзякаю за свой лёс суседзям і супрацоўнікам. Знайшліся і такія, хто

[38] Бежанства 1915 года. Беласток, 2000. С. 387–389.

[39] Бежанства 1915 года. С. 389.

[40] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 233–240.

выказаў падзяку ў прыгожай пісьмовай форме. Вось падзяка Амерыцы «дрэва Рагалевічаў»:

Ягоныя карані заглыблены ў самабытнай палескай зямлі — там, дзе шырокая Прыпяць павяртае на поўдзень ў Дняпро і нясе далей свае хвалі ў Чорнае мора. Там пад малітоўным паглядам св. Кірылы Тураўскага ляжыць тысячагадовы Тураў. Гэта — святая зямля, дзе спачываюць продкі, дзе з пакалення ў пакаленне перадаваліся славянскія гены, закладаліся маральныя асновы чалавечага быту з хрысціянскімі прынцыпамі, сямейнай салідарнасцю, добрасуседскімі адносінамі і чалавечай дабрынёй.

Ствол Дрэва і ніжнія галіны перажылі камуністычную тыранію: гвалт над людскай натурай; грабеж уласнасці, набытай цяжкой працай; прымус, што супярэчыў традыцыйнаму ўкладу жыцця і хрысціянскім запаветам любові і спагады да бліжняга. Другая сусветная вайна, пагроза знішчэння агнём паленых вёсак, голад і рабская праца ў гітлераўскай няволі пакінулі шрамы на кары ствала і ніжніх галін. І толькі воляю Усявышняга Дрэва перажыло ваеннае ліхалецце і дабралася да новай Абяцанай Зямлі. Ягоныя галіны прараслі ў штатах Пенсільванія, Нью-Джэрсі, Ілінойс, Нью-Ёрк, Паўночная Караліна, Каларада, Каліфорнія, Мічыган, Флорыда, Індыяна, а таксама ў арабскім Катары.

На ўрадлівай амерыканскай глебе пад небам свабоды і чалавечай спагадлівасці распасцерліся верхнія маладыя галіны, пераняўшы ў спадчыну духовыя каштоўнасці продкаў, правілы дабрыні і спагады, спалучаючы іх з павевамі новага быту і шырэйшымі магчымасцямі.

Крона Дрэва высіцца цяпер у блакітным небе, калышацца свежымі галінкамі, а сочнае лісце зелянее пад павевамі вятроў свабоды і шэпча спадзеўную байку пра заманлівую будучыню[41].

Большасць новых беларускіх імігрантаў прыбыла ў Злучаныя Штаты праз Нью-Ёркскі порт, некаторыя — праз Бостан, Балтымар і Філадэльфію. Аднак цэнтрам новага беларускага жыцця і палітычнае дзейнасці стаўся Нью-Ёрк.

Арганізацыйны перыяд

«Землякі-старажылы», г. зн. беларускія імігранты, якія прыехалі ў Злучаныя Штаты да Першае сусветнае вайны, зацікавіліся арганізацыйным жыццём толькі праз шмат гадоў пасля свайго прыезду. У адрозненне ад іх новапрыбылыя паваенныя імігранты адчулі патрэбу ў заснаванні беларускіх арганізацый, як толькі ступілі на амерыканскую

[41] Я. З. Дрэва Рагалевічаў зь беларускага Палесься на Амэрыканскай зямлі. На 65-я ўгодкі прыбыцьця ў Амэрыку ў верасьні 1950 г.

зямлю. Перш за ўсё новыя іміграпты адчувалі, што беларуская арганізацыя будзе прадстаўляць іх і іхныя ідэалы; па-другое, калі будзе трэба, яна дасць ім маральную падтрымку; і па-трэцяе, такая арганізацыя дапамагла б прыехаць з Еўропы большай колькасці беларусаў.

Непазбежна паўстала пытанне аб супрацоўніцтве з тымі «старажыламі» ды іхнымі арганізацыямі. Часам выказвалася прапанова аб масавым уступе ў арганізацыі старых імігрантаў з мэтаю пераняцця ў іх кіраўніцтва дэмакратычным выбарным шляхам, каб гэткім чынам змяніць іх арыентацыю. Але гэткія погляды былі адкінутыя як нерэальныя. Галоўнаю перашкодаю была адсутнасць нацыянальнае свядомасці ў значнае часткі старых імігрантаў, а таксама іхная задаволенасць актуальным станам рэчаў. Яны ўжо належалі да розных арганізацый (якія часта мелі «рускую» бірку) і, у дадатак да іхнае звычайнае левае арыентацыі, не падтрымоўвалі ніякіх праяваў нацыянальнае апрычонасці, а тым больш беларускасці. Шмат хто з іх не хаваў сваіх прасавецкіх поглядаў; іншыя ж схіляліся ўправа, да праімперскіх расійскіх нацыяналістычных тэндэнцый.

Пазіцыі пракамуністычных групаў выяўлялі розныя газеты і часопісы:

Нет, не «Беларусу у Амерыцы», предателям Белоруссии решать, как должен жить многомиллионный белорусский народ... [...] Были уже здесь проповедники отделения Белоруссии, да так и остались в единственном числе[42].

Палітычная арыентацыя беларусаў-«рускіх» адбівалася і ў рэлігійнай сферы. Левыя «рускія» арганізацыі хоць і не былі звязаныя ні з якою царкоўнаю юрысдыкцыяю, часта падтрымоўвалі парафіі Рускага праваслаўнага экзархату Маскоўскага патрыярхату, тым часам як правыя рускія групы схіляліся да падтрымкі Рускага Зарубежнага Сіноду, які сімпатызаваў імперскай Расіі і царскаму рэжыму.

Палітычныя погляды новапрыбылых беларускіх імігрантаў былі абсалютна несумяшчальныя з поглядамі «старажылаў»: яны хацелі заснаваць беларускія арганізацыі, ідэалам якіх была б незалежная беларуская дзяржава, яны таксама хацелі мець *незалежную* Беларускую праваслаўную царкву. Карацей кажучы, гэтыя групы амаль не мелі агульнае ідэалагічнае глебы. Таму новыя імігранты пастанавілі заснаваць свае асобныя свецкія арганізацыі і рэлігійныя грамады[43].

[42] Лесной, И. Новоявленные «учителя» американских белорусов // Русский Голос. Нью-Йорк. 1948. 28 окт. У цытаце маецца на ўвазе заснаваны прадстаўнікамі паваеннай іміграцыі часопіс «Беларус у Амэрыцы», а таксама ранейшыя «проповедники» беларушчыны — дзеячы Рады БНР 1920-х гадоў.

«Кніжачка беларускага эмігранта». 1951 г.

Існаваў да таго ж і псіхалагічны бар'ер, уласцівы шмат якім іміграпцкім групам, а менавіта: старыя імігранты лічылі сваіх новых суродзічаў «зялёнымі» амерыканцамі, якіх трэба вучыць жыццю ў новых умовах ды знаёміць з амерыканскімі палітычнымі рэаліямі. Старой групе цяжка было пагадзіцца з фактам, што інтэлектуальны ўзровень і ступень нацыянальнае свядомасці новае групы значна розніліся ад іхных у той час, калі яны прыехалі ў Амерыку.

Хоць беларускія актывісты і спрабавалі развіць больш шырокае супрацоўніцтва паміж рознымі пакаленнямі імігрантаў, былі нават выдрукаваныя адмысловыя апытальнікі для збірання статыстычных матэрыялаў пра старую іміграцыю, але вялікага поспеху гэтыя спробы не мелі[44]. Аднак нельга сказаць, што «старыя» суродзічы не дапамагалі новапрыбылым. Часта яны дапамагалі ім у пошуках працы, здавалі кватэры за памяркоўную плату або давалі парады ў розных складаных сітуацыях. Карацей кажучы, супрацоўніцтва з ранейшымі беларускімі імігрантамі адбывалася амаль выключна на ўзроўні побытавых прыватных кантактаў.

Адзін выпадак супрацоўніцтва старых і новых варта занатаваць. Расказвае сп-ня Ліза Літаровіч, некалі новая эмігрантка, якая пражыла ўжо ў ЗША больш за 65 гадоў.

Мястэчка Саўт-Рывер у штаце Нью-Джэрсі, сярэдзіна 1950-х гадоў. «Старыя-новыя» жывуць на аднэй вуліцы, знаёмяцца. «Новыя» расказваюць пра Радзіму «старым», якія выехалі адтуль гадоў 40–50 перад тым. Аднаго

[43] Bilorus. Ne «Vychodcy», a «Vyrodki» // Brotherhood. Cleveland. 1952. № 7. P. 9–10; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[44] Веда. Нью-Ёрк. 1952. № 4. С. 126.

дня заходзіць да нас у хату сын старога эмігранта сп. Сыракваш і просіць мяне: «Ліза, пазыч Ты мне свой нацыянальны касцюм. У школе, дзе вучацца мае дочкі, будзе Дзень Нацыянальнасці, і я хачу, каб мае дочкі выступілі як беларускі з Віленшчыны, бо да гэтага часу нас называлі рускія». Я расчулілася і пашыла ягоным дзвюм дочкам беларускія нацыянальныя касцюмы. Пазней сп. Сыракваш быў камендантам паліцыі ў Саўт-Рыверы і актыўна ўдзельнічаў у жыцці беларускай грамады[45].

Варта адзначыць і яшчэ адзін аспект дачыненняў паміж старымі і новымі імігрантамі. Існавала шчырае і плённае супрацоўніцтва ў справе рэгістрацыі новых беларускіх арганізацый. Рэч у тым, што як найменей адзін з тых, хто падпісваў хадайніцтва аб рэгістрацыі, мусіў быць амерыканскім грамадзянінам.

Так, Павел Бунчук, стары беларускі імігрант, дапамог пры рэгістрацыі Беларуска-амерыканскага задзіночання ў Олбані, штат Нью-Ёрк; Бунчук нават стаўся адным з функцыянераў гэтае арганізацыі. Антон Сацэвіч, агент у продажы нерухомасці, супрацоўнічаў з навапрыбылымі суродзічамі ў закладанні іхных арганізацый у штатах Нью-Джэрсі і Нью-Ёрк, а таксама дапамагаў новым беларускім імігрантам знайсці працу і набыць дом і ўласнасць[46].

У канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў тэма супрацоўніцтва з старымі імігрантамі неаднаразова абмяркоўвалася на розных сустрэчах і нарадах новых беларускіх імігрантаў, гэтая тэма шырока асвятлялася ў беларускім друку[47]. Тым часам вельмі мала старых імігрантаў далучылася да наваствораных беларускіх арганізацый і цэркваў.

У нейкай меры назіраецца аналагічнасць сітуацыі ў дачыненні з эмігрантамі пасля 1991 года. Аднак у гэтым выпадку блізкасць паміж хвалямі большая, чым у выпадку паваенным. Пра гэта яшчэ будзе гаворка пазней.

Беларуска-амерыканская нацыянальная рада ў Чыкага і новыя імігранты

Хоць ідэя супрацоўніцтва з старою іміграцыяй была амаль цалкам адкінутая паваеннымі беларускімі імігрантамі, выключэннем сталася

[45] Гутарка аўтара з Лізай Літаровіч, Саўт-Рывер, чэрвень 2016.

[46] Гутаркі аўтара з Міколам Гарошкам і Лявонам Савёнкам у Нью-Ёрку ды Ігарам Шчорсам у Саўт-Рыверы, якія прыцягнулі да супрацоўніцтва Паўла Бунчука, Антона Сацэвіча і Джыну Скуба, 1961–1962.

[47] Беларус. Нью-Ёрк. 1950–1956; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952–1957.

Беларуска-амерыканская нацыянальная рада. Гэта была адзіная ў Злучаных Штатах беларуская нацыянальная арганізацыя, заснаваная прадстаўнікамі ранейшае хвалі беларускае іміграцыі, з якою новыя імігранты знайшлі агульную мову. Яны стаялі на адным ідэалагічным грунце. Гэтая ідэалогія, у дадатак да амерыканскіх дэмакратычных ідэалаў, прадугледжвала аднаўленне незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы. БАНР шмат прычынілася да выдання афідэвітаў новым імігрантам, і дзякуючы гэтаму шмат хто з іх пасняхова перабраўся ў Чыкага ў часе паміж 1948 годам і пачаткам 1950-х гадоў. У кіраўніцтва Рады ў гэтым часе ўваходзілі а. Ян Тарасевіч, а. Язэп Рэшаць, Янка Чарапук, Ігнат Лабач, Макар Аблажэй, Павел Чопка і Язэп Варонка. З пачаткам прыезду ў Чыкага новых імігрантаў колькасць сяброў Рады павялічылася. Мікола Дзямідаў, новы імігрант і шырока вядомы беларускі актывіст, быў абраны ў Кіраўнічы камітэт у 1950 годзе, і паступова большасць месцаў у Камітэце занялі новыя імігранты. Фактычна, на той час у ім засталіся толькі два «старажылы» — прэзідэнт Рады Ігнат Лабач і сябра камітэта Янка Чарапук. Іншыя былі паваеннымі імігрантамі: віцэ-прэзідэнт М. Шасткоўскі, сакратар В. Пануцэвіч, скарбнік М. Волах, сябры М. Дзямідаў і Я. Ліманоўскі. Рада распачала разнастайную палітычную дзейнасць, прапагандавала нацыянальныя і антыкамуністычныя ідэі, а таксама пачала выдаваць бюлетэнь. Усё гэта выклікала злосныя нападкі на Раду з боку Саветаў[48].

Абвестка пра мерапрыемства, ладжанае Беларуска-амерыканскай нацыянальнай радай у Чыкага. 1957 г.

Новыя кіраўнікі Рады і беларускае грамады ў Чыкага былі больш палітычна спрактыкаваныя і дынамічныя за сваіх папярэднікаў, якія

[48] Звязда. Мінск. 1952. 7 лют.; Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 7.

заснавалі арганізацыю. А. Ян Тарасевіч і а. Язэп Рэшаць ды некаторыя іншыя адышлі ад актыўнага кіраўніцтва Радаю, каб цалкам прысвяціць сябе сваёй галоўнай справе — рэлігійнай дзейнасці. Заўчасная смерць у 1952 годзе Язэпа Варонкі спрычынілася да значных зменаў у праграме і прыярытэтах Рады і зазначыла абнаўленне кіраўніцтва. Палітычны раскол, «завезены» новапрыбылымі, не абмінуў і гэтую найстарэйшую ў Амерыцы беларускую нацыянальную арганізацыю[49]. Спачатку Рада была пад значным уплывам бэнээраўскага лагера, аднак пазней сярод «старажылаў» узнікла пачуццё крыўды, калі Язэп Варонка стаўся аб'ектам палітычнае ізаляцыі з боку бэнээраўскіх лідараў[50].

Пазней, у сярэдзіне 1950-х гадоў, сябры розных беларускіх арганізацый і палітычных групаў пачалі дзеіць праз Раду, і гэта зноў змяніла яе арыентацыю. У выніку БАНР, хоць і паважаная ў якасці першае сталае беларускае нацыянальнае арганізацыі ў Амерыцы, у значнай меры перастала мець уплыў на новую хвалю іміграцыі. У хуткім часе яна сталася адной з шматлікіх беларускіх арганізацый у Чыкага і цяпер звязаная пераважна з дзейнасцю беларускае праваслаўнае царквы Св. Юр'я[51]. У кіраўніцтва Рады ўваходзілі старшыня Міхась Каленік, віцэ-старшыня Мікола Латушкін, скарбнік Пятро Нягода і сакратар Анатоль Новік. У XXI стагоддзі БАНР існуе пераважна на паперы.

Арганізацыі старыя і новыя

Новапрыбылыя беларускія іміграны пачалі засноўваць свае арганізацыі ўжо ў канцы 1940-х гадоў. Гэты працэс няспынны і працягваецца да сёння. Некаторыя арганізацыі ўзнікаюць, адыгрываюць сваю ролю і адыходзяць. Некаторыя жывуць доўга, мяняючыся з цягам часу. Новыя арганізацыі, установы і агенцтвы нараджаюцца са зменаю абставінаў, з прыездам новых людзей, з узнікненнем новых патрэбаў і з вызначэннем новых мэтаў.

Было б вельмі цяжка, можа нават і немагчыма, пералічыць і апісаць усе беларуска-амерыканскія арганізацыі, што існавалі за апошнія

[49] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 11; Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 40; Гутаркі аўтара з Чаславам Будзькам, Чыкага, 1976.

[50] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 89; Мемарандум Рады БНР, датаваны 19 жніўня 1950 г., дзе выказаныя погляды, чаму Язэп Варонка не можа быць прыняты ў Раду БНР, у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР (1947–1970)... С. 545–546.

[51] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 2; Жыве Беларусь. Манчэстэр (Вялікабрытанія). 1960. № 12; Перапіска аўтара з Чаславам Будзькам, 1980.

паўстагоддзя. Ніжэй падаецца агляд найбольш значных з іх, якія адыгралі істотную ролю ў жыцці беларусаў у Амерыцы, а таксама меншых арганізацый, якія даюць уяўленне пра багаты калейдаскоп ідэалагічных і сацыяльных поглядаў, выказаных у розны час ў розных месцах. Шмат якія з іх фігуруюць у розных амерыканскіх даведніках[52].

Абвестка пра мерапрыемства, ладжанае ЗБАДК у Нью-Ёрку. 1952 г.

Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт (ЗБАДК). Адным з першых важных крокаў да арганізацыйнае дзейнасці сярод паваенных беларускіх імігрантаў у Амерыцы быў зварот д-ра Івана Ермачэнкі да беларусаў, якія прыбылі ў гэтую краіну да Першае сусветнае вайны і ў міжваенны перыяд. Звяртаючыся да гэтае групы ў 1948 годзе праз украінска- і рускамоўныя газеты, часопісы і радыёперадачы, д-р Ермачэнка заклікаў іх дапамагчы беларусам, якія знаходзіліся ў лагерах Ды-Пі ў Заходняй Еўропе[53].

Д-ру Ермачэнку не ўдалося знайсці шырокага водгуку «старажылаў» на гэты заклік. Аднак ягоны зварот і асабліва вызначэнне палітычных мэтаў паваеннае беларускае іміграцыі ясна зазначылі новую з'яву —

[52] Directory of American Organizations of Exiles from the U.S.S.R. New York (NY), 1952; All Nationalities Directory. Cleveland (OH), 1955; Art is All Hours: A Bicentennial Arts Resource Directory for New Jersey. Trenton (NJ), 1975; Ethnic Directory of New Jersey. Union City (NJ), 1978; Guide to Ethnic Museums, Libraries and Archives in the United States. Kent (OH), 1978; Ethnic Information Sources of the United States. Vol. 1. Detroit (MI), 1985; Ethnic Periodicals in Contemporary America. Westport (CT), 1990; Dictionary of American Immigration History. Metuchen (NJ), 1990; Encyclopedia of Associations. Detroit (MI), 1991; American Publisher's Directory. New York (NY), 1978; Guide to the American Ethnic Press. Slavic and East European Newspapers and Periodicals. Kent (OH), 1986.

[53] Ameryka. Philadelphia. 1948. September 17, 24; Россия. Нью-Йорк. 1948. 22 сент.

аднаўленне беларускае палітычнае дзейнасці ў Злучаных Штатах. Тым часам ягоны падыход да гэтае справы выклікаў пахвалу і крытыку ў беларускім друку Заходняе Еўропы[54].

У кожным выпадку неабходнасць беларускае арганізацыі была відавочная, дый час прыспешваў: беларускія ўцекачы ў Заходняй Еўропе чакалі дапамогі з-за акіяна. Група беларускіх актывістаў пастанавіла заснаваць ўласную арганізацыю. Яна была зарэгістраваная ў Олбані, штат Нью-Ёрк, пад назовам «Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт» 8 лістапада 1948 года[55]. Першым старшынёю камітэта стаў д-р Іван Ермачэнка. Мэтаю арганізацыі было дапамагаць беларусам у працэсе іміграцыі і ўладкавання ў Злучаных Штатах. Камітэт шукаў спонсараў для імігрантаў і вёў актыўную кампанію ў справе гуртавання новапрыбылых суродзічаў. Паступова арганізацыя пачала сацыяльную, культурную і палітычную дзейнасць — ладзіла літаратурныя вечарыны, лекцыі англійскае мовы, дапамагала шукаць працу, а таксама заснавала перыядычны друк: часопісы «Беларус у Амэрыцы», «Беларускае Слова ў Амэрыцы» і газету «Беларуская Трыбуна». Гэта былі першыя паваенныя беларускамоўныя перыёдыкі ў Злучаных Штатах Амерыкі[56].

Камітэт заснаваў аддзелы ў Пасейку і Саўт-Рыверы (штат Нью-Джэрсі), Норт-Голівудзе (штат Каліфорнія), Нью-Ёрку[57].

Старшынямі камітэта былі д-р Іван Ермачэнка (1948–1949), д-р Барыс Кіт (1949–1950), д-р Мікола Шчорс (1950–1951); а. Мікалай Лапіцкі (1951–1976), а. Святаслаў Коўш (1976–1988), а. Мечыслаў Брынкевіч (ад 1988 года). Цяперашні старшыня — Жорж Арцюшэнка.

Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт працягвае сваю дзейнасць і сёння. Ён набыў друкарскае абсталяванне і ад 1960 года дапамагае ў друку гадавога перыядычнага выдання «Беларуская Думка». Камітэт вядзе шырокую сацыяльную, культурную і адукацыйную дзейнасць, а таксама ў неабходных выпадках выказвае беларускія палітычныя погляды і патрэбы[58].

[54] Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1949. Янв — февр.; Беларускае Слова. Міхельсдорф. 1949. № 2, 3; Бацькаўшчына. Osterhofen. 1949. № 13 (57).

[55] United Byelorussian-American Relief Committee, New York Chapter. Bulletin. № 1, 2. Aug., Nov. 1953.

[56] Беларус у Амэрыцы. Саўт-Рывэр. 1948. № 1–4; Беларускае Слова ў Амэрыцы. Нью-Брансвік. 1950. № 1, 2; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 1 — 1953. № 17.

[57] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 1, 3; 1951. № 6, 7; 1952. № 9–10; Беларус. Нью-Ёрк. 1976. № 229; Гутарка аўтара з Сымонам Жамойдам, Пасейк, 1972.

Беларуска-амерыканскае задзіночанне (БАЗА). Калі Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт пачаў закладаць сетку сваіх прадстаўнікоў у рэгіёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі ды ў іншых штатах, заснаваліся таксама беларускія арганізацыі з шырэйшымі палітычнымі і сацыяльнымі мэтамі і з большым патэнцыялам удзелу. Адною з найбольш уплывовых новых арганізацый сталася Беларуска-амерыканскае задзіночанне.

Першыя крокі ў заснаванні Задзіночання былі зробленыя на сходзе беларускіх палітычных актывістаў у Брукліне ў чэрвені 1949 года[59]. Тады арганізацыйная група склікала шырэйшы сход актыву ў Манхэтэне (Нью-Ёрк) 31 ліпеня 1949 года[60]. Беларускія актывісты — д-р Янка Станкевіч, Мікола Гарошка, Пётра Кажура, Янка Ніхаёнак, Мікола Дарашэвіч і іншыя — сабраліся, каб стварыць цэнтральную арганізацыю, якая заснавала б свае аддзелы ва ўсіх асяродках, дзе жылі беларусы. Так узнікла Беларуска-амерыканскае задзіночанне (раней часам называнае Беларускае аб'яднанне ў Амерыцы[61]).

Пячатка БАЗА ў Кліўлендзе

БАЗА была зарэгістраваная 26 ліпеня 1950 года ў Олбані, сталіцы штата Нью-Ёрк. У карпарацыйным пасведчанні пералічаюцца гэткія мэты арганізацыі:

а) прапагандаваць і пашыраць ідэалы Канстытуцыі Злучаных Штатаў Амерыкі, спрыяць пашырэнню прынцыпаў справядлівасці, свабоды і дэмакратыі;

б) спрыяць зацікаўленню і заахвочваць даследаванне розных культураў, улучна з беларускаю культураю;

в) у выпадку патрэбы аказваць добраахвотную дапамогу сябрам арганізацыі ды іхным сем'ям у іх дома;

[58] Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт (Саўт-Рывер). Архівы; Гутаркі аўтара з а. Мікалаем Лапіцкім, 1975; Архіў Міхася Сенькі (Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі).

[59] Беларус. Нью-Ёрк. 1969. № 146.

[60] БАЗА. Бюлетэнь Галоўнай Управы. Нью-Ёрк. 1958. № 17.

[61] Бацькаўшчына. Rosenheim. 1949. № 60.

г) набываць нерухомую і асабістую ўласнасць праз дар, спадчыну або іншым спосабам для карпарацыйных патрэбаў шляхам рэалізацыі карпарацыйных правоў;

д) выяўляць і абараняць талерантнасць; спрыяць прыязным дачыненням між людзьмі незалежна ад іх расы, рэлігіі або сацыяльнага становішча[62].

У «Энцыклапедыі асацыяцый» задачы арганізацыі акрэсленыя наступным чынам:

Каардынаваць і пашыраць удзел амерыканскіх беларусаў у мірных ініцыятывах ЗША, умацоўваць і прапагандаваць амерыканскі лад жыцця; падтрымоўваць беларускі народ у барацьбе за свабоду і незалежнасць; дапамагаць беларусам на бацькаўшчыне дамагацца справядлівага і роўнага стаўлення да сябе як да вольных удзельнікаў сусветнае сям'і народаў[63].

Беларуска-амерыканскае задзіночанне было першаю масаваю арганізацыяю, якая ўжо ў першым годзе свайго існавання налічвала сотні сяброў; за некалькі гадоў колькасць сяброў ужо лічылася тысячамі. (Колькасць удзельнікаў уплывае на фінансавы стан арганізацыі: чым іх болей, тым спарнейшая каса.) Ідэалагічныя пазіцыі Задзіночання базаваліся на адноўленай рэпрэзентацыі Беларускае Народнае Рэспублікі.

АДДЗЕЛ БАЗА у ДЭТРОЙЦЕ

ладзіць

Першу Агульную Забаву

якая адбудзецца у залі

INTERNATIONAL INSTITUTE 111 E. KIRBY.

ЗАБАВА АДБУДЗЕЦЦА У СУБОТУ, 27. ЛЮТАГА 1954 ГОДУ А ГАДЗІНЕ 7.30 У ВЕЧАРЫ.

Ласкаво запрашаем Вас і усіх Вашых прыяцеляў і знаемых прыбыць на гэту забаву.

Даход з забавы прызначаецца на узмоцненьне касы Адзелу БАЗА.

ДАБРАВОЛЬНЫ ДАТОК $ 1.00 Арганізацыйны Камітэт

Запросіны на першае беларускае мерапрыемства БАЗА ў Дэтройце. 1954 г.

Аддзелы БАЗА былі заснаваныя ў штатах Мічыган, Масачусэтс, Агаё, Ілінойс (пазней вылучыўся ў асобную арганізацыю), Нью-Джэрсі, Канектыкут, Нью-Ёрк, Каліфорнія, Мэйн, у горадзе Вашынгтоне. Пазней некаторыя з іх спынілі існаванне[64], але паўсталі і новыя аддзелы, гурткі, пра якія яшчэ будзе размова.

[62] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[63] Encyclopedia of Associations. Vol. 1. Detroit (MI), 1968. P. 718.

Пачынаючы ад 1949 года раз на два гады склікаюцца кангрэсы БАЗА. Яны ўяўляюць з сябе публічныя форумы, на якіх разглядаецца бягучая арганізацыйная дзейнасць і абмяркоўваюцца агульныя праблемы ўсяе амерыканскае беларускае грамады. На кангрэсах дэлегатамі абіраецца кіраўніцтва Задзіночання. Пасаду старшыні БАЗА займалі: Мікола Гарошка (1949–1952), ген. Францішак Кушаль (1952–1954), Міхась Тулейка (1954–1957), Мікола Кунцэвіч (1957–1959), Кастусь Мерляк (1959–1963), д-р Станіслаў Станкевіч (1963–1965), Мікола Гарошка (1965–1967), Уладзімір Курыла (1967–1969), Вячка Станкевіч (1969–1971), д-р Расціслаў Гарошка (1971–1975), Антон Шукелойць (1975–2007), Вячка Станкевіч (2007–2011), Ганна Сурмач (ад 2011)[65]. Першы Кангрэс БАЗА адбыўся ў 1949 годзе, а 30-ы — у 2015 годзе.

Трэба зазначыць, што і Беларуска-амерыканскае задзіночанне не абмінулі непаразуменні і расколы паміж ягонымі сябрамі, што спрычыніла немалую шкоду арганізацыі[66]. Прычыны былі не толькі ўнутранага парадку. Вельмі часта гэтая арганізацыя і паасобныя яе сябры былі аб'ектамі злосных нападак бээсэсэраўскага і маскоўскага друку, часам унікальных у сваёй беспадстаўнасці і амаральнасці[67].

Нягледзячы на цяжкасці, Беларуска-амерыканскае задзіночанне перажыло шматлікія выпрабаванні і надалей плённа дзеіць, падтрымваючы блізкія кантакты з амерыканскімі палітыкамі і прадстаўнікамі ўлады на ўсіх узроўнях — мясцовым, штатным і федэральным, а таксама правяшчаючы беларускія палітычныя ідэалы ў шырокім грамадстве.

Цяпер, калі БАЗА ўжо адзначыла сваё 65-годдзе, засталося толькі некалькі дзясяткаў старых сяброў арганізацыі, якія былі ў ёй ад самага пачатку. Кіраўніцтва БАЗА перанялі новапрыбылыя эмігранты

[64] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архіў Міколы Кунцэвіча, Нью-Ёрк; Архіў А. Протаса, Канектыкут; Беларус. Нью-Ёрк. 1950. №2 ; 1952. №20; 1955. № 52; 1956. № 55, 58; 1966. № 108–109; GOP nationalities News. Washington (DC). 1979. № 4. P. 6.

[65] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Бюлетэнь Галоўнай Управы БАЗА. №17, 21, 25, 48, 53, 54. Пратаколы кангрэсаў.

[66] Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 88; 1965. № 94, 103; 1965. № 105; 1975. № 218; 1977. № 246; Царкоўны Сьветач Саўт-Рывэр. 1967. № 16.

[67] Качан, Н. Миф и реальность. Минск, 1970. С. 144–146; Беларус. Нью-Ёрк. 1957. № 60; 1964. № 88; 1967. № 121; 1970. № 155; 1974. № 211; 1975. № 213; 1978. № 250, 252.

і амерыканцы беларускага паходжання, а сяброўства БАЗА — амаль поўнасцю новыя эмігранты. І хоць цяпер колькасць сяброў не такая вялікая, як у 1950–1960-я гады, Задзіночанне і надалей прыцягвае імігрантаў і маладых амерыканцаў беларускага паходжання, якія падзяляюць прынцыпы і мэты, выкладзеныя заснавальнікамі больш за паўстагоддзя таму.

Дзейная структура БАЗА ў 2016 годзе выглядае наступным чынам:

Галоўная ўправа БАЗА. Кіруючую і каардынуючую ролю ў Беларуска-амерыканскім задзіночанні выконвае Галоўная ўправа, якая абіраецца Кангрэсам БАЗА на двухгадовы тэрмін. У адпаведнасці са статутам, асноўная сядзіба БАЗА знаходзіцца ў Нью-Ёрку, таму і Галоўная ўправа працуе менавіта ў гэтым горадзе.

Пасяджэнні Галоўнай управы адбываюцца ў Беларускім цэнтры на Атлантык авеню, 401 (гэта афіцыйны адрас управы). У сувязі з тым, што цягам апошніх гадоў у склад Галоўнай управы пачалі абірацца сябры не толькі з Нью-Ёрка, але і з іншых месцаў, дзе ёсць дзейныя беларускія асяродкі, а таксама дзякуючы тэхнічнаму прагрэсу пасяджэнні часам праводзяцца ў віртуальнай прасторы — праз кантакты ў скайпе і электронную пошту.

На пасяджэннях Галоўнай управы абмяркоўваюцца найперш пытанні пра стварэнне і рэгістрацыю новых структураў БАЗА — аддзелаў і гурткоў, пра арганізацыю і правядзенне кангрэсаў БАЗА, пра кантакты з іншымі беларускімі і небеларускімі арганізацыямі, падтрымку беларускай справы ў замежжы і на Бацькаўшчыне. Адказным пунктам дзейнасці Галоўнай управы з'яўляецца падрыхтоўка і ўдзел у традыцыйных Сустрэчах беларусаў Паўночнай Амерыкі. Галоўная ўправа БАЗА таксама арганізацыйна дапамагае ў выданні газеты «Беларус».

Бруклінскі аддзел. Заснаваны 6 чэрвеня 2010 года. 21 траўня 2011 года сябры аддзела правялі свой першы пасля арганізацыйнага гадавы справаздачна-выбарчы сход. У дакладзе старшыні аддзела Расціслава Гарошкі гаварылася пра тое, што Бруклінскі аддзел стварылі 21 сябра БАЗА, і за год колькасць сябраў павялічылася больш як удвая, да 54 чалавек[68]. Адбываюцца штомесячныя сходы, адзначаюцца беларускія юбілеі і культурныя падзеі, часта бываюць кніжныя прэзентацыі ды дэбаты на тэмы Беларусі і па бягучых амерыканскіх праблемах. Разам з царкоўнымі структурамі святкуюць Каляды, Вялікдзень, Дзень Удзячнасці і пад. Аддзел удзельнічае ў вельмі частых палітычных дэманстрацыях. Старшынёю аддзела ад 2011 года з'яўляецца Таццяна Красоўская.

[68] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 580.

У дзейнасці Бруклінскага аддзела трэба падкрэсліць падзею, якая дасягае максімуму прапаганды для Беларусі, беларусам-амерыканцам, бо пакрываецца часта нацыянальнымі, агульнаамерыканскімі каналамі тэлебачання. А гэта — гадавы фестываль Брукліна — «Атлантык Антык». Адбываецца гэтая падзея ў канцы верасня: адна з найбуйнейшых магістраляў Брукліна і ўсё наваколле ператвараюцца ў эстрадны парк з дзясяткамі нацыянальных кухняў-страваў. Беларускі сабор Св. Кірылы Тураўскага апыноўваецца ў цэнтры падзей. У дзень фестывалю сястрыцтва сабора і Бруклінскі аддзел БАЗА адчыняюць дзверы храма для сотняў наведнікаў: адны прыходзяць пакаштаваць беларускія стравы, іншыя — купіць беларускую кніжку і распытаць пра Беларусь. Слоў няма — і перад фестывалем, і асабліва ў дзень яго правядзення амаль усе сябры сястрыцтва і шмат сяброў БАЗА працуюць да стомы! Але пра Беларусь у гэты дзень даведваюцца і пазнаюць тысячы амерыканцаў.

Бруклінскі аддзел БАЗА вельмі актыўны. Дзеля ілюстрацыі пералічым важныя мерапрыемствы і ініцыятывы, адзначаныя ў справаздачы з дзейнасці аддзела ў чэрвені 2015 — чэрвені 2016 года:

– адзначэнне 65-х угодкаў газеты «Беларус» (10 кастрычніка 2015);
– адзначэнне 95-х угодкаў Слуцкага паўстання (29 лістапада 2015);
– адзначэнне 85-х угодкаў Уладзіміра Караткевіча (20 снежня 2015);
– адзначэнне 270-х угодкаў нараджэння Тадэвуша Касцюшкі (28 лютага 2016);
– святкаванне Дня Волі (сакавік 2016) з удзелам ганаровага госця — паэта і палітычнага дзеяча Уладзіміра Някляева;
– адзначэнне 30-х угодкаў Чарнобыльскай катастрофы (24 красавіка 2016).

Акрамя таго, прадстаўніца аддзела Святлана Казачок прысутнічала 26 красавіка 2016 года на 25-й Міжнароднай канферэнцыі ў ААН, што была прысвечаная 30-й гадавіне Чарнобыльскай трагедыі.

19 ліпеня 2016 года Бруклінскі аддзел арганізаваў віншаванне з 100-гадовым юбілеем найстарэйшага свайго сябра Антона Шукелойця.

Таксама цягам згаданага перыяду аддзел ладзіў прэзентацыі кніг успамінаў Юлі Андрусышынай «Забыццю не адданае», Вітаўта Кіпеля «Жыць і дзеіць», перавыданне кнігі Аўгена Калубовіча «Мова ў гісторыі беларускага пісьменства» і інш. На мерапрыемствы, ладжаныя аддзелам, часта прыязджаюць госці з Беларусі. У 2015–2016 гадах гэта былі спявачка Таццяна Матафонава, супрацоўнік Беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода» Франак Вячорка і іншыя. Бруклінскі аддзел мае добрыя сувязі з украінскай дыяспарай, ладзяцца супольныя акцыі.

Творчая сустрэча з Уладзімірам Някляевым у Брукліне. 2016 г. Здымак з сайта *baza.nyc*

Аддзел аказваў дапамогу сям'і загінулага ва Украіне беларуса Алеся Чаркашына, падтрымаў выданне кнігі «Гэта Беларусь, дзетка» і інш. Цягам некалькіх гадоў бруклінскія беларусы апекаваліся выставай мастака Яўгена Шатохіна, сабралі сродкі на ягоны помнік[69].

Для пашырэння інфармацыі пра дзейнасць Бруклінскага аддзела быў створаны сайт (*baza.nyc*).

Аддзел БАЗА ў Нью-Джэрсі. Найстарэйшы аддзел арганізацыі. Актыўны ў адзначэнні беларускіх і амерыканскіх святаў. Дзесяцігоддзямі аддзел бярэ на сябе абавязак упрыгожваць сцяжкамі магілы беларускіх змагароў на могілках у Іст-Брансвіку ў адзначэнне Дня слуцкіх змагароў. Прадстаўнікі аддзела часта супрацоўнічаюць з рознымі выставамі, акадэміямі, якія ладзіць універсітэт Ратгерс. Выдатная адзнака дзейнасці, што на святкаванні Дня Волі 25 сакавіка амаль заўсёды выступае кангрэсмен Франк Пэлон, у чыёй акрузе знаходзіцца аддзел. Між іншага, у нью-джэрсійскіх беларусаў існуе «даўгая» традыцыя сустрэчаў з амерыканскімі сенатарамі, як Біл Брэдлі, Фрэнк Лаўтэнберг, Вільям Кэйз. Кіруе аддзелам сп. Юрка Азарка.

[69] Беларус. Нью-Ёрк. 2016. № 622.

Гаворачы пра аддзел БАЗА ў Нью-Джэрсі, трэба падкрэсліць, што існаванне буйных асяродкаў, дзе пасяліліся беларусы, як гарадкі Саўт-Рывер і Нью-Брансвік, прыцягвала і новых эмігрантаў у гэты штат. У дадатак развітая прамысловасць, штатны ўніверсітэт Ратгерс спрыялі перасяленню новапрыбылых, а грамадства дапамагала ўладзіцца.

Зацытуйма як прыклад ліст аднаго з новапрыбылых эмігрантаў, сёння — амерыканца, дзейнага грамадскага і БАЗАўскага лідара сп. Янкі Грышкевіча (люты 2016):

У нас, сям'і Грышкевіч, эміграцыя ў Амерыку адбылася даволі проста: атрымалі ў 1990-х гадах «зялёную картку», пераехалі да знаёмых у Нью-Джэрсі, далучыліся да беларускага асяроддзя ў Амерыцы і паціхоньку пачалі інтэгравацца ў паўнацэннае амерыканскае жыццё. Калі казаць вобразна, пачалі будаваць сваю Амерыку.

Асобна хочацца зазначыць, што беларускае асяроддзе, асабліва прадстаўніцтва пасляваеннай эміграцыі, падтрымала нас у той час, калі падтрымка нам патрэбная была больш за ўсё. Падтрымалі нас як сем'і асобна, напрыклад Сільвановічаў, Азарка, Запруднікаў, Кажуры, так і грамадскасць увогуле, маю на ўвазе Беларуска-амерыканскае задзіночанне ў Нью-Джэрсі, узначальванае раней Янкам Азаркам, а цяпер Юркам Азаркам.

Бясспрэчна, беларускае асяроддзе падтрымала і сарыентавала нас у новым свеце.

У дачыненні да справаў БАЗА, нельга не зазначыць, што пераемнасць пакаленняў, шанаванне нацыянальных традыцый — ёсць галоўныя пастулаты, якія аб'ядноўваюць нас у замежжы.

Каб атрымаць лепшую працу я закончыў Ратгерскі ўніверсітэт, факультэт бізнесу і фінансаў (з Бацькаўшчыны ў мяне юрыдычная асвета). Працую цяпер у вялікай кампаніі ў бізнесовым сектары.

Між іншага новая хваля дадала аддзелу энергіі, і таму адзначаюцца досыць часта такія святы, як Дзень святога Валянціна, Дажынкі, адбываюцца сустрэчы з гасцямі з Беларусі. І што важна ў аддзеле — гэта добрае супрацоўніцтва «пажылых» дзеячаў, як Мікола і Ліна Сагановічы, Люда Бакуновіч, Ала Кузьміцкая, Галіна Яновіч, з маладзейшымі «амерыканцамі» і «новымі»: д-р Юрка Кіпель, Аўген Кажан, Аня Бартуль ды Сяржук Сокалаў з сынамі і дзясяткі іншых. Аддзел вялікі і дзейны.

Гурток БАЗА ў Флорыдзе. Сфармаваўся на працягу 2014 года. Гурток вызначыўся адразу як дзейны: за мінулыя пару гадоў арганізаваў некалькі дэманстрацый, пратэстуючы супраць палітыкі сучасных уладаў Беларусі, ладзіць выставы, сустрэчы. Старшыня гуртка Сяргей Волкаў.

Святкаванне 25 Сакавіка ў Нью-Джэрсі. 2005 г.

Святкаванне 25 Сакавіка ў Паўднёвай Флорыдзе. 2015 г.

Гурток БАЗА ў Чыкага. Як было зазначана ў першым выданні гэтай кнігі, а таксама ў матэрыяле да гісторыі БАЗА ў Чыкага[70], беларускі нацыянальны рух у ЗША пачаўся з гэтага горада. Менавіта ў Чыкага прыехалі прадстаўнікі БНР — Янка Чарапук, Язэп Варонка і іншыя — і стварылі беларуска-амерыканскую нацыянальную арганізацыю.

[70] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.

Купалле ў Чыкага. 2015 г. Здымак з сайта *baza.пус*

Дзейнасць беларусаў у Чыкага была заўсёды вызначальная, як у сферы беларускага «панадворку», гэтак і вонкі: супрацоўніцтва з амерыканскімі палітыкамі, з прадстаўнікамі іншых нацыянальнасцяў. Досыць шырока пра гэта пісалася ў першым беларускамоўным і англамоўным выданнях «Беларусаў у ЗША».

У 1980-я гады беларуская дзейнасць у Чыкага слабела. Неаднаразова трывожна пра гэта нам паведамляў па тэлефоне і пісаў Мікола Латушкін. Але... пачалося адраджэнне. Настаяцелем у царкве Св. Юр'я стаў айцец Дзмітры Бажко. Ён з сваёй спадарыняй узнялі дзейнасць. На жаль, за гэтым быў зноў заняпад. Старыя беларусы паміралі, а новых не прыбывала. Стан быў цяжкі. У 2003 годзе беларусы Чыкага страцілі адну з сваіх цэркваў, уніяцкую, вельмі дзейную ў мінулым. На шчасце, эпоха надышла такая, што новае маладое пакаленне эмігрантаў стала валіць у ЗША гуртам. Чыкага было не выключэннем. У царкве Св. Юр'я пабольшала вернікаў, прыйшоў новы настаяцель, парафія пачала ўзмацняцца. Моцнымі рукамі быў узняты бел-чырвона-белы штандар. У беларуска-амерыканскім друку сталі з'яўляцца рэпартажы Ванкарэма Нікіфаровіча — асяродак голасна заяўляў пра сябе. На пачатку 2000-х у горадзе адрадзіўся і стаў дзеіць гурток БАЗА.

Кіраўніцтва асяродка ўключае: Жанна Чарняўская — старшыня гуртка БАЗА, Валянціна Вішнеўская — сакратар, сп. Аўген Весялоўскі — старшыня парафіяльнай рады, айцец Міхаіл Пасэка ды дзясяткі супрацоўнікаў. Бясспрэчна, новае пакаленне пераняло беларускую спадчыну і дзейнасць у ЗША.

Гурток БАЗА ў штаце Канектыкут. Штат быў заўсёды ў ліку беларуска-дзейных, аднак арганізацыйна здараліся перабоі. Нанова гурток БАЗА быў адроджаны ў другой палове 2008 года, і ад таго часу прадстаўнікі БАЗА выступаюць у розных штатных, міжнацыянальных імпрэзах. Прадстаўнікі БАЗА заўсёды бяруць удзел у дэманстрацыях у Нью-Ёрку. Кіраўнік гуртка Зміцер Бубен.

Дзейнасць БАЗА ў Каліфорніі, як і іншых груповак, добра апісана ў кнізе Ганны Сурмач «Беларусь бязь межаў».

Гурток БАЗА ў горадзе Вашынгтон. Дэлегаты БАЗА адведвалі Вашынгтон ад пачатку 1950-х гадоў: выступалі ў кангрэсавых слуханнях, удзельнічалі ў канферэнцыях ад імя БАЗА, святары чыталі малітвы ў Кангрэсе. Як арганізацыя БАЗА прадстаўлена ў сталіцы ЗША ад жніўня 1979 года. У 1979 годзе адбыўся арганізацыйны сход на Капіталійскім узгорку ў памяшканні клуба Рэспубліканскай партыі, на якім былі прысутныя сп-ня Зоя Лапчанка — бібліятэкар Бібліятэкі Кангрэса, сп. Леў Акіншэвіч — навуковы супрацоўнік Бібліятэкі Кангрэса, сп-ня Ніна Кіт, сп. Леўка Кавалёў, сп-чня Алеся Кіпель і як госці сп. Антон Шукелойць — старшыня Галоўнай управы БАЗА і д-р Вітаўт Кіпель ад БІНіМа. Быў прысутны таксама сп. Джэй Немчык — дырэктар аддзела нацыянальнасцяў Рэспубліканскай партыі. На сходзе быў заснаваны гурток БАЗА, а старшынёй абраная Алеся Кіпель, тады студэнтка факультэта права Джорджтаўнскага ўніверсітэта — жыхарка Вашынгтона. Па сходзе былі разасланыя камунікаты нацыянальным арганізацыям Вашынгтона, некаторым кангрэсменам і сенатарам пра дзейнасць БАЗА ў сталіцы ЗША[71]. Першае «палітычнае» запрашэнне, атрыманае БАЗА, было на сустрэчу ў Белым Доме з Папам Рымскім Янам Паўлам II увосень 1979 года. Дэлегатамі Задзіночання на сустрэчы былі д-р Вітаўт і сп-ня Зора Кіпелі.

З цягам часу гурток БАЗА ў Вашынгтоне паступова павялічваўся, як і пашыралася яго дзейнасць. Аднак на мяжы XX–XXI стагоддзяў дзейнасць спынілася. На сходзе 16 верасня 2007 года была прынятая пастанова аб новым стварэнні Вашынгтонскага гуртка БАЗА, які ўзначаліла Алеся Сёмуха. Сталі праводзіцца штогадовыя выбары кіраўніцтва: у розны час на чале гуртка стаялі Алеся Кіпель, Яраслаў Крывой, Вячаслаў Бортнік. Сярод актыўных сябраў трэба згадаць Яўгена Барысевіча, Марыну Іваноўскую, Мікіту Ільяшэвіча, Валерыя Кавалеўскага, Алу Кітову, Ірыну Красоўскую, Таццяну Працьку, Вольгу Рошчанку, Наталлю Рабаву-Дэніэлс, Лілю Смелкаву і Вольгу Чарныш.

[71] GOP Nationalities News. Washington (DC). Vol. 10. № 4. 1979. Nov. — Dec. P. 6.

Вашынгтонскі гурток БАЗА. 2000-я гг.

Вашынгтонскі гурток БАЗА вядзе працу па інфармаванні амерыканскіх дзржаўных установаў і міжнародных арганізацый аб актуальным становішчы справаў у Беларусі. Праводзяцца рэгулярныя сустрэчы з прадстаўнікамі Дзяржэпартамента, офісаў Кангрэса, Камісіі па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе, *USAID*. Сябры гуртка асабіста сустракаліся з прэзідэнтам Джорджам Бушам (малодшым), дзяржсакратаркамі Кандалізай Райс і Хілары Клінтан. Праводзяцца брыфінгі ў Кангрэсе па беларускім пытанні, круглыя сталы і панэльныя дыскусіі ў вядучых універсітэтах. Гурток штогод афармляе падпіску на часопіс *«Belarusian Review»* для сябраў Кангрэса, якія выяўляюць цікавасць да беларускага пытання.

Адной з вядучых для Вашынгтонскага гуртка з'яўляецца праваабарончая дзейнасць. Актывісты праводзяць шматлікія акцыі пратэсту ля будынка амбасады ў Вашынгтоне. Двойчы на год (у Дзень Волі 25 сакавіка і ў чэрвені на гадавіну адкрыцця) ускладаюцца бел-чырвона-белыя вянкі і кветкі да Помніка ахвярам камунізму. Сябры гуртка падтрымоўваюць жывы кантакт з палітыкамі, праваабаронцамі, дзеячамі культуры і лідарамі грамадзянскай супольнасці ў Беларусі, дапамагаюць з арганізацыяй афіцыйных візітаў, а таксама праводзяць нефармальныя сустрэчы ў Вашынгтоне. Сярод знакамітых беларускіх гасцей гуртка можна згадаць Святлану Алексіевіч, Алеся Бяляцкага, Лявона Баршчэўскага, Змітра Вайцюшкевіча, Вінцука Вячорку,

Паштоўка, выдадзеная БАЗА ў Вашынгтоне

Аляксандра Казуліна, Анатоля Лябедзьку, Жанну Літвіну, Аляксандра Мілінкевіча, Вальжыну Морт, Уладзіміра Някляева, Андрэя Саннікава, Станіслава Шушкевіча, а таксама беларускі Вольны тэатр.

Актывісты гуртка ладзяць паказы фільмаў пра Беларусь, сустрэчы з беларускімі пісьменнікамі і мастакамі, лекцыі па беларускай гісторыі і культуры, адзначаюць беларускія святы, удзельнічаюць у этнічных фестывалях, міжнародных канферэнцыях у розных краінах.

Вашынгтонскі гуртон БАЗА мае актыўную прэсавую службу, якая рэгулярна робіць прэс-рэлізы, у тым ліку і сумесна з рознымі праваабарончымі арганізацыямі. Маюцца актыўная Yahoo-група, старонкі на Facebook і Twitter. У 2010 годзе гурток выдаў нагрудныя значкі з перакрыжаванымі бел-чырвона-белым і амерыканскім сцяжкамі, а таксама фотакнігу, прысвечаную сваёй дзейнасці ад 2007 года. Кніга *«DC Chapter of the Belarusan-American Association»* (*Washington, 2010*) мае 34 старонкі і складаецца з 50 фотаздымкаў, фотаадбіткаў артыкулаў, а таксама кароткіх біяграфічных звестак пра сяброў гуртка. У кнізе падаецца інфармацыя пра мэты гуртка,

а таксама гістарычная даведка пра Беларусь і здымкі вядомых людзей — выхадцаў з яе тэрыторыі[72]. У 2017 годзе гурток ператварыўся ў аддзел БАЗА.

Беларускі кангрэсавы камітэт Амерыкі (БККА). Беларускія арганізацыі, якія пачалі ўзнікаць на пачатку 1950-х гадоў, ідэалагічна і структурна прылучаліся або да Беларуска-амерыканскага задзіночання, або да новае арганізацыі — Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі. Тым часам як большасць арганізацый падзяляла палітычную платформу БАЗА, г. зн. выступала за аднаўленне незалежнае дэмакратычнае беларускае дзяржавы, Беларускае Народнае Рэспублікі (і яе замежнага прадстаўніцтва), палітычнаю асноваю БККА была таксама беларуская дзяржава ў форме Беларускае Народнае Рэспублікі, аднак у якасці пункту адліку і аб'екта ідэалагічнае вернасці бралася Беларуская Цэнтральная Рада. Гэтае размежаванне было перасаджанае на новую глебу з беларускіх палітычных структураў Заходняе Еўропы.

Адразу пасля заснавання Беларуска-амерыканскага задзіночання ягоныя апаненты разам з Злучаным беларуска-амерыканскім дапамаговым камітэтам склікалі шырокі форум, які прадстаўляў усіх тых, хто падзяляе іхныя палітычныя погляды. Кіраўнікі ЗБАДК надрукавалі «Заклік да беларусаў у Злучаных Штатах», у выніку чаго 11 лютага 1951 года ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, адбыўся першы Кангрэс беларусаў Амерыкі. На ім былі вызначаныя палітычныя мэты арганізацыі: *«Падтрымваць імкненьне беларускага народу да вызваленьня ад савецка-расейскае акупацыі... [...] Быць пільнымі й выкрываць камуністычную прапаганду, што пранікае ў краіну»*[73]. На кангрэсе была прынятая рэзалюцыя, дзе казалася, што ён *«падтрымвае палітычныя прынцыпы, сфармуляваныя Першым і Другім Усебеларускімі Кангрэсамі ў Менску»*[74]. Выканаўчым органам кангрэса стаўся Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі. У структуры БККА быў заснаваны адмысловы Нацыянальны фонд з мэтаю збірання сродкаў на арганізацыйную дзейнасць.

Раз у колькі гадоў склікаліся кангрэсы беларусаў Амерыкі, 11-ы Кангрэс адбыўся ў Саўт-Рыверы 2 чэрвеня 1990 года. Пасаду старшыні БККА ў розныя часы займалі д-р Мікола Шчорс (1951–1957), інж. Іван Касяк (1957–1989), Расціслаў Завістовіч (1990–2000). У 2001 годзе на

[72] Паводле агляду дзейнасці Вашынгтонскага гуртка БАЗА, зробленага Вячаславам Бортнікам.

[73] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 1; 1951. № 4–6; Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[74] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 5.

Управа БККА (злева направа): Эмануіл Ясюк, Андрэй Мінчук, а. Мікалай Лапіцкі, Іван Касяк, Нікандр Мядзейка, Аляксандр Банкет. 1975 г.

пасаду старшыні быў абраны Роберт Цупрык, першы старшыня гэтай арганізацыі, што не з'яўляецца эмігрантам, ён амерыканец.

Пад эгідаю БККА дзеіць пара меншых групаў. Сёння жыццёвасць арганізацыі падтрымоўваецца перыядычнымі сустрэчамі, а таксама напісаннем і пашырэннем разнастайных інфармацыйных матэрыялаў на бягучыя беларускія тэмы. Важным дасягненнем БККА, асабліва дзякуючы стараннем Ксенафонта Вайцяхоўскага, стала выдаванне часопіса «Беларуская Думка», які ўносіць важны ўклад у жыццё беларусаў у Амерыцы[75].

Кангрэсаваму камітэту прысвечаная манаграфія даследчыка з Беларусі Алега Гардзіенкі «Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі (БККА)» (Смаленск, 2009). Вельмі салiднае, аўтарытэтнае даследаванне. Сп. Гардзіенка аб'ектыўна і ўдумліва аналізуе дзейнасць БККА, значэнне ягонае ў беларуска-амерыканскім кантэксце і зазначае:

Як і іншыя эміграцыйныя арганізацыі, цягам 1990-х гг. пад уплывам міжнароднай сітуацыі БККА карэктаваў прынцыпы і кірункі сваёй дзейнасці. Найбольш увагі надавалі разнастайным спосабам уплыву на падзеі ў Беларусі. На гэта працавалі і кантакты з амерыканскімі чыноўнікамі, і сувязі з беларускімі дзеячамі на Бацькаўшчыне[76].

[75] Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1979. № 23. С. 2–3.

[76] Гардзіенка, А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі... С. 238.

У першай палове 1990-х, пакуль Беларусь імкнулася стаць дэмакратычнай дзяржавай, эмігранты мелі прыязныя стасункі з беларускай амбасадай у Вашынгтоне. Дзеячаў БККА, як і іншых беларускіх арганізацый, запрашалі на розныя прыняцці, ладжаныя супрацоўнікамі дыпламатычнай структуры. Кантакты гэтыя абарваліся пасля 1994 года. Дзейнасць БККА, аднак, не спынілася. Прадстаўніца БККА сп-ня Лёля Касоўская выступіла ад імя камітэта ў Мінску на 4-м З'ездзе беларусаў свету 16–17 ліпеня 2005 года. Сябры ўправы БККА часта запрашаюцца на кансультацыі ў Вашынгтон, сустракаюцца з прадстаўнікамі розных дэлегацый з Мінску. Аднак бясспрэчна, што дзейнасць БККА сёння звужаная ў параўнанні з перыядам 1960–1990-х гадоў. Сваё даследаванне гісторыі і дзейнасці БККА Алег Гардзіенка завяршае гэтак:

Пакуль рана цвердзіць, што Беларускі кангрэсавы камітэт Амерыкі спыніў сваё існаванне. Акрамя згаданых арганізацый беларускай грамады Саўт-Рывера, працуюць паасобныя сябры БККА, якія час ад часу ладзяць пасяджэнні ды некаторыя мерапрыемствы (найперш святкаванні гадавінаў 25 Сакавіка). Сёння немагчыма пэўна сказаць, ці маладое пакаленне эміграцыі пяройме ўладу ў Кангрэсавым камітэце. Змена пакаленняў адбываецца на ўзроўні парафіі Св. Еўфрасінні. Магчыма, Роберт Цупрык і ягоныя маладзейшыя сябры беларуска-амерыканскага паходжання Жорж Арцюшэнка і Жорж Лешчанка калісьці будуць мець рэальную падтрымку ад сваіх аднагодкаў-амерыканцаў беларускага паходжання для актывізацыі БККА. Уключаецца ў беларускае грамадскае жыццё і новая хваля эмігрантаў.

Як бы ні склаўся лёс Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі надалей, гэта, найхутчэй, будзе ўжо іншая гісторыя ды іншая арганізацыя, з добрай традыцыяй беларускай дзейнасці на чужыне, важная для культуры і гісторыі нацыі[77].

Варта падкрэсліць і такое становішча: сп. Расціслаў Завістовіч быў адным з тых дзеячаў, хто супрацоўнічаў з прадстаўнікамі іншых арганізацый. Гэтак у Вашынгтоне ягонай супрацоўніцай была сп-ня Алеся Кіпель — прадстаўніца амерыканскага пакалення, якая належыла да БАЗА. У 1993 годзе, калі ў Вашынгтоне была створаная палітычная арганізацыя (надпартыйная) Кааліцыя народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, дзе ад беларусаў прысутнічаў Расціслаў Завістовіч — старшыня БККА, сп-ня Алеся Кіпель заўсёды брала ўдзел у пасяджэннях разам з ім. Кааліцыя мае на мэце дапамагаць у наладжванні

[77] Гардзіенка, А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі... С. 253.

дачыненняў паміж новапаўсталымі дзяржавамі і ЗША. Яна робіць уплыў на паляпшэнне адносінаў паміж ЗША і новымі ўсходне- і цэнтральнаеўрапейскімі краінамі, ды шмат у якіх момантах дапамагае расшыфраваць палітычныя крокі тых дзяржаваў, а таксама пазітыўна / нейтральна ўплываць на крокі ЗША ў рэгіёне. А калі Р. Завістовіч памёр у снежні 2000 года, Алеся Кіпель заняла ягонае месца прадстаўніка беларусаў у кааліцыі. Адбылася адначасова і арганізацыйная змена — прадстаўніком у кааліцыі стала БАЗА замест БККА.

* * *

Супрацоўніцтва беларусаў, асабліва новага пакалення паміж сабой, г. зн. міжарганізацыйнае ўзаемадзеянне, гэтак і з іншымі, небеларускімі арганізацыямі — характарыстыка сённяшняе беларускае дзейнасці навонкі. Канкрэтным прыкладам можа быць зладжаны ў 2010 годзе ў Вашынгтоне паказ дакументальнага фільма Кацярыны Кібальчыч «Беларуская мара». Сярод арганізатараў падзеі былі Беларуска-амерыканскае задзіночанне, Злучаны балтыйска-амерыканскі нацыянальны камітэт і арганізацыя Фрыдам Хаўз (*Freedom House*). Сярод гасцей былі дыпламаты, палітычныя аналітыкі, журналісты, супрацоўнікі НДА, якія займаюцца Беларуссю[78].

Заўвагі да арганізацыйнай структуры беларусаў ЗША

У першым выданні гэтай кнігі ніжэй пададзены тэкст быў загалоўлены ***«Арганізацыі, што дзеяць у лучнасьці або супрацоўніцтве зь Беларуска-Амэрыканскім Задзіночаньнем або Беларускім Кангрэсавым Камітэтам Амэрыкі»***. Арганізацый было шмат. Амаль усе яны тварыліся ў часе, калі хваля беларускай эміграцыі ў ЗША па Другой сусветнай вайне была ў росквіце сілаў. Знаходзіліся актывісты-энтузіясты на ўсе палітычныя густы — арганізацыі тварыліся і былі дзейныя дзясяткі гадоў. Але, як казала Наталля Арсеннева, час няўмольны. Гады сцiралі ўсіх. Арганізацыі заміралі, самаліквідоўваліся. Праўда, прыходзілі новыя, маладзейшыя кадры — «беларусы ня спалі». Паўставалі новыя арганізацыі, «цягнік ішоў»...

У гэтым выданні пералік «старых, нядзейных» арганізацый мы пакідаем для гісторыі, а дзейныя дапаўняем свежым матэрыялам, гэтак, як і дадаем новыя арганізацыі.

[78] Солаш, Р. «Беларуская мара» ў Вашынгтоне: «Каб пра Беларусь не забываліся». Гл.: http://www.svaboda.org/a/25020995.html .

* * *

Заснаванне Беларуска-амерыканскага задзіночання з аддзеламі па ўсёй краіне і стварэнне Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі спрыяла ажыўленню арганізацыйнае дзейнасці беларускіх асяродкаў у Злучаных Штатах. Пачалі ўзнікаць групы з пэўнаю беларускаю палітыка-ідэалагічнаю арыентацыяй, г. зн. паводле прыхільнасці да Рады БНР або БЦР, геаграфічнага размяшчэння, прафесійных інтарэсаў, рэлігійнае прыналежнасці і г. д. Хоць шмат якія навастворaныя арганізацыі абвяшчалі сваю нейтральнасць у беларускай палітыцы, усе яны нейкім чынам салідарызаваліся ў дзейнасці з БАЗА або БККА.

Згуртаванне беларусаў штата Ілінойс. Гэтая арганізацыя была закладзеная 28 чэрвеня 1953 года ў выніку разыходжанняў у поглядах з Беларуска-амерыканскаю нацыянальнаю радаю ў Чыкага і з Беларуска-амерыканскім задзіночаннем. Згуртаванне было асабліва актыўнае на ніве культурнага і палітычнага прадстаўніцтва Беларусі: яно запачаткавала штодвухгадовыя беларускія навуковыя канферэнцыі, наладжвала шматлікія канцэрты і публічныя лекцыі, а таксама распрацоўвала доўгатэрміновую адукацыйную праграму для маладзейшага пакалення. Згуртаванне прыкладала немалыя намаганні, інфармуючы мясцовыя і федэральныя ўлады, кангрэсменаў і сенатараў пра палітычнае становішча Беларусі, пра мэты беларусаў у Злучаных Штатах ды пра іхныя надзеі на лепшую будучыню для краіны сваіх продкаў[79]. Сёння арганізацыя нядзейная.

Беларускі каардынацыйны камітэт у Чыкага. Беларуская калонія ў Чыкага пачала спробы ў каардынацыі дзейнасці розных арганізацый, заснаваўшы ў 1955 годзе *Аб'яднаны камітэт беларускіх арганізацый у Чыкага*[80]. Хоць гэты камітэт меў абмежаваныя функцыі, сама ідэя жыла далей, і ў 1973 годзе быў створаны Беларускі каардынацыйны камітэт у Чыкага[81]. Мэтаю новае арганізацыі было каардынаваць палітычную і культурную дзейнасць беларускіх арганізацый у Чыкага — Беларускае праваслаўнае царквы Св. Юр'я, Беларускае каталіцкае царквы Хрыста Збаўцы, Згуртавання беларусаў штата Ілінойс ды іншых. Камітэт, узначалены Верай Рамук, д-рам Вітаўтам Рамуком, Васілём Пунтусам

[79] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1956. № 283–284; Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114; 1968. № 129; Bulletin of the Whiteruthenian Association of the State of Illinois. Chicago. 1954. March 25. № 1 (4).

[80] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1956. № 283–284.

[81] Інфармацыя Веры Рамук, 1992.

ды іншымі, меў на сваім рахунку шэраг важных дасягненняў. Беларуская грамада рэгулярна ўдзельнічала ў калядных святкаваннях, якія наладжваў чыкагскі Музей навукі і прамысловасці, а таксама ў іншых культурных мерапрыемствах горада.

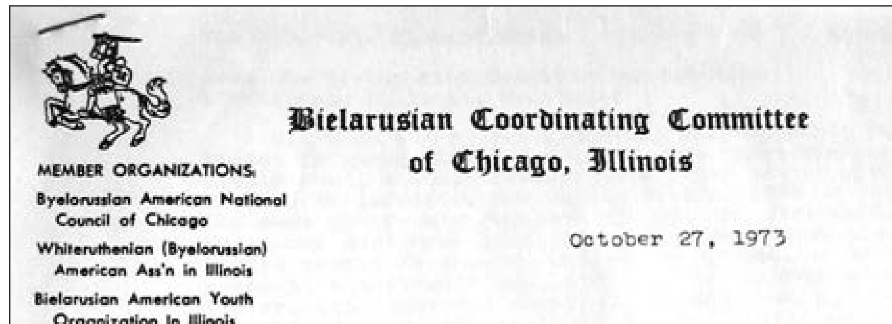

Бланк Беларускага каардынацыйнага камітэта ў Чыкага

Варта зазначыць, што з усіх беларуска-амерыканскіх арганізацый Чыкагскі каардынацыйны камітэт найактыўней выступаў за змену англійскае передачы назову «Беларусь» — «*Byelorussia*», прапануючы пісаць «*Bielarus*». Аднак гэтая праблема, натуральна, мусіла вырашацца ў Менску[82], што і было зроблена, калі быў прыняты назоў «*Belarus*» у англамоўнай транскрыпцыі. Арганізацыя нядзейная.

Злучаны беларускі камітэт у Кліўлендзе. Мэтаю гэтае арганізацыі, заснаванае 24 лютага 1952 года, было прадстаўляць беларускую грамаду на розных гарадскіх мерапрыемствах, праграмах і канферэнцыях, а таксама каардынаваць дзеянні беларускіх арганізацый. Узначалены Аўгенам Каханоўскім, які таксама быў выдаўцом «Бюлетэня», камітэт праіснаваў нядоўга[83].

Беларускі клуб быў закладзены ў Пасейку, штат Нью-Джэрсі, у 1954 годзе і служыў месцам сустрэчы беларусаў з навакольных гарадоў — Гарфілда, Лодай, Кліфтана, Уолінгтана, Іст-Радэрфорда, Радэрфорда і Карлстата. Вёў абмежаваную культурную дзейнасць. У кіраўніцтва ўваходзілі Эмануіл Ясюк, Іван Бендзераў, Яўхім Кіпель, Сымон Жамойда. Пры клубе дзейнічала група «Эсперанта — Беларусь» — гэта тры-чатыры энтузіясты-эсперантысты на чале з сп. Сымонам Жамойдам, які дасканала ведаў гэтую мову і належыў да амерыканскага клуба. Група вяла перапіску з эсперантыстамі ўсяго свету, уключна з БССР, куды лісты на эсперанта кіраваліся да пісьменніка Янкі Маўра. У 1970-я гады клуб спыніў сваё існаванне[84].

[82] Беларус. Нью-Ёрк. 1986. № 331, 332; 1987. № 338, 344, 347; 1988. № 353; 1989. № 357, 358, 361; 1990. № 368, 372; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[83] Kipel, V. Byelorussian Americans and their Communities of Cleveland... P. 58.

Беларуска-амерыканскі звяз. Заснаваны ў Нью-Ёрку 14 снежня 1958 года з мэтаю аб’яднання беларуска-амерыканскіх арганізацый у кааліцыю, якая б прадстаўляла іх і прапагандавала ідэю незалежнасці Беларусі. Кіраўнікамі звязу былі: старшыня д-р Мікола Шчорс, віцэ-старшыня д-р Янка Станкевіч, сакратар Лявон Галяк, скарбнік Міхась Бахар, сябра прэзідыума Лангіна Брылеўская. Пасля колькіх гадоў актыўнасці ў 1970-я гады звяз спыніў існаванне[85].

Беларуска-амерыканскае аб’яднанне ў Нью-Ёрку (БАА). Узнікла 4 чэрвеня 1965 года ў выніку расколу ўнутры Беларуска-амерыканскага задзіночання. Група ягоных сяброў, не могучы болей весці самастойную палітыку і страціўшы надзеі дасягнуць сваіх мэтаў праз сходы, рэзалюцыі, выбары і г. д., пастанавіла заснаваць асобную арганізацыю. Дзейнасць БАА засяроджваецца пераважна на Нью-Ёрку і ваколіцах, друкаваўся «Бюлетэнь» і інфармацыйныя лісткі. Прэзідэнт БАА — Кастусь Мерляк, сябры кіраўніцтва — Васіль Шчэцька, Уладзімір Пеляса ды інш.[86]. Усе сябры памерлі і арганізацыя самаліквідавалася.

Беларуска-амерыканскае згуртаванне «Пагоня» (Belarusan-American Alliance «Pahonia»). Грамадская арганізацыя, якая імкнецца аб’яднаць людзей, зацікаўленых у падтрымцы беларускай прысутнасці. Не толькі лучыць этнічных беларусаў, што размаўляюць па-беларуску або прыехалі з Беларусі, але і адкрытая для ўсіх, хто падтрымлівае беларускую культуру, каму прыемна бавіць час сярод землякоў, хто неабыякавы да будучыні беларускай грамады ў Амерыцы, а таксама да таго, што адбываецца ў Беларусі.

Арганізацыя заснаваная ў 2011 годзе на аснове ранейшага Нью-Ёркскага аддзела БАЗА. Мэты і прынцыпы ўключаюць падтрымку

[84] Гутаркі аўтара з Эмануілам Ясюком, 1972–1973; Беларускае Слова. Нью-Джэрзі. 1954. № 16.

[85] Беларускі Голас. Таронта. 1959. № 53; Гутарка аўтара з д-рам Янам Станкевічам, 1963.

[86] Гутаркі аўтара з Кастусём Мерлякам, 1980–1982; Папкі П. Мельяновіча, В. Захаркевіча і В. Юрцэвіча ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

свабоды і дэмакратыі ў Беларусі, ЗША і па ўсім свеце, а таксама ідэалы незалежнасці Беларусі, абвешчаныя Актам 25 сакавіка 1918 года.

Дзейнасць Беларуска-амерыканскага згуртавання «Пагоня» ўлучае штомесячныя сходы арганізацыі, на якіх адбываецца інфармаванне пра падзеі ў Беларусі і ЗША, сустрэчы з цікавымі людзьмі, адзначэнне памятных датаў. Арганізацыя аказвае таксама дапамогу юрыдычнай інфармацыяй. Дзейнасць «Пагоні» ажыццяўляецца і праз мітынгі, пікеты, дэманстрацыі ў падтрымку дэмакратыі і свабоды ў Беларусі.

Гуканне вясны, ладжанае Беларуска-амерыканскім згуртаваннем «Пагоня». Нью-Ёрк, 2015 г.

Згуртаванне мае сваё перыядычнае выданне — штомесячны бюлетэнь «Весткі й Паведамленьні». У цесным кантакце з «Пагоняй» выходзіць штогадовы альманах «Беларус». Таксама штогод арганізацыя выдае свой каляндар. «Пагоня» мае ўласны сайт у сеціве: *http://pahonia.com*, існуюць суполкі на *Facebook* і *Vkontakte*. Штомесячныя сходы згуртавання звычайна адбываюцца кожную другую суботу ў Нью-Ёрку на Манхэтэне ў Доме маракоў па адрасе: *Seafarers and International House, 123 East 15th Street, New York, NY 10003*. Старшыня «Пагоні» — Віталь Зайка.

Арганізацыі моладзі

Характэрнаю рысаю паваеннае беларускае іміграцыі была высокая ўдзельная вага моладзі. Адною з прычынаў гэтага ёсць тое, што шмат маладых было прывезена ў Нямеччыну ў часе вайны ў якасці працоўнае сілы. Большасць з іх па вайне пастанавілі не вяртацца на бацькаўшчыну. Да таго ж сем'і, што ўцякалі ад набліжэння савецкіх войскаў, часта былі шматдзетныя.

Пераважная большасць гэтых маладых людзей працягвала навуку пасля вайны, шмат хто з іх наведваў беларускія гімназіі ў лагерах Ды-Пі. Там яны ў значнай меры атрымалі беларускае патрыятычнае выхаванне і з часам сталіся адукаванымі ідэйнымі беларусамі, якія ў сваіх палітычных поглядах прынялі заходнія дэмакратычныя ідэалы. Ужо ў Заходняй Еўропе яны мелі свае арганізацыі — скаўцкія, групы *YMCA/YWCA* ды спартовыя клубы[87]. Калі настала пара эміграваць, маладыя беларусы мелі шмат агульных інтарэсаў і былі больш зблізаныя між сабою, чым якія іншыя ўзроставыя або прафесійныя групы.

Летам і восенню 1950 года маладыя новапрыбылыя беларусы-імігранты Нью-Ёрка і ваколіцаў збіраліся ў «Беларускай хатцы», якая мясцілася ў Брукліне, а потым на Манхэтэне. Крыху пазней, увосень таго ж года, як плён гэтых сустрэчаў утварылася група «Маладняк», якая вяла культурную і спартовую дзейнасць, падтрымоўвала розныя сацыяльныя ініцыятывы беларускае грамады. У шэрагах «Маладняка» з'явілася думка пра стварэнне агульнаамерыканскае арганізацыі беларускае моладзі. Падобныя ідэі ўжо выказваліся кіраўнікамі ***Арганізацыі беларускае моладзі ў Кліўлендзе***, заснаванай 24 снежня 1950 года. Кліўлендцы выступілі з ініцыятываю склікання агульнага сходу. Гэты сход, у якім удзельнічалі і іншыя групы моладзі, адбыўся 30 снежня 1951 года ў Кліўлендзе. На ім было заснаванае ***Згуртаванне беларускае моладзі ў Амерыцы (ЗБМА)***[88]. Мэтаю новае арганізацыі было аб'яднанне беларускае моладзі ў Амерыцы, спрыянне захаванню беларускае культурнае і гістарычнае спадчыны, дапамога сябрам у амерыканскім жыцці, а таксама *«выхаванне добрых грамадзянаў, якія ведаюць сваю нацыянальную спадчыну, і інфармаванне пра імкненне беларускага народа да свабоды і незалежнасці»*[89].

[87] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1947. № 3; 1948. № 14, 39; Беларус. Нью-Ёрк. 1970. № 163, 164; 1971. № 165; 1983. № 311–313.

[88] 20 Years of Byelorussian-American Youth Organization: 1950–1970. Cleveland (OH), 1970; Гутарка аўтара з Міколам Заморскім і Васілём Мельяновічам, 1987.

[89] Encyclopedia of Associations... P. 718.

ЗГУРТАВАНЬНЕ БЕЛАРУСКАЕ МОЛАДЗІ
У КЛІУЛЕНДЗЕ

Запросіны

гэтым запрашаем Вас з сябрамі і прыяцелямі
на

БАНКЕТ
ЗАПУСТЫ
З МАСТАЦКІМІ ВЫСТУПАМІ

У
НЯДЗЕЛЮ, 15-га САКАВІКА, 1964 г.

У
ЦАРКОУНАЙ ЗАЛІ
3517 West 25th Street, Cleveland, 9 Ohio

ПАСЬЛЯ БАНКЕТУ

ТАНЦЫ
Пад аркестру В.Літвінкі "ПАЛЕСЬСЕ"

Прыбытак ідзе на выданьне гісторыі Беларусі
—Пачатак а 12:30 папаудні—

Запросіны на мерапрыемства Згуртавання беларускай моладзі ў Кліўлендзе. 1964 г.

Апрача пачатковых аддзелаў ЗБМА ў штатах Агаё і Нью-Ёрк, у 1950-я гады былі заснаваныя аддзелы ў Мічыгане, Нью-Джэрсі і Каліфорніі. За некалькі гадоў колькасць сяброў вырасла амаль да тысячы, найбольш актыўнымі ў рэкрутаванні новых удзельнікаў былі надалей аддзелы ў метрапалітальным рэгіёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі ды ў Кліўлендзе, штат Агаё.

У 1952 годзе ЗБМА разам з Беларуска-амерыканскім студэнцкім аб'яднаннем пачала выдаваць часопіс «Віці» (1952–1957), на змену якому прыйшоў двухмоўны беларуска-англійскі часопіс «Беларуская Моладзь» (1959–1980), выдаваны пэўны час супольна ЗБМА і Саюзам беларуска-

амерыканскае моладзі[90]. Шырокую вядомасць і папулярнасць здабыла танцавальная група «Васілёк», заснаваная ў 1956 годзе ў Нью-Ёрку.

У 1967 годзе Згуртаванне беларускае моладзі ў Амерыцы змяніла свой назоў на ***Арганізацыя беларуска-амерыканскае моладзі (АБАМ)*** (што было ў пэўнай ступені звязана са зменаю пакаленняў), працягваючы дзейнасць у кірунках, азначаных заснавальнікамі.

З'езды ЗБМА (а пазней АБАМ) склікаюцца кожныя два гады, 1 верасня 1990 года адбыўся 23-і з'езд арганізацыі. Пасаду старшыні ў розныя гады займалі: Міхась Тулейка (1951–1954), Міхась Белямук (1954–1955), Юрка Станкевіч (1955–1957), Вячка Станкевіч (1957–1958, 1959–1960, 1961–1963), Міхась Казлякоўскі (1958–1959, 1963–1965), Уладзімір Дунец (1960–1961, 1967–1969), Аўген Лысюк (1965–1967), Уладзімір Страпко (1969–1971), Раіса Станкевіч (1971–1975), Юрка Азарка (1975–1990), д-р Юрка Кіпель (ад 1990)[91]. Сённяшняе кіраўніцтва належыць ініцыятыўным групам.

З цягам часу заснавальнікі арганізацыі сталіся бацькамі і дзядамі, і іх заступілі ў іхнай дзейнасці дзеці і ўнукі.

Маладое пакаленне (другое, трэцяе) амерыканцаў беларускага паходжання і цяпер, на пачатку XXI стагоддзя, гуртуецца вакол беларускіх асяродкаў: ладзяць пікнікі, сяброўскія спартовыя спаборніцтвы, адзначэнні Купалля і іншае, хоць арганізацыйныя рамкі і не нагэтулькі выразныя. Тым часам назва арганізацыі ўжываецца. Моладзь падтрымоўвае сувязі з аналагічнымі амерыканскімі арганізацыямі, скаўцкімі, студэнцкімі, спартовымі. Найбольш выдатнаю рысаю маладых людзей, якія наведваюць беларускія цэрквы і сходы, ёсць іх заўсёднае зацікаўленне Беларуссю і імкненне больш даведацца пра зямлю сваіх бацькоў. Пакаленне, народжанае ў Амерыцы, паступова пераймае кіраўніцтва арганізацыйным жыццём у беларускіх асяродках. Разам з тым усе яны верныя патрыёты Амерыкі і шмат у чым прыслужыліся сваёй краіне, у тым ліку і на палях бітваў у Карэі, В'етнаме, Кувейце, Афганістане. Бясспрэчна, грамадства імкнецца прышчапіць маладому пакаленню пашану да свае беларускае і амерыканскае спадчыны і ўсведамленне свайго абавязку захавання беларускасці ў Амерыцы разам з прапагандаваннем ідэалаў свабоды і дэмакратыі ў Беларусі[92].

---

[90] Віці. Нью-Ёрк. 1952–1957; Гутаркі аўтара з Уладзімірам Дунцом, 1976–1977; Архівы АБАМ, Нью-Ёрк.

[91] Архівы АБАМ, Нью-Брансвік.

[92] Беларуская Моладзь. Нью-Ёрк. 1966. № 24; 1974. № 34; 1978. № 48–49; Архіў БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Гутаркі аўтара з Юркам

Саюз беларуска-амерыканскае моладзі (СБАМ). Узнікшы як лакальная група ў супрацоўніцтве з Злучаным беларуска-амерыканскім дапамаговым камітэтам 9 ліпеня 1950 года, Саюз беларуска-амерыканскае моладзі пашырыў сваю дзейнасць і заснаваў аддзелы ў Пасейку і Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі, а таксама ў горадзе Нью-Ёрку. Хоць галоўнымі дзялянкамі дзейнасці саюза быў спорт і тэатральныя прадстаўленні, ён часта выступаў з прапагандаю беларускіх ідэй і прадстаўляў беларускую моладзь на міжнародных форумах. Саюз выдаў колькі бюлетэняў і меў сваю старонку ў газеце «Беларуская Трыбуна». У 1960-я гады СБАМ быў сувыдаўцом часопіса «Беларуская Моладзь». Старшынямі арганізацыі ў розныя часы былі Міхась Сенька (1951—1954), Рыгор Арцішэнка (1954—1958), сябрамі кіраўніцтва — Лявон Шурак, Валя Дульская, Сяргей Казакоў ды іншыя[93]. Сёння спарадычна дзейныя калектывы, найчасцей дапаможнага профілю ў грамадскай дзейнасці.

Арганізацыя беларуска-амерыканскае моладзі ў штаце Ілінойс (АБАМСІ). Гэтая арганізацыя была заснаваная ў 1958 годзе, зарэгістраваная ў штаце Ілінойс 5 траўня 1959 года[94]. Яна вяла актыўную інфармацыйна-культурную дзейнасць на лакальным узроўні, удзельнічаючы ў розных этнічных мерапрыемствах Чыкага. Арганізацыя запачаткавала і падтрымоўвала рэгулярную мясцовую радыёпраграму «Нёман», якую вёў Нікадым Жызнеўскі. Пачынальнікамі і кіраўнікамі арганізацыі былі Лявон Сідарэвіч, Анатоль Кучура, Нікодым Жызнеўскі, Вера Рамук ды іншыя[95]. Арганізацыя развязалася.

Скаўцкія арганізацыі. Шмат беларускае моладзі мелі нагоду азнаёміцца з скаўцкім рухам у паваенныя гады ў Заходняй Еўропе. Таму было зусім лагічна, што, перабраўшыся ў Злучаныя Штаты, моладзь пачала засноўваць беларускія скаўцкія арганізацыі. У Чыкага ў 1951 годзе была заснаваная спачатку дружына «Пагоня», а потым дружына «Арлы» пад кіраўніцтвам Вацлава Пануцэвіча. Беларуска-амерыканскае задзіночанне было апекуном беларускае скаўцкае арганізацыі ў Брукліне ў 1951—1954 гадах, а кіраўнікамі скаўтаў былі Міхась Тулейка, Язэп Арцюх і Павал Алексы. Беларускія скаўцкія арганізацыі дзеілі таксама ў гарадах Пасейку, Саўт-Рыверы і Нью-Ёрку пад кіраўніцтвам Уладзіміра Пелясы і Анатоля Плескачэўскага. У 1972 годзе беларуская скаўцкая арганізацыя была заснаваная пры царкве Святое Еўфрасінні Полацкае ў Саўт-Рыверы. Кіравалі гэтай арганізацыяй Вітаўт Кіпель, Юрка і Сцяпан Навумчыкі, Сяргей Касцюк і Нік Манцывода[96]. Арганізацыя развязалася.

Шмат амерыканскіх беларусаў асягнулі вышэйшых ступеняў у амерыканскім скаўтынгу, сярод іх — Леанард Каляда, Альгерд Кажура,

Азаркам, Віктарам Васілеўскім, Алесяй Кіпель, Нікам Бахарам і іншымі сябрамі АБАМ.

[93] Гутаркі аўтара з Міхасём Сенькам, 1988; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 2, 3; 1951. № 7; 1953. № 15–16; Бюлетэнь СБАМ. 1954. № 1.

[94] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1959. № 465; 1960. № 511.

[95] Каляндар «Радыё Нёман» на 1979 год.

Скаўт-майстар Вітаўт Кіпель з дружынай скаўтаў каля Нью-Ёркскай публічнай бібліятэкі. 1970-я гг.

[96] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 5, 7; Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1954. № 5; Directory of American Organizations of Exiles from USSR. New York (NY), 1952. P. 153–157; Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 195; Беларуская Моладзь. Бруклін. 1973. № 31; 1975. № 39; Рада Кругу. Чыкага. 1951. № 1; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN),

Вітаўт Нэстар, Юрка Кіпель, Нік Трусевіч, браты Сокалавы, браты Кіпель ды колькі іншых. Беларуская мова была ўнесеная ў Банк моваў амерыканскага скаўтынгу[97]. Скаўты беларускага паходжання сям-там выступаюць і цяпер. Вядома, гэтыя юнакі заўсёды заяўляюць пра сваё беларускае паходжанне, тым больш што нагодаў у скаўцкіх праграмах выказвацца пра «спадчыну» хапае, пра што мы ведаем з ўласнага працяглага досведу працы ў скаўтынгу.

Сп-ня Марыя Станкевіч заснавала дзявочую скаўцкую арганізацыю ў Брукліне, якая дзеіла на пачатку 1950-х гадоў[98].

* * *

Завяршаючы агляд арганізацыйнага жыцця моладзі, трэба падкрэсліць, што найбольш дзейнаю і жывучаю засталася Арганізацыя беларуска-амерыканскае моладзі. Сённяшнія сябры яе — другое і трэцяе пакаленні амерыканскіх беларусаў. Перанялі яны ад сваіх папярэднікаў не толькі арганізацыйныя справы, але і любоў да Беларусі ды жаданне дапамагаць краіне іхных бацькоў і дзядоў. Характэрная ўласцівасць гэтых маладых людзей у тым, што яны не хочуць знікнуць у надэтнічнай аднастайнасці, але імкнуцца перахаваць у сваім амерыканскім жыцці выразныя беларускія адзнакі.

Як выглядае, беларуска-амерыканскія моладзевыя арганізацыі дзеяць. У друку бываюць такія паведамленні, што, прыкладам, *«у ладжанні вечарыны, пікніка, брала ўдзел моладзь»*. Невыразна: ці наогул маладыя, ці нейкая арганізацыя. Але сустракаюцца і такія весткі: *«Сябры БАЗА і Згуртаваньня Беларускай Моладзі ў Амэрыцы 17 кастрычніка 2007 года ўзялі ўдзел ва ўкраінскім "Маршы памяці", прысьвечаным 75-й гадавіне Галадамору ва Украіне»*[99]... далей: *«прадстаўнікі ЗБМА выказваюць сваю падтрымку ўкраінцам»* і г. д. Ёсць паведамленні, што ЗБМА сустракаецца з кангрэсменамі ў Вашынгтоне. За арганізацыю падпісваецца Мікалай Цімашэнка.

У архівах парафіі на *401 Atlantic Avenue* ёсць і іншыя паперы, якія паказваюць, што маладое пакаленне эмігрантаў з Беларусі дзеіць, рухаецца. Вось, прыкладам, *«Беларускі Моладзевы Рух Амэрыкі»* — справаздачы

[97] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1964. № 627; Беларуская Моладзь. Бруклін. 1973. № 29, 30, 31; 1974–1975. № 36; 1975. № 39; 1975–1976. № 40; Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 9; 1953. № 37, 40, 43; 1973. № 195; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 7.

[98] Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 37; 1993. № 311.

[99] Беларус. Нью-Ёрк. 2007. № 539.

Беларуская моладзь з Нью-Брансвіка і Саўт-Рывера. 1972 г.

з дзейнасці за гады 2007, 2008, 2009. Выдатна афармленая праграмка-лісток *«25 Сакавіка 2009 г. Беларускаму Моладзеваму Руху Амэрыкі споўнілася тры гады»*, подпіс: Аляксандар Вінакураў. Арганізацыя ладзіла выставы, дыскусійныя вечары, лекцыі. Пры яе дапамозе адбылося некалькі выставак мастакоў з Беларусі. У рэпартажы пра адну з іх «Карабель да Беларусі» (выстава ў Нью-Ёрку мастака Яўгена Шатохіна) сп. Зянон Пазняк піша: *«Адчыніў выстаўку кіраўнік усёй выставачнай працы Беларускага Музэю ў Нью-Ёрку Алесь Вінакураў»*. Відаць, пры Моладзевым руху дзейнічаў «перасоўны» музей?

Варта зазначыць, што 8 верасня 2007 года ў Вашынгтоне пры мясцовым гуртку БАЗА быў створаны аддзел Беларускага моладзевага руху, які існаваў да 2011 года. Аддзел узначальвала Наталля Рабава.

Каб наладзіць больш цесныя кантакты з маладзейшым пакаленнем, газета «Беларус» надрукавала «Моладзевую бачыну» (красавік 2005), і вось рэакцыя на наватворства газеты:

Я належу да маладога пакалення беларускіх эмігрантаў. Жывучы тут, намагаюся захаваць беларускую самасць. Маім намаганням, безумоўна, дапамагаюць беларускія сябры, інтэрнэт з беларускамоўнымі старонкамі, але заўсёды хацелася пабачыць у прэсе матэрыялы, прысвечаныя менавіта беларусам майго веку, маім равеснікам. Стаўшыся адзінай беларускамоўнай газетай, якую я тут чытаю, «Беларус» мяне асабліва ўзрадаваў «Моладзевай

бачынай», якая была створаная, згодна з заяваю рэдакцыі старонкі, адмыслова для моладзі[100].

«Беларус» правёў апытанку сярод маладзейшых чытачоў і моладзі паза абсягам газеты ў Амерыцы і Беларусі. Удзел ўзялі рэспандэнты ва ўзросце ад 16 да 28 гадоў. Адказы былі самыя неспадзяваныя, але шмат «амерыканцаў» мараць вярнуцца на Бацькаўшчыну. Вось колькі адказаў:

Юнак, ЗША, 21 год: «Хачу стварыць аб'яднанне беларускай моладзі ў ЗША».

Юнак, ЗША, 28 гадоў: «У адрозненне ад Беларусі, ЗША — свабоднае ад перажыткаў грамадства, дзе можна добра стартануць, каб забяспечыць свае амбіцыі, тут усё залежыць сябе і крышачку ад шанцавання».

Дзяўчына, ЗША, 23 гады: «У Беларусі ўсё падавалася складаным і неажыццявімым. Марыла, але не верыла, што нешта спраўдзіцца. У Амерыцы адчуваецца іншая атмасфера. Я да нечага імкнуся і ёсць упэўненасць, што мае пачынанні будуць мець плённае завяршэнне. Да таго ж няма палітычнага ды ідэалагічнага ўціску, можна свабодна выказвацца, працаваць, ствараць планы на будучыню».

Далей у газеце зазначаецца:

Амаль усе апытаныя выказалі ўпэўненасць, што пераўтварэнне мараў у рэальнасць залежыць ад палітычнай сітуацыі ў Беларусі. Гэта ў чарговы раз даказвае старажытнагрэцкае выказванне, што як бы чалавек ні спрабаваў схавацца ад палітыкі, яна сама знойдзе яго.

Ці бачыце Вы рэальныя шляхі дасягнення Вашай мэты? Так гучала нашае наступнае пытанне. Адказы былі вельмі прадказальнымі. Моладзь, што жыве ў Амерыцы, у пераважнай большасці ўпэўненая ў магчымасці ажыццявіць сваю мару. Адчуваецца іх вялікі аптымізм і датычна змены палітычнай сітуацыі ў Беларусі.

Дзяўчына, ЗША, 21 год: «Чым хутчэй Беларусь стане дэмакратычнай краінай, тым хутчэй беларуская моладзь знойдзе шляхі да самарэалізацыі не толькі ў Амерыцы, але і ў Беларусі. Вось гэтага і чакаю, бо для мяне гэта вельмі актуальна»[101].

Як бачым, маладое пакаленне дзейнае, арганізацыйна не надта турбуецца. Найперш стаяць штодзённыя жыццёвыя клопаты. Праўда, у Нью-Ёрку амерыканскія маладзёны досыць рэгулярна ладзяць сустрэчы з моладдзю з Беларусі[102].

[100] Б. М. Подых маладой вясны ў «Беларусе» // Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.
[101] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.
[102] Беларус. Нью-Ёрк. 2006. № 524.

Чарнобыльскі мітынг насупраць будынка ААН. Нью-Ёрк, 2014 г.
Здымак з бюлетэня «Весткі й Паведамленьні»

Беларускі моладзевы рух — плынь беларускіх актывістаў, цалкам эмігрантаў навейшае хвалі (1990–2000-х гадоў), якія ладзяць палітычныя дэманстрацыі ў сувязі з сітуацыяй у сучаснай Беларусі, мітынгі ў дапамогу ахвярам Чарнобыля і інш. На палітычныя імпрэзы ў якасці прамоўцаў запрашаюць Зянона Пазняка, Антона Шукелойца і іншых старэйшых дзеячаў. Рух актыўны ў ладжанні мастацкіх выставаў, што былі арганізаваныя ў Нью-Ёрку, Джэрсі-Сіці, Рычвудзе (штат Нью-Джэрсі). Супрацоўнічаюць з музеем вядомага расійскага дысідэнта Аляксандра Глэзера Юлія і Алесь Шатэрнікі, Алесь Вінакураў, Арцём Міралевіч. У саборы Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне былі ладжаныя выставы Алеся Марачкіна, Міколы Купавы, Міхала Керпука і іншых мастакоў[103].

Студэнцкія і адукацыйныя арганізацыі

У паваеннай хвалі беларускае іміграцыі было нямала і студэнтаў, якія перарвалі студыі з прычыны вайны або пачалі студыі ў Нямеччыне. Гэтыя студэнты былі арганізаваныя ў Беларускія студэнцкія згуртаванні, якія сягалі каранямі ў Арганізацыю беларускіх студэнтаў Заходняе

[103] Беларус. Нью-Ёрк. 2006. № 525; 2008. № 544; Сурмач, Г. Беларусь бязь межаў. С. 504–505.

Еўропы міжваеннага перыяду. З пераездам у Амерыку дзейнасць беларускага студэнцтва ў Заходняй Нямеччыне спынялася, а пачыналася арганізацыйная праца ў Амерыцы. Уладкоўвацца ў амерыканскія коледжы і ўніверсітэты было не так проста: трэба было ведаць англійскую мову і мець грошы для аплаты навукі. Большасць студэнтаў пачалі працаваць. Некаторыя ж пайшлі ў войска, каб, адбыўшы тэрмін, мець магчымасць вучыцца далей. Рэч у тым, што ў Амерыцы ад канца 1940-х гадоў дзейны закон, званы «Джы-Ай Біл», які дае магчымасць былым жаўнерам вучыцца ва ўніверсітэтах пры тым, што навуку аплочвае армія. З гэтага скарыстала і шмат беларусаў. Аднак было нямала і такіх, што патрапілі зарабіць грошай на свае студыі.

Беларускае студэнцкае таварыства ў Амерыцы было заснаванае 27 жніўня 1950 года ў Нью-Ёрку, у 1957 годзе таварыства было перайменаванае ў ***Беларуска-амерыканскае акадэміцкае таварыства (БААТ)***. Яно аб'ядноўвала каля 200 студэнтаў з блізу 50 каледжаў і ўніверсітэтаў, аднак большасць сябраў арганізацыі складалі студэнты з універсітэтаў Нью-Ёрка (Гарадскі, Бруклінскі, Лонг-Айлендскі і Калумбійскі), штатнага ўніверсітэта Ратгерс у Нью-Джэрсі, універсітэтаў горада Чыкага ды штатных універсітэтаў у штаце Агаё. Былі беларускія студэнты і ў Прынстанскім, Гарвардскім і Ейльскім універсітэтах ды ў Вестпойнцкай ваеннай акадэміі. Бываюць і цяпер.

Дзейнасць беларускае студэнцкае арганізацыі канцэнтравалася ў дзвюх сферах: патрэбы студэнцкага жыцця (даставанне стыпендый, праблемы з залікамі і г. д.) ды прапаганда беларускае ідэі навонкі. Студэнцкая арганізацыя ладзіла канферэнцыі ў розных універсітэтах, дзе абмяркоўваліся беларускія праблемы, прыкладам пераклад назову «Беларусь» на англійскую мову, абмен студэнтамі з Беларуссю ды іншыя. Такіх канферэнцый студэнты наладзілі каля дзясятка. Кіраўнікамі беларускага студэнцкага руху ў ЗША былі Васіль Русак, Барыс Данілюк, Пётра Манькоўскі, Кастусь Калоша, Юрка Станкевіч, Анатоль Шурак, Аня Бойчук, Галіна і Коля Бахары, Люда і Ната Русакі, Алеся і Юрка Кіпелі, Галіна Кананчук і інш.

Беларуска-амерыканскае акадэміцкае таварыства дзейнае і цяпер, аднак яно дэцэнтралізаванае. Пры ўніверсітэтах, дзе ёсць ладна беларускіх студэнтаў, — універсітэт Ратгерс, Агайскі ды Нью-Ёркскі ўніверсітэты, — дзеяць клубы беларускіх студэнтаў, якія належаць да БААТ[104].

[104] Беларускае Студэнцкае Таварыства ў ЗГА. Інфармацыйны бюлетэнь. Нью-Ёрк. 1951. № 1; Архівы БААТ, Сомерсэт, штат Нью-Джэрсі; Беларус. Нью-Ёрк. 1951. № 6; 1952. № 12; 1953. № 43; 1954. № 50; 1956. № 58; 1957. № 61; 1962. № 73; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1955. № 269; 1959. № 473.

З іншых беларускіх студэнцкіх арганізацый трэба ўспомніць ***Беларуска-амерыканскае студэнцкае аб'яднанне,*** якое дзеіла ў Саўт-Рыверы ў 1950-я гады[105].

Гаворачы пра арганізацыі студэнтаў, трэба таксама адзначыць і дзейнасць беларусаў — выпускнікоў розных універсітэтаў, згуртаваных у *клубы «алюмнаў»,* ды працу дапамаговых арганізацый — ***Беларускага школьнага фонду*** і ***Студэнцкага стыпендыяльнага фонду,*** якія былі дзейныя ў Амерыцы ад 1956 і 1957 гадоў адпаведна[106].

Фонд імя Любачкі. Заснаваны ў 1977 годзе, калі прафесар Іван Любачка, выкладчык Індыянскага штатнага ўніверсітэта, пакінуў тастаментам суму грошай, зазначыўшы, што яны мусяць выдавацца студэнтам на беларускія даследаванні, і прызначыўшы распараднікамі фонду дзеячаў Арганізацыі беларуска-амерыканскае моладзі. З таго часу фонд ажыццяўляе праграму дапамогі беларускім студэнтам, зацікаўленым беларусаведнымі даследаваннямі[107]. Арганізацыя дзейная да сёння.

Беларускі культурна-асветны камітэт. Камітэт заснаваны ў Гайленд-Парку, штат Нью-Джэрсі, 15 красавіка 1967 года і дзеіў у лучнасці з парафіяй Жыровіцкае Божае Маці (Гайленд-Парк), Беларуска-амерыканскім задзіночаннем і Арганізацыяю беларуска-амерыканскае моладзі. Ягонай галоўнаю мэтаю было падтрымоўваць беларускія дапамаговыя школкі ў Нью-Джэрсі і дапамагаць арганізацыі моладзі ў культурнай дзейнасці. Старшынёю камітэта доўгі час быў Васіль Стома, а ў сувязі з ягонай хваробай апеку над камітэтам пераняў а. Васіль Андраюк[108]. Арганізацыя развязалася.

* * *

У некаторых універсітэтах і каледжах пра Беларусь гавораць і сённяшнія студэнты — амерыканцы беларускага паходжання ці студэнты

[105] Гутарка аўтара з Лявонам Шураком, Саўт-Рывер, 1982.

[106] Беларуская Моладзь. Бруклін. 1978. № 48–49. С. 21; БААТ. Праграма. 1990. 12 кастр.; Беларус. Нью-Ёрк. 1956. № 57; 1957. № 62; 1986 № 329; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1959. № 479–450; Папка д-ра Вярбіцкага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[107] Анаграфы. Gainesville (Fla). 1978–1979. № 2–3. С. 14–15; Беларус. Нью-Ёрк. 1977. № 245; 1987. № 341, 345; 1990. № 376; Перапіска аўтара з Раісай Станкевіч, 1989.

[108] Беларус. Нью-Ёрк. 1967. № 122; Гутарка з Васілём Стомам, 1987.

з Беларусі. Гэтак ва ўніверсітэце Ратгерс (штат Нью-Джэрсі) дзейныя студэнты — браты Сокалавы, сёстры Грышкевіч, Антон Кіпель, Янка Каменеў, у Нью-Ёрку ў Гарадскім універсітэце — Сцяпан Булыга, Каця Юрэвіч, у Філадэльфіі — Кастусь Кастамараў і г. д. Паводле падлікаў БІНіМа, амерыканцы беларускага паходжання навучаюцца больш чым у двух дзясятках універсітэтаў і каледжаў ЗША. Шмат дзе гэтыя студэнты «рэкламуюць» Беларусь — ладзяць дыскусіі, студэнцкія вечары на беларускія этнаграфічныя тэмы (касцюмы, ежа, звычаі), і такія дзеянні апраўдваюць «парасонны» назоў «Беларускія студэнты». У студэнцкім асяроддзі у каледжах і ўніверсітэтах ЗША інфармацыя пра Беларусь дзеіць, ідзе ў амерыканскае грамадства. Фактар, які часта дапамагае амерыканскім студэнтам беларускага паходжання рэпрэзентаваць Беларусь, — тое, што шмат у якіх вышэйшых навучальных установах ЗША бываюць студэнты з Беларусі.

Прыемна сцвярджаць, што беларускія студэнты ў ЗША бяруць удзел і ў палітычным жыцці. Прыкладам, у Вашынгтоне Нямецкі фонд Маршала ў адзначэнне памяці былога кіраўніка фонду Рональда Асмуса выдзяліў прэміі па тэме падтрымкі дэмакратыі ў Беларусі.

У конкурсе на атрыманне ўзнагародаў бралі ўдзел студэнты амерыканскіх універсітэтаў. Пераможцамі сталі Вікторыя Кук з друкаванай тэмай «Смеласць беларускай рэвалюцыі праз сацыяльныя сеткі», Малгажата Вайтунак з мультымедыйным праектам «Свабода ў Беларусі», Макс Садон — «Парадокс Пушкіна» пра мастака Алеся Пушкіна, Вільям Шнайдэр — «Вайна Лукашэнкі з прэсаю» пра журналіста Андрэя Пачобута.

Беларуская студэнтка з амерыканскага ўніверсітэта Надзея Кучура Бэтсан з Гарадзеншчыны атрымала ўзнагароду за вершаваны аўдыяпраект «Змаганне за крошкі дэмакратыі»[109].

Супрацоўнічаюць студэнты і з газетай «Беларус». Гэтак у ёй быў выдрукаваны рэпартаж «Унук працягвае справу дзеда», дзе ідзе гаворка пра даклад студэнта Джорджа Мэнца, унука вядомага беларускага культурнага дзеяча, знанага ў Чыкага хірурга, а цяпер пенсіянера д-ра Анатоля Занковіча, на адзначэнні 70-й гадавіны ААН у ратушы горада Вестпорт (штат Канектыкут) 24 кастрычніка 2015 года[110].

У іншым нумары «Беларуса» можна знайсці ўражанні студэнткі, якая нейкі час вучылася ў ЗША:

[109] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 587.
[110] Беларус. Нью-Ёрк. 2015. № 617.

Я нарадзілася і жыла ў Навагрудку Гарадзенскай вобласці на працягу 15 гадоў. Вясною 2004 года атрымала статус фіналісткі праграмы FLEX-Future Leaders Exchange — амерыканскай праграмы па абмену студэнтамі. У сярэдзіне жніўня таго ж года пачалося абсалютна новае жыццё: пакінуўшы сваіх родных і сяброў, я прыехала ў Сан Антоніа ў Тэхасе. Тут мяне чакала шмат новага і незвычайнага. Мне трэба было прызвычаіцца да новага стылю жыцця, да новай амерыканскай сям'і, знайсці добрых і надзейных сяброў і г. д.

Праз некалькі дзён я ад'язджаю назад. Што я магу сказаць? Мая праграма ў ЗША была даволі паспяховаю ў кожным сэнсе. Я лічу, што стала больш самастойнай, больш дарослай, больш упэўненай у сабе. Мой погляд на рэчы таксама змяніўся.

...Амерыка змяніла мае погляды на ўсё навокал, але больш за ўсё мне падабаецца змена адносінаў да Беларусі. Я больш чым упэўненая, што буду працягваць рабіць крокі, каб наблізіць светлую будучыню маёй шаноўнай Радзімы. Жыве Беларусь![111].

У жыцці беларускага студэнцтва і ў Беларусі, і па-за Беларуссю больш, як у іншых пластах грамадства, назіраецца «глабальнасць» — камунікацыя з цэлым светам, прысутнасць і там, і там — пераменна, хутка. Апошнім дзесяцігоддзем назіраецца, што шмат беларускіх студэнтаў бывае па абменных праграмах у ЗША. Іх побыт у гэтай краіне потым праяўляецца і ў Беларусі. Прыкладам, Цэнтр міжкультурнага дыялогу, створаны ў красавіку 2010 года ў Беларусі, абвясціў конкурс «Амерыканская культура: якая яна?». Па выніках першага тура, абвешчаных 28 студзеня 2012 года, пераможцамі былі прызнаныя крыху больш за 20 удзельнікаў. Сярод іх двое студэнтаў з Мінска, якія прыязджалі ў Нью-Ёрк на летнія вакацыі на працу па студэнцкай праграме, — Марына Яўсейчык і Раман Карп.

Марына і Раман прадставілі свае фотаздымкі, якія адлюстроўваюць пабачаныя імі выявы амерыканскага жыцця і фота вядомых мясцінаў у Нью-Ёрку. Нью-ёркскія беларусы добра ведаюць гэтых маладых людзей, якія па прыездзе ў Амерыку адразу прыйшлі ў беларускі асяродак і далучыліся да грамадскага жыцця[112].

Бываюць і такія студэнцкія весткі:

7 траўня сёлета ў будынку Капітоля штата Нью-Джэрсі ў горадзе Трэнтане адбылася ўрачыстая цырымонія прыняцця лепшых студэнтаў з блізу 30 універсітэтаў штата Нью-Джэрсі ў Ганаровае эканамічна-бізнесовае

[111] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.
[112] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 589.

таварыства. Каб быць прынятым у Таварыства, трэба быць рэкамендаваным прафесарам універсітэта, а паводле экзаменацыйных адзнакаў быць у рэгіёне 99,99 з 100 мажлівых!

Сябрам таварыства стаўся таксама беларус Аляксандр Бярыла — студэнт эканамічнага факультэта Ратгерскага штатнага ўніверсітэта — былы маладафронтавец, змагар за дэмакратыю ў роднай Гародні[113].

Трэба падкрэсліць, што беларускія грамадскія і навуковыя арганізацыі ЗША імкнуцца ў меру магчымасцяў дапамагаць беларускім студэнтам. Беларускі інстытут навукі і мастацтва знаёміць навічкоў з амерыканскай навучальнай універсітэцкай сістэмай, часта дае рэкамендацыі, бывае спонсарам у атрыманні стыпендый. А Бруклінскі аддзел БАЗА ў 2015 годзе арганізаваў для беларускіх студэнтаў спецыяльны інфармацыйны сход у галоўным офісе гарадскіх каледжаў для тлумачэння адукацыйнай сістэмы ЗША.

Жаночыя арганізацыі

Беларускія жанчыны, прыехаўшы ў Злучаныя Штаты ў канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў, адразу пачалі арганізацыйную дзейнасць. Прадстаўніца ад беларусаў выступіла на Кангрэсе ўкраінскіх жанчын у Філадэльфіі, які адбыўся 12–14 лістапада 1948 года, дзе яна прадставіла палітычныя мэты беларускіх імігрантаў[114]. Да стварэння асобных жаночых згуртаванняў пры большых арганізацыях існавалі жаночыя аддзелы і секцыі.

Беларускае жаночае згуртаванне ў Амерыцы было заснаванае ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, у 1948 годзе. Яго ўзначаліла Лангіна Брылеўская. Гэтая група стварыла аддзелы ў Каліфорніі і Нью-Ёрку і была сузаснавальнікам Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі ў 1951 годзе[115].

У структуры Беларуска-амерыканскага задзіночання ў 1950 годзе быў заснаваны ***жаночы аддзел*** з секцыямі ў штатах Нью-Джэрсі (1951), Мічыган (1951), Каліфорнія (1952), Канектыкут (1952) і ў Чыкага (1953)[116].

[113] Беларус. Нью-Ёрк. 2010. № 569.

[114] Перапіска аўтара з Лангінай Брылеўскай, 1966; Беларус у Амэрыцы. Саўт-Рывэр. 1948. № 2.

[115] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 7; 1952. № 9–10.

[116] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 39.

БЕЛАРУСКА - АМЭРЫКАНСКАЕ ЖАНОЧАЕ
ЗГУРТАВАНЬНЕ АДДЗЕЛ КЛІЎЛЕНД

Запрошаньне

Гэтым ветліва запрашаем Вас і знаемых на

БАЗАР

які адбудзецца у

НЯДЗЕЛЮ 17 -га ЛІСТАПАДА 1968 г.

ПАСЬЛЯ БАГАСЛУЖБЫ У

ЦАРКОЎНАЙ ЗАЛІ

3517 West 25 th Street, Cleveland, Ohio

У праграме :

1. ЛАТАРЭЯ—з добрыя выгрышам
2. БУФЭТ—цеплая й халодная ежа
3. РОЗНЫЯ НЕСПАЗЕЎКІ

Запрашэнне на мерапрыемства,ладжанае Беларуска-амерыканскім жаночым згуртаваннем. Кліўленд, 1968 г.

У сакавіку 1952 года было заснаванае ***Беларускае жаночае згуртаванне ў Кліўлендзе***[117]. ***Жаночая секцыя*** пры Згуртаванні беларусаў штата Ілінойс была створаная ў 1954 годзе[118].

Жаночыя арганізацыі адыгралі важную ролю ва ўмацаванні інфраструктуры шмат якіх беларускіх грамадаў. Яны ажыццяўлялі сотні праграмаў сацыяльнае дапамогі, падтрымоўвалі дапамаговыя школкі і арганізацыі моладзі ды рабілі значны ўплыў на беларускае грамадскае і арганізацыйнае жыццё. Беларускія жаночыя арганізацыі маюць сталую лучнасць і з амерыканскімі жаночымі групамі.

Актывісткамі і кіраўніцамі беларускага жаночага руху ў Злучаных Штатах былі сярод іншых: Лангіна Брылеўская, Наталля Арсеннева, Яніна Каха
ноўская, Наталля Орса, Ніна Орса, Ганна Акановіч, Марыя Станкевіч, Іна Рытар-Каханоўская, Барбара Вержбаловіч, Галіна Орса,

[117] Kipel, V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland... P.53.

[118] Бюлетэнь Згуртаваньня Беларусаў у Штаце Ілінойс. 1954. № 1 (4).

Клаўдзія Каляда-Чэрнік, Нюра Русак, Ксеня Тумаш, Апалонія Савёнак, Ніна Кіт, Валя Шудзейка, Зіна Станкевіч, Еўдакія Жызнеўская, Вера Рамук, Ванда Махнач, Людвіка Бяленіс, Ірэна Пануцэвіч, Вольга Стрэчань, Соня Арцішэнка, Лідзія Даніловіч, Люда Махнюк, Рэня Касцюк, Жэня Цярпіцкая, Ліза Літаровіч, Вольга Запруднік, Надзя Кудасава, Ніна Сільвановіч, Тацяна Кананчук, Марыя Кажура, Валя Яцэвіч, Каця Вініцкая, Юзя Найдзюк, Каця Яцэвіч, Марыйка Войтанка, Зіна Гарошка, Ірэна Каляда-Смірноф, іх падмянілі дзясяткі новых жанчын з цяперашняй хвалі эміграцыі.

Не так даўно беларускія жанчыны ў Злучаных Штатах, а сярод іх прадстаўніцы другога і трэцяга іміграцыйных пакаленняў, заснавалі камітэт матэрыяльнае дапамогі беларусам Беласточчыны. Гэтая група актывістак пад кіраўніцтвам Веры Бартуль, д-ра Алы Рамана, Юлі Андрусышын, Марыі Верабей, Веры Заморскай, Евы Яраховіч, Ірэны Каляды-Смірноф, Каці Вініцкай, Юзэфы Найдзюк ды іншых запачаткавалі шырокую праграму дапамогі беларусам у патрэбе ва ўсім свеце[119].

Наколькі нам вядома, дзейных беларуска-амерыканскіх жаночых арганізацый сёння няма. Магчыма, арганізацыі жанчын, якія дзеілі ў 1950–1990-я гады, на паперы існуюць і ніколі не былі развязаныя. Але гэта не значыць, што беларускія жанчыны не выступаюць дзейна. Жанчыны працуюць у сястрыцтвах пры беларускіх цэрквах, суполкі жанчын арганізоўваюць беларускія садкі, школкі. Газета «Беларус» пачала друкаваць рубрыку «Жанчыны беларускага замежжа» (праўда, нерэгулярна). Упэўнены, што з’явяцца і новыя беларускія жаночыя арганізацыі.

Ветэранскія арганізацыі

Гэтыя дапамаговыя арганізацыі пачалі ўзнікаць у Злучаных Штатах на пачатку 1950-х гадоў. Яны пераважна складаліся з беларусаў, якія да Другое сусветнае вайны служылі ў польскім і савецкім войсках, а падчас вайны — у Арміі Андэрса і беларускіх вайсковых фармаваннях. Пазней да ветэранскіх арганізацый далучыліся амерыканскія беларусы, што служылі ў войску ЗША. Генерал Франц Кушаль заснаваў у 1947 годзе ў Заходняй Нямеччыне ***Аб’яднанне беларускіх ветэранаў*** і шмат гадоў сам яго ўзначальваў[120].

[119] Беларус. Нью-Ёрк. 1976. № 229; 1978. № 254; 1982. № 300; 1983. № 308–309, 310; 1987. № 339; Ніва. Беласток. 1990. 14 кастр.

[120] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 12; Directory of American Organizations... P. 156; Беларус. Нью-Ёрк. 1987. № 342.

Ветэраны ў Нью-Брансвіку. 1972 г.

14 верасня 1964 года ў Пасейку, штат Нью-Джэрсі, было заснаванае ***Беларускае вайсковае аб’яднанне,*** якое ў ліпені 1965 года змяніла назоў на ***Саюз амерыканска-беларускіх ветэранаў***[121]. Сярод кіраўнікоў саюза — Андрэй Мінчук, Мікалай Партлезнік (выпускнік Аб’яднанае беларускае вайсковае школы ў Менску ў 1920-я гады), Сымон Жамойда. 27 верасня 1966 года ветэранская арганізацыя была закладзеная ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі. Іншая ветэранская арганізацыя, зарэгістраваная 19 верасня 1973 года ў штаце Нью-Джэрсі, — ***Згуртаванне беларуска-амерыканскіх ветэранаў у Амерыцы***, у ягонае кіраўніцтва ўваходзілі Сяргей Гутырчык, Пётра Кажура, Віктар Дубяга, Лявон Шурак ды іншыя[122]. Групы ветэранаў дзеілі таксама ў Кліўлендзе, Дэтройце, Чыкага і Лос-Анджэлесе. Уплыў ветэранскіх згуртаванняў на беларускае грамадскае жыццё быў не такі вялікі, як іншых арганізацый. Пераважна яны бралі ўдзел у мерапрыемствах, ладжаных амерыканскімі ветэранскімі арганізацыямі, але часам удзельнічалі ў адмысловых беларускіх праграмах[123].

[121] Гутарка аўтара з Андрэем Мінчуком, заснавальнікам арганізацыі. Пасейк, 1981.

[122] Папка ветэранаў у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[123] Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114; 1968. № 129; 1977. № 246, 248; 1978. № 254; 1987. № 342; 1988. № 354; 1989. № 365; Heritage Review. New Brunswick. 1973. Jan. P. 32.

Ветэранаў — удзельнікаў Другой сусветнай вайны сярод беларусаў ці амерыканцаў сёння не так шмат засталося. Законы прыроды дзейнічаюць. Беларускія ветэранскія арганізацыі ў ЗША зліквідаваліся. Аднак вайскоўшчына ў ЗША жыве, беларусы індывідуальна ёсць часткаю амерыканскага вайсковага штату. Шмат амерыканцаў беларускага паходжання як жаўнеры (ды было і некалькі камандзіраў) бралі ўдзел у аперацыях у Афганістане, Іраку. Ёсць нашыя землякі, якія служаць і ў нацыянальнай гвардыі ЗША. Прыкладам, прадстаўнік новае хвалі эміграцыі Зміцер Левіт.

Арганізацыі сацыяльнае і фінансавае дапамогі

Амаль усе беларускія арганізацыі да пэўнае ступені ўдзельнічаюць у праграмах падтрымкі суродзічаў у патрэбе. Першаю зарэгістраванаю арганізацыяю быў Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт, галоўнаю мэтаю якога была падтрымка суродзічаў. З цягам часу было заснавана шмат іншых арганізацый падобнага кірунку.

Беларуска-амерыканская дапамога. Гэтая ўстанова была заснаваная 29 верасня 1957 года ў Нью-Ёрку з ініцыятывы Беларуска-амерыканскага задзіночання. Яе мэта — дапамога беларускім імігрантам на Захадзе. Адмысловае фармаванне — *Фонд самадапамогі* — існавала ў структуры БАЗА яшчэ ад 1949 года, аднак пазней было пастаноўлена стварыць асобную арганізацыю.

У кіраўніцтва арганізацыі ўваходзілі Антон Шукелойць, Уладзімір Курыла, Філіп Жук, Аляксандр Міцкевіч, Часлаў Ханяўка, Ніна Спічонак ды іншыя[124].

Арганізацыя з такім назовам спыніла дзейнасць у 1990-я гады. Але дапамога аказваецца, шлюцца пачкі, грошы, медыкаменты і г. д. як беларусам індывідуальна, гэтак і суполкам — школам, цэрквам. Праца вядзецца пераважна сястрыцтвам пры саборы Св. Кірылы Тураўскага БАПЦ у Брукліне.

Амерыканска-беларускае таварыства дапамогі. Гэтая арганізацыя дзеіла ў Кліўлендзе ў 1960–1970-я гады, кіраваў ёю Аркадзь Сацэвіч. Яна аказвала значную дапамогу беларускім эмігрантам у Заходняй Нямеччыне[125]. Сёння не дзейная.

[124] Беларус. Нью-Ёрк. 1957. № 60, 61; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[125] Encyclopedia of Associations... P. 718; Гутаркі аўтара з Аркадзем Сацэвічам, Кліўленд, 1987.

У Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага: Лявон Юрэвіч, Францішак Бартуль (дырэктар), а. Аляксандр Надсан, Томас Бэрд. 1990-я гг.

Апошнімі часамі ўзніклі групы сацыяльнае дапамогі, дзейнасць якіх скіраваная на канкрэтныя мэты, такія як дапамога ахвярам Чарнобыльскае катастрофы (фонд пры БАПЦ), беларусам Беласточчыны або новым імігрантам паслягарбачоўскае эры[126]. Групы дзейныя.

Фундацыя імя Пётры Крэчэўскага (сёння Беларуская фундацыя Крачэўскага, Belarusian Kreceuski Foundation, Inc.). Грамадская арганізацыя, зарэгістраваная ў 1959 годзе. Імя беларускай фундацыі далі ў гонар Пётры Крэчэўскага (1879–1928), які быў першым старшынёй Рады БНР у эміграцыі. У першую Раду дырэктароў фундацыі ўвайшлі Вітаўт Тумаш (старшыня), Антон Адамовіч, Наталля Арсеннева, Янка Запруднік, Віталь Кажан, Кастусь Мерляк, Антон Шукелойць.

У 1960 годзе фундацыя атрымала сродкі ад Рады БНР на арганізацыю беларускага эміграцыйнага архіва-музея і звязаную з гэтым дзейнасць. Першымі ж ахвярадаўцамі былі *«ананімныя на неазначаны час»* чатыры беларускія маладыя змагары.

У 1964 годзе фундацыя набыла нерухомасць у Нью-Ёрку, што дало магчымасць захоўваць у сваім памяшканні перададзеныя ёй дакументы і рэчы ды весці культурніцкую беларускую працу, найперш дапамагаючы фінансава ў выданні «Запісаў» Беларускага інстытута навукі і мастацтва (БІНіМ) ды беларусаведных кніжак аўтараў-эмігрантаў, даючы сваё памяшканне для грамадскіх сходаў, заняткаў дзіцячай

[126] Гутарка аўтара з Васілём Русаком, 1990; Беларус. Нью-Ёрк. 1990. № 366.

школкі, нават для рэпетыцый танцавальнага ансамбля «Васілёк». Частка нерухомасці здаецца ў арэнду, што фінансава забяспечвае патрэбы фундацыі. Старшынямі фундацыі ў розны час былі Мікола Гарошка, Францішк Бартуль, д-р Вітаўт Тумаш, Сяржук Сокалаў-Воюш. Ад 2009 года фундацыю ўзначальвае Вячка Станкевіч.

У зборах фундацыі ёсць беларускія эміграцыйныя выданні, пачынаючы ад друкаў часоў Ды-Пі-лагераў, аўтографы Наталлі Арсенневай, Антона Адамовіча, Юркі Віцьбіча ды іншых літаратараў і навукоўцаў, дакументы Рады БНР, Беларуска-амерыканскага задзіночання (БАЗА), шматлікія фатаграфіі, выдаваныя ў розны час плыткі / кружэлкі, творы выяўленчага мастацтва ды шмат іншага.

Калі ў Беларусі ў канцы 1980-х пачаліся дэмакратычныя змены, Рада дырэктароў фундацыі пашырыла абсягі сваёй дзейнасці: гранты на кніжныя праекты і даследчую дзейнасць змаглі атрымліваць і асобы з Беларусі.

У 2015 годзе фундацыя атрымала рэгістрацыю як дабрачынная арганізацыя, звольненая ад падаткаў. Архівістам фундацыі сёння з'яўляецца сп-ня Валянціна Трыгубовіч.

Амерыканска-беларускае культурна-дапамаговае аб'яднанне, кароткатрывалая арганізацыя, мэтаю якое была дапамога беларускім інтэлектуалам[127]. Дзеіла да 1965 года.

Вялікалітоўская (Беларуская) фундацыя імя Льва Сапегі. Заснаваная ў 1974 годзе д-рам Янкам і Марыяй Станкевічамі, якія перадалі фундацыі ўсе свае ашчаджэнні. Яе мэта — падтрымоўваць беларусаведныя даследаванні і публікаваць працы Янкі Станкевіча. У 1990 годзе на сродкі фундацыі быў выдадзены «Вялікалітоўска(беларуска)-расейскі слоўнік» Я. Станкевіча[128]. Фундацыя дзейная.

Беларускі харытатыўна-адукацыйны фонд. Заснаваны Янам і Аліцыяй Пятроўскімі 9 снежня 1976 года ў Гейнсвілі, штат Флорыда. Мэта фонду — дапамога беларусаведным даследаванням і публікацыя матэрыялаў на беларускія тэмы. Фонд выдаў сярод іншага сем тамоў Выбраных твораў Платона і грэцка-беларускі слоўнік[129]. З смерцю пастыра Яна Пятроўскага 19 студзеня 2001 года і ягонае жонкі фонд зліквідаваўся.

---

[127] Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1963. № 5. С. 29.

[128] Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 213; Гутарка аўтара з Юркам Станкевічам, 1992.

[129] Анаграфы. Gainesville (Fla). 1977. № 1; Папка Я. Пятроўскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Фонд Адраджэння Беларусі. Гэтая беларуска-амерыканская дапамаговая арганізацыя была заснаваная ў 1989–1990 гадах. Мэта арганізацыі — дапамога ўсім творчым сілам, якія прычыняюцца да культурнага і палітычнага адраджэння Беларусі, улучна з стыпендыямі беларускім даследчыкам у Беларусі і на Беласточчыне. У кіраўніцтва фонду ўваходзілі д-р Юрка Кіпель, Алекс Сільвановіч і Віктар Тур[130]. Фонд дзейны. Прынагодная фінансавая дапамога даецца на Беларусь, а таксама заходнім арганізацыям, якія адсочваюць і аналізуюць сітуацыю з правамі чалавека ў Беларусі ды публікуюць штогадовыя агляды, як, прыкладам, *Freedom House*.

Значок Фонду Адраджэння Беларусі

Культурна-адукацыйная фундацыя Орса-Рамана (Orsa-Romano Cultural and Education Foundation). Сямейная дабрачынная непрыбытковая арганізацыя, што паўстала ў 2001 годзе з ініцыятывы прафесара Нью-Ёркскага ўніверсітэта Алы Орса-Рамана. У Раду дырэктароў увайшлі яе сыны і нявестка. Створаная фундацыя ў гонар бацькоў заснавальніцы — Аляксандра і Наталлі Орсаў, адданых шматгадовых працаўнікоў на ніве беларускай асветы, а таксама яе мужа Фрэнка Рамана (*Frank Romano*), амерыканскага прафесара, які дзейна далучыўся да беларускіх асветніцкіх і грамадскіх справаў.

Фундацыя дапамагае ажыццяўленню праектаў, накіраваных на развіццё беларускай мовы, культуры, асветы, у тым ліку выданню кніг на беларускай мове, дыскаў з запісамі фальклорнай музыкі, спрыяе тэхнічнаму забеспячэнню камп'ютарных класаў у Беларусі, падтрымлівае даследаванні ў галіне гісторыі, філалогіі, грамадазнаўства. Беларускія студэнты, што вучацца ў замежжы, могуць атрымаць стыпендыю ад фундацыі або матэрыяльную падтрымку на свае даследаванні, калі яны звязаныя з беларускай гісторыяй, культурай, адукацыяй. Дапамогу могуць мець таксама спевакі, мастакі, артысты, якія выязджаюць за мяжу і пашыраюць у вольным свеце беларускую культуру, веды пра Беларусь.

У якасці прыкладаў дабрачыннасці можна згадаць шматгадовую фінансавую дапамогу Беларускаму гуманітарнаму ліцэю імя Якуба Коласа, летнюю школу для засваення найноўшых методык вывучэння

---

[130] Беларус. Нью-Ёрк. 1990. № 366.

англійскай мовы (2003), турнэ Нацыянальнага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа ў ЗША (2005), творчыя сустрэчы пісьменнікаў, мовазнаўцаў, гісторыкаў у розных гарадах Беларусі, стварэнне камп'ютарнай праграмы праверкі беларускамоўнага правапісу ды выданне «Вялікага слоўніка беларускай мовы» Ф. Піскунова (2012), набыццё тэхнічнага абсталявання для беларускіх даследчыкаў вуснай гісторыі (2012)[131].

Першая амерыканска-беларуская асацыяцыя «Мост» (The First American Belarusian Association «Bridge»). Харытатыўная арганізацыя, заснаваная ў 2011 годзе ў Нью-Ёрку. Старшыня сп-ня Кацярына Фаронда, якая ў 2013 годзе была ўдзельніцай 6-га З'езда беларусаў свету. У актыве арганізацыі — правядзенне ў 2013 годзе дабрачыннай акцыі ў падтрымку беларускіх дзяцей, хворых на рэдкую хваробу фенілкетанурыю. Асацыяцыя мае ўласны сайт *http://www.fababridge.com* і старонку на *Facebook*.

Прафесійныя, літаратурныя і навуковыя арганізацыі

Аб'яднанне беларускіх лекараў на чужыне. Гэтае прафесійнае таварыства было заснаванае ў 1947 годзе ў Заходняй Нямеччыне з мэтаю падтрымання кантактаў паміж беларускімі лекарамі на Захадзе і абмену досведам у бюлетэні, прафесійным часопісе ды на перыядычных сходах. У час свайго росквіту арганізацыя налічвала каля 50 сяброў. Каля дзесяці беларускіх лекараў, улучна з заснавальнікам і прэзідэнтам аб'яднання Вітаўтам Тумашам, эміґравалі ў Злучаныя Штаты, дзе арганізацыя праіснавала да 1952 года[132].

Беларускае літаратурнае згуртаванне «Шыпшына» было заснаванае яшчэ ў Нямеччыне 5 студзеня 1945 года. Пасля таго як большасць яго сяброў разам з заснавальнікам і старшынёю Юрыем Стукалічам (літаратурны псеўданім — Юрка Віцьбіч) выехала за акіян, згуртаванне 9 красавіка 1950 года аднавіла сваю дзейнасць у Злучаных Штатах, дзе працягвала выдаваць часопіс «Шыпшына». Спыніла існаванне са смерцю Ю. Стукаліча ў 1975 годзе[133].

[131] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[132] Абежнік Аб'еднаньня Беларускіх Лекараў на Чужыне. Ватэнштэт. Травень 1947. № 1. Апошні выпуск — Патэрсан (Нью-Джэрзі). Сакавік 1952. № 52; Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 19.

[133] Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 214; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1956. № 303.

ВЕДА VEDA

Навукова-Літаратурны месячнік

Выдаець Крывіцкае (Беларускае) Навуковае Таварыства Праншіша Скарыны

Kryvian (Whiteruthenian) Scientific and Literary Monthly

Published by Francis Skoryna Kryvian (Whiteruthenian) Society of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 37, New York, U. S. A.

1952, жнівень | Цана 30 ц. | № 8 (13) | August 1952

СЬВ. † ПАМЯЦІ МІКАЛАЯ ВОЙТАЎ

2 жніўня сёлета памер інж. Мікалай Войтаў, запраўдны сябра Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны. Памер неўспадзеўкі, часіну перад тым бышы здаровым, — відавочна ад разрыву сэрца.

Калі я пачынаю пісаць гэты некралёг, перад маймі вачыма стаіць тый сыняг некролёгаў розных Беларусаў, што за апошнія гады быў надрукаваны ў беларускім эміграцыйным друку. У іх хвалілі кажнага нябошчыка — і тых, што заслужылі на пахвалу, і тых, што на яе не заслужылі, і тых, што заслужылі, каб іх зганіць. Гэткія некралёгі, дзе ўсі нябожчыкі толькі добрыя, падаюць хвальшывыя ведамкі да гісторыі і дэмаралізуюць сучаснае грамадзтва. Я не хачу пісаць падобна

225

Часопіс «Веда». 1952 г. Здымак з сайта *kamunikat.org*

Крывіцкае (Беларускае) навуковае таварыства Пранціша Скарыны было заснаванае ў Рэгенсбургу, Заходняя Нямеччына, у чэрвені 1946 года. Апрача заснавальніка д-ра Янкі Станкевіча ў яго ўваходзілі былыя сябры Беларускага навуковага таварыства ў Вільні, а таксама навукоўцы, што паходзілі з Савецкае Беларусі. Большасць сяброў таварыства выехалі ў Злучаныя Штаты. У 1951 годзе таварыства пачало выдаваць навуковы часопіс «Веда», дзе друкаваліся беларускія гістарычныя і лінгвістычныя даследаванні і матэрыялы. Апрача гэтага, таварыства выдала шэраг кніг і наладзіла некалькі навуковых канферэнцый. У 1952 годзе пры таварыстве быў заснаваны Інстытут найноўшае гісторыі Беларусі з мэтаю вывучэння *«гісторыі жывых цяпер пакаленняў беларускага народа»*. Дзейнасць таварыства спынілася са смерцю д-ра Янкі Станкевіча ў 1976 годзе[134].

[134] Belorussian Review. Munich. 1956. № 3. P. 158–160; Беларус. Нью-Ёрк. 1978. № 251; Веда. Нью-Ёрк. 1952. Май. С. 158–160.

Лагатып БІНіМа

Беларускі інстытут навукі і мастацтва (БІНіМ). Ідэя заснавання беларускае навуковае арганізацыі, вольнае беларускае акадэміі абмяркоўвалася інтэлектуаламі Нью-Ёрка ў канцы 1940-х гадоў. Ажыццёўленая яна была з заснаваннем 16 снежня 1951 года ў Нью-Ёрку Беларускага інстытута навукі і мастацтва. Мэтаю новае арганізацыі было аб'яднаць навукоўцаў-беларусаведаў, пісьменнікаў, мастакоў ды іншых актыўных працаўнікоў на ніве беларускае культуры. Еўрапейскі аддзел БІНіМа быў адчынены ў Мюнхене ў 1955 годзе, а Канадскі — у Атаве ў 1967 годзе.

Дзейнасць інстытута палягае ў скліканні навуковых пасяджэнняў (іх адбылося больш за 300) ды наладжванні канферэнцый, прысвечаных памятным датам беларускае гісторыі і культуры.

Важнае месца займае выдавецкая дзейнасць БІНіМа. У1953—1969 гадах інстытут выдаваў бюлетэнь «Абежнік», у 1954—1963 — літаратурны часопіс «Конадні», а ад 1952 года — навуковы гадавік «Запісы». Апрача «Запісаў» інстытут працягвае выдаваць кнігі ў серыях «Беларускія паэты і пісьменнікі» і «Бібліяграфічная серыя», а таксама асобныя манаграфіі да гісторыі беларускай эміграцыі.

Літаратурна-мастацкі альманах «Конадні»

Неабходна падкрэсліць, што ўся выдавецкая дзейнасць БІНіМа сёння — кнігі, «Запісы», іншыя інфармацыйныя матэрыялы — стала ажыццяўляцца новымі кадрамі: Лявонам Юрэвічам, Сяргеем Шупам, Наталляй і Алегам Гардзіенкамі ды таксама в. пам. Змітром Саўкам, Лёнем Зубаравым. Без аніякага сумневу, на прыкладзе БІНіМа можна назіраць выдатнае супрацоўніцтва дыяспары і Бацькаўшчыны.

Інстытут наладзіў блізкія рабочыя дачыненні з Нью-Ёркскаю публічнаю бібліятэкаю, і дзякуючы гэтаму бібліятэка мела магчымасць арганізоўваць кніжныя выставы беларускае тэматыкі. Вынікам гэтага супрацоўніцтва сталіся найбагацейшыя ў свеце кніжныя зборы скарыніяны і беларусікі ў заходніх мовах. Хоць цалкам «тэарэтычнае», але ўзаемадзеянне БІНіМа з Нью-Ёркскаю публічнаю бібліятэкаю сёння працягваецца, бо там працуе і шмат дадае да бібліяграфічнага інтэлекту і беларусікі сп. Лявон Юрэвіч.

БІНіМ таксама супрацоўнічае з колькімі дзясяткамі амерыканскіх каледжаў і ўніверсітэтаў: арганізуе канферэнцыі, дапамагае камплектаваць беларускія кнігазборы і беларусаведныя праграмныя матэрыялы.

Кіраўнікамі інстытута былі: епіскап Васіль (Тамашчык) (1951—1952), Янка Ліманоўскі (1952—1955), д-р Вітаўт Тумаш (1955—1982), д-р Вітаўт Кіпель (ад 1982)[135]. Сябры ўправы д-р В. Тумаш, А. Адамовіч, А. Шукелойць, З. Кіпель, д-р Я. Запруднік, Ю. Станкевіч, праф. Т. Бэрд — у 1980-я гады.

Дзейнасць БІНіМа стала на новыя рэйкі ад самага пачатку 1990-х гадоў. Аб супрацоўніцтве з навуковымі ўстановамі Беларусі прадстаўнікі інстытута дамовіліся на канферэнцыі ў Рыме ў траўні 1990 года. БІНіМ супрацоўніцтва вітаў і бачыў у гэтым вялікі поспех для беларускай культуры і навукі. Фактычна, у Рыме было неафіцыйна амаль дамоўлена, што прадстаўнікі БІНіМа наведаюць Беларусь ды ў меру магчымасці «прыйдуць» з матэрыяльнай дапамогай. Увосень 1990 года, калі сп. Адам Мальдзіс быў у Нью-Ёрку ў складзе дэлегацыі БССР на Генеральнай Асамблеі ААН, паміж БІНіМам і «новым» даследчым Цэнтрам імя Ф. Скарыны была падпісаная дамова і наладжаная працоўная сувязь.

Калі ж да БІНіМа ў 1993 годзе далучыліся новапрыбылыя эмігранты — знаныя беларусаведы — Алена Юрэвіч, Навум Кацнельсон і Лявон Юрэвіч — распачалася новая, вельмі творчая старонка ў гісторыі БІНіМа і важная для культурнага поступу дзейнасці эміграцыі.

Усебеларускі архіў. Архіў быў заснаваны ў канцы 1940-х гадоў у Заходняй Нямеччыне, а на пачатку 1950-х гадоў з пераездам заснавальніка і дырэктара Міколы Панькова перанёс сваю дзейнасць у Злучаныя Штаты. Мэта архіва — збор рэдкіх беларускіх матэрыялаў і рукапісаў[136].

Пры архіве ў лучнасці з БІНіМам і Навуковым таварыствам імя Пранціша Скарыны ў канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў дзеіла

[135] Беларускі Зборнік. Мюнхэн. 1956. № 4. С. 194—196; Запісы БІНіМ. № 3. Нью-Ёрк, 1953. С. 60—61; № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 9—12; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[136] Веда. Нью-Ёрк. 1953. № 1—2. С. 31; Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 27, 28; Запісы БІНіМ. № 1. Нью-Ёрк, 1952. С. 60—61; Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 18; Мюнхэн. 1953. № 159; 1963. № 610.

Мікола Панькоў

Беларуская бібліяграфічная служба, заснаваная Міколам Паньковым. Плёнам яе дзейнасці быў каштоўны даведнік «Бібліяграфія беларускіх выданняў на чужыне 1945–1950», які выйшаў у Нью-Ёрку ў 1952 годзе.

У 1953 годзе Мікола Панькоў выступіў з ініцыятываю стварэння *Фонду Вацлава Ластоўскага*, аднак далей справа, відаць, не пайшла[137].

Арганізацыі, створаныя Міколам Паньковым, паступова часткова прылучыліся да БІНіМа, а поўнасцю ліквідаваліся, калі памёр іх стваральнік у 1995 годзе.

Саюз беларускіх журналістаў быў заснаваны ў паваеннай Заходняй Нямеччыне, пазней галоўная кватэра яго была перанесеная ў Таронта. У верасні 1952 года быў створаны аддзел саюза ў Злучаных Штатах, які ўзначаліў Мікола Панькоў. Арганізацыя выдавала розныя мемарандумы, палітычныя ўлёткі. У Канадзе выходзіў друкаваны орган саюза — газета «Беларускі Голас»[138]. Дзейнасць спынілася на пачатку 2000-х гадоў.

Беларускае акадэміцкае каталіцкае таварыства «Рунь», асацыяваны сябар *«Pax Romana»* (Міжнароднага каталіцкага руху інтэлектуалаў і дзеячаў культуры з галоўнаю кватэраю ў Фрыбуры, Швейцарыя), было заснаванае ў Лювене (Бельгія) у 1949 годзе. Першым прэзідэнтам таварыства быў Аляксандр Надсан. У сярэдзіне 1950-х гадоў «Рунь» была актыўная ў Злучаных Штатах, дзе яна разам з Беларускаю каталіцкаю парафіяй у Чыкага арганізоўвала Тыдні беларускіх студый. Кіраўніком арганізацыі ў Злучаных Штатах быў Францішак Бартуль[139]. «Рунь» адноўленая новымі эмігрантамі.

Беларуска-амерыканскі навукова-літаратурны клуб. Гэтая арганізацыя, закладзеная ў 1960-я гады ў горадзе Троі, штат Нью-Ёрк, прафесарам Уладзімірам Сядурам-Глыбінным, была больш вядомая сваімі кніжнымі выданнямі. Клуб выдаў колькі важных манаграфій д-ра У. Сядуры і бібліяграфічныя матэрыялы[140]. Нядзейны пасля смерці заснавальніка ў 1995 годзе.

Згуртаванне беларускіх мастакоў і ўмельцаў заснаванае ў 1978 годзе. Яго дзейнасць мае лакальны характар і абмяжоўваецца пераважна цэнтральнаю часткаю штата Нью-Джэрсі. Згуртаванне каардынуе розныя культурныя праграмы ў Саўт-Рыверы, а таксама супрацоўнічае з шэрагам каледжаў і ўніверсітэтаў у Нью-Джэрсі і Пенсільваніі, арганізоўвае рэгулярныя выставы твораў мастацтва і ўмельства. У кіраўніцтва згуртавання ўваходзілі Надзя Кудасава, Ірэна Рагалевіч-Дутко, Тамара Ст. Кольба, Ліза Літаровіч, Галіна Русак, Валя Рагалевіч і Люда Махнюк[141]. Сёння арганізацыя дзейная пад кіраўніцтвам сп-ні Ірэны Рагалевіч-Дутко і з мноствам новых маладзейшых сябраў.

Беларуска-амерыканская інфармацыйная служба з сядзібаю ў Гановеры, штат Пенсільванія, была закладзеная ў 1984 годзе. Падавала англамоўнаму друку і сродкам масавае інфармацыі матэрыялы пра Беларусь, а таксама даследавала некаторыя беларускія праблемы. У галоўнай кватэры — бібліятэка беларускіх інфармацыйных матэрыялаў. Служба сабрала і выдала друкам шырокі агляд патрабаванняў аб адчыненні беларускіх перадачаў «Голасу Амерыкі», а таксама выпусціла адзін нумар бюлетэня *«Bielarus News»*. У кіраўніцтва ўваходзілі Васіль і Далорэс Мельяновічы[142]. Спыніла дзейнасць.

Беларускія бібліятэкі. Некаторыя большыя беларуска-амерыканскія арганізацыі заснавалі свае кнігазборы. Сярод самых значных можна назваць бібліятэкі Беларуска-амерыканскага задзіночання ў Брукліне, Беларускага грамадскага цэнтра «Полацак» у Стронгсвілі (штат Агаё), Беларуска-амерыканскага цэнтра ў Саўт-Рыверы (штат Нью-Джэрсі), пры царкве Жыровіцкае Божае Маці ў Гайленд-Парку (штат Нью-Джэрсі). Апрача гэтага, зборы даследчых матэрыялаў былі ў Беларускім інстытуце навукі і мастацтва і ў Беларускім харытатыўна-адукацыйным фондзе[143]. Сёння БАЗА аднавіла бібліятэку ў Брукліне.

З пералічаных мастацка-культурных і адукацыйных арганізацый некаторыя, як мастацкі клуб у Саўт-Рыверы, вельмі дзейныя, некаторыя — «спячыя», а іншыя развязаліся. Аднак беларускія бібліятэкі

137 Беларус. Нью-Ёрк. 1953. № 40.

138 Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 124–125; Беларус. Нью-Ёрк. 1951. № 5; 1952. № 22.

139 Źnič. Rym. 1956. № 38; Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 21; 1953. № 42.

140 Гутарка аўтара з Уладзімірам Сядурам, 1972.

141 Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

142 Belarus News. Upperco (MD). 1984. № 1.

143 Папка «Бібліятэкі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

дзейныя, прадаўжаюць збіраць кнігі (Кліўленд, Нью-Ёрк, Гайленд-Парк) ды адыгрываюць важную ролю ў перахаванні і падтрыманні беларускай культуры ў ЗША.

Паўночнаамериканская асацыяцыя беларускіх даследаванняў (The North American Association for Belarusian Studies — NAABS). Арганізацыя акадэмічнага профілю, навуковае таварыства, якое аб'ядноўвае даследчыкаў беларусікі. Існуе паралельна ці ў супольнасці з ранейшай Амерыканскай асацыяцыяй даследавання славістыкі (*The American Association for the Advancement of Slavic Studies*), што цяпер існуе як Асацыяцыя славянскіх, усходнееўрапейскіх і еўразійскіх даследаванняў (*Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies — ASEEES*). Сябрамі *NAABS* могуць быць усе, хто займаецца вывучэннем беларускай мовы, літаратуры, гісторыі і г. д. Арганізацыя мае свой бюлетэнь *«Naviny. The Newsletter of The North American Association for Belarusian Studies (NAABS)»*, што выходзіць двойчы на год. Сходы асацыяцыі адбываюцца ў часе гадавых сходаў *ASEEES*. Паўночнаамериканская асацыяцыя беларускіх даследаванняў штогод прысуджае Прэмію імя Зоры Кіпель за найлепшыя даследаванні ў галіне гуманітарных навук. Арганізацыя трымае лучнасць з амерыканскімі ўніверсітэтамі.

Палітычныя партыі і арганізацыі

На пачатку і ў сярэдзіне 1950-х гадоў беларускія іміграны вялі і палітычна-партыйную дзейнасць, засноўваючы групы з рознымі палітычнымі платформамі і арганізаваным сяброўствам. Гэта была спадчына іхнае еўрапейскае палітычнае традыцыі, што, як паказаў час, не мела ніякага практычнага значэння ў Амерыцы.

Існавалі *Беларуская незалежніцкая партыя, Беларуская народная партыя, Усекрывіцкая дэмакратычная незалежніцкая злучнасць* і *Беларуская сялянска-работніцкая грамада вызвалення Беларусі*, кожная з якіх налічвала пэўную колькасць актывістаў у Злучаных Штатах, але яны не мелі ніякага рэальнага ўплыву на беларуска-амерыканскую грамаду[144].

Адзіная палітычная партыя, якая была да пэўнай ступені дзейная, — ***Аб'яднанне беларускіх нацыянал-дэмакратаў***. Гэтая партыя, заснаваная ў Заходняй Нямеччыне пасля Другое сусветнае вайны, абвясціла сябе прадаўжальніцаю палітычных традыцый беларускае нацыянальнае інтэлігенцыі 1920–1930-х гадоў, так званых нацыянал-дэмакратаў. Адбылося некалькі партыйных сходаў, на якіх абмяркоўваліся беларускія

[144] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN)

палітычныя пытанні. Было выдадзена некалькі нумароў бюлетэня «Абежнік Цэнтральнага Камітэту Аб'яднаньня беларускіх нацыянал-дэмакратаў». У кіраўніцтва партыі ўваходзілі Аўген Каханоўскі, Лявон Савёнак, Іван Канарчук ды іншыя[145].

Аднак усе беларускія палітычныя партыі перасталі існаваць у канцы 1950-х гадоў, калі было ўсвядомлена, што гэтая форма палітычнае дзейнасці не мае ў Амерыцы практычнага значэння. З іншага боку, пачалі фармавацца і актыўна дзеіць шматлікія арганізацыі, якія базаваліся на палітычнай платформе галоўных амерыканскіх палітычных партый — Дэмакратычнае або Рэспубліканскае.

Рада Беларускае Народнае Рэспублікі, дакладна кажучы, не ёсць ні палітычнай арганізацыяй, ні партыяй, ні ўрадам на выгнанні, хоць у 1919–1920 гадах яна выязджала з Беларусі менавіта як экзільны ўрад. Гэта ідэалагічная асамблея, сімвалічны працяг Рады Беларускае Народнае Рэспублікі, абвешчанае ў Менску 25 сакавіка 1918 года. Да 1970 года галоўная кватэра яе месцілася ў Парыжы, пасля ў Канадзе, з 1983 года ў Злучаных Штатах, а з 1997 года зноў у Канадзе. Рада складаецца прыблізна з 200 чалавек з усяго свету, большасць з якіх жывуць у Злучаных Штатах. У розных краінах, прыкладам у Аўстраліі, Вялікабрытаніі, ЗША, Канадзе, былі створаныя сектары Рады БНР. Рада дзеіць як установа, якая правяшчае ідэалы Беларускае Народнае Рэспублікі і падтрымоўвае палітыку, выпрацаваную заснавальнікамі беларускае дзяржавы. Дзейнасць Рады складаецца пераважна з інфармавання амерыканскіх і сусветных палітыкаў (сенатараў, кангрэсменаў, супрацоўнікаў ААН) пра палітычную сітуацыю на Беларусі, а таксама з выказвання поглядаў беларускае дэмакратычнае грамадскасці на такія праблемы, як чарнобыльская трагедыя, палітыка русіфікацыі ў Беларусі і г. д. Рада абмяркоўвае сваю дзейнасць на рэгулярных сесіях і выдае свой бюлетэнь. Старшынямі Рады былі Мікола Абрамчык (1947–1970), д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч (1970–1983), д-р Язэп Сажыч (1983–1997), Івонка Сурвілла (ад 1997)[146].

У 1997 годзе на Старшыню Рады БНР была абраная сп-ня Івонка Сурвілла — народжаная ў Беларусі канадская грамадзянка. Яна атрымоўвала асвету ў Заходняй Еўропе — у Сарбоне з спецыялізацыяй у мовах і літаратуры. Працоўную кар'еру амаль цалкам зрабіла ў Канадзе

[145] Абежнік ЦК АБНД. Кліўлэнд. 1953. № 1; Гутаркі аўтара з Лявонам Савёнкам і Іванам Канарчуком, 1972.

[146] Byelorussian Statehood... P. 363–367.

Пячатка Рады БНР

на розных дзяржаўных пасадах, выйшла на пенсію з пасады загадчыка Урадавага бюро перакладчыкаў. На пасадзе Старшыні Рады БНР выдатна аднавіла ды ўзмоцніла дыпламатычную дзейнасць, найперш і найбольш дзякуючы дасюлешнім сувязям з рознымі ўрадамі і чыноўнікамі, а таксама веданню заходніх людзей, французскай, гішпанскай ды, вядомая рэч, англійскай і моваў славянскіх. Спадарыня Сурвілла — часты госць у ЗША, дзе таксама адбываюцца пасяджэнні розных аддзелаў Рады БНР. Сёння ў склад радных уваходзяць амаль выключна новыя іміграNты, а дзеячы, як Вячаслаў Бортнік, Алесь Кот, Сяргей Навумчык, Мікола Пачкаеў, Алеся Сёмуха, займаюць кіруючыя пасады ў Радзе і плённа супрацоўнічаюць з старымі раднымі, як Вячка Станкевіч, Івонка Сурвілла і іншыя.

Дзейнасць Рады БНР на цяперашні час досыць актыўная, але што найбольш трэба падкрэсліць, і сённяшняя, і мінулая эміграцыйная дзейнасць БНР узышла на працоўны варштат у шырокіх колах даследчыкаў, палітыкаў, прыхільнікаў руху БНР дзякуючы аналітычнасці працы маладзейшых даследчыкаў з Беларусі і ЗША — сп. Сяргея Шупы («Архівы БНР». Т. 1. Кн. 1–2. Вільня — Нью Ёрк — Менск — Прага, 1998. 1721 с.) ды сп-ні Наталлі Гардзіенкі і сп-ра Лявона Юрэвіча («Рада БНР (1947–1970): Падзеі. Дакументы. Асобы». Мінск, 2013. 641 с.; «Рада БНР (1970–1982): Падзеі і дакументы». Мінск, 2014. 299 с.; «Рада БНР (1982–1997): Падзеі. Дакументы. Асобы». Мінск, 2015. 222 с.). Апрацаванае імі новае даследаванне (падрабязней да гэтага вернемся) адавочна дыскутуецца ў шмат якіх навуковых установах, палітычных кабінетах, гістарычных семінарах.

Пры Радзе БНР, як і раней, дзеюць дапамаговыя ўгрупаванні-арганізацыі, як, прыкладам, Фонд 25 Сакавіка. Рада БНР у дыяспары — на сёння вышэйшае палітычнае прадстаўніцтва беларускага дзяржаўніцкага нацыянальна-дэмакратычнага руху.

Фонд 25 Сакавіка — дапамаговая арганізацыя пры Радзе БНР. Мэта фонду — збіраць фінансавую падтрымку для арганізацый, дзейнасць якіх базуецца на ідэалагічных прынцыпах Беларускае Народнае Рэспублікі. Прадстаўнікі фонду ёсць практычна ва ўсіх беларускіх асяродках. Пасля смерці доўгагадовага скарбніка Рады БНР Віталя Кажана (1916–2004) фондам адмініструе С. Пятровіч.

Пячатка БЦР

Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР) лічыла сябе прадаўжальніцаю Беларускага ўрада (1943–1944) пад нямецкаю акупацыяй Беларусі. Узначальваў яе Радаслаў Астроўскі, пасля яго Нікандр Мядзейка (абодва жылі ў ЗША) і Міхась Зуй (жыў у Аўстраліі). Дзейнасць гэтае арганізацыі ў апошнія гады яе існавання была вельмі абмежаваная і палягала перадусім у выдаванні мемарандумаў і высыланні віншаванняў з розных святочных нагодаў[147]. Сп. Міхась Зуй памёр 24 красавіка 1995 года.

Для зацікаўленых, гісторыкаў і іншых даследчыкаў варта дадаць, што апошняя спроба аб'яднання БЦР і Рады БНР была зробленая на спецыяльным пасяджэнні прадстаўнікоў абодвух бакоў у 1996 годзе ў гатэлі Хаят-Рыджэнсі ў горадзе Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі. Пастаўленая мэта не была дасягнутая, а БЦР фактычна спыніла сваё існаванне[148].

Блізкія да БЦР пазіцыі займала *Беларускае цэнтральнае прадстаўніцтва*, узначаленае Аляксандрам Русаком, — кароткатрывалая арганізацыя сярэдзіны 1950-х гадоў[149].

Амерыканскія сябры Беларускае Цэнтральнае Рады. Арганізацыя была заснавана ў 1958 годзе з мэтаю падтрымкі дзейнасці БЦР. Мела вузкае кола прыхільнікаў, спыніла існаванне са смерцю заснавальніка Эмануіла Ясюка ў 1977 годзе[150].

Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР) як дзяржаўны орган у Беларусі ў часе нямецкае акупацыі (1943–1944), а на эміграцыі як адна з палітычных арганізацый дый аднадумныя з БЦР іншыя арганізацыі спынілі сваю дзейнасць у ЗША, гэтак і ў дыяспары наогул ад 1995 года, калі памёр апошні прэзідэнт Міхась Зуй (1909–1995). Праўда, сп. Зуй выдаў перад смерцю пару дакументаў, паводле якіх БЦР магла б працягваць дзейнасць, аднак асобы, прыхільныя да БЦР, як Віталь Цярпіцкі, Расціслаў Завістовіч (абодва ў ЗША), ніякіх крокаў у кірунку прадаўжэння дзейнасці БЦР не зрабілі, і арганізацыя памерла. Бясспрэчна, БЦР адыграла пазітыўную ролю ў гісторыі Беларусі. Пачатак

---

[147] Архівы БЦР, Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі.

[148] Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада... С. 285.

[149] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[150] Беларус. Нью-Ёрк. 1978. № 250; Гутаркі аўтара з Эмануілам Ясюком, 1976.

БЦР, аналіз ейнае дзейнасці як у Беларусі, гэтак і на эміграцыі (у дэталях — у ЗША) выдатна зроблены гісторыкам Алегам Гардзіенкам у Менску у манаграфіі «Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР): Стварэнне, дзейнасць, заняпад (1943–1995)» (Мінск, 2016. 418 с.). Да кнігі аўтар гэтага тэксту і ягоны сябра гісторык д-р Янка Запруднік напісалі прадмову, некаторыя месцы з якой варта зацытаваць:

У кнізе Алега Гардзіенкі шмат новага... Вялікая частка працы прысвечаная агляду і ацэнцы дзейнасці БЦР на эміграцыі. Гэтая частка кнігі цалкам новая ў нашай гістарыяграфіі ды важная для гісторыі БЦР, гэтак і ўсяе беларускае эміграцыі... Азнаямленне з грунтоўнай і патрэбнай працай Алега Гардзіенкі паказвае, што дзейнасць БЦР была чародным этапам супрацоўніцтва ў гістарычным ланцугу акупацыяў Беларусі...

На беларускім могільніку ў Саўт-Рыверы ў штаце Нью-Джэрсі (ЗША) на помніку Радаславу Астроўскаму выгравіяваны надпіс: «Прэзідэнт Беларускай Цэнтральнай Рады — Беларускай Народнай Рэспублікі». Такім чынам, у аналы гісторыі Беларусі БЦР уваходзіць як праца, змаганне нацыянальнага актыву за адраджэнне свае дзяржаўнасці — Беларускае Народнае Рэспублікі[151].

Цікавым падаецца занатаваны ў кнізе Алега Гардзіенкі амаль невядомы факт, што Радаслаў Астроўскі звярнуўся да Язэпа Варонкі як да *«першага прэм'ера нашага легітымнага ўрада БНР»* аб дапамозе ў ліквідацыі канфлікту паміж эміграцыйнымі БНР і БЦР[152].

Дзейнасць руху БЦР на Амерыканскім кантыненце (дый ва ўсёй беларускай дыяспары) — перагорнутая старонка.

Беларускі нацыянальны фонд. Гэтая ўстанова была запачаткаваная 2 верасня 1952 года з мэтаю збірання фінансавае дапамогі на дзейнасць арганізацый, звязаных з БЦР. Ад 1970-х гадоў актыўнае дзейнасці не заўважаецца[153], арганізацыя зліквідавалася.

Камітэт незалежнае Беларусі быў закладзены ў Нью-Ёрку 29 кастрычніка 1955 года і меўся прадстаўляць беларускія погляды на розныя палітычныя праблемы. Камітэт выдаў шэраг мемарандумаў на ангельскай мове, якія датычылі нацыянальных праблемаў у СССР і БССР, стану рэлігіі ў Савецкай Беларусі (у сувязі з візітам у ЗША ў 1956 годзе царкоўнае дэлегацыі з СССР), адсутнасці беларускамоўных праграмаў на «Голасе Амерыкі», праблемы палітычных уцекачоў і г. д.

[151] Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада... С. 7–8.

[152] Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада... С. 395–397.

[153] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1953. № 15–16; Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1955. № 24.

У кіраўніцтва камітэта ўваходзілі Юры Сабалеўскі, Лявон Галяк, Мікола Панькоў, Анатоль Плескачэўскі і Лявон Савёнак. Арганізацыя спыніла існаванне ў 1960-я гады[154].

Аб'яднанне беларускіх вязняў савецкіх канцлагераў было заснаванае ў Нью-Ёрку ў снежні 1951 года. У яго ўваходзілі былыя вязні з больш як дваццаці лагераў Савецкага Саюза, усяго каля 50 чалавек. Імі было надрукавана ў перыёдыцы некалькі артыкулаў-успамінаў. Кіравалі арганізацыяй старшыня Яўхім Кіпель і сакратар Юры Барташэвіч. Спыніла існаванне ў 1960-я гады[155].

Беларускі вызвольны фронт быў заснаваны ў Заходняй Еўропе на пачатку 1950-х гадоў, але меў актыўнае прадстаўніцтва і ў ЗША. Правяшчаў ідэалы незалежнае беларускае дзяржавы — Беларускае Народнае Рэспублікі, прызнаючы пры гэтым гістарычнае і сімвалічнае значэнне як Першага, гэтак і Другога Усебеларускіх кангрэсаў. Меў аддзелы ў штатах Нью-Джэрсі і Агаё[156]. Дзейнасць спынілася.

Пячатка Беларускага вызвольнага фронту ў ЗША

Беларуска-амерыканскі камітэт палітычных дзеянняў быў заснаваны ў Нью-Ёрку ў 1976 годзе з мэтаю заахвочвання амерыканскіх беларусаў у іх акцыях і дэмаршах за адкрыццё беларускамоўных перадачаў на «Голасе Амерыкі». Аднак пазней камітэт пашырыў дзейнасць, улучыўшы ў свае акцыі беларусаў з іншых краінаў, і стаў называцца ***Беларускі камітэт палітычных дзеянняў***. У арганізацыйную групу ўваходзілі Вітаўт Кіпель, Янка Запруднік, Кастусь Мерляк, Міхась Бахар, Васіль Мельяновіч і Янка Раковіч[157].

Канферэнцыя вольных беларусаў — палітычная арганізацыя з сядзібаю ў Таронта, Канада, была заснаваная ў 1977 годзе. Аддзел у Злучаных Штатах узначальвалі Вітаўт Кіпель і Кастусь Мерляк. Галоўнаю

[154] Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1957. № 33; Byelorussian Statehood... P. 349.

[155] Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1970. № 19; Гутаркі аўтара з Юркам Барташэвічам, 1956.

[156] Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 217; Незалежная Беларусь. Лянгенфэльд. 1954. № 16–17.

[157] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

яе мэтаю было звярнуць увагу Арганізацыі Аб'яднаных Нацый на тое, што місія БССР у ААН не прадстаўляе волю беларускага народа і што Савецкая Беларусь — калонія савецка-расійскае імперыі. Канферэнцыя выдала друкам некалькі справаздачаў аб палітычнай сітуацыі ў БССР, падаўшы грунтоўную дакументацыю[158]. Арганізацыя зліквідавалася.

Беларускія сябры Антыбальшавіцкага блока народаў. Невялікая група беларускіх актывістаў, якія склалі беларускую секцыю гэтае міжнароднае арганізацыі, якая ўзнікла як падпольная шматнацыянальная антыкамуністычная структура падчас Другое сусветнае вайны на тэрыторыі Украіны і ў якой ад самага пачатку бралі ўдзел беларусы. У кіраўніцтва групы ўваходзілі д-р Анатоль Плескачэўскі, Уладзімір Пеляса і Міхась Сенька. Дзейнасць арганізацыі была спарадычная[159] і спынілася са смерцю Міхася Сенькі ў 2016 годзе.

Яшчэ адна група, будучы запачаткаваная ў Злучаных Штатах, пашырыла сваю дзейнасць на ўсе краіны, дзе жывуць беларусы, — ***Беларуска-амерыканская кааліцыя супрацьдзеяння паклёпам***. Яна была закладзеная ў рэгіёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі ў 1982 годзе дзеля супрацьстаяння палітычным нападам на амерыканскіх беларусаў і беларускі нацыянальны рух у сувязі з выхадам у свет кнігі Джона Лофтуса. Кааліцыя надалей існуе[160]. Кіраўніцтва калектыўнае.

Іншыя беларускія палітычныя арганізацыі ствараліся з пэўнае нагоды для адмысловых мэтаў, як, прыкладам, для падрыхтоўкі і правядзення Дня паняволеных народаў, розных святаў і фестываляў.

Арганізацыі, апісаныя вышэй, мэтай якіх былі напамінанні аб сітуацыі з правамі чалавека, выступленні супраць паклёпаў, антбальшавіцкія блокі і інш., функцыянальна спынілі сваю дзейнасць пасля распаду імперыі СССР у 1991 годзе. Аднак крокі Расіі, што аднаўляюць старую расійскую палітыку — пашырэнне і захаванне Расійскай імперыі, выклікаюць палітычнае супрацьдзеянне нацый — Украіны, Беларусі і інш. Таму хоць шматлікія арганізацыі супраць імперыялістычнага дзеяння Расіі раней спынілі існаванне, іх выхад на палітычную арэну пад старым-новым тытулам «Паняволеныя народы» прадаўжаецца і ўзмацняецца. Штогод у Нью-Ёрку і іншых вялікіх гарадах адбываюцца парады «Паняволеных народаў», шлюцца ў Вашынгтон мемарандумы, пішацца маса артыкулаў пра расійскую экспансіўнасць і пад. Зразумела, грамадская думка ЗША ў большасці на баку «Паняволеных народаў». Беларускі голас у гэтым ансамблі добра чутны.

[158] A resolution with appended documents concerning the decolonization of the USSR. Toronto — New York, 1971, 1978, 1980.

[159] Гутаркі аўтара з Уладзімірам Пелясой, 1980.

[160] Беларус. Нью-Ёрк. 1982. № 301–302.

Фундацыя «Мы помнім». Палітычная структура з галоўнай сядзібай у Вашынгтоне, мэта і дзейнасць якой прыпамінаюць Захаду пра палітычныя праблемы сучаснай Беларусі ў сувязі са знікненнем шэрагу палітычных, грамадскіх і бізнесовых апазіцыйных лідараў. Узначальвае фундацыю і праводзіць сусветную беларускую палітычную дзейнасць энергічны і здольны лідар з новай хвалі эміграцыі сп-ня Ірына Красоўская. Яна выступае на розных палітычных, дзяржаўных форумах у дзясятках краінаў Еўропы і Азіі ды мае на сваім рахунку безліч выступаў у амерыканскім Кангрэсе. Дзейны сябра БАЗА і ініцыятар шмат якіх БАЗАўскіх праграмаў.

Наколькі нам вядома, беларускіх палітычных партый у ЗША сёння няма, але вельмі шмат беларусаў-амерыканцаў салідарызуюцца з палітычнай платформай Кансерватыўна-хрысціянскай партыі БНФ (КХП-БНФ) і Партыі БНФ. Ёсць таксама сябры Беларускай грамадзянскай партыі. Наогул, амерыканцы-беларусы падтрымаюць любую беларускую партыю, якая стаіць на платформе незалежнасці Беларусі ў форме БНР. Падтрымка большасцю беларусаў у ЗША Партыі БНФ тлумачыцца тым, што гэтая партыя вызначылася найбольш нацыянальнымі беларускімі каштоўнасцямі, у ЗША апынулася шмат эмігрантаў — сябраў БНФ, якія актывізуюцца ў палітычнай дзейнасці, сустракаюцца з кангрэсменамі, ладзяць нацыянальныя мітынгі і г. д. Найбольш актыўныя ў ЗША Зянон Пазняк, Сяргей Навумчык, часта прыязджае і служыць айцец Леанід Акаловіч. Бясспрэчна, падтрымоўваюць і салідарызуюцца з БНФ і структуры БАЗА, арганізацыі «Пагоня» і інш. БНФ у ЗША друкуе шмат палітычнай літаратуры, дакументуе падзеі на Беларусі.

Вядомая справа, што ў галіне палітычнай дзейнасці вядучых амерыканска-беларускіх арганізацый ды структур, як БНР, Фундацыя «Мы помнім» і інш., патрэбная таксама і актыўнасць арганізацый, створаных палітычнымі дзеячамі Зянонам Пазняком і Сяргеем Навумчыкам. Гэтыя дзеячы ад 1996 года атрымалі статус палітычных уцекачоў у ЗША, пераважна ў гэтай краіне жывуць і адсюль дзейнічаюць.

Пра залагоджанне фармальнасцяў на атрыманне згаданымі дзеячамі палітычнага прытулку ёсць такія ўспаміны:

Пасля атрымання палітычнага прытулку Зянонам Пазняком і Сяргеем Навумчыкам.
Павел Васілеўскі, Зянон Пазняк, Сяргей Навумчык, Вітаўт Кіпель.
Вашынгтон, 1996 г.

...Я быў іхным [З. Пазняка і С. Навумчыка] *перакладчыкам і дапамагаў запаўняць анкеты з заявай. Пасля падання заявы іміграцыйныя ўлады выклікаюць на інтэрвію — і я і з адным і з другім хадзіў у якасці перакладчыка.*

Яны падавалі на прытулак у Вашынгтоне, бо там гэта ідзе значна хутчэй. Там задавалі пытанні — чаму вы думаеце выязджаць, яны сказалі чаму: бо ідзе наступ на дэмакратычныя сілы, і калі яны таму будуць, то не выключана, што іх заб'юць. Гэта было асноўным аргументам пры атрыманні прытулку.

Працэс цягнуўся два тыдні, пасля чаго іх паклікалі ў Аддзел іміграцыі і абвясцілі рашэнне. Але за гэтыя два тыдні я адчуў, што тут існуе трохкутнік: Дзяржаўны дэпартамент, беларуская амбасада і расійскае консульства, якому амерыканскія ўлады паведамілі пра гэтую справу — у тым сэнсе, што яны схільныя даць прытулак, але беларускія ўлады будуць супраць, а Расія і Беларусь саюзнікі. Рускія занялі пазіцыю чакання, не казалі ні так, ні не, а пасля сказалі, што салідарызуюцца з беларускімі ўладамі.

Пра гэтую справу шырока паведамлялася ў прэсе, і на абвяшчэнне рашэння аб прытулку ў кангрэсавы будынак прыйшлі больш за сотню журналістаў. Мы прыйшлі туды з Пазняком і Навумчыкам і пачулі рашэнне аб тым, што ім даецца палітычны прытулак у Злучаных Штатах. Была прэс-канферэнцыя, я адказваў па-ангельску, некаторыя пытанні былі па-руску. Карацей, справа была досыць гучная, і гучнай яе зрабілі амерыканцы: Пазняк у іх, яны яго прымаюць, а што скажуць іншыя — іх мала тычыцца.

Беларускія ўлады праслалі ноту, якая была перададзеная кіраўніку аддзела Украіны, Беларусі і Малдовы ў Дзяржадэпартаменце Сігэлу, што яны супраць гэтага рашэння. Амерыка поўнасцю гэта ігнаравала.

Тут трэба сказаць, што калі Пазняк падаў заяву на прытулак, яна пайшла ў іміграцыйнае ведамства, а ў другім ведамстве — па абароне і правах чалавека — мне сказалі: чаму ж вы нам не паведамілі, мы б дапамаглі, але не хвалюйцеся, Пазняк усё атрымае. Але каб прыспешыць гэта ўсё, кліўлендскія беларусы — а Пазняк адразу паехаў у Кліўленд — сказалі, што звернуцца да свайго кангрэсмена. І сапраўды, кангрэсмен Гоўк — рэалізоўваючы сваё права — заявіў ў іміграцыйным камітэце, што ён хоча, каб Пазняку далі прытулак. У выніку ўсіх гэтых захадаў на працягу 12 дзён прытулак быў дадзены[161].

І ад таго часу дзейнасць Зянона Пазняка ў значнай меры звязаная з ЗША: ён выступаў на кангрэсавых слуханнях, меў лекцыі ў палітычных структурах ды актыўны ў дзейнасці беларуска-амерыканскіх арганізацый у Нью-Ёрку, Нью-Джэрсі, Агаё. Найбольш выразна актыўнасць Зянона Пазняка і ягоных прыхільнікаў выявілася ў друку ды грамадскіх імпрэзах. Прывядзем тут нататку дзеяча, прысвечаную створанаму ім Беларускаму выдавецкаму таварыству ў Амерыцы:

«Беларускае выдавецкае таварыства ў Амерыцы» (БВТА) створана ў Нью-Ёрку ў 1997 г. Зянонам Пазняком пры спрыянні БІНІМ і БАЗА як афіліяванае арганізацыі пры Беларуска-амерыканскім задзіночанні. Напачатку ў рэдакцыю ўваходзілі тры асобы (Зянон Пазняк, Людміла Колін, Ігар Шаламіцкі). За гэты час БВТА было выдадзена ў Нью-Ёрку некалькі брашур і кніг.

На 2016 год выдавецтва працягвае выдаваць кнігі і дзейнічае ў асобе З. Пазняка і некалькіх энтузіястаў, якія дапамагаюць у падрыхтоўцы выданняў (Васіль Пузач, Галіна Палачаніна, Марат Клакоцкі). У 2016 годзе (на жнівень) БВТА выдала дзве кнігі — «Палын-трава» і «Незалежнасць» (аўтарства З. Пазняка).

Квартальнік «Беларускія Ведамасьці»[162] *таксама плануецца выдаваць магчымасцямі БВТА ў Нью-Ёрку і ў Варшаве.*

З іншых вядучых палітычных лідараў наведваюць ЗША Анатоль Лябедзька, Уладзімір Някляеў, Андрэй Саннікаў, Станіслаў Шушкевіч.

---

[161] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 427–428.

[162] Часопіс «Беларускія Ведамасьці» выходзіў у 1996–2013 гадах у Варшаве.

Беларускія дапаможныя арганізацыі пры амерыканскіх партыях

Беларускія дэмакратычныя клубы дзеяць у дапаможных структурах амерыканскае Дэмакратычнае партыі. Найбольшую актыўнасць яны выяўляюць падчас выбарчых кампаній розных узроўняў: лакальнага, кангрэсавага і прэзідэнцкага. Беларускія дэмакратычныя клубы пачалі ствараццa падчас прэзідэнцкае кампаніі 1928 года, калі беларусы падтрымоўвалі кандыдата Альфрэда Сміта. У 1960 годзе беларускія дэмакраты бралі ўдзел у прэзідэнцкай кампаніі Джона Кенэдзі. Клубы былі арганізаваныя ў штатах Мічыган, Нью-Ёрк і Нью-Джэрсі. Асабліва актыўны быў клуб у Саўт-Рыверы, узначальваны ягоным заснавальнікам і шматгадовым прэзідэнтам Янкам Цупрыкам. Беларускія дэмакратычныя клубы атрымалі прызнанне ў шматлікіх кампаніях, іх дзейнасць багата ўдакументаваная ў штатах Нью-Ёрк, Нью-Джэрсі, Ілінойс і Мічыган. На чале арганізацыі стаялі Лявон Шурак, Васіль Русак і Лана Цупрык[163]. Клубы дзейныя і сёння. Беларускія прадстаўнікі бралі ўдзел у прэзідэнцкай кампаніі Хілары Клінтан.

Федэрацыя беларускіх рэспубліканскіх клубаў. Удзел амерыканскіх беларусаў у дзейнасці Рэспубліканскае партыі пачаў выяўляцца ў канцы 1950-х гадоў. Першы Беларускі рэспубліканскі клуб быў заснаваны ў Дэтройце ў 1958 годзе[164]. У 1968 годзе была створаная Нацыянальная рэспубліканская федэрацыя этнічных групаў, куды ўвайшлі і беларусы. Падчас прэзідэнцкае кампаніі 1972 года ўзнікла кааліцыя пад назовам «Амерыканскія беларусы за перавыбранне прэзідэнта», куды ўвайшлі беларускія прадстаўнікі з штатаў Агаё, Дэлавэр, Ілінойс, Каліфорнія, Канектыкут, Масачусэтс, Мічыган, Мэйн, Мэрыленд, Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк, Пенсільванія, Вісконсін і Флорыда. Пасля выбараў, 29 лістапада 1972 года, была заснаваная Федэрацыя беларускіх рэспубліканскіх клубаў, якую ўзначаліў Вітаўт Кіпель. Ад 1982 года пасаду старшыні федэрацыі займаў Васіль Мельяновіч, ягонымі рэгіянальнымі заступнікамі былі Янка Раковіч, Язэп Арцюх, Кастусь Мерляк і Міхась Бахар[165]. Цяпер, у 2010–2015 гадах, у Рэспубліканскай партыі дзейныя паасобныя беларусы,

[163] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[164] Гутарка аўтара з Васілём Плескачом, заснавальнікам першага Беларускага рэспубліканскага клуба ў Дэтройце, 1975.

[165] National Republican Heritage Groups Federation Archives. Washington (DC); Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1974. № 202.

Беларускі рэспубліканскі клуб Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі.
Сустрэча з сенатарам Робертам Доўлам. Нью-Ёрк, 1973 г.

а прадстаўніком беларусаў-рэспубліканцаў у арганізацыйных справах выступае сп. Юрка Навумчык.

Арганізацыя сталася актыўнаю дапаможнаю групаю ў Рэспубліканскай партыі, а таксама важным прадстаўніком беларускіх поглядаў у Вашынгтоне. Былі наладжаныя добрыя дачыненні з шматлікімі рэспубліканскімі сенатарамі і кангрэсменамі, беларусы неаднаразова мелі магчымасць выказаць свае палітычныя погляды службоўцам з Дзяржаўнага дэпартамента, былі запрошаныя ў Белы дом, былі ініцыятарамі наведання Менска прэзідэнтам Рычардам Ніксанам. Клубы дзейныя і бралі актыўны ўдзел у прэзідэнцкіх выбарах 2008 і 2012 гадоў.

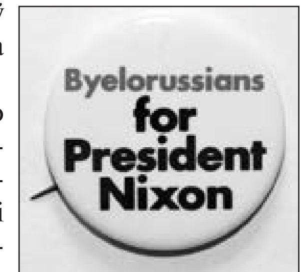

Значок, выдадзены ў часе прэзідэнцкай кампаніі Рычарда Ніксана

Пару разважанняў пра беларускі ўдзел у амерыканскіх палітычных партыях, клубах. Дзейнасцю ў палітычных арганізацыях беларусы дасягаюць вельмі шмат. У часе выбараў словы «беларусы», «Беларусь» часта ўжываюцца ў рэкламе: жэтоны, брашуры, календары — па ўсёй краіне. Бясспрэчна, гэта вялікая прапаганда і нашай спадчыны, і краіны, пра якую ў англамоўным свеце вядома вельмі мала. Знаёмства, часам блізкае супрацоўніцтва з сенатарамі, кангрэсменамі дае магчымасць прадставіць беларускія палітычныя ідэалы, дамаганні. Праз партыйныя друкі ўваходзяць у агульны друк інфармацыі пра

беларускія святы, як, прыкладам, 25 Сакавіка, Дзень Каліноўскага, ды часта «партыйныя» спецыялісты карыстаюцца беларускімі дадзенымі. І, безумоўна, партыйная дзейнасць дапамагае атрымоўваць лепшыя пасады. Падрабязней пра дзейнасць рэспубліканскіх клубаў можна прачытаць у кнізе ўспамінаў «Жыць і дзеіць»[166].

Фінансава-страхавыя арганізацыі

На сёння ў Злучаных Штатах не існуе ніводнае беларускае страхавое арганізацыі, хоць былі спробы стварыць іх у 1950-я гады. На пачатку 1950-х Украінскі рабочы саюз запрасіў беларусаў далучыцца да іхнае арганізацыі і, калі набярэцца дастатковая колькасць беларусаў, стварыць сваю асобную страхавую арганізацыю. Гэткім чынам 13 лютага 1954 года ў Нью-Ёрку быў заснаваны ***Беларускі страхавы аддзел імя Кастуся Каліноўскага*** ў структуры Украінскага рабочага саюза. Кіраваў ім Уладзімір Пеляса. Аддзел меў філіялы ў Чыкага (штат Ілінойс), Стэмфардзе (штат Канектыкут), Саўт-Рыверы і Пасейку (штат Нью-Джэрсі). Арганізацыя спыніла існаванне ў 1970-я гады[167].

Беларуска-амерыканская федэральная кааператыва. Крэдытная арганізацыя, заснаваная ў Нью-Ёрку 10 снежня 1957 года, выпусціла свае акцыі. Старшынёю быў Мікола Гарошка. Кааператыва пражыла нядоўга[168].

Нягледзячы на тое што дагэтуль беларусы не заснавалі свае асобнае страхавое арганізацыі, ідэя аб гэтым жыве надалей, асабліва сярод маладзейшага пакалення. Не выключана, што некалі яна ажыццявіцца. Нам добра вядома, што напрыканцы 1990-х гадоў рабіліся спробы заснаваць Беларускую крэдытную кампанію, але фінансы не дазволілі. Па стане на 2015 год беларускіх фінансава-страхавых арганізацый у ЗША не існуе.

Арганізацыі з бізнесоваю арыентацыяй

Хоць гэта і можа разглядацца як азнака слабасці, аднак трэба прызнацца, што беларусаў нельга ахарактарызаваць як актыўных бізнесоўцаў. У аснове гэтага, пэўна, ляжаць гістарычныя ўмовы эканамічнага развіцця Беларусі, у выніку якіх сярод этнічных беларусаў не склалася класа бізнесоўцаў-прадпрымальнікаў.

[166] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 359–367.

[167] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1953. № 17; Гутарка аўтара з Уладзімірам Пелясой, арганізатарам аддзелаў, 1987.

[168] Беларус. Нью-Ёрк. 1958. № 63.

Разам з тым трэба зазначыць, што з прыездам у Амерыку погляды і псіхалагічныя комплексы беларускіх сялянаў-імігрантаў змяніліся, і яны выявілі сваю ініцыятыву і здольнасць да прадпрымальніцтва.

«Працавалі» і «выяўлялі ініцыятыву» беларускія імігранты, прыкладам, у такіх дзялянках, як нелегальная транспартацыя алкаголю ў краіну. Як вядома, у ЗША ў 1920-я гады дзеіў так званы сухі закон, паводле якога нельга было вырабляць і прадаваць алкагольныя напоі. У выніку працвіталі кантрабанда (увозілі алкаголь з замежжа) і, як «прыватная ініцыятыва», выраб самагону. У гэтых нелегальных справах удзельнічалі і беларускія імігранты. Пра выраб самагонкі ў раёне Лэйквуда ў штаце Нью-Джэрсі аўтар гэтай кнігі ў 1972—1973 гадах шмат даведаўся ад старых імігрантаў Васіля Чатырбока (са Слонімшчыны), Пятра Дзеранка (з-пад Вялейкі) і Паўла Кадзубы (з Меншчыны). Пра ўдзел беларусаў у кантрабандзе алкаголю выдатна напісана таксама ў кнізе Святаслава Шабовіча «З фальварка Марцінова да Фармінгтонскіх узгоркаў»[169].

А наогул, тэма беларускага бізнесу, беларускага прадпрымальніцтва, таго, што амерыканцы называюць «*self-emloyment*», патрабуе асобнага даследавання. Упэўнены, што сярод сотняў тысячаў амерыканцаў з беларускімі каранямі ёсць тысячы бізнесоўцаў, індустрыялістаў і інш. Так, сярод імігрантаў, што прыехалі ў Амерыку да Першае сусветнае вайны, колькі дзясяткаў заняліся бізнесам і, як выглядае, мелі поспех. На жаль, гэтыя бізнесоўцы былі маласвядомыя нацыянальна. Часам у друку можна было сустрэць гэткія паведамленні:

Чыкага, Ілінойс. Чацвёра людзей з Горадні заснавалі «Выраб надзейных батарэяў і пласцінаў». Гэта Піліп Казловіч, Язэп Юшчыц, Іван Амелька і Ігнат Кудач[170].

П. А. Казак быў уласнікам вялікай тэкстыльнай фабрыкі ў горадзе Саўт-Рыверы[171].

С. Бубешка распачаў свой бізнес і меў поспех[172].

М. І. Лазарэвіч з Менскае губерні заняўся бізнесам у вырабе мэблі і меў значны фінансавы поспех[173].

[169] Шабовіч, С. З фальварка Марцінова да Фармінгтонскіх узгоркаў. Мінск: Кнігазбор, 2015. С. 144–146.

[170] Chicago Public Library. Microfilm Archives: Русский Вестник. 1925. 3 сент.

[171] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1967. 22 сент.

[172] Русский Голос. Нью-Йорк. 1928. 29 янв.

[173] Beresney, T. Русский мужик и водородная бомба: характеристика русского крестьянина и его отношение к войне = The Russian peasant and the hydrogen bomb. New York (NY), 1958. P. 179.

Phone LAFayette 3868

Единственный русско-белорусский зубной врач

ДР. ПЕТР Л. ЧАДОВИЧ

Вставляю искусственные зубы белые или золотые по умеренным ценам с гарантией на 10 лет.

Часы приема: от 9 до 12 дня; от 2 до 5 и от 6 до 9 веч. в среду от 9 до 1 дня.

4204 ARCHER AVENUE, Cor. Sacramento Ave., CHICAGO

Phone Yards 1835

БЕЛОРУССКИЙ ВИЛЕНСКИЙ ПОРТНОЙ

ОСИП ГРИГОРЬЕВИЧ КУРДЕНОК

МУЖСКИЕ И ДАМСКИЕ ПЛАТЬЯ И КОСТЮМЫ

Починка и чистка

УМЕРЕННЫЕ ЦЕНЫ.

1748 WEST 45th STREET CHICAGO

ВНИМАНИЮ БЕЛОРУССОВ и РУССКИХ

Магазин платья и мужских галантерейных вещей

С ФАБРИКИ НЕПОСРЕДСТВЕННО К ПОКУПАТЕЛЮ. ПРИЕМ ЗАКАЗОВ НА КОСТЮМЫ ИЗ ПЕРВОКЛАССНЫХ МАТЕРИАЛОВ МЕСТНЫХ И ЗАГРАНИЧНЫХ. НОВЕЙШИЕ ФАСОНЫ. — ФАБРИЧНЫЕ ЦЕНЫ

Также имеются готовые костюмы по очень низким ценам
Разнообразный выбор мужских галантерейных товаров по низким ценам

И. РИЗА и Н. МОТЛЮК и Ко.

2229 WEST CHICAGO AVENUE Phone WESt 0859

DANIELCZYK'S PHARMACY

Белорусская аптека

V. W. DANIELCZYK, R. Ph.

1756 WEST DIVISION STREET

Phone Armitage 3960 CHICAGO

PETELCZYC & JAKUBOWSKI

РУССКО-БЕЛОРУССКИЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ МАГАЗИН

Фабрика Итальянских и Русских Гармоний.

Всевозможная скорая и аккуратная починка.

Каталоги по первому требованию бесплатно.

Phone Humboldt 7686

1176 MILWAUKEE AVE.

CHICAGO.

Phone CANal 1629

РУССКО-БЕЛОРУССКАЯ

МЯСНАЯ И БАКАЛЕЙНАЯ ЛАВКА

братьев А. и Т. Капитанов

СВЕЖИЕ КОЛБАСЫ, ВЕТЧИНА, ОКОРОКА

Доставляем продукты организациям на предприятия.

1078 WEST 14th STREET CHICAGO

Phone Armitage 0663

БЕЛОРУССКИЙ ПОРТНОЙ

W. KOCHANSKI

MERCHANT TAILORS

Suits and Overcoats Made to Order

1323 N. ASHLAND AVE. CHICAGO

Рэклама беларускіх «бізнесаў» у Чыкага. 1926 г.

І. Н. Каўнурка з Лепля Віцебскае губерні, папрацаваўшы нейкі час у розных індустрыях, адкрыў сваю цырульню[174].

Беларуская музычная крама (адзіная ў сваім родзе! — *В. К.*) *адчынілася ў Нью-Ёрку на адрасе: 134 Іст 7 стрыт*[175].

Вялікага поспеху дасягнуў Фёдар Зварыка, які меў адзёжнае прадпрыемства ў Браўнсвілі, Нью-Ёрк[176].

Таксама былі прадпрымальнікі сярод імігрантаў пазнейшых, паваеннае хвалі. Вось прыклад з успамінаў Віталя Кажана:

У 1954 годзе акрамя фабрычнай працы я пачынаю свой бізнес — маляванне дамоў навонкі і ўнутры. Гэта робіцца пасля фабрыкі, у часе канікулаў ды і ў святочныя дні. Улетку звычайна я меў некалькі работнікаў, часта гэта былі студэнты. Ад 1954 года і да 1984 года было выканана 570 работ[177].

Мелі свой бізнес беларусы ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, у Чыкага, штат Ілінойс, у Нью-Ёрку ды іншых гарадах[178]. Шмат хто з беларускіх імігрантаў паваеннае хвалі заснаваў свой малы бізнес і меў поспех. Сярод іх — Мікола Заморскі і Мікола Гарошка ў Нью-Ёрку; Язэп Пазняк, Віцька Паланевіч і Лявон Волах у Флорыдзе; браты Лук'янчыкі, Семянчук, Страпко і Міраеўскі ў Агаё; Сяргей Грамыка ў Канектыкуце; колькі малых крамак і майстэрняў у штаце Нью-Джэрсі — «Алюміневая абшыўка Ігнатовіча і Вішнеўскага» («*IGWIS*»), аўтарэмонтная майстэрня «Тры Іваны» ў Пасейку, крама Навіцкага ў Саўт-Рыверы.

Пару словаў пра прадпрымальніцтва Сяргея Грамыкі са штата Канектыкут. Назва ягонага прадпрыемства — «Купляйце добрую патрыманую мэблю». Будучы добрым столярам, Сяргей вырашыў раз-два на месяц, калі амерыканцы выкідалі «хлам», ездзіць па горадзе і выбіраць на ўзбочынах пры дамах тое, што выкідаюць. Гэтую мэблю, назбіраную на вуліцах, Сяргей Грамыка падрамантоўваў, лакіраваў і г. д. ды ставіў на продаж. Пачыналі яны ўдвух, а цяпер у бізнесе працуюць больш за дзясятак работнікаў[179].

Найбольш папулярныя сярод беларусаў віды бізнесу — будаўнічыя работы, бензінавыя станцыі, выраб мэблі, рамонт дамоў, рэстаранны бізнес, слясарныя майстэрні, рознічны гандаль.

174 Русский Вестник. Нью-Йорк. 1944. № 135.

175 Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1928. 22 апр.

176 Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1939. 12 июня; 1959. 29 июля.

177 Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР (1982–1997)... С. 192.

178 Гутаркі аўтара з Іванам Гучыным у Нью-Ёрку і Макарам Аблажэем у Чыкага, 1960-я гады.

179 З ліста Сяргея Грамыкі да Сымона Жамойды, 1961.

Рэклама будаўнічай фірмы Прускага. Дэтройт, 1960–1970-я гг.

Пэўная колькасць беларусаў занятая і ў медыцынскім бізнесе: партнёры-ўласнікі клінік і медыцынскіх кабінетаў. Большасць беларускіх дактароў жыве ў метрапалітальных рэгіёнах вялікіх гарадоў — у Нью-Ёрку, Чыкага, Філадэльфіі, Лос-Анджэлесе, але шмат хто практыкуе ў прадмесцях і малых мястэчках.

Беларусаў-адвакатаў у параўнанні з лекарамі істотна меней, але некаторыя з іх апошнім часам дасягнулі значных прафесійных поспехаў[180].

Цікавым назіраннем-даследаваннем падзялілася сп-ня Ліза Літаровіч. Яна падлеткам пасялілася ў Саўт-Рыверы, закончыла там сярэднюю школу, здабыла тэхнічную адукацыю. Яе цікавіў лёс тых, з кім яна вучылася, — выпускнікоў-аднакласнікаў, што амаль на 100 адсоткаў былі амерыканцамі ў першым пакаленні з беларускімі каранямі. У Саўт-Рыверы выйшла кніга, прысвечаная выпускнікам мясцовай сярэдняй школы 1919–2013 гадоў[181], якую сп-ня Ліза Літаровіч прааналізавала. У гэтай кнізе яна пазначыла 80 асобаў, народжаных амерыканцамі, якія нечым выяўлялі сваё беларускае паходжанне. Сярод іх можна вызначыць прадстаўнікоў наступных прафесійных катэгорый: 2 асобы сталі мэрамі горада; 2 — працавалі ў паліцыі (адзін з іх камендант сп. Сыраквш); 14 — мелі свае бізнесы: крамы, майстэрні,

[180] Гутаркі аўтара з супрацоўнікамі Агенцтва малога бізнесу, 1972; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[181] South River High School Alumni Directory. South River (NJ), 2013. — 223 p.

фабрыкі, шапікі; 2 — настаўнікі, а сп. Алекс Вайцяховіч — зорка амерыканскага футбола (пляменнік сп-ні Лангіны Брылеўскай). Вось гэтак беларусы маюць скарб у інтэлектуальным вымярэнні за кароткі час і толькі з ліку 80 асобаў у адным горадзе. Як вядома з друку, падобная з'ява характэрная і для горада Су-Сіці, штат Аёва[182]. А беларусаў жа пасялілася ў ЗША больш як паўмільёна ў сотнях гарадоў, мястэчкаў, селішчаў. Безумоўна, спадчына беларуская ў ЗША патрабуе, чакае адмысловага даследавання.

Паводле нашых назіранняў, сярод эмігрантаў новай хвалі ахвоты, каб пачаць свой бізнес больш, чым было ў землякоў паваеннае хвалі. Пры гэтым, што цікава, асобы, якія з'яўляюцца ўласнікамі ці пачынальнікамі нейкага бізнесу, трымаюцца бліжэй да беларускіх грамадскіх арганізацый, цэркваў.

Вось пару прыкладаў імігрантаў з бізнесовай арыентацыяй. Распавядае Адам Акуліч:

Прыляцелі мы з жонкай у Нью-Ёрк у 1979 годзе. Сказаць, што першыя месяцы жыцця ў ЗША былі цяжкаватыя — гэта не будзе «адлюстраваннем» тагачаснага існавання, неабходна прыпомніць дэталі і агульны фон.

Калі мы прызямліліся, у нас у кішэні было 20 даляраў і пару тэлефонаў сяброў, якія некалі выехалі ў Амерыку. У першы ж вечар я патэлефанаваў (вечарам тэлефон таннейшы) некалішняму добраму знаёмаму Аляксею Домшыцу, былому галоўнаму мастаку Ленінградскага тэатра камедыі. Маё шчасце — Аляксей быў пад «старым» (тым самым) нумарам тэлефона. Назаўтра мы сустрэліся, Аляксей пазычыў з дзясятак даляраў і дапамог знайсці жытло. На вулічных сметніках я «сабраў» абсталяванне-мэбліроўку: канапу, матрас, стол, пару крэслаў ды нават каляровы тэлевізар фірмы «Сыльванія». Праз тыдзень я працаваў грузчыкам на прадуктовым складзе. Жонцы, яна была яўрэйка, яўрэйская арганізацыя запрапанавала працу на фабрыцы з аплатай тры даляры за гадзіну. «Жыццё» неяк пачыналася — зараблялі, мелі памяшканне, шукалі лепшае працы, расшуквалі «старых» сяброў.

Праз тэлефон я знайшоў маю добрую знаёмую Ліду Кайфман, былую акторку ўкраінскага тэатра. Ліда ў тым часе працавала на Радыё «Свабода», і яна парадзіла мне звярнуцца ў радыё, у беларускую рэдакцыю, дала мне адрас «Свабоды». Прапанову ейную я выслухаў, але, прызнаюся, доўга не хацеў ісці на «Свабоду» І вось чаму. У Ленінградзе, адкуль я эміграваў, у асяроддзі актораў было шмат слухачоў перадачаў Радыё «Свабода», а яшчэ больш хадзіла плётак-чутак аб тым, што там уладзілася шмат агентаў-шпіёнаў

[182] Бусько, Г. Жизнь русских выходцев в Су-Сити // Русский Голос. Нью-Йорк. 1956. 27 авг.; Он же. Жизнь русских в Су-Сити // Новый Мир. Нью-Йорк. 1926. 11 сент.

КДБ, дык мне ў такое асяроддзе ісці не было ахвоты. Я вагаўся, але вырашыў пайсці ў «Свабоду», бадай што і ейны офіс на 42-й вуліцы не трэба было доўга шукаць. Пасля кароценькай размовы з дзяжурнай, пры ўваходзе, сустрэў мяне д-р Ян Запруднік, рэдактар беларускай секцыі «Свабоды» ў Нью-Ёрку. Пасля агульных біяграфічна-працоўных пытанняў у сваім кабінеце д-р Запруднік павёў мяне ў іншыя беларускія «офісы» і пазнаёміў з сп-ром Антонам Адамовічам і Аркадзем Рутманам — супрацоўнікамі беларускай секцыі. Сп-р Адамовіч пачаў мяне таксама распытваць: дзе вучыўся, ці што пісаў і пад. Пры гэтым і з сп. Запруднікам, і з сп. Адамовічам інтэрвію адбываліся па-беларуску, што мне было цяжкавата. Хоць я і закончыў беларускую сярэднюю школу, меў дачыненне з мовай у інстытуце і на працы ў тэатры: тут трэба было проста гутарыць і мне было не лёгка, я запінаўся, падшукваў словы. Не ведаю, якое ўражанне я рабіў на суразмоўцаў, але мне самому было сорамна, я чуўся нядобра. Далей было болей! Адзін эпізод з тога часу, калі я ўладжваўся на працу на Радыё «Свабода» памятаецца праз усё жыццё, а тады я, як гаворыцца, гатоў быў праваліцца скрозь зямлю. Д-р Запруднік папрасіў мяне напісаць скрыпт пра стан беларускага нацыянальнага тэатра. Мяне пасадзілі ў асобны пакойчык, далі паперу, алавік — пішы. Вазіўся я з пісанінай пару гадзінаў, нешта напісаў, даў д-ру Запрудніку на перагляд. Прыблізна праз гадзіну д-р Запруднік вярнуў мне скрыпт. З першага позірку я скрыпт не пазнаў. Мая пісаніна, уся папера была чырвоная, пазначаная праўкамі, пытаннямі. Перажываць той момант было няпроста. Кажучы вобразна — той скрыпт, першы, быў — «маё хрышчэнне» — ад тога моманту пачынаецца мая сапраўдная беларуская адукацыя. На «Свабоду» мяне прынялі. Ладна часу «патраціў» д-р Янка Запруднік на рэдагаванне маіх скрыптаў, але я зрабіўся паўнавартасным працаўнікам, хутка дапасаваўся да працоўных парадкаў і вымогаў. Ясна, ніякіх шпіёнаў у «працоўні» радыё я не бачыў, а працы ў беларускай секцыі хапала. На «Свабодзе» я заашчадзіў трохі грошай і праз год, далей працуючы ў радыё, вырашыў пачаць свой бізнес — заснаваў перавозную кампанію, якой д-р Запруднік падказаў назоў «Моцна і далікатна» (я з д-рам Запрудніка аб усіх маіх планах, бытавых справах заўсёды радзіўся). Аснова працы ў новай кампаніі была — перавоз мэблі, індустрыяльнага абсталявання, іншых грузаў на блізкія і далёкія дыстанцыі. Рабіў я гэта ў выходныя і святочныя дні ў «канікулы» і стала наймаў дадатковых працаўнікоў. За 30 гадоў на сваім грузавіку (амерыканцы называюць вялікія перавозачныя грузавікі — 18-калёснікі) я аб'ехаў амаль усе штаты, пазнаёміўся з шмат якімі беларускімі дзеячамі, а таксама з Аляксандрам Салжаніцыным, доўга сябраваў аж да ягонае раптоўнае смерці з Сяргеем Даўлатавым, супрацоўнічаў з БІНіМам, пісаў у газету «Беларус». Пішу ўспаміны. Што зарабіў у Амерыцы, часткова ўлажыў у бізнес у Беларусі. Прагарэў.

На заканчэнне гэтае нататкі скажу: я шчаслівы чалавек. Я ніколі не шкадаваў, што эміграваў у ЗША. У гэтай краіне я свабодна рухаўся, рабіў, што мне было пад сілу, здзейсніваў сваю ініцыятыву ды галоўнае: я пазнаў Беларусь нацыянальную, з цэрквамі, фестывалямі, выстаўкамі, друкам, звычаямі. Ды асабліва, што цікавае і што хачу падкрэсліць, кожны раз, калі я наведваю Бацькаўшчыну і размаўляю ўсюды па-беларуску, мяне называюць «заядлым нацыяналістам» — я бяру гэта за камплімент[183].

Наступная нататка з нашых знаёмстваў з новымі эмігрантамі, ахвочымі да ўваходу ў свой бізнес, з штата Нью-Джэрсі.

Знаёмства з новай эмігранткай пачалося... у краме алкагольных напояў у горадзе Трэнтане. Купляла бутэльку сталовага віна амерыканка сталага веку, але стройная, густоўна апранутая, з лёгкай, магчыма, крыху іранічнай усмешкай і тыповым амерыканскім выразам самаўпэўненасці і незалежнасці. Яе абслугоўвала маладзенькая, вельмі прыгожая, прыветлівая, атлетычна збудаваная бландынка. У нейкім моманце амерыканка ціхонька пытае дзяўчыну: «Чую акцэнт, але не магу вызначыць, з якой краіны?» У адказ дзяўчынка досыць голасна і ганарліва заявіла: «З Беларусі — чулі пра такую краіну? Калі не, дык я вам раскажу». Амерыканская дама, пачуўшы такое, замерла. Твар з нейтральнага зрабіўся напружаным. Запакаваную бутэльку віна яна разгублена паклала на прылавак — збянтэжылася. Але праз секунду дама, ускінуўшы рукі наперад, рынулася да дзяўчыны, каб яе абняць: «Міленькая мая, і я таксама беларуска». Пакупніца і прадавачка абняліся.

Гэтак пачалося знаёмства-сяброўства сп-ні Лёлі Касоўскай (Лапіцкай), асобы грамадскае, дзейнае ў беларускім жыцці парафіі Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы з Наталляй Гайнутадзінавай (пазней Бярылы) з горада Скідзель каля Гародні. Блізкае, вельмі сямейнае сяброўства працягваецца.

Пра сябе і сям'ю Наталля апавядае так: «Я і пару сяброў, а паміж імі і мой "асаблівы" сябра Саша Бярыла з Гародні, прыляцелі ў ЗША ў 2003 годзе. Затрымаліся мы ў горадзе Трэнтане, бо там былі сябры з Беларусі. Знайсці працу было нескладана. Саша ўладзіўся на будоўлі, а я — касірам у краме. Пазнаёміліся з спадарыняй Лёляй Касоўскай, зблізіліся, яна нам шмат дапамагала і ведала адваката, які досыць хутка "правёў" нашую справу з атрыманнем "азылю-прытулку", і амерыканскі этап жыцця пачаўся. Мянялі працы, больш сталі зарабляць. Пайшлі вучыцца ва ўніверсітэт Ратгерс у Нью-Брансвіку. З Сашам павянчаліся ў беларускай царкве Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы — афіцыйна сталіся Наталля і Саша Бярылы (а цяпер ёсць і сын Антон), і з галавой акунуліся ў студыі. Вучыліся на выдатна, атрымоўвалі стыпендыі, шмат акадэмічных узнагародаў, пахвалаў. Праз гады 3-4 закончылі ўніверсітэт: Саша — эканамічны факультэт, а я — дыеталогію.

[183] Ліст Адама Акуліча да аўтара.

Цяпер я, прапрацаваўшы пару гадоў (адначасна з вучобай) у некалькіх шпіталях, улучна з ветэранскім, адчыніла адзін за другім два дыеталагічныя кабінеты-офісы. Асноўная ўвага маіх офісаў — харчавальная тэрапія і дыета-рэжым дыябетычных захворванняў, на што я маю спецыяльны дыплом. Пакуль што эканамічны аспект бізнесу дапамагае мне весці Саша, але ён плануе пераходзіць на “Уол-стрыт”, спецыялізавацца ў Гэдж-фонды (Hedge Fund). Працы шмат. Планую зрабіць дактарат у дыеталогіі. Трымаем лучнасць з беларускай грамадой».

Да гэтае гісторыі дададзім заўвагу. Як было зазначана вышэй, пры знаёмстве з «амерыканкай» Наталля голасна і з гонарам назвала краіну свайго паходжання — Беларусь. І гэта выдатна! Шмат нашых землякоў-імігрантаў пры знаёмствах з амерыканцамі не кажуць пра Беларусь як краіну паходжання, кажуць «Расія», «Савецкі Саюз», «Усходняя Еўропа». Гэта невытлумачальная і невыбачальная з’ява, бо менавіта ў момант знаёмства з’яўляецца выдатная нагода расказаць пра сваю краіну асобе, якая яе не ведае.

Тры пакаленні беларусаў:
Лёля Касоўская — эмігрантка 1950-х,
Наталля Бярыла — эмігрантка 2000-х,
Антон Бярыла — амерыканец
беларускага паходжання.
Трэнтан, 2015 г.

З ваколіцаў Нью-Ёрка паходзіць і іншы выпадак прадпрымальніцтва (падаецца таксама з нашых уласных успамінаў).

Недзе ў 2006–2007 гадах на беларускім сходзе ў Брукліне я пазнаёміўся з маладой, вельмі прыгожай, спартовага выгляду, выдатна беларускамоўнай новай імігранткай Таццянай Кулакевіч з Жабінкі на Берасцейшчыне. Асноўны яе занятак у тым часе быў — навука ва ўніверсітэце. Яна была студэнткай вядомага каледжа-ўніверсітэта Райдэра, які знаходзіцца паміж гарадамі Прынстан і Трэнтан у штаце Нью-Джэрсі. Таццяна добра ведала англійскую мову і планавала кар’еру ў настаўніцтве. Калі я спытаў пры знаёмстве, як у яе з грашыма, Таццяна адказала: «Здаю залікі на выдатна, навука часткова пакрываецца стыпендыямі, у тым ліку і аднагадовай стыпендыяй Фонду Любачкі, а на жыццё зарабляю “з хатаў” — чышчу, прыбіраю хаты. Працы хапае, зарабіць можна». Пазней я з Таццянай сустракаўся на розных беларускіх мерапрыемствах, быў на яе выпуску і аднойчы на пытанне «Як маецеся?» пачуў: «Выкладаю ва ўніверсітэце Ратгерс у горадзе Нью-Брансвіку два курсы і раблю дактарат, поўнасцю ў акадэмічных колах, з некаторымі мяне пазнаёміла Лёля Касоўская — колішняя выпускніца Ратгерса, што мае старыя сувязі. Надаўна ладзіла адзначэнне 25 Сакавіка ва ўніверсітэце, добра знаёмая і карыстаю з ведаў кнігазбору д-ра Запрудніка. А свой бізнес, памятаеце, я чысціла хаты — я прадала. Я мела шмат хатаў і ўсе прадала (саступіла) іншай прыбіральшчыцы за добрыя грошы. Цяпер поўнай парай працую над дактаратам, які мае дачыненне да Беларусі».

Прыкладаў рознага, дробнага і большага прадпрымальніцтва сярод прадстаўнікоў новай эміграцыі можна прыводзіць багата. Выдатна, што ў беларускіх імігрантаў у ЗША выпрацаваўся звычай дапамагаць новапрыбылым землякам, у тым ліку і з уладкаваннем на працу. У Беларуска-амерыканскім задзіночанні быў адмысловы камітэт, які збіраў звесткі аб працоўных месцах, БІНіМ дапамагаў і дапамагае шукальнікам працы рэкамендацыямі, парадамі ў складанні рэзюмэ і інш. Сёння асабліва актыўнае ў сферы дапамогі ў працаўладкаванні Беларуска-амерыканскае згуртаванне «Пагоня». На ягоных штомесячных сходах абмяркоўваюцца пытанні працы, запрашаюцца беларусы, якія дзеляцца ўласным досведам працаўладкавання. Звесткі пра гэта можна знайсці ў публікацыях на старонках бюлетэня «Весткі й Паведамленьні».

Пэўных поспехаў дасягнулі беларусы на ніве друкарскае і выдавецкае справы — у галіне асаблівага зацікаўлення беларусаў. Адным з першых беларускіх друкарскіх прадпрыемстваў была ***Друкарска-выдавецкая суполка імя Францішка Скарыны***, заснаваная ў штаце Нью-Ёрк улетку 1952 года[184]. Пазней суполка пашырыла сваю дзейнасць і ў 1954 годзе ператварылася ў ***Друкарска-выдавецкую суполку «Пагоня»***. (У 1960–1970-я гады ў Канадзе была дзейная літаратурна-выдавецкая арганізацыя пад назовам «Пагоня», не звязаная з нью-ёркскаю суполкаю.) Галоўнаю мэтаю нью-ёркскае суполкі была дапамога ў выданні дапаможных матэрыялаў і падручнікаў для беларускіх нядзельных школак. Сярод яе заснавальнікаў і кіраўнікоў былі Юрка Станкевіч, д-р Віктар Васілеўскі,

[184] Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 14.

Беларуская Друкарская Карпарацыя "П А Г О Н Я"

230 Springfield Ave. – RUTHERFORD, N.J. – Tel: (201)–933–6807

Дарагія Суродзічы !

У выніку стараньняў групы зацікаўленых асобаў, беларускае грамадзтва ЗША можа ўжо сёлета карыстацца ўслугамі *свае друкарні* – прызначанай у першую чаргу для здавальненьня беларускіх грамадзкіх, культурных і асьветных патрэбаў.

Асноваю гэтае пакуль што сьціплае друкарні – гэта набытая ўжо наборная машына – ВАРЫТАЙПЭР. Тэкст, набраны на гэтай машыне (– мала большай за машынку да пісаньня) мае ўсе прыкметы лінатыпнага набору – *розную шырыню* паасобных літараў і роўныя *правы ды левы* берагі набіранай шпальты.

Набраная балонка (тэкст, загалоўкі, рысункі, здымкі) фатаграфуецца і з нэгатыву робіцца матрыца зь лёгкага мэталю. Гэтая матрыца служыць для друку спосабам "фото-офсэт". Калі балонка складаецца з аднаго тэксту (без ілюстрацыяў), ды тыраж выданьня не перавышае 5000, можна абыйсьціся без мэталёвае матрыцы, набіраючы на адмысловай паперы.

Варта ўспомніць далейшыя выгады Варытайпэра ды адбіваньня спосабам "фото-офсэт":

а) Малы разьмер і вага машыны. Ёю можна карыстацца ў прыватным памешканьні ды зусім лёгка перавезьці ў выпадку патрэбы.

б) Рысункі й карты не вымагаюць адмысловых клішаў.

в) Зусім малы кошт клішаў для фатаграфіяў.

г) Лёгкая замена шрыфтоў (*г.зн. ілюстрацыю*).

д) Можна друкаваць у колькіх колерах.

Каб запэўніць больш тэхнічную спраўнасьць друкарні, гэтае прадпрыемства павінна набыць апрача наборнае машыны яшчэ іншую неабходную апаратуру:

а) "Фото-офсэт прэс" для адбіваньня.

б) Апарат для набору загалоўкаў.

г) Апарат для вырабу мэталёвых матрыцаў.

Найбольш каштоўны ды найбольш патрэбны з гэтае апаратуры – гэта "офсэт прэс". Ён каштуе прыблізна гэтулькі сама, як і Варытайпэр – каля 3000 дал.

Набіраючы тэкст на Варытайпэры і аддаючы ў іншае прадпрыемства для адбіваньня, можна панізіць кошты беларускіх друкаваных выданьняў на прыблізна 50%. Аднак, пры нястачы сродкаў і вялікай патрэбе беларускага друкаванага слова, гэтая экономія павінна быць яшчэ большая – яе можна асягнуць толькі набыўшы собскі "фото-офсэт" прэс.

Каб здабыць сродкі на належнае абсталяваньне друкарні, ініцыятыўная група, якая набыла Варытайпэр, заснавала беларускую друкарскую карпарацыю "ПАГОНЯ". Карпарацыя зацьверджаная штатам Ню Джэрзы – старшынёю яе быў абраны сп. Ю.Станкевіч, а сакратаром-скарбнікам – Др.П.Маркоўскі. Акцыі карпарацыі(вартасьць – 100 дал.) прадаюць апрача гэтых асобаў таксама іншыя саб-

Рэкламная ўлётка Беларускай друкарскай карпарацыі «Пагоня»

Уладзімір Дунец, Кастусь Калоша і Вячка Станкевіч. Суполка выдала вялікую колькасць падручнікаў, чытанак, картаў ды іншых дапаможных матэрыялаў. Пастутова суполка пачала выкарыстоўваць у сваёй дзейнасці сучасную друкарскую тэхналогію і ўяўляла з сябе камп'ютарызаваную выдавецкую групу, якая прафесійна задавальняла патрэбы беларускае грамады ў выдаванні друкаваных матэрыялаў. Старшынёй суполкі быў Юрка Станкевіч, віцэ-старшынёй — Кастусь Калоша[185]. Дзейнасць суполкі спынілася ў 1990-я ў сувязі з выездам Юркі Станкевіча ў Прагу.

[185] Беларус. Нью-Ёрк. 1967. № 118; Беларуская Моладзь. Бруклін. 1965. № 23; Гутаркі з Кастусём Калошам і Юркам Станкевічам.

Беларускі выдавецкі фонд — група падтрымкі беларускае выдавецкае дзейнасці, заснаваная ў Нью-Ёрку 20 лістапада 1949 года з мэтаю стварэння фінансавае базы для выдавання друкаваных матэрыялаў і кніг, дзеіла пад апекаю Беларуска-амерыканскага задзіночання і звязаных з ім арганізацый. У часе ўтварэння ў кіраўніцтва фонду ўваходзілі Міхась Тулейка, Міхась Міцкевіч, д-р Лявон Трусевіч і Наталля Арсеннева. Фонд цалкам зліўся з фондам газеты «Беларус» (Нью-Ёрк)[186].

Беларускае выдавецкае таварыства было заснаванае ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, на пачатку 1960-х гадоў і цесна звязана ў сваёй дзейнасці са Злучаным беларуска-амерыканскім дапамаговым камітэтам. Таварыства выдае часопіс «Беларуская Думка» і колькі іншых публікатак. У распараджэнні таварыства — невялікая друкарня ў Саўт-Рыверы, якою кіруе Юрка Навумчык[187].

Вокладка часопіса «Беларускі Сьвет». 1984 г.

Беларускае выдавецтва Міколы Прускага дзеіла ў Грэнд-Рэпідсе, штат Мічыган. Выдавецтва ўзнікла на пачатку 1950-х гадоў і спачатку выдавала розныя матэрыялы для арганізацый моладзі і часопіс для маладых беларусаў «Сьвет». Пастутова прадпрыемства вырасла з рамак аматарскае друкарні, «Сьвет»ператварыўся ў «Беларускі Сьвет», саліднае перыядычнае выданне, якое публікавала жыццяпісы выдатных беларускіх дзеячаў, мастацкія творы, успаміны ды іншыя матэрыялы. Дзякуючы энергіі, адданасці і адміністрацыйным здольнасцям Міколы Прускага выдавецтва сталася сучасным прадпрыемствам, з якога выходзілі ў свет шматлікія беларускія друкі, у тым ліку

[186] Беларус. Нью-Ёрк. 1951. № 4; Архіў газеты «Беларус» у Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[187] Гутаркі аўтара з Юркам Навумчыкам, 1982.

выданні Беларускага інстытута навукі і мастацтва[188]. На вялікі жаль, Мікола Прускі памёр 22 студзеня 2014 года, і друкарня зачынілася. БІНіМ і беларускае грамадства страцілі адданага беларускага патрыёта і дзеяча.

Беларуская выдавецкая сябрына — арганізацыя, заснаваная на пачатку 1960-х гадоў у Чыкага. Выдала шэраг публікацый, у тым ліку часопіс «Беларуская Царква». Заснавальнік і кіраўнік — Вацлаў Пануцэвіч. Спыніла існаванне ў канцы 1970-х гадоў[189].

Беларускае выдавецтва «Час», заснаванае ў 1975 годзе, выдавала газету *«Byelorussian Times»* / «Беларускі Час». Дзеіла да сярэдзіны 1980-х гадоў. Кіраўнік — д-р Расціслаў Гарошка[190]. Дзейнасць выдавецтва і выхад газеты былі адноўленыя ў 2000 годзе. Пры гэтым паўсталі пэўныя змены: новы рэдактар Ю. Чудзін-Васілеўскі спрабаваў змяніць рэдакцыйную палітыку і ідэалагічную аснову газеты. Аднак стары выдавец Расціслаў Гарошка хутка вярнуў «Беларускаму Часу» нацыянальна-дэмакратычную арыентацыю[191].

Выдавецтва «Заранка», заснаванае Язэпам Гладкім у Нью-Ёрку на пачатку 1960-х гадоў, выдавала школьныя падручнікі і адукацыйна-даследчыя матэрыялы. Спыніла дзейнасць са смерцю заснавальніка ў 1972 годзе[192].

Выдавецтва «Родны Край», заснаванае ў канцы 1960-х гадоў, спецыялізавалася ў перавыданні кароткіх літаратурных твораў, легендаў і рэлігійнае літаратуры. Дзеіла ў Трэнтане, штат Нью-Джэрсі, кіраваў выдавецтвам Кастусь Якуб[193].

Выдавецтва W.& D. заснаванае ў 1989 годзе ў Гановеры, штат Пенсільванія, Васілём і Далорэс Мельяновічамі. Выдавала англамоўную інфармацыйную літаратуру пра Беларусь[194]. Дзейнасць спынілася ў сувязі з смерцю Васіля Мельяновіча ў 2004 годзе.

---

[188] Беларус. Нью-Ёрк. 1989. № 359; Папка «Беларускі Сьвет» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[189] Папка Ч. Будзькі ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[190] American Publishers Directory. New York (NY), 1978. P. 57.

[191] Гарошка, Р. Ад выдаўца газэты «Беларускі Час» // Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 508.

[192] Папка Я. Гладкага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[193] Беларус. Нью-Ёрк. 1970. № 159; Папка К. Якуба ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[194] Byelorussian-American Information Service. Archives. Hanover (PA).

Беларускае выдавецкае таварыства ў Амерыцы. Арганізацыя, якая пазначана на выданнях БНФаўскага кірунку. Інфармацыю пра яго глядзі вышэй, у аповедзе пра дзейнасць З. Пазняка.

Камерцыйныя прадпрыемствы

Катэгорыя арганізацый, якая заслугоўвае на асаблівую ўвагу, — непрыватныя прадпрыемствы, якія займаліся фінансавай дзейнасцю, разлічанаю на атрыманне прыбытку. Да іх належаць нацыянальныя грамадскія цэнтры і адпачынкавыя селішчы, якія адыгрываюць важную ролю ў жыцці беларускіх асяродкаў.

Нацыянальныя цэнтры або дамы

Новыя беларускія іміграНты пачалі засноўваць нацыянальныя дамы ў 1950–1960-я гады, як гэта зрабілі іншыя этнічныя групы (украінцы, палякі, славакі і г. д.) некалькі дзесяцігоддзяў раней. Для імігрантаў нацыянальныя дамы мелі асаблівае значэнне: яны былі галоўнымі пасля цэркваў месцамі сустрэчаў, асяродкамі абмену інфармацыяй і досведам ды сапраўдным ядром дзейнасці і крыніцаю маральнае падтрымкі імігрантаў.

Першымі арганізавалі такія цэнтры беларускія грамады Нью-Ёрка і Кліўленда. Дзеля гэтага былі заснаваныя адмысловыя камітэты, якія заняліся зборам грошай і давялі справу да памыснага заканчэння[195].

Беларуска-амерыканскі цэнтр у Саўт-Рыверы

---

[195] Беларус. Нью-Ёрк. 1955. № 51, 52; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Паступова былі закладзеныя Беларускія цэнтры або дамы ў Гайленд-Парку і Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі; Чыкага, штат Ілінойс; Дэтройце, штат Мічыган; Кліўлендзе і Стронгсвілі, штат Агаё, ды ў горадзе Нью-Ёрку. Пераважна яны прылучаныя да ўласнасці беларускіх парафій, але дзеяць незалежна ад іх. Камерцыйная дзейнасць цэнтраў — рэстараны, абслуга ўрачыстасцяў, здача ў наём памяшканняў — прыносіць прыбытак, значная частка якога ідзе на падтрымку культурных патрэбаў грамады. Часта фінансы ўкладаюцца ў само прадпрыемства[196]. У 2015 годзе дзейныя цэнтры ў Саўт-Рыверы, Кліўлендзе, Чыкага, Нью-Ёрку.

Адпачынкавыя селішчы

Беларускія грамады ў вялікіх гарадах адчувалі патрэбу ў адпачынкавых селішчах, куды б яны маглі ўцячы ад гарадское летняе спёкі. Сама ідэя магла быць падказаная прыкладам іншых этнічных групаў, якія ўжо шмат гадоў мелі свае летнія селішчы. На пачатку і ў сярэдзіне 1950-х гадоў беларусы з нью-ёркскага метрапалітальнага рэгіёна манапалізавалі селішча «Бобрык» і ферму «Керы» на поўначы штата Нью-Ёрк. Беларусы Дэтройта ездзілі ў «Засценак», а з штата Нью-Джэрсі — на Атлантычнае ўзбярэжжа штата. Беларускія імігранты левае арыентацыі мелі адпачынкавае селішча ў Манро — *АРОВ*-парк, тым часам як «рускія» рэгіёна Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі адпачывалі ўлетку на «Фарме *РООВА*» ў Джэксане, штат Нью- Джэрсі[197].

«Белэр-Менск». Ніводная з названых вышэй мясцінаў адпачынку не належала беларускай грамадзе, тым часам як беларускія асяродкі і арганізацыі мелі патрэбу ў сваёй установе, дзе можна было б адпачываць і праводзіць розныя культурныя і спартовыя мерапрыемствы. І такім чынам, калі імігранты зрабіліся больш заможныя, г. зн. калі былі сплочаныя банкаўскія пазыкі за жытло і пачалі расці ўласныя ашчаджэнні, група актывістаў з Нью-Ёрка і ваколіцаў выступіла з ідэяй набыць летняе адпачынкавае селішча для беларускае грамады. Было пастаноўлена набыць уласнасць супольнымі намаганнямі праз акцыянерны ўдзел. Ініцыятарамі гэтага праекта былі: Васіль Юрцэвіч, Юрка Станкевіч, Уладзімір Пеляса, Зора і Вітаўт Кіпелі, Васіль Захаркевіч, Пятро Мельяновіч, Кастусь Мерляк, Даніла Клінцэвіч.

[196] Беларус. Нью-Ёрк. 1968. № 135, 136; 1972. № 177.

[197] Беларус. Нью-Ерк. 1958. № 66–67; 1967. № 125, 126; 1972. № 185; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Рэклама адпачынкавага цэнтра Атаназага Бобрыка

Пасля доўгіх пошукаў была знойдзеная прыдатная мясціна ў павеце Салівэн, штат Нью-Ёрк. Яна была ўрачыста адчыненая 3 ліпеня 1963 года. Да першапачатковага назова *Bel-Air* было дададзенае імя беларускае сталіцы.

Селішча «Белэр-Менск» сталася вельмі папулярнае сярод беларусаў у сезоне ад ранняе вясны да позняе восені. Там адбываліся шматлікія культурныя мерапрыемствы і сустрэчы розных арганізацый, прыязджала шмат гасцей, у тым ліку і з Беларусі, і з Польшчы, праходзілі дзіцячыя летнікі, БІНіМ ладзіў свае выставы.

Высвячэнне адпачынкавага селішча «Белэр-Менск» 3 ліпеня 1963 г.
Стужку пераразае Алеся Кіпель, побач — Юрка Кіпель

З гісторыі селішча трэба занатаваць адну дэталь. У часе адкрыцця селішча паўстала пытанне: хто будзе яго высвячаць? Большасць пайшчыкаў рэсорта належала да сабора Св. Кірылы Тураўскага (БАПЦ) у Брукліне, аднак у іх былі нелады з уладыкам Васілём (Тамашчыкам). Пайшчыкаў з царквы Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (юрысдыкцыя Канстанцінопальскага патрыяха) было колькасна мала, каб запрасіць на высвячэнне айца Мікалая Лапіцкага, настаяцеля прыхода. Стварылася напружаная сітуацыя, маячыў новы значны канфлікт. Тады на нашую прапанову быў запрошаны з Канады а. Міхал Мацукевіч — пазней мітрапаліт Мікалай. Высвячэнне адбылося пры велізарнай колькасці ўдзельнікаў. Айцец Міхал адыграў сапраўды міратворчую ролю.

Як грамадская арганізацыя рэсорт праіснаваў гадоў 5–6, а затым праз фінансавыя цяжкасці быў галасаваннемператвораны ў рэлігійна-грамадскую арганізацыю і прададзены за сімвалічную цану групе беларускіх праваслаўных парафій Канстанцінопальскае юрысдыкцыі. Прысутнасць слова «рэлігійны» ў загалоўку карпарацыі вызваляла рэсорт ад часткі падаткаў, што дазваляла яго ўтрымоўваць[198]. Селішча «Белэр-Менск» спыніла дзейнасць у 2007 годзе.

Селішча «Полацак». Беларускі цэнтр у Стронгсвілі пачаўся як невялічкае летняе селішча беларускае грамады ў Кліўлендзе. З часам

[198] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1961. № 566; Беларус. Нью-Ёрк. 1963. № 80; 1964. № 82; 1965. № 94; 1966. № 115; 1967. № 125; 1970. № 161; 1971. № 173; 1972. № 185; 1981. № 294–295; 1983. № 311; Беларуская Моладзь. Бруклін. 1972–1973. № 28.

Шыльда Беларуска-амерыканскага грамадска-культурнага цэнтра «Полацак»

кіраўніцтва грамады пастанавіла набыць маёмасць за горадам, на прыродзе, куды было б няцяжка даехаць. Знайшлося двое ахвярных людзей — Сяргей Карніловіч і Кастусь Калоша, — якія ўклалі свае грошы ў набыццё ўласнасці ў Стронгсвілі. Яны зарэгістравалі селішча як некамерцыйную арганізацыю і пачалі разбудоўваць яго з улікам доўгае перспектывы. «Полацак» паступова станавіўся месцам адпачынку і грамадскае актыўнасці. У 1990 годзе тут быў збудаваны вялікі грамадскі цэнтр[199]. «Полацак» актыўны і сёння.

Будаўнічыя і маёмасныя суполкі

Паваенныя беларускія імігранты рабілі спробы заснаваць беларускую будаўнічую кампанію, і такая кампанія — «Нёман» — была створаная ў Нью-Ёрку на пачатку 1950-х гадоў, але праіснавала нядоўга. Маёмасныя суполкі «Менск», «Пінск» і «Слуцак» існавалі ў Брукліне і належалі розным беларускім актывістам. Аднак пераезд у 1960-я гады значнае часткі беларусаў у прадмесці прывёў да ліквідацыі гэтых суполак. Малыя будаўнічыя і маёмасныя суполкі, што належалі беларускім імігрантам, дзеілі таксама ў Пасейку і Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі; Кліўлендзе, штат Агаё; Агасце, штат Мэйн; Дэтройце, штат Мічыган; Стэйтн-Айлендзе, штат Нью-Ёрк[200].

На пачатку XXI стагоддзя ў ЗША дзейнічаюць некалькі беларускіх будаўнікоў-кантрактнікаў у раёнах гарадоў Трэнтан — Філадэльфія, у Нью-Ёрку, Чыкага і ў штаце Флорыда.

Варта зазначыць, што і гэтая тэма — удзел беларусаў у амерыканскім прадпрымальніцтве — мусіць быць даследаваная глыбей.

[199] Архівы «Полацка», Кліўленд, штат Агаё.

[200] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1961. № 577–578; Папка М. Гарошкі ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Мастацкія калектывы

Арганізацыі гэтае катэгорыі пачыналі фармавацца амаль адразу пасля таго, як новыя іміграты сыходзілі на амерыканскі бераг. Імі кіравала жаданне праз мастацкую дзейнасць прадстаўляць беларускую культуру і гэткім чынам папулярызаваць Беларусь. Мастацкія калектывы ўзнікалі паўсюль, дзе толькі жылі беларусы. Яны ніколі не былі арганізацыямі ў сціслым сэнсе слова, г. зн. з статутам, замацаваным сяброўствам, і г. д. Гэта былі нефармальныя групы, якія сталіся, тым не меней, важным фактарам кансалідацыі і рэпрэзентацыі паваеннае хвалі беларускае іміграцыі.

Такая была сітуацыя, калі беларускасць навонкі падавалася прадстаўнікамі паваеннай хвалі эміграцыі. Але што ёсць цяпер, калі гэтую дзейнасць перанялі беларусы-эмігранты пасля 1991 года? Як выглядае, большых мастацкіх калектываў пакуль што не арганізавалася. У раёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі актыўна дзейнічаюць сямейныя ансамблі Дзямешчыкаў і Казакоў. Час ад часу тамсама выступае з сваім джазам Джымі Бычкоўскі, а ў Чыкага дзейнае беларускае музычнае трыа.

На «Беларускай ялінцы» ў Мадзярскім культурным цэнтры ў Нью-Брансвіку: Надзея Запруднік, Серж Трыгубовіч і яго сыны. 2014 г.

Праўда, прадстаўнікі новай хвалі эміграцыі дзейныя на розных нацыянальных імпрэзах, як, прыкладам, Калядная ялінка нацыянальнасцяў у горадзе Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі, дзе выдатна заступіла сп-ню Галіну Русак сям'я Каці і Сяргея Трыгубовічаў, якія ставяць «Беларускую ялінку» і ладзяць выступ у мясцовым Мадзярскім цэнтры. У Нью-Ёрку часам выступае сп. Сяржук Сокалаў-Воюш з сынамі. «Беларуская ялінка» бывае і ў Чыкага. Але новая эміграцыя магла б стварыць больш! У нядаўна выдадзенай кнізе-альбоме пра беларускія фестывалі д-ра Янкі Запрудніка аўтар гэтых радкоў адзначыў у прадмове:

...Гэтая кніга-альбом важная, піянерская праца з некалькіх гледзішчаў. Па-першае, візуальна-фатаграфічна дакументуецца дзейнасць мастацкіх калектываў, хораў ды танцавальных гурткоў... [...] Па-другое, альбом гэты — выдатны даведнік... пра татаў-мамаў, а часам і дзядзоў-бабак, калі спявалі, танцавалі... ушаноўваючы амерыканскую і беларускую культуру, пашыраючы пры гэтым шчодра інфармацыю пра Беларусь. [...]

Меў [д-р Янка Запруднік] *яшчэ і думку, якую я горача-горача вітаю, а менавіта — каб гэтая кніга паслужыла стымулам да працы навейшым эмігрантам з Беларусі... А пажваўленне беларускае культурнае дзейнасці ў Злучаных Штатах зусім магчымае*[201].

Танцавальныя групы

Найраней пачалі ўзнікаць танцавальныя групы. Гэткія групы арганізаваліся ў штатах Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк, Каліфорнія, Ілінойс, Агаё, Мічыган. Танцавальныя групы ў Кліўлендзе, Чыкага і Дэтройце неаднаразова выступалі ў тэлевізіі ў праграме «Гадзіна полькі». Група ў Нью-Ёрку ўвайшла ў арганізацыю народных танцаў метраполіі. Звычайна танцавальныя групы носяць тыповыя беларускія назовы — «Лянок», «Матылёк», «Лявоніха», «Мяцеліца»[202].

Часта беларускія студэнты і вучні закладалі танцавальныя суполкі ў каледжах, універсітэтах і сярэдніх школах, дзе вучылі сваіх сяброў беларускім танцам, папулярызуючы гэткім чынам нацыянальную культуру далёка ад беларускіх асяродкаў[203].

---

201 Zaprudnik, Jan. Belarusian Festivals and Exhibitions in New Jersey: Political Information Through the Language of Art (1948–2011) = Беларускія фэстывалі й выстаўкі ў Нью Джэрзі: Палітычная інфармацыя моваю мастацтва (1948–2011). New York: Belarusian Institute of Arts and Sciences, 2013. P. XVI.

202 Папка «Танцавальныя групы» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

203 Беларуская Моладзь. Бруклін. 1974–1975. № 36; Беларус. Нью-Ёрк. 1984. № 317; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Танцавальныя групы існуюць і сёння на больш ці менш сталай аснове або ствараюцца дзеля пэўнае нагоды ў Нью-Ёрку, Чыкага, Кліўлендзе, Саўт-Рыверы, Дэтройце і Лос-Анджэлесе.

Сярод дзясятка беларускіх танцавальных групаў адна заслугоўвае на асобную згадку як найдаўнейшая і найбольш прафесійная — ***танцавальны ансамбль «Васілёк»***. «Васілёк» узнік як самадзейны гурток у Арганізацыі беларуска-амерыканскае моладзі ў Нью-Ёрку ў 1956 годзе. Ягонаю заснавальніцаю была энтузіястка народнага танца, у той час студэнтка хіміі Бруклінскага політэхнічнага інстытута Ала Орса. Ансамбль сотні разоў выступаў на розных сцэнах, у тым ліку на Сусветным кірмашы ў 1964 годзе ў Нью-Ёрку, на Беларускіх фестывалях у Нью-Джэрсі, на святкаванні стагоддзя статуі Свабоды і г. д. Часта выступаў ён у Цэнтры Лінкальна ў Нью-Ёрку, а таксама ў Балтымары, Вашынгтоне ды іншых гарадах. У 1989 годзе ансамбль выступаў на Беласточчыне, а ў 1990 годзе — у Беларусі, дзе ён наведаў Менск, Полацк, Гародню, Вільню ды іншыя гарады.

«Васілёк» унёс значны ўклад у развіццё беларуска-амерыканскіх культурных дачыненняў. Праз навуку танца д-ра Алы Орсы-Рамана прайшлі пакаленні маладых танцораў. Гэтыя маладыя людзі, у пераважнай большасці народжаныя ў Амерыцы, атрымалі пры гэтым шырокія веды па беларускай гісторыі і культуры. Кіраўніцы ансамбля ў яе цяжкай і адданай грамадскай працы нямала дапамагаў яе муж д-р Фрэнк Рамана, прафесар Бруклінскага політэхнічнага інстытута. Сыны Алы і Фрэнка Павел і Коля, Вера Бартуль і яе дачка Аня, Вера і Ніна Запруднікі, Ліда Данілюк тварылі мастацкае і адміністрацыйнае ядро ансамбля, Юрка і Нона Азаркі, Алеся, Юрка і Ларэйн Кіпелі, Віктар Тур, Паўлінка Сурвілла, Галіна і Коля Бахары, Дарота і Пятро Рыжыя, Нэнсі Захаркевіч, сёстры Шульжыцкія, Грэйс Трылер, сёстры Сільвановіч, Люда і Ната Русакі, Алеся Махнюк, Аня Бойчук, Антон Бартуль, Аўген Лысюк, Ала Лосік, Лёня Рудзінскі, Кастусь Верабей, Алесь Александровіч ды шмат іншых багата спрычыніліся да падтрымання высокіх мастацкіх стандартаў ансамбля, што прынесла яму заслужаную рэпутацыю. Група «Васілёк» — дзіця і заслужаны гонар усяе беларуска-амерыканскае грамады[204].

«Васілёк» у Таронта. 1972 г.

Дзіцячыя танцавальныя групы дзейныя і сёння пры беларускіх асяродках.

Хоры і ансамблі

Як і танцавальныя групы, хоры пачалі ўзнікаць, як толькі новыя іміграны знаходзілі дзе прытуліць галаву. У адрозненне ад танцавальных групаў, якія фармаваліся моладдзю, заснавальнікамі хораў былі пераважна людзі сярэдняга пакалення. Хоры былі паважна арганізаваныя: удзел у іх зацвярджаўся кіраўніком і менеджарам, яны мелі штотыднёвыя рэпетыцыі, былі ў хораў свае фінансы, уніформа. Большасць беларускіх хораў прылучаліся да розных арганізацый, але дзеілі незалежна паводле свае праграмы. За доўгія гады шмат змянілася. Хоры паліквідаваліся: нармальны біялагічны працэс адыходу людзей паважнага веку.

Беларускі хор у Нью-Ёрку быў заснаваны ў 1950 годзе. Апекаваліся ім Беларуска-амерыканскае задзіночанне і Арганізацыя беларускае моладзі, збіраўся хор у памяшканні *YMCA/YWCA* ў Брукліне. Заснавальнікам хору быў вядомы кампазітар Мікола Куліковіч-Шчаглоў. Пасля ягонага ад'езду з Нью-Ёрка хорам у розныя часы кіравалі Галіна Ганчарэнка, Аляксандар Валюшка, Галіна Орса, Андрэй Каптуровіч, Міхась Тулейка, Барыс Данілюк[205]. Дзейнасць спынілася ў 1960-я гады.

---

204 Беларусы ў Амэрыцы. Праграма. Нью-Ёрк, 1990.

205 Гутаркі аўтара з Галінай Руднік, 1982.

Беларускі хор выступае ў Дэтройце. У цэнтры — Мікола Кулiковiч. 1951 г.

Ансамбль «Гоман». Адгалінаваннем нью-ёркскага хору быў жаночы ансамбль «Гоман» (заснаваны ў 1960-я гады), якім кіравала д-р Ала Орса-Рамана[206]. Сёння нядзейны.

Беларускі нацыянальны хор узнік у Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, у канцы 1949 года пад апекаю Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта. Ядро хору складалі некалькі спевакоў-аматараў, удзельнікаў Беларускага нацыянальнага хору ў Баварыі (1947—1949). Кіравалі хорам у розныя часы Ксаверы Барысавец, Вячаслаў Селях-Качанскі, Аркадзь Евец, Юльян Рымко і Дзмітры Верасаў. Асаблівых поспехаў хор дасягнуў у 1950—1960-я гады дзякуючы стараннем менеджара Барыса Шчорса. Пад ягоным умелым кіраўніцтвам хор запісаў некалькі кружэлак. Хор выдатна прадстаўляў беларускую песню на Беларускіх фестывалях у штаце Нью-Джэрсі ў 1970-я гады[207]. З смерцю Дзмітрыя Верасава ў 1985 годзе спыніў сваё існаванне.

[206] Беларус. Нью-Ёрк. 1977. № 243—244.

[207] The Spokesman. South River. 1950. March 17; Папка К. Барысаўца ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 219; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 1; Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1976. № 20; Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1958. № 39.

Беларускі хор выступае ў Нью-Ёрку. Кіраўнік Аркадзь Евец. 1959 г.

Ветэранскі хор быў заснаваны ў Саўт-Рыверы ў сярэдзіне 1960-х гадоў. Ягоным заснавальнікам і кіраўніком быў малады беларускі кампазітар Юльян Рымко. Хор распаўся, калі Рымко выехаў у Флорыду, дзе адышоў у іншы свет у маладым веку[208].

Беларуская фальклорная група (Ансамбль Мяленьцевых) была заснаваная ў Каліфорніі ў 1949—1950 гадах. Кіравалі ёю Алімп, Марыя і Нона Мяленьцевы, прафесійныя артысты з Менска. Ансамбль дзеіў у лучнасці з Злучаным беларуска-амерыканскім дапамаговым камітэтам і Беларуска-амерыканскім аб'яднаннем[209]. Спыніў існаванне.

Беларускія хоры ў Кліўлендзе. Першы беларускі хор — Кліўлендскі хор моладзі — быў заснаваны ў 1951 годзе. Кіраўніком хору быў Юрка Мазура, таленавіты малады беларускі музыкант і кампазітар з Дэтройта, які прыязджаў у Кліўленд на рэпетыцыі і выступы. Пазней хорам кіравалі Мікола Куліковіч, Кастусь Кіслы (у 1950-я гады пры ягоным кіраўніцтве хор моладзі ператварыўся ў ***жаночы ансамбль «Васількі»***),

[208] Папка Ю. Рымко ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[209] Папка Мяленьцевых ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Хор пад кіраўніцтвам Юркі Мазуры. 1951 г.

Уладзімір Літвінка, Кастусь Калоша, Ірэна Каляда-Смірноф, Вольга Лукашэвіч[210]. Спыніў існаванне.

Жаночы хор «Каліна» быў заснаваны ў Саўт-Рыверы ў 1963 годзе як незалежная арганізацыя. Заснавальнікам і кіраўніком быў Ксаверы Барысавец. Больш за іншыя беларускія хоры і ансамблі «Каліна» спрычынілася да папулярызацыі беларускае песні на Усходнім узбярэжжы краіны — ад Бостана да Вашынгтона[211]. Сёння не існуе.

Беларускі ансамбль у Чыкага. Лірычна-народны ансамбль быў заснаваны ў Чыкага ў 1956 годзе. Ягоным першым кіраўніком быў прафесар Мікола Куліковіч. Пасля ягонае смерці ў 1969 годзе кіраўніцтва пераняла Вера Рамук[212]. Ансамбль не існуе.

Меншыя беларускія хоры існавалі ў Дэтройце, Рокфардзе (штат Ілінойс) і Лос-Анджэлесе. Аднак яны не былі сталымі арганізацыямі і выступалі толькі прынагодна. Усе згаданыя хоры распаліся ў 1970–1980-я гады.

Беларускія спеўныя ансамблі часам узнікаюць і сёння там, дзе ёсць патрэба прадставіць беларускую музыку і спевы на розных святах і фестывалях, але большага беларускага хору ў ЗША на пачатак XXI стагоддзя не існуе. Рэпрэзентацыя беларускай песні і музыкі ў ЗША належыць сёння новым стваральнікам.

210 Папка «Кліўлэнд» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

211 Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 195, 200; Перапіска аўтара з Ксаверыем Барысаўцом.

212 Беларус. Нью-Ёрк. 1966. № 114; 1969. № 145; Папка М. Куліковіча ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Ліст Веры Рамук да Вітаўта Кіпеля, чэрвень 1990.

Ансамбль Дзямешчыкаў. З Гарадзеншчыны ў 1994 годзе ў ЗША прыехала ў Нью-Ёрк маладая сям'я Валянціна і Таццяны Дзямешчыкаў. Абое яны не толькі з добрымі галасамі, але і з музычнай асветай ды харавой практыкай. Нью-ёркскія беларусы сустрэлі іх вельмі сардэчна, бо ў царкоўным жыцці такія людзі, як кажуць, на вагу золата. Спадарства Дзямешчыкі хутка азнаёміліся з вымогамі царкоўнага богаслужэння і сталіся вартаснымі ўдзельнікамі багаслужбаў, а з часам і арганізатарамі свецкага культурнага жыцця. Шмат дапамагалі ім на пачатковым этапе св. пам. Барыс Данілюк пры бруклінскім саборы Св. Кірылы Тураўскага (БАПЦ), а пасля св. пам. Васіль Шчэцька пры царкве Св. Кірылы Тураўскага (Кантанцінопальскага патрыярхату) у Рычманд-Гіл, раён Квінс, Нью-Ёрк.

У 2002 годзе сп-ва Дзямешчыкі перабраліся ў Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі, куды іх запрасілі на кіраванне хорам царквы Св. Еўфрасінні Полацкай. Тут іхныя дзеці Вольга і Сяргей далучыліся да царкоўнага і свецка-культурнага жыцця. Дзякуючы сям'і Дзямешчыкаў беларускі асяродак атрымаў на шмат гадоў свежы прыліў энергіі. Уся сям'я выконвае вялікую ролю ў арганізацыі і правядзенні калядных святкаванняў для дзяцей ды музычна-танцавальных фестываляў, якімі славіцца беларускі рэлігійна-грамадскі цэнтр у Саўт-Рыверы. У гэтым сэнсе іхныя таленты і дзейнасць выдатна спрыяюць даўгалеццю цэнтра. Паступова быў арганізаваны «Ансамбль Дзямешчыкаў», дзе галоўную скрыпку граюць Валянцін і Таццяна, а рэшта музыкаў і спевакоў падбіраецца. На рахунку ансамбля дзясяткі выступаў у Нью-Джэрсі, Нью-Ёрку, Пенсільваніі.

Ансамбль сям'і Казакоў. Беларускі фальклорны ансамбль «Жывіца» з салістамі Алесем і Валянцінай быў вядомы ў БССР ад 1980-х гадоў. У тыя часы ён годна прадстаўляў беларускі музычны фальклор на ўнутрысавецкім і міжнародным узроўнях. Валянціна і Алесь (у шлюбе Казакі) былі салістамі на рэспубліканскім радыё і тэлебачанні, спявалі ў хоры Цітовіча. Беларусы ЗША пазнаёміліся з Валянцінай і Алесем Казакамі на 19-й Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі. Наогул жа эміграцыйны перыяд быў для спевакоў хоць і няпросты ў побытавапобытава-жыццёвым плане, але ў рэпрэзентацыі беларускай песні, фальклору вельмі плённы. Да Валянціны і Алеся далучылася дачка Вольга, якая

Абвестка са згадкай выступу трыа Казакоў на фальклорным фестывалі. 1997 г.

закончыла знакаміты ўніверсітэт Джорджа Вашынгтана ў сталіцы ЗША. Трыа Казакоў годна прадстаўляла беларускую музычную культуру ў Вашынгтоне, Нью-Ёрку, Дэтройце, Пітсбургу ды шмат якіх іншых гарадах і штатах. Сёння Вольга Казак робіць сольную музычную кар'еру.

Аркестры

Аркестры былі заснаваныя і дзеяць надалей у некалькіх беларускіх асяродках. Напачатку яны мелі вузкаэтнічны характар і выступалі выключна на этнічных урачыстасцях, аднак апошнім часам некаторымі з іх кіруюць выпускнікі Джуліярдаўскае музычнае школы (Джымі Бычкоўскі), і яны ўяўляюць з сябе не толькі прафесійныя калектывы музыкантаў, але і добра зладжаныя арганізацыі. Праўда, дзейных

Абвестка пра канцэрт аркестра «Палессе». 1964 г.

беларускіх аркестраў у ЗША на пачатку XXI стагоддзя засталося ўсяго некалькі: Джымі Бычкоўскага і Магаліфа.

Этнічны характар аркестраў выяўляўся і ў іхных назовах — «Палессе» (Кліўленд), «Бярозка» (Саўт-Рывер), аркестры Жыдовіча, Рудзінскага і Жыдаловіча (рэгіён Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі). Аднак некаторыя аркестры мелі больш фантазійныя назвы — «Нова» (заснаваны Алексам Мартыновічам у сярэдзіне 1970-х гадоў), «Віхор» (заснаваны Валерам Новакам у 1979 годзе)[213].

Аркестр Магаліфа. Аркестр Аўгена Магаліфа, як і сам яго кіраўнік, шырока вядомыя як у Беларусі, гэтак і ў ЗША ды іншых краінах.

[213] Папка «Аркестры» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Аркестр Аўгена Магаліфа. Здымак з сайта *svaboda.org*

Кампазітар ад 1990 года жыве ў ЗША. Ад пачатку 1990-х стаў сябрам БІНіМа, а ягоны аркестр браў удзел у беларускіх урачыстасцях, шматлікіх амерыканскіх конкурсах, а таксама ў міжнародным фестывалі «Славянскі базар» у Віцебску і летась выступаў у Днепрапятроўску. Аўген Магаліф з'яўляецца сябрам Амерыканскага таварыства кампазітараў, аўтараў і выдаўцоў, выкладае курс музыкі ў дзяржаўнай школе ў Трэнтане, штат Нью-Джэрсі.

Музычныя студыі

Рэгулярныя камерцыйныя навучальныя музычныя студыі, кіраваныя беларускімі музычнымі дзеячамі, дзеілі ў розных гарадах: студыі прафесара Міколы Куліковіча і Эльзы Зубковіч, інструментальная студыя кампазітара Алекса Каптуровіча, вакальная студыя Пётры Конюха — у Нью-Ёрку; студыя гуказапісу Алекса Мартыновіча — у Іст-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі; музычна-вакальныя класы прафесара Міколы Куліковіча і Надзеі Градэ — у Чыкага; інструментальна-музычная студыя Кастуся Кіслага — у Кліўлендзе; музычна-вакальная студыя — у Кліўлендзе, кіраваная прафесарам Міколам Куліковічам, ды іншыя[214].

[214] Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 88; 1967. № 122; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1960. 22 июля; 1964. 11 июня; 1976. 1, 12 февр.

У шмат якіх мясцовасцях новыя эмігранты — музыкі, музыказнаўцы — даюць прыватныя лекцыі: у Нью-Ёрку — К. Гаўрыльчык, у Пасейку — В. Лявіцкі. Але большых беларусіх музычных студый у ЗША сёння няма.

Тэатральныя групы

Беларуская тэатральная студыя была заснаваная Вячаславам Селяхам-Качанскім пасля ягонага прыезду ў Саўт-Рывер з Заходняе Нямеччыны на пачатку 1950-х гадоў. Яна ўяўляла з сябе вялікую групу маладых людзей, якія хацелі навучыцца асновам тэатральнага і выканаўчага мастацтва. Найбольшая актыўнасць студыі прыпадае на 1950-я гады. Пазней кіраўніцтва пераняла Ірэна Цупрык.

Паўпрафесійныя тэатральныя групы дзеілі таксама ў Чыкага, Кліўлендзе і Нью-Ёрку. Звычайна яны ўваходзілі ў склад арганізацый моладзі, але мелі пэўную самастойнасць. Асобна варта згадаць пра тэатральную групу ў Дэтройце, кіраваную Міколам Прускім. Яе выступы прыцягнулі ўвагу англамоўнага друку, і група была запрошаная выступіць у розных гарадах Злучаных Штатаў і Канады.

Іншыя, меншыя тэатральныя групы, кіраваныя Пётрам Нядзведзкім, Ірэнай Цупрык-Жылінскай, Вілай Ляўчук і Гіпалітам Паланевічам, дзеілі ў 1960–1970-я гады ў рэгіёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі[215].

Гаворачы пра беларускі тэатр у ЗША, трэба зазначыць, што тэма гэтая была распрацаваная ў англамоўнай публікацыі Вітаўта і Зоры Кіпеляў «Беларуска-амерыканскі тэатр», што з'яўляецца раздзелам у кнізе вядомай амерыканскай аўтаркі-крытыка тэатральнае музычнае культуры ЗША сп-ні Максін Сэлер (*Maxine Seller*). У беларускай частцы кнігі аўтары паказваюць, што беларускія тэатральна-эстрадныя выступы ў ЗША пачаліся ад 1920-х гадоў. У працы дэталёва разгледжана беларуская тэатральная дзейнасць у ЗША да сярэдзіны 1970-х гадоў і пададзеная досыць вычарпальная бібліяграфія[216].

Сёння беларускіх тэатральных калектываў у ЗША няма, але розныя п'есы ставяцца на школьных ранішніках, выпускных.

На заканчэнне аповеду пра рэпрэзентацыю Беларусі праз музычна-мастацкую дзейнасць, максімальны высілак якой зрабілі амерыканскія беларусы падчас адзначэння 200-годдзя ЗША), падзелімся тут разважаннямі, якія часткова былі выказаныя ва ўспамінах:

[215] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1952. № 11, 12; Гутаркі аўтара з Ірэнай Цупрык і Пятром Нядзведзкім, 1977.

[216] Seller, M. Ethnic theatre in the United States. Westport (Conn.), 1983. — 606 p.

«Васілёк» на Беларускім фестывалі. 1976 г.

Тры Беларускія фестывалі зрабілі беларусам Амерыкі вялікую рэкламу. Рэпартажы аб беларускае прысутнасці друкаваліся ў дзясятках газетаў і часопісаў. Картатэка адрасоў Цэнтра мастацтваў налічала па-над 25 тысячаў, па гэтых адрасах высылаліся рэкламы фестывалю. Відавочна, дапамагала і газета «Беларус». У газеце я выдрукаваў колькі разважанняў аб фестывалі. Нас як беларусаў віталі кангрэсмены, сенатары, прэзідэнты Форд, Картэр, шмат палітычных дзеячаў і выдатных амерыканцаў. Дзень фестывалю абвяшчаўся Днём беларускае культуры штата — значная падзея. Рэклама фестывалю выйшла за межы ЗША, нас віталі Ларыса Геніюш, беларусы Польшчы, Аўстраліі, Нямеччыны. Бясспрэчна, фестывалі ў Нью-Джэрсі вельмі спрыялі прапагандзе беларускасці, беларусам у ЗША і беларускай незалежніцкай ідэі.

[...] Мы як грамада фестывалі маглі і можам прадаўжаць. Патрэбныя арганізатары. Шмат з тых, хто арганізоўваў фестывалі, стаміўшыся пасля трох, аддаліся іншай працы. Я асабіста поўнасцю заняўся апрацоўкай кнігі «Беларусы ў ЗША». У акадэмічную дзейнасць пайшлі і доктар Янка Запруднік — выдаў некалькі кніг з гісторыі Беларусі, і Зора — пераклала на англійскую мову «Беларускага Трышчана», іншыя стварылі нешта новае. Данчык, які дэбютаваў у фестывалях, выдаў некалькі кружэлак, як і ансамбль «Нова». Ірына Рагалевіч разам з Надзяй Запруднік і Валяй Рагалевіч стварылі мноства новых сувеніраў. Такім чынам актывісты першых фестываляў аддаліся працы на іншых дзялянках. Фестывалі былі адкладзеныя на пазней, і гэтае «пазней» цягнецца дагэтуль. Аднак я ўпэўнены, калі знойдуцца актывісты — фестывалі адновяцца.

Фестывалі — выдатная падзея для рэкламы і інфармавання пра Беларусь, напамін пра беларускую спадчыну ў ЗША, стымул да супрацоўніцтва розных беларускіх групаў, адзін з моцных паказнікаў, што Беларусь у ЗША — жыве![217].

[217] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 388–389.

Спартовыя арганізацыі

Само сабой зразумела, спорт адыгрываў важную ролю ў гуртаванні маладых беларускіх імігрантаў і прадстаўленні беларускіх талентаў у спартовым жыцці Амерыкі. У дадатак да розных спартовых камандаў беларускія імігранты заснавалі некалькі арганізацый дзеля падтрымкі спартовае дзейнасці.

Беларускае спартовае аб'яднанне ў Саўт-Рыверы было заснаванае 30 сакавіка 1952 года з мэтаю падтрымкі спартовае дзейнасці беларускае моладзі. Аб'яднанне дзейнічала да сярэдзіны 1970-х гадоў[218].

Беларускі спартовы клуб у Нью-Ёрку быў арганізаваны Іванам Мухам на пачатку 1950-х гадоў. Апрача гэтага, Іван Муха заснаваў у 1972 годзе ў Глен-Спэй, штат Нью-Ёрк, арганізацыю ***«Прыхільнікі беларускіх спартоўцаў»***[219].

Адзіная беларуская валейбольная каманда дзейнічае з перапынкамі — ***каманда «Нёман»*** у Саўт-Рыверы.

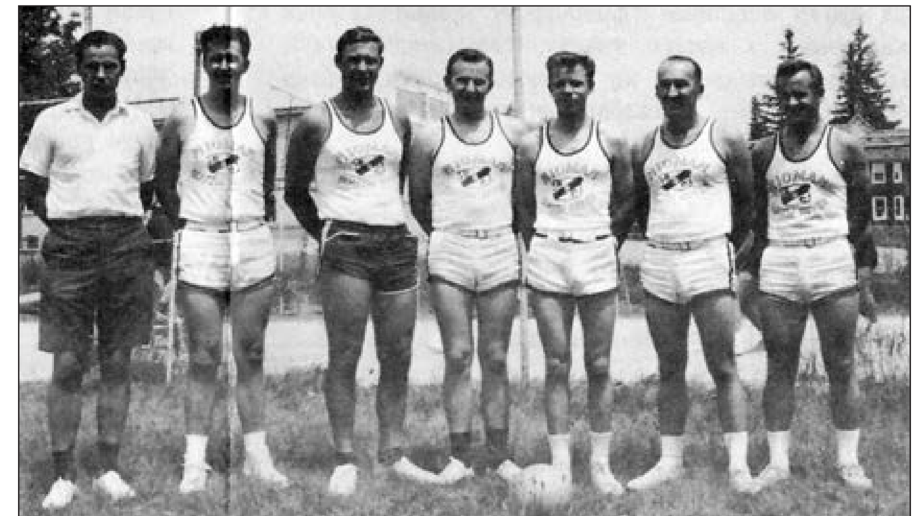

Валейбольная дружына «Нёман»

Вышэй ужо згадвалася прозвішча зоркі амерыканскага футбола 1940-х гадоў, народжанага ў Саўт-Рыверы, Алекса Вайцяховіча.

[218] Архіў Міхася Сенькі, Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі.

[219] Гутарка аўтара з Іванам Мухам, 1978.

У 1980—1990-я гады Амерыка і ўвесь свет захапляліся кумірам хакея Уэйнам Грэцкі. Абодва спартовыя тузы беларускага паходжання. Удзел у спорце амерыканцаў з беларускімі каранямі яшчэ чакае даследчыкаў.

Небеларускія арганізацыі з значным удзелам этнічных беларусаў

Як згадвалася раней, тысячы і тысячы беларускіх імігрантаў далучыліся да небеларускіх арганізацый — левых, правых, рэлігійных, «славянскіх» або проста «рускіх» ці польскіх. Гэтая ненармальная з'ява мела розныя прычыны, галоўнаю з якіх была адсутнасць нацыянальнае свядомасці, неадчуванне сябе беларусамі, асобнаю нацыяй. Такія характарыстыкі былі найперш уласцівыя старым імігрантам, але зрусіфікаваных дарэшты беларусаў можна сустрэць і сярод тых, хто прыехаў у Амерыку па Другой сусветнай вайне. Хоць беларускасць такіх арганізацый зусім не відавочная, а часта іхная дзейнасць бывае скіраваная супраць беларускіх ідэалаў, тым не меней шмат якія з іх у другой палове XX стагоддзя былі вымушаныя ў нейкай ступені выявіць беларускі характар.

Сюды можна залічыць такія арганізацыі, як *РООВА*, Таварыства Чарнышэўскага ды іншыя групы, сабраныя вакол *АРОВ*-Парку ў Нью-Ёрку, шматлікія левыя і правыя «рускія» і «прагрэсіўныя» арганізацыі ў Чыкага, Дэтройце, Геры (штат Індыяна), Пітсбургу, Філадэльфіі (штат Пенсільванія), Балтымары (штат Мэрыленд), Бостане (штат Масачусэтс) ды ў шмат якіх гарадках штатаў Нью-Джэрсі, Канектыкут, Дэлавэр ды інш., а таксама праваслаўныя брацтвы пры цэрквах Рускага зарубежнага сінода і Амерыканскае праваслаўнае царквы.

Перад наступнымі пакаленнямі даследчыкаў усходнеславянскае іміграцыі стаіць задача выявіць сапраўдную нацыянальнасць сяброў гэтых арганізацый, не падманваючыся зманнымі назовамі «рускі» або «славянскі».

Беларускія федэралісты. Такія палітычныя групы — з'ява не новая ў беларускім палітычным руху. Арганізацыі федэралісцкіх перакананняў былі вельмі шматлікія і актыўныя ў 1917—1920 гадах. Да федэралізму выразна схіляліся некаторыя групы беларускіх студэнтаў у Празе ў 1920-я гады. Шмат беларускіх федэралісцкіх арганізацый было заснавана ў Заходняй Нямеччыне ў лагерах Ды-Пі пасля Другое сусветнае вайны. З'явіліся такія групы і на Амерыканскім кантыненце. Цяпер яны ўжо не існуюць, але былі вельмі актыўныя гадоў 40—50 таму.

Групы федэралістаў пачалі фармавацца ў Амерыцы на пачатку 1950-х гадоў. Адна такая група была закладзеная ў Нью-Ёрку 26 верасня 1953 года. Называлася яна *Объединение белоруссов-федералистов,* на чале яе стаяў Іван Баранцэвіч. У Нью-Ёрку і Нью-Джэрсі існаваў таксама *Белорусский демократический комитет,* дзейнасць якога была выключна скіраваная супраць беларускіх нацыянальных арганізацый. Сфармаваўся камітэт яшчэ ў Нямеччыне ў 1947 годзе, адкуль быў перавезены ў ЗША, каб змагацца супраць беларусаў[220].

Была ў Нью-Ёрку сфармаваная і іншая арганізацыя — ***Беларускі нацыянальна-вызвольны камітэт***. Гэта была невялічкая групка, якая складалася з пары дзясяткаў сяброў, чыёй мэтаю было падтрымоўваць палітычную ідэю непадзельнае Расійскае дзяржавы з пэўнаю культурнаю аўтаноміяй для беларусаў. Аднак галоўная ідэя палягала не ў тым, каб развіваць беларускую нацыянальную свядомасць, а ў тым, каб спрыяць знікненню беларусаў як асобнага этнасу і асіміляцыі іх у агульным расійскім катле. У кіраўніцтва гэтае групы ўваходзілі Антон Барысаглебскі, І. Макараў, І. Сірацінскі і колькі іншых. Кім былі тыя, што далучаліся да гэтага камітэта, не зусім ясна. Гэтыя людзі, якіх беларусы называлі *«тожэ белоруссы»*, вялі сваё грамадскае і культурнае жыццё сярод рускіх і зрусіфікаваных украінцаў. Гаварылі яны звычайна па-руску, старанна хаваючы свой беларускі акцэнт. Аднак, як выглядае, часам яны прыгадвалі сваё паходжанне, бо пару разоў на год з'яўляліся, каб запратэставаць супраць нейкіх беларускіх акцый або каб выступіць на «Балі народаў Расіі» ў беларускіх народных строях. Часам, але вельмі нячаста яны маглі на такім балі станьчыць беларускі танец. Але як толькі ў канцы баля куртына апускалася, яны зноў пераапраналіся ў рускіх і не падтрымвалі ніякіх сталых кантактаў з беларускімі арганізацыямі, цэрквамі або паасобнымі людзьмі. Яны не вялі ніякае самастойнае палітычнае дзейнасці, за выключэннем пратэстаў супраць любое выявы беларускае палітычнае думкі, адрознае ад рускай. Людзі гэтыя — дзівосная, трагічная і цяпер ужо цалкам вымерлая з'ява і, трэба спадзявацца, загорнутая старонка ў беларуска-амерыканскай этнічнай гісторыі[221]. Прарасійскія арганізацыі 1950—1960-х гадоў ужо не існуюць.

---

[220] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1963. 12, 30 марта.

[221] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1952. 4 апр.; 1953. 2, 15, 21, 26 июля, 10 окт., 1 нояб.; 1954. 12 дек.; 1955. 25 янв., 30 марта; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1953. № 162—163.

Удзел беларусаў у шматнацыянальных і міжнародных арганізацыях

Беларускія імігранты паваеннае хвалі ад самага пачатку зразумелі, што ўдзел у міжнародных арганізацыях гэтаксама важны для беларускае справы, як і заснаванне сваіх нацыянальных арганізацый. Таму, дзе б ні ўзнікалі шматнацыянальныя групы лакальнага або агульнаамерыканскага абсягу, беларусы да іх далучаліся. Адною з першых такіх арганізацый была ***Нацыянальная канфедэрацыя амерыканскіх этнічных групаў*** з сядзібаю ў Вашынгтоне, якая падтрымоўвала развіццё этнічнае свядомасці, а таксама заахвочвала «этнікаў» актыўна ўдзельнічаць у амерыканскім палітычным жыцці. У розны час афіцыйныя пасады, улучна з пастом віцэ-прэзідэнта, у канфедэрацыі займалі Вітаўт Кіпель, Кастусь Мерляк і Васіль Мельяновіч[222]. Арганізацыя была дзейная да канца 1990-х гадоў.

Другою ўсеамерыканскаю арганізацыяй, у якой ад самага пачатку бралі чынны ўдзел беларусы, былі ***«Паняволеныя народы»***. Гэтая структура, дзе беларусы прысутныя ва ўсіх аддзелах, штогод ладзіла адзначэнне Тыдня паняволеных народаў[223]. Арганізацыя стала менш актыўная пасля распаду СССР, але ў некаторых гарадах, як і афіцыйна амерыканскім Кангрэсам, Тыдзень паняволеных народаў прызнаецца і адзначаецца. Актыўны ўдзел тут бяруць БАЗА і Беларуска-амерыканскае згуртаванне «Пагоня».

Падобная палітычная арганізацыя сусветнага абсягу, у якой удзельнічалі беларусы, — ***Антыбальшавіцкі блок народаў (АБН)***. Беларусы мелі аддзел АБН у Нью-Ёрку[224]. Са смерцю Міхася Сенькі ў 2016 годзе ўдзел беларусаў спыніўся.

Як ужо было зазначана раней, беларусы ўваходзяць у склад шматэтнічных кааліцыяй накшталт ***Нацыянальнае рады рэспубліканскіх этнічных групаў*** або аналагічнае арганізацыі ў структуры Дэмакратычнае партыі[225].

[222] NCAEG News. Washington (DC). 1959. June 6. № 3; Папка «Нацыянальная Канфэдэрацыя Амэрыканскіх Этнічных Групаў» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[223] Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[224] Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[225] Архівы Васіля Мельяновіча.

Беларусы на дэманстрацыі ў часе Тыдня паняволеных народаў. Нью-Ёрк, 1960-я гг.

Навуковаю міжэтнічнаю арганізацыяю з удзелам беларусаў была ***Асацыяцыя вывучэння нацыянальнасцяў СССР і Усходняе Еўропы***, сядзіба якое знаходзілася спачатку ў штаце Ілінойс, пасля ў Нью-Ёрку. Галоўным ініцыятарам стварэння арганізацыі быў прафесар Сцяпан Горак, украінец, які напісаў некалькі салідных артыкулаў на беларускую тэму. З ягоным непасрэдным удзелам была апублікаваная бібліяграфія нацыянальнасцяў СССР, улучна з беларускай, якая была вельмі папулярная ў каледжах ЗША[226]. Асацыяцыя выдавала бюлетэнь «*Nationalities Papers*», дзе друкаваліся матэрыялы і на беларускія тэмы[227]. Дзейная да сёння. З беларускімі дакладамі выступаюць сп-ні Паўліна Сурвілла, Таццяна Кулакевіч, Зіна Гімпелевіч, праф. Дэвід Марплз, праф. Томас Бэрд.

Праваслаўныя парафіі і цэрквы навязалі кантакты з іерархамі іншых нацыянальных цэркваў, Сусветным патрыярхатам, удзельнічаюць у лакальных святкаваннях праваслаўнае еднасці, а таксама ў экуменічных хрысціянскіх урачыстасцях[228].

[226] Kipel, V. Bibliography on Byelorussia // Guide to the Study of the Soviet Nationalities, Non-Russian Peoples of the USSR / Ed. by S.M. Horak. Littletone (Colorado): Libraries Unlimited, 1982. P. 49–64.

[227] Папка С. Горака ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[228] Беларус. Нью-Ёрк. 1979. № 261, 265; 1984. № 320; 1989. № 362; 1990. № 372.

Шмат якія штаты і большыя гарады маюць свае этнічныя рады, дзе актыўна працуюць беларусы, часам займаючы ў іх адказныя пасады. Так, Этнічную дарадчую раду пры губернатары штата Нью-Джэрсі ў 1978–1982 гадах узначальваў Вітаўт Кіпель, пасля ад беларусаў у Радзе была Ірэна Дутко, пазней — Лявон Шурак.

Пра *Этнічную раду ў Нью-Джэрсі* варта зрабіць невялікі каментар. Гэтую Этнічную раду заснаваў у 1978 годзе губернатар Брэндан Бэрн. Рада складалася з 28 асобаў, прадстаўнікоў розных нацыянальных арганізацый штата. Паклікалася на два гады, старшыню прызначаў губернатар. Асноўная функцыя рады — кансультаваць губернатара ў дачыненнях з нацыянальнасцямі штата і дапамагаць аддзелу адукацыі ў наладжванні школьных і пазашкольных адукацыйных праграмаў у вывучэнні этнічнай спадчыны штата.

Губернатар Брэндан Бэрн (сядзіць у цэнтры) падпісвае пракламацыю аб абвяшчэнні 25 сакавіка Днём беларускай спадчыны ў штаце Нью-Джэрсі. Сядзяць побач з губернатарам Галіна Русак і Пётра Кажура. Трэнтан, 1975 г.

Стварэнне Рады не было вялікім сюрпрызам, аб магчымасці гэтага гаварылася і раней, але бомбай сталася тое, што старшынёй Рады быў прызначаны Вітаўт Кіпель — прадстаўнік ад беларусаў штата. Ясна, найбольш спадзяваліся на старшынёўства ў Радзе прадстаўнікі большых нацыянальных групаў, асабліва палякі і іспанамоўныя групы, сярод якіх найбольш палітычна актыўныя былі кубінцы. Але старшынёй зрабілі беларуса.

Відавочна, пачынаць працу было не лёгка — адчуваўся супраціў. Але я ведаў шмат людзей у штаце, меў добрыя дачыненні з адміністрацыяй, дык праца зрушылася. [...]

Пры падтрымцы Рады ў школьныя праграмы штата ўвайшла як дадатковае чытанне кніга «Этнічны досвед штата Нью-Джэрсі» (NJ Ethnic Experience, 1979), дзе згадваецца шмат нацыянальнасцяў, улучна з беларусамі, як прадстаўнікоў розных культураў, якія прычыніліся да будавання штата. Дарэчы, на вокладцы і супервокладцы гэтае кнігі была карціна Пётры Мірановіча «Беларускія эмігранты»[229].

Пра дзейнасць Этнічнай рады ў Нью-Джэрсі ў 1978–1982 гадах больш можна прачытаць у кнізе «Жыць і дзеіць», а тут варта толькі звярнуць увагу, што ў працы шмат дапамагалі сябры беларускіх арганізацый БККА і БАЗА: Жорж Навумчык, Васіль Русак і Антон Шукелойць. Яны ўдзельнічалі ў ладжанні канферэнцый, фестываляў, зборак, і дзякуючы ім шмат удалося зрабіць.

Этнічную дарадчую раду ў штаце Мэрыленд узначальваў Васіль Мельяновіч, беларусы займалі ў свой час пасады дараднікаў у штатах Нью-Ёрк, Каліфорнія, Агаё[230]. Праз Этнічную дарадчую раду былі прачытаныя сотні дакладаў пра Беларусь, найперш школам, але і іншым установам, а таксама беларуская тэма была ўведзеная ў праграмы «вуснай гісторыі» ды ў розныя кнігі і даведнікі.

У Кліўлендзе быў запачаткаваны ***Рух нацыянальнасцяў*** — шматэтнічная палітыка-культурная арганізацыя, якая ахапляе дзейнасцю штат Агаё. Беларусы ад самага пачатку актыўна ўдзельнічаюць у працы руху. Колькі адказных пасадаў у арганізацыі займаў Янка Раковіч[231].

У Нью-Ёрку дзеіць ***Славянская рада***, шматнацыянальная арганізацыя, заснаваная ў 1980 годзе. Рада папулярызуе славянскія культуры праз канцэрты, лекцыі, фестывалі. Раз на год ладзіць у Нью-Ёрку Славянскі тыдзень з вялікім канцэртам, які звычайна адбываецца ў Цэнтры Лінкальна. У выканаўчы камітэт рады ўваходзілі Раіса Станкевіч, Антон Шукелойць, Вітаўт Тумаш-малодшы, Віктар Тур[232].

[229] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 372–375.

[230] Беларус. Нью-Ёрк. 1979. № 261, 265; 1981. № 290–291; 1982 № 297; 1985. № 327; 1989. № 364.

[231] Архівы БАЗА, Кліўленд.

[232] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Цяпер беларусаў у міжнародных і славянскіх асацыяцыях Нью-Ёрку прадстаўляе старшыня БАЗА сп-ня Ганна Сурмач.

Беларусы ўдзельнічаюць у шматнацыянальных культурных арганізацыях таксама ў штатах Пенсільванія, Каліфорнія, Мічыган і Ілінойс[233]. Па стане на 2014 год да міжнацыянальных арганізацый штатнага маштабу беларусы належаць у Нью-Джэрсі, Нью-Ёрку, Пенсільваніі, Агаё.

Як было паказана ў гэтым раздзеле, беларуска-амерыканскія арганізацыі ўзнікаюць і распадаюцца, перажываюць свае першапачатковыя мэты, перагрупоўваюцца і перафармоўваюцца, квітнеюць і занепадаюць. Адныя з іх жывуць каротка, іншыя даўжэй, некаторыя большыя — дзесяцігоддзямі. Часта яны церпяць разлад і расколы, што стрымлівае іх актыўнасць, але ў большасці выпадкаў яны выяўляюць трываласць і адданасць справе.

Відавочна, актыўнасць паваеннае беларускае іміграцыі была б значна больш плённая, і з гэтым пагадзіліся б усе беларускія актывісты, калі б дзейнасць гэтых арганізацый каардынавалася нейкім усёахопным цэнтральным органам. У 1950–1960-я гады неаднаразова рабіліся спробы дасягнуць такое цэнтралізацыі.

У 1953–1954 гадах група вядучых беларускіх дзеячаў у складзе Лявона Савёнка, Аўгена Каханоўскага, Юрыя Сабалеўскага, Аляксандра Русака і некаторых іншых выступіла з прапановаю стварыць *Беларускі нацыянальны камітэт Паўночнае Амерыкі*, які б каардынаваў дзейнасць беларускіх арганізацый. Група сустрэлася з кіраўнікамі шмат якіх беларускіх структураў, быў нават падрыхтаваны статут і вызначаныя далейшыя крокі. Аднак ідэя гэтая так і не ажыццявілася, бо распалася сама ініцыятыўная група.

Наступная спроба была зробленая падчас 6-га Кангрэса БАЗА 28–29 траўня 1955 года, на якім была прынятая наступная рэзалюцыя:

6-ты Кангрэс Беларуска-амерыканскага задзіночання даручае новаабранай Галоўнай Управе БАЗА безадкладна паклікаць адмысловую камісію для справы арганізацыі цэнтральнай рэпрэзентацыі беларускай эміграцыі ў ЗША, выступіць з ініцыятывай стварэння гэткай арганізацыі перад іншымі беларускімі арганізацыямі і ўстановамі ў ЗША ды, у меру магчымасці, давесці да стварэння гэткай арганізацыі да часу наступнага 7-га Кангрэса Беларуска-амерыканскага задзіночання.

[233] Папка «Міжнацыянальныя арганізацыі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Такая камісія была створаная ў складзе Міхася Тулейкі, Кастуся Мерляка і д-ра Вітаўта Тумаша ад Беларуска-амерыканскага задзіночання і д-ра Міколы Шчорса і Віктара Чабатарэвіча ад Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі. Гэтая камісія склала праект статута гэткае цэнтральнае арганізацыі, якая мелася называцца *Беларуская кангрэсавая рада Амерыкі*. Але спроба зноў скончылася няўдачай. Кіраўніцтва БАЗА і БККА, як выглядае, не пагадзіліся ў нейкіх дробных тэхнічных пытаннях праекта.

У 1960–1970-я гады спробы яднання працягваліся на практычным узроўні, як, прыкладам, супольнае святкаванне Дня Незалежнасці Беларусі. Аднак пасля першага паспяховага святкавання ў 1963 годзе ў Нью-Ёрку супрацоўніцтва разладзілася.

Надзеі на стварэнне цэнтральнае каардынацыйнае арганізацыі зноў узнікалі, калі супольнымі намаганнямі быў набыты дом адпачынку «Белэр-Менск» або падчас святкавання 200-годдзя ЗША, але пасля колькіх удала праведзеных супольных мерапрыемстваў кантакт зноў абрываўся[234].

Аднак сама ідэя яднання не памерла, і будучыня пакажа, ці дасягнуць беларусы поспеху ў гэтым высакародным памкненні. Як сведчыць амерыканскае жыццё, тэндэнцыя ў арганізацыйных структурах ідзе больш у кірунку адасобленасці, дэзынтэграцыі. Найлепшы прыклад такому стану — адміністрацыйная незалежнасць штатаў. Да пэўнай меры гэткім жа парадкам ідзе эвалюцыя беларуска-амерыканскіх арганізацый: іх дзейнасць дэцэнтралізуецца, большымі агульнаамерыканскімі застаюцца толькі БАЗА і БІНіМ, меншыя арганізацыі — суполкі толькі штатныя, што вельмі спрыяе і іх з’яўленню, і іх знікненню. Абагульняючы, можна сказаць, што ідэя яднання, бадай, і жывая, але практычнае амерыканскае жыццё даводзіць, што арганізацыі любяць быць малымі і незалежнымі. Праўда, у дзейнасці нацыянальнасцяў у ЗША ёсць прыклады буйных федэрацый, як, прыкладам, *American Jewish Federation* або італьянская *UNICO*, але ў гэтых федэрацыях-гігантах складнікамі выступаюць малыя арганізацыі, якія карыстаюцца значнай незалежнасцю.

Якія б розныя ні былі паваенныя беларускія арганізацыі, мэты і рацыя існавання большасці з іх палягалі ў тым, каб жыць і працаваць дзеля беларускае справы, прапагандаваць ідэі беларускае незалежнае

[234] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

дэмакратычнае дзяржаўнасці, падтрымоўваць і заахвочваць усё большае зацікаўленне амерыканцаў Беларуссю, яе народам, гісторыяй, культураю і цяперашнім палітычным становішчам, а таксама падкрэсліваць уклад беларусаў у амерыканскую гісторыю.

Практычнае супрацоўніцтва сёння існуе паміж БАЗА, БІНіМам і міжнароднай арганізацыяй «*Freedom House*», дырэктар якой сп. Дэвід Крэмер неаднойчы выступаў на старонках буйных амерыканскіх газет, улучна з «*The New York Times*» з крытыкай сённяшніх беларускіх уладаў і падтрымкай нацыянальных і гістарычных памкненняў беларусаў. У «*Freedom House*» часам праводзяцца зборы фінансавай дапамогі на беларускія праграмы, датацый ад прыватных грамадзянаў, ахвяраванняў ад установаў, карпарацый.

Наладжанае трывалае супрацоўніцтва ў беларусаў ЗША і з арганізацыяй «Міжнародная амністыя» («*Amnesty International*»). Тут спецыялістам па Беларусі, які часта асвятляе ейныя праблемы, сітуацыю з палітвязнямі, з'яўляецца Вячаслаў Бортнік, сябра Галоўнай управы БАЗА, шматразовы кіраўнік аддзела ў Вашынгтоне[235].

Бясспрэчна, гэта вельмі высакародная і адказная місія, выканаць якую нялёгка, якая дае свой плён не адразу, а патрабуе шмат намаганняў, прынцыповасці і адданасці. І паваенная хваля іміграцыі можа з поўным правам ганарыцца сваімі дасягненнямі, а на пачатку XXI стагоддзя гэтыя заданні-функцыі паступова пераймаюць і шмат перанялі маладзейшыя амерыканцы беларускага паходжання і новыя эмігранты 1980–2000-х гадоў.

[235] Беларус. Нью-Ёрк. 2013. № 603.

РЭЛІГІЙНАЕ ЖЫЦЦЁ І РЭЛІГІЙНЫЯ АРГАНІЗАЦЫІ

Як і старыя беларускія імігранты, імігранты паваеннае хвалі і эмігранты канца XX — пачатку XXI стагоддзя ў пераважнай большасці былі праваслаўныя. Беларусы-каталікі складалі прыблізна каля адной пятай ад агульнае колькасці. Да канца 1940-х гадоў у Злучаных Штатах ніводная канфесія не мела беларускіх цэркваў.

Звычайна новапрыбылыя наведвалі найбліжэйшую праваслаўную — украінскую ці рускую — царкву або рымска-каталіцкі касцёл, аддаючы перавагу польскаму, часам літоўскаму перад чужэйшымі італьянскім або ірландскім.

Як паказала гісторыя, шмат хто з беларусаў жадаў бы мець сваю беларускую царкву або касцёл, шмат дзе было пастаноўлена ажыццявіць гэтую ідэю. На жаль, выканаць гэта было не гэтак проста. Каб уявіць сабе тое мноства цяжкасцяў, з якімі сутыкалася беларуская грамада ў гэтай справе, варта заглянуць у не такую даўнюю гісторыю і разгледзець праблемы вернікаў-беларусаў, а таксама азнаёміцца з архівамі ды карэспандэнцыяй айцоў-ксяндзоў у лонданскай Скарынаўцы.

Спадчына мінулага. Праваслаўныя беларусы

Беларусы, клірыкі і міране, пачалі працаваць у справе аднаўлення Беларускае аўтакефаліі ў часе расійскіх рэвалюцый 1917 года, завяршыўшы гэты працэс у 1920-я гады. На жаль, у тым самым часе Савецкая дзяржава цалкам знішчыла адміністрацыйную структуру Беларускае праваслаўнае царквы, пазбавіла волі ды паступова знішчыла большасць яе кіраўнікоў і актывістаў.

Беларускае праваслаўе ў Заходняй Беларусі да пэўнае ступені выяўляла сваю беларускасць у 1920-я гады, аднак пасля трапіла пад поўны кантроль Польскае аўтакефальнае праваслаўнае царквы, што спрыяла яе хуткай паланізацыі.

Такім чынам, да 1939 года, г. зн. да пачатку Другое сусветнае вайны, Беларускае праваслаўнае царквы як незалежнае структуры практычна не існавала.

Сур'ёзныя спробы адбудаваць Беларускую аўтакефальную праваслаўную царкву былі зробленыя ў часе вайны і нямецкае акупацыі Беларусі.

У жніўні 1942 года ў Менску быў скліканы Усебеларускі праваслаўны сабор. Кіраваны нацыянальна свядомым беларускім духавенствам на чале з архіепіскапам Магілёўскім і Мсціслаўскім Філафеем (Нарко), гэты сабор як найвышэйшы выразнік волі праваслаўнага духавенства і вернікаў прыняў пастанову аб кананічным абвяшчэнні аўтакефаліі Беларускае праваслаўнае царквы. Праект статута быў напісаны, прыняты і падпісаны прысутнымі епіскапамі. Быў складзены ліст да Сусветнага патрыярхату, дзе паведамлялася пра гэтую пастанову і выказвалася просьба да Маці-царквы абвясціць пра гэта ўсім памесным праваслаўным цэрквам. Застаецца няясным, ці быў адказ Патрыярхату[1] і ці ліст дайшоў.

Зрабіўшы трагічны і здрадніцкі паварот, епіскапы Беларускае аўтакефальнае праваслаўнае царквы на чале з мітрапалітам Панцеляймонам (Ражноўскім) нелегальна анулявалі пастановы сабору 1942 года і, выехаўшы па вайне ў Нямеччыну, далучыліся да Рускае зарубежнае праваслаўнае царквы, арганізацыі, вядомай з яе манархічных тэндэнцый і імперска-расійскіх шавіністычных поглядаў. Гэткі крок пастыраў Беларускае праваслаўнае царквы большасцю праваслаўных беларусаў быў успрыняты як здрада і выклікаў у іх разгубленасць, роспач ды адыход ад іерархаў.

Пераважная большасць беларускіх эмігрантаў у Заходняй Еўропе хацела аднавіць Беларускую аўтакефальную праваслаўную царкву і пацвердзіць тым самым пастановы царкоўных сабораў 1922, 1927 і 1942 гадоў. Гэтая вялікая група эмігрантаў называла сябе «аўтакефалістамі». Лідары гэтае групы навязалі лучнасць з епіскапамі Украінскае аўтакефальнае праваслаўнае царквы (УАПЦ), шукаючы іхнае дапамогі.

Пры ўдзеле і супрацоўніцтве міранаў, духавенства ды іерархіі УАПЦ 5 жніўня 1948 года ў Канстанцы, Заходняя Нямеччына, быў скліканы адмысловы сабор. На ім была заснаваная Часовая кансісторыя Беларускае аўтакефальнае праваслаўнае царквы (БАПЦ). Была прызнаная патрэба ў епіскапскім кіраўніцтве, і дзеля гэтага архіепіскап Сергій, адзін з іерархаў УАПЦ, перайшоў у Беларускую аўтакефальную праваслаўную царкву. Васіль Тамашчык, адукаваны міранін, адзін з прызнаных і добра вядомых беларускіх лідараў, які закончыў Украінскую багаслоўскую акадэмію ў Мюнхене з ступенню доктара багаслоўя, згадзіўся быць высвячаным і прыняць манаства. Ён быў узвышаны ў сан архімандрыта, а 18—19 снежня 1949 года высвячаны на епіскапа БАПЦ у Розенгайме, Заходняя Нямеччына[2].

[1] Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1955. № 6; 1967. № 16; Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983.

Такім чынам, з архіепіскапам Сергіем у якасці першаіерарха і епіскапам Васілём у якасці сакратара Кансісторыі іерархія БАПЦ была адноўленая, і гэтак споўнілася жаданне большасці беларускіх эмігрантаў.

Другая частка беларускіх эмігрантаў хацела і надалей падтрымоўваць кантакты з духавенствам, якое перайшло ў Рускую зарубежную праваслаўную царкву, спадзеючыся пераканаць іх у памылковасці іхнага кроку і вярнуць іх у Беларускую царкву. Але гэтага ніколі не адбылося, хоць перамовы і вяліся.

Беларусы-каталікі. Заходні абрад

Паводле звычайнага польскага пераканання, усе рыма-каталікі, што жывуць на ўсход ад Буга, — палякі. Гэтае цалкам неабгрунтаванае меркаванне абвяргаецца ўсімі даследаваннямі і фактамі. Паводле д-ра Юрыя Туронка, у Беларусі жыве не больш за паўмільёна палякаў, астатнія рыма-каталікі на ўсход ад Буга — этнічныя беларусы[3]. Шмат рыма-каталікоў было сярод тых, хто ішоў у авангардзе беларускага палітычнага адраджэння ў канцы XIX і на пачатку XX стагоддзя, сярод іх было нямала і рымска-каталіцкіх святароў. З іхнае ініцыятывы ў 1918 годзе ў Менску адчынілася Каталіцкая семінарыя, яны заснавалі шмат перыядычных выданняў, навуковых і культурных установаў[4].

Пасля Кастрычніцкага перавароту 1917 года ў Расіі і Рыжскага міру 1921 года сітуацыя пачала мяняцца. Ва Усходняй Беларусі, кантраляванай Саветамі, у 1926 годзе біскуп Магілёўскі магістр Баляслаў

[2] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1948. № 24; Мюнхэн. 1949. № 60; 1950. № 61; Беларускі Праваслаўны Каляндар на 1970 год. Кліўлэнд, 1969; Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1970. № 32; Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1960. № 1.

[3] Туронак, Ю. Каталіцызм у Беларусі — маштаб праблемы // Скарыніч. Вып. 1. Мінск, 1991. С. 230—237.

[4] Stankievič, A. Bielaruski Chryścijanski ruch. Vilnia, 1939. S. 272.

Слосканс быў арыштаваны. У выніку гэтага арышту арганізаваная беларуская каталіцкая дзейнасць на тэрыторыі БССР была спыненая, а кіраўніцтва і актыў зняволеныя.

У Заходняй Беларусі беларусы-каталікі працягвалі сваю дзейнасць з пэўным поспехам да канца 1920-х гадоў. На жаль, у 1930-я гады гэтая дзейнасць была амаль цалкам спыненая ў выніку таго, што польскія касцёльныя ўлады ў цесным супрацоўніцтве з урадам выслалі амаль усіх беларускіх ксяндзоў далёка за межы Беларусі — у Францыю, Нямеччыну, Італію, на Далёкі Усход і ў Злучаныя Штаты Амерыкі. Жменька святароў, якім было дазволена застацца ў Беларусі, прыкладам а. Адам Станкевіч, а. Вінцук Гадлеўскі ды некаторыя іншыя, мусілі цярпець няспынныя пераследы і адольваць безліч перашкодаў, што ўзнікалі перад імі, не даючы ім выконваць звычайныя душпастырскія абавязкі[5].

Падчас Другое сусветнае вайны беларускія каталіцкія парафіі былі арганізаваныя ў шматлікіх гарадах і мястэчках, улучна з сталіцаю — Менскам. Але гэта не значыць, што цяжкасцяў і перашкодаў сталася меней. Наадварот, святарам і свецкім актывістам штодня даводзілася супрацьстаяць ідэалагічнай апазіцыі і падкопам польскае каталіцкае іерархіі, антырэлігійных савецкіх цывільных уладаў і акупацыйнае нямецкае адміністрацыі. Нямецкія ўлады непрыхільна ставіліся да рэлігійных лідараў, і, прыкладам, у выпадку з а. В. Гадлеўскім падазрэння ў сувязях з беларускім нацыянальным падполлем і падтрыманні кантактаў з Ватыканам было дастаткова, каб арыштаваць яго і знішчыць у снежні 1942 года[6].

Беларусы-каталікі здолелі скарыстаць з мінімуму арганізацыйнае свабоды ў паваеннай Заходняй Еўропе. Аднак ім не ўдалося заснаваць ніводнае асобнае трывалае парафіі. Усе намаганні былі скіраваныя на тое, каб забяспечыць беларускіх вернікаў рэлігійнай, інфармацыйнай і інтэлектуальнай літаратурай, а таксама адукаваць вышэйшыя каталіцкія ўлады ў існаванні беларускае нацыі, адрознае ад палякаў і рускіх[7].

[5] Candle in the Wind: Religion in the Soviet Union. Washington (DC), 1989. P. 43–48; Гэрмановіч, Я. Кітай — Сібір — Масква. Мюнхэн, 1962; Божым Шляхам. Лёндан. 1967. № 101; 1972. № 133–134; 1973. № 136; 1980. № 151.

[6] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 130–131; Byelorussian Statehood... P. 320–321.

[7] Папка П. Татарыновіча ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Архіў беларускага лагера Ды-Пі ў Ватэнштэце.

Беларусы-каталікі. Усходні абрад

Хоць у міжваеннай Заходняй Беларусі сям-там існавалі ўніяцкія парафіі, Беларускі грэка-каталіцкі экзархат быў заснаваны толькі ў канцы 1930-х гадоў. А. Антон Неманцэвіч быў прызначаны экзархам у 1940 годзе. У 1942 годзе ён загінуў у нацысцкіх катоўнях[8].

Папа Ян XXIII аднавіў беларускую каталіцкую іерархію ўсходняга абраду, высвяціўшы на біскупа а. Часлава Сіповіча 4 жніўня 1960 года. Беларусы-ўніяты здолелі заснаваць у паваенным часе шэраг сваіх місій і парафій — у Госляры, Лондане, Мюнхене, Парыжы, Рыме і Чыкага[9].

Беларускія дзеячы каталіцкага веравызнання ў ЗША ці то ранняе стадыі эміграцыі, як, прыкладам, Янка Чарапук-Змагар, ці дзясяткі выбітных лідараў, як д-р Станіслаў Грынкевіч, Вацлаў Пануцэвіч, Мікола Кунцэвіч, Андрэй Попка, Апалонія Радкевіч і г. д., даўно не жывуць. Аднак арганізацыйна-нацыянальныя дзеянні беларусаў у лоне Каталіцкай царквы за межамі Беларусі не спыняюцца.

Трэба падкрэсліць, што ад часу стварэння Рэспублікі Беларусь грамадства беларускае — каталікі абедзвюх галінаў (лацціннікі і ўніяты), перамагаючы вялікія цяжкасці, ідуць па шляху стварэння менавіта Беларускай каталіцкай царквы. Беларусізацыя каталіцызму ў Беларусі беззваротная. У БІНіМе захоўваюцца копіі лістоў — сталага камунікавання з іерархамі ў Менску, арцыбіскупам Тадэвушам Кандрусевічам, а таксама з царкоўнымі ўладамі ў Ватыкане, каб быў прызначаны для беларускай каталіцкай дыяспары Апостальскі візітатар, што *«стала б штуршком для кансалідацыі, згуртавання і дзейнасці каталікоў-беларусаў за межамі Беларусі»*[10].

Беларусы-пратэстанты

У XX стагоддзі Беларусь зазнала надзвычайны ўздым місійнае дзейнасці — асабліва з боку баптыстаў. Пратэстанты першыя выдалі

[8] Божым Шляхам. Парыж. 1949. № 26–27.

[9] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1960. № 492, 513, 515–516, 520–521; Беларускія Навіны. Парыж. 1946. № 2; Picarda, G. The Byelorussian Church. Chicago, 1977; Christ the Redeemer Church. Tenth Anniversary, 1955–1965. Chicago, 1965; Roberson, R. The Eastern Christian Churches: A brief survey. Roma, 1988. P. 24, 37; Tolliver, R. Late Night Lattés and Midnight Musings: a dad looks at life. Freeport (Il), 2002. 175 p. (p. 117–118 — Ramuk`s Family, p. 161 — Church).

[10] Ліставанне КХП-БНФ з царкоўнымі ўладамі (ліпень 2015 г.) у Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

па-беларуску Новы Запавет і Псальмы, а таксама шэраг іншых важных тэкстаў. Апошнімі часамі назіраецца больш шырокая місійная дзейнасць пратэстантаў у беларускай мове, хоць да нядаўнае пары амаль уся баптысцкая праца сярод беларусаў вялася па-руску. На пачатку XXI стагоддзя беларускамоўныя пратэстанцкія абшчыны існуюць у штатах Арэгон, Вашынгтон, Пенсільванія.

Стараверы

Паслядоўнікі царкоўнага расколу, якія, эміграваўшы з Расіі, стагоддзямі жылі ў Беларусі, з цягам часу засвоілі беларускую культуру, мову, і шмат хто з іх быў актыўны ў беларускім жыцці. Нямала іх прыехала ў Злучаныя Штаты, дзе яны заснавалі свае грамады ў штатах Пенсільванія і Нью-Джэрсі. Яны не бралі актыўнага ўдзелу ў беларускім арганізацыйным жыцці, хоць некаторыя з іх належалі да беларускіх арганізацый. Сёння ёсць паасобныя прадстаўнікі старавераў, але не арганізацыі.

Беларускія іўдзеі і мусульмане

Абедзве рэлігійныя групы стагоддзямі жылі ў Беларусі. Найчасцей яны замыкаліся ў сваіх вузкіх рэлігійных і сацыяльных межах, але тысячы з іх былі двухмоўныя і добра суіснавалі з навакольным беларускім насельніцтвам. Некаторыя з іх пакінулі значны след у беларускай культуры, але ў масе сваёй гэтыя рэлігійна-нацыянальныя меншасці не інтэграваліся ў беларускую культуру.

* * *

Такім чынам, калі ў канцы 1940-х гадоў пачалася масавая хваля паваеннае беларускае іміграцыі ў Злучаныя Штаты, беларусы былі падзеленыя не толькі палітычна, але і рэлігійна. Гэтая шматпластовасць беларускага грамадства была перанесеная ў Амерыку, дзе яна заставалася адным з сталых чыннікаў грамадскага разладу. Аднак і грамадства, і кіраўніцтва, і святары, і лідары арганізацый у гэтай дзялянцы, як кажуць, трымаюць руку на пульсе, і рэлігійныя непаладкі-канфлікты ў беларускім асяроддзі ў ЗША амаль зліквідаваныя.

Пачаткі беларускага рэлігійнага жыцця ў Злучаных Штатах

Беларусы-праваслаўныя

Пачаткі беларускае праваслаўнае дзейнасці ў ЗША датуюцца 1949–1950 гадамі. Грамады, дзе ўзніклі беларускія брацтвы і рэлігійныя арганізацыі, сутыкнуліся з трыма рознымі пазіцыямі што да рэлігійнае дзейнасці.

Найбольш шматлікая і дынамічная група імігрантаў-праваслаўных пачала фармаваць парафіі аўтакефалічнае арыентацыі, звярачаючыся па дапамогу і падтрымку да прыхільных украінскіх і карпатарускіх праваслаўных цэркваў.

Другая група, што трымалася традыцыйнае кананічнае арыентацыі, шукала законных, у іхным разуменні, царкоўных уладаў, з якімі яны маглі б увайсці ў малітоўную згоду, не ставячы пры гэтым пад пагрозу сваю беларускасць. Гэтая група, на чале якое стаяў а. Мікалай Лапіцкі, пастанавіла звярнуцца да прадстаўніка Сусветнага патрыярхату ў Паўночнай Амерыцы — архіепіскапа Міхаіла з Грэцкае праваслаўнае архіепіскапіі.

У адрозненне ад сітуацыі ў Еўропе сярод імігрантаў у Злучаных Штатах не было імкнення далучыцца да беларускіх епіскапаў, якія пакінулі беларускі народ, пайшоўшы ў Рускую зарубежную праваслаўную царкву. Была, аднак, група людзей, якія не мелі выразнага ўяўлення пра тое, што трэба рабіць або што можна зрабіць на карысць беларускага праваслаўя. Будучы фаталістамі, яны занялі старую, як свет, пазіцыю *«як Бог дасць»* у дачыненні да ўзніклае рэлігійнае праблемы. Гэтая вельмі нешматлікая група заснавала пару цэркваў без сталае іерархіі. На няшчасце ўсяе беларускае грамады ў Амерыцы, гэтыя цэрквы амаль нічым не прычыніліся да беларускага арганізацыйнага жыцця ў Злучаных Штатах.

Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква

Пасля аднаўлення іерархіі БАПЦ у 1948 годзе архіепіскап Сергій пасяліўся ў Аўстраліі, а епіскап Васіль у 1951 годзе пераехаў у Злучаныя Штаты, дзе пад ягоным кіраўніцтвам пачалася арганізацыйная праца[11]. Рэзідэнцыяй епіскапа стаўся Нью-Ёрк. Да пачатку XXI стагоддзя найвышэйшымі іерархамі БАПЦ былі ўладыкі Мікалай і Ізяслаў.

[11] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Гутарка аўтара з Уладзімірам Русаком, 1982; Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 8.

Сёння кіруе БАПЦ уладыка Святаслаў, які жыве ў Таронта, але часта адведвае беларускія парафіі ў ЗША.

Парафія ў Нью-Ёрку

Беларускі парафіяльны камітэт у Нью-Ёрку быў заснаваны 26 жніўня 1950 года[12]. У верасні 1950 года ў нанятым для царквы памяшканні крамы на *461 Ashford Street* у Брукліне айцец Хведар Данілюк адправіў першую беларускую Божую службу. Неўзабаве была створаная парафіяльная рада ў складзе: праф. Мікола Дарашэвіч — старшыня, д-р Аляксандр Орса — скарбнік, сябры рады Мікола Гарошка, Міхась Тулейка, Янка Ніхаёнак. Тое нанятае памяшканне было названае «Беларуская хатка», і ў адным вольным пакоі тут жыў праф. Мікола Куліковіч — кіраўнік царкоўнага і свецкага хораў. Улетку 1951 года перабраўся ў ЗША з Нямеччыны епіскап Васіль, ён пасяліўся ў Брукліне, і ад таго часу пачалася ў Амерыцы дзейнасць БАПЦ. Выпадкова ўладыка Васіль сустрэў святара Івана Фядыну з карпатарускае парафіі юрысдыкцыі Канстанцінопальскага патрыярха і дамовіўся з ім, каб у той парафіі адпраўляць і службы БАПЦ. Гэтак у 1951 годзе пачаліся і колькі гадоў вяліся беларускія богаслужэнні ў карпатарускай царкве пад адрасам *Ist 4th Street* на Манхэтэне[13]. Хорам стала кіраваць Галіна Ганчарэнка, бо кампазітар Мікола Куліковіч выехаў.

11 красавіка 1952 года парафія была інкарпараваная (зарэгістраваная) у штаце Нью-Ёрк і быў створаны спецыяльны камітэт для шукання адпаведнага памяшкання для царквы, каб набыць яго ў сваю ўласнасць. Парафіяне хацелі мець свой грамадскі і царкоўны цэнтр. У збіранні сродкаў вядучую ролю адыгрывала БАЗА[14].

Улетку 1956 года ўласнік карпатарускай царквы на Манхэтэне святар Іван Фядына рапноўна памёр, і беларусы спадзяваліся адкупіць царкоўны будынак, але цана была для грамады недаступная, і гэта вельмі прыспешыла, зактывізавала пошукі адпаведнага аб’екта. Кароткі час Божыя службы адпраўляліся ў пратэстанцкай царкве *Labor Temple* на *Ist 14th Street* таксама на Манхэтэне.

Мінула трохі часу, перш чым удалося знайсці прыдатную пабудову. Нарэшце быў знойдзены салідны царкоўны будынак, які належаў

[12] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1950. № 63; Беларус. Нью-Ёрк. 1950. № 1.

[13] Архіў парафіі Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне.

[14] Беларус. Нью-Ёрк. 1952. № 19; 1953. № 28, 29; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Гутаркі аўтара з Данілам Клінцэвічам, Васілём Юрцэвічам і Міколам Кунцэвічам, 1964.

Пачаткі парафіі ў Нью-Ёрку: а. Іван Фядына, уладыка Васіль, невядомы. Нью-Ёрк, 1953 г.

прэсвітэрыянскай царкве ў Брукліне, *401, Atlantic Avenue*, які і быў набыты 15 кастрычніка 1957 года. Першы камень у будучы сабор Св. Кірылы Тураўскага быў закладзены яшчэ ў 1850 годзе. Тады гэта была епіскапальная царква Св. Пятра. У 1857 годзе ўласнікам будынка стала рэфармаваная прэсвітэрыянская царква, а ў 1863 годзе ён быў прададзены злучанай прэсвітэрыянскай царкве. На пачатку XX стагоддзя адбылася перабудова і ўласнікам стала прэсвітэрыянская царква. Эвентуальна будынак набыла баптысцкая кангрэгацыя, якая і трымала яго да 1957 года, калі прадала Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царкве. Беларусы, такім чынам, з’яўляюцца найдаўжэйшымі ўласнікамі будынка, якому ў 2016 годзе споўнілася 166 гадоў і які знаходзіцца ў спісе ахоўных гістарычных будынкаў. Набыццё памяшкання для свайёй царквы каштавала беларусам каля 25 000 даляраў, гатоўкай заплочана 11 000, а на рэшту ўзятая пазыка на 20 гадоў. Будынак патрабаваў грунтоўнае перабудовы і рамонту, якія былі выкананыя ў кароткі тэрмін дзякуючы адданасці і ахвярнасці парафіянаў. Пачынальнікамі і рухавікамі гэтае парафіі былі сем’і Данілюкоў, Тулейкаў, Гарошкаў, Кажаноў, Юрцэвічаў, Захаркевічаў, Мельяновічаў, Зыбайлаў, Запруднікаў, Русакоў, Орсаў, Савёнкаў, Дарашэвічаў, Вадэйкаў, Тумашаў, Мерлякоў, Емельяновічаў, Міцкевічаў, Заморскіх, Верабёў, Клінцэвічаў, Махноўскіх.

Алтар сабора Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне

Багаслужбы пачаліся ў новай царкве ў кастрычніку 1957 года, а афіцыйная ўрачыстасць адкрыцця адбылася 3 лістапада 1957 года[15]. Патронам быў выбраны святы Кірыла Тураўскі. Царква была ўзведзеная да рангу кафедральнае і зацверджаная ў якасці сядзібы кіруючага епіскапа. Першым настаяцелем парафіі стаўся а. Хведар Данілюк, заслужаны беларускі палітычны і рэлігійны дзеяч[16]. Пад ягоным кіраўніцтвам парафія зазнала росквіт. Царква сталася цэнтрам беларускага грамадскага жыцця, тут ладзіліся разнастайныя сустрэчы, сходы, канферэнцыі. Пры царкве дзеіла вельмі добрая беларуская нядзельная школка, там часта збіралася моладзь, а часам царква служыла месцам сустрэчы шырэйшае этнічнае грамады ў Брукліне. На працягу гадоў сабор Св. Кірылы Тураўскага быў цэнтрам грамадскага жыцця ўсяго метрапалітальнага рэгіёна Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі ды разглядаўся як прыклад, варты пераймання[17]. Архіепіскап Васіль распачаў тут выдан-

[15] Беларус. Нью-Ёрк. 1957. № 62.

[16] Byelorussian Statehood... P. 316.

[17] Архівы БАПЦ, Нью-Ёрк; Беларус. Нью-Ёрк. 1958. № 63, 70; 1967. № 127; 1968. № 132.

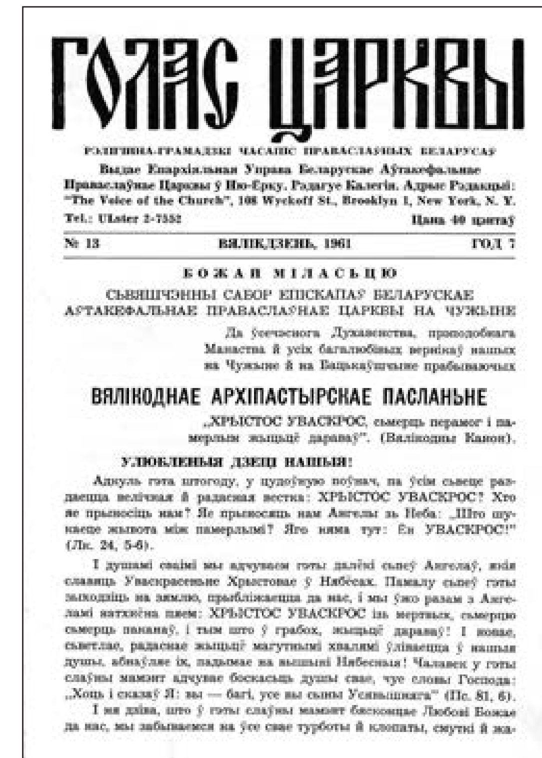

ГОЛАС ЦАРКВЫ

РЭЛІГІЙНА-ГРАМАДЗКІ ЧАСАПІС ПРАВАСЛАЎНЫХ БЕЛАРУСАЎ

Выдае Епархіяльная Управа Беларускае Аўтакефальнае Праваслаўнае Царквы ў Нью-Ерку. Рэдагуе Калегія. Адрас Рэдакцыі: "The Voice of the Church", 108 Wyckoff St., Brooklyn 1, New York, N. Y.

Tel.: ULster 2-7552 Цана 40 цэнтаў

№ 13 ВЯЛІКДЗЕНЬ, 1961 ГОД 7

БОЖАЮ МІЛАСЬЦЮ

СЬВЯШЧЭННЫ САБОР ЕПІСКАПАЎ БЕЛАРУСКАЕ АЎТАКЕФАЛЬНАЕ ПРАВАСЛАЎНАЕ ЦАРКВЫ НА ЧУЖЫНЕ

Да ўсечэснога Духавенства, праподобнага Манаства й усіх багалюбівых вернікаў нашых на Чужыне й на Бацькаўшчыне прабываючых

ВЯЛІКОДНАЕ АРХІПАСТЫРСКАЕ ПАСЛАНЬНЕ

„ХРЫСТОС УВАСКРОС, сьмерць перамог і памерлым жыцьцё дараваў". (Вялікодны Канон).

УЛЮБЛЕНЫЯ ДЗЕЦІ НАШЫЯ!

Адкуль гэта штогоду, у цудоўную поўнач, па ўсім сьвеце разьдаецца велічная й радасная вестка: ХРЫСТОС УВАСКРОС? Хто яе прыносіць нам? Яе прыносяць нам Ангелы зь Неба: „Што шукаеце жывога між памерлымі? Яго няма тут: Ён УВАСКРОС!" (Лк. 24, 5-6).

І душамі сваімі мы адчуваем гэты далёкі сьпеў Ангелаў, якія славяць Уваскрасеньне Хрыстовае ў Нябёсах. Памалу сьпеў гэты зыходзіць на зямлю, прыбліжаецца да нас, і мы ўжо разам з Ангеламі натхнёна пяем: ХРЫСТОС УВАСКРОС із мертвых, сьмерцю сьмерць пакараў, і тым што ў грабох, жыцьцё дараваў! І новае, сьветлае, радаснае жыцьцё магутнымі хвалямі ўліваецца ў нашыя душы, абнаўляе іх, падымае на вышыні Нябесныя! Чалавек у гэты слаўны момант адчувае боскасьць душы свае, чуе словы Господа: „Хоць і сказаў Я: вы — багі, усе вы сыны Усявышняга" (Пс. 81, 6).

І ня дзіва, што ў гэты слаўны момант бясконцае Любові Божае да нас, мы забываемся на ўсе свае турботы й клопаты, смуткі й жа-

Часопіс «Голас Царквы». 1961 г.

не саліднага паўгадовага часопіса «Голас Царквы», у якім разглядаліся пытанні літургіі, царкоўнае гісторыі, жыцця парафіі, а таксама сучасныя грамадска-палітычныя падзеі[18]. Пасля смерці а. Хведара Данілюка 29 ліпеня 1960 года ўзмоцніліся ўнутраныя церці ў парафіі, вырасла непаразуменне і царква перажыла шэраг расколаў, якія значна зменшылі яе значэнне і ўплыў у беларускай грамадзе.

Асабліва трагічнымі былі падзеі 1980-х гадоў, калі пачаўся судовы працэс супраць вялікае групы парафіянаў. Шмат хто з іх пакінуў парафію, і яна перастала мець хоць бы якое заўважнае значэнне ў беларускім жыцці[19].

[18] Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1955. № 1.

[19] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Гутаркі аўтара з Аляксандрам Міцкевічам; Беларус. Нью-Ёрк. 1981. № 290–291; 1982. № 301–302.

З прыездам у ЗША новае хвалі іміграцыі, значная частка якое асела ў Нью-Ёрку і ваколіцах, сабор Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне паступова стаў зноў вельмі значным беларускім цэнтрам. Парафія спрыяла ў пошуках памяшкання, азылю, а таксама сабор прытуляў у сваіх сценах новапрыбылых. Новыя іміграенты аднавілі будынак: пафарбавалі, падмацавалі. Цэлыя брыгады работнікаў пад наглядам сп. Міколы Сагановіча і іншых энтузіястаў-парафіянаў тыднямі прыводзілі будынак да ладу. Адноўленыя арганізацыі, як сястрыцтва, школьныя групы, а таксама БАЗА і крыху БІНіМ актывізаваліся пры аднаўленні кафедральнага сабора. Тут пачаліся рэгулярныя грамадскія мерапрыемствы, святкаванні, сустрэчы з дзеячамі з Беларусі.

Не рэдкасць — сустрэчы з беларускімі моладзевымі актывістамі, якія наведваюць Амерыку. Прыкладам, 28 ліпеня 2006 года ў саборы Св. Кірылы Тураўскага адбылася сустрэча з моладзевымі лідарамі з Беларусі: з Віталём Броўкам з Віцебска (старшыня моладзевай ініцыятывы «Новая плынь»), Змітром Дашкевічам з Менска (сустаршыня «Маладога Фронту»), Іллём Заранком з Горак (сябра рады былога Задзіночання беларускіх студэнтаў) і Сяргеем Сахаравым з Менска (рэдактар часопіса «Студэнцкая думка»)[20].

Вялікае зацікаўленне выклікаюць даклады аб ходзе і дасягненнях перыяду новага Адраджэння Беларусі. Частым госцем у парафіі бывае Сяргей Навумчык з рэфератамі-дыскусіямі ягоных храналагічных дакументацый падзей 1980–1999 гадоў у Беларусі. Зянон Пазняк у часе ягоных побытаў у ЗША прэзентуе ў саборы Св. Кірылы Тураўскага свае публікацыі. Дапамагае грамадска-культурнай дзейнасці, найперш мерапрыемствам БАЗА, службамі ў парафіі айцец Леанід Акаловіч з Менска.

Парафія наладзіла выдатныя адносіны з горадам, а гарадскія ўлады карыстаюцца таксама будынкам сабора Св. Кірылы Тураўскага для розных адукацыйных праграмаў. Падчас фэсту «Атлантык Антык» храм становіцца цэнтрам увагі сотняў і тысячаў удзельнікаў.

У саборы Св. Кірылы Тураўскага адбываюцца таксама адміністрацыйныя кангрэсы-саборы БАПЦ. Гэтак, у 1960 годзе тут адбыўся Устаноўчы з’езд Амерыканскае епархіі БАПЦ, а 21–22 ліпеня 2012 года сабор БАПЦ, прысвечаны юбілеям абвяшчэння аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы ў 1922 і 1942 гадах. На апошнім саборы быў абраны першаіерарх БАПЦ — архіепіскап Святаслаў (Логін)[21].

[20] Беларус. Нью-Ёрк. 2006. № 524.

[21] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 593; Архівы БАПЦ, Нью-Ёрк.

Сабор Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне. 2016 г.

Парафію ў Нью-Ёрку цягам больш як паўстагоддзя яе гісторыі абслугоўвалі айцец Хведар Данілюк, уладыка Васіль (Тамашчык), айцец Карп Стар, айцец Васіль Кендыш, уладыка Мікалай (Мацукевіч), сп-ры Мікола Гарошка, Міхась Міцкевіч, Алесь Міцкевіч, Міхась Тулейка, Алесь Каптуровіч, тут служылі а. Расціслаў Войташка, а. Ігар Якунін, а. Юры Драздоўскі, уладыка Ізяслаў (Бруцкі). Дый сёння аддана працягваюць традыцыю ўтрымання і разбудовы парафіі д-р Расціслаў Гарошка, а. Леанід Акаловіч ды настаяцель айцец Іван Кухар і ўладыка Святаслаў (Логін).

Вельмі шмат у гісторыі беларусаў у ЗША пераплецена-звязана-распачата ў саборы Св. Кірылы Тураўскага БАПЦ у Брукліне. Пра гэта можа быць напісаная асобная кніга.

Парафія ў Кліўлендзе, штат Агаё

А. Яўхім Якіменка пачаў служыць Божую літургію для новаўзніклае беларускае грамады ў Кліўлендзе ў 1950 годзе. Аднак парафія БАПЦ была фармальна заснаваная толькі ў кастрычніку 1951 года[22]. Літургіі пачалі рэгулярна служыцца пачынаючы ад снежня 1951 года. Парафія

[22] Kipel, V. Byelorussian Americans and their communities of Cleveland... P. 63–83.

ўзяла назоў Жыровіцкае Божае Маці. Колькасць парафіянаў хутка расла, і за колькі гадоў парафія мела магчымасць купіць ладны кавалак зямлі і пабудаваць новую царкву. Нарожны камень быў добраслаўлёны а. М. Макарэвічам 4 ліпеня 1959 года, а 3 верасня 1960 года архіепіскап Васіль асвяціў новазбудаваную царкву. Яна выкананая ў традыцыйным беларускім стылі і прыцягвае ўвагу даследчыкаў царкоўнае архітэктуры. На працягу колькіх гадоў царква была сядзібаю першаіерарха БАПЦ мітрапаліта Андрэя (Крыта). Кліўлендская парафія была адной з найлепш арганізаваных і наймацнейшых сярод беларускіх парафій у Паўночнай Амерыцы. Яна мела сваю выдавецкую базу, шмат гадоў пры ёй вялася шырокая адукацыйная дзейнасць. Былі наладжаныя добрыя дачыненні з іншымі праваслаўнымі юрысдыкцыямі Кліўленда. За больш як паўстагоддзя існавання парафіі шмат святароў прычыніліся да яе росквіту, сярод іх варта назваць а. Я. Якіменку, а. А. Лічко, а. М. Макарэвіча, а. А. Крыта, а. Дж. Кістнера, іераманаха Якуба, а перш за ўсё — аднаго з заснавальнікаў парафіі і яе шматгадовага святара айца Міхала Страпко. Нямала старанняў для росквіту парафіі прыклалі і парафіяне — прафесар Мікола Кулікович, Кастусь Кіслы, Ірэна Каляда-Смірноў, Кастусь Калоша, Сяргей Карніловіч, Андрэй і Вольга Стрэчані, Клаўдзія Каляда, Уладзімір Літвінка, Уладзімір Дунец, Астап і Ева Яраховічы, Аўген Кабяка, Янка Раковіч, Кастусь Савіцкі і сем'і Каваленкаў, Каханоўскіх, Спічонкаў, Ягаўдзікаў, Кананчукоў, Сацэвічаў, Лук'янчыкаў і Радзюкоў[23].

Парафія афіцыйна перабралася ў прыгарад Кліўленда Стронгсвіль, дзе знаходзіцца беларускае селішча «Полацак» і пабудаваная новая царква. Будынак старой царквы і частка прыхаджанаў заставаліся далей у Кліўлендзе. Цягам апошніх 15–20 гадоў Беларуская праваслаўная царква ў Стронгсвілі лічылася беларускай, але не аўтакефальнай і не Канстанцінопальскага патрыярхату, а ў іншай грэцкай юрысдыкцыі. Настаяцелем царквы быў святар-амерыканец Грэгары, вядомы беларускаму грамадству, бо некалі належыў да кліру БАПЦ (быў святаром у парафіі Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне, а потым БАПЦ у Кліўлендзе), а пазней перайшоў у іншую юрысдыкцыю. Ён не быў ворагам беларушчыны, але не быў і лідарам. Такім парадкам, беларушчына ў кліўлендскай царкве ў Стронгсвілі захоўвалася, але выключна з ініцыятывы прыхаджанаў. Сёння царква дзейная і служыць у ёй беларус уладыка Серафім.

[23] Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Кліўлендзе; Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1975. № 44; Handbook of American Orthodoxy. New York, 1972. P. 70.

Царква Жыровіцкае Божае Маці ў Кліўлендзе. 1960-я гг.

Новая царква Жыровіцкае Божае Маці ў Стронгсвілі. 2016 г.

Пасля пераносу парафіі ў Стронгсвіль першая царква Св. Маці Божай Жыровіцкай у Кліўлендзе, пабудаваная беларускімі эмігрантамі, пасля розных адміністрацыйныхператасовак заставалася беларускай у юрысдыкцыі Канстанцінопальскага патрыярха, а настаяцелем быў айцец Беленькі. Сёння гэтая царква прададзеная іншым вернікам.

Парафія ў Нью-Брансвіку — Гайленд-Парку, штат Нью-Джэрсі

Паваенныя беларускія іміграанты пачалі сяліцца ў гэтых ваколіцах у 1948 годзе і ў 1949–1950 гадах сталі арганізоўваць царкоўную парафію. А. Сцяпан Войтанка адслужыў першую літургію ў Нью-Брансвіку 12 жніўня 1951 года. Гэтая дата адзначаецца як дзень заснавання парафіі Жыровіцкае Божае Маці. Гадоў праз дзесяць пасля заснавання парафія набыла царкоўны будынак у Грэцкага праваслаўнага прыхода Святое Варвары. У Іст-Брансвіку быў куплены вялікі пляц на могілкі, якія з цягам часу зрабіліся важным беларускім некропалем Паўночнае Амерыкі. Будучы цэнтрам разнастайнае беларускае дзейнасці, парафія сталася добра вядомая сваім супрацоўніцтвам з штатным універсітэтам Ратгерс, а таксама працаю з маладым пакаленнем, асабліва ў галіне дапаўняльнае адукацыі. Настаяцелямі парафіі былі айцы Сцяпан і Віктар Войтанкі, а. Васіль Кендыш, а. Аляксандр Яноўскі ды а. Васіль Андраюк з Беласточчыны. Доўгія гады гэтая беларуская парафія адыгрывае цэнтральную ролю ў беларускім грамадскім жыцці штата Нью-Джэрсі, прымаючы таксама дзясяткі сходаў, сустрэчаў і канферэнцый беларусаў Паўночнае Амерыкі. Праўда, нармальнаму, канструктыўнаму развіццю парафіі зашкодзілі судовыя працэсы, распачатыя групаю суродзічаў-іншадумцаў. Аднак парафія паспяхова перажыла цяжкія часы і выйшла з выпрабаванняў салідною і добра зладжанаю арганізацыяй. Сярод тых, хто прычыніўся да развіцця парафіі, — сем'і Родзькаў, Кажураў, Стомаў, Супруноў, Стагановічаў, Войтанкаў, Даніловічаў, Азаркаў, Ханяўкаў, Лысюкоў, Лосікаў, Русакоў, Дубягаў, Сільвановічаў, Кабушкаў ды У. Машанскі[24]. Выдатна спрацавала і беларуская талерантнасць: у жыццё парафіі шмат уклалі і ўкладаюць таксама каталіцкія сем'і Міхася Каранеўскага, Браніслава Даніловіча, Адольфа Суботы, а з новых імігрантаў — Янкі Грышкевіча.

Выдатна было арганізавана і справаводства парафіі дзякуючы доўгагадоваму скарбніку нядаўна адышоўшаму Алексу Сільвановічу. Хімік паводле адукацыі (закончыў універсітэт Ратгерс), ён працаваў у розных прамысловых кампаніях і быў вельмі паспяховы. Актыўна ўдзельнічаў у беларускіх царкоўных справах, дапамагаў ахвярам Чарнобыля, дзеіў у Кааліцыі абароны дэмакратыі і правоў чалавека ды ў БІНіМе — больш за дзясятак гадоў уваходзіў ў рэдкалегію англа-беларускага слоўніка. Алекс Сільвановіч быў заўзяты фатограф-мастак, а калекцыя яго мастацкіх фатаграфій была перададзеная ў родную вёску ў Беларусі.

[24] Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Гайленд-Парку.

Царква Жыровіцкае Божае Маці ў Гайленд-Парку. Здымак Ірыны Варабей

Парафія БАПЦ у Гайленд-Парку — адна з найбольш дзейных і сёння: адзначаюцца царкоўныя юбілеі, вялікай папулярнасцю карыстаецца храмавае свята — Дзень Жыровіцкай Іконы Божай Маці, калі рэгулярна парафію наведвае ўладыка БАПЦ Святаслаў (колішні настаяцель гэтае парафіі). Старшынёй Царкоўнай рады каля дзясятка гадоў быў Віктар Дубяга, а цяпер — Язэп Сапажынскі, да кіраўнічага камітэта належаць Людміла Бакуновіч, Жэня Дубяга, Ганна Войтанка, Ала Дубяга, Сяргей Трыгубовіч, Н. Няпеіна. На святы парафіі часта прыязджаюць госці з Нью-Ёрка, Кліўленда, Філадэльфіі, Трэнтана, Саўт-Рывера. Настаяцель парафіі — узнагароджаны мітраю, адданы, цёплы і сардэчны протаіерэй Зіновій Жалобак. Дзейныя тут і новыя сілы: Мікола і Ліна Сагановічы, Ала Кузьміцкая ды іншыя маладзейшыя беларусы.

Парафія ў Дэтройце, штат Мічыган

Беларуская праваслаўная царква Святога Духа (БАПЦ) была заснаваная 6–7 траўня 1967 года дзякуючы ў немалой ступені прафесійнаму досведу і шчырай адданасці нябожчыка Міколы Артона (Арцюха), без якога купля царкоўнага будынка была б немагчымая. Хоць дэтройцкая беларуская грамада параўнальна невялікая, парафія адыгрывала важную ролю ў беларускім жыцці і прадстаўляла беларускія інтарэсы

Царква Святога Духа ў Дэтройце. 1960-я гг.

ў шырокім грамадстве. У парафіі служылі розныя святары, большасць з якіх, аднак, з розных прычынаў заставаліся ў ёй нядоўга. Стараннямі мітрапаліта Мікалая (Мацукевіча) з недалёкага Таронта гэтая парафія сталася значным беларускім рэлігійным і палітычным асяродкам у Злучаных Штатах. Сярод актывістаў парафіі можна назваць сем'і Сажычаў, Бакуновічаў, Плескачоў, Юрку Мазуру[25]. Парафія развязалася, вернікі раз'ехаліся.

Наогул адміністрацыйна-фінансавае становішча Дэтройта было надзвычай складанае, горад банкрутаваў. Была прызначаная федэральным урадам спецыяльная камісія для ўтрымання і вядзення гаспадаркі горада. Толькі на пачатку XXI стагоддзя Дэтройт пачаў выходзіць з фінансавае разрухі. Жыхарства яго зменшылася на дзясяткі адсоткаў, белыя жыхары выехалі амаль на 85 %. Дэтройт уваходзіць у аналы амерыканскае гаспадарчае палітыкі як тып «недазволеных» гаспадарак. Прычына банкруцтва бачыцца ў саступках прафсаюзам у фінансавых справах, пераносе з горада прамысловых прадпрыемстваў, карупцыі ў дэмакратычнай партыі. Беларуская грамада Дэтройта стала ахвярай агульнага становішча ў горадзе.

[25] Архівы БАПЦ, Нью-Ёрк.

Высвячэнне царквы Святой Тройцы ў Дораты. Служаць:
уладыка Андрэй (Крыт) (у цэнтры), а. Карп Стар (злева) і а. Васіль Кендыш (справа).
Прыслужвае Юрка Кіпель. 1973 г.

Парафія ў Дораты, штат Нью-Джэрсі

Размешчаная ў сельскай мясцовасці на поўдні штата Нью-Джэрсі парафія Святое Тройцы з'яўлялася найменшай па колькасці парафіяў у Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царкве. Гэта былі ў пераважнай большасці фермеры і пенсіянеры з павета Атлантык. Заснаваная ў 1973 годзе і асвечаная ў верасні таго ж года парафія ад самага пачатку знаходзілася пад апекай а. Карпа Стара. Найважнейшы дзень у жыцці парафіі — гадавое прастольнае свята, калі адзначыць Тройцу з'язджаліся беларусы з штатаў Нью-Ёрк і Нью-Джэрсі[26] і сярод удзельнікаў заўсёды бывалі два-тры працаўнікі-беларусы з розных казіно Атлантык-Сіці. Парафія была зліквідаваная ў сувязі з смерцю настаяцеля айца Карпа.

* * *

Цягам 1980–1990-х гадоў у структуры БАПЦ узнікла парафія ў Памоне, штат Каліфорнія, а таксама місіі ў Барбетане, штат Агаё, і ў Нэйплз, штат Флорыда[27]. Згаданыя парафіі зліквідаваныя.

[26] Heritage Review. New Brunswick. Oct. 1973. P. 7; Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 198, 200; 1975. № 221.

[27] Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Гайленд-Парку.

Беларускія парафіі Сусветнага патрыярхату

Парафія ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі

Заснавальнікам гэтае парафіі і духовым лідарам мясцовае грамады быў адзін з найбольш дынамічных і ўплывовых беларускіх рэлігійных дзеячаў сучаснага перыяду а. Мікалай Лапіцкі.

Нарадзіўся ён у 1907 годзе на Вялейшчыне, закончыў Віленскую праваслаўную семінарыю, а пасля Варшаўскую багаслоўскую акадэмію, дзе абараніў дысертацыю на тэму з беларускае рэлігійнае гісторыі[28]. Да Другое сусветнае вайны служыў святаром у розных беларускіх парафіях і быў вядомы сваёй моцнай нацыянальнай пазіцыяй, супрацьстаяў русіфікацыі і паланізацыі царкоўнага жыцця на беларускіх землях. Калі савецкае войска акупавала Заходнюю Беларусь, ён цудам уратаваўся ад дэпартацыі. У час акупацыі служыў святаром у Менску, дзе адбудаваў колькі праваслаўных цэркваў і адыграў важную ролю на гістарычным Менскім саборы 1942 года.

Айцец Мікалай Лапіцкі пакінуў Беларусь у 1944 годзе і па вайне пасяліўся ў Заходняй Нямеччыне, дзе стаўся адным з першых арганізатараў беларускага рэлігійнага жыцця ў Заходняй Еўропе. Ён заснаваў парафію і распачаў будаўніцтва першае ў Заходняй Еўропе Беларускае праваслаўнае царквы (Святое Еўфрасінні Полацкае) у Рэгенсбургу ў 1945–1946 гадах. Адыход з БАПЦ мітрапаліта Панцеляймона, архіепіскапа Філафея, епіскапаў Апанаса, Бенядзікта і Сцяпана разглядаўся беларускаю грамадою як акт здрады. А. Лапіцкі быў адным з найактыўнейшых арганізатараў пратэсту супраць адступніцтва епіскапаў. У Еўропе ён быў заўзятым абаронцам прынцыпаў аўтакефаліі, і нядзіўна, што адзін з былых беларускіх епіскапаў асудзіў яго, назваўшы ягоную пазіцыю «палітычным і царкоўным непаслушэнствам». Аднак, пераехаўшы ў Злучаныя Штаты, а. Лапіцкі прыйшоў да высновы, што без іерархіі аўтакефалія немагчымая, але схіліўся да ідэі шукання епіскапскае апекі ў Канстанцінопальскага патрыярха[29].

15 красавіка 1950 года было заснаванае Аб'яднанне праваслаўных беларусаў у ЗША. Яно склікала сход праваслаўных беларусаў у Саўт-Рыверы 23 лістапада 1950 года. На гэтым сходзе быў сфармаваны Беларускі грэка-праваслаўны царкоўны камітэт у Амерыцы. (Пазней, калі да юрысдыкцыі Сусветнага патрыярхату далучыліся парафіі ў Чыкага, Таронта і Нью-Ёрку, камітэт пачаў называцца «Беларуская рада праваслаўных цэркваў у Паўночнай Амерыцы».) У тым самым часе, 20 лістапада 1950 года, была фармальна заснаваная парафія Святое Еўфрасінні Полацкае, і парафіяне выказалі жаданне належаць да юрысдыкцыі Сусветнага патрыярхату[30]. Экзарх Сусветнага Пасада архіепіскап Міхаіл атрымаў просьбу камітэта і згадзіўся ўзяць новазаснаваную парафію пад сваю апеку. Айцец Мікалай Лапіцкі стаўся першым святаром парафіі. Ён жыў з сям'ёю ў Пасейку і працаваў цэлы тыдзень у майстэрні, а ў выходныя дні ездзіў немалую дарогу ў Саўт-Рывер, каб абслугоўваць маладую парафію. Гэта была нялёгкая праца. У Саўт-Рыверы ўжо была праваслаўная царква — парафіі Святых Пятра і Паўла, юрысдыкцыі Рускае праваслаўнае грэка-кафалічнае мітраполіі, да якое належалі пераважна старыя беларускія імігранты. Кіраўніцтва гэтае царквы, вядома, з радасцю прыняло б новых парафіянаў, але паваенныя беларускія імігранты хацелі за любую цану мець сваю парафію беларускае арыентацыі[31]. Заснавальнікамі і пачынальнікамі беларускае парафіі імя Святое Еўфрасінні Полацкае былі сем'і Высоцкіх, Орсаў, Сянкевічаў, Сіцько, Махнюкоў, Дашкевічаў, Кіпеляў, Навумчыкаў, Цярпіцкіх, Палюховічаў, Даніловічаў, Кіркевічаў, Еўцаў, Брылеўскіх, Карповічаў, Плескачэўскіх, Шчорсаў, Арцішэнкаў, Цупрыкаў, Сенькаў, Валаткевічаў, Ясюкоў ды дзясяткі іншых.

Вернікі знайшлі сабе прытулак у выпадковым будынку, і рэгулярныя багаслужбы распачаліся ў 1950–1951 гадах[32]. Праз два гады парафіяне ўжо былі здольныя — з дапамогаю сродкаў, сабраных Беларускім праваслаўным камітэтам, — набыць невялікі будынак,

ЦАРКОЎНЫ СЬВЕТАЧ

ЦАРКОЎНА-ГРАМАДЗКІ ЧАСАПІС

ВА ІМЯ АЙЦА І СЫНА І СЬВЯТОГА ДУХА.

Часопіс «Царкоўны Сьветач»

---

[28] Лапіцкі, М. Праваслаўе ў Вялікім Княстве Літоўскім за часоў панаваньня Ўладыслава Ягайлы. Нью-Ёрк, 1978.

[29] Гутаркі аўтара з а. Мікалаем Лапіцкім. 1972–1973; Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1951. № 1; Архівы БПЦ пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкае ў Саўт-Рыверы.

[30] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 3; 1951. № 5.

[31] Гутарка аўтара з Васілём Коськам, парафіянінам царквы Святых Пятра і Паўла ў Саўт-Рыверы, 1957.

[32] Гутарка аўтара з Міхасём Сенькам і Надзяй Кудасавай; The Home News. New Brunwick. 1975. Nov. 22; Heritage Review. New Brunswick. 1973. Jan.

былую сінагогу на Уайтхед авеню. Пасля рамонту і рэстаўрацыі ў ім знайшлося месца не толькі для багаслужбаў, але і для разнастайнае грамадскае дзейнасці, улучна з публікацыяй часопіса «Царкоўны Сьветач», першы нумар якога выйшаў у траўні — ліпені 1951 года.

У першым нумары часопіса было пададзенае наступнае абгрунтаванне стварэння беларускіх парафій пад юрысдыкцыяй Грэцкага праваслаўнага архіепіскапа Паўночнае і Паўдзённае Амерыкі:

Улічыўшы гістарычны шлях беларускага праваслаўя і сённяшнюю сітуацыю нашага грамадска-рэлігійнага жыцця, Б[еларускі] П[раваслаўны] Ц[аркоўны] К[амітэ]т прыйшоў да высновы, што адбудову незалежнае Беларускае Праваслаўнае Царквы неабходна абаперці на аўтарытэт Сусветнага Патрыярха як чыстую крыніцу праваслаўнае веры нашых продкаў, не засмечаную варожымі нашым нацыянальным шуканням імперыялістычнымі тэндэнцыямі і спробамі дэнацыяналізацыі нас праз царкву[33].

Будаўніцтва царквы
Св. Еўфрасінні Полацкае ў Саўт-Рыверы

За некалькі дзесяцігоддзяў парафія значна вырасла і пачала шукаць сабе новы будынак. Дзякуючы дапамозе мясцовых уладаў і асабліва намаганням Міхася Бахара парафія здолела набыць некалькі акраў зямлі ў гарадской мяжы за сціплую суму грошай. У 1972 годзе было завершанае будаўніцтва новае царквы, у архітэктуры якой прысутнічаюць характэрныя беларускія элементы, а таксама мадэрнага і ўтульнага грамадскага цэнтра. 30 ліпеня 1972 года епіскап Філатэос, прадстаўнік экзарха Сусветнага патрыярхату архіепіскапа Якаваса, высвяціў царкву.

Беларуская царква ў Саўт-Рыверы сталася актыўным беларускім асяродкам, у яе памяшканні праходзілі сходы

[33] Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1951. № 1. С. 4–5; 1967. № 16. С. 36–37.

Царква Св. Еўфрасінні Полацкае ў Саўт-Рыверы

і сустрэчы, яе святар выступаў з малітвамі ў Кангрэсе ЗША, пры царкве было таксама арганізаванае Аб'яднанне беларускага праваслаўнага юнацтва (старшыня Кастусь Вайцяхоўскі)[34].

На працягу гадоў царква ў Саўт-Рыверы мела ўмелых адміністратараў, адданых святароў, выдатную рэпутацыю ў грамадзе і шырокую падтрымку парафіянаў. У парафіі быў арганізаваны выдатны хор, якім у розныя часы кіравалі розныя беларускія музыказнаўцы, аднак асабліва прычыніўся да поспеху хору шматгадовы ягоны рэгент — кампазітар Дзмітры Верасаў. Быў упарадкаваны пляц і закладзеныя могілкі, дзе пахавана шмат выдатных беларускіх лідараў. Пры царкве дзеіла дапаўняльная школка, выдаваліся розныя публікацыі, ладзіліся культурныя і спартовыя мерапрыемствы. Нечаканая смерць а. Мікалая Лапіцкага ў жніўні 1976 года сталася маральным ударам для грамады. Пасля яго святарамі ў царкве былі а. архімандрыт Язэп Строк, а. Святаслаў Коўш і а. Мечыслаў Брынкевіч, выпускнік Варшаўскае багаслоўскае акадэміі[35], а. Стаўрас Русас, а. Міхаіл Псэнычнік, а цяпер служыць а. Канстанцін Гаўрылкін. У парафіі рабіліся спробы запрасіць святара з Беларусі. Кандыдат знайшоўся, але пачаліся ды зацягнуліся

[34] Памятная кніга. 1950–1975. Саўт-Рывэр, 1975; Гутарка аўтара з Кастусём Вайцяхоўскім.

[35] Цярпіцкі, В. Гісторыя пабудовы Беларускай Праваслаўнай Царквы. Саўт-Рывэр, 1984; Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1971–1972. № 14; 1976. № 20.

фармальнасці з адпускной граматай, выявілася, што дазволу менскіх царкоўных уладаў недастаткова, трэба было дасылаць просьбу ў Маскву ў патрыярхат Рускай праваслаўнай царквы, на дазвол якога ніякае пэўнасці не было. Справа і замерла.

Бясспрэчна, лакальная важнасць гэтага асяродку вялікая, аднак уплыў як царквы, гэтак і злучаных з ёю арганізацый у шырокім беларускім грамадстве мае абмежаваны характар.

Парафія ў Чыкага

Беларуская праваслаўная парафія Святога Юрыя была заснаваная ў Чыкага 5 лістапада 1958 года[36]. Архімандрыт Уладзімір Фінькоўскі першым быў запрошаны з Францыі на святара парафіі[37]. Аднак, не маючы добрае рэпутацыі сярод парафіянаў, ён у хуткім часе мусіў пакінуць парафію і краіну[38].

Царква Св. Юрыя ў Чыкага. 2013 г.

Напачатку парафія стаяла перад выбарам: далучыцца да БАПЦ або да Сусветнага патрыярхату. Урэшце было пастаноўлена, што парафія Святога Юрыя пяройдзе пад апеку архіепіскапа Якаваса, экзарха Сусветнага патрыярхату. У траўні 1959 года парафія набыла новы царкоўны будынак на *1500 North Maplewood Avenue*, дзе царква размяшчаецца і дагэтуль.

[36] St. George Byelorussian Orthodox Church, 25th Anniversary, 1958–1983. Chicago (IL), 1983.

[37] Беларускі Голас. Таронта. 1958. № 45.

[38] Перапіска аўтара з Васілём Пунтусам, 1987; Беларус. Нью-Ёрк. 1974. № 201.

У царкве за гэтыя гады змяніліся некалькі святароў. У апошнія гады тут служылі святары з Беласточчыны. Царква дапамагала ў беларускай дзейнасці. Сярод найбольш актыўных парафіянаў і святароў былі Мікола Латушкін, Кастусь Новік, Макар Аблажэй, а. Алег Мірановіч, а. Язэп Строк, сем'і Нягодаў і Пунтусаў[39].

Парафія ў Рычманд-Гіле, Нью-Ёрк

Унутраныя канфлікты ў парафіі БАПЦ Святога Кірылы Тураўскага ў Брукліне прывялі да расколу, у выніку якога 10 лістапада 1968 года была заснаваная новая парафія з тым самым назовам. Парафіяне пастанавілі далучыцца да юрысдыкцыі Сусветнага патрыярхату, хоць большасць з іх была «аўтакефалістамі» ў сваіх поглядах. Было вырашана збудаваць сваю асобную царкву, будоўля скончылася ў 1983 годзе, 30 кастрычніка царкву высвяціў епіскап Мікалай (Сміско)[40].

Царква Св. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле

Заснавальнікамі парафіі былі Васіль Юрцэвіч, Міхал Бразоўскі, Васіль Захаркевіч, Ян Казлякоўскі, Кастусь Мерляк, Сымон Жамойда, Уладзімір Пеляса, Пятро Мельяновіч, Пятро Зыбайла, Васіль Шчэцька ды іншыя. Настаяцелямі былі а. Святаслаў Коўш, а. Пётра Саўчыц, а. Язэп Строк, а. У. Шэмеціла, а. Г. О'Кіф. Доўгагадовым рэгентам быў сп. Сымон Жамойда, потым — Васіль Шчэцька.

[39] Перапіска аўтара з Міколам Латушкіным; Беларус. Нью-Ёрк. 1977. № 246; 1978. № 252; 1989. № 361.

[40] Program of the consecration of St. Cyril of Turau, American-Byelorussian Greek Orthodox Church. Richmond Hill (NY), October 30, 1983.

Гэтая невялікая парафія складалася з цеснага кола парафіянаў, якія бралі ўдзел у грамадскім жыцці. У яе зале праводзіў рэпетыцыі танцавальны ансамбль «Васілёк». Парафія падтрымоўвала цесныя сувязі з іншымі беларускімі праваслаўнымі парафіямі[41].

На жаль, энтузіясты-заснавальнікі гэтай парафіі, беларускія грамадскія актывісты даўно адышлі ў іншы свет. Маладое пакаленне малаактыўнае ў беларускіх справах, як і святар з Беласточчыны айцец Васіль Андраюк. Такім чынам, сёння гэтая парафія не адыгрывае амаль ніякае ролі ў беларускім жыцці ў ЗША.

Беларускія праваслаўныя парафіі «на раздарожжы»

Парафія ў Пасейку, штат Нью-Джэрсі

Першая беларуская парафія «на раздарожжы» — гэта значыць якая не далучылася ні да епіскапаў-адступнікаў, ні да якое іншае юрысдыкцыі — была закладзеная ў Пасейку ўвесну 1950 года. Яе арганізатарамі і першымі парафіянамі былі Уладзімір Дутко, Сымон Жамойда, Марыя і Яўхім Кіпелі, Аляксандр Русак, Іван Бендзераў, Міхаіл Ігнатовіч, Эмануіл Ясюк, Аркадзь Барсук. Гэтая парафія налічвала пазней да сарака сем'яў з Пасейка і навакольных гарадоў — Кліфтана, Гарфілда, Лодай, Ліндхерста, Радэрфорда і Уолінгтана. Парафіяне запрасілі адпраўляць багаслужбы прафесара Мікалая Сцяпанава, святара і лекара, які працаваў у мясцовым шпіталі. Вырашэнне пытання пра іерархічную апеку было адкладзенае. Кіраўніцтва парафіі не падтрымоўвала ідэі перамоваў з былымі епіскапамі БАПЦ, лічачы іх звычайнымі здраднікамі. «Амерыканскую царкву», г. зн. Рускую праваслаўную грэка-кафалічную мітраполію, яны разглядалі як «руку Масквы» за яе русіфікатарскую палітыку і левы ўхіл.

Прыклад беларускіх праваслаўных парафій, якія сталі на шлях развіцця царкоўных дачыненняў з Сусветным патрыярхатам, быў тады яшчэ зусім незаўважны. У выніку парафія, якая ўзяла сабе за патронаў святых Касьму і Дзям'яна, пастанавіла абысціся без іерархіі. Пры царкве вялася культурная дзейнасць, былі заснаваныя дзіцячы садок і дапаўняльная школка, і парафія магла стацца асноваю моцнае беларускае грамады ў Пасейку і ваколіцах. Аднак у 1953 годзе айцец Сцяпанаў атрымаў прапанову на лепшае месца ў іншым шпіталі і мусіў пакінуць парафію. Знайсці новага святара было нялёгка. Пасля доўгіх пошукаў

[41] Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1970. № 19; Архівы Кастуся Мерляка, Нью-Ёрк.

было пастаноўлена запрасіць з Бельгіі святара-беларуса айца Уладзіміра Грыгаровіча. Айцец Грыгаровіч, стаўшы настаяцелем парафіі Святых Касьмы і Дзям'яна, адразу выявіў сваю русафільскую арыентацыю. Ён скарыстаў з таго, што парафіяне імкнуліся прыцягнуць у сваю царкву больш людзей, і далучыў да парафіі дзясяткі людзей, абыякавых або варожых да ўсяго беларускага. На першым агульным сходзе пашыранае парафіі большасцю галасоў было вырашана далучыцца да колішняе беларускае іерархіі. Гэта значыла, што парафія мелася перайсці ў юрысдыкцыю Рускае зарубежнае праваслаўнае царквы. Усе свядомыя беларусы — заснавальнікі парафіі выйшлі з яе. Доўгі час пасля гэтага царква надалей значылася ў некаторых рэлігійных даведніках як беларуская, а пасаду настаяцеля займалі святары-беларусы, прыкладам а. Георгі Драздоўскі і а. Пётра Саўчыц, але яна страціла беларускасць і сталася па духу і паводле закону часткаю Рускае зарубежнае праваслаўнае царквы[42]. Царква дзейная і сёння. Часам то ў мясцовым друку, то ў гутарках парафіянаў успамінаецца, што царкву арганізавалі беларусы, але на гэтым і ўсё.

Парафія ў Рокфардзе, штат Ілінойс

Сярод групы праваслаўных хрысціянаў, якія па вайне пасяліліся ў Рокфардзе, большасць складалі беларусы, менш было ўкраінцаў, грэкаў, карпатаросаў ды іншых. Новыя іміграны пастанавілі заснаваць парафію і збудаваць царкву. Найважнейшую ролю ў гэтым праекце адыгралі беларусы. Сярод найактыўнейшых парафіянаў-беларусаў былі сем'і Волахаў, Ракуцяў, Нафрановічаў, Сарокаў, Гарбачукоў, а таксама дыякан Янка Валюкевіч. На жаль, парафіяне не былі нагэтульки нацыянальна свядомыя, каб далучыцца да якой-небудзь беларускай праваслаўнай юрысдыкцыі — БАПЦ або Рады беларускіх праваслаўных парафій Сусветнага патрыярхату. Замест гэтага на высвячэнне парафіі Хрыста Збаўцы 15 кастрычніка 1961 года быў запрошаны епіскап польскае Праваслаўнае царквы Мацвей. Праз шэсць гадоў парафія Хрыста Збаўцы перайшла пад юрысдыкцыю Амерыканскае карпатарускае праваслаўнае грэка-кафалічнае царквы. Горкая іронія ўсяго гэтага ў тым, што цяпер парафія знаходзіцца ў тых самых дачыненнях з грэцкім архіепіскапам і Сусветным патрыярхатам, што і Рада беларускіх праваслаўных парафій — толькі без нацыянальнага элемента, які б узбагаціў жыццё парафіі і напоўніў бы яго беларускім

[42] Гутаркі аўтара з У. Пеніёнчыкам, Сымонам Жамойдам і Уладзімірам Дутко, 1977.

духам. І зноў тут, як і ў выпадку з старымі імігрантамі, маленькая беларуская кропелька знікла ў моры амерыканскага праваслаўя[43].

У Злучаных Штатах рабіліся таксама спробы арганізаваць дзейнасць Беларускай (аўтакефальнай) народнай царквы. Аднак гэтыя ініцыятывы скончыліся (наколькі нам вядома) з смерцю яе ініцыятара Эмігідзіюша Рыжага (1933–2015), які часта падпісваўся як архіепіскап.

Царкоўныя хоры

Вядома, што хор ў праваслаўнай царкве — аснова багаслужбы, а таму арганізацыя і падтрымка хору забірае шмат увагі і энергіі царкоўных ўладаў. Добры хор — не толькі зарука існавання і паспяховасці парафіі, але і значэнне, слава царквы навонкі. На шчасце, у некаторых беларускіх парафіях хоры сталіся выдатнымі музычнымі калектывамі, і парафіі, і беларускае грамадства заслужана імі ганарыцца.

Хор парафіі Св. Юрыя ў Чыкага. Хор парафіі Св. Юрыя (Канстанцінопальская юрысдыкцыя) існуе ад самага пачатку яе дзейнасці, ад канца 1950-х гадоў. Паступова мяняліся харысты, але хор як адзінка захоўваўся. Новыя эмігранты далучыліся да хору. Вось як прадстаўнік новай эміграцыі Ванкарэм Нікіфаровіч пісаў пра хор чыкагскай беларускай царквы Св. Юрыя:

У апошні час хор якасна ўзрос па сваім музычным і выканаўчым гучанні. Збольшага гэта здарылася дзякуючы ўдзелу ў ім музыкаў былога канцэртнага калектыву «Забава» з Беларусі — Уладзіміра Вараб'ёва і Андрэя Васіленкі. Абодва яны ў свой час скончылі кансерваторыю па розных класах, але займаліся на радзіме вакалам...[44].

А вось вытрымкі з размовы з кіраўніком хору Уладзімірам Вараб'ёвым:

Спачатку было ўсё не так проста. У хоры спявалі пераважна старэйшыя людзі, якія трактавалі па-свойму сэнс духоўных спеваў. Кіраваць было даволі складана, патрабавалася і музычная эрудыцыя, і педагагічная тактоўнасць. І мы ганарымся, што зараз усе нашыя харысты прыходзяць на службу з задавальненнем, таму што іх чакаюць хвіліны радасці незабыўных сумесных духоўных спеваў. Да хору належаць нашыя жонкі — Вера і Ірына. У царкву прыходзяць розныя людзі — і старэйшыя, і маладзейшыя. Прыводзяць у царкву дзяцей. Апошнім часам з'явілася шмат людзей з усходняй Польшчы, з Беласточчыны. Усе прыхаджане з задавальненнем слухаюць наш хор. Неаднойчы давялося чуць, што многія лічаць наш калектыў лепшым сярод праваслаўных хароў Чыкага...[45].

[43] Christ the Savior Orthodox Church, Silver Anniversary, 1957–1982. Rockford (IL), 1982; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1956. 6 апр.; Беларус. Нью-Ёрк. 1988. № 348; Папкі У. Ракуця і А. Асіпчыка ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[44] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.

Хор Свята-Еўфрасіннеўскай царквы ў Саўт-Рыверы. Ад самага пачатку свайго існавання — ад 1950 года, калі яшчэ не было свайго храма і багаслужбы адбываліся ў часовым будынку, — парафія імя Св. Еўфрасінні Полацкай славілася сваім хорам. За мінулыя дзесяцігоддзі праз хор прайшлі дзясяткі людзей: адны ўдзельнічалі нядоўга, другія — праз усе свае гады. Рэгентамі хору былі асобы з большай або меншай практыкай царкоўных спеваў. Усе яны заслужылі ўдзячнасць парафіянаў, а нябожчыкі — вечную памяць.

Першы мяшаны хор парафіі Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы. Сядзяць: рэгент Аркадзь Евец (злева) і акампаніятар Алімп Мяленьцеў (справа). 1951 г.

У розныя перыяды гэтым хорам кіравалі Аркадзь Евец, Вячаслаў Селях, Дзмітры Верасаў, Аўген Скаўронскі, Ірэна Мозэль, Андрэй

[45] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 511.

Такаюк, Іна Яўтуховіч. Пачынаючы ад 2002 года вядзе царкоўны хор Валянцін Дзямешчык, а калі ён адсутнічае — яго жонка Таццяна[46].

Беларускае праваслаўе ў Амерыцы

Беларусы-праваслаўныя стварылі і развілі сваю парафіяльную і іерархічную структуру, што дазволіла ім павялічыць свае шэрагі і ўплывы. Аб’ектыўна кажучы, яны складаюць галоўнае ядро і ў рэлігійнай, і ў свецкай сферы беларускага грамадскага жыцця ў Амерыцы.

Кіруюцца абедзве юрысдыкцыі рэгулярна скліканымі рэлігійнымі форумамі — саборамі (БАПЦ) або царкоўнымі з’ездамі («грэцкія» парафіі), якія адбываюцца досыць нерэгулярна.

Парафіі Беларускае аўтакефальнае праваслаўнае царквы (БАПЦ), афіцыйна зарэгістраванае ў 1961 годзе ўладамі штата Нью-Ёрк, могуць пахваліцца выдатнымі дасягненнямі ў справе запачаткавання беларускіх рэлігійных і культурных традыцый і звычаяў у Злучаных Штатах Амерыкі[47].

Гэтыя парафіі азнаёмілі амерыканскае грамадства з сваёю багатаю этнічнаю спадчынаю, усталявалі выдатныя дачыненні з амерыканскімі царкоўнымі і палітычнымі ўладамі, а таксама стала падтрымоўвалі шырокае кола культурных пачынанняў беларускае грамады.

Пэўную ролю ў жыцці беларускае грамады адыгралі і прыцаркоўныя брацтвы ды сястрыцтвы, найбольшым сярод якіх было Беларускае праваслаўнае жыровіцкае брацтва.

Роля Беларускае аўтакефальнае праваслаўнае царквы ў беларусізацыі царкоўнага жыцця і выданні рэлігійнае літаратуры пад кіраўніцтвам яе Першаіерарха мітрапаліта Мікалая (Мацукевіча) сапраўды неацэнная і далёка пераўзыходзіць межы сваёй юрысдыкцыі і Заходняга Свету.

Найбольш вартымі жалю і шкоднымі для беларускае грамады ў Амерыцы былі ўнутраныя канфлікты ў асяроддзі іерархіі БАПЦ, у якія былі ўцягнутыя і парафіяне. Група святароў і парафіянаў праз адміністрацыйныя канфлікты ва ўлонні БАПЦ уцягнула парафіі ў цэлую чараду судовых працэсаў, што парушыла нармальнае жыццё вернікаў, спрычыніла велізарныя, як на беларускія меркі, выдаткі і стварыла нездаровую атмасферу ва ўсёй беларускай грамадзе. Да таго ж, як відаць, доўгае цяганне па судах не прынесла ніякіх вынікаў: амерыканскі цывільны суд не мае кампетэнцыі вырашаць кананічныя спрэчкі. Аднак трэба зазначыць, што пік гэтых закалотаў ужо мінуўся і найбуйнейшыя парафіі гэтае юрысдыкцыі вярнуліся да нармальнага жыцця[48].

[46] Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. № 58. 2007. С. 40.

[47] Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1960. № 12; 1961. № 13, 14; 1963. № 18; 1968. № 27; 1969. № 30; 1970. № 32; Гутаркі аўтара з епіскапам Васілём, а. Віктарам Войтанкам, Аляксандрам Асіпчыкам.

Далучэнне некаторых парафій да Сусветнага (Канстанцінопальскага) патрыярхату разгарнула новую старонку ў гісторыі беларускага праваслаўя: беларусы ўвайшлі ў непасрэдны кантакт з канстанцінопальскімі царкоўнымі ўладамі, што, бясспрэчна, вельмі важна ў гістарычным сэнсе. Улада Сусветнага Пасада застаецца пры гэтым чыста сімвалічная. Цікава было б праверыць, як гэтыя царкоўныя ўлады зрэагавалі б, калі б у жыцці гэтых парафій выявілася актыўная беларусізацыя. Тым часам беларусы атрымалі важны сігнал. Некалькі дзесяцігоддзяў таму экзарх выказаў сваё жаданне высвяціць беларускага святара на епіскапа для гэтых парафій. На жаль, дагэтуль на гэтае месца не знайшлося прыдатнага кандыдата[49]. Юрысдыкцыя застаецца нібы не зусім беларуская, пакуль вярхоўную царкоўную ўладу ажыццяўляюць грэцкія, а не беларускія іерархі.

Важна падкрэсліць, што абсалютная большасць праваслаўных беларусаў — як «аўтакефалістаў», гэтак і тых, хто далучыўся да Сусветнага патрыярхату, апынуўшыся без іерархіі, — адкінулі былых беларускіх епіскапаў як здраднікаў, якія пакінулі сваю царкву і перайшлі ў рускую. Гэты факт бясспрэчна сведчыць пра высокую нацыянальную і патрыятычную свядомасць беларускага праваслаўнага грамадства.

Беларускае праваслаўе ў Амерыцы стаіць перад крытычнаю праблемаю — недахопам святарскіх пакліканняў. Гэтая цяжкасць не новая. Ад канца 1940-х гадоў беларускія парафіі адчувалі вострую патрэбу ў святарах. Не трэба забывацца, што за епіскапамі-адступнікамі пайшло нямала беларускіх святароў-русафілаў, як, прыкладам, а. М. Віціч, а. У. Грыгаровіч, а. Л. Стаднікаў. Іншыя пайшлі служыць у Амерыканскую праваслаўную царкву, сярод іх — а. Іван Жарскі, а. Аўген Сурвіла, а. Юльян Троцкі ды іншыя. Такім чынам, кадры этнічна беларускіх святароў асіміляваліся ў прарасійскіх парафіях, і беларусы, пазбаўленыя свайго духавенства, мусілі шукаць кандыдатаў у святары або сярод сваіх свецкіх людзей, або сярод амерыканцаў. У 1980-я гады, аднак,

[48] Архівы БАПЦ Жыровіцкае Божае Маці ў Гайленд-Парку; Беларус. Нью-Ёрк. 1967. № 117; 1981. № 288, 290–291; 1983. № 311, 313; 1988. № 345; Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1966. № 9; Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1968. № 17.

[49] Царкоўны Сьветач. Саўт-Рывэр. 1970. № 19; 1972. № 21; Беларус. Нью-Ёрк. 1981. № 288; 1989. № 362; 1990. № 372.

сітуацыя пачала паляпшацца з выездам у Злучаныя Штаты беларускіх святароў з Беласточчыны, а таксама святароў-украінцаў.

Тым не менш адной з найбольшых праблемаў у царкоўным жыцці была і застаецца нястача святароў-беларусаў. У шмат якіх выпадках даводзілася мірыцца з кандыдатамі розных біяграфій і кваліфікацый, больш або менш адпаведных патрэбам парафіянаў. Праваслаўная царква Беларусі магла б у гэтым дапамагчы, аднак яе іерархі гэтаму не спрыяюць, хоць да іх і звярталіся беларускія парафіі ў ЗША.

Цяпер пару словаў пра паству беларускіх праваслаўных парафій. Відавочна, базу парафій і далей складаюць старыя эмігранты, іх дзеці і ўнукі. Адсоткаў 10–20 — людзі небеларускага паходжання, пераважна праваслаўныя, якія жывуць непадалёк. Гэтак у беларускіх парафіях сярод вернікаў бываюць румыны, сербы, рускія, украінцы. Эмігранты хвалі пасля 1991 года багаслужбы наведваюць, а ў святы парафіяльныя цэрквы бываюць паўнюткія, аднак сталымі парафіянамі становіцца не больш як чвэрць новых эмігрантаў. Але варта быць аптымістамі: па меры таго як новыя будуць старэць, вернікаў у беларускіх цэрквах Амерыкі будзе большаць.

Дзейнасць беларускіх рыма-каталікоў

Ад самага пачатку масавае эміграцыі беларусаў каталікі былі ў меншасці і складалі прыблізна 20–25 % ад усяе масы. Былі, праўда, рэгіёны Беларусі, з якіх выязджаў больш значны працэнт каталікоў, прыкладам Сувальшчына, але гэта не мяняла агульнае карціны. Большасць каталікоў, будучы больш дысцыплінаванымі за сваіх праваслаўных братоў, далучаліся ў новай краіне да польскіх парафій і цалкам паглыналіся імі. Больш нацыянальна свядомыя супрацiўляліся гэтаму і заставаліся між двух агнёў: задавальнялі свае духоўныя патрэбы ў польскім касцёле і бавілі вольны час сярод сваіх суродзічаў-праваслаўных. У параўнанні з праваслаўнымі сярод каталікоў было больш людзей з асветаю і прафесійнаю падрыхтоўкаю. Зразумела, што беларусы-каталікі спадзяваліся заснаваць у Злучаных Штатах беларускую рымска-каталіцкую парафію. Асабліва востра гэтае жаданне выяўлялася ў тых, хто паходзіў з мясцовасцяў на Беларусі, дзе былі беларускія ксяндзы. Першыя спробы заснавання беларускае парафіі датуюцца 1920-мі гадамі[50]. Аднак нават беларускія каталіцкія святары разумелі, што гэта будзе вельмі няпроста, як вынікае з перапіскі паміж а. Віктарам Шутовічам і а. Язэпам Рэшацем[51]. У паваенным часе становішча не палепшылася.

Большасць беларусаў-каталікоў паваеннае хвалі іміграцыі пасялілася ў Чыкага і на Усходнім узбярэжжы, у «трыштаце» (Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі — Канектыкут). Іхны жыццёвы імігранцкі досвед нічым не розніўся ад досведу іхных праваслаўных братоў. У хуткім часе, у траўні 1950 года, яны заснавалі Беларуска-амерыканскае каталіцкае таварыства ў Нью-Ёрку і за кароткі час згуртавалі каля 150 сем'яў з «трыштата»[52]. Кіраўнікамі таварыства былі д-р Станіслаў Грынкевіч — старшыня, Вацлаў Пануцэвіч — віцэ-старшыня, Бруніслаў Даніловіч — скарбнік і Андрэй Попка — сакратар. Гэтая група, узмоцненая некалькімі віднымі беларускімі актывістамі, сярод якіх былі Франц Кушаль і д-р Янка Станкевіч, папрасілі і атрымалі аўдыенцыю ў кардынала Спэлмана.

Мэтаю аўдыенцыі было атрымаць у кардынала дазвол на заснаванне беларускае рымска-каталіцкае парафіі ў Нью-Ёрку. Беларусы з асаблівым нецярпеннем чакалі заснавання парафіі, бо ўжо мелі вельмі энергічнага і адданага беларускага каталіцкага святара — а. Віта Пупіна з Латгаліі, які пачаў спраўляць багаслужбы для беларусаў. Беларуская дэпутацыя была прынятая кардыналам увосень 1950 года. На іх вялікі жаль, кардынал не толькі рашуча выступіў супраць заснавання парафіі, але нават загразіў а. Пупіну, што пазбавіць яго святарства, калі той не спыніць свае дзейнасці сярод беларусаў. Кардынал загадаў яму неадкладна пакінуць ягоную дыяцэзію. Беларусы былі ашаломленыя, а а. Пупін назаўтра пакінуў Манхэтэн і знайшоў месца ў латышскай парафіі ў Брукліне. Так першая спроба заснаваць беларускую рымска-каталіцкую парафію скончылася поўным правалам[53].

Аднак гэта не спыніла беларускіх каталікоў. У другой палове 1950-х гадоў была зробленая другая спроба. У 1956 годзе ў Злучаных Штатах было заснаванае таварыства «Рунь» — беларуская секцыя сусветнае асацыяцыі каталіцкіх інтэлектуалаў *«Pax Romana»*[54]. У Злучаных Штатах «Рунь» узначаліў Францішак Бартуль, які незадоўга перад тым прыехаў з Вялікабрытаніі. Сітуацыя беларусаў-каталікоў выглядала больш памысна яшчэ і таму, што ў Злучаныя Штаты эміграваў

[50] Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем, 1964.

[51] Перапіска паміж а. Віктарам Шутовічам і а. Язэпам Рэшацем, 1931. Захоўваецца ў Беларускай бібліятэцы імя Ф. Скарыны ў Лондане.

[52] Znič. Rym. 1950. № 1; Божым Шляхам. Парыж. 1950. № 37–38; Гутарка аўтара з д-рам Станіславам Грынкевічам, 1960.

[53] Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

[54] Гутарка аўтара з Вітаўтам Тумашам, 1981; Статут Беларускага Каталіцкага Таварыства «Рунь».

беларускі ксёндз а. Францішак Чарняўскі, які ў красавіку 1957 года распачаў рэгулярныя багаслужбы для беларусаў у славацкай каталіцкай царкве Святога Яна Непамука на рагу *66th Street* і *1st Avenue*[55]. Славакі вельмі прыязна паставіліся да беларусаў. Адзін з іхных рэлігійных лідараў, а. мансіньёр Стывен Красуля, аддаў беларусам у карыстанне каплічку ў сваёй царкве. Ён, узброіўшыся звесткамі пра беларусаў-каталікоў Нью-Ёрка і ваколіцаў (а іх на той час налічвалася каля 180 сем'яў), а таксама маючы на ўвазе прысутнасць а. Чарняўскага, зноў паспрабаваў пагаварыць з кардыналам, але вынікам сталася яшчэ адна параза беларусаў-каталікоў. Як мансіньёр Красуля сказаў беларусам пасля свайго візіту да кардынала, іх справа была прайграная і скончаная назаўсёды[56]. Зноў беларуская рымска-каталіцкая грамада была разгубленая і расчараваная. Аднак і другая параза не забіла цалкам надзеі. На жаль, шмат хто з каталікоў, канчаткова зняверыўшыся, пакінуў Нью-Ёрк і пасяліўся ў іншым месцы.

Айцец Францішак Чарняўскі, які пасяліўся на поўначы штата Нью-Ёрк, рэгулярна наведваў беларусаў і падтрымваў кантакты з грамадою. 31 сакавіка 1958 года ён чытаў малітву перад адкрыццём працы Кангрэса ЗША ў гонар угодкаў беларускае незалежнасці. Айцец Чарняўскі пазней таксама рэгулярна спраўляў багаслужбы для беларусаў-каталікоў у «Белэр-Менску» ў часе летніх адпачынкаў[57].

Апекаваўся беларускімі рыма-каталікамі і айцец (пазней — біскуп) Часлаў Сіповіч, які наведваў Злучаныя Штаты, выступаў з лекцыямі ў розных гарадах, сустракаўся з лідарамі беларускіх грамадаў ды падтрымоўваў кантакты з царкоўнымі ўладамі. 18 кастрычніка 1957 года а. Часлаў Сіповіч адслужыў літургію ў саборы Святога Патрыка ў Нью-Ёрку[58].

Адмысловы камітэт быў створаны дзеля арганізацыі візітаў беларускіх каталіцкіх святароў. Узначаліў яго Францішак Бартуль[59].

Істотную дапамогу беларусам-каталікам Нью-Ёрка аказаў таксама а. Уладзімір Тарасевіч з Чыкага[60]. Айцец Тарасевіч заключыў пагадненне аб багаслужбах для беларусаў у карпатарoскай каталіцкай царкве ўсходняга абраду на рагу *15th Street* і *2nd Avenue*. Ён запрасіў таксама а. Пупіна адслужыць разам з ім літургію. Карыстаючыся нагодаю і прысутнасцю двух святароў, беларусы зноў вырашылі выпрабаваць сваю ўдачу. Гэтым разам было пастаноўлена падаць сваю просьбу не на Манхэтэне, а пайсці да Бруклінскага біскупа Фрэнсіса Мугавэро. Тут іх прынялі зусім іначай.

Біскуп Мугавэро прыняў беларусаў вельмі цёпла і паабяцаў сваю падтрымку ў заснаванні беларускае каталіцкае парафіі ў Брукліне, калі набярэцца дастаткова вернікаў. На няшчасце, тады, у 1960-я гады, было ўжо немагчыма сабраць неабходныя дзвесце беларускіх каталіцкіх сем'яў... На той час ва ўсім метрапалітальным рэгіёне засталося толькі каля 80 сем'яў беларусаў-каталікоў[61].

Так, калі заснаванне беларускае каталіцкае парафіі ў Нью-Ёрку сталася зусім рэальным, проста не хапіла людзей. У выніку беларусы-каталікі часткова інтэграваліся ў жыццё беларускіх праваслаўных грамадаў, калі-некалі цешачыся з візіту беларускага каталіцкага святара. Гэткімі наведнымі святарамі былі ўладыка Часлаў Сіповіч, уладыка Уладзімір Тарасевіч, а. Аляксандр Надсан, а. Язэп Германовіч, а. Францішак Чарняўскі ды а. Пётра Татарыновіч. Найчасцей беларускія каталіцкія багаслужбы спраўляліся ў карпатарoскай царкве Божае Маці на Манхэтэне або ў рымска-каталіцкім касцёле Святога Язэпа ў Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі[62].

Сярод тых, хто імкнуўся закласці арганізаваны каталіцка-беларускі рух у Амерыцы, — Франц Кушаль, Антон Шукелойць, Гіпаліт Паланевіч, Яніна Каханоўская, Апалонія Савёнак, Вітаўт Тумаш, Францішак Бартуль, Станіслаў Грынкевіч, Браніслаў Даніловіч, Сяргей Гутырчык, Мікола Кунцэвіч, Андрэй Попка, Язэп Гладкі, Янка Станкевіч, Пётра Міpaновіч, сем'і Будзькаў, Пануцэвічаў, Рамукоў, Бяленісаў ды іншыя.

Беларуская рымска-каталіцкая грамада перажыла ўсе нягоды і расчараванні ды прызвычаілася да халоднага стаўлення паноўных рэлігійных структураў. У большасці сваёй беларусы-каталікі захоўвалі каталіцкую веру і бралі чынны ўдзел у беларускім грамадскім жыцці. Шмат хто з каталікоў належыў і належыць да беларускіх праваслаўных парафій.

[55] Беларус. Нью-Ёрк. 1957. № 61; Znič. Rym. 1957. № 40; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 367; Божым Шляхам. Лёндан. 1980. № 151.

[56] Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

[57] Архівы «Белэр-Менска» ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1958. № 402–403; U.S. Congressional Record. Washington (DC). Vol. 104, 1958. P. 51–83.

[58] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1957. № 375, 382.

[59] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1959. № 473.

[60] Пазней ён быў высвячаны на біскупа (1983) і прызначаны Апостальскім візітатарам для беларусаў-каталікоў замежжа.

[61] Гутаркі аўтара з Антонам Шукелойцем, 1988.

[62] Папкі а. Я. Германовіча, ул. Ч. Сіповіча, а. А. Надсана, а. П. Татарыновіча, а. Ф. Чарняўскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Беларуская царква каталіцкая ўсходняга абраду ў Чыкага

Беларуская каталіцкая парафія Хрыста Збаўцы ўсходняга абраду была заснаваная ў Чыкага ў 1955 годзе[63]. Галоўнае ядро вернікаў у ёй складалі беларускія паваенныя імігранты з Чыкага і ваколіцаў, хоць сярод актыўных парафіянаў былі прадстаўнікі шмат якіх іншых нацыянальнасцяў.

Службы Божыя ў царкве вяліся па-беларуску, па-стараславянску і па-англійску. Духоўным лідарам, заснавальнікам і арганізатарам парафіі быў а. Ян Хрызастом Тарасевіч, манах з кляштара Святога Пракопа ў мястэчку Лайль, штат Ілінойс.

Айцец Ян Хрызастом нарадзіўся ў вёсцы Клешнякі на Гарадзеншчыне ў 1892 годзе, эміграваў у Злучаныя Штаты, калі яму было дзевятнаццаць гадоў. Пасяліўся спачатку ў Нэшуа, штат Нью-Гэмпшыр, дзе ўдзень працаваў на баваўнянай фабрыцы і ў абутковай майстэрні, а ўначы займаўся навукаю. Ён вучыўся на святара ў Місійным каледжы Ла Салет у Хартфардзе, штат Канектыкут; пасля працягваў навуку ў Манрэалі (Канада) і Фрыберы (Швейцарыя), дзе быў высвячаны біскупам Біканам у 1923 годзе. Атрымаўшы ступень доктара філасофіі і доктара багаслоўя, у 1926 годзе ён стаўся выкладчыкам у семінарыі Ла Салет каля Олбані, штат Нью-Ёрк.

Падчас свае выкладчыцкае кар'еры і пастырскае дзейнасці а. Ян Хрызастом Тарасевіч актыўна працаваў з беларускімі імігрантамі, удзельнічаў у заснаванні колькіх беларуска-амерыканскіх арганізацый, а таксама шмат сілаў аддаў справе хрысціянскае еднасці. Ён быў адным з рэдактараў часопіса *«The Voice of the Church»*, месячніка, выдаванага айцамі бенедыктынамі з кляштара Святога Пракопа, мэтаю якога было дасягнуць лепшага разумення паміж каталікамі ўсходняга абраду і праваслаўнымі з аднаго боку і рыма-каталікамі — з другога. Асабліва актыўным у беларускім жыцці а. Тарасевіч быў у часе Другое сусветнае вайны, ён стаў адным з заснавальнікаў Беларуска-амерыканскае нацыянальнае рады, якая дзейная і дагэтуль[64].

Калі па вайне ў Амерыку пачалі прыбываць новыя беларускія імігранты, а. Ян Хрызастом Тарасевіч пачаў гуртаваць іх з мэтаю заснавання беларускае парафіі. Вялікая група беларусаў Чыкага ўлетку 1955 года звярнулася з просьбаю да абата кляштара Святога Пракопа а. Амброза Ондрака, каб той прызначыў іхным духоўным пастарам айца Тарасевіча. Абат Амброз згадзіўся на прызначэнне і падаў просьбу да кардынала Сэмюэла Стрыча аб заснаванні каталіцкай парафіі ўсходняга абраду. Кардынал даў на гэта сваю згода. Першыя службы Божыя адбыліся ўлетку 1955 года ў найманай залі. Служыліся літургіі і ў школах ды іншых памяшканнях. Аднак надыходзілі цяжкія для парафіі часы: а. Ян Хрызастом Тарасевіч захварэў, а ягоны блізкі сябра і памочнік а. Язэп Рэшаць памёр. Пошукі сталага месца і святара працягваліся.

[63] Catholic Almanac: the most complete one-vol. encyclopedia of cath. facts and information on the church. Huntington (Ind), 1989. P. 484.

[64] Founder's Day June 17, 1962. Church of Christ the Redeemer. Program. Chicago (IL), 1962; Walker, A. My favorite priest: Rev. John Chrysostom Tarasevitch, an American Staretz. Manuscript. 1984; The Voice of the Church. Lisle (IL). 1936. № 1; Eastern Churches Quarterly. 1937. № 2. P. 88–89.

Абвестка пра ўрачыстае высвячэнне царквы Хрыста Збаўцы ў Чыкага. 1961 г.

У верасні 1958 года пляменнік а. Яна Хрызастома, а. Уладзімір Тарасевіч, таксама манах кляштара Святога Пракопа, вярнуўся пасля заканчэння навукі ў Рыме. Ён быў прызначаны памочнікам а. Яна Хрызастома, што шмат дапамагло парафіі. Нарэшце адпаведны будынак для царквы быў знойдзены і куплены 15 снежня 1959 года. Набыць будынак для царквы Хрыста Збаўцы дапамагла Чыкагская архідыяцэзія. Царква была ўрачыста высвячаная 2 ліпеня 1961 года біскупам Чаславам Сіповічам у прысутнасці кардынала Мэера. Царква сталася актыўным грамадскім цэнтрам, пры ёй дзеіла нядзельная дапаўняльная школка, праводзіліся мерапрыемствы для моладзі і — разам з іншымі беларускімі арганізацыямі — ладзіліся міжнародныя беларускія навуковыя канферэнцыі[65]. Парафія выдавала шэраг перыёдыкаў, гэткіх як «Лісток да Беларусаў» (1955), «Да Злучэньня», «*Newsletter*». Айцец Уладзімір Тарасевіч актыўна ўлучыўся ў жыццё беларускае грамады. Ён разам з кіраўніцтвам царквы наладзіў блізкія дачыненні з беларускаю праваслаўнаю парафіяй Святога Юрыя ў Чыкага, неаднаразова прадстаўляў чыкагскіх беларусаў пры розных нагодах, а 25 сакавіка 1959 года адчытаў малітву ў Кангрэсе ЗША[66]. Парафія і блізкія да яе арганізацыі маюць вялікі ўплыў на жыццё беларускае грамады ў Чыкага. Апроч а. Яна і а. Уладзіміра Тарасевічаў шмат зрабілі для парафіі сем'і Будзькаў, Рамукоў, Бяленісаў, Махначоў, Пануцэвічаў, Гайдзеляў, Занковічаў, Жызнеўскіх, Мікола Дзямідаў.

З цягам часу а. Ян Хрызастом Тарасевіч пачаў схіляцца да нейтральнае або часам і пазітыўнае ацэнкі Саветаў і супрацоўніцтва з імі. Ён наведаў Савецкую Беларусь, апублікаваў колькі артыкулаў і вершаў у газеце «Голас Радзімы» і, як здавалася, прымаў за праўду савецкую пацыфісцкую прапаганду[67]. Аднак гэта не адбілася ні на дзейнасці царквы Хрыста Збаўцы, ні на грамадскім жыцці чыкагскіх беларусаў, ні на дачыненнях паміж абедзвюма беларускімі цэрквамі ў Чыкага, бо рэальнае кіраўніцтва парафіяй на той час было ўжо ў руках а. Уладзіміра Тарасевіча.

Пасля смерці а. Яна Хрызастома Тарасевіча 11 чэрвеня 1978 года а. Уладзімір узяў на сябе ўсю духоўную і адміністрацыйную дзейнасць

[65] Беларус. Нью-Ёрк, 1965. № 100; 1970. № 161; Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1959. № 473.

[66] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1959. № 454.

[67] Новое Русское Слово. Нью-Ёрк. 1978. 7, 8 нояб.; Голас Радзімы. Мінск. 1967. № 982; Беларус. Нью-Ёрк. 1971. № 165.

у парафіі. У 1975 годзе ён быў узведзены біскупам Чаславам Сіповічам у сан архімандрыта. Пад кіраўніцтвам а. Уладзіміра парафія адсвяткавала свой 25-гадовы юбілей[68]. Аднак найслаўнейшаю падзеяй у жыцці парафіі стаўся дзень, калі а. Уладзімір быў высвячаны на біскупа. Ардынацыя адбылася 8 верасня 1983 года, на гэтай урачыстасці прысутнічала ўся беларуская калонія Чыкага, а таксама госці — прадстаўнікі шмат якіх іншых беларускіх арганізацый[69]. Аднак радасць парафіі і беларускага грамадства была нядоўгая — біскуп Уладзімір памёр 2 студзеня 1986 года[70].

Наступным духоўным кіраўніком парафіі стаўся а. Язэп (Джозэф) Сіру. Гэта вельмі актыўны рэлігійны дзеяч, прафесійны музыколаг, выдатны літургіст, ён карыстаўся шырокаю падтрымкаю грамады. Падчас святкаванняў 1000-годдзя хрысціянства на Беларусі ў 1990 годзе парафію наведалі некаторыя высокія прадстаўнікі царкоўных уладаў, у тым ліку чыкагскі арцыбіскуп Джозаф Бернардын.

1 ліпеня 1990 года парафія адзначыла сваё 35-годдзе. З гэтае нагоды літургію служыў біскуп Пласіда Радрыгес, прысутнічала шмат высокіх гасцей, галоўным прамоўцам на ўрачыстасці быў прафесар Томас Бэрд з Нью-Ёрка[71].

Хоць гэтая парафія параўнальна невялікая, царква Хрыста Збаўцы адыгрывала важную ролю ў беларускім жыцці Чыкага. Сваімі выданнямі, канферэнцыямі і выставамі парафія сталася добра вядомая амерыканскім беларусам. Аднак праз нястачу беларускіх вернікаў-уніятаў у 2003 годзе яна спыніла сваё існаванне.

Пра гісторыю гэтае парафіі, а таксама біяграфіі арганізатараў яе айца Яна Хрызастома Тарасевіча і біскупа Уладзіміра Тарасевіча багата звестак у кнізе айца Аляксандра Надсана «Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус» (Менск, 2004. 300 с.)[72].

[68] Беларус. Нью-Ёрк. 1975. № 218; 1978. № 254; 1980. № 279; The Rev. Vladimir L.Tarasevitch, Our Beloved Jubilarian and Pastor. 25 years of the Priesthood. Chicago (IL), 1964.

[69] Episcopal Ordination of the Most Reverend Vladimir L.Tarasevitch, O.S.B., D.D. Titular Bishop of Mariamme. Chicago (IL), September 8, 1983; Testimonial Banquet on the occasion of the Episcopal Ordination. Chicago, September 8, 1983; Беларус. Нью-Ёрк. 1983. № 313.

[70] Весткі й Паведамленьні Аддзелу БАЗА Ню Ёрк. 1986. № 87.

[71] Гутарка з прафесарам Томасам Бэрдам; Беларус. Нью-Ёрк. 1988. № 350.

[72] Англамоўнае выданне: Nadson, Alexander. Ceslaus sipovich: the First Belarusian Catholic Bishop in the 20th Century — 1914–1981. Minsk: Technalohija, 2007. — 224 p.

* * *

Беларускія рыма-каталікі, нягледзячы на ўсе ходанні, не здолелі арганізаваць свае нацыянальныя парафіі. З цягам часу большасць з іх улучылася ў нацыянальнае жыццё пры беларускіх праваслаўных парафіях. Тым не менш беларусы-каталікі ў Амерыцы працягваюць намаганні дзеля заснавання парафіі. Беларусы-каталікі ўсходняга абраду арганізавалі сваю парафію, і гэта мае вялікае значэнне як у беларускім нацыянальным жыцці, гэтак і ў рэпрэзентацыі навонкі.

Як і ў жыцці беларускае праваслаўнае грамады, гэтак і для беларусаў-каталікоў на будучыню будзе мець значэнне наяўнасць новых святарскіх пакліканняў.

Важна таксама падкрэсліць, што беларусы-каталікі абодвух абрадаў у царкоўным жыцці поўнасцю перайшлі на беларускую мову, што ёсць бясспрэчным гістарычным дасягненнем.

Па стане на 2016 год арганізаванае беларускае каталіцкае дзейнасці ў ЗША няма. Аднак, як згадвалася вышэй, робяцца захады, вядзецца праца па аднаўленні арганізацыі «Рунь».

Беларускія пратэстанты

Па Другой сусветнай вайне ў Злучаныя Штаты прыбыло шмат беларусаў-пратэстантаў. Яны заснавалі невялікія грамадкі ў штатах Ілінойс, Каліфорнія, Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк і Пенсільванія ды аб’ядналіся ў 1973 годзе ў Беларускае евангельска-баптысцкае брацтва ў ЗША і Канадзе, галоўная кватэра якога месцілася спачатку ў Іры, штат Пенсільванія, а пазней у Уітыэры, штат Каліфорнія.

Сярод пачынальнікаў беларускага пратэстанцкага руху ў Злучаных Штатах былі а. Масей Гітлін, а. Даніла Ясько, а. Якуб Рапэцкі, а. Юры Рапэцкі, а. Ян Пятроўскі, а. Б. Лабоцкі, а. В. Баркевіч і а. Н. Любанскі, Янка Ліхач, Герасім Сахар, Тарас Сайка, Валерыян Маеўскі.

Беларускае евангельска-баптысцкае брацтва разгарнула актыўную дзейнасць на ніве выдавецтва, радыёвяшчання і адукацыі. Пачынаючы ад 1976 года яно вядзе беларускія радыёперадачы праз радыёстанцыі ў Сан-Францыска і Монтэ-Карла. Хоць беларускія пратэстанты і не адыгрывалі істотнае ролі ў беларускім грамадскім жыцці ў Злучаных Штатах, а дзейнасць іхная галоўным чынам абмяжоўвалася рамкамі амерыканскага пратэстанцкага — пераважна баптысцкага — свету, аднак яны ўнеслі немалы ўклад у беларускую культуру. А. Даніла Ясько, а. Якуб Рапэцкі і а. Юрка Рапэцкі ды іхная група выдалі знач-

Першы беларускі евангельска-баптысцкі з’езд у ЗША. Горад Іры (Пенсільванія), 1973 г. З архіва а. Юрыя Рапэцкага

ную колькасць каштоўнае рэлігійнае літаратуры, у тым ліку некалькі беларускіх хрысціянскіх спеўнікаў. Варта згадаць хоць бы спеўнік «Гімны Хрысьціян» (1979), укладзены і перакладзены на беларускую мову а. Данілам Ясько, у які ўвайшло 604 рэлігійныя гімны. Айцец Ян Пятроўскі і сп-ня Аліцыя Пятроўская пераклалі на беларускую мову і выдалі творы грэцкіх класікаў, а таксама шэраг рэлігійных кніг, слоўнікаў ды цікавыя мемуары. Усё гэта сталася неад’емнаю часткаю беларускае культуры[73]. Прычым беларускі пратэстанцкі друк, як кніжны, так і перыядычны, асвятляў шмат тэмаў агульначалавечых: літаратурных, гістарычных ды, прыкладам, скарыніяны.

У часе грамадскай дзейнасці нам даводзілася супрацоўнічаць з шмат кім з беларускіх пратэстанцкіх грамадаў, як, прыкладам, з сп. Тарасам Сайкам, пастарам Янам Пятроўскім, Герасімам Сахарам, а таксама з выдаўцамі спеўніка «Гімны Хрысьціян» (1979), шмат копій якога было даслана на запыты з Беларусі нават у гады халоднай вайны. Ведаючы, што з старой гвардыі беларускіх пратэстанцкіх дзеячаў у ЗША амаль нікога ўжо не засталося, мы звярнуліся да сп. Анатоля Пранцэвіча, пратэстанцкага верніка, беларускага патрыёта і літаратара-перакладчыка, каб паінфармаваў пра цяперашні стан арганізаванасці беларускіх пратэстантаў. Змяшчаем тут ягоны змястоўны адказ і некалькі здымкаў:

[73] Папка Я. Рапэцкага, папка Я. Пятроўскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Месячнік Саюзу Евангельскіх Хрысьціян Баптыстаў. 1990. № 4.

Мы сваёй сям'ёй (жонка Вера, сын Міколка) прыехалі з Беларусі ў ЗША 13 ліпеня 1992 года па праграме ўцекачоў на рэлігійнай аснове. У былым Саюзе мелі переследаванні за сваё веравызнанне. Пасяліліся адразу і жывём да гэтага часу ў г. Портленд (Арэгон). Мясцовасць вельмі прыгожая, маляўнічая і зялёная (ідзе многа дажджоў). Тут у г. Портленд і вакол яго пасяліліся выехаўшыя з Бацькаўшчыны беларусы-пратэстанты з усіх шасці абласцей Беларусі. Іх прыезд пачаўся ў 1989 годзе і працягваецца да цяперашняга часу. Выехала на сталае месца жыхарства не менш як 500 чалавек. У асноўным жывуць у г. Портленд і г. Сэйлам (сталіца Арэгона), а таксама праз раку Калумбія ў г. Ванкувер (штат Вашынгтон).

Шкада, што беларусы не заснавалі Беларускую хрысціянскую царкву, а разышліся па славянскіх хрысціянскіх цэрквах, дзе ў пераважнай большасці выкарыстоўваецца руская мова. Толькі заснаваўся невялікі беларускамоўны гурток пад назвай «Адраджэнне», які пачаў сваё існаванне ў 1999 годзе і дзейнічае да сённяшняга дня. Гурток не мае палітычнага кірунку, а ажыццяўляе няпоўныя царкоўныя функцыі. Тут мы выконваем малітвы агульнага і асабістага характару. Молімся таксама і за нашую родную Беларусь, каб там быў мір і не было ніякай вайны альбо баявых дзеянняў. У гонар вялікіх святаў, як Раство і Вялікдзень, робім віншавальныя лісткі. На Свята жніва (Дзень падзякі) праводзім падзякавальнае Богу набажэнства за ўсе дары

Свята жніва ў беларускіх пратэстантаў у Портлендзе (Арэгон). 2007 г.
Фота Анатоля Пранцэвіча

і плады, якія выкладаем на аглядальную палічку. Аднаго разу мелі сустрэчу на ўлонні прыроды ў Bartan Park, тады сабралася найбольшая колькасць беларусаў і выхадцаў з Беларусі. Збіраючыся на гуртку, абменьваемся думкамі, планамі, ідэямі, дзелімся навінамі[74].

Варта згадаць, што беларускія пратэстанты выдалі таксама ў горадзе Ніксан, штат Тэнесі, кампакт-дыск «Зямля бацькоў» гурта «Спадзяванне» (11 напеваў-малітваў).

З колішняга ліставання з прапаведнікам Тарасам Сайкам вядома, што ў штаце Мінесота таксама жылі беларускія пратэстанты. А вось што ўдалося высветліць пра новых пратэстантаў з Беларусі айцу Ігару Лабацэвічу:

Першая хваля (з новай эміграцыі) беларускіх пратэстантаў пачала з'яўляцца ў ЗША ў 1988–1991 гадах. Ехалі праз Вену і Італію па ізраільскіх візах. Ад 1991 года ўрад ЗША зрабіў магчымым прыезд вернікаў як ўцекачоў ад пераследу па рэлігійнай прыкмеце. Ва ўладкаванні і забеспячэнні гэтых людзей вельмі дапамагалі каталіцкія і яўрэйскія дабрачынныя арганізацыі, якія спансавалі новых эмігрантаў (яны гэта называюць «прыехаць па паролі»). Адныімі з першых у Мінесоце і на Сярэднім Захадзе былі вернікі з Альшанаў — цэлая вёска пераехала ў Амерыку. Большасць іх асела ў Місула, штат Мантана. Тыя, што засталіся ў Мінесоце, стварылі асобную царкоўную супольнасць, але паступова сталі маліцца разам з пяцідзясятнікамі-немцамі з Казахстана. Агулам гэтая група вельмі кансерватыўная, замкнёная ў сабе.

Менчукі трымаюцца ў Мінесоце асобна. Пачалі з 5-6 сем'яў у 1996 годзе (16 дарослых), якія сустракаліся па хатах, здымалі памяшканне ў лютэранскай царкве. На 2009 год тая «менская» супольнасць складалася з 120–130 чалавек і называлася «Беларускай царквой», пазней вядомая як «церковь Благодать» (цяпер каля 420 чалавек). Некалькі гадоў таму ад іх адгалінавалася яшчэ адна супольнасць (Zachary Worship Church), якая складаецца з маладога пакалення. Іх маленні праводзяцца і па-беларуску, і па-руску, і ўсё больш — па-англійску.

Таксама ў Мінеапалісе ёсць царква пастара Івана Сімановіча, якая на траціну складаецца з беларусаў (не менчукоў), а таксама ўсходніх украінцаў, рускіх і іншых «рускамоўных».

Увогуле складаецца ўражанне, што людзі трымаюцца разам паводле месца іх паходжання ў Беларусі — менскія з менчукамі, пінскія з пінчукамі (збольшага ў Новай Англіі).

Таксама ёсць багата баптыстаў (царква Віфанія ў Мінеапалісе амаль цалкам беларуская).

---

[74] Ліст ад Анатоля Пранцэвіча ад 05.05.2016.

Праводзяцца штогадовыя летнікі для дзяцей і маладых сем'яў. Досыць часта ёсць беларускі элемент у служэнні, але не дамінуючы. Багата моладзі нацыянальна свядомай, але трымаюцца паасобку[75].

* * *

Колькі словаў трэба сказаць і пра беларускіх стараавераў, якіх нямала ў Злучаных Штатах. Жывуць яны пераважна ў горадзе Мілвіль, штат Нью-Джэрсі, і ў горадзе Іры, штат Пенсільванія. Хоць і звязаныя гістарычна з Беларуссю ад XVI стагоддзя, арганізацыйна яны не выяўляюць з ёю ніякае лучнасці. Разам з тым шмат хто з актывістаў беларускіх грамадаў належыць да стараавераў, аднак унутры іх рэлігійных структураў самая большая праява асобнасці — гурткі землякоў. Сярод найактыўнейшых грамадскіх дзеячаў і беларускіх патрыётаў з ліку стараавераў можна назваць Лявона Кавалёва, Івана Канарчука з Балтымара, Паўла Алексы з Нью-Ёрка, Сцяпана Савельчука, Максіма Рыбнікава з штата Пенсільванія. Але гэтыя актывісты-стараверы былі іміграгнтамі пасля Другой сусветнай вайны і ўжо паўміралі, а іх дзеці мала цікавяцца і лёсам стараавераў, і беларускім жыццём. Праўда, некаторыя амерыканска-беларускія стараверы з Балтымара і Пенсільваніі прыязджаюць на Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі.

* * *

Мусульманаў, інтэграваных у беларускую культуру ў Злучаных Штатах, практычна няма, хоць на бацькаўшчыне гэта справа нярэдкая. Паасобныя прадстаўнікі гэтай рэлігійнай групы выяўлялі актыўнасць у беларускім жыцці, асабліва на пачатку 1950-х гадоў[76].

Яўрэйства

Пра эмігрантаў-яўрэяў, карані якіх знаходзяцца на Беларусі, напісана шмат, вельмі шмат. На жаль, у тых публікацыях яўрэі з Беларусі, гэтак і амаль усё ўсходнееўрапейскае яўрэйства, падаюцца як выхадцы з Расіі. Вядома, што гэта не так. Значная частка, а мо і большасць ўсходнеславянскага яўрэйства паходзіць не з Расіі, не з рускай этнічнай тэрыторыі, а з вялікага абшару нярускіх земляў, якім у Расійскай

[75] Ліст Ігара Лабацэвіча да аўтара.

[76] Беларуска-мусульманская калёнія на Брукліне ў Нью-Ёрку // Веда. Нью-Ёрк. 1954. № 1. С. 20–22; Ст. Я. Беларуска-мусульманскія іміграганты ў Задзіночаных Гаспадарствах // Веда. Нью-Ёрк. 1954. № 1. С. 23–25.

імперыі была заканадаўствам нададзеная назва «Рыса аседласці» (англійскі тэрмін *«Pale of Settlement»*). Гэтая тэрыторыя, дзе маглі жыць вернікі яўрэі ўлучала амаль усю Беларусь і часткі Украіны, Курляндыі, Бесарабіі, Літвы. Праз дыскрымінацыю расійскім заканадаўствам пры канцы XIX стагоддзя яўрэйства пачало масава з тых земляў уцякаць-эміграваць у ЗША і іншыя краіны, а следам пачалася і масавая эміграцыя іншых народаў, улучна з беларусамі. Эміграцыйная бюракратыя ўсім эмігрантам прышывала бірку «рускія». У гэтым факце і ёсць найбуйнейшая фальш і гвалт чалавечых правоў. Запярэчыць такому стану эмігранты не маглі: іх узровень адукацыі быў вельмі нізкі. Яўрэям гэтая бірка, хоць і непрыемная, шкодзіла мала, бо яны на эміграцыі ядналіся пераважна на базе рэлігіі, беларусам жа бірка «рускі» нашкодзіла неймаверна, забраўшы нашую адасобленасць, нашую гісторыю.

Яўрэі могуць дапамагчы і дапамагаюць беларусам. Нават у час фармавання БНР, руху за беларускую дзяржаўнасць былі мудрыя яўрэйскія палітычныя лідары, якія спрабавалі прылучыць яўрэйскіх амерыканскіх дзеячаў да беларускага руху, але тады справа не зрушылася[77]. Даследчык беларуска-яўрэйскіх адносінаў Віталь Зайка піша:

Гэбраі бралі ўдзел у Першым Усебеларускім Кангрэсе 1917 года і ўвайшлі ў Раду БНР і Беларускі Нацыянальны Сакратарыят 1918 года. Гэбраі былі сярод прыняўшых тры ўстаўныя граматы і Акт 25 Сакавіка 1918 года. Некалькі гэбраяў былі міністрамі Рады БНР. Брат Хаіма Жытлоўскага, Самуіл, ходаўся ў гэбрайскіх арганізацыях у Еўропе і Амерыцы адносна палітычнай і фінансавай падтрымкі для БНР[78].

У цяперашнім часе назіраецца вельмі пазітыўная з'ява: пачынаецца вывучэнне яўрэйскай эміграцыі з беларускага гледзішча, з беларускіх крыніцаў. У Беларусі выйшлі аўтарытэтныя даследаванні беларускага гісторыка Эмануіла Іофэ ды з'явіўся інфармацыйны артыкул у Беларускай энцыклапедыі[79]. Даследаванне беларускага яўрэйства адбываецца таксама ў Гародні, пра што сведчыць нядаўна выдадзеная праца Вольгі Сабалеўскай[80], і ў Ізраілі, дзе рэй вядзе гісторык з Беларусі Леанід Смілавіцкі. У кнізе апошняга *«Jewish Life in Belarus»* даводзіцца, што эмігранты-яўрэі не жадаюць страчваць кантакты з Беларуссю.

[77] Архівы БНР. Т. I. Кн. 2. № 2955, 2755, 2748.

[78] Беларус. Нью-Ёрк. 2007. № 537.

[79] Беларуская энцыклапедыя. Т. 18 (1). Мінск, 2004. С. 316.

[80] Сабалеўская, В. Габрэйска-хрысьціянскі дыялёг // Arche: Другая Гародня. 2010. № 1–2, С. 120–150.

Даследчык прыводзіць новыя звесткі пра сувязі беларускіх яўрэяў пасля Другой сусветнай вайны з іх родзічамі ў ЗША. Пададзеная інфармацыя пра Амерыканска-яўрэйскі камітэт дапамогі адбудове Беларусі, які наладзіў сувязі паміж 700 сем'ямі яўрэяў у розных гарадах і мястэчках Беларусі і іхнымі родзічамі ў ЗША. Тая ж арганізацыя паведамляе, што ў ЗША жыве каля мільёна яўрэяў беларускага паходжання. Аднак, як зазначае аўтар на аснове архіўных звестак, кантакты яўрэйскіх амерыканскіх дапамаговых арганізацый з Беларуссю не заўсёды ўдаваліся, і, відавочна, сустракаліся цяжкасці. Невядома, ці даходзілі да адрасатаў сотні-тысячы пасылак, што як дапамогу Беларусі высылалі амерыканскія яўрэйскія арганізацыі[81]. У іншай кнізе Леаніда Смілавіцкага пададзеныя дэталёвыя звесткі пра амерыканскіх яўрэяў з горада Турава[82]. У ЗША даследуе біяграфіі яўрэяў з Беларусі навуковы супрацоўнік Яўрэйскага інстытута сп. Віталь Зайка. Ён выдрукаваў у альманаху «Запісы БІНіМ» і газеце «Беларус» колькі артыкулаў пра яўрэяў беларускага паходжання, іх творчасць, сувязі з Беларуссю[83].

Беларускасць амерыканскіх яўрэйскіх эмігрантаў варочаецца да былой радзімы ў шматлікіх працах аўтарытэтнай беларуска-канадскай даследчыцы, калегі-супрацоўніцы, старшыні Канадскага БІНіМа прафесара Зіны Гімпелевіч, у яе кнізе *«Belarusian Jewish Writers of XX century»* (2010) ды ў наступнай публікацыі *«The portrayal of Jews in Modern Belarusian Literature»*.

Даследаванні лёсаў, дзейнасці беларускага яўрэйства на эміграцыі, у прыватнасці ў ЗША, як выглядае, пачынаюць уплываць на спадчыну, радзінную перапіску выбітных яўрэйскіх інтэлектуалаў, пісьменнікаў і іншых у ЗША. У шмат якіх артыкулах яўрэйскага аўтарства, некралогах аб буйных постацях у розных галінах навуковай дзейнасці яўрэі, іх родзічы пачынаюць заяўляць, што яны з Беларусі. Гэта фактар для беларусаў вялікае вагі, які спрыяе беларускаму змаганню за вяртанне сваёй спадчыны. Гэтак, за апошнія гады да беларускай спадчыны залічыліся: народжаны каля Зэльвы і памерлы ва ўзросце 104 гадоў Сімор Любэцкі, шырока вядомы тэарэтык бібліятэказнаўства, каталагізацыі,

[81] Smilovitsky, L. Jewish life in Belarus : the final decade of the Stalin regime (1944—1953). Budapest — New York: Central European University Press, 2014. P. 213. Агляд: Belarusian Review. Praha. Vol. 26 (4). 2014.

[82] Смиловицкий, Л. Евреи в Турове: история местечка Мозырского Полесья = Jews in Turov: history of a shtetl in Mozyr's Polesye region. Иерусалим, 2008. — 798 с.

[83] Запісы БІНіМ. № 24. Нью-Ёрк, 1999. С. 253–273; № 26. Нью-Ёрк — Менск, 2003. С. 116–131; № 27. Нью-Ёрк — Менск, 2004. С. 391–408; Беларус. Нью-Ёрк. 2006. № 518; 2007. № 537; 2010. № 571, 574.

аўтар шматлікіх кніг, у тым ліку найбольш знанай *«Cataloging Rules and Principles»* (1953); народжаны ў Беларусі ў 1917 годзе Лу Гэнкін, адвакат, добра вядомы абаронца правоў чалавека[84]; народжаны каля Дуброўны Цві Цэйтлін, знакаміты скрыпач і педагог; паходжаннем з-пад Менска Давід Сарнаў, адзін з заснавальнікаў радыё і тэлебачання ў ЗША і г. д. Вядома, што беларускія карані мае і былы Генеральны пракурор ЗША Майкл Мукезі[85], а таксама мэр Нью-Ёрка Майкл Блумберг. У некралогу аб Файвушы Фінкелі — легендзе яўрэўскага тэатра на ідыш у ЗША — зазначаецца, што ягоная маці была з Менска[86]. І такіх будуць тысячы...

Часам высвятленне беларускага паходжання яўрэяў у ЗША адбываецца і даволі камічна. Такі выпадак апісаны ў нашай кнізе ўспамінаў «Жыць і дзеіць»:

У аддзеле працавала пару бібліятэкараў-хімікаў, але быў патрэбны яшчэ адзін спецыяліст — хімік-арганік з касметычным ухілам. Пасля ўсіх абвестак у газетах ды адсейвання ў аддзеле кадраў шлюць да мяне на інтэрвію чалавека, Бруса Слуцкага, які працаваў у касметычнай кампаніі «Revlon». Заходзіць да мяне ў кабінет чалавек гадоў 40—45 досыць «аляпаватага» выгляду. Я пачынаю інтэрвію: дзе вучыўся, што скончыў, дзе працаваў і так далей. Уся ягоная папярэдняя падрыхтоўка адпавядае нашым патрабаванням. Але пад канец інтэрвію я вырашыў усё ж спытацца ў яго, ці ён ведае, адкуль у яго такое прозвішча — Слуцкі? Брус, не задумваючыся, адказаў, што добра ведае і... паехаў мне тлумачыць, што ёсць такая краіна Беларусь, што там ёсць горад Слуцак, у ім некалі была развітая тэкстыльная прамысловасць, а ягоны дзед, адзін з суўласнікаў мануфактуры, некалі эміграваў у ЗША. Брус Слуцкі прачытаў мне лекцыю пра Слуцак! Бывае ж такое...[87].

Яшчэ адзін з гэткім жа «геаграфічным» прозвішчам — Марцін Слуцкі — выступаў адным з кіраўнікоў тэлевізійных дэбатаў кандыдатаў у прэзідэнты ЗША ў 2016 годзе.

Сам сябе Марцін Слуцкі называе беларускім габрэем. Яго бацька — са Слуцка, а маці — з Клецка. У Амерыку яны трапілі ў 1910-х гадах малымі дзецьмі. У маладосці Марцін Слуцкі быў рокерам. Граў на гітары ў гурце McKendree Spring, які выпусціў 9 дыскаў. Аднойчы малады Буш прызнаўся Марціну, што ў юнацтве танчыў пад ягоную музыку.

[84] The New York Times. Oct. 17, 2010.

[85] Беларус. Нью-Ёрк. 2007. № 539.

[86] The New York Times. 2016. Aug. 15.

[87] Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 261.

Апошнія 35 гадоў Слуцкі звязаны з тэлевізіяй. За сваю працу ён атрымаў 7 узнагарод Емму, тэлевізійны аналаг «Оскара»[88].

Сустракаюцца часта ў ЗША і іншыя «геаграфічныя» беларускія прозвішчы: Пружанскі, Бельскі, Пінскі, Мінскі, Бабруйскі і іншыя.

Яўрэі беларускага паходжання ў Амерыцы маюць свае арганізацыйныя структуры. Прыкладам можа быць Беларускае зямляцтва пры Асацыяцыі ўсходнееўрапейскіх яўрэяў, заснаванае ў 1993 годзе з ініцыятывы нараджэнца Наваградка М. Шустэра і ягонай жонкі Раісы. Сёння зямляцтвам кіруе Савелі Каплінскі, віцэ-прэзідэнты — Давід Мельцэр і Леанід Зубараў, выканаўчы дырэктар — Г. Рутман. З ініцыятывы зямляцтва двойчы на год адбываюцца мемарыяльныя мітынгі: 2 сакавіка ў памяць ахвяраў «Менскай ямы» і 21 кастрычніка ў памяць пра катастрофу беларускага яўрэйства. Дзякуючы працы зямляцтва у Мемарыяльным парку Халакосту ў Брукліне ўсталяваныя памятныя камяні загінулым яўрэям Менска, Глуска, Ельска, Лагойска. Сябры зямляцтва выдаюць кнігі, прысвечаныя тэме беларускага яўрэйства. Кіраўніцтва суполкі падтрымоўвае цесныя кантакты з Беларускім зямляцтвам Ізраіля[89]. Пры зямляцтве дзейнічае клуб «Мінчанін», якім кіруе пісьменнік Леанід Зубараў. У 2014 годзе з ягонай ініцыятывы і пад ягонай рэдакцыяй, а таксама пры падтрымцы зямляцтва пабачыў свет трохмоўны зборнік вершаў Уладзіміра Някляева «Беларусь».

Ёсць выпадкі беларуска-яўрэўскага супрацоўніцтва на прыватным узроўні ў ЗША. Прыкладам, у 2003 годзе яўрэйская сям'я Грынаў (*Green*) ахвяравала 2 тысячы даляраў на выданне англа-беларускага слоўніка[90].

І на арганізацыйным узроўні ў ЗША ішло супрацоўніцтва яўрэйскіх і беларускіх арганізацый. Гэтак, у 1950-я гады ў Нью-Ёрку яўрэйскія і беларускія арганізацыі (БАЗА, БІНіМ) былі аднымі з першых у ладжанні адзначэння Дня нацыянальнасцяў. У БІНіМа былі добрыя адносіны з д-рам Ліхтэнам, адным з вядучых дзеячаў Антыдэфамацыйнай лігі (*The Anti-Defamation League*).

У сённяшнім часе шмат яўрэяў-кангрэсменаў падтрымоўваюць стварэнне «беларускага лобі» ў Кангрэсе ЗША, выступаюць з прамовамі ў сувязі з падзеямі ў Беларусі. Можна згадаць і тое, як 20 сакавіка 2014 года Амерыканскі яўрэйскі кангрэс (*American Jewish Congress*) супольна з арганізацыяй «Беларусы ў выгнанні» зладзіў у Вашынгтоне дыскусію «Будучыня Беларусі: між Еўропай і Расіяй. Ці карысны ўкраінскі досвед?», у якой бралі ўдзел Андрэй Саннікаў, Алесь Міхалевіч, Валер Кавалеўскі, Юрась Зянковіч і іншыя, а таксама Віталь Зайка, Ала Орса-Рамана і Вячка Станкевіч[91].

[88] http://www.svaboda.org/a/28015016.html.

[89] Meltser, D. Jews from Belarus in the USA. New York, 2014.

[90] Беларус. Нью-Ёрк. 2003. № 490.

У ЗША працуюць і паасобныя яўрэі беларускага паходжання, што выдатна прадстаўляюць Беларусь і яе культуру. Прыкладам, музыкант і кампазітар Зміцер (Зісл) Сляповіч і ягоны музычны гурт «*Litvakus*», ці «*Litvakus Band*». У інтэрвію Радыё «Свабода» з нагоды выхаду ў канцы 2014 года альбома «Райсн» (Беларусь) Зісл Сляповіч сярод іншага распавёў пра асэнсаванне сваёй ідэнтычнасці:

Калі я асэнсаваў сваю габрэйска-ідышскую ідэнтычнасць ужо ў падлеткавым узросце, то асэнсаванне беларускасці сягае каранямі значна раней — у маё самае ранняе дзяцінства, у гукі мовы, у твары людзей, у маміну працу, у імёны тых людзей, якіх усе сёння ведаюць. Нават у гукі беларускага радыё а 6-й гадзіне раніцы — гукі гімна БССР, беларуская мова, якая цякла з радыёкропкі, — усё гэта ўвайшло ў мяне натуральным чынам. І потым — былі надзеі атрымання ідэнтычнасці не толькі на персанальным узроўні, а на ўзроўні краіны, якія існавалі на пачатку 1990-х — гэтыя надзеі былі звязаныя з культурай і з мовай[92].

Зісл Сляповіч. 2016 г.
Фота з сайта *racyja.com*

Жыццё і дзейнасць Зісла Сляповіча ў ЗША вызначаецца ідэяй адраджэння яўрэйскай музыкі Беларусі:

Калі я ў 2008 годзе прыехаў у Злучаныя Штаты, я адразу зразумеў, што я буду цікавы не тым, што я асімілююся і стану «сярэднім амерыканцам». Не, я буду цікавы тым, што змагу на даступнай амерыканцам мове расказаць пра тое, хто я ёсць — пра Беларусь, пра беларускасць, пра беларуска-габрэйскую культуру. Гэта тое, што цікавіць людзей, — пра гэта там ніхто не ведае. Калі людзі ў Амерыцы, напрыклад, кажуць, «габрэйская культура» або «клэзмэрская музыка», «ідыш», часта яны пад

[91] Беларусы ў свеце. Мінск. 2014. № 3. С. 3.

[92] http://www.svaboda.org/a/26828438.html.

гэтым разумеюць зусім іншыя рэчы, у якія беларуская габрэйская культура не ўключаная. Проста так склалася гістарычна: гэта культура сакрэтная, схаваная — і беларуска-габрэйская («літвацкая»), і сама беларуская.

Беларуская габрэйская культура надзвычай багатая, яна вылучаецца з усіх астатніх. Чым менавіта? Напрыклад, мясцовымі жанрамі, якія гучаць «па-габрэйску», — полькі, карагоды, абэркі. Усё гэта не абавязкова змяняецца інтанацыйна, не абавязкова пачынае інакш гучаць. Вельмі часта гэта будзе, напрыклад, «полька-юрачка», нейкая тыповая рэч — але яно будзе змешчана ў габрэйскі кантэкст, будзе выконвацца габрэйскімі выканаўцамі, напрыклад, на габрэйскім вяселлі[93].

Выдатным крокам у кірунку супрацоўніцтва з яўрэйскімі арганізацыямі і наогул яўрэйствам ёсць выданне «спецыяльнага выпуску» перыёдыка «Belarusian Review», прысвечанага беларуска-яўрэйскім дачыненням[94].

Несумненна, беларускае яўрэйства — частка «беларусаў у Амерыцы», і яно дапаможа нам адрадзіць і замацаваць беларускую спадчыну ў ЗША.

Могілкі

З тэмай рэлігійнага жыцця беларусаў цесна звязаная і тэма могілак. У ЗША дзве царквы: Жыровіцкай Божай Маці ў Гайленд-Парку (БАПЦ) і Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (юрысдыкцыя Сусветнага патрыярхату) — абедзве ў штаце Нью-Джэрсі, маюць «свае» могілкі. У Кліўлендзе беларусаў хаваюць на асобным «беларускім участку» гарадскіх могілак.

На згаданых могільніках спачываюць па колькі сотняў чалавек, магілы дагледжаныя. У цэнтры могільніка парафіі Жыровіцкай Божай Маці з Гайленд-Парка (БАПЦ), што знаходзіцца ў Іст-Брансвіку, размешчаны помнік *«Тым, хто змагаўся, каб жыла Беларусь»*, пад якім насыпаная жменька зямлі з Курапатаў. Некалькі разоў на год — на Радаўніцу, Дзяды, угодкі Слуцкага паўстання — збіраецца на могілках ладна беларусаў.

Да куплі зямлі пад могілкі ў 1950-я гады дайшло няпроста: была вялікая апазіцыя ў парафіі БАПЦ супраць куплі, але дзякуючы такту, цярплівасці і пераканаўчасці в. пам. парафіяніна Пётры Кажуры

[93] http://www.svaboda.org/a/26828438.html.

[94] Belarusian Review: Special Jewish Issue. 2016. — 97 p.

Помнік «Тым, што змагаліся, каб жыла Беларусь» на могілках беларускай парафіі Жыровіцкай Божай Маці ў Іст-Брансвіку

Памятны крыж на могілках парафіі Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы

Помнік на ўспамін беларусаў парафіі Жыровіцкае Божае Маці БАПЦ, усталяваны ў цэнтры беларускай секцыі *Riverside Cemetery* ў Кліўлендзе

Курган-помнік у Саўт-Рыверы . Усталяваны і высвячаны ў 1974 г. побач з праваслаўнай царквой Святой Еўфрасінні Полацкай. На пярэднім баку надпіс: «Слава змагарам за вольную Беларусь»

пляц у Іст-Брансвіку быў набыты. У Саўт-Рыверы на сходзе, дзе абмяркоўвалася аналагічнае пытанне, рашэнне купляць зямлю пад могілкі было больш спакойнае.

Беларускія могілкі ў ЗША і іншых краінах свету выдатна апісаныя, задакументаваныя ў працах Лявона Юрэвіча і Наталлі Гардзіенкі[95].

Могілкі адыгрываюць значную прапагандысцкую ролю: часта друкуюцца артыкулы, даведнікі, агляды этнічных могілак, і сярод сотняў яўрэйскіх, нямецкіх, польскіх і іншых могілак рэгіструюцца таксама могілкі беларускія.

[95] Юрэвіч, Л. Нашы могілкі // Запісы БІНіМ. № 27. Нью-Ёрк — Менск, 2004. С. 224–240; Юрэвіч, Л. Сьмерць у люстэрку беларускай літаратуры // Запісы БІНіМ. № 26. Нью-Ёрк — Менск, 2003. С. 37–73; Гардзіенка, Н. Могілкі як частка мэмарыяльнай культуры беларускай эміграцыі // Запісы БІНіМ. № 38. Нью-Ёрк — Менск, 2016. С. 8–70.

ДЗЕЙНАСЦЬ БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ

Хоць ствараліся беларускія арганізацыі з розных прычын ды мелі неаднолькавую накіраванасць, дзейнасць большасць з іх можа быць агульна класіфікаваная па наступных галінах: сацыяльна-дапаможная, палітычная, культурная, адукацыйная, рэлігійная.

Галоўным імкненнем усіх без выключэння арганізатараў было як мага болей зрабіць для Беларусі. Уся праца ажыццяўлялася на грамадскіх пачатках, часта найбольшыя актывісты самі аплочвалі дзейнасць арганізацый, хоць і былі намаганні перакласці фінансавыя выдаткі на плечы ўдзельнікаў.

Праца ў галіне сацыяльнае дапамогі

Нямала дапамагалі Беларусі «старыя» іміграНты. Яны высылалі пачкі з харчаваннем, куплялі трактары, збіралі грошы і г. д. Іхная матэрыяльная дапамога была значная і вельмі канкрэтная. На жаль, цяжка сказаць, колькі іхнае дапамогі прыпадала Беларусі, а колькі ішло на патрэбы камуністычнае сістэмы, бо ж уся дапамога перадавалася праз кантраляваныя камуністамі каналы, найчасцей праз савецкую амбасаду ў Вашынгтоне[1].

Новая беларуская іміграцыя пачала дапамагаць суродзічам не толькі на бацькаўшчыне, але і іншым беларусам-эмігрантам, якія ў выніку Другое сусветнае вайны апынуліся і засталіся ў Заходняй Еўропе. Рабілі гэта як паасобныя іміграНты, гэтак і цэлыя арганізацыі, як, прыкладам, Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы камітэт або створаная з ініцыятывы БАЗА Беларуска-амерыканская дапамога. Цяпер дапамога ішла выключна праз амерыканскую пошту ды кіравалася суродзічам у Заходняй Нямеччыне, Швецыі, Даніі, краінах Паўднёвае Амерыкі ды на бацькаўшчыну[2].

[1] Гутаркі аўтара з сведкамі ў Чыкага, Дэтройце і Кліўлендзе.

[2] Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1950. № 2; Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1957. № 37, 39.

Ад 1970-х гадоў амерыканскія беларусы пачалі дапамагаць і Беласточчыне. Актывістамі дапамаговых арганізацый былі Часлаў Ханяўка, Антон Шукелойць, а. Мікалай Лапіцкі, Сяргей Карніловіч, Вера Бартуль, Марыя Верабей, Вера Заморская, Юля Андрусышын, д-р Ала Орса-Рамана, Клаўдзія Каляда ды шмат іншых[3].

Пачынаючы ад 1986 года ўся энергія амерыканскіх беларусаў была скіраваная на арганізацыю дапамогі ахвярам Чарнобыля. Створана каля дзясятка дапамаговых камітэтаў. Дзе-нідзе беларусы ўваходзілі ў кантакты з амерыканскімі кампаніямі ды прасілі іх аб падтрымцы. Гэтак, прыкладам, Мікола Прускі з Грэнд-Рэпідса, штат Мічыган, быў дараднікам кампаніі «Апджон», якая аказвала вялікую дапамогу Беларусі. Сябры арганізацыі моладзі д-р Аня Бартуль, д-р Юрка і Ларэйн Кіпелі, д-р Ніна Запруднік, Вера Запруднік, д-р Ала Орса-Рамана заручыліся падтрымкаю розных фармацэўтычных кампаній у дапамозе шпіталям радыяцыйнае зоны. У акцыі дапамогі ахвярам Чарнобыля бралі ўдзел і амерыканцы — прыяцелі Беларусі: сярэдняя школа ў мястэчку Рамапо, штат Нью-Джэрсі, арганізацыя *City Hope International* ды іншыя[4].

Значок Чарнобыльскага фонду школы ў мястэчку Рамапо (Нью-Джэрсі)

Амерыканскія беларусы таксама ўдзельнічалі ў колькіх канферэнцыях у Вашынгтоне і Кліўлендзе, дзе абмяркоўвалася справа дзяржаўнае дапамогі ахвярам Чарнобыля. БАЗА разаслала некалькі тысячаў лістоў прыватным грамадзянам, кампаніям, установам, акрэсліваючы праблему і просячы аб дапамозе[5].

Неабходна асабліва падкрэсліць гэткі факт: у дапамозе ахвярам Чарнобыля амерыканскія беларусы аб'ядналіся як ніколі дагэтуль: дапамагалі ўсе — нашчадкі «старых» імігрантаў, новыя і навейшыя імігранты, усе імкнуліся і імкнуцца прыдбаць як мага болей сяброў для дапамогі, і ўсе групы і паасобныя грамадзяне выдатна супрацоўнічаюць

[3] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[4] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); International Aid News. Springlake (MI). 1991. № 2. P. 3— 4; Папка Ramapo Higshool ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[5] Гутарка аўтара з Міколам Прускім, 1989; Беларус. Нью-Ёрк. 1990. № 367.

з адпаведнымі коламі на бацькаўшчыне і з беларускім прадстаўніцтвам пры ААН. Няма сумневу: трагедыя Чарнобыля адгукнулася ў сэрцах ўсяе нацыі, небяспека пагражае ўсяму беларускаму народу. Абавязак кожнага беларуса — памагчы захаванню нацыі. Дапамога пацярпелым ад Чарнобыльскай катастрофы працягваецца, але найбольш сёння ў гэтым бярэ ўдзел Амерыканская медычная дапамога.

Палітычная дзейнасць

Першыя праявы беларускае палітычнае дзейнасці ў Амерыцы, як ужо было зазначана, датуюцца 1919—1920 гадамі, калі беларусы пачалі браць удзел у мітынгах з дамаганнямі непадзельнасці беларускае тэрыторыі. У 1920-я гады, калі ў Нью-Ерку, Чыкага ды іншых мясцовасцях узніклі беларускія арганізацыі, палітычная дзейнасць беларусаў набыла сістэматычны характар: беларусы ўдзельнічалі ў шмат якіх міжнацыянальных палітычных імпрэзах, высылалі мемарыялы ў Дзяржаўны дэпартамент, стваралі палітычныя камітэты для ўдзелу ў выбарчых кампаніях, выказваліся пра палітычнае становішча на бацькаўшчыне[6].

Палітычная актыўнасць беларускіх арганізацый да прыезду ў Амерыку паваеннае хвалі іміграцыі мела спарадычны характар. Гэтая ж новая хваля зрабіла палітычную дзейнасць нарожным каменем свайго існавання.

Дэвіз палітычнае дзейнасці беларускае паваеннае іміграцыі вызначаецца гэтак: поўная бескампраміснасць да камуністычных рэжымаў; ажыццяўленне ідэі незалежнае беларускае дзяржавы — Беларускае Народнае Рэспублікі, створанае Актам 25 сакавіка 1918 года; аднаўленне беларускае спадчыны ў Амерыцы.

Нельга сказаць, каб амерыканскім беларусам лёгка было правяшчаць свае погляды. Калі апазіцыя да камуністычнае сістэмы ўспрымалася шырокім амерыканскім грамадствам без тлумачэнняў з поўным разуменнем і падтрымкай, дык ідэі незалежнасці Беларусі і адраджэння беларускае спадчыны ў Амерыцы даводзілася метадычна і цярпліва тлумачыць навакольнаму грамадству з прычыны ягонае поўнае неабазнанасці з гісторыяй і нацыянальнымі праблемамі Усходняе Еўропы.

Рабілася гэта самым шырокім фронтам — праз арганізацыйнае жыццё беларускае грамады, праз амерыканскі друк, праз міжнацыянальныя арганізацыі, праз амерыканскія ўстановы, а асноўнае — стараннямі

[6] Chicago Public Library. Microfilm Archives. Varonka's File.

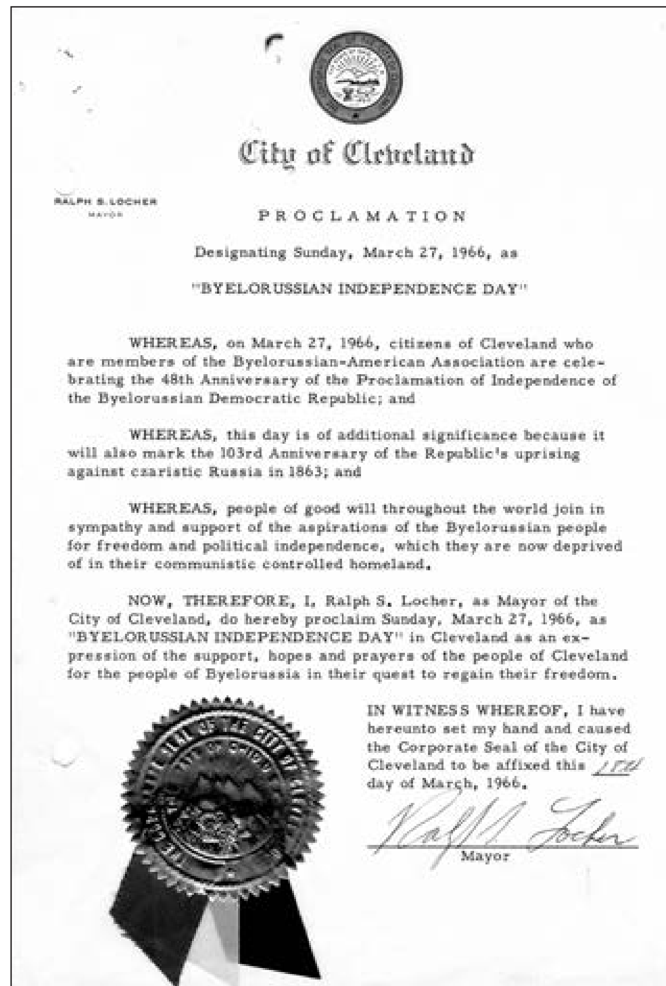

City of Cleveland

RALPH S. LOCHER
MAYOR

PROCLAMATION

Designating Sunday, March 27, 1966, as

"BYELORUSSIAN INDEPENDENCE DAY"

WHEREAS, on March 27, 1966, citizens of Cleveland who are members of the Byelorussian-American Association are celebrating the 48th Anniversary of the Proclamation of Independence of the Byelorussian Democratic Republic; and

WHEREAS, this day is of additional significance because it will also mark the 103rd Anniversary of the Republic's uprising against czaristic Russia in 1863; and

WHEREAS, people of good will throughout the world join in sympathy and support of the aspirations of the Byelorussian people for freedom and political independence, which they are now deprived of in their communistic controlled homeland,

NOW, THEREFORE, I, Ralph S. Locher, as Mayor of the City of Cleveland, do hereby proclaim Sunday, March 27, 1966, as "BYELORUSSIAN INDEPENDENCE DAY" in Cleveland as an expression of the support, hopes and prayers of the people of Cleveland for the people of Byelorussia in their quest to regain their freedom.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand and caused the Corporate Seal of the City of Cleveland to be affixed this [illegible] day of March, 1966.

Ralph S. Locher
Mayor

Абвяшчэнне Дня Беларускай Незалежнасці мэрам горада Кліўленд. 1966 г.

шматлікае грамады адданых беларускіх патрыётаў, якія ў сваім штодзённым жыцці і працы сталіся сапраўднымі амбасадарамі беларускасці. Гэтыя былыя перамешчаныя асобы знайшлі асяроддзе і ўмовы для працы на карысць бацькаўшчыне. Штодзень, штотыдзень, штогод яны гаварылі сваім суседзям, калегам на працы, вучням у школе, пісалі лісты ў газеты пра Беларусь, пра беларускую дзяржаўнасць, пра беларускі народ. Яны прадстаўлялі ў Амерыцы Беларусь ды заяўлялі

сваё права на беларускую нітку ў амерыканскім этнічным дыване — на беларускую спадчыну ў Амерыцы. Рабілася гэта з гонарам і вялікім маральным задавальненнем[7].

Першым крокам у палітычнай дзейнасці гэтае новае хвалі былі арганізаваныя адзначэнні Дня Незалежнасці — 25 сакавіка. Гэты дзень прыраўноўваўся ў значэнні да Дня Незалежнасці Злучаных Штатаў 4 ліпеня. Святкаванні адбываліся ва ўсіх беларускіх асяродках, на іх запрашаліся прадстаўнікі мясцовых уладаў, пра іх давалася інфармацыя ў друку. Губернатары і мэры абвяшчалі дзень 25 сакавіка Беларускім днём таго або іншага штата, горада, а кангрэсмены і сенатары адзначалі гэты дзень у амерыканскім Кангрэсе[8]. Звычайна праца Кангрэса і Сената 25 сакавіка пачыналася малітваю беларускага святара.

Усемагутны Божа і Ойча ўсіх народаў! Мы молім Цябе, памажы нам, каб Беларускі Народ і ўсе іншыя паняволеныя народы здабылі Тваю багаслаўлёную свабоду і гэтым занялі належны ім пасад сярод вольных народаў свету пад Тваім агульным кіравецтвам, пад Тваею апекаю, у Тваёй любові і справядлівасці.

Мы з пакораю схіляем галовы свае перад Табою, Божа і Спасе наш, і з Вераю молім Цябе: прымі гэтую малітву нашую, багаславі Злучаныя Штаты Амерыкі і нашую Маці-Беларусь[9].

Малітвы ў Кангрэсе ЗША чыталі ўладыка Васіль (Тамашчык), уладыка Ізяслаў (Бруцкі), а. Мікалай Лапіцкі, а. Францішак Чарняўскі, а. Уладзімір Тарасевіч, а. Міхаіл Урбановіч, а. Святаслаў Коўш, а. Васіль Кендыш, а. Расціслаў Войтанка.

Дзень Незалежнасці Беларусі адзначаўся ў дзясятках гарадоў: Нью-Ёрку, Хэмпстэдзе, Олбані, Трэнтане, Саўт-Рыверы, Ньюарку, Нью-Брансвіку, Пасейку, Джэрсі-Сіці, Чыкага, Спрынгфілдзе, Пеорыі, Гайленд-Парку, Кліўлендзе, Каламбусе, Таліда, Дэтройце, Лос-Анджэлесе, Філадэльфіі, Уілмінгтане, Балтымары ды ў сталіцы Вашынгтоне. Губернатары і сенатары штатаў Алабама, Арканзас, Арызона, Дэлавэр, Нью-Ёрк, Нью-Джэрсі, Мэйн, Агаё, Канектыкут, Ілінойс,

[7] Папкі «Пэрсаналіі», «Амэрыканскі друк» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[8] Традыцыя абвяшчэння 25 сакавіка Беларускім днём у амерыканскіх штатах жывая і дзейная. За апошняе дзесяцігоддзе 25 Сакавіка адзначалася ў дзясятках штатаў і гарадоў, а ў некаторых штатах, як Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк, Агаё, гэта адбываецца амаль аўтаматычна. З досведу старшыні Этнічнай рады штата Нью-Джэрсі вядома, што дзень 25 Сакавіка быў на працоўным календары губернатара і падаваўся на праклямацыю без ведама і захадаў беларускіх арганізацый.

[9] Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1962. № 15. С. 3–4.

Абвяшчэнне Беларускага дня ў Лос-Анджэлесе. Мэр горада (злева) і Часлаў Найдзюк (справа)

Мэрыленд, Мічыган, Індыяна, Каларада, Флорыда, Каліфорнія, Пенсільванія, Канзас, Небраска, Вісконсін, Мінесота абвяшчалі 25 сакавіка Беларускім днём свайго штата і адзначалі яго як важны дзень і для Амерыкі.

За дзесяцігоддзі ў Кангрэсе і Сенаце больш за сотню кангрэсменаў і сенатараў выступалі з прамовамі ў падтрымку беларускіх палітычных ідэалаў, сярод іх вядомыя на Беларусі Уільям Фулбрайт, Уолтэр Мондэйл, Роберт Доўл, Фрэнк Лаўшэ, Раман Грушка, Уільям Проксмэер, Рычард Ніксан, Чарльз Пэрсі, Біл Брэдлі, Джэйкаб Джавіц, Джозэф Кларк, Джо Ліберман, Фрэнк Лаўтэнберг, Эдуард Дырксан ды дзясяткі іншых амерыканскіх палітыкаў[10].

Прэзідэнты ЗША таксама традыцыйна вітаюць амерыканскіх беларусаў з Днём Незалежнасці Беларусі ды высылаюць беларускай грамадзе свае віншавальныя праклямацыі. Праклямацыі друкуюцца ў перакладзе ў газеце «Беларус»[11].

Дзень 25 Сакавіка дзякуючы друку ды дзейнасці амерыканскіх беларусаў увайшоў у шмат якія амерыканскія палітычныя календары, у падручнікі, а ў мясцінах, дзе пражываюць беларусы, пра гэты дзень гаворыцца ў школах[12].

Бясспрэчна, 25 Сакавіка становіцца і часткаю палітычнае гісторыі амерыканскае нацыі, пра што найлепей сведчыць дакументацыя Дня Незалежнасці Беларусі ў друкаваным органе амерыканскага Кангрэса — «Кангрэсавых Запісах» (*«Congressional Record»*).

«Кангрэсавыя Запісы» выходзяць у сённяшнім фармаце ад 1873 года ды рэгіструюць штодзённую працу амерыканскага Кангрэса. Запісы

[10] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

[11] Беларус. Нью-Ёрк. 1987. № 334; 1988. № 346; 1989. № 358.

[12] National Republican Heritage Groups Council. Washington (DC). Calendar. 1979; 1983; 1990; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

рассылаюцца палітыкам у Вашынгтоне, а таксама па цэлай краіне ў акадэмічныя і даследчыя бібліятэкі і дзяржаўныя ўстановы, карыстаецца «Кангрэсавымі Запісамі» і амерыканскі друк. У выданні, апрача заканадаўчае хронікі, друкуюцца выступленні сенатараў і кангрэсменаў з іхнымі поглядамі на тую або іншую праблему. Паваенная беларуская іміграцыя праз амерыканскіх кангрэсменаў і сенатараў увяла на старонкі «Кангрэсавых Запісаў» і праблемы Беларусі як паняволенай Расіяю калоніі. Шмат матэрыялаў у «Кангрэсавых Запісах» было прысвечана Другой сусветнай вайне ў Беларусі, беларускай дзейнасці падчас вайны, адзначаўся таксама Другі Усебеларускі кангрэс 1944 года. Сотні прамоваў амерыканскіх заканадаўцаў былі прысвечаныя палітычнаму становішчу, гісторыі, эканоміцы, культуры Беларусі, пры гэтым была адзначаная дзейнасць Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Кастуся

(Not printed at Government expense)

United States of America

Congressional Record

PROCEEDINGS AND DEBATES OF THE 90th CONGRESS, SECOND SESSION

Fiftieth Anniversary of the Declaration of Independence of Byelorussia

HON. JOHN D. DINGELL

HON. GERALD R. FORD

HON. DOMINICK V. DANIELS

HON. CLEMENT J. ZABLOCKI

HON. GUY VANDER JAGT

HON. JAMES A. BYRNE

HON. EDWARD J. PATTEN

HON. HENRY HELSTOSKI

HON. WILLIAM B. WIDNALL

HON. WILLIAM E. MINSHALL

HON. ALBERT H. QUIE

HON. JOHN BUCHANAN

HON. CHARLES A. VANIK

«Кангрэсавыя Запісы» з публікацыяй, прысвечанай 50-й гадавіне абвяшчэння незалежнасці Беларусі. 1968 г.

Каліноўскага, братоў Луцкевічаў, Вацлава Ластоўскага, Язэпа Лёсіка, Сцяпана Некрашэвіча ды іншых славутых беларусаў. Шмат увагі адводзілася праблемам навязання дыпламатычных дачыненняў з Беларуссю, рэпрэзентацыі Беларусі ў свеце, парушэння правоў чалавека, пераследу рэлігіі і г. д.

Асабліва шмат змешчана ў «Кангрэсавых Запісах» дакументаў з дамаганнямі беларускіх арганізацый аб уводзе беларускае мовы ў праграмы «Голасу Амерыкі»[13].

Апрача таго, беларускія арганізацыі друкавалі ў «Кангрэсавых Запісах» рэзалюцыі з'ездаў, пастановы Сустрэчаў беларусаў Паўночнае Амерыкі, лісты БАЗА ды іншых арганізацый з выказваннем поглядаў на розныя беларускія праблемы.

Выступалі ў Кангрэсе і прадстаўнікі беларускіх арганізацый: д-р Вітаўт Тумаш, Кастусь Мерляк, д-р Мікола Шчорс, Яўхім Кіпель, Аляксандр Русак, Антон Шукелойць, а. Мікалай Лапіцкі ды іншыя. Часам беларускія арганізацыі выдавалі зборнікі прамоваў у Кангрэсе, прысвечаных Беларусі[14].

Кантакт з Вашынгтонам не абмяжоўваўся толькі адзначэннем 25 Сакавіка. Прэзідэнты ЗША дасылалі беларусам прывітанні з нагоды іншых беларускіх урачыстасцяў — памятных датаў, фестываляў, сустрэчаў. Звычайна на беларускіх урачыстасцях прысутнічалі амерыканскія сенатары і кангрэсмены.

Пісалася пра Беларусь не толькі ў «Кангрэсавых Запісах». Агульны амерыканскі дзяржаўны друк таксама сачыў за падзеямі на Беларусі, вывучаў яе палітычнае і эканамічнае становішча ды дакументаваў інфармацыю пра Беларусь. Гэтак ужо 19 лютага 1918 года ў бюлетэні агляду друку Дзяржаўнага дэпартамента з'явілася такая зацемка:

> *Троцкі лічыць, што Усебеларускі кангрэс у Менску* (18–31 снежня 1917 года. — *В. К.*) *складаўся найбольш з прадстаўнікоў сялянскае палітычнае арыентацыі, якія хацелі выступаць ад імя ўсяе Беларусі. Гэта выклікала супрацію жаўнераў ды прадстаўнікоў розных нацыянальнасцяў: рускіх, беларусаў, украінцаў*[15].

Аднак, бадай, найбольш матэрыялаў пра Беларусь было надрукавана Злучаным даследчым прэсавым агенцтвам, якое дзеіла пры Кангрэсе

[13] Byelorussian-American Information Service. Case Study. Upperco (MD), 1982–1984.

[14] For Freedom and Independence of Byelorussia. New York (NY), 1960; Byelorussia's Independence Day. New York (NY), 1958; The 40th Anniversary of the Proclamation of the Byelorussian Democratic Republic. New York (NY), 1958.

[15] U.S. Dept. of State, Periodical Report. № 9. 1918. Feb. 19. P. 5.

У Сенаце ЗША. Злева — Кастусь Мерляк, у цэнтры — уладыка Васіль вітаецца з віцэ-прэзідэнтам ЗША Лінданам Джонсанам. 1962 г.

і займалася перакладамі і публікацыяй тысячаў артыкулаў, аглядаў, зацемак з савецкіх газет і часопісаў для патрэбаў амерыканскага Кангрэса ды іншых даследчых установаў. Сабраны там і вельмі шырокі ды разнастайны матэрыял пра Беларусь[16].

Адзначэнне ўгодкаў Слуцкага паўстання 1920 года таксама давала падставу беларускім арганізацыям завастрыць увагу грамадскасці на беларускім пытанні ды падмацаваць погляд, што беларускі народ не пагадзіўся цалкам з бальшавіцкім пераваротам і змагаўся за ідэалы Беларускае Народнае Рэспублікі. Адзначэнні ўгодкаў Слуцкага паўстання дакументаваліся ў «Кангрэсавых Запісах», у некаторых штатах адзін з лістападаўскіх дзён адзначаўся як Дзень беларускае жалобы[17].

Шырока адзначаліся амерыканскімі беларусамі і дзень трагічнае смерці Янкі Купалы 28 чэрвеня 1942 года, і паўстанне Кастуся Каліноўскага, і сталінскія пагромы ў Беларусі ў 1930-я гады.

Пашыраліся беларускія ідэі і праз міжнацыянальныя імпрэзы, гэткія як, прыкладам, Дзень лаяльнасці ў Нью-Ёрку, які адзначаецца ад 1940-х гадоў і падчас якога беларусы заўсёды ішлі вялікаю калонаю з транспарантамі.

[16] U.S. Library of Congress. JPRS Collections.

[17] Архівы беларускіх ветэранаў штата Нью-Джэрсі, Гайленд-Парк (Нью-Джэрсі).

Беларускія арганізацыі таксама ладзілі дэманстрацыі супраць прыезду ў ЗША Кірылы Мазурава, Міхаіла Гарбачова, Аляксандра Лукашэнкі і г. д. Апошнімі гадамі беларусы арганізавалі некалькі дэманстрацый, каб звярнуць увагу грамадскасці на праблемы Беларусі — Чарнобыльскую катастрофу, парушэнні правоў чалавека і г. д.[18].

Часам важныя палітычныя дасягненні былі заслугаю не арганізацый, а паасобных амерыканскіх беларусаў. Так, прыкладам, Аляксандр Стагановіч-малодшы, былы вязень Дахаў, а пазней перамешчаная асоба, перамог Дзяржаўны дэпартамент у справе зазначэння нацыянальнасці ў амерыканскім замежным пашпарце. Рэч у тым, што ад даўных часоў Дзярждэпартамент традыцыйна ўпісваў амерыканскім беларусам у графе «ранейшае грамадзянства» замежных пашпартоў «СССР» або «Польшча», ігнаруючы пры гэтым беларускую нацыянальнасць. Падобная сітуацыя назіралася і пры атрыманні так званых першых папераў — дэкларацый аб жаданні прыняць амерыканскае грамадзянства. Што да папераў, дык беларусы неўзабаве дамагліся, каб там запісвалася беларуская нацыянальнасць. З пашпартамі, аднак, справа не рухалася. Тады Аляксандар Стагановіч напісаў у Дзяржаўны дэпартамент ліст-грозьбу, што, калі яму не ўпішуць у пашпарт былое беларускае грамадзянства, ён, маючы хваробу лёгкіх і будучы ветэранам, у знак пратэсту пойдзе пешкі на Вашынгтон. І гэта падзейнічала. Ад таго часу ў замежным пашпарце на дамаганні беларусаў пачалі пісаць: *«былое грамадзянства — беларускае»*[19].

Дзейнасць паасобных беларусаў асабліва дапамагала там, дзе яны займалі кіраўнічыя становішчы і маглі сваёю ўладаю спрыяць беларускай справе.

Шмат дапамагала пашырэнню беларускіх незалежніцкіх ідэй супрацоўніцтва беларусаў у міжнародных арганізацыях, гэткіх як суполкі рэспубліканскіх і дэмакратычных клубаў, «Рух нацыянальнасцяў» або «Паняволеныя народы».

У 1959 годзе ў часе прэзідэнцтва Дуайта Айзенхаўэра амерыканскі Кангрэс прыняў рэзалюцыю аб «паняволеных народах», сэнс якое палягаў у тым, што Амерыка ведае, памятае і не пагаджаецца з тым, што камунізм паняволіў колішнія незалежныя дзяржавы армянскага, беларускага ды іншых народаў. Рэзалюцыя сталася законам, паводле якога прэзідэнт ЗША мусіць штогод абвяшчаць трэці тыдзень ліпеня

[18] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[19] Беларус. Нью-Ёрк. 1955. № 53; 1974. № 208; Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Беларускі пікет каля будынка ААН. Нью-Ёрк, пач. 1970-х гг.

Тыднем паняволеных народаў. Адзначаецца гэты тыдзень і мясцовымі ўладамі, што ўжо сталася амерыканскаю традыцыяю, асабліва ў мясцовасцях, дзе жыло шмат прадстаўнікоў «паняволеных народаў», у тым ліку і беларускага. У гэтыя дні ў цэрквах і касцёлах чытаюцца адмысловыя малітвы, адбываюцца парады і выставы[20].

Да палітычнае дзейнасці беларускае іміграцыі трэба, бясспрэчна, залічыць штодвухгадовыя Сустрэчы беларусаў Паўночнае Амерыкі. Традыцыя іх пачалася ад 1952 года, калі беларусы з ЗША і Канады сабраліся 4–6 ліпеня на сяброўскай сустрэчы каля Ніягарскага вадаспада, каб абмеркаваць свае планы, пагаварыць пра нядаўнае мінулае, адзначыць Купалле ды дзесяцігоддзе трагічнае смерці Янкі Купалы. Сустрэча была арганізаваная з ініцыятывы моладзі пры падтрымцы большых грамадскіх арганізацый ЗША і Канады — Беларуска-амерыканскага задзіночання і Згуртавання беларусаў Канады.

Ад таго часу сустрэчы сталіся традыцыйнымі і праводзяцца раз на два гады — на ўік-энд перад Днём працы, першым панядзелкам верасня. Кожная сустрэча мае свой палітычны або культурна-гістарычны дэвіз або тэму.

1-я сустрэча: Ніягарскі вадаспад, 4–6 ліпеня 1952 года. Тэма: Янка Купала і ягонае значэнне ў нацыянальным беларускім руху. Адзначэнне Купалля. Галоўны прамоўца: д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

[20] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі).

2-я сустрэча: Таронта, 1—3 верасня 1956 года. Тэма: Дэмаскаванне савецкай кампаніі сярод эмігрантаў пад дэвізам вяртання на Радзіму. Галоўныя прамоўцы: прэз. Мікола Абрамчык і д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

3-я сустрэча: Нью-Ёрк, 31 жніўня — 1 верасня 1958 года. Тэма: Савецкая Беларусь — фікцыйная дзяржава ў Савецкай Маскоўскай імперыі. Галоўны дакладчык: праф. Антон Адамовіч. Сустрэча таксама прысвячалася інаўгурацыі кафедральнага сабора БАПЦ імя св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне (Нью-Ёрк).

4-я сустрэча: Кліўленд (Агаё), 3—5 верасня 1960 года. Тэма: БАЗА, дзейнасць беларусаў разам. Галоўны прамоўца — кангрэсмен Майкл Фэйган, а таксама выступалі уладыка БАПЦ Васіль (Тамашчык), д-р Станіслаў Станкевіч, сп. Кастусь Мерляк. Сустрэча была спалучана з асвячэннем новазбудаванай царквы Св. Маці Божай Жыровіцкай у Кліўлендзе.

5-я сустрэча: Таронта, 1—3 верасня 1962 года. Тэмы: Каланіяльнае становішча БССР у СССР; Янка Купала — ідэолаг нацыянальнага вызвалення Беларусі. Выступалі: д-р Станіслаў Станкевіч, спсп. Кастусь Акула і Вацлаў Касцюкевіч.

6-я сустрэча: Нью-Брансвік (Нью-Джэрсі), 5—7 верасня 1964 года. Адзначалася падзея-тэма: Дваццаць год у Вольным свеце — прысвечана выезду большасці цяперашніх амерыканцаў-беларусаў з Бацькаўшчыны летам 1944 года. Прамоўцамі былі мэр горада Нью-Брансвіка Чэстэр Паўлюс, д-р Барыс Рагуля, спсп. Барыс Данілюк і Алесь Грыцук.

7-я сустрэча: Кліўленд, 3—5 верасня 1966 года. Тэма: 60 год руху за адраджэнне беларускай незалежнасці. Прамоўцы: кангрэсмен Майкл Фэйган, д-р Станіслаў Станкевіч, д-р Ян Станкевіч і д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

8-я сустрэча: Дэтройт, 31 жніўня — 1 верасня 1968 года. Сустрэча прысвечаная 50-м угодкам Абвяшчэння незалежнасці БНР. У адзнаку сустрэчы і Дня незалежнасці БНР мэр горада Дэтройта Джэром Каванаг (*Jerome P. Cavanagh*) выдаў спецыяльную пракламацыю. Прамоўцы: сп. Васіль Пляскач, праф. Антон Адамовіч, д-р Станіслаў Станкевіч і д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч.

9-я сустрэча: Нью-Ёрк, 5—7 верасня 1970 года. Адзначаныя дзве тэмы: Змагарная Беларусь; Узгадаванне маладога пакалення на эміграцыі, усведамленне беларускасці. Прамоўцы: праф. Антон Адамовіч, д-р Станіслаў Станкевіч, д-р Ян Запруднік, д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч, д-р Вітаўт Тумаш, спсп. Барыс Данілюк і Алесь Грыцук.

Абвестка пра 9-ю Сустрэчу беларусаў Паўночнай Амерыкі. 1970 г.

10-я сустрэча: Таронта, 2—4 верасня 1972 года. Тэмы: 450 год друку на беларускай зямлі (Вільня, 1522); Рост беларускага руху ад Скарыны да Купалы — Коласа і цяпер. Прамоўцы: д-р Вітаўт Тумаш, д-р Раіса Жук-Грышкевіч, праф. Антон Адамовіч, сп. Янка Сурвілла.

11-я сустрэча: Кліўленд («Полацак»), 31 жніўня — 1 верасня 1974 года. Тэмы: 25 год Беларуска-амерыканскага задзіночання (БАЗА); Пачаткі беларускай эміграцыі ў ЗША. Прамоўцы: сп. Янка Раковіч, д-р Вітаўт Кіпель, д-р Расціслаў Гарошка, д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч, д-р Ян Запруднік, д-р Станіслаў Станкевіч, сп. Кастусь Акула.

12-я сустрэча: Гайленд-Парк — Нью-Брансвік, 4—6 верасня 1976 года. Тэма: Адзначэнне 200-х угодкаў ЗША. Прамоўцы: д-р Вітаўт Кіпель, д-р Вінцэнт Жук-Грышкевіч, сп. Юрка Курыла, сп-ня Эва Пашкевіч, сп. Юрка Азарка.

13-я сустрэча: Таронта, 2—4 верасня 1978 года. Тэма: 60-я ўгодкі БНР і змаганне беларусаў за чалавечыя і нацыянальныя правы. Прамоўцы: д-р Вітаўт Кіпель, спсп. Аляксандр Гідоні, Васіль Русак, Антон Шукелойць.

14-я сустрэча: Кліўленд — Стронгсвіль, 30 жніўня — 1 верасня 1980 года. Сустрэча была спалучаная з канферэнцыяй БІНіМа. Тэмы: 30-я ўгодкі арганізаванага беларускага жыцця ў Кліўлендзе; 450-я ўгодкі Статута ВКЛ; Беларусы пратэстуюць супраць пагвалчэння чалавечых, рэлігійных і нацыянальных правоў у БССР. Прамоўцы: сенатар Говард Мэтцэнмбаўм, праф. Карл Бануты — загадчык кафедры эканомікі Кліўлендскага штатнага ўніверсітэта, д-р Станіслаў Станкевіч, д-р Вітаўт Кіпель. На канферэнцыі, арганізаванай БІНіМам

сумесна з Кліўлендскім універсітэтам з дакладамі выступалі: д-р Вітаўт Тумаш, д-р Тэрэза Альт, д-р Ян Запруднік, д-р Карл фон Лёвэ, праф. Том Бэрд, сп-ня Зора Кіпель, сп. Міхась Белямук, сп-ня Алеся Кіпель, сп. Барыс Данілюк, сп-ня Галіна Русак, сп. Васіль Пляскач.

15-я сустрэча: Гайленд-Парк — Нью-Брансвік, 4–6 верасня 1982 года. Тэма: 100-гадовы юбілей Янкі Купалы і Якуба Коласа. Прамоўцы: праф. Антон Адамовіч, праф. Том Бэрд, праф. Джым Дынглі, айцец Аляксандр Надсан, сп-ня Вера Рамук, д-р Вітаўт Кіпель, д-р Ян Запруднік, сп. Васіль Мельяновіч. Былі атрыманыя прывітанні ад Прэзідэнта Рональда Рэйгана, губернатара штата Нью-Джэрсі Тома Кейна.

16-я сустрэча: Стронгсвіль — Кліўленд, 1–3 верасня 1984 года. Тэма: Аналіз праблемаў і гісторыя пасялення беларусаў у ЗША. Даклады адбываліся ў памяшканнях Кліўлендскага штатнага ўніверсітэта. Прамоўцы: д-р Вітаўт Кіпель, д-р Ян Запруднік, сп. Васіль Мельяновіч, д-р Карл Бануты, д-р Віктар Сянкевіч, сп. Міхась Наўмовіч, сп-ня Зора Кіпель, спсп. Уладзімір Бортнік, Міхась Лужынскі, Янка Міхалюк, Антон Шукелойць, Янка Раковіч. Прывітала сустрэчу кангрэсменка Мэры Роз Оўкер, а мэр горада Кліўленда праз свайго прадстаўніка Вацлава Гывнара ўручыў д-ру Вітаўту Кіпелю грамату, робячы яго ганаровым грамадзянінам горада. Прывітаў сустрэчу таксама Прэзідэнт Рональд Рэйган. Змест дакладаў выдрукаваны ў «Запісах БІНіМ» (1992. № 20).

17-я сустрэча: Стронгсвіль — Кліўленд, 30 жніўня — 1 верасня 1986 года. Тэмы: 100 гадоў статуі Свабоды; 80-я ўгодкі газеты «Наша Ніва». Прамоўцы: д-р Раіса Жук-Грышкевіч, д-р Вітаўт Кіпель, сп-ня Зора Кіпель. Пісьмовыя прывітанні даслалі сп-ня Вера Рыч і д-р Ян Запруднік, а таксама Прэзідэнт Рональд Рэйган і сп. Лі Аякок — старшыня Камісіі аднаўлення статуі Свабоды. БІНіМ і БАЗА на аднаўленне статуі Свабоды ахвяравалі суму ў 5000 даляраў.

18-я сустрэча: Таронта, 3–5 верасня 1988 года. Адзначалася 1000-годдзе хрысціянства на Беларусі — асноўная тэма. Дадатковыя тэмы: 400-годдзе Статута ВКЛ 1588 года; 150-я ўгодкі нараджэння Кастуся Каліноўскага. Даклады чыталіся ў залах Таронтаўскага ўніверсітэта. Прамоўцы: д-р Раіса Жук-Грышкевіч, айцец Аляксандр Надсан, д-р Ян Запруднік, сп-ня Юліяна Грыцук-Пякарская, сп-ня Алеся Кіпель, сп. Антон Шукелойць, уладыка БАПЦ Мікалай (Мацукевіч), сп-ня Уршуля Шульжыцкая. Прысутнічаў і вітаў сустрэчу прадстаўнік Канадскай этнічнай рады сп. Анджэла Дэльфіно. Віталі таксама беларусы з Беласточчыны, Аўстраліі, Бельгіі, Заходняй Нямеччыны, Францыі.

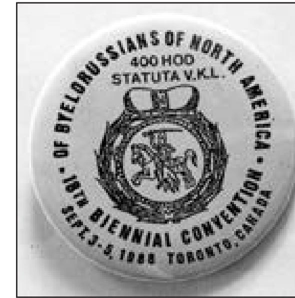

Значок 18-й Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі. 1988 г.

Выступаў з дакладам сп. Сакрат Яновіч. Падзея першай важнасці, якая адбылася ў часе сустрэчы, — высвячэнне Памятнага крыжа ў Прошчы пакутнікаў у Мідлендзе (правінцыя Антарыё, Канада).

19-я сустрэча: Стронгсвіль — Кліўленд, 1–3 верасня 1990 года. Прысвечаная адкрыццю новазбудаванай грамадскай залы ў селішчы «Полацак». Упершыню была запрошаная дэлегацыя з БССР. Ганаровымі гасцямі на ўрачыстасці былі прадстаўнік БССР у ААН, амбасадар Генадзь Бураўкін і сп-ня Юля Бураўкіна. З БССР прысутнічалі: д-р Юры Хадыка, д-р Генадзь Грушавы, сп-ні Марыя Міцкевіч і Галіна Прыма, сп. Сяржук Сокалаў-Воюш і інш. Былі таксама беларускія госці з Польшчы, Францыі, Вялікабрытаніі, Бельгіі, Заходняй Нямеччыны, Канады, удзельнічалі дзясяткі журналістаў і тэлебачанне. Выступалі з прамовамі: кангрэсменка Мэры Роз Оўкер, д-р Язэп Сажыч — старшыня Рады БНР, спсп. Янка Міхалюк, Мікола Ганько, Сяргей Панізнік, д-р Ян Запруднік. Прывітанні былі атрыманыя ад Прэзідэнта Джорджа Буша.

20-я сустрэча: Гайленд-Парк — Нью-Брансвік, 5–7 верасня 1992 года. Тэма: Беларусь на шляху да незалежнасці, адзначэнне 75-х угодкаў Першага Усебеларускага кангрэса. Галоўныя прамоўцы: д-р Вітаўт Кіпель, сп-ня Валянціна Трыгубовіч. Паводле арганізатараў (БАЗА), гэтая сустрэча была найбольшая па колькасці ўдзельнікаў і праграмы. Замежныя прадстаўнікі былі з Беларусі, Літвы, Латвіі, Расіі, Беласточчыны, Бельгіі, Вялікабрытаніі, Францыі, Нямеччыны. Былі арганізаваныя некалькі панэляў, а ўдзельнікамі былі: міністр замежных спраў Беларусі сп. Пётр Краўчанка, сп. Валянцін Голубеў — прадстаўнік дэмакратычнай апазіцыі ў парламенце Беларусі, д-р Ян Запруднік, амбасадар Генадзь Бураўкін і сп-ня Юля Бураўкіна, сп. Сяргей Мартынаў — прадстаўнік амбасадара Беларусі ў Вашынгтоне, сп. Уладзімір Сакалоўскі — генеральны консул Рэспублікі Беларусь, д-р Язэп Сажыч — старшыня Рады БНР, спсп. Антон Шукелойць, Мікола Ганько, Вячка Станкевіч — кіраўнік Беларускай службы Радыё «Свабода». У часе сустрэчы адбылося таксама спатканне былых гімназістаў Гімназіі імя Я. Купалы ў Нямеччыне, на якім сп. Ян Максімюк быў запрошаны стварыць кнігу пра гэтую навучальную ўстанову. Даклады пра

гімназію зрабілі: д-р Ала Орса-Рамана, д-р Вітаўт Кіпель, сп-ні Зора Кіпель і Тамара Аўдзей.

21-я сустрэча: Таронта, 3–5 верасня 1994 года. Тэма: За незалежную і дэмакратычную Беларусь. Галоўныя даклады: д-р Вітаўт Кіпель — «Будучая палітычная дзейнасць беларускай дыяспары» і д-р Ян Запруднік — «Палітычная сітуацыя ў Беларусі». Сустрэча была вельмі людная. З Беларусі былі: сп. Радзім Гарэцкі — віцэ-прэзідэнт Акадэміі навук Беларусі, сп-ня Ганна Сурмач — выканаўчы дырэктар Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына», сп. Анатоль Кляшчук — фатограф газеты «Звязда», сп. Аўген Лецка — былы кіраўнік Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына». Былі таксама госці з Францыі, Вялікабрытаніі, Польшчы, Нямеччыны. Вяла сустрэчу сп-ня Алеся Кіпель.

22-я сустрэча: Кліўленд, 31 жніўня — 2 верасня 1996 года. Асноўныя тэмы: Абарона дэмакратыі і правоў чалавека ў Беларусі; 45 гадоў беларускага арганізаванага пасялення ў Кліўлендзе. Прамоўцы: д-р Вітаўт Кіпель, д-р Ян Запруднік, д-р Барыс Рагуля, спсп. Зянон Пазняк, Станіслаў Шушкевіч, былы амбасадар ЗША ў Беларусі Дэвід Суорц.

23-я сустрэча: Нью-Брансвік, 5–7 верасня 1998 года. Тэма: Беларусь — БНР і дэмакратыя XX стагоддзя. Даклады і змест падаваліся ў англійскай і беларускай мовах.

24-я сустрэча: Стронгсвіль — Кліўленд, 1–3 верасня 2000 года.

25-я сустрэча: Нью-Брансвік, 31 жніўня — 2 верасня 2002 года. Тэма: Роля беларускай эміграцыі ў дэмакратызацыі Беларусі і захаванні незалежнасці. Сустрэча прысвечана 50-годдзю Сустрэчаў беларусаў Паўночнай Амерыкі. Наладжаныя тры круглыя сталы: «Аналіз сучаснай палітычнай сітуацыі ў Беларусі і перспектывы дэмакратызацыі», «Удзел беларусаў Паўночнай Амерыкі ў змаганні за дэмакратычную і незалежную Беларусь» і «Справа пераемнасці пакаленняў па-за межамі Беларусі і захаванне культурнай і гістарычнай спадчыны».

26-я сустрэча: Таронта, 4–6 верасня 2004 года. Тэма: Праблемы зберажэння культурных набыткаў, мовы і гістарычных каштоўнасцяў Беларусі. Вядучая сустрэчы Надзея Дробіна.

27-я сустрэча: Нью-Брансвік, 2–4 верасня 2006 года. Тэма: «У абарону дэмакратыі ў Беларусі». Дакладчыкі: сп-ня Ірына Красоўская, д-р Вітаўт Кіпель, сп-ня Івонка Сурвілла — старшыня Рады БНР, сп. Джордж Крол — былы амбасадар ЗША ў Беларусі, сп. Зянон Пазняк. Вядучыя: спсп. Віталь Зайка, Юрка Азарка. Вітаў сустрэчу губернатар штата Джон Корзайн.

28-я сустрэча: Стронгсвіль — Кліўленд, 30–31 жніўня 2008 года. Тэма: Год беларускай дзяржаўнасці.

29-я сустрэча: Саўт-Рывер, 4–5 верасня 2010 года. Тэма: Роля беларускай дыяспары: мінулае і цяпер. Прамоўцы: сп-ня Івонка Сурвілла — старшыня Рады БНР, д-р Янка Запруднік, д-р Вітаўт Кіпель, сп-ня Ганна Сурмач, сп. Зміцер Эльяшэвіч і інш. На другі дзень адбывалася літаратурная «сесія», на якой выступалі: Вольга Іпатава, Сяргей Шупа, Зіна Гімпелевіч.

30-я сустрэча: Таронта, 1–3 верасня 2012 года. Тэмы: Рынак працы; Захаванне і падтрымка беларускай культуры на эміграцыі; Сям’я і эміграцыя.

31-я сустрэча: Нью-Ёрк — Бруклін, Рэлігійна-грамадскі цэнтр пры саборы Св. Кірылы Тураўскага, 30–31 жніўня 2014 года. Тэма: Беларусы Паўночнай Амерыкі: выклікі часу, перспектывы развіцця. Прамоўцы: сп-ня Івонка Сурвілла, сп. Сяргей Навумчык, д-р Вітаўт Кіпель, сп-ня Валянціна Шаўчэнка. Вядучы: Андрэй Асадчы.

32-я сустрэча: Атава, 3–5 верасня 2016 года. Тэма: Дыяспара: нацыянальная свядомасць і развіццё грамадзянскай супольнасці і культуры. З дакладамі выступілі: сп-ня Алена Макоўская, праф. Зіна Гімпелевіч, сп. Вячаслаў Бортнік, сп-ня Ірына Варабей, д-р Пётра Мурзёнак, сп. Вячка Станкевіч, сп-ня Ганна Сурмач, праф. Паўліна Сурвілла, сп-ня Галіна Туміловіч.

Абвестка пра 31-ю Сустрэчу беларусаў Паўночнай Амерыкі. 2014 г.

Палітычная дзейнасць беларускае іміграцыі ў Амерыцы заўсёды выклікала вельмі варожую рэакцыю з савецкага боку. Часта рэакцыя пачыналася ў Маскве і тады падхоплівалася ў БССР, але ставала свае ініцыятывы і ў бээсэсэраўскіх кіраўнікоў. Зразумела, найбольш атак вялося супраць беларускіх арганізацый ды іхных кіраўнікоў. У сувязі з гэтым ганьбавалі не толькі беларусаў, але і амерыканцаў небеларускага паходжання. Абліваліся гразёю такія вядомыя

амерыканскія дзеячы, як Роберт Вагнер і Эдвард Коч — мэры Нью-Ёрка, якія заўсёды падтрымоўвалі ідэі беларускае дзяржаўнасці. Гадамі вяліся напады на сенатараў Дырксана, Доўла ды шматлікіх іншых[21]. Звычайна амерыканскія палітыкі не адказвалі на савецкую лаянку, як не рэагавалі і беларускія актывісты на выліваныя на іх памыі. Аднак амерыканскім беларусам было вельмі непрыемна, калі савецкая, часам проста непрыстойная лаянка на адрас Амерыкі і амерыканскіх беларусаў чулася не ад Прокшы, Бегуна, Стука, Бажка і падобных, а ад беларускіх пісьменнікаў. А такіх быў легіён.

З развалам Савецкага Саюза палітычная сітуацыя ў рэгіёне змянілася: з былых рэспублік паўсталі незалежныя дзяржавы, у тым ліку і Рэспубліка Беларусь. ЗША ў цэлым, а беларусы-амерыканцы асабліва змены віталі. Хутка ў Амерыцы з'явіліся беларускія дыпламаты, пачалі адчыняцца амбасады і консуляты. Тагачасны міністр замежных спраў Беларусі сп. Пётр Краўчанка быў вельмі актыўны, выявіўся добрым дыпламатам, арганізатарам, прыхільнікам разбудовы новае дэмакратычнае беларускае дзяржавы. Дыяспара поўнасцю супрацоўнічала і з Пятром Краўчанкам, і з беларускімі дыпламатамі. Прадстаўнікі беларуска-амерыканскіх арганізацый запрашаліся на дыпламатычныя нарады, дапамагалі абсталяваннем, уладкаваннем беларускіх офісаў, будынкаў.

Маладому пакаленню працытуем рэпартаж з старой пажоўклай газеты, як адбывалася памыснае супрацоўніцтва амерыканскіх беларусаў з новай беларускай элітай.

Беларускае свята ў Вашынгтоне

Багата і цікава адзначалася ў Вашынгтоне бадай што найбажнейшае для ўсіх нас свята — Дзень Незалежнасці, арганізаванае амбасадай Рэспублікі Беларусь.

У адрамантаваным і прыгожа аздобленым у гонар угодкаў асабняку на Нью-Гэмпшыр авеню, замежных дыпламатаў, гасцей і прысутных вітаў пасол Беларусі ў ЗША спадар Сяргей Мартынаў з жонкай і супрацоўнікамі амбасады.

Ушанаваць дзень Незалежнасці ў Вашынгтон прыехала дэлегацыя кліўлендскіх беларусаў на чале са старшынём мясцовага аддзела БАЗА сп. Янкам Ханенкам і Анатолем Лук'янчыкам.

Актыўны ўдзел у інфармацыйнай дыскусіі па праблемах і перспектывах развіцця беларускай дзяржаўнасці, рэфармавання эканомікі і ўмацавання дэмакратычных інстытутаў маладой суверэннай дзяржавы узялі сп. сп. Расэл Завістовіч, Алеся Кіпель, Юрка Азарка.

Цікавыя выданні ад Беларусі на англійскай мове прапанавала прысутным незалежная выдавецкая кампанія «Тэхналогія» з Менска.

Асаблівай увагай у гэты святочны вечар карысталася беларуская ваенная дэлегацыя, што знаходзілася ў ЗША на традыцыйных ужо перамовах у рамках Двухбаковай камісіі па вайсковым пытанням. Прычынай таму была перш за ўсё новая і вельмі прыгожая форма афіцэраў з бел-чырвона-белым сцягам на рукаве і пагоняю на кукардзе, а таксама іх высокі ўзровень адукацыі і добрая англійская мова.

Святкаванне ўгодкаў незалежнасці ў Вашынгтоне зацягнулася да позняга вечару...[22].

Супрацоўніцтва было сапраўды шчырае. Вось як успамінае пра той час міністр замежных спраў Пётр Краўчанка:

[21] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 88; 1970. № 155.

Прадстаўнікі аддзела БАЗА ў Нью-Джэрсі на сустрэчы з сенатарам Фрэнкам Лаўтэнбергам: Юрка Кіпель, Віктар Тур, Фрэнк Лаўтэнберг, Юрка Азарка, Ната Русак. 1992 г.

[22] Беларус. Нью-Ёрк. 1994. № 415.

Знаёмствы з эміграцыяй насілі не толькі пратакольны характар. Нашы суайчыннікі ў Злучаных Штатах садзейнічалі наладжванню кантактаў з амерыканскім істэблішментам, дапамагалі ў розных гуманітарных праграмах, збіралі сродкі для пацярпелых ад Чарнобыльскай катастрофы... Прадстаўнікі беларускай дыяспары сталіся нашымі частымі гасцямі[23].

Пасля прэзідэнцкіх выбараў 1994 года выявілася скіраванасць дзяржаўнай палітыкі Рэспублікі Беларусь у бок Расіі. Беларуская дыяспара ў ЗША не губляла надзеі на супрацоўніцтва. Яшчэ ў 1995 годзе аўтар гэтай кнігі даваў інтэрв'ю газеце «Звязда», дзе, у прыватнасці, адзначыў:

Мы вельмі спадзяемся на разумныя дзеянні новага парламента, які павінен кіравацца перш за ўсё беларускімі інтарэсамі, а не патрэбамі Масквы. Спадзяёмся, што нарэшце пачнецца канструктыўны аналіз эканомікі, будзе ажыццяўляцца беларуская эканамічная палітыка. А людзі зразумеюць, што вяртання да старога жыцця быць не можа. Усе цывілізаваныя краіны крочаць імкліва наперад, а Беларусь імкнецца назад.

Хацелася б, каб Беларусь у новым годзе стала ажыццяўляць незалежную палітыку, каб у працэсы дэмакратызацыі ўсё больш і больш уключаліся прадстаўнікі маладога пакалення...[24].

Пасля рэферэндумаў 1995 і 1996 гадоў, зварочвання працэсаў беларусізацыі і дэмакратызацыі, пераарыентацыі Беларусі ў бок Расіі, надзеі дыяспары на супрацоўніцтва, на незалежніцкую палітыку ўрада зніклі. Беларусам у замежжы стала відавочна: Беларусь трэба бараніць, узмацняць палітычную дзейнасць, дэмаскаваць расійскую экспансію. Беларускія арганізацыі ЗША, новыя палітычныя эмігранты — нядаўнія дзеячы Рэспублікі распачалі змаганне, акцыі за незалежную Беларусь, беларускасць, дэмакратыю. Да палітычнай дзейнасці беларускіх эмігрантаў далучыліся і сотні заходніх палітыкаў-урадоўцаў — кангрэсменаў і сенатараў. Сапраўды наладзілася вельмі цеснае супрацоўніцтва беларускіх амерыканскіх арганізацый з Кангрэсам, паасобнымі кангрэсменамі і групамі. Была запачаткаваная новая форма сувязі, гэтак званы Беларускі дзень у Кангрэсе. Гэтак кангрэсмен Стывен Латэрэт выказаў думку, каб у пэўны дзень значная грамада беларусаў з розных штатаў, розных арганізацый прыходзіла ў Кангрэс і мела б канферэнцыі-размовы з рознымі кангрэсменамі, якім беларусы-амерыканцы прадстаўлялі б свае погляды, пажаданні, меркаванні. Ідэя «Беларускага дня» прыжылася і ад 2003 года амаль рэгулярна ён адбываецца. Дарэчы, адмысловыя сустрэчы БАЗА і іншых беларускіх арганізацый мелі значэнне для падрыхтоўкі «Акта аб дэмакратыі ў Беларусі», прынятага Кангрэсам ЗША. Выступалі ў кангрэсавых слуханнях спсп. Зянон Пазняк, Сяргей Навумчык, д-р Ян Запруднік, сп-ня Алеся Кіпель і шматлікія прадстаўнікі беларускай апазіцыі.

[23] Краўчанка, П. Беларусь на ростанях. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2007. С. 124–125.

[24] Звязда. Мінск. № 264–265. 1995. 30 сн.

Беларускі пікет у Вашынгтоне. 1996 г.

Частыя падзеі ў дзейнасці беларускіх арганізацый у Вашынгтоне — брыфінгі па розных бягучых справах, звязаных з Беларуссю. Напрыклад, 25 сакавіка 2014 года праваабарончая арганізацыя *Freedom House*, Нацыянальны фонд дэмакратыі (NED), Хельсінкская камісія разам з Беларуска-амерыканскім задзіночаннем (БАЗА) і Злучаным балтыйска-амерыканскім нацыянальным камітэтам правялі палітычны брыфінг на тэму «Беларусь: Актывізацыя пазітыўных зменаў у геаграфічным цэнтры Еўропы». На брыфінгу закраналіся пытанні палітыкі ЗША і ЕС у дачыненні да Беларусі — аналізаваліся плюсы і мінусы розных падыходаў, шукалася найлепшая стратэгія для прасоўвання наперад[25].

Кожную нагоду, калі падзеі канцэнтруюць увагу на Беларусі, беларускія актывісты ў ЗША выкарыстоўваюць, каб пашыраць інфармацыю пра сённяшні стан краіны, пра неабходнасць яе дэмакратызацыі і падтрымкі гэтых працэсаў з боку сусветнай грамадскасці. Як нагода

[25] Беларус. Нью-Ёрк. 2014. № 607.

выкарыстоўваўся, напрыклад, чэмпіянат свету па хакеі, што праходзіў у Менску ў 2014 годзе. Тады Вашынгтонскі гурток БАЗА ініцыяваў кампанію «Беларусь, гуляй шчыра!», мэтаю якой было прыцягнуць увагу амерыканскай грамадскасці да сітуацыі ў Беларусі напярэдадні чэмпіянату. Намесніца старшыні гуртка БАЗА ў Вашынгтоне Алеся Кіпель адзначала, што *«падтрымліваючы справядлівыя спаборніцтвы, Беларусь павінна таксама падтрымліваць фундаментальныя правы і свабоды сваіх грамадзянаў, такія як свабода слова, асацыяцыяў, свабодныя і справядлівыя выбары»*. Актывісты кампаніі адправілі чальцам зборнай ЗША па хакеі, а таксама амерыканскім кангрэсменам лісты, у якіх распавялі пра сітуацыю ў Беларусі і папрасілі выкарыстоўваць любую магчымасць выступіць у абарону правоў чалавека.

Безумоўна, палітычная дзейнасць беларусаў у ЗША шматвектарная: праца з палітыкамі, пісанне лістоў-мемарандумаў і інш., адзначэнне розных гадавінаў. Так, адной з падзей, якой былі прысвечаныя акцыі, стаў разгон дэманстрацыі ў Менску пасля выбараў у снежні 2010 года. Акцыі адбываліся ў розныя гады ў розных гарадах ЗША: у Вашынгтоне, Нью-Ёрку, Філадэльфіі, Маямі, Бостане, Нью-Арлеане, Лос-Анджэлесе, Атланце. У 2013 годзе ДзяржДэпартамент ЗША распаўсюдзіў адмысловы прэс-рэліз, прысвечаны падзеям 19 снежня 2010 года ў Менску.

Відавочна, што да палітычных дзеянняў беларускай накіраванасці беларуска-амерыканскія арганізацыі прыцягваюць і іншыя нацыянальныя групы, салідарныя з беларусамі: рускіх, украінцаў і інш. Прыкладам, 21 кастрычніка 2012 года нью-ёркскі клуб рускіх паэтаў выступіў з заявай у абарону пераследаванага ў Беларусі журналіста Андрэя Пачобута[26].

Палітычная дзейнасць беларуска-амерыканскіх арганізацый прадаўжаецца, як гаворыцца, на поўную пару, і ў ёй удзельнічаюць сотні беларусаў-амерыканцаў, народжаных у Амерыцы ці новых маладых эмігрантаў.

Адукацыйная дзейнасць

Кожная грамадска-палітычная або культурная дзейнасць прадугледжвае дзве мэты: задавальненне ўнутраных патрэбаў і ўздзеянне на вонкавую грамаду. Найбольш красамоўна гэта выявілася ў адукацыйнай дзейнасці амерыканскіх беларусаў. З аднаго боку, трэба было

[26] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 594.

выхоўваць маладое беларуска-амерыканскае пакаленне, прышчапляць яму беларускасць, даваць веды пра краіну бацькоў, асновы мовы. З другога ж боку, трэба было інфармаваць шырокае амерыканскае грамадства аб беларускай спадчыне ў Амерыцы, аб патрэбах беларускага вызвольнага руху і г. д. ці фактычна весці палітычна-адукацыйную працу сярод журналістаў, палітыкаў, а нярэдка і настаўнікаў.

Праца гэтая была нялёгкая. Усё пачыналася з нуля. Іншыя нацыянальнасці — славакі, украінцы, палякі і г. д. — у працы з моладдзю мелі багаты досвед, у іх былі добрыя двухмоўныя настаўніцкія кадры, падручнікі і дапаможнікі, а беларусы не мелі нават памяшкання для сходаў. Каб інфармаваць шырокае грамадства пра сваю краіну, яе гісторыю, культуру, іншыя нацыянальнасці мелі дзясяткі розных кніжак і даведнікаў у розных мовах, а беларусы не мелі нават і аднае кніжкі пра Беларусь у англійскай мове. Праўда, заўсёды спорна было з камуністычнаю прапагандаю літаратураю.

Пачалі іміграенты са школаў[27]. Спярша звярачаліся да амерыканскіх установаў і арганізацый, прыкладам бібліятэк або аддзелаў *YMCA/YWCA*, прасілі ў іх памяшканне і пачыналі першыя класы. Праз год-два грамада здабывала нейкае памяшканне, найчасцей там, дзе правіліся Божыя службы, і школка перабіралася туды. Праз нейкі час знаходзілася большае памяшканне, а то і будавалася новая царква, і тады ўжо беларуская школка станавілася неаддзельнаю часткаю гэтае будовы.

З настаўніцкімі кадрамі на пачатку 1950-х гадоў вялікіх праблемаў не было: настаўнікаў хапала, і дзеці былі амаль беларускамоўныя (хоць і закідалі сям-там нямецкае слоўца!). Вялікаю праблемаю з першых гадоў былі падручнікі: іх не было. Савецкімі падручнікамі карыстацца было проста непрыстойна (дый іх не было), настаўнікі мусілі ўсё рыхтаваць самі, пакуль беларускія выдавецтвы хоць бы часткова не запоўнілі гэты прабел[28].

Да сярэдзіны 1950-х гадоў беларускія дапаўняльныя школы, званыя таксама суботнімі або нядзельнымі, працавалі ва ўсіх большых і меншых беларускіх асяродках: у Нью-Ёрку, Нью-Брансвіку, Кліўлендзе, Чыкага, Дэтройце, Пасейку, Лос-Анджэлесе. Выкладанне вялося ў беларускай мове, але з часам ва ўжытак пачала ўваходзіць і англійская мова, бо ўсё больш прыходзіла дзяцей англамоўных. У навучанні націск рабіўся на беларусазнаўчыя прадметы і дадатковыя праграмы — тэатральныя паказы, танцы, спевы. Дзецям давалася ініцыятыва перакладаў ды

[27] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

[28] Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 209–213.

Выступ вучняў беларускай школкі ў Саўт-Рыверы. 1965 г.

асабліва тэатральных пастановак, каб разнастаіць праграму навучання. Дзеці пераказвалі па-беларуску прачытаныя ў англамоўных школах кароткія апавяданні, рабілі цікавыя біяграфічныя замалёўкі і г. д. Актыўнасць школак і разнастайнасць навучальных праграмаў залежалі ад зацікаўлення бацькоў і ўсяе грамады. З часам школкі то занепадалі, то ўзмацняліся, аднак Закон Божы ў прыцаркоўных школках выкладаўся праз увесь час[29].

Дапаўняльныя школкі былі не адзіным сродкам выхавання беларускасці ў моладзі, пашырэння ведаў пра Беларусь. Арганізоўваліся таксама курсы беларусаведы, асабліва для старэйшае моладзі. У Кліўлендзе ў сярэдзіне 1950-х гадоў д-р Станіслаў Грынкевіч арганізаваў «Лекцыі спадчыны». На іх выкладалася беларуская літаратура, гісторыя, грамадазнаўства[30].

У Нью-Ёрку ў 1970-я гады арганізацыя моладзі ладзіла «Беларускія дыялогі», на якіх сталымі выкладчыкамі былі Ян Запруднік і Вітаўт Кіпель. Гэтыя курсы мелі форму пытанняў і адказаў, лектары імкнуліся выявіць, што моладзь ведае пра Беларусь, і падаць на кожную праблему беларускі пункт гледжання. Нью-ёркскія «Беларускія дыялогі» працягваліся некалькі гадоў ды ахапілі каля паўсотні розных беларусаведных тэмаў[31].

[29] Гутаркі аўтара з Наталляй Орсай, Марыяй Кіпель, Клаўдзіяй Калядой; перапіска аўтара з Васілём Стомам, Чаславам Будзькам, Кацяй Вініцкай.

[30] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Напрыканцы 1970-х гадоў пры Нью-Ёркскім гарадскім універсітэце з ініцыятывы Галіны Тумаш, тады студэнткі ўніверсітэта, пры падтрымцы прафесара Пятра Гоя чытаўся курс «Беларуская спадчына», лектарамі на якім былі Вітаўт Кіпель і Янка Запруднік. Падобныя лекцыі чыталіся і ў штатным універсітэце Ратгерс у Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі[32].

З ініцыятывы прафесара Томаса Бэрда пры падтрымцы Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Квінсаўскім каледжы Нью-Ёркскага гарадскога ўніверсітэта ў 1971—1973 гадах чыталася серыя лекцый для моладзі пра беларускую літаратуру і культуру. Лектарамі былі прафесар Уладзімір Сядура, Масей Сяднёў, Антон Адамовіч, прафесар Томас Бэрд, д-р Вітаўт Кіпель, д-р Ян Запруднік і д-р Вітаўт Тумаш[33].

Пры Квінсаўскім каледжы была запачаткаваная серыя літаратурных лекцый «Вечары з беларускімі пісьменнікамі», найперш для студэнтаў каледжа, але таксама і для сяброў Арганізацыі беларускае моладзі. На вечарах выступалі пісьменнікі з Беларусі, а таксама даследчыкі беларусаведы. Сярод гасцей «Вечароў...» былі Анатоль Вярцінскі, Іван Чыгрынаў, Алесь Барскі, Алесь Адамовіч, Вячаслаў Адамчык, Віктар Казько, Генадзь Бураўкін, Віктар Дашук, Рыгор Барадулін, Джэймс Дынглі, а. Аляксандр Надсан, Адам Мальдзіс, Валянцін Грыцкевіч, Вера Рыч, Майкл Урбан, Масей Сяднёў, Андрэй Клёнаў, Сакрат Яновіч[34].

Выступалі з дакладамі і ладзілі літаратурныя вечары таксама сп-ні Алена Юрэвіч, Вольга Іпатава, Алена Гапава, гасцямі былі сп. Пётр Краўчанка, д-р Віктар Сянкевіч, Юрка Сенькоўскі, Андрэй Майсяёнак, Радзім Гарэцкі, Уладзімір Арлоў, сп-ні Валянціна Трыгубовіч, Лідзія Савік, Ганна Сурмач, Зіна Туронак і інш.

Адукацыйныя курсы для моладзі арганізоўваў і БІНіМ. Такія курсы ладзіліся ў Саўт-Рыверы, Нью-Брансвіку, Нью-Ёрку і Кліўлендзе ў 1975—1985 гадах.

[31] Беларускія Дыялёгі. Каталёг. 1970.

[32] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[33] Queens College. Flushing (New York). Professor T. Bird File. Lecturer's Catalogue.

[34] Queens College. Flushing (New York). Professor T. Bird File. Evenings with Byelorussian writers; A small anthology of the poetry of Ryhor Baradulion. New York: Queens College, 1984.

Лагер у «Белэр-Менску». Бацькі і дзеці. 1972 г.

Яшчэ адзін спосаб, праз які грамадскія арганізацыі імкнуліся прышчапіць маладому пакаленню беларускасць і даць яму веды пра Беларусь, — летнія лагеры для моладзі ў беларускім адпачынкавым селішчы «Белэр-Менск». У 1960–1970-я гады тут было арганізавана колькі летніх лагераў для моладзі школьнага веку, дзе да звычайных летніх адпачынкавых праграмаў — купання, паходаў, вогнішчаў — дадавалася вывучэнне беларускіх спеваў, танцаў ды гісторыі пра Беларусь. Вельмі цікавым курсам у летніх лагерах было таксама прыкладное беларускае мастацтва — вырабы з саломкі, народная вышыўка[35].

Арганізацыя беларускае моладзі ладзіла таксама экскурсійныя падарожжы, дзе побач з амерыканскім краязнаўчым матэрыялам падаваліся звесткі пра краязнаўства Беларусі, а некаторыя падарожжы ўлучалі і знаёмства з беларускаю культураю, прыкладам экскурсіі ў Нью-Ёркскую публічную бібліятэку або Бібліятэку Кангрэса з агляданнем беларускіх кнігазбораў. З адукацыйнаю мэтаю ладзіліся таксама вечары, прысвечаныя абмеркаванню кніг з беларускім зместам.

Пачынаючы ад 2009 года Канзаскі цэнтр беларусазнаўства ў супрацоўніцтве з Беларускім гістарычным таварыствам ў Польшчы ладзяць летнія курсы беларусазнаўства (вялікая ўвага звяртаецца на мову) у Гайнаўцы на Беласточчыне. Як даведваемся з праграмаў курсаў, адбываюцца там падарожжы і па Беларусі.

[35] Архівы карпарацыі «Белэр-Менск» ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк); Кіпель, В. Жыць і дзеіць. С. 344–345.

Трэба адзначыць, што не толькі бацькі і парафіі, але і шырокае грамадства дбае пра беларускае ўзгадаванне дзяцей у ЗША. Газета «Беларус» часта друкуе «Дзіцячую старонку» з казкамі, малюнкамі, шарадамі, каб захапіць дзіця ў праграму беларускага выхавання.

З досведу можна сцвярджаць, што прывіць этнічнасць, у нашым выпадку беларускасць, можа, і не так цяжка ў параўнанні з выхаваннем двухмоўнасці дзіцяці. Выгадаваць дзіця двухмоўным у англамоўным асяроддзі — вельмі цяжка. Зразумела, беларускае настаўніцтва, як Валянціна Пашкевіч[36], Міхась Міцкевіч, Наталля Орса, Зіна Станкевіч, Юрка Станкевіч і іншыя, заслугоўваюць велізарнай падзякі. Аднак без родных бабак-бабцяў, як Апалонія Савёнак, Марыя Кіпель, Яніна Каханоўская, Алена Юрэвіч... іх, калі не легіён, дык вельмі шмат — не абыдзешся, каб даць-прышчапіць амерыканскім дзецям беларускасць.

Адным словам, выхаванне і адукацыя маладога беларускага пакалення ў Амерыцы былі цяглым працэсам з вялікім укладам настаўніцкай думкі, хоць і не з гэткім відавочным вынікам.

Што да вонкавага аспекту адукацыйнае дзейнасці беларускае іміграцыі ў Амерыцы, дык і гэта няспынны працэс рыхтавання інфармацыйных матэрыялаў, улётак, мемарыялаў беларускага характару ў газеты, навучальныя ўстановы[37].

Культурна-прапагандная дзейнасць

У гэтай дзялянцы амерыканскія беларусы заўсёды кіраваліся прынцыпам: ніколі не прамінуць нагоды задэманстраваць сваю прысутнасць. Дзеля гэтага ад самага моманту, калі яны ступілі на амерыканскую зямлю, беларусы-імігранты пачалі ствараць хоры, танцавальныя гурткі, рухомыя выставы і г. д.

Працэс фармавання гэткіх рэпрэзентацыйных структураў, пачаўшыся ў канцы 1940-х гадоў, працягваўся праз 1950-я гады. Хоры, танцавальныя гурткі і тэатральныя калектывы выступалі з рознымі праграмамі як для свае публікі, гэтак і для шырокае амерыканскае грамадскасці. Тэатральныя паказы з удзелам вучняў беларускіх

[36] Пашкевіч, В. Навучаньне беларускай мове ў англамоўным асяродзьдзі // Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 209–213.

[37] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

дапаўняльных школак ладзіліся пераважна для свайго гледача. Пастаноўкі тэатральнае студыі ў Саўт-Рыверы пад кіраўніцтвам Вячаслава Селях-Качанскага ды асабліва паказы тэатральнае групы ў Дэтройце пад кіраўніцтвам Міколы Прускага разлічваліся як на беларускіх, гэтак і на небеларускіх гледачоў. У 1950-я гады на амерыканскіх сцэнах былі пастаўленыя «Пінская шляхта», «Шчаслівы муж», «Мікітаў лапаць» ды колькі іншых твораў беларускага класічнага рэпертуару.

Што да выступленняў хораў і танцавальных калектываў, дык яны былі разлічаныя на самую шырокую аўдыторыю. На пачатку 1950-х гадоў амерыканскія беларусы мелі некалькі хораў і танцавальных групаў у Нью-Ёрку — Нью-Джэрсі, Кліўлендзе, Дэтройце, Чыкага. Выступалі яны на розных фестывалях, этнічных мастацкіх паказах, а некаторыя прабіліся і на тэлевізію. Выступы беларускіх калектываў на больш шырокіх форумах значна прычыніліся да таго, што беларусы трапілі ў розныя этнічныя даведнікі.

Тэатральная дзейнасць, праўда больш на аматарскім узроўні, пашыралася на беларускія моладзевыя арганізацыі, школьныя калектывы ды прыцаркоўныя суполкі (батлейка, дажынкі і пад.). Пра гэта было дэталёва напісана ў кнізе, што зрабіла значную рэкламу беларуска-амерыканскай грамадзе[38].

Тэатральныя выступы сярод амерыканцаў-беларусаў — справа звычайная. Але беларуска-амерыканская дыяспара робіцца сведкам-удзельнікам цікавага з’явішча: беларускі тэатр не рэдкасць у ЗША. Гэтак у 2005 годзе тут адбыліся паказы Нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Якуба Коласа з Віцебска. Коласаўцы выступалі ў Нью-Ёрку, Уотэртаўне каля Бостана і былі добра ацэненыя крытыкамі англамоўнымі і беларускамоўнымі[39]. Частым госцем у ЗША бывае Вольны тэатр, які выступаў у Нью-Ёрку і Вашынгтоне ў 2011, 2013[40], 2015 гадах. Пра гісторыю гэтага тэатра вялікі артыкул змясціла газета «*The New York Times*»[41]. Для прыкладу водгукаў пра Вольны тэатр у ЗША перадрукоўваем тут нататку з газеты «Беларус»:

Упершыню ў выніковы рэйтынг тэатральных падзеяў 2011 года, складзены газетаю The New York Times, трапіў беларускі спектакль — «Быць Гаральдом Пінтэрам» Беларускага Вольнага тэатра. Папасці ў гэты рэйтынг марацъ лепшыя тэатры свету.

[38] Гл.: Kipel, V.; Kipel, Z. Byelorussian Theatre... P. 67–100.

[39] Беларус. Нью-Ёрк. 2005. № 514.

[40] Беларус. 2011. № 576, 580; 2013. № 596.

[41] The New York Times. New York. 2015. Oct. 18.

«Васілёк» у Гарадскім каледжы ў Джэрсі-Сіці.
На першым плане: Галіна Тумаш і Алеся Кіпель. 1972 г.

Спектакль «Быць Гаральдом Пінтэром» у пастаноўцы Уладзіміра Шчэбеня быў з трыумфам паказаны ў Нью-Ёрку і Чыкага ў студзені і красавіку — траўні 2011 года. Спектакль атрымаў высокія ацэнкі крытыкі і быў намінаваны на галоўную ўзнагароду для драматычных спектакляў Амерыкі — Drama desk Award.

У красавіку 2011 года Вольны тэатр атрымаў амерыканскую прэстыжную тэатральную ўзнагароду — OBIE Award, а газета The New York Times у пачатку 2011 года прысвяціла беларускаму тэатральнаму калектыву тры публікацыі[42].

Удзел беларусаў у амерыканскіх урачыстасцях — Днях Калумба, дажынках і г. д. — пашыраў этнічны кругагляд мясцовых арганізатараў ды сведчыў, што ёсць «новая» нацыянальная група, якая бярэ чынны ўдзел у амерыканскім жыцці. Ад часу прыезду ў Амерыку паваеннае хвалі іміграцыі беларускія мастацкія калектывы выступалі сотні разоў у большых і меншых аўдыторыях у гарадах Вашынгтон, Нью-Ёрк, Чыкага, Кліўленд, Дэтройт, Лос-Анджэлес, Філадэльфія ды ў шматлікіх

[42] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 587.

меншых гарадах. У архівах беларускіх арганізацый захоўваюцца сотні выцінак з мясцовых газетаў з водгукамі на беларускія выступы. Гэта выдатнае дасягненне беларускае грамады, якое асягалася адданаю працаю дзясяткаў людзей — Вячаслава Селях-Качанскага, Наталлі Орсы, Ірэны Цупрык, Пятра Нядзведзкага, Вілы Ляўчук, сям'і Мяленьцевых, Міхася Тулейкі, Алеся Каптуровіча, Аляксандра Валюшкі, Кастуся Калошы, Ірэны Каляды, Веры Рамук, Веры Бартуль, Алы Орса, Галіны Орса, Дзмітра Верасава, Ксаверыя Барысаўца, Аркадзя Еўца, Кастуся Кіслага, Каці Вініцкай, Юркі Мазуры, Лідзіі Янушкевіч-Нядзвіга, Барбары Вержбаловіч, Галіны Руднік, а найбольш — прафесара Міколы Куліковіча.

Побач з тым, што беларуская грамада ў Амерыцы называе «руцiннымі» выступамі, як, прыкладам, удзел у штогадовым міжэтнічным фестывалі у парку Свабоды ў Джэрсі-Сіці, штат Нью-Джэрсі, які аглядае 10–15 тысячаў чалавек, або ў Фестывалі славянскіх народаў у Балтымары, дзе бывае да 20 тысячаў гледачоў, у жыцці амерыканскіх беларусаў ёсць падзеі, да якіх грамада рыхтуецца супольна і загадзя і памяць пра якія застаецца надоўга.

Адною з такіх падзей быў Беларускі дзень на Сусветнай выставе ў Нью-Ёрку 21 жніўня 1964 года. Беларускі паказ на выставе — выступы танцавальных, спеўных і музычных калектываў — працягваўся колькі гадзінаў ды ўлучаў больш за 120 удзельнікаў. Рыхтаваў гэтую імпрэзу і кіраваў ёю адмысловы камітэт, у які ўваходзілі прадстаўнікі ўсіх большых арганізацый: старшыня Міхась Тулейка, сябры Іван Касяк, Міхась Бахар, Ян Запруднік, Фрэнк Рамана, Ала Орса-Рамана, Аўген Нестар і Ніна Каваль[43].

Іншымі вялікімі імпрэзамі, дзе беларусы выступілі як аб'яднаная група, былі Беларускія фестывалі ў штаце Нью-Джэрсі: 12 чэрвеня 1976 года, 21 траўня 1977 года і 19 траўня 1979 года. Для арганізацыі фестываляў ствараліся адмысловыя камітэты, у якія ўваходзіла 50–70 асобаў. Колькасць удзельнікаў дасягала дзвюх сотняў, а канцэртная праграма займала блізу паўдня. Беларускія фестывалі збіралі ад трох да пяці тысячаў гледачоў. Фестывалі ў Нью-Джэрсі давалі магчымасць ацаніць патэнцыял беларускае грамады ды, што асабліва важна, прыцягнуць да актыўнага супрацоўніцтва маладое, народжанае ў Амерыцы пакаленне. Беларускія фестывалі — а першы з іх у 1976 годзе пачынаў удзел беларускае групы ў святкаванні 200-х угодкаў Злучаных Штатаў — былі заўважаныя і шматлікімі амерыканскімі палітыкамі.

[43] Архівы БАЗА ў Беларускай фундацыі П. Крачэўскага (Нью-Ёрк).

Пасля фестываля ў парку Свабоды. Стаяць: Зора Кіпель, Валер Новак, Ірэна Рагалевіч, Віктар Гуткін, Галіна Русак; сядзіць Надзея Кудасава. Джэрсі-Сіці, 1979 г.

Фестывалі віталі дзясяткі сенатараў і кангрэсменаў, прэзідэнт Джэральд Форд, а губернатар штата Нью-Джэрсі Брэндан Бэрн абвяшчаў дзень фестываляў Днём беларускае спадчыны ўсяго штата.

У арганізацыйныя камітэты фестываляў уваходзілі старшыня Вітаўт Кіпель, сябры Надзя Кудасава, Ірэна Дутко, Зора Кіпель, Галіна Русак, Міхась Бахар, Ян Запруднік, Віталь Цярпіцкі, Ала Орса-Рамана, Вячка Станкевіч, Васіль Русак, Алекс Сільвановіч, Вера Бартуль, Тамара Кольба ды дзясяткі іншых.

Вялікаю падзеяю для беларускае грамады быў удзел амерыканскіх беларусаў у святкаванні 200-годдзя Злучаных Штатаў Амерыкі. Упершыню беларусы бралі гэткі актыўны і шырокі ўдзел у агульнаамерыканскім свяце. Беларусы адзначалі гэты юбілей у штатах Агаё, Вермонт, Дэлавэр, Ілінойс, Індыяна, Каліфорнія, Канектыкут, Мэйн, Мічыган, Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк, Пенсільванія і Флорыда ды ў гарадах Вашынгтон, Дэтройт, Каламбус, Кліўленд, Лос-Анджэлес, Нью-Ёрк, Пасейк, Прынстан, Трэнтан, Філадэльфія і Чыкага.

Фестывальную беларускую дзейнасць у штаце Нью-Джэрсі як адным з найбольш актыўных штатаў у прапагандзе беларусікі аўтарытэтна задакументаваў д-р Ян Запруднік ў двухмоўнай кнізе «Беларускія фестывалі і выстаўкі ў Нью-Джэрсі» (Нью-Ёрк: БІНіМ, 2013). У заключных развагах пра значэнне мастацка-эстраднай дзейнасці беларусаў Амерыкі д-р Ян Запруднік зазначае:

Гісторыя беларускіх фестываляў у Нью-Джэрсі — гэта толькі апісанне тэрапеўтычнай дзейнасці групы суродзічаў, параненых настальгіяй па роднай зямлі. У глыбейшым сэнсе — гэта хада да свабоды праз інфармацыю, гэта трансфармаванне інфармацыі ў веду, г. зн. веду ў амерыканскіх палітычных колах пра заціск свабоды ў Беларусі. Ад веды пра Беларусь, верылі інфарматары, будзе залежыць дапамога ёй у змаганні за незалежнасць, за дэмакратыю...[44] .

Апрача выступаў з мастацкімі праграмамі, беларусы бралі ўдзел таксама ў колькіх канферэнцыях, прысвечаных 200-годдзю Амерыкі, выдрукавалі некалькі адмысловых брашураў. У штаце Нью-Джэрсі Зора Кіпель з дапамогаю штатнага святкавальнага камітэта апрацавала першы даведнік нацыянальных арганізацый штата. Бясспрэчна, перыяд адзначэння 200-годдзя ЗША (а перыяд трываў каля дзесяці гадоў) стаўся выдатным стымулам ажыўлення дзейнасці беларуска-амерыканскіх арганізацый[45].

Значны ўдзел бралі беларусы і ў адзначэнні 100-годдзя статуі Свабоды ў 1986 годзе, у Сусветным еўхарыстычным кангрэсе ў Філадэльфіі ў 1976 годзе, у адзначэнні 300-годдзя штата Нью-Джэрсі ў 1964 годзе ды ў шмат якіх іншых лакальных урачыстасцях.

Сярод іншых культурных падзей можна зазначыць юбілей 1000-годдзя хросту Беларусі, адзначэнне 800-х угодкаў Еўфрасінні Полацкае. Папулярнымі былі і «агляды талентаў» моладзі, ладжаныя Арганізацыяй беларуска-амерыканскае моладзі[46].

Музычная, эстрадная, звычаёвая рэпрэзентацыя жыве! Пасля перагляду папярэдніх старонак у неаднаго чытача могуць наплыць настальгічныя пачуцці, маўляў, была рэпрэзентацыя. Але, дарагі чытач, кажам з упэўненасцю: суму няма месца! Беларуская рэпрэзентацыя: музыка, спевы, беларускія звычаі, — навонкі і для весялосці маладога пакалення — жыве. З прыходам новых маладых эмігрантаў у ваколіцы Нью-Ёрка — Нью Джэрсі гучна і інтэнсіўна зарадзілася новае выяўленне беларускай спадчыны — адзначэнне Купалля, Гукання вясны, Дажынак. Праўда, і раней Купалле часам адзначалася. Але цяпер беларуская моладзь штогод, цягам блізу ўжо дзясятка гадоў, у штатных парках Нью-Ёрка, Нью-Джэрсі адзначае Купалле і іншыя беларускія абрадавыя святы. Адзначае гучна, амерыканская публіка таксама бярэ ўдзел. Увялі гэтыя адзначэнні ў рэгулярны беларускі каляндар сп-ва Лена і Пятро Рыжыя ды мастацка-тэатральна распрацавала сп-ня Валянціна Якімовіч, якая таксама выдатна дакументуе гэтую дзейнасць. Акрамя Нью-Ёрка, гэткія ж святкаванні адбываюцца ў Вашынгтоне, Флорыдзе, Чыкага, Каліфорніі і інш.

[44] Zaprudnik, J. Belarusian Festivals and Exhibitions in New Jersey: Political Information Through the Language of Art (1948–2011) = Беларускія фэстывалі й выстаўкі ў Нью Джэрзі: Палітычная інфармацыя моваю мастацтва (1948–2011). New York: Belarusian Institute of Arts and Sciences, 2013. P. 175–176.

[45] Папка «Фэстывалі», «200-годзьдзе» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Ethnic Heritages and Horizons, an Expanding awareness. Baltimore (MD), 1980; Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 91; 1976. № 230–231, 233.

[46] Архівы АБАМ у Нью-Брансвіку (Нью-Джэрсі); Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 195, 198; 1974. № 210; 1975. № 218.

Варта адзначыць, што беларускія выступы пад кіраўніцтвам ветэрана беларускай музычнай рэпрэзентацыі ў ЗША д-ра Алы Орса-Рамана ўвайшлі ў праграму «Славянскай спадчыны» ў Нью-Ёрку. Там, дзе некалі выступаў Данчык, «Васілёк», «Каліна», гукі беларускай музыкі не заміраюць. Гасцямі ў Нью-Ёрку выступалі і захапілі амерыканскую публіку Святлана Літвінава, Аляксандр Севасцян і інш. Беларуская рэпрэзентацыя праз эстраду, паказы народных звычаяў, фальклор, музыку новымі беларусамі-амерыканцамі прадаўжаецца.

Выставы

Найбольш пашыраная форма папулярызацыі беларускае культуры ў Амерыцы — выставы народнага ўмельства, твораў беларускіх мастакоў, беларускага друку.

Беларускія арганізацыі і паасобныя беларусы пачалі браць удзел у амерыканскіх выставах ад пачатку 1950-х гадоў. Спачатку гэта былі выставы паясоў, дываноў, ручнікоў. Паступова асартымент выставаў пашыраўся і пачаў улучаць паказ прадзення, пляцення паясоў, выраб кашоў. Беларусы бяруць удзел у выставах, ладжаных амерыканцамі, а таксама вельмі часта арганізуюць выставы ў сваіх грамадскіх цэнтрах. Найбольш вядомая штогадовая выстава беларускага мастацтва і ўмельства адбывалася ў грамадскім цэнтры ў Саўт-Рыверы. Выставы ў Саўт-Рывэры былі запачаткаваныя ў 1974 годзе. У іх бяруць удзел часам да паўсотні беларускіх мастакоў і ўмельцаў. Ад пачатку 1990-х гадоў прысылалі на выставу свае творы і вырабы мастакі з Беларусі.

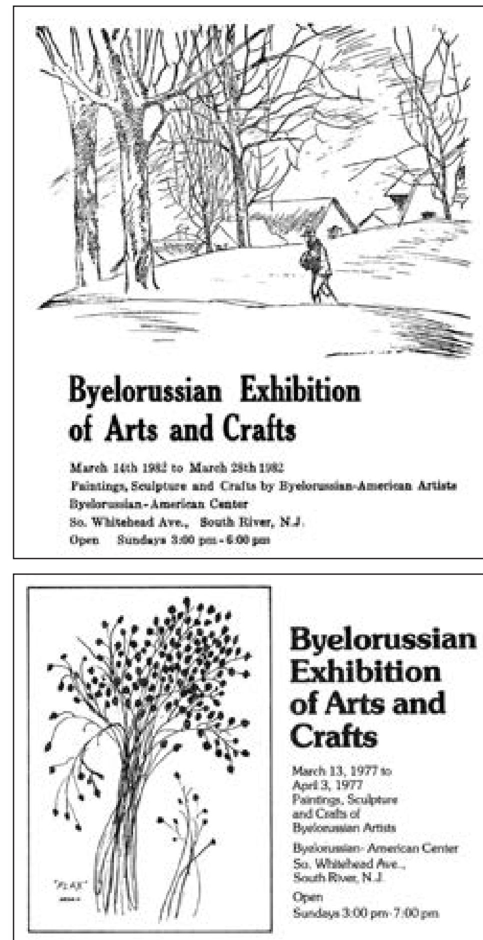

Вокладкі буклетаў пра беларускія мастацкія выставы ў Саўт-Рыверы

Вельмі папулярны форум для выставаў — этнічныя фестывалі, але звычайнаю з’яваю сталіся і выставы ва ўніверсітэтах. Беларусы ўвайшлі таксама ў супрацоўніцтва з арганізатарамі Гадавога фестывалю ў Чыкагскім музеі тэхналогіі і навукі, дзе ладзяцца штогадовыя выставы і калядныя фестывалі, з Міжнацыянальным фестывальным камітэтам у Лос-Анджэлесе, Міжнацыянальнаю мастацкаю радаю ў Кліўлендзе[47].

[47] Архівы БАЗА ў Кліўлендзе, Нью-Ёрку і ў Каліфорніі; Архівы Беларускага каардынацыйнага камітэта ў Чыкага.

Беларуская частка на этнічнай выставе ў Скрэнтане (Пенсільванія): Галіна Кучура, Надзея Кудасава, Зора Кіпель. 1987 г.

Да выставаў друкаваліся каталогі, часта з рэпрадукцыямі найважнейшых экспанатаў. У БІНіМе захоўваецца каля сотні большых і меншых каталогаў ды спіс каля 600 выставаў, у якіх бралі ўдзел беларусы.

Неабходна таксама адзначыць, што шмат у якіх гарадах (Ньюарк, Кліўленд, Нью-Брансвік) беларускія арганізацыі наладжвалі супрацоўніцтва з мясцовымі музеямі, якія таксама ладзілі беларускія выставы, а музей у Ньюарку (штат Нью-Джэрсі) меў нават беларускую перасоўную выставу для школаў. Для беларускіх выставаў некаторыя музеі пазычалі з музеяў у Бафала і Нью-Ёрка слуцкія паясы[48].

Трэба сцвердзіць, што ў Злучаных Штатах шмат беларускіх сем’яў стварылі свае ўласныя выставачныя фонды і пры першай нагодзе пазычалі мясцовым арганізацыям беларускія матэрыялы для выставаў.

[48] Папка «Выставы» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Абвестка пра выставу мастацкай фатаграфіі Сержа Ардэна ў Брукліне. 2009 г.

Беларускі інстытут навукі і мастацтва мае таксама калекцыю беларускіх народных строяў, якія пазычаюцца на запатрабаванне арганізацый для выставаў і фестываляў.

Удзел у выставах заўсёды быў клопатам розных беларускіх арганізацый, аднак найбольш працавалі ў гэтай дзялянцы БІНіМ і Культурна-мастацкае таварыства ў Саўт-Рыверы. Тым часам своеасаблівымі экспертамі беларускіх выставаў у Амерыцы сталіся Надзя Кудасава, Ірэна Дутко, Тамара Кольба, Зора Кіпель, Галіна Русак, Люда Махнюк, Ніна Сільвановіч, Ліза Літаровіч, Вера Рамук, Вера Бартуль, Ала Орса-Рамана, Кастусь Калоша, Сяргей Карніловіч, Каця Вініцкая, Юзя Найдзюк і новыя сілы — Таццяна Красоўская, Ганна Сурмач, Валянціна Трыгубовіч ды шмат хто іншы.

У XXI стагоддзі выставачная дзейнасць беларусаў у ЗША амаль цалкам у руках БАЗА — як Управы, гэтак і ягоных аддзелаў.

Трэба падкрэсліць і такое з’явішча: парафіяльная зала сабора Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне сёння становіцца як бы выставачным цэнтрам беларускага мастацтва. Апрача ініцыятываў «Моладзевага руху», у зале часта ладзяцца выставы народных рамёстваў: ткацтва, вышывання і інш. Гэтаксама кіраўніцтва парафіі часта запрашае амерыканска-беларускіх мастакоў ладзіць свае выставы. Апрача мастацкіх выставаў, у зале бываюць агляды-выставы беларускіх кніг, прагляды фільмаў.

Канферэнцыі

Яшчэ адна форма папулярызацыі беларускае навукі і культуры — удзел беларусаў у навуковых канферэнцыях, сімпозіумах, семінарах. Найчасцей гэта гадавыя канферэнцыі прафесійных таварыстваў, гэткіх як Амерыканскае таварыства даследчыкаў славянаведы, Таварыства эпохі рамантызму, Таварыства бібліятэкараў, Таварыства сучасных моваў. Беларускія ўдзельнікі чытаюць на гэткіх канферэнцыях рэфераты на беларускія тэмы.

Бралі беларусы ўдзел у канферэнцыях, якія ладзіліся амерыканскімі ўстановамі, як, прыкладам, у канферэнцыі, прысвечанай 1000-годдзю хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях, якая была арганізаваная Бібліятэкаю Кангрэса ў траўні 1988 года. На ёй выступалі з дакладамі на беларускія тэмы а. Аляксандр Надсан і мэтр Гай Пікарда з Лондана, а таксама прафесар Томас Бэрд з Нью-Ёрка. Яшчэ колькі прыкладаў тэматычных канферэнцый з удзелам беларусаў: «Мір і свабода нацыям» (Вашынгтон, 1956), «Раннія славянскія жыхары Амерыкі» (Джэрсі-Сіці, 1972), «Забытыя культуры ў СССР» (Нью-Ёрк, 1977), «Талстой у Амерыцы» (Нью-Ёрк, 1988), «Трыстаніяна ў Амерыцы» (Флорыда, 1990).

Ладзяць навуковыя канферэнцыі і беларускія арганізацыі. Гэтак, БІНіМ арганізаваў канферэнцыю, прысвечаную 450-годдзю Статута Вялікага Княства Літоўскага (супольна з Кліўлендскім штатным універсітэтам, 1980), а таксама юбілейную канферэнцыю да 25-годдзя БІНіМа (супольна з Сітанхолскім універсітэтам, штат Нью-Джэрсі, 1977).

Беларусы бралі ўдзел у сотнях навуковых канферэнцый і семінараў, што рэгулярна дакументуецца ў Беларускім інстытуце навукі і мастацтва.

У цяперашнім часе амаль штогадова адбываюцца канферэнцыі Асацыяцыі нацыянальнасцяў, як і тэматычныя канферэнцыі беларускіх даследаванняў пры Герыманаўскім інстытуце Калумбійскага ўніверсітэта. Беларускія даследчыкі — заўсёды дзейныя ўдзельнікі з дакладамі.

Спартовая дзейнасць

Беларускі спорт, як можна было спадзявацца, адыграў выдатную ролю як у арганізацыі беларускае моладзі, гэтак і ў папулярызацыі Беларусі. Моладзь, што прыязджала ў Амерыку ў канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў, асабліва ў вялікія гарады, адразу гуртавалася паводле спартовых зацікаўленняў. Узніклі беларускія футбольныя і валейбольныя каманды, клубы шахматыстаў, пінг-понгавыя групы. У Нью-Ёрку, Кліўлендзе і Саўт-Рыверы беларускія каманды ўвайшлі адразу ў амерыканскія лігі, заказалі ўніформы ды ўліліся ў амерыканскае спартовае рэчышча. Ініцыятарамі беларускае спартовае дзейнасці ў Амерыцы былі Іван Муха, Грыша і Васіль Арцішэнкі, Фёдар Пагуда, Рыгор Мікуліч, браты Александровічы, браты Станкевічы і Уладзімір Дунец.

Беларуская футбольная каманда «Пагоня». Нью-Ёрк, 1953 г.

Беларускія футбольныя і валейбольныя каманды — «Пагоня», «Нёман» ды іншыя — выступалі з пераменным поспехам у розных лігах. З гадамі мяняліся ўдзельнікі, прыходзілі маладыя, але каманды захоўвалі актыўнасць. Яшчэ і цяпер валейбольная каманда «Нёман» (Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі) вельмі часта выступае ў міжэтнічных турнірах, прадстаўляючы беларускую грамаду.

Важным дасягненнем беларускіх спартоўцаў у Амерыцы трэба лічыць арганізацыю штогадовых беларускіх спартовых сустрэчаў у адпачынкавым селішчы «Белэр-Менск»[49]. У сярэдзіне лета моладзь і спартоўцы з'язджаліся ў селішча, дзе ўдзельнічалі ў спаборніцтвах у 10–12 відах лёгкае атлетыкі, а таксама камандных змаганнях у валейбол. Гэткія сустрэчы былі запачаткаваныя ў 1959 годзе і працягваліся да нядаўняга часу. На сустрэчах штогод выбіралася беларуская «Міс спорту»[50].

Аматарская спартовая дзейнасць пры сустрэчах, пікніках адбываецца і сёння. Новыя эмігранты, найперш асобы да 25 гадоў, маюць беларускую футбольную каманду (капітан А. Асадчы) у Брукліне. Адзін з апошніх матчаў адбыўся на футбольным полі ў *Bill Brawn Playground Park* у Брукліне. Гулялі каманды «Беларусы ў Нью-Ёрку» і «Украінскі Нью-Ёрк».

Беларуская футбольная каманда. Нью-Ёрк, 2016 г. Здымак Пятра Кіцула

[49] На жаль, селішча ўжо прададзенае і дзейнасць спыненая.

[50] Архівы БККА пад царквой Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы (Нью-Джэрсі); Архівы Міхася Сенькі, Саўт-Рывер (Нью-Джэрсі).

Беларускі спорт вядомы ў ЗША з тэлевізійных праграмаў. Аматарам гісторыі беларускага спорту ў ЗША варта зазірнуць у беларускія цэнтры ў Саўт-Рыверы і Кліўлендзе, каб азнаёміцца з трафейнымі выставамі-калекцыямі ранейшых беларускіх спартовых камандаў.

Геаграфічны абсяг культурна-інфармацыйнай дзейнасці

Бясспрэчна, найшырэй беларуская культура прадстаўленая амерыканскімі беларусамі ў мясцовасцях, дзе іх канцэнтравана найбольш і дзе знаходзяцца беларускія арганізацыі: у штатах Нью-Джэрсі (гарады Ньюарк, Нью-Брансвік, Саўт-Рывер, Гайленд-Парк, Трэнтан, Джэрсі-Сіці, Гласбара, Морыстаўн, Пасейк, Радэрфард, Парамус, Эдысан), Нью-Ёрк (Нью-Ёрк, Бафала, Олбані, Бінхэмтан, Сырак'юз), Агаё (Кліўленд, Каламбус, Экран), Ілінойс (Чыкага, Спрынгфілд), Мічыган (Дэтройт, Лансінг, Грэнд-Рэпідс) ды Каліфорнія (Лос-Анджэлес, Сан-Францыска).

Аднак і там, дзе жыве не так шмат беларусаў, беларуска-амерыканскія арганізацыі дзейныя нястала, тым не менш і паасобныя беларусы, і нефармальныя арганізацыйныя структуры, сем'і, гурткі землякоў імкнуцца папулярызаваць культуру Беларусі праз выставы, паказы, выступы мастацкіх калектываў і г. д. Беларуская дзейнасць у штатах з малою беларускаю прысутнасцю выглядае наступным чынам.

Аляска. Аўтар разам з сям'ёй адведваў Аляску ў сярэдзіне 1970-х гадоў як турыст, напружваючы, аднак, увагу, каб знайсці беларускую прысутнасць і ў тым далёкім штаце. Зора Кіпель вяла дзённік падарожжа, які быў апублікаваны ў «Запісах БІНіМ»[51]. Прысутнасць беларуская на Алясцы сустракалася на старых могілках, дзе ёсць прозвішчы на помніках, што маглі належаць беларусам, а таксама ў некалькіх бібліятэках, дзе ёсць беларускія кнігі. У горадзе Джуна ў архівах ёсць перапіска з Язэпам Варонкам, у мясцовага праваслаўнага святара (серба) — падшыўка часопіса «Голас Царквы» (орган БАПЦ). Таксама прыпушчаем, што ў архівах старой расійскай кампаніі Аляксандра Баранава могуць быць звесткі пра ейных працаўнікоў з «Северо-западного края». Пры канцы 1970-х на Алясцы працаваў як геолаг былы беларускі студэнт з Лювена Андрэй Квяткоўскі. Болей пра жыццё беларусаў у гэтым штаце можна знайсці ў кнізе Ганны Сурмач «Беларусь бязь межаў» (Мінск, 2013).

Джорджыя. Горад Атланта. Ладзіліся выставы народнага ўмельства, у якіх бралі ўдзел і беларусы.

[51] Запісы БІНіМ. № 32. Нью Ёрк — Менск, 2009. С. 93–99.

Дэлавэр. У штаце была актыўная сям'я Алеся Шастака. У горадзе Уілмінгтан святкавалі 25 Сакавіка як Беларускі дзень штата. Ладзіліся выставы. Цяпер беларусы праяўляюць тут актыўнасць таксама. Але ў штаце Дэлавэр найбольшай папулярнасцю сярод моладзі карыстаецца горад Рэгобат-Біч і ягоны пляж. Тут, як і ў суседнім горадзе Ошэн-Сіці (штат Мэрыленд) і на пляжы — разносчыкі марозіва, і ў рэстарацыях вельмі часта можна пачуць беларускую мову. Аўтару гэтай кнігі даводзілася і размаўляць тут па-беларуску з дзясяткамі маладых афіцыянтаў[52].

Каларада. Адбываліся выставы з беларускім удзелам у Дэнверы. Раней у штаце Каларада дзейнымі былі сем'і Шыбутаў, Калошаў. Цяпер месца «старых» займаюць «новыя» — сям'я Косці Хадыкі. Як інфармуе нас Канстанцін, новых беларускіх эмігрантаў каля Дэнвера каля 15–20 сем'яў. Беларускія кантакты-сляды дзейнасці заўважаюцца, адбываюцца яны і з амерыканскай ініцыятывы. Так, у траўні 2000 года група рэспубліканскіх дзеячаў ЗША запрасіла ў Дэнвер прадстаўнікоў беларускай апазіцыі: Паўла Жука, Змітра Бандарэнку. Беларускія палітыкі выступалі ва ўніверсітэце, у выдавецтве «Дэнвер-прэс» і давалі інтэрв'ю газеце «*Rocky Mountaun News*» 21 траўня 2000 года[53].

Каліфорнія. Гэты штат, а найперш горад Сан-Францыска, памятны беларусам тым, што там ствараласяў 1945 годзе ААН і БССР была адной з дзяржаў-заснавальніц. Другое, што важна для беларускай прысутнасці ў штаце Каліфорнія, — універсітэт у горадзе Бэрклі, дзе ёсць значныя беларускія кнігазборы. У Стэнфардскім універсітэце таксама ёсць добрая беларуская калекцыя, а ў Гувераўскім інстытуце захоўваецца шмат дакументаў, звязаных з Беларуссю, у тым ліку і дакументы пра дзейнасць Арганізацыі амерыканскай дапамогі ў 1920-я гады, на падставе якіх былі напісаныя працы «АРА ў Беларусі» Алесяй Кіпель і Алесем Лукашуком.

Сяліцца ў штаце беларусы пачалі даўнавата: д-р Мікалай Судзілоўскі-Русель жыў тут у XIX стагоддзі. Найбольш беларусаў пасялілася ў Каліфорніі пасля Другой сусветнай вайны ды быў створаны гурток БАЗА. У горадзе Торанс запачаткаваўся часопіс «*Belarusian Review*». А найбольш дзейныя ў штаце былі сем'і Арцюхоў, Вайцяхоўскіх, Станкевічаў, Вініцкіх, а пазней — Віктара Сянкевіча. У 1990-я гады ў горадзе Сакрамента пачала дзеіць сям'я Макаедаў, пра якую напісала ў сваёй

[52] Гл. таксама: Сурмач, Г. Беларусь бязь межаў.

[53] Belarusian Review. Praha. Summer 2000.

Сям’я Вініцкіх: Слава, Кацярына і сын — афіцэр марской пяхоты ЗША. Каліфорнія, 2016 г.

кнізе Ганна Сурмач[54]. Сёння ў Каліфорніі, у тым ліку і ў знакамітай Сіліконавай даліне, працуе багата новых эмігрантаў, спецыялістаў у галіне інфармацыйных тэхналогій.

Канектыкут. Беларусы жывуць у гарадах Нью-Лондан, Хартфард, Стэмфард. У канцы 1950 — пачатку 1960-х гадоў тут быў дзейны аддзел БАЗА, які цяпер адноўлены. Ладзіліся выставы. Штогод губернатар абвяшчае 25 сакавіка Беларускім днём штата. Дзейныя былі беларусы — сем’і Кажаноў, Протасаў, Грамыкаў, Галякоў.

Канзас. Як згадвалася раней, беларуская прысутнасць у горадзе Канзас-Сіці заўважаецца ў мове некаторых старых пасяленцаў. У горадзе ладзіліся выставы, у якіх бралі ўдзел і беларусы.

Луізіяна. У найвялікшым горадзе штата Нью-Арлеане доўгі час быў Арнольд Акановіч, сын вядомых грамадскіх дзеячаў Аляксандра і Ганны Акановічаў. Сп-ня Ганна (сястра Сцяпана Некрашэвіча) была дзейным сябрам БАЗА, часта адведвала сына ў Луізіяне. Арнольд Акановіч, метэаролаг паводле прафесіі, працаваў ва ўрадавых структурах, часта ўдзельнічаў у гарадскіх мерапрыемствах нацыянальных меншасцяў, ладзіў выставы беларускай традыцыйнай культуры.

[54] Сурмач, Г. Беларусь бязь межаў. С. 215.

Масачусэтс. У найбольшым горадзе штата — Бостане — нашыя землякі сустракаюцца ў праваслаўнай царкве Св. Тройцы на *165 Park Drive* (амерыканская юрысдыкцыя, а раней была расійская). Гэтая царква была пабудавана ў 1910 годзе пераважна эмігрантамі з Віленшчыны, Меншчыны і Гарадзеншчыны. Пасля Другой сусветнай вайны доўгі час настаяцелем царквы быў айцец Аўген Сурвіла — беларус, колішні святар у беларускім лагеры Ды-Пі ў Ватэнштэце (Нямеччына).

У Бостане ж таксама часта ладзяцца выставы этнічных умельцаў, у якіх бяруць удзел і беларусы. Удзельнічаюць беларусы і ў канферэнцыях, ладжаных Гарвардскім універсітэтам. У тым самым універсітэце месцілася Паўночнаамерыканская асацыяцыя беларускіх даследаванняў, якую доўгі час узначальваў праф. Курт Вулхаўзер. Таксама беларусы ўдзельнічаюць у Бостанскіх этнічных фестывалях-выставах.

Мінесота. У горадзе Мінеапаліс ва ўкраінскай грэка-каталіцкай царкве Св. Яна настаяцелем ёсць беларускі святар Ігар Лабацэвіч і часам адбываюцца беларускія падзеі.

Мічыган. У горадзе Грэнд-Рэпідс жыў вядомы беларускі дзеяч Мікола Прускі. Беларускасць тут працягваецца дзякуючы дзейнасці сп-ні Веры Прускай, жонцы Міколы.

Мэйн. У штаце жыве нямала беларусаў — старых і новых мігрантаў, якія працуюць пераважна на лесапромыслах, у электроннай прамысловасці, марской гаспадарцы, а таксама займаюцца гадоўляю курэй (спецыялізацыя штата). Некалі сям’я Паўла Куляша, прадстаўніка БАЗА ў штаце Мэйн, была адказнай за арганізацыю выставаў, удзел у канферэнцыях ды пашырала беларускі друк. Часам у штатным універсітэце ў горадзе Агаста адбываліся выставы з беларускім удзелам. Беларусы ў штаце жывуць і цяпер, але калі і дзеюць, то без рэкламы.

Мэрыленд. Горад Балтымар — вялікі партовы і прамысловы асяродак. Беларусы селяцца тут здаўна (д-р Аляксей Сянкевіч). У горадзе дзеіць Этнічная рада, якая ладзіць фестывалі, выставы. Беларусы заўсёды бралі ўдзел у выставах і навуковых канферэнцыях. Каардынатарамі беларускае дзейнасці ў горадзе і штаце былі Васіль і Далорэс Мельяновічы, Лявон Кавалёў. Беларуская прысутнасць у выставах назіраецца і цяпер.

У Балтымары знаходзіцца сусветна вядомы ўніверсітэт імя Джона Гопкінса, дзе багата спецыяльнасцяў, адна з якіх — «Школа вышэйшых міжнародных даследаванняў» (*SAIS*). Яна арганізоўвае семінары на беларускія тэмы. Прыкладам, адзін з такіх семінараў

адбыўся 18 лістапада 2010 года і прыцягнуў увагу шырокіх палітычных колаў Амерыкі, бо з дакладамі выступалі знаныя палітолагі Орэст Дзейчакоўскі, Тарас Кузё і Дэвід Крэмер. Прысутнымі былі таксама прадстаўнікі БАЗА[55].

Нью-Джэрсі. Як было зазначана, у штаце дзейны аддзел БАЗА, але ў гарадах Трэнтане (сталіца штата), Лорэнсвілі, Берліне, Чэры-Гіл, дзейныя таксама паасобныя беларускія сем'і. Гэтая частка штата блізкая да Філадэльфіі, і беларусы з Нью-Джэрсі часта сустракаюцца на сяброўскіх спатканнях з тамтэйшымі суродзічамі.

Таксама трэба сказаць колькі слоў пра горад Пасейк (15 км ад Нью-Ёрка). Ён здаўна прыцягваў эмігрантаў сваёй развітай прамысловасцю. Раней асноўнымі жыхарамі былі яўрэі, немцы, ірландцы, мадзяры і вельмі шмат славянаў: палякі, украінцы, русіны, беларусы. У пасляваенны час у Пасейку было пару сотняў беларусаў, у тым ліку тут жылі дзеячы: Эмануіл Ясюк, Аляксандр Русак, а. Мікалай Лапіцкі, Яўхім Кіпель, Сымон Жамойда, Іван Бендзераў і іншыя. Была школка, ладзіліся ранішнікі, вечарыны, сходы. Трэба падкрэсліць, што ў Пасейку былі беларускія бізнесы: «Тры Іваны» — запраўчная станцыя і майстэрня, «ІГВІС» — фабрычка алюміневых вокнаў, «Электронныя навінкі» — крама электронна-электрычных прыладаў, «Прыгожыя кветкі» — крама, уласнікамі якой былі Аляксандр Русак і ягоная жонка, «Абслуга вяселляў» — фірма М. і К. Вішнеўскіх. Таксама Лідзія Янушкевіч і Сымон Жамойда былі лідарамі і кіраўнікамі хораў у некалькіх праваслаўных цэрквах горада. Блізкі да беларусаў быў таксама ўласнік водаправоднага бізнесу «Пружанскі і К», яўрэй з Пружанаў. Ён ведаў пра сваё паходжанне з Беларусі, наведваў беларускія сходы, меў антысавецкія погляды, што лучыла яго з паваеннай эміграцыяй.

Нью-Гэмпшыр. Беларусы бралі ўдзел у розных імпрэзах праз Беларуска-амерыканскае задзіночанне.

Пенсільванія. У гэтым штаце вельмі шмат беларусаў, якіх ад Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі прадстаўляў Мікола Грэбень. БАЗА брала ўдзел у выставах і фестывалях штатнага ўніверсітэта ў розных гарадах. За мінулыя гады беларусы ўдзельнічалі ў канцэртах і выставах у гарадах Філадэльфія, Скрэнтан, Гарысбург, Пітсбург і Каледж-Сіці. Апошнімі гадамі беларуская прысутнасць выяўляецца асабліва ў Філадэльфіі, дзе ствараецца гурток БАЗА[56]. У горадзе Далас гэтага

[55] Беларус. Нью-Ёрк. 2010. № 575.

[56] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 594.

Гурток БАЗА ў Філадэльфіі. 2016 г.

штата дзейная беларуская сям'я Галіны і Анатоля Кучураў, якія часта бяруць удзел або ладзяць выставы беларускіх вырабаў у рэгіянальных фестывалях.

Асобна трэба сказаць пра горад Філадэльфію. Як вядома, амерыканская дзяржаўнасць была аформленая менавіта тут. Філадэльфія была сталіцай ЗША. Першы вядомы беларускі эмігрант — а. Францішак Дзеружынскі — высадзіўся ў Філадэльфіі ў 1821 годзе. У 1920-я гады ў гэтым горадзе былі актыўныя прадстаўнікі «Грамады» для дапамогі Заходняй Беларусі. У 1923 годзе Язэп Варонка прыслаў прывітанне Другому кангрэсу ўкраінцаў Амерыкі, што тут праводзіўся. У 1950–1960-я гады ў Філадэльфіі адзначалі 25 Сакавіка разам БАЗА і БККА, а актывістамі былі д-р Станіслаў Грынкевіч, Кацярына Грынкевіч, Мікола Храпко, Васіль Любімаў. У 1961 годзе на святкаванне Дня Незалежнасці ў Філадэльфію прыехалі беларусы з Нью-Джэрсі і Дэлавэра. У 1992 годзе ва ўніверсітэце Віланова (*Villanova*) адбывалася вялікая беларуская мастацкая выстава, арганізаваная У. Адашкевічам. У цяперашнім часе ў горадзе арганізуецца гурток БАЗА, а падрыхтоўчую працу вядзе сп-ня Наталля Ганчарук ды прадстаўнікі БАЗА з Нью-Ёрка сп-ні Таццяна Красоўская і Ганна Сурмач. Выдатная навіна —

сп-ні Наталля Ганчарук і Алена Літоўка ладзяць гістарычныя туры па горадзе, адзначаючы мясціны, важныя з беларускага гледзішча.

Тэхас. Беларусы бралі ўдзел у выставах у гарадах Х'юстан і Далас. Дзейнай была сям'я Каракулькаў, цяпер — Сцяпан Пятровіч.

Флорыда. У штаце жыло шмат беларусаў-пенсіянераў: сем'і Брылеўскіх, Пятроўскіх, Трусевічаў, Шчорсаў. Дзеілі колькі арганізацый БККА, Беларускі харытатыўна-адукацыйны фонд. Дзякуючы актыўнасці Лангіны Брылеўскай беларусы бралі ўдзел у розных палітычных і культурных мерапрыемствах у гарадах Маямі, Галівуд. Д-р Лявон Трусевіч рэпрэзентаваў БАЗА на заходнім узбярэжжы штата. У Фларыдзе жыве значная частка старэйшых грамадзянаў Амерыкі. Некаторыя выязджаюць сюды на сталае жыхарства, выйшаўшы на пенсію, іншыя жывуць толькі ў зімовыя месяцы, а ўлетку вяртаюцца «на поўнач». Зразумела, цяжка гаварыць пра арганізацыйную прыналежнасць такіх «старыкоў-качэўнікаў», але, калі гэта супадае з планамі і месцажыхарствам, яны падтрымоўваюць такія арганізацыі, як БАЗА. У нас было ліставанне з адным з такіх беларусаў-качэўнікаў, раней з Нью-Ёрка, цяпер з горада Тампа. Некалькі старых параў у 2013 годзе там нават адзначылі 25 Сакавіка супольным абедам у адной з рэстарацый горада.

Паўночна-заходнія штаты: Вашынгтон і Арэгон. Як было зазначана раней, шмат беларускіх пратэстантаў пасяліліся ў гэтых штатах. Сёння ў горадзе Сіэтл жыве беларуска Вольга Дзёмка, якая стварыла беларускі фальклорны калектыў, удзельнічае ў фестывалях, а таксама на ўласныя грошы зрабіла фільм «Песні старой Еўропы — старажытныя беларускія народныя песні», які стаў пераможцам міжнароднага кінафестывалю *Creation International Film Festival CIFF-2016* (Канада)[57].

Вольга Дзёмка

Сталіца Вашынгтон. Раней ужо закраналася дзейнасць беларусаў у Вашынгтоне. Відавочна, што палітычная дзейнасць адбываецца тут і не навідавоку: дыпламатыя, міжнародныя канферэнцыі, якія не рэкламуюцца. Гурток БАЗА, правільней, прысутнасць БАЗА,

[57] http://budzma.by/news/film-pra-byelaruski-falklor-pyeramoh-na-kinafyestyvali-w-kanadzye.html.

Дзяржддэпартамент ЗША. Сустрэча з дзяржсакратаром Хілары Клінтан (сядзіць справа). Прадстаўніца БАЗА Алеся Кіпель (сядзіць пры канцы стала злева). Вашынгтон, 2011 г.

БККА, іх дзейнасць была найбольш відавочная для грамадства. Дзейнасць старажылаў Вашынгтона — сп-няў Алесі Кіпель, Ніны Кіт, сп. Расціслава Завістовіча — будзе заўсёды прыпамінацца, але прыцёк новых маладых беларусаў-эмігрантаў сёння ў геаметрычнай прагрэсіі ўзмацняе беларускую прысутнасць і дзейнасць у сталіцы ЗША. Безумоўна, цяперашнія беларускія актывісты ў Вашынгтоне: сп-ні Алеся Кіпель, Ірына Красоўская, Таццяна Працька, сп. Слава Бортнік, сп-ва Аркадзь і Вета Чарапанскія, сп-ні Алеся Сёмуха, Ірына Аскірка, сп. Валер Кавалеўскі — спрыяюць таму, што ў Вашынгтоне дзеяць не толькі прадстаўнікі БАЗА, але і іншыя беларускія арганізацыі і групы. Вось выбарачны пералік значных падзей беларускай дзейнасці ў амерыканскай сталіцы, які пацвярджае яе разнастайнасць і шматбаковасць:

29 студзеня 2003 года ў Дзяржддэпартаменце ЗША адбылася сустрэча прадстаўнікоў беларускай грамадскасці з кіраўніцтвам беларускага аддзела Дзяржддэпартамента. Сярод прысутных былі Ала Орса-Рамана, д-р Вітаўт Кіпель, Вячка Станкевіч, Сямён Шарэцкі, Васіль Мельяновіч, Алеся Сёмуха, Зміцер Левіт, Віталь Зайка[58].

12 чэрвеня 2007 года ў Вашынгтоне адбылося адкрыццё першага ў Амерыцы помніка ахвярам камунізму. Прысутнічалі сябры Кангрэса ЗША, прадстаўнікі

[58] Беларус. Нью-Ёрк. 2003. № 482.

ўрадаў розных краінаў і этнічных групаў. Ад беларусаў прысутнічалі Старшыня Рады БНР Івонка Сурвілла, Старшыня БІНіМа д-р Вітаўт Кіпель (выступаў з прамоваю) і Старшыня БАЗА сп. Вячка Станкевіч. Галоўную прамову на адкрыцці помніка сказаў Прэзідэнт ЗША Джордж Буш-малодшы[59].

8 снежня 2010 года ў Фундацыі Карнэгі прайшоў дыялог экспертаў на тэму «Беларусь перад выбарамі». Галоўнымі прамоўцамі былі палітолаг Віталь Сіліцкі, міжнародны эканамічны дарадца Аляксандар Чубрык і дырэктар аддзела Еўразіі пры Фундацыі Карнэгі Джэймс Колінз. З беларусаў таксама прысутнічалі эканаміст Павел Данейка, рэдактар «Нашай Нівы» Андрэй Дынько, старшыня Беларускай асацыяцыі журналістаў Жанна Літвіна, а таксама ад БАЗА Вячка Станкевіч і Вячаслаў Бортнік[60].

6 студзеня 2011 года ў Дзяржэпартаменце ЗША адбылася сустрэча Дзяржсакратара Хілары Клінтан з прадстаўнікамі беларускай грамадскасці. Непасрэднымі ўдзельнікамі сустрэчы былі лідар грамадскай ініцыятывы «Мы памятаем» Ірына Красоўская, дырэктар беларускага Вольнага тэатра Наталля Каляда, беларусы Вашынгтона Алеся Кіпель і Алеся Сёмуха[61].

20 ліпеня 2013 года прадстаўнікі беларускіх арганізацый у ЗША правялі акцыю пратэсту каля вашынгтонскай штаб-кватэры Міжнароднага валютнага фонду з патрабаваннем спынення выдачы фінансавай дапамогі ўладам у Менску. Пікет арганізавалі: «Беларусы ў выгнанні», БАЗА, гурток БАЗА ў Вашынгтоне і Згуртаванне «Пагоня»[62].

Заўвагі

Відавочна, калі мы гаворым пра геаграфічны абсяг і дзейнасць, неабходна падаваць розныя асяродкі, пункты, дзе беларускія эмігранты гавораць пра сябе, пра Беларусь. Але ў гэтую рубрыку, думаецца, трэба ўлучыць і мясціны, дзе мы не дзеім, а аддаем пашану. Нашая грамадская праца ў тых месцах выяўляецца ў тым, што мы там прысутныя. Скажу каротка: напрыклад, горад Рочэстэр, штат Нью-Ёрк, гарадскія могілкі — магіла Наталлі Арсенневай і ейнага мужа Франца Кушаля, асобаў выбітных у беларускім нацыянальным руху. «Магутны Божа» Наталлі Арсенневай застаецца з Беларуссю на вякі. Мясціну, дзе Арсеннева і Кушаль пахаваныя (а побач яшчэ іх нявестка Туся — таксама беларуская актывістка), наведваюць суайчыннікі-турысты.

[59] Беларус. Нью-Ёрк. 2007. № 534.
[60] Беларус. Нью-Ёрк. 2010. № 572.
[61] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 576.
[62] Беларус. Нью-Ёрк. 2013. № 601.

Даводзілася бачыць і здымкі помнікаў — жывое месца. На наш погляд, такія мясціны належаць да актыву беларускай прысутнасці ў шырокім значэнні.

Бясспрэчна, інфармацыя пра Беларусь у розных сферах будзе ісці і знікаць у амерыканскім грамадстве, як, зрэшты, і любая навінаінфармацыя пра кожную нацыянальнасць, падзею, здарэнне. Часам важным бывае нешта выключна пабытавае, што прапагандуе Беларусь. Прыкладам, у невялікім амерыканскім горадзе Хігінсвілі ў штаце Місуры адчынілася рэстарацыя «Беларускі пекар» (*The Belarusian Baker*), якую трымае сям’я Кордэраў (беларуска Наталля і яе муж Пол). І гэтая рэстарацыя карыстаецца папулярнасцю сярод мясцовага насельніцтва[63]. Беларускія стравы часам можна спаткаць у кавярнях ці крамах і ў Брукліне, і ў Джэрсі-Сіці. У газеце *«The Washington Post»* нядаўна быў змешчаны рэпартаж пад назовам «Дождж ці ясны дзень, гэтыя возікі з ежай прыцягваюць», які распавядаў пра латкі-калясачкі з гатовай ежай (іх болей за 240) на вуліцах сталіцы ЗША. Сярод тых перасоўных латкоў быў і з беларускімі блінчыкамі ў смятане, паводле аўтара рэпартажу, *«найбольш арыгінальнымі і смачнымі»*. Наладзілі згаданы продаж беларускіх страваў нядаўнія імігранты з Беларусі Алесь і Каця Вераб’і[64].

[63] Беларус. Нью-Ёрк. 2014. № 608.
[64] The Washington Post. 2016. May 19.

БЕЛАРУСКІЯ ЭЛЕМЕНТЫ Ў ДЗЕЙНАСЦІ ЛЕВЫХ І ПРАВЫХ ПРАРАСІЙСКІХ ГРУПАЎ

Як зазначалася вышэй, тысячы старых беларускіх імігрантаў былі ўцягненыя ў розныя левыя і сацыялістычныя арганізацыі. У 1920-я гады гэтыя імігранты выкарыстоўваліся ў палітычных мэтах для сеяння неспакою.

Левыя групы з вялікім удзелам беларусаў, сярод якіх сям-там прaглядалася і беларускасць, квітнелі яшчэ і пасля Другой сусветнай вайны. Беларуская нацыянальная свядомасць сярод левых беларусаў узмацнілася падчас вайны і пасля яе з заснаваннем беларускае місіі ў ААН ды з пашырэннем кантактаў з іхнаю радзімаю, якая звалася Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка. Прыток паваеннае хвалі імігрантаў значна паспрыяў росту свядомасці свае беларускасці сярод тых масаў, якія былі звязаныя з рознымі «прагрэсіўнымі руска-славянскімі» арганізацыямі.

Галоўным асяродкам дзейнасці гэтых групаў стаўся *АРОВ*-парк, зямельная ўласнасць, набытая колькімі групамі ў канцы 1940-х гадоў, размешчаная ў павеце Манроў, штат Нью-Ёрк. Сярод заснавальнікаў і арганізатараў *АРОВ*-парка зноў жа было нямала беларусаў[1]. Толькі некаторыя з іх былі сапраўды свядомымі беларусамі — ім, хоць і атручаным чадам сацыялістычна-камуністычнае ідэалогіі, не былі чужыя беларускія карані і жаданне пашыраць беларускую культуру. Варта згадаць колькі асобаў.

Уладзімір Мінкевіч (1910–1982) нарадзіўся ў Злучаных Штатах ад бацькоў-беларусаў. Ён быў адным з ініцыятараў *АРОВ*-парка, дзе на працягу доўгіх гадоў адказваў за культурную дзейнасць. Мінкевіч уваходзіў у кіраўніцтва розных левых арганізацый і быў прэзідэнтам карпарацыі *«Русский Голос»*. Пры ўсёй ягонай вернасці савецкаму рэжыму ён шмат зрабіў для папулярызацыі беларускае культуры і спрыяў усталяванню блізкіх сувязяў паміж амерыканскімі беларусамі і БССР[2].

[1] Гутаркі аўтара з Алексам Ігнацюком, Майклам Грушам, Янам Пякарскім і дзясяткамі іншых, Нью-Ёрк, 1960-я гады.

[2] Русский Голос. Нью-Йорк. 1982. 18, 25 марта; Гутаркі аўтара з шматлікімі сябрамі У. Мінкевіча, 1983.

Фрэд Клімовіч — яшчэ адзін народжаны ў Амерыцы беларус, які быў вельмі актыўны ў гуртаванні беларусаў вакол Рускага дому на Клэйстрыт у Грынпойнце, Бруклін, у Клубе імя Чарнышэўскага на Манхэтэне ды па ўсёй краіне, арганізоўваў танцавальныя гурткі для моладзі. Вядома ж, ён быў ва ўладзе левае ідэалогіі, але яна базавалася ў яго больш на індактрынацыі старога пакалення імігрантаў, чым на ўласных ведах. Аднак ягоная адданасць Беларусі была шчырая, і ён імкнуўся, каб кожны танцавальны гурток, што быў пад ягоным уплывам, мог танцаваць беларускія танцы. Памёр ён зусім малады ў 1982 годзе[3].

Больш чым за 40 гадоў існавання *АРОВ*-парка сярод лідараў аб'яднаных у ім арганізацый былі дзясяткі беларусаў, як, прыкладам, Даніла Казушчык, Марыя Сімак, Даніла Зялеўскі, Ігнат Трус, якія былі шчырымі беларусамі, аднак левая ідэалогія замгліла ім дарогу да служэння Беларусі.

Значок з помнікамі, пастаўленымі ў АРОВ-Парку. 1973 г.

Тым не менш *АРОВ*-парку не была чужая беларускасць. У гэтым селішчы штогод ладзіўся Руска-беларускі дзень культуры, звычайна на пачатку жніўня, арганізоўваліся беларускія сцэнічныя паказы, а найважнейшае — у 1973 годзе быў пастаўлены помнік Янку Купалу побач з помнікамі Уолту Уітману, Тарасу Шаўчэнку і Аляксандру Пушкіну. Гэта вялікае дасягненне, якім могуць ганарыцца ўсе амерыканскія беларусы[4]. Нельга адмаўляць, што нейкім чынам і левыя групы прычыняліся да абуджэння беларускае этнічнае свядомасці, хоць і ў кантэксце савецкае сацыялістычнае ідэалогіі. Вось, прыкладам, развагі аднаго левага актывіста:

У нядзелю 30 траўня я прыйшоў з сябрамі ў АРОВ-парк... [...] Перш-наперш я наведаў помнікі Т. Шаўчэнку, А. С. Пушкіну, Уолту Уітману і, вядома ж, майму земляку Янку Купалу. Гледзячы на Купалу, я думаў: «Вось мы тут у Амерыцы думаем, што мы рускія. Але ж у сапраўднасці мы беларусы. Калі ў дзяцінстве мы хадзілі ў школу ў царскай Расіі, ніхто не казаў нам, што

[3] Гутаркі аўтара з Фрэдам Клімовічам, 1976; Русский Голос. Нью-Йорк. 1982. 20 мая.

[4] Голас Радзімы. Мінск. 1988. 23 чэрв.; Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. Мінск. 1973. № 4; Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 196; Беларуская Моладзь. Нью-Ёрк. 1976. № 42. С. 18–19.

існуюць Беларусь, Украіна ды іхныя народы. Нічога не гаварылі нам і пра іншыя нацыянальнасці. Дый увогуле, ці шмат мы маглі вывучыць у царскай школе, асабліва калі навучанне працягвалася толькі дзве-тры зімы? Мы прыехалі ў Амерыку непісьменныя і маглі толькі паставіць свой подпіс. Руская рэвалюцыя, газета «Русский Голос» і савецкая сістэма шмат чаму нас навучылі, і цяпер мы ведаем, што мы — беларусы...[5].

Бясспрэчна, што сябры гэтых арганізацый, ужо нашчадкі заснавальнікаў у другім і трэцім пакаленнях, адчувалі ў сабе беларускія карані і прывязанасць да беларускае культуры. На жаль, іхная беларускасць не мела ніякага тэарэтычнага грунту і асацыявалася ў іхным уяўленні з рускаю культураю ды сацыялістычна-камуністычнымі ідэямі. Яны не мелі ніякага ўяўлення пра асобнасць Беларусі, пра гісторыю беларускае дзяржаўнасці. Як бы там ні было, можна толькі шкадаваць, што прадстаўнікі Савецкае Беларусі, пісьменнікі, мастакі і навукоўцы, не пашыралі беларускую свядомасць сярод гэтых амерыканскіх беларусаў левае арыентацыі. *АРОВ*-парк ад самых сваіх пачаткаў быў месцам паломніцтва шматлікіх савецкіх афіцыйных асобаў, улучна з БССРаўскімі дэлегацыямі. На жаль, гэтыя «прадстаўнікі» прадстаўлялі не Беларусь, а Савецкі Саюз. БССРаўскія госці добра ведалі, што большасць у гэтых левых групах складалі людзі беларускага паходжання, ведалі пра іхную мову, звычаі, пра іх цягу да беларускага, аднак, наведваючы *АРОВ*-парк, БССРаўцы падкрэслівалі еднасць з Расіяй і «агульнарускія» традыцыі, толькі мімаходзь ужываючы тэрмін «нашы землякі». Яны нават не гаварылі пра Беларусь, хіба толькі ў савецкім кантэксце.

На жаль, даводзіцца зрабіць сумную выснову: прадстаўнікі Савецкае Беларусі, наведваючы сваіх суродзічаў, свядома і паслядоўна спрыялі палітыцы русіфікацыі. Трэба спадзявацца, што незалежная Рэспубліка Беларусь выправіць гэтыя прыкрыя і шкодныя для беларускае нацыі памылкі.

Зразумела, працу беларускіх дыпламатаў нельга разглядаць як дзейнасць левых, але амаль да пачатку 1990-х гадоў дыпламаты БССР актыўнасць левых толькі і падтрымоўвалі. Цяпер дыпламаты Рэспублікі Беларусь разглядаюцца як незалежныя, хоць вельмі часта дзеюць ва ўнісон з Масквою, аднак, наколькі вядома, рускіх арганізацый яны не падтрымоўваюць. Наадварот, беларуская місія пры ААН, дыпламаты Беларусі спрыяюць пашырэнню беларускай культуры і гісторыі. У залах

[5] Русский Голос. Нью-Йорк. 1976. 17 июня.

ААН часта ладзяцца мастацкія беларускія выставы, прагляды фільмаў, адзначаюцца беларускія юбілеі. Прыкладам, у ААН адбывалася выстава «Фотаальбом Беларусі» Джона Кунстадтэра, былога віцэ-амбасадара ЗША ў Менску, адзначаліся Чарнобыльскія дні. Дарэчы, першы бел-чырвона-белы сцяг на флагштоку каля будынка ААН у Нью-Ёрку быў падараваны Генадзю Бураўкіну ад імя БАЗА Юркам Кіпелем. На жаль, бел-чырвона-белы сцяг каля ААН лунаў нядоўга, яго падмяніў нанастовораны чырвона-зялёны.

Дзейнасць правых прарасійскіх арганізацый і беларусы

Ці сярод беларусаў, якія належалі да правых «рускіх» арганізацый, назіралася хоць нейкая беларуская дзейнасць? Дзейнасць такая вялася, але спарадычна і ў вельмі малым аб'ёме. Беларусы, якія гуртаваліся вакол Фармы РООВА і асацыяваных з ёю арганізацый, у 1950–1960-я гады часам запрашалі беларускія хоры на канцэрты. Свае ж уласнае ініцыятывы заснавання беларускага хору ці танцавальнага гуртка пры сваёй арганізацыі гэтыя беларусы не задэманстравалі. Наогул, беларускае дзейнасці пры рускіх арганізацыях не заўважалася. Выключэнне адно — адзначэнне Радаўніцы на рускіх могілках, дзе пахавана багата беларусаў. Прыкладам могуць быць могілкі ў горадзе Джэксан (*Jackson*), штат Нью-Джэрсі, або ў мясцовасці Спрынг Вэлі (*Spring Valley*), штат Нью-Ёрк.

Левыя і правыя рускія ўгрупаванні — перагорнутая старонка. Але ім на змену, праўда вельмі лакальна і не ўплывова, прыйшлі групы-груповачкі настальгічна «рускамоўныя-прасавецкія», як, прыкладам, «зямляцкія обшчаствы» каля Філадэльфіі ці на Брайтан Біч. На шчасце, яны маленькія, больш «тэарэтычныя» ды з вельмі сталага веку сябрамі. Нашых землякоў у такіх групах даволі мала.

ВЫДАВЕЦКАЯ СПРАВА. БЕЛАРУСІКА Ў СРОДКАХ МАСАВАЕ ІНФАРМАЦЫІ

Беларускія выданні ў паваеннай Заходняй Еўропе[1]

Перыёдыка. Газеты

Дзве беларускія газеты, якія выдаваліся ў Берліне, — «Беларускі Работнік» і «Раніца» — спынілі сваё існаванне ў 1944 і 1945 гадах адпаведна[2].

Улетку 1945 года, у першае паваеннае лета ў Еўропе, выходзіла колькі нязначных, часта рукапісных беларускіх публікацый, якія мелі лакальны характар[3].

Першаю паваеннаю беларускаю газетаю ў Заходняй Еўропе сталіся «***Беларускія Навіны***», якія выходзілі ў Парыжы ад снежня 1945 да чэрвеня 1947 года. Аднак праз тое, што большасць беларускіх эмігрантаў тады была сканцэнтраваная ў Заходняй Нямеччыне, было натуральна, што там мусіў узнікнуць беларускі перыядычны друк. Калі беларускія масы пачалі збірацца ў лагерах Ды-Пі, з’явіліся дзясяткі беларускіх перыёдыкаў. Беларускія выданні выходзілі таксама ў Аўстрыі, Вялікабрытаніі і Францыі. Але першая масавая беларуская газета нарадзілася ў Нямеччыне.

Гэткаю газетаю сталася «***Бацькаўшчына***», якая выдавалася ў Остэргофене, а пасля ў Мюнхене ад кастрычніка 1947 да снежня 1966 года, усяго выйшла 637 нумароў. Гэты тыднёвік стаўся выразнікам беларускіх палітычных ідэалаў, ён ясна вызначыў мэты беларусаў дыяспары і паслужыў аб’яднаўчым фактарам рассеянае масы беларускіх эмігрантаў. Газета дасягнула найвышэйшага ўзлёту ў часе, калі беларусы выязджалі з Заходняе Нямеччыны ў Злучаныя Штаты, Канаду, Аўстралію ды іншыя краіны і кантыненты. Яна была тады галоўнаю крыніцаю інфармацыі пра беларускую эміграцыю, яе грамадскае і палітычнае жыццё. Нават калі эмігранты настала ўладкоўваліся ў розных

[1] Гл.: Юрэвіч, Л. Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія. Мінск: Кнігазбор, 2015. — 623 с.

[2] Раніца. Бэрлін. 3 сьнежня 1939. № 1 — 21 сакавіка 1945. № 235; Беларускі Работнік. Бэрлін. 27 чэрвеня 1943. № 1. — 12 лістапада 1944. № 46.

[3] Бацькаўшчына. Osterhofen. 1947. № 2.

БАЦЬКАЎШЧЫНА

НАШАЕ СТУДЭНЦТВА

Газета «Бацькаўшчына». 1947 г.

краінах, «Бацькаўшчына» надалей заставалася інфармацыйным выданнем для ўсіх беларусаў. Яна падрабязна асвятляла жыццё беларусаў у Злучаных Штатах да самага канца 1950-х гадоў, калі сувязі газеты з імігрантамі аслаблі, аж пакуль яна ўрэшце не спыніла сваё існаванне. «Бацькаўшчына» мела з Злучаных Штатаў заўсёдную падтрымку і дапамогу. Перш за ўсё ў Злучаных Штатах жылі амаль усе заснавальнікі, першыя рэдактары і адміністратары газеты: Антон Адамовіч, Лявон Савёнак, Васіль Кендыш, Уладзімір Тамашчык (архіепіскап Васіль), Мікола Кунцэвіч, Віталь Кажан, Францішак Кушаль, Наталля Арсеннева ды іншыя. Д-р Станіслаў Станкевіч, Зіна Станкевіч і Уладзімір Бортнік былі ў блізкай лучнасці з амерыканскімі беларусамі. Апрача ўсяго гэтага, газета стаяла на ідэалагічных пазіцыях, якія падзяляла большасць беларускіх эмігрантаў у Амерыцы[4].

Другім выданнем, якое таксама прычынілася да згуртавання раскіданых беларускіх масаў і да фармавання ідэалагічнае свядомасці эміграцыі, была газета «***Беларускае Слова***», якая пачала выдавацца ў Міхельсдорфе і Аўгсбургу (Заходняя Нямеччына) у снежні 1948 года. Кіравалі выданнем Юры Сабалеўскі, Яўхім Кіпель, Юрка Віцьбіч,

[4] Юрэвіч, Л. Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус» (1947–2000). Менск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 256 с. (Бібліятэка Бацькаўшчыны, кн. 8).

БЕЛАРУСКАЕ СЛОВА

ВІТАЕМ З ВЯЛІКІМ САКАВІКОМ!

Незабыўны дзень

Дваццаць пяты

Газета «Беларускае Слова». 1949 г.

Аляксандр Русак, а. Мікалай Лапіцкі ды іншыя. Газета таксама асвятляла працэс эміграцыі ў Злучаныя Штаты, дзейнасць беларусаў у новай краіне, але не мела такога шырокага ўплыву на эмігранцкія масы, як «Бацькаўшчына». У кастрычніку 1956 года рэдакцыя газеты перамясцілася ў Злучаныя Штаты, дзе яна і спыніла існаванне ў 1958 годзе[5].

Абедзве гэтыя газеты перасталі існаваць з шэрагу прычынаў, галоўнаю з якіх было тое, што гэта былі тыпова еўрапейскія газеты, якія выказвалі патрэбы беларускае грамады ўсяго свету. У Злучаных Штатах, аднак, узнікла тэндэнцыя да большае інтэграцыі ў жыццё новае краіны, што выклікала неабходнасць заснавання спецыфічнага беларуска-амерыканскага перыядычнага друку. Да канца 1950-х гадоў большасць беларускіх эмігрантаў пакінула Заходнюю Еўропу, і беларускі перыядычны друк там амаль што заняпаў. Засталіся толькі паасобныя выданні, якія выходзілі ў Вялікабрытаніі, Заходняй Нямеччыне, Францыі і Італіі[6]. Цэнтр беларускае выдавецкае дзейнасці перамясціўся за акіян[7].

[5] Беларускае Слова. Міхельсдорф. 17 сьнежня 1948. № 1. — Саўт-Рывэр. 1958. Красавік — ліпень. № 2 (39).

[6] Божым Шляхам. Парыж. Кастрычнік 1947. № 1. — Лёндан. 1980. № 151; Znič. Rym, Vierasien 1950. № 1. — 1975. № 119–120; Моладзь. Парыж. 1948. № 1 — 1954. № 32; Барацьба. Штутгарт. Сакавік 1955. № 1. — 1990. № 48; Аб'еднаньне. Лёндан. 23 сакавіка 1955. № 1. — Чэрвень 1966. № 108 ды колькі меншых.

[7] Kipel, V.; Kipel, Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography / Published by Belarusian Institute of Arts and Sciences; Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. New York — Warsaw, 2006. — XVI+841 p.

Кнігавыдавецтва

Беларускае паваеннае кнігавыдавецтва распачалося ў Заходняй Нямеччыне. Выходзілі кнігі таксама ў Францыі і Вялікабрытаніі. Адною з першых кніжак быў «Лемантар» Апалоніі Радкевіч (Рэгенсбург, 1946), сярод першых кніг пераважалі школьныя падручнікі і публікацыі для моладзі. Выдавалася таксама рэлігійная і палітычная літаратура, літаратурныя зборнікі, творы паасобных паэтаў і празаікаў, пераклады і навуковыя манаграфіі. Выдаўцамі былі розныя беларускія арганізацыі і клубы.

Аб'ём беларускага кнігавыдавецтва ў Заходняй Еўропе ў канцы 1950-х і ў 1960-я гады пачаў змяншацца, і найбольшым беларускім кнігавыдаўцом у заходнім свеце сталіся Злучаныя Штаты, хоць да пэўнае ступені захавала свае пазіцыі і Вялікабрытанія, некалькі кніжак было выдрукавана таксама ў Аўстраліі і Канадзе[8].

Беларуская выдавецкая справа ў Злучаных Штатах

Міжваенны перыяд

Акадэмік Яўхім Карскі паведамляе, што ёсць публікацыя, выдадзеная па-беларуску лацінкай у Злучаных Штатах у 1892 годзе[9]. Расшукаць гэтае публікацыі нам не ўдалося, але не выключана, што паасобныя іміграны, а можа, нават і зямляцтвы маглі нешта друкаваць у беларускай мове.

Першымі ластаўкамі беларускага перыядычнага друку ў Амерыцы былі: ***«Бюлетэнь Беларускага Прэсавага Бюро»*** ў Нью-Ёрку (1921); бюлетэнь ***«Праўда»,*** некалькі нумароў якога выдаў у 1926 годзе а. Ян Тарасевіч; ***«Белорусская Трибуна»,*** першая беларуская газета на Амерыканскім кантыненце, выдаваная ў Чыкага ад 1926 да 1932 года. Апрача гэтага, беларускія арганізацыі ў Чыкага выдалі колькі інфармацыйных улётак і праграмак пра Беларусь[10].

Заснаванне рэгулярнага беларускага друку ў Злучаных Штатах, безумоўна, было на думцы ў беларускіх палітычных лідараў як у Амерыцы, гэтак і ў Заходняй Еўропе[11]. Згаданыя вышэй публікацыі, вядома

[8] Панькоў, М. Паказьнік беларускіх выданьняў на чужыне за 1945–1950 гг. = Bibliography of Whiteruthenian (Byelorussian) Refugees for 1945–1950. Whiteruthenian Bibliography Service. Ню Ёрк, 1952. — 64 с.

[9] Карский, Е. Белорусы. Т. III. Ч. 3. Петроград, 1922. С. 167.

[10] Папка «Беларускія выданьні. Чыкага» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[11] Гутарка аўтара з Макарам Аблажэем; Беларускі Сьцяг. Коўна. 1922. № 2–3.

БЕЛОРУССКАЯ ТРИБУНА

„Whiteruthenian Tribune"

„Интересы диктатуры"

ТРИНАДЦАТЬ ЛЕТ...

День в Кеноше

Газета «Белорусская Трибуна». Чыкага, 1930 г.

ж, сведчылі аб присутнасці беларусаў у ЗША, але жылі яны нядоўга, не мелі масавага пашырэння і не зрабілі значнага ўплыву на беларускіх імігрантаў, бо тыя ў масе сваёй не былі дастаткова нацыянальна свядомыя, каб падтрымаць беларускія выданні. Такім чынам, беларускі перыядычны друк у Злучаных Штатах у міжваенным часе быў спарадычнаю і кароткатрывалаю з'яваю.

Развіццё беларускага друку ў паваенным перыядзе

Галоўнымі фактарамі, якія абумовілі развіццё паваеннага беларускага друку ў Амерыцы, былі: 1) патрэба палітычна свядомае беларускае іміграцыі ў сродку выказвання яе поглядаў і выяўленні беларускае прысутнасці; 2) пашырэнне кола чытачоў і 3) узнікненне фінансавае базы. Існавала таксама патрэба ў падручніках і дапаможных матэрыялах для беларускіх дапаўняльных школак, неабходна было выдаваць навуковыя працы і творы беларускіх пісьменнікаў. Гэтыя матывы паспрыялі развіццю беларускага друку ў Злучаных Штатах.

Перыядычныя выданні

З пачаткам прыезду ў Амерыку ў 1948—1949 гадах большай колькасці імігрантаў узнікла патрэба ў беларускай перыёдыцы. Патрэба гэтая дыктавалася неабходнасцю падтрымання кантактаў паміж імігрантамі, насвятлення іхнае дзейнасці і выказвання беларускіх поглядаў на бягучыя палітычныя падзеі. З ініцыятывы Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта пачалося выданне ратататарнага бюлетэня ***«Беларус у Амэрыцы»***. Выходзіў ён у Нью-Брансвіку — Саўт-Рыверы ў 1948—1949 гадах. У рэдакцыйным артыкуле першага нумара гаворыцца:

БЕЛАРУСКАЯ ТРЫБУНА

BYELARUSSIAN TRIBUNE

ВІТАЕМ З ВЯЛІКІМ САКАВІКОМ

Газета «Беларуская Трыбуна». Нью-Ёрк, 1951 г.

Мэта гэтага выдання — прадстаўляць імігрантаў беларускага паходжання, якіх у Злучаных Штатах налічваецца больш за паўмільёна. Бюлетэнь будзе падаваць і тлумачыць погляды гэтых людзей ды выясняць іхныя жаданні. Выданне будзе таксама насвятляць розныя аспекты жыцця беларускае грамады, а таксама знаёміць амерыканскіх беларусаў з палітычнымі памкненнямі беларускага народа[12].

Выйшла толькі чатыры нумары бюлетэня, але яны задалі тон асвятленню амерыканскага палітычнага жыцця. Бюлетэнь змясціў ліст у падтрымку кандыдата ў прэзідэнты Гары Трумана, разглядаў некаторыя праблемы і патрэбы беларускіх імігрантаў, падаў колькі фактаў з беларускага арганізацыйнага жыцця. Частка матэрыялаў друкавалася па-англійску. Пасля «Беларуса ў Амэрыцы» з'явілася ***«Беларускае Слова ў Амэрыцы»***, падобны бюлетэнь, два нумары якога выйшла ў Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі[13]. Такія былі сціплыя першыя дасягненні новапрыбылых імігрантаў.

На змену ратататарным бюлетэням у хуткім часе прыйшлі рэгулярна выдаваныя друкаваныя газеты і часопісы нармальнага фармату, якія адыгралі важную натхняльную ролю ў жыцці амерыканскіх беларусаў.

Першая газета — ***«Беларуская Трыбуна»*** — з'явілася 27 жніўня 1950 года[14]. Спонсарам яе быў Злучаны беларуска-амерыканскі дапамаговы

[12] Our First Step // Беларус у Амэрыцы. Саўт-Рывэр. 1948. № 1.

[13] Беларускае Слова ў Амэрыцы. Нью-Брансьвік. Студзень 1950. № 1 — Люты 1950. № 2.

[14] Беларуская Трыбуна. Нью-Ёрк. 27 жніўня 1950. № 1 — Саўт-Рывэр. Лістапад 1953. № 17.

камітэт, хоць рэдакцыя не мела сталага адраса і месцілася то ў Нью-Ёрку, то ў Саўт-Рыверы. Галоўным рэдактарам быў Язэп Лешчанка (вядомы беларускі паэт Міхась Кавыль).

Мэты газеты былі вызначаныя ў рэдакцыйным артыкуле першага нумара. У ім падкрэслівалася думка, што Савецкая Беларусь — не свабодная краіна, а калонія, і ставілася рытарычнае пытанне: *«Што мы зрабілі, каб дапамагчы нашым братам-беларусам на бацькаўшчыне?»*. На яго даваўся гэткі адказ:

Мы не маем вайсковае і фізічнае сілы, каб дапамагчы Беларусі, але затое мы маем сілу друкаванага слова, якое таксама можа быць моцнае. І мы ўжывем гэтую сілу. Мы будзем гаварыць. Мы будзем выкрываць крамлёўскае кіраўніцтва і паказваць свету пакуты беларускага народа. Мы пакажам, што крамлёўскі ўрад зрабіў Беларусі.

Іншыя артыкулы працягваюць тон рэдакцыйнага і заклікаюць усіх беларусаў — старых і новых імігрантаў — злучыцца, стварыць агульную арганізацыю беларусаў у Злучаных Штатах. Фактычна гэта быў адкрыты заклік да старых амерыканскіх беларусаў далучыцца да ініцыятываў, прадпрынятых паваеннымі імігрантамі. Сярод аўтараў газеты былі д-р Мікола Шчорс, прэзідэнт Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта; Аляксандр Русак, старшыня Беларускага цэнтральнага прадстаўніцтва; Лангіна Брылеўская, прэзідэнт Беларускага жаночага згуртавання ў Злучаных Штатах, ды іншыя.

На іншай ноце прагучала выступленне ў першым нумары «Беларускае Трыбуны» Радаслава Астроўскага, прэзідэнта Беларускае Цэнтральнае Рады. Астроўскі абвясціў, што *«вайна ў Карэі — гэта не толькі змаганне за свабоду карэйскага народа, але і пачатак вайсковага паходу за незалежную Беларусь»*, і заклікаў беларусаў запісвацца добраахвотнікамі ў карэйскай вайне. Ідэя незалежнае беларускае дзяржавы, антыкамуністычныя погляды і заклік да старое беларускае іміграцыі былі прыхільна прынятыя беларусамі незалежна ад іх арганізацыйнае прыналежнасці. Аднак зварот Астроўскага выклікаў адмоўную рэакцыю значнае часткі новых імігрантаў[15].

У наступных нумарах газета менш выступала з праграмнымі заявамі, а давала больш месца інфармацыі пра розныя аспекты жыцця амерыканскіх беларусаў, ахопліваючы шырокі спектр беларускіх арганізацый. Газета пачала змяшчаць літаратурную старонку, выдрукавала колькі матэрыялаў пра палітычную дзейнасць беларусаў і дапамагала беларускаму чытачу ўвайсці ў курс амерыканскае палітыкі і штодзённага жыцця. Хоць «Беларуская Трыбуна» выходзіла нерэгулярна, аднак яна адыграла станоўчую ролю ў фармаванні палітычных поглядаў беларусаў у Злучаных Штатах. Як надзённа гэта ні было для беларусаў Амерыкі, «Беларуская Трыбуна», на жаль, не мела шырокага ходу і фінансавае падтрымкі сярод імігрантаў. Выданне спынілася ў 1953 годзе.

[15] Папка Р. Астроўскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада... С. 250–251.

Амаль у тым самым часе, на якіх пару тыдняў пазней, 20 верасня 1950 года, пачала выходзіць другая беларуская газета — ***«Беларус»***. З цягам часу яна сталася выданнем усіх беларусаў заходняга свету. Заснавальнікам і выдаўцом газеты было Беларуска-амерыканскае задзіночанне. «Беларус» быў бескампрамісным, але дэмакратычным і гнуткім прыхільнікам лагера БНР. У рэдакцыйным артыкуле першага нумара вызначаны мэты выдання.

Перш за ўсё выдаўцы паведамілі, хто яны ёсць і каго яны прадстаўляюць. Яны былі часткаю тых тысячаў новапрыбылых імігрантаў, якім давялося перажыць пяць таталітарных рэжымаў: царска-расійскі, кайзераўска-нямецкі, польскі, савецка-бальшавіцкі і гітлераўскі. Такім чынам, абвяшчалася ў рэдакцыйным артыкуле, абавязкам газеты ёсць гаварыць пра Беларусь і беларускі народ, заняволены савецкім прыгнётам.

Другая прычына, якая выклікала з'яўленне беларускае газеты, — той факт, што сярод 973 неангліўскіх перыядычных выданняў на сарака мовах у 1948 годзе ў ЗША не было ніводнага беларускага. Аднак, працягвалі выдаўцы, у краіне жыве каля паўтара мільёна беларускіх імігрантаў. На жаль, гэтыя імігранты ў большасці сваёй і самі не маглі ясна вызначыць сваю этнічную прыналежнасць і таму афіцыйна былі далучаныя да чужых нацыянальнасцяў. Таму заданнем газеты мусіла быць дапамога гэтым масам, яна працягвала руку супрацоўніцтва «старым» суродзічам. І сапраўды, «Беларус» прысвяціў нямала артыкулаў аналізу дачыненняў паміж старымі і новымі беларускімі імігрантамі ды шчыра спрыяў збліжэнню розных хваляў іміграцыі. Адпаведна абвешчаным мэтам газета ад самага першага нумара нястомна выкрывала рэжымы Леніна — Сталіна — Хрушчова — Брэжнева і кампаніі ў іхнай палітыцы генацыду і культурных пагромаў супраць беларускага народа, масавае дэпартацыі карэннага насельніцтва Беларусі і беспрэцэдэнтнае русіфікацыі. Укладальнікі Мартыралога Беларусі маглі б шырока скарыстаць з друкаваных у «Беларусе» матэрыялаў.

Адлюстроўваючы жыццё беларускае грамады ў Амерыцы, газета сабрала шырокае кола падпісчыкаў, ахвяравальнікаў, аўтараў і дапісчыкаў, ператварыўшыся паступова ў газету большасці беларуска-амерыканскіх групаў і арганізацый. У 1950–1960-я гады «Беларус» меў канкурэнта — «Бацькаўшчыну», у якой у Амерыцы было шмат верных прыхільнікаў, што, выбіраючы выданне для публікацыі сваіх матэрыялаў, аддавалі перавагу ёй. Але гэта не хвалявала «Беларуса». Наадварот, ён падтрымоўваў меркаванне «Бацькаўшчыны» наконт таго, што беларусы павінны мець палітычную газету ў Заходняй Еўропе. Апрача таго, «Бацькаўшчына» мела рубрыкі, якіх не было ў «Беларусе», прыкладам месячны дадатак для дзяцей «Каласкі», багатыя літаратурныя старонкі. Асабліва важным было тое, што газета мела сваё ўласнае выдавецтва, у якім выйшла шмат важных кніжак[16]. Аднак з паступовым згасаннем «Бацькаўшчыны», галоўна з прычыны таго, што большасць эмігрантаў перабралася за акіян, «Беларус» у сярэдзіне 1960-х гадоў стаўся газетаю беларусаў усяго свету: сталымі яго рубрыкамі былі справаздачы аб беларускім жыцці ў Заходняй Еўропе, Аўстраліі, Паўднёвай Амерыцы і Канадзе. Ад 1963 да 1968 года газета нават мела асобную канадыйскую старонку.

Тэматычны спектр «Беларуса» не абмяжоўваўся толькі жыццём беларусаў у дыяспары. Ён стаўся органам беларускага дэмакратычнага руху. Газета не толькі выкрывала злачынны характар савецкага рэжыму і апісвала штодзённае жыццё беларусаў за межамі БССР, як вызначалася рэдакцыйным артыкулам першага нумара, але была адзінаю крыніцаю поўнае і праўдзівае інфармацыі пра беларускае нацыянальнае адраджэнне і незалежніцкі рух на бацькаўшчыне. Няма такое беларускае тэмы або праблемы, якая б не знайшла свайго адлюстравання на старонках «Беларуса». Ён ачольваў кампанію супраць парушэнняў правоў чалавека на Беларусі, ён упершыню прадказаў страшныя наступствы Чарнобыльскае катастрофы ды паведаміў пра іх, адкрыў праўду пра шматлікія беларускія Курапаты, пра злачынствы савецкага рэжыму часоў перабудовы, публікаваў і каментаваў матэрыялы нелегальнага

[16] Купала, Я. Спадчына. Мюнхэн, 1955; Купала, Я. Раськіданае гняздо. Мюнхэн, 1953; Колас, Я. Новая зямля. Мюнхэн, 1953; Колас, Я. Сымон-музыка. Мюнхэн, 1955; Мрый, А. Запіскі Самсона Самасуя. Мюнхэн, 1953, Калюга, Л. Нядоля Заблоцкіх. Мюнхэн, 1954; Власт. Творы. Мюнхэн, 1956; Віцьбіч, Ю. Плыве з-пад Сьвятой Гары Нёман. Мюнхэн, 1956; Крушына, Р. Выбраныя творы. Мюнхэн, 1957; Беларускія казкі. Мюнхэн, 1957; Ля чужых берагоў: Альманах. Мюнхэн, 1955; Станкевіч, Я. Зь гісторыі Беларусі. Мюнхэн, 1956; Багдановіч, М. Вянок паэтычнай спадчыны. Мюнхэн, 1960 ды іншыя.

Газета «Беларус». Здымак *Belarusworld Baza*

друку з БССР, шырока асвятляў палітычныя падзеі на Беласточчыне і г. д. Друкавалася ў «Беларусе» і англамоўная старонка — вельмі неабходны дадатак для маладзейшага пакалення беларусаў-амерыканцаў. У выдавецтве, заснаваным пры газеце, было надрукавана шмат важных манаграфій[17].

Як і любое выданне, «Беларус» перажываў у мінулым большыя і меншыя крызісы, пераважна адміністрацыйнага характару. Аднак газета штораз болей узмацнялася. Кіравалі ёю некалькі пакаленняў рэдактараў, рэдакцыйных радаў, супрацоўнікаў. Цягам першых дзесяцігоддзяў гэта былі дзеячы-ідэолагі, якія фармаваліся ў Вільні і Менску ў міжваенныя гады: Лявон Галяк, Лявон Савёнак, Міхась Міцкевіч, Наталля Арсеннева-Кушаль, Мікола Гарошка, Алесь Міцкевіч, Вітаўт Тумаш, Станіслаў Станкевіч, Зінаіда Станкевіч, Антон Шукелойць, Браніслаў Даніловіч ды дзясяткі іншых. Тых пачынальнікаў падмянілі па пэўным часе маладзейшыя з адукацыяй, атрыманай на Захадзе:

[17] Гарэцкі, М. Выбраныя творы. Т. 3. Нью-Ёрк, 1975; Запруднік, Я. Спадчына бацькоў: «Агледзіны». Нью-Ёрк, 1982; Адамовіч, А. «Як дух змаганьня Беларусі». Нью-Ёрк, 1983; Станкевіч, С. Янка Купала. Нью-Ёрк, 1982; Сказ пра Лысую Гару. Нью-Ёрк, 1985, ды іншыя.

Ян Запруднік, Зора Кіпель, Вітаўт Кіпель, Васіль Русак, Галіна Русак, Раіса Станкевіч, Кастусь Акула, Антон Маркевіч. Трэцяе пакаленне супрацоўнікаў і кіраўнікоў газеты прыйшло ўжо з Беларусі постсавецкага перыяду: Лявон Юрэвіч, Зміцер Саўка, Віталь Зайка, Марат Клакоцкі, Ганна Сурмач. Кожны дадаў у газету нешта сваё, кожны меў сваю ўлюбёную тэму, але ўсім ім удалося сабраць аднадумцаў, захаваць і нават пашырыць кола аўтараў, адначасна забяспечыўшы газеце фінансавую падтрымку. Сярод сталых аўтараў і адміністратараў «Беларуса» за гэтыя гады можна згадаць Браніслава Даніловіча, Андрэя Стрэчаня, Кастуся Калошу, Сяргея Карніловіча, Янку Ханенку, Язэпа Арцюха, Міколу Заморскага, Міхася Рагулю, Францішка Бартуля, Яніну Кахаеоўскую, Данчыка і Юлю Андрусышыных, Уладзіміра Русака, Вітаўта і Веру Рамукоў, Міхася Кавыля, Ванду і Міхася Махначоў, Людвіку і Антона Бяленісаў і дзясяткі іншых.

Як было зазначана ў нашым артыкуле з д-рам Янам Запруднікам, напісаным да 60-годдзя газеты, *«“Беларус” у сваёй гісторыі спалучыў у сабе розныя пакаленні людзей пяра і нацыянальнай думкі. Агульным назоўнікам усіх іх была — і далей будзе — Беларусь, ейная дэмакратычная дзяржаўнасць, нацыянальная культура, мова, лепшая будучыня»*[18].

Цяпер, аглядаючы ролю, якую больш за шэсцьдзесят пяць гадоў адыгрываў «Беларус» у фармаванні беларускае грамады ў Амерыцы[19] ды ў развіцці беларускіх палітычных ідэалаў, можна з поўным правам назваць гэтую газету вартым прадаўжальнікам такіх рухавікоў беларускага адраджэння, як газеты «Наша Ніва», «Homan» і «Вольная Беларусь».

Гісторыя беларускага друку ў Злучаных Штатах, якая пачалася ў канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў, засведчыла з’яўленне вялікае колькасці публікацый: бюлетэняў, абежнікаў, улётак рознага характару. Некаторыя газеты і часопісы, заснаваныя ў Заходняй Нямеччыне ў паваенным часе, працягвалі выдавацца ў Амерыцы, прыкладам літаратурны часопіс ***«Шыпшына»***, які выходзіў у Рэгенсбургу і Каме (Заходняя Нямеччына), перанёс свой рэдакцыйны адрас у Саўт-Рывер, штат Нью-Джэрсі. Газета ***«Беларускае Слова»*** была запачаткаваная ў снежні 1948 года ў Нямеччыне, а ўжо ў 1956 годзе выдавалася ў Злучаных Штатах.

[18] Кіпель, В.; Запруднік, Я. Ёсьць чым ганарыцца! // Беларус. Нью-Ёрк. 2010. № 575.

[19] Адзінае даследаванне вядучых газет эміграцыі «Бацькаўшчына» і «Беларус» зробленае Лявонам Юрэвічам. Гл.: Юрэвіч, Л. Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус» (1947–2000).

Шмат беларуска-амерыканскіх перыёдыкаў маюць абмежаваны абсяг пашырэння і разлічаныя на задавальненне патрэбаў сваіх невялікіх асяродкаў. Аднак некалькі выданняў разыходзяцца даволі шырока. Сярод гэткіх варта адзначыць два — «Беларускую Думку» і «Беларускі Сьвет».

«Беларуская Думка» — гадавы часопіс выразна палітычнага кірунку. Гэта фактычна неафіцыйны друкаваны орган Беларускага кангрэсавага камітэта, у ім друкуюцца найважнейшыя палітычныя дакументы гэтае арганізацыі. Гадавік выходзіць па-беларуску, часам некаторыя дакументы падаюцца па-англійску. Шмат месца ў ім прысвечана розным праблемам беларускага грамадскага і рэлігійнага жыцця, друкуюцца літаратурныя творы. У кіраўніцтва і рэдакцыю ўваходзілі Міхась Кавыль, Віталь Цярпіцкі, Міхась Палюховіч, Янка Золак, Міхась Сенька, Ігар Шчорс, Жорж Навумчык. Часопіс двойчы на год выходзіць і цяпер. 2015 год — 55-ы год выдання. Жорж Навумчык застаецца рэдактарам і выдаўцом. На старонках выдання публікуецца багата матэрыялаў аўтараў з Беларусі.

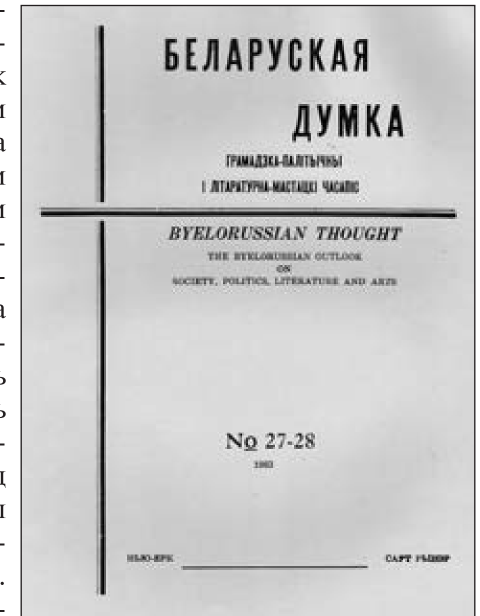

Часопіс «Беларуская Думка»

Часопіс ***«Беларускі Сьвет»*** — выдатны прыклад таго, як маленькае ратататарнае выданне (часопіс моладзі) ператварылася ў салідны літаратурна-палітычны часопіс, які прыцягваў штораз шырэйшыя колы чытачоў, публікуючы цікавыя і каштоўныя матэрыялы. Заснавальнікам і выдаўцом быў Мікола Прускі[20]. Часопіс спыніў існаванне.

«Летапіс беларускае эміграцыі». Часопіс заснаваны ў 1947 годзе ў Нямеччыне, ад 1955 года выходзіў у ЗША. Змяшчаў прыватнае ліставанне ранейшага рэдактара Леаніда Галяка ды іншых дзеячаў эміграцыі, а таксама адозвы, запросіны, дакументы розных эміграцыйных арганізацый. Больш не выходзіць.

[20] Беларускі Сьвет. Дэтройт. 1954. № 1.

Часопіс *«**Полацак**»,* які выходзіў ад 1990 года ў Кліўлендзе (рэдактар — Святлана Белая), — першая спроба літаратурна-грамадскага супрацоўніцтва эміграцыі з бацькаўшчынай. Друкаваў матэрыялы з беларускае гісторыі і культуры, а таксама мастацкія творы, успаміны, лакальную хроніку. Нумар 43 быў апошнім, што пабачыў свет.

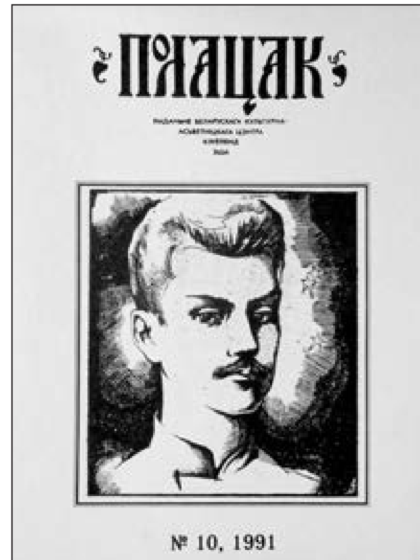

Часопіс «Полацак». 1991 г.

Сярод беларускіх перыядычных выданняў, напачатку амаль выключна аднамоўных, у 1970-я гады пачалі з'яўляцца і двухмоўныя, гэткія як ***«Facts on Byelorussia»*** (1972–1974), ***«The Byelorussian Times» / «Беларускі Час»*** (1975–1983) або ***«The Byelorussian Youth» / «Беларуская Моладзь»*** (1959–1980). Газету ***«The Byelorussian Times» / «Беларускі Час»*** добра прааналізаваў Лявон Юрэвіч у кнізе «Эміграрант Францыск Скарына, ці Апалогія»[21].

Выдатнаю з'яваю ў беларускім перыядычным друку Амерыкі стаўся заснаваны ў 1989 годзе ў Каліфорніі англамоўны квартальнік ***«Belarusian Review»***. Заснавальнікам (выдаўцом, рэдактарам) у 1989–2001 гадах быў Язэп Арцюх, у 2001–2014 гадах выдаваў і рэдагаваў часопіс Юрка Станкевіч. Гэтае выданне заслужыла сабе рэпутацыю саліднае крыніцы надзейнае палітычнае інфармацыі пра Беларусь. Важнасць яго яшчэ больш узрасла з абвяшчэннем незалежнае Беларускае Рэспублікі і пашырэннем цікавасці сусветных палітыкаў да Беларусі. Выданне працягваецца, наклад каля 1000–1500 асобнікаў. Часопіс на 2014 год пазначаўся як выданне БАЗА. Галоўны рэдактар Кірыл Касцян, заступнік Ганна Васілевіч, выдавец Віталь Алісіёнак, скарбнік Сяргей Трыгубовіч. Добрую справу запачаткаваў гэты часопіс, выдаўшы ў 2016 годзе спецыяльны яўрэйскі выпуск. Было б добра, калі б практыка тэматычных нумароў мела працяг.

Новае англамоўнае выданне, якое карыстаецца попытам дыяспары, — ***«Belarus Digest»***, было запачаткавана ў Вашынгтоне ў 2008 годзе, але, як выглядае, цяпер ст募раецца ў Вялікабрытаніі. Гэты электронны

[21] Юрэвіч, Л. Эміграрант Францыск Скарына, ці Апалогія. С. 544–546.

Весткі й Паведамленьні

Інфармацыйны бюлетэнь Згуртаваньня "ПАГОНЯ"

Viestki j Paviedamleńni

№ 2 (600)

Прээнтацыя альманаха "Беларус" у Нью-Ёрку

працяг на бачыне 2

Шаноўныя сябры!

Бюлетэнь «Весткі й Паведамленьні». 2016 г.

перыёдык выходзіць рэгулярна і мае аўтарытэт. Рэдактарам пазначаны Яраслаў Крывой.

Трывалыя перыядычныя англамоўныя выданні — царкоўныя тыднёвыя бюлетэні, якія выходзілі пры парафіях Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы і Св. Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле. Аднак з пераменай святароў гэткія бюлетэні больш не выдаюцца.

Перыядычнае штомесячнае выданне з добрым зместам — інфармацыйны бюлетэнь Згуртавання «Пагоня» ***«Весткі й Паведамленьні»***. Бюлетэнь пачаў выходзіць у 1982 годзе як орган Нью-Ёркскага аддзела БАЗА. Першым рэдактарам быў Мікола Кунцэвіч, потым Аляксандр Міцкевіч, Віталь Зайка. Ад 1997 года рэдагуе бюлетэнь прадстаўнік новага пакалення эмігрантаў Марат Клакоцкі, які аднначасова доўгі час быў і рэдактарам газеты «Беларус». Таму ў 1997–2011 гадах «Весткі й Паведамленьні» выходзілі на асобнай старонцы газеты «Беларус».

Ад 2011 года бюлетэнь зноў выходзіць асобным выданнем як орган Згуртавання «Пагоня». Дадаткам да «Вестак і Паведамленьняў» адначы з’явіўся часопіс «Рубікон».

Новая з’ява ў беларускамоўным друку Амерыкі — невялікія беларускія рэкламныя старонкі ў большых рускамоўных выданнях. Прыкладам, у Чыкага выходзіў рускамоўны часопіс «Реклама», рэдактарам якога быў Ванкарэм Нікіфаровіч, што друкаваў у часопісе адмысловы «Беларускі лісток».

За паваенныя гады беларусы ў Амерыцы выдавалі колькі дзясяткаў перыёдыкаў. Большасць іх захоўваецца ў архівах Беларускага інстытута навукі і мастацтва і ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы.

Д-р Любамір Вінар у сваіх аўтарытэтных аглядах этнічнага друку ЗША ў 1972 годзе зарэгістраваў 14 бягучых беларускіх выданняў з агульным накладам 10 000 асобнікаў, а ў 1984 годзе — 15 выданняў з накладам 7575 асобнікаў, прычым 50 % накладу прыпадала на двухмоўныя выданні[22]. Можна спадзявацца, што двухмоўе ў беларускім друку ЗША захаваецца і надалей.

Цяпер наклад паасобных беларускіх выданняў вагаецца: 1000–1500 асобнікаў для большых выданняў накшталт «Беларуса» і 150–200 асобнікаў для лакальных бюлетэняў, гэткіх як «Весткі й Паведамленьні», выдаваныя ў Нью-Ёрку мясцовым аддзелам БАЗА ці ў Саўт-Рыверы.

Амаль усе беларускія перыядычныя выданні ў Злучаных Штатах кіруюцца рэдакцыйнымі радамі. Некаторыя арганізацыі, як, прыкладам, Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква, маюць свае выдавецкія камітэты[23]. Беларускія выданні ў большасці сваёй з адказнасцю ставіліся да свае місіі і шмат прычыніліся да развіцця беларускай журналістыкі і беларускае культуры ўвогуле.

Фінансавая база

Ад самых пачаткаў беларускі друк у Злучаных Штатах існаваў на прынцыпе самазабеспячэння. Фінансавыя сродкі на канкрэтную публікацыю звычайна збіраліся праз падпіску, збор ахвяраванняў або з падтрымкаю спачувальных арганізацый, гэткіх як шматлікія выдавецкія фонды, дзейнасць якіх разглядалася вышэй.

[22] Wynar, L. Encyclopedic Dictionary of Ethnic Newspapers and Periodicals in US. Littleton (CO), 1972. P. 12; Папка *«Kent University»* ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[23] Голас Царквы. Нью-Ёрк. 1965. № 22. С. 13.

Зрэдчас некаторыя выданні атрымвалі датацыі, але гэта былі нязначныя сумы. Адно застаецца пэўным: ніводнае перыядычнае выданне не спыніла існавання толькі праз фінансавыя праблемы. Перыёдыкі паміралі з прычыны рэдакцыйных непаразуменняў, нястачы супрацоўнікаў ды іншых падобных чалавечых фактараў.

Кнігі

Калі ідзе гаворка пра кнігі, варта працытаваць Лявона Юрэвіча з яго працы «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія»: *«Зрабіць і выдаць кнігу — толькі палова справы, і мо найменшая. Рэалізаваць наклад, раздаўшы яго, а тым больш паспрабаваць прадаць — праблема ў Беларусі. А што ўжо казаць пра эміграцыю!»*. Мае рацыю даследчык, але на эміграцыі, найперш праз каталогі БІНіМа і выставы, былі распаўсюджаныя тысячы і тысячы беларускіх кніг. Працы было ўкладзена шмат, але кнігі не «раздавалі», распаўсюджвалі галоўна ў бібліятэкі, даследчыкам.

Да Другое сусветнае вайны амерыканскія беларусы не выдалі ніводнае кнігі. Усё, чым можна было б пахваліцца, — невялічкія праграмкі розных вечарынаў, як, прыкладам, «Беларускі вечар» (Чыкага, 1926) або падборка інфармацыйных нарысаў «Американский Белорус» (Чыкага, 1930). У тым часе з’явілася, што праўда, колькі кніжак, якія мелі дачыненне да амерыканскіх беларусаў або адлюстроўвалі іхныя погляды, але яны выйшлі або не ў ЗША, або ў чужых выдавецтвах. Сярод гэткіх можна назваць, прыкладам, «Что я видел в Советской России» Мінскага Мужыка[24].

Беларускае кнігадрукаванне ў Амерыцы пачалося пасля Другое сусветнае вайны. Аднак развівалася яно іншым шляхам, чым паваеннае беларускае кнігадрукаванне ў Заходняй Нямеччыне. У Злучаных Штатах выдаваліся пераважна літаратурныя і навуковыя працы, шматлікія мемуары, музычная і рэлігійная літаратура, а таксама, у меншай колькасці, падручнікі і дапаможныя матэрыялы.

Беларускае кнігадрукаванне ў ЗША было запачаткаванае рознымі арганізацыямі і прыватнымі асобамі, якія заснавалі свае выдавецкія прадпрыемствы. Гэткія былі выданні Крывіцкага навуковага таварыства, Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта, Беларускага інстытута навукі і мастацтва, рэлігійных установаў, а таксама асобных людзей: Гарыгляда, Часлава Будзькі, Уладзіміра Пелясы, Вацлава Пануцэвіча, Янкі Шакуна, Яўхіма Кіпеля, Янкі Юхнаўца

[24] Минский Мужик (Горбацевич, Д.). Что я видел в Советской России. Чикаго, 1935; Стаховский, К. Моль жирная и моль тощая. Вильно, 1939.

ды іншых. Літаратурныя творы складалі значную частку выдаванае прадукцыі, выходзілі таксама гістарычныя, этнаграфічныя і музычныя працы, успаміны, падручнікі. Для падручнікаў характэрна, што яны былі двухмоўныя або мелі ў канцы англійска-беларускі слоўнічак. У 1950, 1960 і 1970-я гады закладаліся адмысловыя выдавецкія суполкі: «Пагоня», «Заранка», Беларускі харытатыўна-адукацыйны фонд ды іншыя[25]. Былі выдадзеныя англамоўныя кніжкі пераважна інфармацыйнага характару[26].

Наклад выдадзеных у Амерыцы беларускіх кніг рэдка дасягае больш за 2–3 тысячы асобнікаў. Выключэнне складаюць англамоўныя публікацыі накшталт *«Byelorussian Statehood»*, якія выклікалі шырокае зацікаўленне ў амерыканцаў ды ў англамоўнае часткі грамады. Усе беларускія кнігі распрадаюцца, хоць часам на гэта ідзе колькі гадоў, прыбытак ідзе на пакрыццё новых выдавецкіх ініцыятываў.

Калі абрынулася жалезная заслона і стаўся магчымы свабодны паштовы абмен, у Беларусі выявілася шырокая папулярнасць выдадзеных у Амерыцы беларускіх кніг — твораў Наталлі Арсенневай, Алеся Салаўя, Міхася Кавыля, Аляксандры Саковіч, Юркі Віцьбіча, Вітаўта Тумаша, Янкі Станкевіча, Пятра Рагача ды іншых. З іншага боку, некаторыя беларускія выдавецтвы Амерыкі часам друкуюць працы аўтараў з Беларусі і Польшчы[27].

[25] Сяднёў, М. Ля ціхай брамы. Нью-Ёрк: Выдавецтва Ул. Пелясы, 1955; Юхнавец, Я. Шорах моўкнасьці. Нью-Ёрк: Выдавецтва Ул. Пелясы, 1955; Будзька, Ч. Кніжка аб Івашку Гарнастаю. Чыкага, 1955; Гарыгляд, А. Воды Беларусі. Нью-Ёрк, 1953; Гарыгляд, А. Сялянства і земляробства Беларусі. Нью-Ёрк, 1953; Кіпель, Я. Асновы маралі. Нью-Ёрк, 1953; Вітан, К. Лявон Вітан-Дубейкаўскі. Нью-Ёрк: Крывіцкае навуковае Таварыства Праньціша Скарыны, 1954; Арсеннева, Н. Між берагамі. Нью-Ёрк — Таронта: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1979; Салавей, А. Нятускная краса: Збор твораў. Нью Ёрк — Мэльбурн: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1982; Янка Купала й Якуб Колас на Захадзе. Нью-Ёрк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1985; Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны. Нью-Ёрк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1989; Куліковіч, М. Беларуская музыка. Нью-Ёрк: Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва, 1953; Кавыль, М. Пад зорамі белымі. Нью-Ёрк : Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, 1954; Юхнавец Я. Калюмбы. Нью-Ёрк : Усебеларускі Архіў, 1967; Пануцэвіч, В. Жамойдзь і Літва. Чыкага, 1953; Шакун, Я. Сьлед пяра. Нью-Ёрк, 1957; Кавыль, М. Цяжкія думы. Нью-Ёрк: Злучаны Беларуска-Амэрыканскі Дапамаговы Камітэт, 1961.

[26] Stankievieh, J. Ethnographical and historical territories and boundaries of Whiteruthenia (Kryvia, Byelorussia) New York, 1953; Zaprudnik, J. Byelorussian Independence Day in America's Bicentennial Year. New York, 1977; Byelorussian Statehood. New York, 1988.

[27] Быкаў, В. Мёртвым не баліць. Б.д. Б.м.; Туронак, Ю. Доктар Браніслаў Туронак. Нью-Ёрк, 1991.

Вокладка кнігі Лявона Юрэвіча «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія». 2015 г.

Трэба адзначыць, што кнігавыдавецкай справе ў ЗША спрыяюць гэткія акалічнасці, як супрацоўніцтва з Згуртаваннем беларусаў свету «Бацькаўшчына» ў Менску, дзейнасць шматлікіх прыватных выдаўцоў у Менску, Вільні. Смаленску. Развіццё беларускага кнігадруку на Захадзе пасля Другой сусветнай вайны добра адлюстравана ў згаданай кнізе Лявона Юрэвіча «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія».

Эфемерныя публікацыі

Прадукцыя гэтага кшталту ўлучае літаральна сотні малых публікацый, гэткіх як юбілейныя буклеты цэркваў ды іншых інстытуцый і арганізацый, рэкламы збору сродкаў, праграмкі і білеты розных урачыстасцяў і г. д. На жаль, слаба распрацаваныя бібліяграфічныя прынцыпы ўліку такіх друкаў, але звычайна арганізацыі і ўстановы, што іх выдаюць, маюць добрыя зборы гэткіх матэрыялаў[28]. Некаторыя частка іх улічаная на дыску «Беларускія эміграцыйныя калекцыі»[29].

Асвятленне беларускае тэматыкі ў небеларускім друку

Як было відаць з папярэдняга аналізу, дзейнасць беларусаў адлюстраваная і ў шматлікіх небеларускіх публікацыях. Сабраць поўную інфармацыю пра беларусіку ў небеларускім друку ў Амерыцы наўрад ці магчыма, але арганізацыі, як БІНіМ або БАЗА, а таксама прыватныя асобы ў меру магчымасці рэгіструюць гэты матэрыял.

Яшчэ да Чарнобыльскае катастрофы, якая знайшла шырокі водгук у сусветным друку, паведамленні пра Беларусь і беларусаў рэгулярна з'яўляліся на старонках амерыканскіх англамоўных і славянскамоўных газетаў — часцей у рускіх і ўкраінскіх, радзей у польскіх ды славацкіх.

[28] Папка «Volantia» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[29] Дыск быў дадаткам да альманаха «Запісы БІНіМ» (№ 36. Нью-Ёрк — Менск, 2014).

Бяда ў тым, што вельмі часта інфармацыя падаецца недакладна і памылкова. Добрым прыкладам гэткае няпоўнае інфармацыі могуць служыць агляды навінаў у *«New York Times»*, дзе побач з інфармацыяй пра Беларусь падавалася карта, на якой пазначаны межы ўсіх былых рэспублік, апрача Беларусі. Пасля колькіх лістоў да рэдактара назоў Беларусі ўсё ж з'явіўся на карце[30].

Трэба сцвердзіць, што такіх «прынагодных» друкаў болей! Вось прыкладам часопіс *«BOW — Big Open World Magazine»*, які падаецца як інтэрнацыянальны часопіс палітыкі, навукі, літаратуры і мастацтва. Выданне англамоўнае, добрай паліграфічнай якасці (ілюстрацыі, графіка). Галоўны рэдактар — Уладзімір Гуткоўскі, вядомы некаторымі артыкуламі на беларускую тэму. У часопісе можна спаткаць, прыкладам, аповед пра ператрус у ПЭН-цэнтры ў Менску (снежань 2010), пераклады ў англійскую мову твораў Алеся Гаруна, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча (перакладчык Вячаслаў Лакцюшын). Гэткага кшталту друкі БІНіМ збіраў, і іх трэба збіраць надалей і перадаваць у Менск у Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва.

Англамоўныя газеты

Пасля школьных падручнікаў найбольш прычыніліся да сеяння дэзынфармацыі пра Беларусь і беларусаў у Амерыцы амерыканскія газеты. Поўнае ігнараванне важных тэрміналагічных асаблівасцяў, павярхоўнае асвятленне гісторыі і частае няведанне элементарнае геаграфіі выразна выяўляюцца ў шмат якіх амерыканскіх англамоўных газетных матэрыялах пра Беларусь.

Большыя амерыканскія газеты і часопісы, як, прыкладам, ***«New York Times», «Baltimore Sun», «Chicago Tribune», «Sports Illustrated», «Time Magazine»*** ды іншыя, толькі у апошнія дзесяцігоддзі — у сувязі з падзеямі на бацькаўшчыне — пачалі даваць змястоўную і аператыўную інфармацыю пра Беларусь. У гэтым пацвердзіўся даўні погляд эміграцыі: ступень асвятлення англамоўным друкам падзей на Беларусі будзе залежаць ад іх палітычнага памеру.

Інфармацыя пра дзейнасць амерыканскіх беларусаў у вялікім англамоўным друку з'яўляецца не так часта, аднак на гэта, бадай, могуць наракаць і іншыя этнічныя групы. Адначасна ж нельга сказаць, што беларусы Амерыкі ігнаруюцца. Даўней *«The New York Times»* змяшчала нават паведамленні пра з'езды БАЗА, адзначэнні Дня Незалежнасці

[30] Belarusian Review. Torrence (CA), 1990. № l.

Беларусі. Між іншым гэтая газета — добрая крыніца для вывучэння дзейнасці беларускае місіі ў ААН[31].

З другога боку, меншыя газеты, як, прыкладам, ***«Cleveland Plain Dealer»***, а тым болей газеты лакальныя, асвятляюць рэгулярна жыццё і дзейнасць беларускіх грамадаў, хоць і тут нярэдка падаецца памылковая інфармацыя. Наогул жа, на думку амерыканскіх беларусаў, лакальны друк значна да іх прыязнейшы за вялікія амерыканскія газеты і часопісы, і таму беларусы падтрымоўваюць з ім добрыя кантакты.

Асобная група англамоўных перыёдыкаў — шматэтнічныя выданні. Звычайна яны выдаюцца міжнацыянальнымі арганізацыямі і асвятляюць праблемы розных этнічных грамадаў. Часам гэтыя выданні маюць шырокае кола чытачоў па ўсёй краіне. Да гэткіх часопісаў, прыкладам, належаў ***«The Voice of the Church» («Церковный Голос»)***, які выходзіў у 1930—1940-я гады і быў афіцыйным органам Славянскага Апасталату Злучаных Штатаў і цалкам прысвячаўся прапагандзе злучэння ўсходняе і заходняе галінаў хрысціянства.

У часопісе друкаваліся матэрыялы з беларускае літаратуры, прыкладам, па-беларуску быў змешчаны верш Янкі Купалы «Вялікдзень», развагі над беларускаю моваю і культураю, нататкі на гістарычныя тэмы.

У артыкулах святароў а. Яна Тарасевіча, а. Язэпа Рэшаця і а. Базыля Гапановіча змешчана шмат інфармацыі пра Беларусь. У іх разглядаюцца дачыненні паміж каталікамі і праваслаўнымі на Беларусі, дзейнасць беларускіх каталіцкіх святароў на Далёкім Усходзе, стан рэлігіі на Беларусі, жыццё святое Еўфрасінні Полацкае і г. д.[32].

Сярод пазнейшых англамоўных шматэтнічных выданняў варта згадаць ***«New American»*** (Дэтройт, штат Мічыган), ***«Heritage Review»*** (Нью-Брансвік, штат Нью-Джэрсі) ды іншыя. *«Heritage Review»* у 1972—1977 гадах надрукаваў асабліва шмат матэрыялаў пра беларусаў у штаце Нью-Джэрсі.

Калі гаварыць пра тэму беларусікі ў вялікім англамоўным амерыканскім перыядычным друку, дык справа непараўнальна змянілася за апошнія дзесяцігоддзі ў лепшы бок. Пра Беларусь у амерыканскіх газетах пішуць часта і на шматлікія тэмы. Асабліва багата асвятляецца спорт: хакей, тэніс. Такія падзеі, як хакейны чэмпіянат у Менску, тыднямі апісваліся ў дэталях. Прычым амерыканцы любяць весткі і пра

[31] The New York Times. 1951. February 18; 1955. March 24; 1957. March 25; 1975. August 6; 1987. August 30; 1988 December 8, 28; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1952. № 9—10, 11—12; Беларус. Нью-Ёрк. 1951. № 6; 1953. № 40; 1975. № 220.

[32] The Voice of the Church. Lisle (IL). 1939. № 4—5; 1943. № 5.

канкрэтных спартоўцаў, а Руслан Салей, Уэйн Грэцкі былі ўлюбёнцамі амерыканскіх заўзятараў. Пішацца шмат і пра іншыя віды спорту. Пра беларускі спорт пішуць усе — і вялікія, і малыя амерыканскія газеты.

Эканоміка Беларусі закранаецца ў перыёдыках выбарачна. Такія газеты, як *«Wall Street Journal», «The New York Times»*, даюць вельмі крытычныя эканамічныя агляды агульнага стану краіны, аналізуюць дзейнасць такіх гігантаў, як Беларуськалій, даволі падрабязна, часам робяць фінансавыя прагнозы.

Палітычны аналіз, палітыка Беларусі — тэмы сталыя для буйных газет, як *«Christian Science Monitor», «The Washington Post», «The New York Times»*. Наогул, у палітычных аналізах у амерыканскіх газетах ёсць свае спецыялісты, як, прыкладам, Дэвід Крэмер у *«The New York Times»*. Увесь амерыканскі штодзённы друк крытыкуе беларускія ўлады за прарасійскую скіраванасць, адсутнасць свайго курсу, за беларусафобства. Прычым амерыканскія газеты імкнуцца прааналізаваць Беларусь як мага шырэй. Прыкладам, *«The Washington Post»* рабіла інтэрв'ю і з А. Лукашэнкам, і з А. Саннікавым, і з прадстаўнікамі БНФ. Аднак найбольшы розгалас ў газетах ЗША, асабліва ў *«The Washington Post»* і *«The New York Times»*, зрабіў беларускі Вольны тэатр: разглядалася шырока не толькі ягоная дзейнасць, але і тэатр Беларусі наогул[33]. Зразумела, і літаратура — беларускі нобелеўскі лаўрэат Святлана Алексіевіч — былі тыднямі на старонках друку ад ўсходняга да заходняга ўзбярэжжа Амерыкі.

Не мінае амерыканскі вялікі друк і маленькіх здарэнняў з беларускім адценнем. Прыкладам, выдаленне з ЗША аднаго беларускага дыпламата за патасоўку на паркінгу ў Нью-Ёрку, ці палітычнае выдаленне за 24 гадзіны сакратара беларускай амбасады ў Вашынгтоне Уладзіміра Грамыкі, ці разнастайныя паведамленні пра беларусаў у раздзелах крымінальнай хронікі амерыканскіх выданняў. Бываюць і іншыя звесткі. Так, агенцтва *«Associated Press»* штодня пускае ў друк рубрыку, што пераходзіць ў сотні газетаў, «Здымак дня», і Беларусь часта трапляе ў яе з цудоўнымі здымкамі відаў беларускай прыроды або выявамі беларускіх рэалій.

Яшчэ адна надзвычай важная тэндэнцыя ў сучасным вялікім амерыканскім друку — змяшчэнне на яго старонках артыкулаў беларускіх аўтараў. Прыкладам, артыкул Андрэя Дынько «Апошні дыктатар Еўропы»[34] або артыкул Таццяны Кулакевіч пра прэзідэнцкія выбары

[33] The New York Times. 2015. Oct. 18.

[34] The New York Times. 2012. July 18.

ў Беларусі[35]. Прычым апошні быў адбіты асобнай улёткай Дзярждэпартаментам і рассылаўся сотням сваіх служачых. Амаль рэгулярная з'ява ў англамоўным перыядычным друку — артыкулы-агляды палітычнай сітуацыі ў Беларусі сябры БАЗА сп-ра Валера Кавалеўскага. Аўтар аналізуе становішча ў Беларусі, выказвае меркаванні наконт магчымага развіцця падзей у дачыненнях беларускіх уладаў з Захадам. На наш погляд, амерыканскі палітычны істэблішмент патрабуе беларускага погляду і артыкулы беларусаў у англамоўным друку даказваюць гэта. Падсумоўваючы, можна адзначыць як дасягненне апошніх гадоў публікацыі артыкулаў на беларускія тэмы з беларускага гледзішча ў *«The New York Times», «Forbes», «Christian Science Monitor», «The Washington Post», «The Wall Street Journal»*.

Украінскія газеты

Украінская грамада ў Злучаных Штатах і ўкраінскі друк, асабліва газета ***«Свобода»***, шчыра прывіталі палітычнае абуджэнне беларускага народа. *«Свобода»* на пачатку XX стагоддзя пачала друкаваць матэрыялы пра Беларусь палітычнага і культурнага характару. Выдаўцы газеты, якія вялі гэткае самае змаганне за сваю этнічную тоеснасць у Злучаных Штатах, ведаючы, што ў Амерыцы ёсць нямала беларусаў, друкавалі цікавыя для беларускіх імігрантаў навіны пад рубрыкаю «З беларускага жыцця». *«Свободзе»* належыцца гонар першага азнаямлення шырокага кола амерыканскіх чытачоў з беларускаю моваю і літаратураю. Яна перадрукавала па-беларуску з «Нашае Нівы» верш Янкі Купалы (1909 г.), прысвечаны памяці Тараса Шаўчэнкі[36]. Бясспрэчна, украінцы і ўкраінская грамада ў Амерыцы былі першымі, хто прызнаў палітычныя памкненні беларусаў, азнаёміў з гэтымі памкненнямі шырокія масы ў Злучаных Штатах, шмат паспрыяўшы тым самым беларускаму палітычнаму і культурнаму адраджэнню.

Было шмат выпадкаў, калі ўкраінцы запрашалі беларусаў узяць удзел у іхных палітычных мітынгах і культурных імпрэзах. Часам беларусы бралі ў іх удзел, аднак большасць беларускіх імігрантаў, на жаль, была тады яшчэ не гатовая выйсці на палітычную арэну і не заўсёды адказвала на гэтыя запрашэнні.

Матэрыялы на беларускія тэмы працягвалі з'яўляцца ва ўкраінскім друку і пазней. У 1940-я гады ўкраінцы зноў былі першыя, хто змясціў

[35] The Washington Post. 2015. July 15.

[36] Янка Купала і Якуб Колас на Захадзе... С. 13.

беларускія абвесткі да новапрыбылых імігрантаў[37]. Застаецца беларуская тэматыка актуальнай на старонках украінскіх газетаў у Амерыцы і ў XXI стагоддзі.

Рускія газеты

Ужо ў 1868 годзе а. Агапі Ганчарэнка ў сваёй газеце *«Alaska Herald»* выступіў з развагамі аб праблемах Гарадзеншчыны ды аб рэлігійных і моўных пытаннях «заходніх губерняў» на падставе справаздачаў дапісчыкаў з Вільні і Пецярбурга, не згадваючы, аднак, назову «Беларусь»[38].

Да Першае сусветнае вайны рускія газеты ў Злучаных Штатах зрэдку змяшчалі выпадковыя матэрыялы, датычныя Беларусі (вельмі рэдка ўжываючы тэрмін «Беларусь»), не зварачаючы ніякае ўвагі на Беларусь як палітычнае паняцце. Калі можна не сумнявацца ў відавочнай падтрымцы беларускага нацыянальнага руху ўкраінскім друкам, дык з вялікаю стрыманасцю ў гэтым сэнсе трэба ставіцца да рускіх газетаў, якія паслядоўна выступалі з засцярогаю што да беларускіх сепаратысцкіх памкненняў, ад якіх бы палітычных колаў яны ні сыходзілі — белых, чырвоных, цэнтрыстаў-анархістаў ці іншых. Пасля 1917 года большасць рускіх газетаў у Злучаных Штатах захапіла тэма расійскае рэвалюцыі і сусветнага пралетарыяту[39].

Аднак калі этнічныя матывы прыдаваліся да прапагандных мэтаў, яны ўжываліся без абмежаванняў. Так, падчас паховінаў у Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, у мясцовай парафіі Святых Пятра і Паўла, якая пераважна складалася з беларусаў, калі святар звярнуўся да парафіянаў: *«Мае дарагія землякі з Віленшчыны»*, журналіст з «Новага Міру» тут жа дадаў: *«А што ж сталася з парафіянамі з Гарадзеншчыны і Меншчыны?»* — каб настроіць людзей супраць святара[40]. Але рэвалюцыйныя падзеі, асабліва абвяшчэнне Беларускае Народнае Рэспублікі і Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі, прымусілі рускія газеты падысці да справы больш рэалістычна і прызнаць Беларусь як палітычнае паняцце. Варта адзначыць, што газеты рэвалюцыйнае арыентацыі — сацыялістычныя, камуністычныя або анархісцкія — звярталіся да беларускіх тэмаў часцей за кансерватыўны, манархісцкі або праваслаўны друк[41].

[37] Папка «Ukrainian Language Clippings» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[38] Alaska Herald. San Francisco. 1868. April 15, July 15.

[39] Park, R. The immigrant press and its control... P. 487.

[40] Новый Мир. Нью-Йорк. 1916. 10 окт.

Некаторыя газеты і часопісы хоць і не былі прыхільныя да царскага рэжыму, тым не менш крытычна ставіліся да пераменаў у былой імперыі. Так, К. Солнцаў выказаў у газеце *«Наука и Жизнь»* меркаванне, што «нацыянальны раздзел» Расійскае дзяржавы — уваскрошванне «паміраючых меншасцяў»[42].

Аднак большыя газеты, гэткія як *«Новый Мир», «Русский Голос»* або *«Новое Русское Слово»*, пагадзіліся з абвяшчэннем Савецкае Беларусі.

«Новый Мир» даволі шырока асвятляў падзеі ў Савецкай Беларусі. Ён нават вітаў працэс беларусізацыі, зазначаючы, што *«тэма беларусізацыі выклікае вялікае зацікаўленне ў нашай калоніі* (г. зн. сярод «рускага» насельніцтва Злучаных Штатаў. — *В. К.*) *хоць бы толькі з тае прычыны, што яна, прынамсі, на 60 % складаецца з беларусаў»*[43]. Газета шмат паспрыяла ўсталяванню кантактаў паміж старою хваляю беларускіх імігрантаў і навастворанай Беларускай Савецкай Рэспублікай.

«Русский Голос», выразна прарасійская газета, падтрымоўвала паслярэвалюцыйныя перамены. Аднак, паведамляючы пра беларусізацыю ў Савецкай Беларусі, яна пісала: *«У працэсе беларусізацыі руская культура не павінна ігнаравацца і адкідацца»*[44]. Газета таксама змяшчала шмат сенсацыйных крымінальных гісторый, дзе былі замешаныя паасобныя беларускія імігранты, прыкладам, як Сцяпан Кенюх забіў сваю жонку з рэўнасці або як Максім Вошыц, інакш званы Томас МакКоцкі, перад павешаннем гаварыў са святаром *«у сваёй роднай мове»*[45].

Пра беларускіх імігрантаў пісаў нехта «Ів. Прышчэпа», які ідэнтыфікаваў сябе як беларуса і ў нататках пра паездку ў штат Вісконсін зазначаў, што *«пад уплывам загару з белага беларуса стаўся тыповым мексіканцам»*[46]. Пісаў гумарэскі пра беларусаў-імігрантаў і згаданы раней дзеяч Сымон Салкоўскі[47].

«Русский Голос» нярэдка перадрукоўваў артыкулы з газетаў Савецкае Беларусі, як, прыкладам, артыкул Яўхіма Карскага да 400-годдзя

[41] Новый Мир. Нью-Йорк. 1914. 8 нояб.; 1918. 2 марта, 2 апр., 17 мая; 1919. 23 июня; 1926. 3 июля, 14 авг.; 1927. 9 апр.

[42] Наука и Жизнь. Нью-Йорк. 1923. № 13.

[43] Новый Мир. Нью-Йорк. 1926. 14 авг.

[44] Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 8 сент.

[45] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 22 мая.

[46] Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 10 авг.

[47] Русский Голос. Нью-Йорк. 1930. 23 авг.

беларускага друку або Г. Грыгор'ева, А. Чарвякова і Я. Адамовіча пра развіццё эканомікі і культуры ў Савецкай Беларусі[48].

Ідэі русіфікацыі нярускіх народаў былі вельмі блізкія выдаўцам *«Русского Голоса»*. Аднак гэтыя колы, сярод якіх было даволі шмат велікароскага этнічнага элемента, добра разумелі, што большасць іхных чытачоў, тых, што называлі сябе «рускімі», не былі велікаросамі і фактычна гаварылі не па-руску. Каб развязаць гэтую праблему і даць сваім чытачам магчымасць «палепшыць» сваю мову, *«Русский Голос»* распачаў у сярэдзіне 1920-х гадоў адмысловую рубрыку *«Как правильно говорить по-русски»*. Аглядаючы рубрыку, можна пабачыць, як выдаўцы *«просвещали»* беларускіх чытачоў: *«Неправильно говорить* ***тудой***, ***сюдой*** *вместо* ***туда***, ***сюда***, *нельзя говорить* ***сусед***, *а нужно* ***сосед***» і г. д.[49].

Гэтыя рускія газеты сацыялістычна-камуністычнае арыентацыі апаратыўна зрэагавалі на пачатку 1930-х гадоў на хвалю арыштаў сярод беларускае інтэлігенцыі, абвінавачанае Саветамі ў нацыянал-дэмакратызме. Падзеі знайшлі ў газетах шырокі водгук, як і працэс над Грамадою ў канцы 1920-х гадоў (да якое *«Русский Голос»* паставіўся з сімпатыяй), толькі цяпер стаўленне газеты да асуджаных было востра крытычнае. Выдаўцы па-халуйску трымаліся савецкае лініі, вінавацячы нацдэмаў у супрацоўніцтве з замежнымі разведкамі і «выкрываючы» іхную дзейнасць у розных галінах інтэлектуальнага жыцця рэспублікі. Рэдактары гэтае левае амерыканскае газеты, выконваючы дырэктывы савецкіх уладаў, амаль цалкам передрукавалі прыпісаны Янку Купалу ліст, дзе ён асуджаў беларускіх нацыянал-дэмакратаў[50].

У наступныя дзесяцігоддзі газета працягвала надаваць увагу падзеям у Савецкай Беларусі і сталася прапагандыстам прасавецкае ідэалогіі сярод тысячаў амерыканскіх беларусаў, нашчадкаў дарэвалюцыйнае хвалі імігрантаў.

«Русский Голос» заняў непахісна варожую пазіцыю ў дачыненні да паваеннае беларускае іміграцыі[51]. Агулам кажучы, гэтая газета больш за іншыя выданні прысвячала месца беларускай тэматыцы. Можна было б спадзявацца, што гэта будзе адлюстравана ў выдадзенай у 1990 годзе ў Менску манаграфіі, прысвечанай выключна *«Русскому Голосу»*,

[48] Русский Голос. Нью-Йорк. 1925. 24 янв., 28 июня.

[49] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 4 окт.

[50] Русский Голос. Нью-Йорк. 1931. 1 февр.

[51] Русский Голос. Нью-Йорк. 1948. 28 окт.; Беларускае Слова. Міхельсдорф. 1948. № 1.

аднак аўтар Галіна Еўдакімава зусім абмінула гэтую тэму, толькі раз мімаходзь згадаўшы, што газету падтрымоўвалі амерыканцы беларускага паходжання[52].

Беларускія тэмы асвятляліся і ў анархісцкім друку. Як было зазначана раней, сярод лідараў анархісцкага руху ў Злучаных Штатах было нямала беларускіх імігрантаў. На жаль, нягледзячы на гэта, анархісты непрыхільна глядзелі на імкненні да нацыянальнае апрычонасці. Русафільская арыентацыя анархістаў шырока задакументаваная і належна ацэненая ў беларускім друку. Нават у 1950-я гады, калі, як можна было б меркаваць, Беларусь як палітычнае паняцце ўжо трывала замацавалася, анархісты так і засталіся неперакананыя.

У артыкуле «Самавызначэнне народаў» Ю. Калакольцаў бараніў ідэю захавання адзінае «Расіі» дзеля *«зручнасці кіравання»* (!) і палохаў усіх прывідам маленькіх дыктатараў, якія б прыгняталі свае народы, калі б было дазволена існаваць маленькім незалежным краінам[53].

Няўмольны час і законы біялогіі прыбралі анархістаў ды іхных беларускіх паслядоўнікаў з палітычнае сцэны.

«Новое Русское Слово», заснаванае ў 1910 годзе ў Нью-Ёрку, — газета, якую выпісвала і чытала шмат беларусаў, галоўным чынам з прычыны яе выразнае антыкамуністычнае пазіцыі. Адзін з заснавальнікаў газеты Андрэй Сядых пісаў з нагоды яе 70-гадовага юбілею: *«Задуманая яна была напачатку вельмі сціпла, як газета "каланіяльная", разлічаная галоўным чынам на простага чытача — «палешукоў" з Менскае і Гарадзенскае губерняў, якія прыязджалі ў Амерыку на заробкі»*[54].

Часам газета змяшчала матэрыялы пра беларусаў Амерыкі і пра падзеі ў Беларусі. Тым часам як *«Новый Мир»* і *«Русский Голос»* захапляліся гэтак званымі дасягненнямі ў Савецкай Беларусі, *«Новое Русское Слово»* не раз паведамляла пра беларускі супраціў саветызацыі[55].

«Новое Русское Слово» мела колькіх беларускіх аўтараў і дапісчыкаў, гэткіх як Мінскі Мужык (псеўданім), І. Д. Далеўскі, Беларус (псеўданім), Н. Варановіч ды іншыя. Мінскі Мужык — добра вядомы ў славянскіх колах журналіст Д. Гарбацэвіч, стары эмігрант з Случчыны — быў адным з гучных крытыкаў савецкай сістэмы. Ён часта пісаў

[52] Евдокимова, Г. Русский голос в Америке. Минск, 1990; Беларус. Нью-Ёрк. 1990. № 372.

[53] Дело Труда — Пробуждение. Нью-Йорк. 1953. № 42; Белорусская Трибуна. Чикаго. 1929. № 3; 1932. № 11.

[54] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1980. 20 апр.

[55] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1937. 16, 18 июня; 1948. 14 авг.

у газету, а таксама выдаў некалькі кніг пра жыццё ў БССР, адведаўшы СССР перад вайной і пасля яе[56].

Некаторыя аўтары *«Нового Русского Слова»* адыгралі пэўную ролю ў беларускай грамадскай дзейнасці і літаратуры. Адзін з іх, Нікалас Вакар, чалавек русафільскае арыентацыі, але беларус з паходжання, які ў канцы 1930-х гадоў прыехаў у Злучаныя Штаты з Парыжа, друкаваў у газеце артыкулы пра Беларусь, якія пазней сталіся часткамі ягонае манаграфіі, якая выйшла ў выдавецтве Гарвардскага ўніверсітэта[57]. Іншым шматгадовым беларускім аўтарам быў беларускі пісьменнік Юры Стукаліч, вядомы пад псеўданімам Юрка Віцьбіч. Стукаліч быў адным з першых, хто знаёміў чытачоў *«Нового Русского Слова»* з беларускаю нацыянальнаю ідэяй і паняццем беларускае дзяржаўнасці, а таксама выясняў і бараніў погляды беларусаў, якія імкнуліся аднавіць незалежнасць Беларусі. Бібліяграфія артыкулаў Стукаліча ў *«Новом Русском Слове»* налічвае больш за сотню пазіцый і ўяўляе з сябе значны ўклад у амерыканскую беларусіку. Іншымі беларускімі аўтарамі *«Нового Русского Слова»* былі Вячаслаў Селях-Качанскі, Аркадзь Евец, Язэп Лешчанка (Міхась Кавыль), Яўхім Кіпель і Расціслаў Завістовіч, усе яны баранілі беларускія погляды[58].

Ад канца 1940-х да 1960-х гадоў газета падтрымоўвала тыя групы і палітычныя арганізацыі, якія ідэалагічна стаялі за існаванне федэрацыйнае Расійскае дзяржавы. У ёй папулярызаваліся погляды розных федэралісцкіх арганізацый, у тым ліку невялічкая група беларускіх федэралістаў. Група гэтая існавала нядоўга, што было натуральна, бо пераважную большасць палітычна актыўных беларусаў складалі тыя, чыёю мэтаю была незалежная беларуская дзяржаўнасць. Беларускія федэралісты былі невялікаю групаю палітыкаў без масавае падтрымкі, спадахвочаныя і арганізаваныя рускімі актывістамі ўлучна з газетаю *«Новое Русское Слово»*. У сувязі з гэтым газета крытыкавалася і аналізавалася ў беларускім друку[59]. Крыху не дацягнуўшы да 100-гадовага юбілею *«Новое Русское Слово»* спыніла існаванне, як і адышла ў лепшы свет ягоная чытацкая беларуская аўдыторыя.

[56] Минский Мужик (Горбацевич, Д.). Что я видел в Советской России. Чикаго, 1935. — 336 с. (перавыд. Правда о Советской России. Нью-Йорк — Рига, 1937. — 224 с.); Горбацевич, Д. Два месяца в гостях у колхозников. Нью-Йорк, 1967. — 159 с.

[57] Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1939. 21 окт.; 1948. 14 апр.; Vakar, N. Belorussia. The making of a Nation. Cambridge (MA), 1956.

[58] Папка «Новое Русское Слово» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[59] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 5, 10, 15–16; 1955. № 18.

Новая хваля беларускай эміграцыі рускія газеты выкарыстоўвае толькі як крыніцу рэкламнай інфармацыі. Рэкламныя рускамоўныя газеты у раёнах вялікіх гарадоў існуюць, аднак яны кароткатрывалыя. Інтэрнэт паўплываў на скарачэнне іх колькасці і працягласці выхаду.

Польскія газеты

Польска-амерыканскі друк час ад часу змяшчаў матэрыялы пра амерыканскіх беларусаў ды падзеі на Беларусі, асабліва калі беларусы пачалі праяўляць палітычную актыўнасць. Аднак асвятленне беларускае тэматыкі ў польскім друку ніколі не было гэткае шырокае, як у друку ўкраінскім або рускім.

Найбольш баранілі беларускія пазіцыі ў польскім друку беларускія журналісты Уладзімір Брылеўскі і Васіль Стома.

Беларускі інстытут навукі і мастацтва збірае матэрыялы на беларускія тэмы, апублікаваныя ў розных славянскіх газетах і часопісах Злучаных Штатаў[60].

Беларускі друк з-за межаў ЗША

Важную ролю ў жыцці амерыканскіх беларусаў адыгрывалі беларускамоўныя перыядычныя друкі, што выдаваліся ў замежжы. З вялікім зацікаўленнем беларусы ў Амерыцы чыталі канадыйскі квартальнік ***«Зважай»***, выдаваны Камітэтам сувязі беларускіх ветэранаў, брытанскі навуковы часопіс ***«The Journal of Byelorussian Studies»***, ватыканскія ***«Хрысьціянскія Навіны»*** або ***«Інфармацыйны Бюлетэнь Фэдэральнае Рады Беларускіх Арганізацый Аўстраліі»***. Большасць гэтых выданняў сёння не існуе, затое вялікае значэнне ад пачатку 1990-х займелі газеты і часопісы з Бацькаўшчыны. Шмат хто з амерыканскіх беларусаў стаў выпісваць беластоцкую ***«Ніву»***, менскія ***«ЛіМ»***, ***«Наша Слова»***, ***«Спадчыну»***, ***«Нашу Ніву»***, ***«Дзеяслоў»***, ***«ARCHE»***. Гэтыя дый некаторыя іншыя выданні заваявалі прыхільнасць амерыканска-беларускае грамады.

Агляд амерыканска-беларускага друку і чытацтва будзе няпоўны, калі не выказаць колькі заўваг пра адну вельмі спецыфічную газету і колы, якія ёю апякуюцца. Гаворка пра менскі ***«Галас Радзімы»*** з аднайменным выдавецтвам. Гэтая газета, заснаваная ў 1955 годзе, бясплатна

[60] Папкі «Польскі друк» і «Славянскі друк» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Брылеўскі, У. Польскі замежны друк пра Беларусь // Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 219–225.

рассылалася па ўсім свеце беларускім эмігрантам. Яе першапачатковаю мэтаю было пераканаць эмігрантаў вярнуцца ў Беларусь, бо, паводле яе аўтараў, жыццё там зрабілася значна лепшае, чымся да вайны, калі вялікая частка старых чытачоў газеты пакінула бацькаўшчыну. Выдаўцы, між іншым, не робяць дыскрымінацыі і дасылаюць яе як старым імігрантам, гэтак і паваенным. Выдаваная з удзелам вядомых органаў, гэтая газета заўсёды цвёрда трымалася партыйнае лініі і да пачатку 1990-х гадоў была надзвычай нудная і аднастайная публікацыяй вельмі абмежаванае тэматыкі. Ад 1970-х гадоў пачалі друкавацца англамоўныя матэрыялы і гішпанская старонка, вялікая частка друкавалася па-руску. Гэтыя старонкі, як тлумачылася, прызначаліся для старых імігрантаў ды іхных дзяцей. «Голас Радзімы», як выглядае, так і не здолеў нікога пераканаць вярнуцца ў Савецкую Беларусь або накінуць камусьці свае палітычныя погляды, хоць, прыкладам, а. Ян Тарасевіч і пісьменнік Уладзімір Клішэвіч змяшчалі ў выданні свае творы. Такім чынам, адзінае дасягненне газеты ў тым, што яна рэгулярна выходзіла. Нягледзячы на змены, якія адбываліся ў апошнія гады існавання Савецкага Саюза, газета доўгі час захоўвала стары курс, застаючыся партыйна-бюракратычным і русіфікатарскім выданнем. Толькі на пачатку 1990-х «Голас Радзімы», следам за сваёю апякунчаю арганізацыяю, пачаў шукаць свой спосаб існавання ў новых умовах. Больш цікавы зрабіўся змест матэрыялаў, шырэй стала асвятляцца беларуская тэматыка, пачалі друкавацца інтэрв'ю з беларусамі ў дыяспары, на якіх яшчэ зусім нядаўна на тых самых старонках вылівалася столькі бруду.

Сярод кніг з «Бібліятэчкі "Голасу Радзімы"», якія таксама бясплатна рассылаліся беларусам у дыяспары, побач з пустымі прапагандныімі памфлетамі трапляліся і даволі цікавыя і арыгінальныя працы, асабліва гэта датычыць англамоўных выданняў. Газета «Голас Радзімы» існуе і сёння, праўда, як дадатак да газеты *«СБ — Беларусь сегодня»*. Тон яе зусім іншы, беларускі, адпаведны дзяржаўнай ідэалогіі. Газета рассылаецца ў замежжа вельмі выбарачна, але чытаецца. Часам на яе старонках друкуюцца пад рознымі рубрыкамі заценкі і артыкулы вядомага беларускага дзеяча Адама Мальдзіса. З іншых газетаў у ЗША сёння чытаюць ***«Наша Слова», «Народную Волю», «Нашу Ніву»***, а найбольш — шырока распаўсюджаны орган ЗБС «Бацькаўшчына» — ***«Беларусы ў свеце»***.

Беларускія чытачы ў Злучаных Штатах

Некаторыя беларускія імігранты чыталі беларускі друк яшчэ да Першае сусветнае вайны. Як было зазначана вышэй, у Амерыцы сваіх падпісчыкаў мела газета «Наша Ніва».

У міжваенны перыяд беларускія выданні чыталі імігранты як у вялікіх гарадах — Нью-Ёрку, Чыкага, — гэтак і ў маленькіх мястэчках, прыкладам у Карбандэйле, штат Ілінойс. Адзін з чытачоў *«Русского Голоса»* пісаў у сваёй карэспандэнцыі: *«Я атрымоўваю даволі газетаў з СССР, і ў большасці на беларускай мове, і вось у "Магілёўскім Селяніне" за 5 чэрвеня справаздача аб планах пяцігодкі»*[61].

Вядома, амерыканска-беларускія чытачы вельмі розныя. Сярод іх ёсць група, якой уласцівы нізкі ўзровень этнічнае свядомасці, гэткія беларусы найчасцей будуць чытаць па-руску. Аднак тыя, каго можна было б назваць палітычна спелымі беларусамі, чытаюць і ўсяляк падтрымоўваюць беларускі друк. Ніхто з беларускіх чытачоў не шукае ў беларускіх выданнях інфармацыю пра штодзённае жыццё або бягучыя палітычныя падзеі — яны могуць знайсці яе ў шматлікіх штодзённых газетах у англійскай, польскай, рускай або ўкраінскай мовах. Хацелася б спадзявацца, што ў будучым становішча зменіцца, бо атрыманне штодзённае інфармацыі праз свой друк значна паспрыяла б павышэнню ўзроўню нацыянальнае свядомасці. Аднак усю інфармацыю пра беларусаў і іхную дзейнасць можна знайсці ў беларускіх выданнях. Іншымі словамі, беларускі друк служыць задавальненню нацыянальных духоўных і культурных патрэбаў беларускае грамады.

Варта адзначыць яшчэ адзін факт. Колькасць беларускамоўных чытачоў у Злучаных Штатах памяншаецца. З іншага боку, колькасць амерыканскіх беларусаў, чыёю роднаю моваю сталася англійская, павялічваецца, і гэтыя людзі імкнуцца падтрымаць і падтрымоўваюць беларускі перыядычны друк і кнігавыдавецтва. У выніку шмат хто з гэтых англамоўных амерыканскіх беларусаў вучыцца і практыкуе мову бацькоў праз беларускамоўныя выданні. Падтрымка беларускага друку як часткі амерыканскае этнічнае мазаікі складае для іх падставу для этнічнага гонару. Такім чынам, мяркуючы з энтузіястычнага духу маладога пакалення ды з факта паступовага павелічэння эміграцыі з Беларусі, можна спадзявацца на з'яўленне і ўмацаванне дзвюх новых групаў чытацкае аўдыторыі, што забяспечыць працяг існавання беларускага друку ў Амерыцы. Без ніякае засцярогі інтэрнэт робіць канку-

[61] Русский Голос. Нью-Йорк. 1929. 9 авг.

рэнцыю ўсяму друку і вельмі шырока ўжываецца ў ЗША ўсімі ўзростамі чытачоў.

Беларускае радыё ў Злучаных Штатах

Як ужо было зазначана, першая беларуская радыёпраграма была заснаваная ў 1928–1929 гадах у Чыкага Язэпам Варонкам. Гэтыя перадачы былі вельмі папулярныя, аднак з фінансавых прычынаў яны мусілі быць пашыраныя за кошт дадатку вяшчання ў іншых мовах. Беларускія перадачы Язэпа Варонкі гучалі ў эфіры каля года; пасля іхнага закрыцця дзеяч рыхтаваў перадачы па-руску ды ў іншых славянскіх мовах, зрэдчас устаўляючы між іх праграму па-беларуску[62].

Беларускія праграмы былі адноўленыя ў Чыкага падчас Другое сусветнае вайны стараннямі а. Яна Тарасевіча, яны рэгулярна выходзілі ў эфір на працягу некалькіх гадоў[63].

З прыездам у Злучаныя Штаты ў канцы 1940-х гадоў паваеннае хвалі беларускае іміграцыі беларускія праграмы з нагоды беларускіх нацыянальных святаў перадаваліся ў розных гарадах — у Дэтройце, Чыкага, Нью-Ёрку, Філадэльфіі, Кліўлендзе ды іншых[64].

Рэгулярныя беларускамоўныя праграмы ўзнікалі і пазней. Гэткія былі перадачы Паўла Куляша ў Дэтройце (1952–1953), Міхася Казлякоўскага ў Трэнтане (перадачы на рэгіён Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі, 1958–1959), Міколы Дзямідава ў Чыкага (1950), а таксама беларуская радыёпраграма «Нёман», запачаткаваная Нікодымам Жызнеўскім у Чыкага ў 1960 годзе, якая гучала ў эфіры да пачатку 1990-х гадоў[65].

На пачатку 1990-х беларусы ў Злучаных Штатах сталі слухаць беларускія праграмы Радыё «Свабода», а таксама перадачы замежнага вяшчання Беларускага радыё з Менска, шырока рэкламаваныя «Голасам Радзімы»[66]. Сёння згаданыя радыё таксама слухаюцца, але значную канкурэнцыю складае інтэрнэт.

Тым не менш «этнічнае» радыё, г. зн. неангламоўныя перадачы, — індустрыя жывая, хоць і нязначная. Каля вялікіх гарадоў — Нью-Ёрка, Філадэльфіі, Чыкага, Атланты — гучаць «этнічныя гадзіны», якія

[62] Белорусская Трибуна. Чикаго. 1931. № 8.

[63] Гутарка аўтара з а. Уладзімірам Тарасевічам.

[64] Папка «Беларускія радыёпраграмы» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[65] Гутарка аўтара з Паўлам Куляшом і Міхасём Казлякоўскім, 1979; Папка «Беларускія радыёпраграмы» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[66] Гутаркі аўтара з Віталем Кажаном і Аўгенам Протасам, 1988.

Вокладка сувенірнага альбома, прысвечанага 10-годдзю Рускага радыё ў Чыкага, з партрэтам Язэпа Варонкі. Чыкага, 1943 г.

найчасцей слухаюць у аўтамабілях. Рускамоўнае «Дэвісан-радыё» ў раёне Нью-Ёрка часта робіць салідныя палітычныя агляды падзеяў у Беларусі, Украіне. Але колькасць слухачоў такіх радыё нязначная.

У сувязі з англамоўным радыё можна згадаць такую нашую гісторыю:

Едучы з Нью-Ёрка ў Кліўленд у начны час (гады 1970-я) мы, я ехаў з жонкаю Зорай, улучылі вядомую радыёстанцыю WOR, каб «нешта паслухаць і перабіць санлівасць», і раптам чуем гаворку пра Беларусь! Вядучы, Лары Кінг, дыскутуе з слухачом беларускую тэму. Дачакаліся канца гутаркі — пачулі прозвішча слухача-дыскутанта — Аўген Дубовік. Мы яго ведалі і пры першым спатканні спыталі: «Як гэта ты, Аўген, трапляеш у начныя радыёпраграмы?» А ў адказ пачулі: «Я слухаю начныя перадачы, тэлефаную ім, парушаю беларускія тэмы і вядучыя мне адказваюць! Яны радыя, што ім ноччу тэлефануюць, а я задаволены — добрая прапаганда Беларусі». Вось якія грамадзяне, беларускія амерыканцы, былі сярод нас «зацятыя» беларускія начныя прапагандысты. На жаль, Аўген Дубовік скончыў каледж, адслужыў пяць гадоў у марскім флоце, выйшаў і хутка памёр ад сардэчнага прыступу.

Радыё «Вызваленне / Свабода»

Радыё «Вызваленне» (пазней «Свабода»), ініцыяванае Амерыканскім камітэтам вызвалення ад камунізму, пачало перадачы на Беларусь з Мюнхена (Нямеччына) у 1954 годзе. Трэба, аднак, адзначыць, што гэтая падзея не была сустрэтая «абдымкамі» амерыканскай беларускай дыяспарай. Вялікая колькасць беларусаў ЗША паставіліся насцярожана да гэтай падзеі. Прычынай «стрыму-халадку» (хоць дыяспара была антыкамуністычная, а новае радыё гарантавала «антысавецкі тон») было тагачаснае захаванне «Голасу Амерыкі» — дзяржаўнага радыёвяшчання, што не мела беларускіх праграмаў (і не прадбачыла іх з «бюджэтных праблемаў»). Беларуска-амерыканская грамада ваявала

з Дзярждэпартаментам з нагоды ягонага гэткага стаўлення да беларусаў і іх патрэбаў і насцярожана паставілася да Радыё «Вызвалення» (таксама амерыканскага твора). У колах Рады БНР (палітыкі гэтага лагера спрычыніліся да з'яўлення Беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленне») паўстаў вялікі раскол адносна супрацоўніцтва з Амерыканскім камітэтам вызвалення ад камунізму і ягоным радыё. Тым не менш супраца ішла. У сваім лісце да аўтара гэтай кнігі д-р Янка Запруднік, які колькі дзясяткаў гадоў быў рэдактарам Беларускага аддзела Радыё «Свабода» ў Нью-Ёрку, прыпамінае:

Спрыяльным фактарам у культурным і палітычным жыцці амерыканскіх беларусаў было супрацоўніцтва з Радыё «Вызваленне» (пазней «Свабода» — РС), рэдакцыя якога пачынаючы ад 1957 года знаходзілася ў Нью-Ёрку. Карэспандэнты РС (Янка Запруднік, Анатоль Цярэшка, Адам Акуліч, Васіль Фрэйдкін) разам са штатнымі працаўнікамі Амерыканскага камітэта вызвалення (Антон Адамовіч, Наталля Арсеннева, Яніна Каханоўская), а таксама вольныя супрацоўнікі РС (д-р Станіслаў Станкевіч, Ізідар Гуткоўскі, Тамара Наваградчанская, Андрэй Клёнаў, архіепіскап БАПЦ Васіль, д-р Вітаўт Кіпель, Зора Кіпель, Юрка Віцьбіч, Аркадзь Рутман, Уладзімір Дудзіцкі, Масей Сяднёў, Вячка Станкевіч — апошнія трое пазней штатныя кіраўнікі). У радыёперадачах «Свабоды» падаваліся факты з жыцця беларусаў Амерыкі, у тым ліку паведамленні пра падтрымку амерыканскімі палітыкамі змагання беларусаў за сваю дэмакратычную дзяржаўнасць. Амерыканскі камітэт вызвалення нават прыйшоў быў на дапамогу беларусам Амерыкі ў атрыманні звестак з Бацькаўшчыны з-за жалезнай заслоны. На працягу сямі гадоў

Янка Запруднік і Вітаўт Кіпель у рэдакцыі Радыё «Свабода». Нью-Ёрк, 1988 г.

(1963–1969) публікаваўся, спачатку месячна, а пасля і двойчы на месяц, бюлетэнь «Навіны зь Беларусі» (рэд. Я. Запруднік).

Магчымасць перадавання праз РС вестак на Бацькаўшчыну, бясспрэчна, уплывала дадатна на розныя формы грамадскага жыцця беларусаў Амерыкі, стымулявала яго. Факт перадачаў мацаваў перакананне, што камуністычная турма народаў раней ці пазней рухне. Так яно і сталася.

Аўтар гэтай кнігі супрацоўнічаў з Радыё «Свабода» больш за 30 гадоў, зазначыўшы ў мемуарах, што «*фактычна з скрыптоў "Свабоды" пачалася серыя перадачаў "Беларусы ў ЗША"*» і што «*за гады супрацоўніцтва ў этэр пайшло каля трох тысячаў беларускіх скрыптоў майго аўтарства*». Беларускія галасы гучаць з «Свабоды» і цяпер.

«Голас Амерыкі»

Дамаганні, каб «Голас Амерыкі» вяшчаў і па-беларуску і на беларускія тэмы, рабілі эмігранты ў ЗША цягам дзесяцігоддзяў. Часткова гэтага ўдалося дасягнуць прадстаўнікам новай хвалі эміграцыі. Гэтак ад 2004 года беларус Аркадзь Чарапанскі пачаў працаваць у Рускай рэдакцыі «Голасу Амерыкі». Ён стварыў праграму «Беларускі форум» — тыднёвы агляд розных беларускіх тэмаў. Упершыню ў амаль 70-гадовай гісторыі Рускай рэдакцыі «Голасу Амерыкі» беларуская праблематыка стала рэгулярнай на гэтай радыёстанцыі: гучаць навіны, звязаныя з Беларуссю і пазіцыяй ЗША ў дачыненні да яе.

На сярэдзіну 2016 года ў штаб-кватэры «Голасу Амерыкі» ў Вашынгтоне працуюць як кантрактары ці штатныя супрацоўнікі пяць выхадцаў з Беларусі. Асвятленне беларускай тэматыкі на радыёстанцыі павялічваецца, перадачы закранаюць шырокі спектр тэмаў у галінах эканомікі, знешняй і ўнутранай палітыкі, культуры краіны. У 2015–2016 гадах шмат увагі было нададзена прэзідэнцкім выбарам у Беларусі, міжурадавым кантактам Менска і Вашынгтона, ролі Беларусі ў канфлікце Расіі з Украінай, тэме правоў чалавека і дэмакратыі ў Беларусі і інш. Быў падрыхтаваны шэраг артыкулаў пра дзейнасць спецыяльнага дакладчыка ААН па сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі Міклаша Харашці, таксама зробленыя відэаінтэрв'ю з беларускімі праваабаронцамі Алегам Волчакам і Алесем Бяляцкім, шэраг перадач пра візіты беларускіх палітыкаў Таццяны Караткевіч, Уладзіміра Някляева, Андрэя Саннікава ў Вашынгтон. Вядучай тэмай у свой час было ўзнагароджанне Святланы Алексіевіч Нобелеўскай прэміяй па літаратуры. У часе сваёй паездкі ў ЗША пісьменніца наведала «Голас Амерыкі», дзе сустрэлася з дырэктарам радыё Амандай Банет і супрацоўнікамі радыё

ды дала відэаінтэрв'ю. Адметнымі беларускімі тэмамі сталі таксама 270-я ўгодкі ад нараджэння Тадэвуша Касцюшкі і ўдзел аркестра ваенна-паветраных сілаў ЗША ў парадзе на Дзень Перамогі ў Менску.

Беларусы ў амерыканскай тэлевізіі

Адзін з першых выступаў беларусаў у амерыканскай тэлевізіі адбыўся ў 1951 годзе ў Каліфорніі, калі Ніна Кіт паказвала, як згатаваць беларускі халаднік, і, карыстаючыся гэткаю нагодаю, інфармавала гледачоў пра Беларусь[67].

Групы беларускае моладзі выступалі ў тэлевізіі ў Кліўлендзе, а таксама ў нью-ёркскай перадачы «Гадзіна полькі» з беларускімі народнымі танцамі. Бралі беларусы ўдзел і ў калядных тэлепраграмах у Каліфорніі, Ілінойсе, Агаё, Нью-Джэрсі, Нью-Ёрку ды іншых штатах[68].

Ад пачатку 1990-х беларусы выступалі на экране ў сувязі з падзеямі ў Беларусі — Чарнобыльскаю катастрофаю, палітычнаю сітуацыяй у краіне, абвяшчэннем незалежнасці[69].

Наогул жа ў амерыканскай тэлевізійнай індустрыі працуюць на розных пасадах ў розных гарадах, у розных праграмах дзясяткі нашых землякоў, пры гэтым на добрых пасадах, нядрэнных заробках, і працуюць задавальняюча, «паўнадзельна» прасоўваюцца па кар'ерных прыступках. Зразумела, на тэлебачанні занятыя вылучна новыя эмігранты. Дзе-нідзе з'яўляюцца і навіны, што суайчыннікі выбіваюцца на першыя пазіцыі. Прыкладам, у 2012 годзе беларус Зміцер Шолахаў выйграў 10-ы сезон амерыканскага тэлешоў «Праект Подыум», у якім спаборнічалі дызайнеры адзення[70].

З'ява, якая стала для аўтара гэтай кнігі вялікім сюрпрызам, — узлёт інфармацыі пра Беларусь на амерыканскім камерцыйным тэлебачанні. Слова «Беларусь» ды ў добрым вымаўленні, як і рознабаковая інфармацыя пра краіну, сталіся звычайнымі, г. зн. і досыць частымі, і адукацыйна змястоўнымі, і ў розных праграмах, і на розных каналах. Найперш, безумоўна, навіны. Калі ў Беларусі адбываецца нешта значнае, як прыкладам, было выступленне расійскіх колаў пра патрэбу

[67] Гутарка аўтара з Нінай Кіт, 1979; Беларуская Трыбуна. Нью-Джэрзі. 1951. № 8.

[68] Беларус. Нью-Ёрк. 1958. № 66–67; Thirteen Press Release. Newark (NJ). 1980. Dec. 4; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[69] Беларус. Нью-Ёрк. 1991. № 382; Папка «Незалежнасьць» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[70] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 594.

Ірэна Каляда (Смірноў) на тэлебачанні. Кліўленд, 1958 г.

ваеннай базы ў Беларусі, у навінах падавалася адмоўная рэакцыя беларускага грамадства. З'яўляюцца навіны і дзяржаўнага жыцця, і дыпламатыі.

Вельмі часта Беларусь успамінаецца ў спартовых аглядах, дзе даецца гісторыя выступаў беларускіх спартоўцаў, пералічваюцца медалі на алімпіядах. Сярод відаў спорту найбольш гаворыцца пра пра тэніс, біятлон і, вядома, пра хакей. Добра дапамог у папулярызацыі беларускага спорту на амерыканскім тэлебачанні Уэйн Грэцкі з ягонымі беларускімі каранямі ды чэмпіянат свету па хакеі ў Менску ў 2014 годзе. Часта амерыканскае тэлебачанне падае біяграфіі беларускіх хакеістаў, што гуляюць у амерыканскіх лігах, асабліва ў Нацыянальнай хакейнай лізе (*NHL*). Руслан Салей быў улюбёнцам амерыканскіх хакейных заўзятараў.

На прыродазнаўчых каналах неаднаразова паказвалася Белавежская пушча, краявіды марэннага ландшафту Паўночнай Беларусі і прыпяцкія разлівы ў прывязцы да Чарнобыля. Але, што найбольш цікава, а на наш погляд, і важна, пытанні-адказы на беларускую тэматыку, пра Беларусь даволі часта гучаць у вельмі папулярнай праз некалькі

дзесяціголдзяў свайго існавання амерыканскай навучальна-адукацыйнай праграме-віктарыне «Джэпардзі». Праграма мае мільёны гледачоў і выходзіць у вельмі папулярны час на вядомым тэлеканале ABC. І гэта важна, бо глядач цікавіцца, рэагуе, даведваецца. Прыпушчаю, што мае да гэтага дачыненне ўплыў доўгагадовага кіраўніка праграмы Алекса Трыбека, канадыйца часткова ўкраінскага паходжання.

Зацікаўленне да краіны Беларусь на перанасычаным навінамі ды фільмамі амерыканскім тэлебачанні ўмацоўвае наш погляд, што амерыканскую публіку цікавіць нешта новае, а беларускія тэлевізійныя спецыялісты, калі б працавалі ў нацыянальнай беларускай дзяржаве, маглі б шмат стварыць новага з беларускай тэматыкай як стрыжнем, у тым ліку і цікавага амерыканцам.

Прыпамінаючы цяпер інфармацыйныя аспекты дзейнасці амерыканскага радыё і тэлебачання ў ранняй стадыі (1950–1970-я гады), можна заўважыць, што пра Беларусь гаварылася і паказвалася тады сапраўды мала і часта з вялікімі памылкамі, што трэба было выпраўляць. Кіраўнікі БІНіМа, БАЗА рабілі гэта «руцінна» праз тэлефон, часам пісалі лісты. Некаторыя памылкі выпраўляліся, іншыя — не. Але праца гэткая вялася пастаянна. У карэспандэнцыі БІНіМа захаваўся, прыкладам, ліст-адказ ад вялікай кампаніі *NBC-News* у дачыненні да інфармацыі пра трактар «Беларусь»:

Дарагі сп. Кіпель

Сп. Шанцлер папрасіў мяне падзякаваць Вам за час, які Вы адвялі для нас, даючы нам паходжанне і правільнае вымаўленне «трактар Беларусь». Для нас гэта вельмі цікавая інфармацыя.

Кружэлкі, касеты, відэафільмы, сувеніры, маркі і г. д.

Ужо ў лагерах Ды-Пі беларускія народныя мелодыі прыцягнулі ўвагу амерыканскіх уладаў, і яны запісалі колькі беларускіх песняў на магнітафон дзеля пашырэння ў Злучаных Штатах[71]. Пачынальнікам беларускага грамафоннага запісу на Захадзе стаўся Беларускі студэнцкі хор у Лювене (Бельгія) пад кіраўніцтвам прафесара Міколы Равенскага. На пачатку 1950-х гадоў хор найграў колькі кружэлак з запісамі рэлігійных і народных песняў. Гэтыя кружэлкі знайшлі шырокую аўдыторыю і прыхільнасць слухачоў у Злучаных Штатах.

[71] Беларускае Слова. Бакнанг. 1950. № 14.

Ініцыятыва выдання беларускіх кружэлак у Злучаных Штатах належыць адміністратару беларускага хору ў Саўт-Рыверы, штат Нью-Джэрсі, Барысу Шчорсу. Ён здолеў мабілізаваць рэсурсы і падтрымку Злучанага беларуска-амерыканскага дапамаговага камітэта, захапіў ідэяй хор і вядучых ягоных кіраўнікоў і ўдзельнікаў — Ксаверыя Барысаўца, Дзмітрыя Верасава, Вячаслава Селях-Качанскага, Пётру Нядзведзкага, Міхася Сеньку, Міхася Палюховіча ды іншых, і гэткім чынам сталася магчымым найгранне серыі кружэлак[72].

Займалася выданнем кружэлак і Арганізацыя беларуска-амерыканскае моладзі з вядучым удзелам прафесара Міколы Куліковіча. Выдавалі кружэлкі і паасобныя гурты, як, прыкладам, аркестр «Нова» пад кіраўніцтвам Алекса Мартыновіча.

Аднак найбольшым поспехам на беларуска-амерыканскім музычным рынку карыстаюцца запісы спевака Багдана Андрусышына — Данчыка. Ён найграў тры кружэлкі, і ўсе яны былі раскупленыя адразу пасля з'яўлення. Данчыкавы песні карысталіся шырокаю папулярнасцю і ў Беларусі, асабліва пасля ягоных там выступаў у 1989 годзе. Шмат якія запісы выйшлі і на магнітафонных касетках.

Вядомая справа, карысталіся і карыстаюцца попытам у амерыканскіх беларусаў і кружэлкі, і дыскі, выробленыя ў Беларусі. Некаторыя сем'і маюць выдатныя калекцыі ад «Песняроў» да дыска Данчыка «Калядныя песні» (1997).

Сёння хадавыя ў ЗША: рэлігійны дыск «Зямля бацькоў» (11 песняў-малітваў) гурта «Спадзяванне», выдадзены кампаніяй *Crystal Incorporated* у горадзе *Hixon,* штат Тэнесі, а таксама дыск класічнай музыкі *«Colibri»* Аўгена Магаліфа, выдадзены ў ЗША пры спонсарскай дапамозе БІНіМа і Грамадскага цэнтра ў Саўт-Рыверы[73].

Ад канца 1980-х беларусы знялі колькі відэафільмаў, як, прыкладам, з паездак ансамбля «Васілёк» на Беласточчыну і ў Беларусь, з Сустрэчаў беларусаў Паўночнае Амерыкі. У Беларусі было знята колькі фальклорных відэафільмаў. Шмат якія з гэтых фільмаў зрабіла Паўлінка Сурвілла з Мічыганскага ўніверсітэта. Відэафільмы — з'ява, якая сёння пашыраецца. Часткова, выбарачна збіраюцца відэафільмы беларускай тэматыкі ў архіўна-бібліятэчных зборах БАЗА ў Брукліне.

[72] Беларускае Слова. Саўт-Рывэр. 1956. № 31; 1957. № 34; 1958. № 38, 39; Архівы АБАМ у Нью-Брансвіку (Нью-Джэрсі); Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[73] Пра дыск Аўгена Магаліфа гл.: http://www.svaboda.org/a/28009117.html.

Марка, прысвечаныя ўгодкам Слуцкага паўстання. Нью-Ёрк, 1960 г.

Амерыканскія беларусы выпусцілі сотні сувеніраў — сцяжкоў, памятных талерак, значкоў і г. д., а таксама колькі серый юбілейных марак, прысвечаных беларускім гістарычным падзеям — Слуцкаму паўстанню, юбілею Скарыны і г. д. Вялікі збор калекцый эміграцыйных марак, значкоў, сувеніраў, інфармацыйна-рэпрэзентацыйных матэрыялаў, паштовак і іншага быў апрацаваны і прадстаўлены на мультымедыйным дыску «Беларускія эміграцыйныя калекцыі» ў дадатку да альманаха «Запісы БІНіМ» (2013. № 36). Найбольш дакументаванае апісанне эміграцыйных марак, кружэлак, як і календарыстыкі на эміграцыі, зроблена ў згаданай вышэй кнізе Лявона Юрэвіча «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія».

Падсумоўваючы агляд выдавецка-інфармацыйнае дзейнасці амерыканскіх беларусаў, трэба зазначыць, што тут дасягнутыя значныя поспехі. Публікацыі адыгрывалі і адыгрываюць важную ролю ў пашырэнні і захаванні інфармацыі пра жыццё беларусаў у Злучаных Штатах, прычым дзеля гэтага часам ужываюцца амерыканскія сродкі масавае інфармацыі. Беларускія сувеніры пашыраюцца на этнічных і неэтнічных кірмашах, у музеях, на выставах і сведчаць пра беларускую прысутнасць у гэтай краіне[74].

[74] Папкі «Кружэлкі» і «Сувэніры» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

БЕЛАРУСКА-АМЕРЫКАНСКІЯ ДАЧЫНЕННІ

Азначаная тэма ахоплівае два аспекты дачыненняў і кантактаў: паміж паасобнымі грамадзянамі і паміж краінамі — ЗША і Беларуссю.

Напачатку будзе дарэчы паставіць пытанне: калі на беларускіх землях даведаліся пра Амерыку? І наадварот: калі Амерыка ўпершыню даведалася пра Беларусь?

Амерыканска-расійска-яўрэйскі гісторык, які даследаваў гэтую праблему, д-р Абрагам Ярмалінскі, сцвярджае, што першыя весткі пра новаадкрытую Амерыку прыйшлі на беларускія землі ў другой палове XVI стагоддзя. Д-р Ярмалінскі пісаў:

Каля 1572 года літоўскі шляхціц Амброзі Бразоўскі, пра якога больш нічога не вядома, пераклаў з польскае мовы на беларускую «Кроніку Бельскага». Колькі гадоў пазней, у 1584 годзе, у Маскве гэты тэкст быў невядомаю рукою перакладзены на рускую мову[75].

Інфармацыя пра Беларусь (пад назовам «Літва») з'явілася ў Амерыцы ў друкаваных крыніцах у XVII стагоддзі, а ў больш падрабязным асвятленні — у XVIII стагоддзі[76].

Асабістыя кантакты

Было б лагічна прыпусціць, што асабістыя кантакты паміж грамадзянамі абедзвюх краінаў маюць даўную гісторыю, ад тых часоў, як беларускія імігранты з'явіліся на амерыканскіх берагах, г. зн. ад XVII–XVIII стагоддзяў. Гэтыя кантакты пераважна мелі эпісталярны характар. Аналіз архіваў айца Ф. Дзеружынскага паказвае, што ён меў вельмі інтэнсіўную перапіску з бацькаўшчынаю[77].

Перапіска была вельмі папулярнаю і інфармацыйнаю формаю кантактаў. У першыя дзесяцігоддзі XX стагоддзя газета «Наша Ніва» ды

[75] NYPL Bulletin. Vol. 43. 1939. P. 895,897; Vol. 47. 1943. P. 52, 53.
[76] Запісы БІНіМ. № 16. Нью-Ёрк, 1978. С. 119–128; № 17. 1983. С. 117–119.
[77] Jesuite Archives. Baltimore (MD). Dzieruzhinski's Archives.

іншыя беларускія выданні былі літаральна засыпаныя лістамі з усіх бакоў, у тым ліку і з-за акіяна[78].

У 1920-я гады Саветы спрабавалі выкарыстаць прыватную перапіску ў сваёй прапагандзе і наладзілі «ўсесаюзную» лістапісальную кампанію[79]. Але масіўнае ўмяшанне дзяржавы ў прыватную перапіску грамадзянаў цягнулася нядоўга, хоць дзяржаўная цэнзура на ліставанне з замежжам існавала да самых нядаўніх часоў.

Апрача асабістае перапіскі амерыканскія беларусы падтрымоўваюць розныя формы кантактаў з сем'ямі і сябрамі. Штогод сотні амерыканцаў наведваюць сваіх родзічаў і сваякоў на Беларусі. Гэтыя кантакты застаюцца вельмі блізкія аж да трэцяга і чацвёртага пакаленняў.

Асабістая перапіска вельмі важная як аб'ект даследавання. Яна дае звесткі пра штодзённае жыццё эмігрантаў, творчасць і інш. Прыкладам можа быць кніга Лявона Юрэвіча «Шматгалосы эпісталярыум: Гісторыя людзей і ідэй на эміграцыі ў ліставанні» (Мінск, 2012), дзе праз перапіску паказана жыццё Наталлі Арсенневай і іншых эмігрантаў.

Іншая форма кантактаў — розныя падарункі і пачкі, што ў вялікай колькасці пасылаюцца з Амерыкі на Беларусь.

Падтрымоўваюцца дачыненні і ў форме перадачы дароў тастаментам. Гэтак, вядомы амерыканска-яўрэйскі даследчык і лідар сацыялістычнага руху Ісак Гурвіч, народжаны ў Менску, у 1920-я гады падараваў Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту свой багаты кнігазбор[80]. У друку таксама паведамлялася, што нехта Розэнфельд, які паходзіў з Беларусі і памёр у Каліфорніі, адпісаў тастаментам значную суму грошай на пабудову шпіталя на Беларусі[81].

Спробы навязаць кантакты паміж амерыканскімі беларусамі і іхнымі сваякамі на Беларусі ў справе атрымання спадчыны рабіліся Беларускім таварыствам Чырвонага Крыжа ў сярэдзіне 1920-х гадоў. Таварыства друкавала ў сваім бюлетэні абвесткі, якія мелі непасрэднае дачыненне да амерыканскіх беларусаў і іхных сваякоў на бацькаўшчыне.

У гэтых абвестках, прыкладам, гаварылася: *«Сваякі памерлых амерыканскіх імігрантаў могуць атрымаць страхоўку ў памерах ад 5000 да 10 000 даляраў»*. Далей ішло гэткае тлумачэнне:

[78] Наша Ніва. Вільня. 1906–1915.

[79] Шестакова, Т. Укрепление интернациональных связей: Международная переписка рабочих БССР. 1925–1937 // Вопросы истории: Проблемы истории СССР: межвед. сборник. Минск, 1980. С. 32–43.

[80] Библиотечное дело в БССР. Минск, 1978. Док. № 34. С. 52.

[81] Божым Шляхам. Парыж. 1950. № 29–30. С. 15; Новое Русское Слово. Нью-Йорк. 1949. 1 нояб.

Перад імперыялістычнаю вайною шмат беларусаў выехала працаваць у Амерыку. Шмат хто з іх пасля Кастрычніцкае рэвалюцыі вярнуўся на Беларусь, але нямала яшчэ застаецца ў Злучаных Штатах. Некаторыя з тых беларускіх імігрантаў былі забітыя на вайне, шмат хто загінуў у няшчасных выпадках на працы. Звычайна беларускія імігранты страхуюць сваё жыццё, і ў выпадку смерці іхныя нашчадкі могуць атрымаць страхоўку. Калі ж гэтыя імігранты не маюць сваякоў у Злучаных Штатах, страхоўку могуць атрымаць іхныя блізкія ў Савецкай Беларусі. Справы, што маюць дачыненне да атрымання спадчыны, узяло на сябе Беларускае таварыства Чырвонага Крыжа[82].

Як таго можна было б чакаць, судовыя пасяджэнні ў справе атрымання спадчыны сталіся частаю з'яваю ў амерыканскіх судах у 1920-я гады і адбываюцца да сёння[83]. Можна прыпушчаць, што ў амерыканскіх банках і цяпер ёсць шмат рахункаў, тастаментамі запісаных на родзічаў у Беларусі (пачынаючы ад царскіх часоў), пра якія ніхто ніколі не ведаў у Беларусі. Гэтая тэма вартая асобнага даследавання.

Як выглядае, аб'ём фінансавых аперацый паміж амерыканцамі і беларусамі быў даволі значны, пра што сведчыць адкрыццё аддзяленняў Амерыканскага аб'яднанага банка ў Менску і Віцебску[84].

Значная была і групавая фінансавая дапамога Беларусі, асабліва пасля Другое сусветнае вайны. Група фермераў з Вайнленда, штат Нью-Джэрсі, падаравала суму грошай Беларускаму ўніверсітэту. Шматлікія групы амерыканцаў з штатаў Канектыкут, Нью-Джэрсі, Нью-Ёрк і Агаё падаравалі Беларусі праз розныя савецкія ўстановы значныя сумы грошай. Гэтая дапамога асабліва ўзрасла пасля Чарнобыльскае катастрофы і вылічаецца ў мільёнах даляраў. Пры гэтым важна адзначыць, што ў дапамозе ахвярам Чарнобыля бяруць удзел не толькі беларусы, але і сотні амерыканцаў, шматлікія арганізацыі, фірмы і шпіталі.

Сёння тысячы гасцей з Беларусі наведваюць сваіх родзічаў і сяброў у Амерыцы, з якімі яны не бачыліся дзесяцігоддзямі.

Дачыненні на арганізацыйным і дзяржаўным узроўні

Блізкія сацыяльна-культурныя кантакты паміж беларусамі і амерыканскімі арганізацыямі пачаліся ў 1917–1918 гадах. У Менску дзеілі шматлікія амерыканскія місіі, якія раздавалі ежу і адзенне. Гэтыя місіі

[82] Бюлетэнь Цэнтральнай Камісіі Беларускага Чырвонага Крыжа. 1927. № 7–8.

[83] Гутарка аўтара з Майклам Папам, Кліўленд, 1984; The Sun. Baltimore (MD). 1976. March 14. P. A18.

[84] Бланкі канвертаў ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

дапамагалі таксама весці культурную працу з моладдзю. Дзеіў у горадзе Амерыканскі клуб, а потым ягоны будынак, называны «амерыканскі барак», быў перададзены на патрэбы беларускіх арганізацый. У гэтым будынку адбыліся і першыя спектаклі Беларускага тэатра[85].

Першыя спробы наладзіць палітычныя кантакты і ўсталяваць дзяржаўныя дачыненні, а таксама азнаёміць амерыканскіх палітыкаў з беларускімі палітычнымі ідэаламі і патрэбамі былі зробленыя прадстаўнікамі Беларускае Народнае Рэспублікі ў 1918—1919 гадах[86].

З аналізу дзейнасці Амерыканскае дапамаговае адміністрацыі (АРА) у Беларусі ў 1920—1923 гадах можна меркаваць, што Амерыка была зацікаўленая ва ўсталяванні кантактаў з новаўзніклаю краінаю, але з прычынаў, якія застаюцца нявысветленымі, гэта не было ажыццёўлена. Як зазначае Алеся Кіпель у сваім артыкуле пра дзейнасць АРА ў Беларусі, амерыканцы, будучы прагматыкамі, адчувалі, што практычна ўся палітыка ў Савецкім Саюзе вызначалася і кантралявалася маскоўскім урадам. Такім чынам, было лагічным падтрымоўваць кантакты непасрэдна з цэнтральным урадам[87].

Амерыканская дапамога Савецкай Беларусі ў 1922 годзе, як выглядае, была асабліва значная ў галіне сацыяльнага забеспячэння і адукацыі. Сцяпан Некрашэвіч, адзін з кіраўнікоў Савецкае Беларусі ў 1920-я гады, зазначаў, што амерыканская дапамога складала 12 % у агульным бюджэце Народнага камісарыята асветы ў 1922/23 бюджэтным годзе[88].

Дапамагала Амерыка і беларускім школам у Заходняй Беларусі. Урад ЗША некалькі гадоў выяўляў зацікаўленне гэтым рэгіёнам і сачыў за развіццём палітычнае сітуацыі ў Заходняй Беларусі да сярэдзіны 1920-х гадоў[89].

Паасобныя культурныя кантакты паміж Амерыкай і Беларуссю пачаліся ў XIX стагоддзі, калі ў Сан-Францыска ў 1887—1888 гадах выстаўляў свае карціны Казімір Альхімовіч, а на пераломе XIX—XX стагоддзяў дэманстраваліся карціны Рыгора Баброўскага[90].

[85] Гісторыя беларускага тэатра. Т. 2. Мінск, 1985. С. 12; Шибеко, З.; Шибеко, С. Минск: Страницы жизни дореволюционного города. Минск, 1990. С. 326—327.

[86] Архівы БНР, Стэмфард, штат Канектыкут.

[87] Запісы БІНіМ. № 16. Нью-Ёрк, 1978. С. 61—83; Лукашук, А. Прыгоды АРА ў Беларусі. Радыё Свабода, 2005. — 500 с.

[88] Беларусь: Нарысы гісторыі, экономікі, культурнага і рэвалюцыйнага руху. Мінск, 1924. С. 24—25.

[89] Папка «Амэрыканская дапамога Заходняй Беларусі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN). Гл. таксама: Беларуская Думка. Саўт-Рывэр. 1981—1982. № 25—26. С. 53—54.

[90] Гісторыя беларускага мастацтва. Т. 3. Мінск, 1989. С. 197, 235, 244, 345.

Пастаўкі АРА для Савецкай Расіі і Беларусі. 1921–1923 гг. Здымак з сайта *hoover.org*

Сталыя культурныя кантакты паміж абедзвюма краінамі пачаліся ў сярэдзіне 1920-х гадоў, калі ў 1926 годзе было заснаванае Беларускае таварыства культурных сувязяў з замежнымі краінамі ў рамках Усесаюзнага таварыства культурных сувязяў з замежнымі краінамі[91].

Культурныя дачыненні паміж БССР і Злучанымі Штатамі ў 1920—1930-я гады былі вельмі актыўныя. Навукоўцы з Горы-Горацкае сельскагаспадарчае акадэміі бралі ўдзел у Міжнародным кангрэсе глебазнаўцаў у Вашынгтоне ў 1927 годзе[92]. Дарэчы, як вынік супрацоўніцтва з амерыканскімі вучонымі пасля згаданага кангрэса праф. Я. М. Афанасьеў выдрукаваў у Беларусі аглядную працу аб глебавых зонах Паўночнай Амерыкі[93]. Беларускія прадстаўнікі бралі ўдзел на Міжнароднай выставе мастакоў у 1928 годзе ў Лос-Анджэлесе і ў 1929 годзе ў Нью-Ёрку[94]. Мастакі з Савецкае Беларусі таксама ўдзельнічалі ў 4-й і 5-й міжнародных выставах экслібрыса ў 1928 і 1929 гадах у Лос-Анджэлесе[95]. Былі арганізаваныя праграмы абмену з Нью-Ёркскаю публічнаю бібліятэкаю і Бібліятэкаю Кангрэса[96]. Акадэмія навук БССР развівала планы супрацоўніцтва з амерыканскімі навуковымі ўстановамі. Менск наведвалі амерыканскія культурныя і мастацкія калектывы, прыкладам, у 1936 годзе

[91] Вопросы истории. Вып. 2. Минск, 1985. С. 115—116.

[92] Русский Голос. Нью-Йорк. 22 июня 1927.

[93] Записки Белорусской государственной академии сельского хозяйства им. Октябрьской революции = Запіскі Беларускай дзяржаўнай акадэміі сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Т. 8. Горки: Издательство Академии, 1928. С. 87—112.

[94] Вопросы истории. Вып. 3. Минск, 1976. С. 85.

[95] Беларускі кніжны знак. Мінск, 1975. С. 125.

[96] NYPL Archives.

было арганізаванае канцэртнае турнэ па Беларусі музычнае групы Вайнтраўба — Сінлапатраса[97].

Савецкая Беларусь развівала таксама дзелавыя дачыненні з амерыканскімі прамысловымі коламі: у 1927—1928 гадах БССР экспартавала ў Злучаныя Штаты тавараў амаль на мільён рублёў[98].

Гады Другое сусветнае вайны былі перыядам супрацоўніцтва паміж Злучанымі Штатамі і СССР. Савецкая Беларусь мела ў гэтых дачыненнях свой дадатковы голас, важны дзеля існавання беларускае іміграцыі ў ЗША, аднак яна, вядома ж, не магла весці незалежную ад Масквы палітыку.

Больш шырокія эканамічныя і культурныя дачыненні паміж БССР і заходнімі краінамі пачалі развівацца пасля Другое сусветнае вайны, калі дапамога *UNRRA* Савецкай Беларусі сталася важным фактарам аднаўлення разбуранае гаспадаркі БССР[99].

Што да эканамічнага супрацоўніцтва, дык пра яго няшмат было чуваць да сярэдзіны 1970-х гадоў, калі на амерыканскім рынку з'явіўся прадукаваны ў БССР трактар «Беларусь». Газета *«The New York Times»* пісала з гэтае нагоды:

Калі на поўначы штата Нью-Ёрк пачнуцца вясновыя палявыя працы, некаторыя фермеры будуць араць свае палеткі маленькім франтаватым трактарам, які злучае ў сабе ўсе тэхналагічныя перавагі, якія гэтак вабяць амерыканцаў: ён недарагі, эканомны і мае чатырохколавы прывад. Трактар «Беларусь» вырабляецца ў Менску[100].

Вядомы географ і саветолаг Тэадор Шабад, пішучы пра тэхнічныя характарыстыкі гэтага трактара, зазначыў: *«Адна з праблемаў, з якою сутыкнуліся амерыканскія дзелавыя колы, — як вымаўляць ягоны назоў»*[101].

Трактар «Беларус» меў шырокую рэкламу ў амерыканскай тэхнічнай літаратуры, была нават утвораная фірма «Машынная тэхніка Беларус», якая пашырала тэхнічныя і рэкламныя матэрыялы пра новы трактар. Аднак у 1980-я гады ён ужо не меў гэткае шырокае рэкламы, бо не ва ўсім адпавядаў патрэбам амерыканскага рынку.

[97] Папка Вайнтраўба ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Вопросы истории. Вып. 2. С. 116.

[98] Краўчанка, П. Знешнегандлёвыя сувязі БССР у перыяд стварэння эканамічнага фундаменту сацыялізму // Веснік БДУ. Сер. 3. 1975. № 1. С.18.

[99] Woodbridge, G. UNRRA: The History...

[100] Belarus — it's a better idea // The New York Times. 1974. Apr. 28, Sept. 4. P. 2.

[101] U.S. News and World Report. 1974. June 17; Беларус. Нью-Ёрк. 1974. № 209.

Сустрэча з Вольгай Корбут: Вольга Корбут, Зора і Вітаўт Кіпелі, Данчык. 1988 г.

Што да культурных дачыненняў паміж абедзвюма краінамі, дык, пачаўшыся даволі сціпла ў паваенным перыядзе, яны дасягнулі больш інтэнсіўнага ўзроўню ў 1970—1980-я гады ды працягвалі паспяхова развівацца ў 1990-я. Беларусь брала актыўны ўдзел у шматлікіх праграмах культурнага абмену, выставах, студэнты і аспіранты з Беларусі сталі працягваць навуку ў ЗША; прэзідэнт АН Беларусі У. Платонаў быў запрошаны выкладаць у Прынстанскім універсітэце.

У Амерыцы неаднаразова гастраляваў вядомы беларускі музычны калектыў «Песняры». Жыхар Злучаных Штатаў — вядомая беларуская гімнастка Вольга Корбут. Беларускія кнігі і карціны часта дэманстраваліся на савецкіх выставах у ЗША. Болей амерыканцаў сталі знаёміцца з фільмамі кінастудыі «Беларусьфільм».

Нагоды для паездак амерыканцаў у Беларусь ад пачатку 1990-х сталі пашырацца: музычныя імпрэзы, тэхнічныя выставы, дэманстрацыі кінафільмаў, абмены студэнтаў. Звычайнаю з'яваю сталіся беларускамоўныя гіды на амерыканскіх выставах на Беларусі. Цікавы прыклад музычных сувязяў: песня беларускага кампазітара Аўгена Магаліфа на словы амерыканскага паэта Дж. Лоўэла заняла адно з першых месцаў у адным з маскоўскіх хіт-парадаў[102].

[102] Перапіска аўтара з Аўгенам Магаліфам, 1991. Гл. таксама: Знамя юности. Минск. 1990. 12 марта.

У 1990-я гады амерыканскія беларусы пачалі запрашаць беларускіх артыстаў для выступленняў на Сустрэчы беларусаў Паўночнае Амерыкі.

Разам з тым амерыканска-беларускія артысты і мастакі пачалі выступаць і на Беларусі. У 1989 годзе адбылося паспяховае турнэ па Беларусі (улучна з Беласточчынаю) Данчыка. У 1990 годзе ў гарадах Беларусі — у Менску, Полацку, Гародні, Вільні ды іншых — выступаў танцавальны ансамбль «Васілёк». Гэтыя культурныя падзеі мелі шырокі розгалас. Данчыкава турнэ асвятлялася ў шматлікіх газетах і часопісах, у радыё- і тэлеперадачах. Гастролі Данчыка і «Васілька» зрабілі вялікае ўражанне на беларускую моладзь. Упершыню яны бачылі маладых амерыканскіх беларусаў і маглі падзівіцца іхнай добрай беларускай мове, веданню беларускае гісторыі ды адданасці роднай культуры.

Гаворачы пра Данчыка, трэба адзначыць, што ён быў запачаткаваў новую форму культурнага супрацоўніцтва паміж амерыканскімі і «падсавецкімі» беларусамі, запісаўшы разам з Лявонам Барткевічам кружэлку і касетку «Мы адной табе належым»[103] ды выдаўшы ўласную кружэлку «Калядныя песні».

У апошнія дзесяцігоддзі існавання СССР савецкі прапагандны апарат прысвяціў шмат часу і энергіі развіццю руху «спародненых гарадоў». Улады гэткіх гарадоў-пабрацімаў заключаюць між сабою розныя пагадненні ды абменьваюцца афіцыйнымі дэлегацыямі з нагоды розных гарадскіх урачыстасцяў. Гэткім парадкам развіваўся даволі шырокі культурны абмен, прыкладам, паміж Грэнд-Рэпідсам, штат Мічыган, і Гомелем або паміж Дэтройтам і Менскам[104].

Немалы ўклад у амерыканска-беларускія дачыненні быў зроблены рэпатрыянтамі. Беларусы вярталіся на бацькаўшчыну яшчэ перад Першай сусветнай вайной, а асабліва шмат вярнулася па рэвалюцыі. Сярод іх — вядомыя дзеячы, гэткія як д-р Аляксандр Сянкевіч, археолаг і прыродазнавец Сяргей Сакалоўскі[105]; з Амерыкаю звязаная значная частка жыцця генетыка Антона Жэбрака. Іншы павяртанец Макар Спірыда, што ў 1894—1910 гадах працаваў у Нью-Ёрку, потым жыў у БССР і быў вядомы як беларускі народны казачнік. Значная частка рэпатрыянтаў былі рэпрэсаваныя савецкаю ўладаю. Прыкладам, Самуіл Агурскі, што колькі гадоў жыў у ЗША, удзельнічаў у анархісцкім і рэвалюцыйным

[103] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).
[104] Sister cities // Daily World (New York). 1985. March 14; New World Review. 1982. No. 6.
[105] Наш Край. Менск. 1927. № 8—9. С. 94—95.

руху, а ў 1915 годзе ў якасці судырэктара арганізаваў так званы Чыкагскі працоўны інстытут — першы рэвалюцыйны інстытут для навучання эмігрантаў-працоўных з Усходняй Еўропы[106], у 1917 годзе вярнуўся ў Менск, дзе даследаваў развіццё камуністычных ідэй, быў высланы ў Казахстан у 1938 годзе, дзе і памёр. Майсей Напельбаўм, сусветна вядомы мастацкі фатограф, меў выставы ў Філадэльфіі, Пітсбургу, Нью-Ёрку, вярнуўся ў родны Менск яшчэ «за цара», адчыніў фатаграфічнае атэлье, якое Саветы — знішчылі. Камуністычныя лідары, як Кастусь Ванчукевіч, Сцяпан Сянкевіч, Павел Віланстовіч маладыя гады працавалі ў ЗША як іміграны, у гады рэвалюцыі вярнуліся ў Беларусь, а ў 1930-я былі рэпрэсаваныя. Лёсы шмат каго з такіх павяртанцаў дасюль застаюцца недаследаванымі.

Разглядаючы тэму кантактаў, мы мусім агаварыцца, што ўлучанае намі, разгляданае — гэта толькі частачка тэмы, тое, што трапляла ў друк. Прыватныя кантакты — тэма, пра якую звычайна мала гаворыцца і зусім не пішацца, а яна патрабуе асобнага даследавання.

Культурныя дачыненні ўсіх узроўняў складаюць важны элемент міжнароднага супрацоўніцтва, спрыяюць лепшаму разуменню і прыязні між народамі, таму трэба ўсяляк вітаць развіццё гэткіх дачыненняў паміж Рэспублікаю Беларусь і Злучанымі Штатамі Амерыкі.

Беларуска-амерыканскія культурныя сувязі

Беларуская тэма ў амерыканскай літаратуры

Яшчэ на пачатку XIX стагоддзя ў амерыканскім друку з'явіліся заўвагі і назіранні над паэтычнымі вартасцямі беларускага фальклору[107].

Першым буйным амерыканскім літаратарам, які зрабіў аднаго з сваіх герояў беларусам — іміграντам у Амерыцы, — быў Аптан Сінклер. У сваіх класічных «Джунглях», дзе сярод іншага апісваецца жыццё іміграна-літоўца, аўтар піша:

Адным вечарам яго ў дарозе заспела бура, і ён пайшоў шукаць прытулку ў маленькі дамок, які стаяў адразу за горадам. Гэта была хата рабочага, гаспадар, як і ён сам, быў славянін, нядаўні эмігрант з Беларусі. Ён запрасіў Юргіса ў хату сваёю роднаю моваю і сказаў ісці на кухню і пасушыцца ля агню[108].

[106] Герасімчык, В. Самуіл Агурскі — кравец, камісар, гісторык. Гл.: http://novychas.by/poviaz/samuil-ahurski-kravec-kamisar-historyk.
[107] Запісы БІНіМ. № 17. Нью-Ёрк, 1983. С. 124—125.
[108] Sinclair, U. The Jungle. New York, 1985. P. 283.

Большасць апісанняў Беларусі і беларусаў у амерыканскай літаратуры сустракаецца ў творах пісьменнікаў-яўрэяў, і гэта цалкам зразумела, бо многія тысячы яўрэйскіх імігрантаў прыехалі ў ЗША з беларускіх земляў «мяжы аселасці».

Адною з першых, хто згадаў Беларусь як краіну дзяцінства, была Мэры Энтын[109]. На вялікі жаль, яна і шматлікія іншыя пісьменнікі-яўрэі ўжываюць недакладную тэрміналогію, называючы Беларусь «Расіяй», а беларусаў — «рускімі», што, бясспрэчна, дадало тэрміналагічнае і канцэптуальнае блытаніны што да назова нашае краіны і народа ў Амерыцы. Шмат для каго з гэтых пісьменнікаў засталося незаўважным тое, што беларусы таксама прыгняталіся расійскім рэжымам. Часам, праўда, рабілася розніца. Мэры Энтын пісала:

Калі я была маленькаю дзяўчынкай, свет для мяне дзяліўся на дзве часткі: Полацк, дзе я жыла, і чужая краіна, якая называлася Расія[110].

За Мэры Энтын з'явіўся цэлы легіён яўрэйскіх празаікаў, паэтаў і драматургаў, якія пісалі на ідышы і па-англійску і закраналі беларускія тэмы. Шмат хто з іх паходзіў з Беларусі, прыкладам паэт Морыс Вінчэўскі з Янава, драматург Давід Пінскі з Магілёва, тэатральны крытык і апавядальнік Бернард Горын з Ліды, паэт і апавядальнік Аўрам Рэйзін з Койданава, паэт Давід Эйгорн з Карэлічаў, паэт-класік Г. Лейвік з Ігумена, паэт і навеліст Хаім Градэ з Вільні, паэтка Ана Марголін з Беластока, пясняр беларускіх краявідаў Пэрэц Гіршбэйн, літаратурны крытык Шмуэль Нігер (Чарны) з Дукоры, апавядальнік і літаратурна-тэатральны крытык Борух Глазман з-пад Мазыра ды шмат іншых[111]. З Пятровічаў, што на Мсціслаўшчыне, паходзіць сусветна вядомы амерыканскі пісьменнік-фантаст Айзек Азімаў[112].

Драматург Леон Кобрын, які нарадзіўся ў Віцебску, закранае беларускія тэмы ў сваёй вядомай п'есе «Янкель Бойл, або Вясковы хлопец», а таксама ў апавяданнях «Літоўская вёска» і «З літоўскага мястэчка ў шматкватэрны дом». Кобрын апісвае жыццё яўрэяў і іхныя дачыненні з мясцовым хрысціянскім насельніцтвам, якія, хоць і не заўсёды суладныя, даволі часта былі прыязныя, асабліва што датычыць моладзі. Творы Кобрына расквечаны тыпова беларускімі выслоўямі і выяўляюць

[109] Antin, M. From Polotzk to Boston. Boston (MA), 1899.

[110] Antin, M. The Promised Land. Boston (MA), 1912. P. 8.

[111] Encyclopedia Judaica. Jerusalem, 1971. Vol. 7. P. 810; Vol. 10. P. 1123; Vol. 11. P. 1318–1324; Vol. 13. P. 550; Vol. 16. P. 154.

[112] Asimov, I. In memory yet green: The autobiography. New York (NY), 1979. P. 3–4.

ягонае знаёмства з жыццём сялянаў, сярод якіх ён пасяліў сваіх герояў. Беларускія тэмы таксама знайшлі сваё адлюстраванне ў кнізе Абрагама Кагана «Узлёт Давіда Лявінскага» ды ў першым томе ягонае шматтамовае аўтабіяграфіі «Лісцё майго жыцця»[113].

Так падаваўся чытачу спецыфічны вобраз Беларусі — часта і не названай сваім імем. Нярэдка яўрэйскія пісьменнікі, апісваючы беларускую стыхію, выяўлялі прывязанасць і настальгію да «Старое Краіны».

Мабыць, найлепей гэта было выказана Джуліусам і Фрэнсіс Бутвінамі ў іхнай прадмове да перакладу Шолам-Алейхемавае «Старое Краіны»:

Мы абое прыехалі з Старое Краіны, я пазней за майго мужа, але ён мае глыбейшае пачуццё повязі з мінулым. Яму быў адзін год, калі яго прывезлі ў Амерыку з Ваўкавыска, што ў Літоўскай Расіі. Сорак гадоў — амаль усё сваё жыццё — ён пражыў у невялікім гарадку ў Сярэдняй Амерыцы. Тут ён гуляў па вуліцах як свой, ён добра ведаў будынкі і людзей, гісторыю і палітыку. Тэмп жыцця яму падыходзіў. І ўсё ж ягоныя карані былі не тут. Ён часта казаў, што ведае Ваўкавыск не горш за Сэнт-Пол... Бо ўсе тыя гарады і мястэчкі, рэальныя і фантастычныя, у Беларусі і Украіне, у Галіцыі і Літве, належаць да тае самае краіны, пра якую гаварылі нашыя дзяды і бабкі, калі казалі Ін дэр гэйм, дома[114].

У сваёй кнізе «Уздым амерыканскае яўрэйскае літаратуры» Чарлз Энгоф і Мэер Левін пісалі:

Цывілізацыя ніколі не паміраe, яна толькі мяняе адрас. У першыя два дзесяцігоддзі нашага стагоддзя цэнтры яўрэйскае цывілізацыі пераехалі ў Амерыку. Вільня пераехала ў Нью-Ёрк, Гародня — у Філадэльфію, а Менск — у Бостан[115].

Традыцыя звяртання да беларускае тэмы амерыканскіх яўрэйскіх пісьменнікаў працягваецца і да сёння. Вядомы сучасны пісьменнік Морыс Гіндус неаднаразова ў сваіх творах згадвае сваю «родную Беларусь»[116]. Народжаны ўжо ў Амерыцы Герман Воўк, аўтар бестселера «Вятры вайны», у аўтабіяграфіі, падаючы ўспаміны бацькоў, настальгічна апісвае стары Менск[117].

[113] Kobrin, L. A Lithuanian village. New York (NY), 1927; Cahan, A. The Rise of David Levinski. New York (NY), 1934.

[114] Sholom Aleichem. The Old Coutry. New York (NY), 1946. P. XI–XII.

[115] Angoff, Ch.; Levin, M. The Rise of American Jewish Literature. New York (NY), 1970. P. 8–9.

[116] Hindus, M. Red Bread. Bloomington (IN), 1988; Idem. The Kremlin's Human Dilemma. New York (NY), 1967. P. 188.

[117] Wouk, H. Inside, Outside. New York (NY), 1986.

Літаратура, аднак, застаецца адзінаю крыніцаю інфармацыі пра лучнасць амерыканскіх яўрэяў з Беларуссю і пра беларуска-яўрэйскія дачыненні. Наогул жа развіццё яўрэйскае культуры ў «Старой Краіне» было плёнам шматвяковага прыязнага і мірнага суіснавання яўрэяў і беларусаў — факт, пра які, на жаль, часта забываюцца.

Англа-амерыканская пісьменніца Эма Сміт завяршае свае ўспаміны пра наведанне Беларусі гэткімі філасофскімі развагамі:

У сваіх думках я зноў і зноў вярталася да тых мужчынаў і жанчынаў, хлапцоў і дзяўчатак, з якімі я пазнаёмілася ў Верцялішках, — я памятаю іхныя твары, чую іхныя галасы, бачу іх за працай. І я разумела, што праз усе тыя песні і скокі, жарты і казкі, вясёлыя бяседы праходзіла тая самая нітка, непахісная трываласць, якая ішла ад непарушнага спакою недзе ў глыбіні іхнае душы. Гэта быў не спакой смерці, а спакой глыбокіх каранёў. І нарэшце, калі я ўжо сядзела ў самалёце, што нёс мяне далёка ад Беларусі, мне прыйшла ў галаву думка, што беларускі народ спазнаў, што значыць чалавечнасць, з тых нязмерных пакутаў, якія прынёс яму найстрашнейшы з усіх жыццёвых настаўнікаў — скрайняя бесчалавечнасць, і замест таго каб дазволіць таму ліхому досведу, які знішчыў чвэрць насельніцтва фізічна, знішчыць астатнія тры чвэрці духоўна, яны неяк — ***неяк*** *— здолелі ператварыць яго ў глыбокую пашану да самога жыцця; у глыбокае разуменне таго, што жыццё робіцца добрым або благім праз чалавечыя дачыненні; у пэўнасць таго, што навучыць чалавечнасці іхных дзяцей мусіць толькі чалавечнасць. І гэтую мудрасць, выснаваную з страшнага досведу, гераічна засвоеную і актыўна ўжываную, я бачыла ў спакойным светлым поглядзе дзясяткаў і дзясяткаў беларусаў, поглядзе пераможцаў катастрофы, а не яе ацалелых ахвяраў. Аднак тое, што я павезла ў сабе дзеля далейшых развагаў, было гэтае слова* ***неяк***[118].

Беларуская тэма ў амерыканскай літаратуры яшчэ чакае свайго даследчыка.

Амерыка ў беларускай літаратуры

Амерыканская тэма ўвайшла ў беларускую літаратуру напрыканцы мінулага стагоддзя з вершамі Францішка Багушэвіча. Часцей пачалі з'яўляцца амерыканскія абразкі ў «Нашай Ніве», дзе друкаваліся і пераклады з англійскае мовы. Амерыканскія матывы сустракаюцца ў рэцэнзіі Янкі Купалы на раман «Амерыканец».

Згадаў Злучаныя Штаты і Максім Багдановіч. Ён выказаў свой жаль з таго, як амерыканцы ставяцца да беларускіх эмігрантаў[119].

[118] Smith, E. Village children. Moscow, 1982. P. 69–70.

[119] Наша Ніва. Вільня. 1907. 4, 11, 18 мая; 1911. № 14; 1913. № 50.

Цікавую заўвагу палітычнага характару пра Злучаныя Штаты зрабіў Алесь Гарун. У 1917 годзе ён пісаў:

Цар скінуты. Што рабіць далей? Найлепей было б усталяваць сістэму, якая існуе ў Амерыцы. Там народ сам выбірае сабе галаву, замест таго, каб мець за галаву дзяржавы цара. (Яны называюць такога чалавека «прэзідэнт».) Ён займае пасаду тры (Sic! — *В. К.*) *гады. Калі ён добры, яго перавыбіраюць яшчэ на тры гады. Калі ён дрэнны, яны з ім развітваюцца. Вось чаму амерыканцы паважаюць законы, бо ўсе грамадзяне — улучна з прэзідэнтам — кіруюцца законамі...*[120].

З абвяшчэннем у 1919 годзе Беларускае Савецкае Сацыялістычнае Рэспублікі ды развіццём беларускае савецкае літаратуры Амерыка пачала згадвацца ва ўспамінах (прыкладам, Аляксандра Сянкевіча), празаічных творах ды перакладах. Сам Вільгельм Кнорын, уплывовы БССРаўскі палітык, сказаў наступнае:

Трэба сказаць, што нам патрэбны чалавек новага тыпу, нам патрэбныя людзі накшталт амерыканскіх шукальнікаў золата, амерыканскіх першапраходцаў, людзі, якія не баяцца ісці наперад, рызыкаваць усім дзеля дасягнення свае мэты. Такія людзі патрэбныя нам цяпер...[121].

У 1920–1930-я гады амерыканская тэма прысутнічала ў творах Аляксандра Сянкевіча.

Погляд на амерыканскую літаратуру добра выказаў Янка Купала:

Амерыканская літаратура сёння адна з найцікавейшых і найвыдатнейшых літаратураў свету. У Савецкім Саюзе амерыканскіх аўтараў добра ведаюць і з прыемнасцю чытаюць. По і Уітман, Купер і Брэт Гарт з старэйшых аўтараў; Тэадор Драйзер, Аптан Сінклер, Эрнст Хэмінгуэй, Эрскін Колдуэл і шмат іншых выдаюцца і перавыдаюцца ды знаходзяць шматлікіх зацікаўленых чытачоў...[122].

На жаль, у той час, калі беларусы пачалі знаёміцца з амерыканскаю літаратураю ў яе розных аспектах, у жыццё пачаў умешвацца палітычны фактар, які з часам стаў пераважаць у афіцыйным стаўленні да амерыканскае культуры. Дзясяткі беларускіх пісьменнікаў і журналістаў, асабліва тыя, хто наведаў Злучаныя Штаты — звычайна ў складзе розных дэлегацый, — адчувалі сваім абавязкам напісаць штосьці пра *«загніваючы капіталізм»* і пра *«трагічныя супярэчнасці буржуазнага*

[120] Hramada. Minsk. 1917. № 2.

[121] Асьвета. Менск. 1928. № 2. С. 14.

[122] International Literature. Moscow. World's Fair Issue. 1939. P. 47.

грамадства», скрытыкаваць амерыканскі лад жыцця, знайсці карані зла на Уол стрыт, выставіць заводы Форда і «Джэнерал Мотарс» як сімвалы капіталістычнага прыгнёту.

Шмат такіх твораў пра Злучаныя Штаты аднастайныя, поўныя штампаў, павярхоўныя і слабыя з мастацкага боку. Да таго ж яны выяўляюць поўнае няведанне і неразуменне аўтарамі Амерыкі і амерыканскае культуры. Трэба думаць, што шматлікім беларускім чытачам было сорамна за такую літаратурную «прадукцыю», але яны не маглі нічога змяніць. Мабыць, калісь у будучыні гэтая пісаніна будзе прааналізаваная і ацэненая як прыклад таго, як камуністычная прапаганда можа руйнаваць талент, заахвочваць пасрэднасць і спрыяць канфрантацыі, напружанню і дэзынфармацыі. Беларускіх савецкіх пісьменнікаў — празаікаў, паэтаў, публіцыстаў і крытыкаў, — якія спецыялізаваліся на абражанні Амерыкі і амерыканскіх беларусаў, вельмі шмат, але бясспрэчнымі чэмпіёнамі можна лічыць Петруся Броўку, Пімена Панчанку, Максіма Танка, Уладзіміра Карызну, Леаніда Прокшу, Алеся Бажко, Савелія Паўлава, Анатоля Стука, Лявона Яўменава, Міхася Мушынскага.

Антыамерыканскія публікацыі з'яўляліся ў друку БССР да апошніх гадоў яе існавання. Якім неверагодным кантрастам на іх фоне ўспрымаецца пастаўленае ў эпіграф да гэтае кнігі чатырохрадкоўе Ларысы Геніюш, перасланае ёю без ніякага страху праз усе калючыя драты і заслоны!

Шмат хто з пісьменнікаў савецкае Беларусі звяртаўся да тэмы беларускае эміграцыі ў Амерыцы. Эмігрантаў яны заўсёды дзялілі на дзве групы: добрыя — старыя эмігранты, звычайна сябры розных *«рускіх прагрэсіўных»* арганізацый, і дрэнныя — *«беларускія буржуазныя нацыяналісты»*. Старыя любяць Беларусь, ездзяць на радзіму, яны лаяльныя да савецкае сістэмы ды зайздросныя, што савецкіх дасягненняў няма ў Злучаных Штатах. «Дрэнныя», г. зн. эмігранты паваеннае хвалі, — антысаветчыкі, якім падабаецца амерыканская сістэма.

Сюжэты сотняў апавяданняў такога кшталту, асабліва выдаваных у «Бібліятэчцы "Голасу Радзімы"», простыя, шаблонныя і наіўныя. Звычайна яны выглядалі так: бедны сялянскі хлопец з закінутае беларускае вёскі паехаў у краіну «жоўтага д'ябла» зарабіць крыху даляраў, мяркуючы вярнуцца дахаты і купіць зямлі. Жыццё ў Амерыцы нялёгкае, але гэты бедны імігрант чамусьці там застаецца на доўгія гады. І вось ён зноў на бацькаўшчыне. О! Ён не можа паверыць сваім вачам! Жыццё цалкам змянілася. Усё цяпер так добра, такое таннае, асабліва медыцына, адукацыя, культура і забавы. Амерыка на гэтым фоне выглядае як краіна, дзе ўсё вельмі дарагое, нізкае якасці і недаступнае простаму работніку. Аднак, нягледзячы на ўсе ліхоты «капіталізму», госць вырашае вярнуцца ў Амерыку. Перад ад'ездам ён набірае жменю беларускае зямлі і бярэ з сабою пару боханаў хлеба — *«смачнага хлеба, якога ў Амерыцы не знойдзеш»*.

Зразумела, з распадам СССР такая «амерыканская тэма» ды стогны аб рабочым класе ў «капіталістычным пекле» саступілі месца больш аб'ектыўным матэрыялам. Трэба спадзявацца, што толькі адмоўны вобраз Амерыкі ў беларускай літаратуры, недавер і суб'ектывізм назаўсёды адышлі ў гісторыю.

Пераклады

Спіс амерыканскіх пісьменнікаў, перакладзеных на беларускую мову, уяўляе з сябе багатую галерэю літаратурных постацяў Злучаных Штатаў, якія прадстаўляюць амаль усе літаратурныя жанры і хранагічна ахопліваюць усю гісторыю амерыканскае літаратуры — ад каланіяльнага Масачусэтса да пасляв'етнамскага Вашынгтона.

Побач з класічнымі аўтарамі, такімі як Харыет Бічэр-Стоў, Эдвард Бэламі, Генры Лангфела, Роберт Луіс Стывенсан, О. Генры і Джэк Лондан, можна сустрэць і пераклады левых пісьменнікаў — Хаўарда Фаста, Майкла Гоўлда, Альберта Молца ды Джона Рыда, Клода Мак-Кэя, Рычарда Уілбера або сучаснага пісьменніка Джона Грыфіна.

Апрача паэткі Эн Сэкстан, гумарыста Арта Бухвальда, драматургаў Эдварда Олбі, Уільяма Інджа, Артура Мілера, Юджына О'Ніла і Тэнесі Уільямса, беларускі чытач можа знаёміцца па-беларуску з творамі гэткіх выдатных сучасных пісьменнікаў, як Рэй Брэдберы, Уільям Фолкнер, Сінклер Луіс, Уільям Сароян, Джон Стэйнбек, Джэймс Тэрбер, Курт Вонегут ды іншых.

Такім чынам, хоць у выбары аўтараў і назіраецца пэўны ўхіл у бок насвятлення сацыяльных і псіхалагічных праблемаў амерыканскага грамадства, якасць перакладзенае амерыканскае літаратуры не выклікае ніякага сумнення.

На ніве перакладаў мае свае здабыткі і беларуская дыяспара. У беларускую мову перакладаўся Стывенсан, з'явіліся пераклады вершаў Эзры Паўнда.

Бясспрэчна, да мастацкіх перакладаў трэба залічыць і зроблены д-рам Янам Запруднікам пераклад амерыканскага гімна:

Зорны штандар

О, ці бачыш ты зноў пераможны наш сцяг,
што так горда лунаў у зацятым змаганні,
і як зоркі на ім асвятлялі прасцяг
доўгай ноччу баёў, што грымелі да рання?
Бітвы вогненнай жар і змагання разгар
пацвярджалі ўсю ноч, што там быў наш штандар.
О, ты мне скажы, ці красуе той сцяг
над краінай свабод,
дзе адважны народ?

* * *

У справе перакладаў беларускае літаратуры ў Амерыцы зроблена параўнальна няшмат. У 1930—1940-я гады друкаваліся пераклады паасобных вершаў Купалы і Коласа. Перакладніцкая праца актывізавалася ў 1970—1980-я гады, калі выйшла колькі перакладаў твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Алеся Адамовіча ды іншых пісьменнікаў ды, вядома ж, шэрагу раманаў Васіля Быкава.

Сёння на англійскую мову перакладаюцца творы як беларускіх класікаў — Максіма Багдановіча, Алеся Гаруна, Змітрака Бядулі, гэтак і сучасных аўтараў з Рэспублікі Беларусь.

Нарэшце, у адным з вядучых амерыканскіх выдавецтваў выйшаў пераклад на англійскую мову помніка сярэднявечнае літаратуры — беларускага «Трышчана»[123].

Цягам апошніх гадоў з'явіліся новыя пераклады твораў Васіля Быкава, англамоўны пераклад Уладзіміра Караткевіча «Дзікае паляванне караля Стаха» (перакладчыца Мэры Мінц). Шмат перакладаў друкуецца ў альманаху «Беларус».

Пры канцы 2015 года ў выдавецтве *«The Edwin Mellen Press»* у Нью-Ёрку пабачыла свет кніга Леаніда Левановіча «Ліквідатарава жонка» ў перакладзе Ігара Казака. Кніга змяшчае каля двух дзясяткаў твораў, якія раней друкаваліся ў Беларусі, і атрымоўвае добрыя водгукі.

З ініцыятывы Леаніда Зубарава і пры падтрымцы БІНіМа ў тым самым 2015 годзе ў Нью-Ёрку ў выдавецтве *«Julliette»* выйшаў у трох мовах (беларуская, англійская і руская) зборнік паэзіі Уладзіміра Някляева «Беларусь». Пераклады і ўступ Л. Зубарава. Выхад кнігі суправаджаўся

[123] The Byelorussian Tristan / Translated by Z. Kipel. New York, 1988.

прыездам Уладзіміра Някляева ў ЗША, дзе адбыліся прыемныя і людныя прэзентацыі ў Нью-Ёрку, Вашынгтоне, Саўт-Рыверы.

На паліцах амерыканскіх кнігарняў можна бачыць і творы беларускай лаўрэаткі Нобелеўскай прэміі Святланы Алексіевіч. У 2016 годзе пісьменніца наведала ЗША з візітам, прымеркаваным да выхаду амерыканскага выдання яе кнігі «Час сэканд хэнд»[124]. Трэба зазначыць, што Святлана Алексіевіч досыць папулярная ў амерыканскім грамадстве. Прыкладам, пісьменніца Герта Мюлер, таксама лаўрэатка Нобелеўскай прэміі, у адказ на пытанне «Якую кнігу павінен прачытаць амерыканскі прэзідэнт?» назвала «Час сэканд хэнд» Святланы Алексіевіч.

Можна спадзявацца, што развіццё палітычных і культурных дачыненняў паміж Злучанымі Штатамі Амерыкі і Рэспублікай Беларусь будзе спрыяць пашырэнню літаратурных кантактаў ды актывізацыі перакладніцкае творчасці.

Амерыканская беларуская літаратура

Амерыканскія пісьменнікі беларускага паходжання пачалі выступаць у друку на пачатку гэтага стагоддзя. У 1909 і 1910 гадах «Наша Ніва» змясціла колькі вершаў беларускага паэта з Амерыкі І. Дубровіка. У 1920—1930-я гады колькі амерыканскіх беларусаў пісалі па-беларуску і па-руску не толькі вершы і апавяданні, але і кнігі, у якіх апісвалася жыццё беларусаў у Амерыцы[125]. Асаблівую важнасць мае кніга а. Яна Тарасевіча, бо ён быў першым свядомым беларусам, які апісаў і прааналізаваў жыццё беларусаў-імігрантаў. У кнізе падаюцца жывыя ўражанні аўтара ад Амерыкі, у святле параўнання яе з пакінутай бацькаўшчынай, пасля доўгіх гадоў жыцця на чужыне. Беларуская тэма выступае таксама ў творчасці такіх пісьменнікаў, як Палачанін, Юры Вегаў (Язэп Варонка) ды Іван Карась, якія супрацоўнічалі з газетай «Белорусская Трибуна».

Уздым амерыканска-беларускае літаратуры зазначыўся з прыездам у краіну ў канцы 1940 — пачатку 1950-х гадоў паваеннае хвалі імігрантаў. Шмат вядомых беларускіх пісьменнікаў і літаратурных крытыкаў у россквіце свайго таленту прыбылі з гэтаю хваляю ў Злучаныя Штаты і пачалі публікаваць свае творы, сярод іх — Юрка Віцьбіч (Юры Стукаліч), Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч, Ізідар Плашчынскі,

[124] Беларус. Нью-Ёрк. 2016. № 622.

[125] Запісы БІНіМ. № 19. Нью-Ёрк, 1989. С. 90.

Наталля Арсеннева, Рыгор Крушына (Казак), Масей Сяднёў, Міхась Кавыль (Язэп Лешчанка), Янка Золак (Антон Даніловіч), Уладзімір Клішэвіч (які пазней прыязджаў у Беларусь), Уладзімір Глыбінны (Сядура), Антось Галіна (Міхась Міцкевіч), Алесь Змагар, Лявон Крывічанін (Савёнак), Мікола Цэлеш, Янка Шакун, Гіпалід Няміга (Гіпаліт Паланевіч), Янка Юхнавец, Анатоль Бярозка (Мітрафан Смаршчок).

У творчасці шмат каго з амерыканска-беларускіх паэтаў можна сустрэць і амерыканскія тэмы: гісторыя Амерыкі, апісанне краявідаў, гарадскога жыцця, аналіз праблемаў, што стаяць перад амерыканскім грамадствам. Сярод іх — Міхась Кавыль, Масей Сяднёў, Наталля Арсеннева, Янка Юхнавец, Сяргей Ясень. Празаікі Аляксандра Саковіч (Іна Каханоўская), Гіпаліт Няміга, Антось Галіна і Уладзімір Сядура апублікавалі нямала цікавых твораў, дзе адбілася беларускае ўспрыманне новае рэчаіснасці, у якой ім давялося тварыць. Некаторыя з гэтых новапрыбылых беларускіх пісьменнікаў сталіся двухмоўныя, прыкладам Сяргей Ясень, Янка Юхнавец, Уладзімір Сядура.

Творы амерыканска-беларускіх пісьменнікаў друкаваліся ў розных перыядычных выданнях, асобных кнігах, у анталогіі замежнае беларускае літаратуры «Ля чужых берагоў», а таксама ў запачаткаванай Беларускім інстытутам навукі і мастацтва серыі «Беларускія паэты і пісьменнікі».

Трэба падкрэсліць асобна, што шмат хто з амерыканска-беларускіх пісьменнікаў, літаратурных крытыкаў і даследчыкаў публікаваў артыкулы і агляды беларускае літаратуры ў англамоўных выданнях, істотна спрыяючы тым самым пашырэнню ведаў пра Беларусь і беларускую культуру[126].

Амерыканска-беларуская літаратура перажывае сёння пераходную стадыю: аўтары, што прыехалі ў Злучаныя Штаты па вайне, ужо або памерлі, або маюць паважны век. Але выяўляюцца і новыя беларуска-амерыканскія пісьменнікі. Прыкладам, нядаўна выдрукаваў свой твор Леанід Леванові, у Чыкага жыве Цімох Ліякумовіч, піша і Сяржук Сокалаў-Воюш, у англамоўную літаратуру ўваходзіць Вальжына Морт[127]. Пісьменнікі з беларускімі каранямі і тэмамі з'яўляюцца.

[126] Renseller Review of Graduate Studies. Troy (NY). № 38. 1964. P. 4, 17, 22; Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); V. K. Byelorussian Literature // The Reader`s Adviser. New York, 1977. P. 474–476; Stankevich, St. Belorussian Literature // Discordant Voices. Oakville (Ontario), 1975. P. 29–46; Shevelov, G.; Holling, F. A reader in the history of the Eastern Slavic languages: Russian, Belorussian, Ukrainian. New York, 1958.

[127] Падборка вершаў Вальжыны Морт у беларускай мове з паралельным англійскім перакладам была надрукавана ў: Запісы БІНіМ. № 30. Нью-Ёрк — Менск, 2006. С. 306–321.

Бясспрэчна, выдатным дасягненнем інтэлектуальнай дзейнасці новай хвалі беларусаў-амерыканцаў з'яўляецца рэгулярны выпуск літаратурнага альманаха «Беларус». З досведу можна гаварыць, што літаратурны пульс на эміграцыі быў заўсёды жывы. Пачынаючы ад 1920-х гадоў эмігранты-беларусы пісалі літаратурныя творы. Некаторыя з іх заставаліся ў шуфлядах, іншыя выдрукоўваліся, як, прыкладам, у альманаху «Замежная Беларусь» (Прага, 1926). Па Другой сусветнай вайне «беларуская замежная» літаратура ажывілася: на Захадзе апынулася шмат пісьменнікаў, узрасла чытацкая аўдыторыя, з'явіліся літаратурныя часопісы «Шыпшына», «Конадні», альманах «Ля чужых берагоў». Але фінансавыя праблемы прыглушалі, спынялі літаратурныя пачынанні. Тым не менш цікавасць да «літаратурнага нечага» заставалася. Таму, калі мы даведаліся пра ідэю Марата Клакоцкага аб выданні літаратурнага альманаха, адразу яе падтрымалі. І праз дзясятак гадоў бачны вынік. У 2016 годзе пабачыў свет 10-ы выпуск літаратурна-мастацкага альманаха беларускіх пісьменнікаў замежжа «Беларус», дзе друкуюцца аўтары з больш як дзясятка краінаў. Гэта сапраўднае дасягненне і хочацца толькі пажадаць Марату спадарожнага ветру надалей!

Вокладкі альманаха «Беларус»

На жаль, амерыканска-беларуская літаратура дзесяцігоддзямі не заўважалася на бацькаўшчыне, калі не браць пад увагу «зацікаўленне» ёю пэўнага кола літаратараў-прапагандыстаў з панадворку ўсім вядомае арганізацыі.

Палітычныя змены ў Беларусі разбурылі будаваны дзесяцігоддзямі мур паміж літаратурамі бацькаўшчыны і замежжа, што адкрыла магчымасці для паважнага вывучэння і аб'ектыўнае ацэнкі творчасці пісьменнікаў беларускае дыяспары, а таксама плённага супрацоўніцтва. Сёння беларуская эміграцыя

ў ЗША падтрымоўвае літаратурныя працэсы, літаратурнае асяроддзе ў Беларусі. З гэтай мэтай у 2014 годзе пры партнёрстве Беларускага інстытута навукі і мастацтва, Саюза беларускіх пісьменнікаў, Згуртавання беларусаў свету «Бацькаўшчына» і выдавецтва «Лімарыус» была заснаваная Прэмія імя Аляксандра і Марыі Стагановічаў (амерыканскіх беларусаў) за кнігу ў галіне непрыдуманай літаратуры (non-fiction). Гэтак эміграцыйная літаратура сёння ўзаемадзейнічае з метрапольнаю.

Выява медаля Прэміі імя Аляксандра і Марыі Стагановічаў

Беларускае выяўленчае мастацтва ў Амерыцы

Адным з першых беларускіх мастакоў-імігрантаў быў Мікола Цыцкоўскі, які паходзіў з Пінска і стаўся папулярны ў Амерыцы ў 1920–1930-я гады. Апрача ўдзелу ў калектыўных паказах у розных галерэях Нью-Ёрка, ён ладзіў шмат персанальных выставаў, што было шырока адлюстравана ў друку[128].

Беларуская тэматыка выдатна адлюстраваная ў творах яўрэйскіх мастакоў, што паходзілі з Беларусі і сталіся вядомыя ў Амерыцы, сярод іх — Абрам Маневіч з Мсціслава, Савелі Сорын з Полацка, Бэр Кафэт з Магілёўшчыны[129].

Па Другой сусветнай вайне ў Злучаныя Штаты прыехала колькі беларускіх мастакоў, а таксама шмат маладых студэнтаў мастацтва, якія сфармаваліся як творцы ўжо ў Амерыцы.

Патрыярхам паваенных беларускіх мастакоў у Амерыцы ўважаўся Пётра Мірановіч, які паходзіў з Дзвіншчыны і быў ужо сталым мастаком у сярэдзіне 1940-х гадоў. У Злучаных Штатах Амерыкі Пётра Мірановіч маляваў на беларускія тэмы, а таксама напісаў нямала карцінаў з амерыканскімі сюжэтамі. Ягоная карціна «Беларускія іміграНТЫ» была выкарыстаная ў афармленні супервокладкі кнігі пра імігрантаў штата Нью-Джэрсі[130]. Сама ж карціна была падараваная Юркам Кіпелем у федэральны музей на *Ellis Island* у 2005 годзе.

[128] Русский Голос. Нью-Йорк. 1927. 15 мая; 1928. 1 янв.; 1931. 2, 15 марта, 12 апр.

[129] Бурлюк, Д. Русские художники в Америке. Нью-Йорк, 1928. С. 14, 15, 22, 28, 35.

[130] New Jersey Ethnic Experience. Union City (NJ), 1977.

Карціна Пётры Мірановіча «Беларускія эмігранты»

Сярод маладзейшых мастакоў найбольш вядомая з свае прафесійнае працы Тамара Кольба (Стагановіч). Яна выдатна адлюстравала беларускую тэматыку ў дзясятках палотнаў, напісала партрэт Францішка Скарыны да 450-годдзя беларускага друку, а ў Амерыцы здабыла папулярнасць як ілюстратар дзіцячых кніг і аўтар паштовак. Тамара Кольба ўдзельнічае ў дзясятках выставаў па ўсёй Амерыцы ды ўзнагароджаная вельмі прэстыжнымі амерыканскімі дыпломамі.

Ірэна Рагалевіч-Дутко — мастачка, якая гадавалася ў Амерыцы У яе творчасці прысутныя і беларускія матывы — уяўленні пра Беларусь з аповедаў бацькоў. Спецыялізуецца ў графіцы. Творы яе найбольш вядомыя на Усходнім узбярэжжы краіны.

Галіна Русак — мастачка па прызванні, стылізавала беларускія мастацкія вобразы ў арнаментальных кампазіцыях ды шырока папулярызавала Беларусь на выставах у розных галерэях Нью-Ёрка.

Жывыя фарбы беларускага краявіду і прыроды пануюць у творах Надзі Кудасавай, якая выстаўляе свае працы ў штаце Нью-Джэрсі. Шмат як мастацкіх твораў, так і этнаграфічных матэрыялаў (ткацтва, вышыўкі і інш.) сп-ня Надзя падаравала роднай вёсцы Дзякавічы (Жыткавіцкі раён) для музея, які будзе створаны з дапамогай і ў гонар зямлячкі.

З іншых амерыканска-беларускіх мастакоў, якія бралі ўдзел у індывідуальных і групавых выставах, можна пералічыць Язэпа Казлякоўскага, Алега і Алісу Махнюкоў, Барыса Данілюка, Янку Юхнаўца, Ксеню Тумаш, Міколу Пашкевіча, Галіну Дакальскую і яе дачку Айлін Клеч[131].

[131] Папка «Беларускія мастакі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Абвестка пра выставу Галіны Русак. 1974 г.

Беларуская музыка ў Амерыцы

Па Другой сусветнай вайне ў Амерыцы апынулася нямала беларускіх кампазітараў і выканаўцаў. Найбольш вядомы з іх быў, безумоўна, кампазітар Мікола Куліковіч-Шчаглоў, які ў ЗША працягваў інтэнсіўную творчую дзейнасць і напісаў шмат твораў у розных жанрах. Пісалі музычныя творы таксама Дзмітры Верасаў, Ксаверы Барысавец, Эльза Зубковіч, Кастусь Кіслы, Алімп Мяленьцеў, Вячаслаў Селях-Качанскі, Пётра Нядзведзкі.

Развівалася ў Злучаных Штатах і вакальнае выканаўчае мастацтва. Сярод вядомых беларускіх спевакоў — Пётра Конюх, Лідзія Янушкевіч-Нядзвіга, Барбара Вержбаловіч, Надзея Куліковіч-Градэ, Наталля Чамярысава, Рэня Касцюк, Ірэна Каляда, Мікола Стрэчань ды іншыя. Прыкладам, Пётра Конюх — спявак, добра вядомы ў Еўропе і Азіі, саліст Хору данскіх казакаў Сяргея Жарава, выкладчык музыкі і спеваў. Прайшоўшы нялёгкі жыццёвы шлях, савецкую катаргу, жаўнер войска генерала Андэрса, ён праз усё жыццё заставаўся беларускім патрыётам і, дзе мог, рэпрэзентаваў беларускую песню. Быў дзейным і шчодрым сябрам БІНіМа, меў блізкія сяброўскія дачыненні з д-рам Вітаўтам Тумашам[132].

[132] Гардзіенка, Н. Праз Сібір і Канаду пяяць для Бацькаўшчыны // Новы час. № 41 (458). 2015. 30 кастр. С. 30–31.

Абвестка пра канцэрт Эльзы Зубковіч. Нью-Ёрк, 1965 г.

Трэба зазначыць, што традыцыя папулярызацыі беларускае музыкі ў Амерыцы пачалася яшчэ ў міжваенны перыяд, калі ўкраінскі кампазітар Міхайла Гайваронскі пры ўдзеле Рыгора Шырмы выдаў у Нью-Ёрку зборнік беларускіх песняў. Шмат якія з гэтых песняў Гайваронскі выконваў з хорамі ў розных гарадах ЗША.

Нямала элементаў беларускае народнае музыкі было і ў творах рускага кампазітара Аляксандра Грачанінава, які памёр у Нью-Ёрку ў 1956 годзе.

Амерыканска-беларускія кампазітары зрабілі значны ўклад у вывучэнне і развіццё беларускае рэлігійнае музыкі. Кампазітары Мікола Куліковіч і Дзмітры Верасаў, а таксама рэгент Кастусь Кіслы напісалі дзясяткі твораў царкоўнага ўжытку, выкарыстоўваючы ў сваёй творчасці багатыя традыцыі беларускае царкоўнае музыкі[133].

Рэпетыцыя харыстаў у Міколы Куліковіча. 1950-я гг.

[133] Папка «Беларуская музыка ў Амэрыцы» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1964. № 91; Витвицький, Е. Михайло Гайворонський. Життя і творчість. Ню Йорк, 1954. С. 191.

Трэба адзначыць тое, што некаторыя створаныя на эміграцыі музычныя творы беларускіх кампазітараў (і паэтаў) сталі шырока вядомымі на Бацькаўшчыне. Прыкладам, песні на словы паэта Міхася Кавыля («Васілёчкі»), песня на словы Наталлі Арсенневай «У гушчарах» (музыка Міколы Куліковіча), а знакаміты гімн-малітва «Магутны Божа» (словы Н. Арсенневай, музыка М. Равенскага) нават прапанаваўся на дзяржаўны гімн Беларусі. Дарэчы, дзякуючы высілкам Віктара Скарабагатава сёння сабраныя і выдадзеныя ў Беларусі музычныя творы Міколы Равенскага.

З аднаго боку, беларускую музыку ствараюць кампазітары-эмігранты, што жывуць у ЗША (Еўтуховіч, Магаліф і інш.), з другога — у Амерыцы папулярызуецца і музыка ўласна з Беларусі. Вось што пра беларускую музыку ў ЗША пісаў нядаўна памерлы карэспандэнт газеты «Беларус», вядомы даследнік тэатра, літаратурны крытык Ванкарэм Нікіфаровіч:

> *...Ёсць* [эмігранты]*, для якіх беларуская духоўнасць у розных яе праявах і сёння — галоўнае ў іх жыцці, марах, у імкненнях выявіць сябе і тут, у новай для іх краіне. У тым, што гэта так, мяне пераканалі нядаўнія сустрэчы і гутаркі з Анатолем Лысенкам і Людмілаю Лакісавай, сённяшнімі жыхарамі Чыкага, але былымі выхаванцамі музычных навучальных установаў у Менску. Анатоль Лысенка сёння кіруе ўжо даволі вядомым з Чыкага камерным сімфанічным аркестрам «Tutti» («Усе разам» — менавіта так ён перакладае гэтую назву). Аркестр стварыў ён сам з дапамогай арганізацыі American Music Festival... У канцэртах аркестра «Tutti» ўжо неаднаразова гучалі творы аўтараў з Беларусі. З вялікай цікавасцю сустрэлі слухачы выкананне «Канцэрта для цымбалаў з аркестрам» сучаснага беларускага кампазітара Уладзіміра Кур'яна... Саліравала выдатная цымбалістка Ірына Грыгаровіч, якая таксама жыве ў Чыкага. У праграме «Tutti» гучаў «Беларускі сувенір» вядомага кампазітара Яўгена Глебава, таксама варыянты «Маленькага прынца» і «Палескай сюіты», гучаў цымбальны канцэрт Дзмітрыя Смольскага... Для выканання беларускай музыкі А. Лысенка запрашаў і вядомых амерыканскіх дырыжораў, у прыватнасці Філіпа Сіманса...*[134].

Далей Ванкарэм Нікіфаровіч аналізуе творчую дзейнасць Анатоля Лысенкі, ягонае супрацоўніцтва з беларускай піяністкай Ірынай Лупініс, якая жыве ў горадзе Рочэстэр, штат Нью-Ёрк, а таксама піша пра планы беларускіх музыказнаўцаў (цяпер амерыканцаў) данесці да амерыканскага слухача беларускую музыку. Як заўважыў Анатоль

[134] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 576.

Лысенка, *«Беларусь для мяне аснова, важны этап у жыцці і творчасці. Сувязі з яе музычнай культурай хочацца працягваць і надалей»*[135].

Да музычнай тэмы варта дадаць і яшчэ адну кароткую звестку: Л. Лібін — вядомы амерыканскі музыкант — кажа, што ў *Metropolitan Museum, NYC*, ёсць балалайка, зробленая Усцінам Смаленскім, беларусам з Гародні. Інструмент выстаўляўся на Сусветнай выстаўцы ў Нью-Ёрку ў 1939 годзе[136].

Беларусы ў іншых галінах інтэлектуальнае творчасці

Медыцына, інжынерная справа, дакладныя навукі ахапопліваюцца паняццем культуры, узятым у шырэйшым, цывілізацыйным сэнсе. Таму варта згадаць пра дасягненні беларусаў у гэтых галінах амерыканскага інтэлектуальнага жыцця.

Пачынаючы ад доктара Мікалая Судзілоўскага-Руселя, які пакінуў свой след як лекар і навуковец-прыродазнаўца, беларускія дактары ў Амерыцы нярэдка дасягалі паважных пазіцый у амерыканскім медыцынскім свеце. З паваеннае хвалі іміграцыі найбольш вызначыўся як выдатны спецыяліст д-р Мітрафан Смаршчок, імем якога названы адзін з карпусоў медыцынскага комплексу ў горадзе Мантысела, штат Мінесота. Доктар Мікола Шчорс займаў пасаду віцэ-прэзідэнта Амерыканскае асацыяцыі хірургаў[137].

Варта зазначыць, што ў параўнанні з іншымі прафесіямі, беларусаў-лекараў, якія актыўна ўдзельнічаюць у беларускім грамадскім жыцці, — найбольш. У асяроддзі паваенных эмігрантаў актыўнымі грамадскімі дзеячамі былі д-р Вітаўт Тумаш, д-р Іван Ермачэнка, д-р Мікола Шчорс, д-р Віктар Войтанка, д-р Аляксандр Багдановіч, д-р Мікола Сцяпанаў і іншыя. І цяпер, на пачатку XXI стагоддзя, медыкаў у беларуска-амерыканскім руху не паменшала.

Цягам апошніх дзесяцігоддзяў адышлі з жыцця д-р Язэп Сажыч — Старшыня Рады БНР, д-р Вітаўт Рамук — вядомы беларускі дзеяч у Чыкага, д-р Уладзімір Набагез — дзеяч у Нью-Ёрку. Іх заступіла цэлая плеяда маладзейшых. Рэдка бывае, але так здарылася, што ў Кліўлендзе ў беларускіх арганізацыях дзейнічаюць два браты-лекары. Д-р Сяргей Раманюк з Гародні — кіраўнік мясцовага даследчага цэнтра сну і адна-

[135] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 576.

[136] Libin, L. American Musical Instruments in the Metropolitan Museum of Art. New York (NY). 1985. P. 135–136.

[137] Папка «Лекары» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); The Monticello Times. Monticello (MN). Feb. 20, 1964.

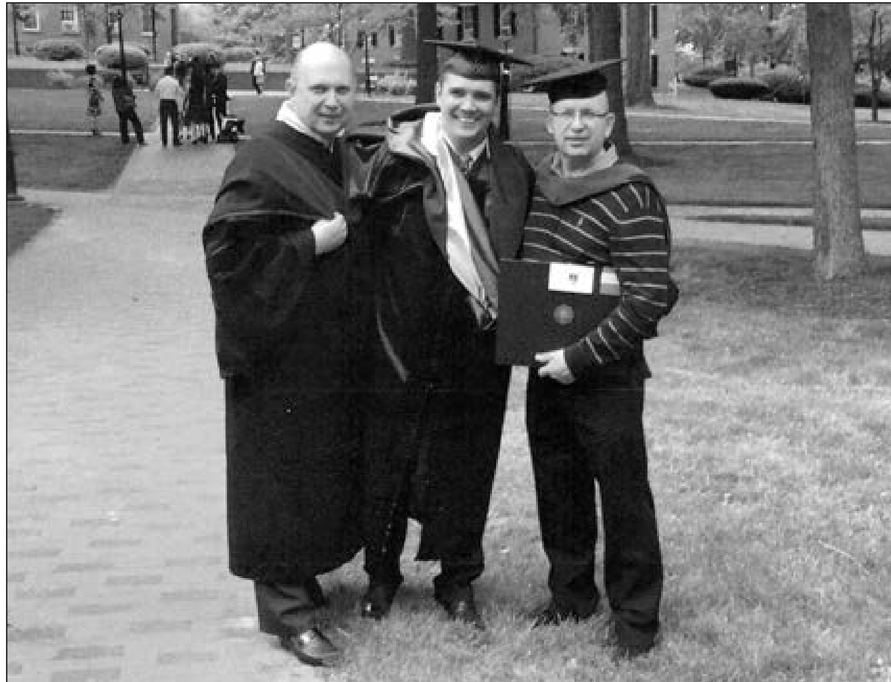

Тры пакаленні дактароў Раманюкоў: Сяргей, Васіль, Алесь. Кліўленд.
Здымак Сяргея Раманюка

часова старшыня аддзела БАЗА ў Кліўлендзе[138]. Ягоны брат д-р Васіль Раманюк таксама дзейны ў мясцовай беларускай калоніі. А нядаўна і сын Сяргея Раманюка закончыў медыцынскі факультэт амерыканскага ўніверсітэта.

У штаце Мінесота жыве і працуе доктарам амерыканка беларускага паходжання Галіна Варанцова-Остфельд, якая трымае блізкую лучнасць з асяродкам у Саўт-Рыверы, дзе нарадзілася.

Д-р Павел Рамана, папулярны ў амерыканцаў кардыёлаг на Лонг-Айлендзе, з'яўляецца прыхаджанінам сабора Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне і часта прыпамінае сваю «кар'еру» танцора ў ансамблі «Васілёк».

Д-р Юрка Кіпель болей за 20 гадоў працуе як дзіцячы кардыёлаг ва Універсітэцкім медыцынскім цэнтры ў Гакенсаку (штат Нью-Джэрсі), з'яўляецца намеснікам дырэктара аддзялення дзіцячай кардыялогіі,

[138] Сурмач, Ганна. Беларусь бязь межаў. С. 78–81.

займаецца навукова-даследчай дзейнасцю. Адначасова цягам апошніх чатырох гадоў д-р Юрка Кіпель абіраўся жыхарамі горада Хаўарт, дзе ён жыве, у раду мясцовага аддзела асветы і ўзначальваў гэты аддзел. Больш за 30 гадоў гэты лекар таксама з'яўляецца актыўным сябрам Беларуска-амерыканскага задзіночання. А ў 2015 годзе ён атрымаў і адмысловую ўзнагароду ад скаўцкай арганізацыі Нью-Джэрсі, сябрам якой ён застаецца цягам доўгіх гадоў.

Юрка Кіпель

Прымаючы ўзнагароду, трохмоўны д-р Юрка Кіпель (выдатна валодае гішпанскай) падкрэсліў сваю сувязь з беларускасцю ды таксама зазначыў, што любоў да скаўтынгу і вялікае значэнне гэтай арганізацыі для моладзі ён пераняў ад бацькі — сп. Вітаўта Кіпеля, які змоладу быў актывістам, а пасля лідарам у беларускім і амерыканскім скаўтынгу[139].

Вядомы ў Нью-Ёрку таксама д-р Анатоль Занковіч (Занкавіч), выпускнік-хірург Лювенскага ўніверсітэта. Не толькі ён заяўляў пра сваё беларускае паходжанне падчас працы ў Чыкага, але і ягоная дачка Ніна Занковіч напісала кнігу пра гісторыю сям'і Занковічаў, дзе распавяла, як ейны бацька ледзь не загінуў у Беларусі ў часе Другой сусветнай вайны. Кніга з арыгінальным назовам *«Tolstoy and Purple Chair»* («Талстой і фіялетавае крэсла») перакладзеная на нямецкую, італьянскую, галандскую, партугальскую і карэйскую мовы. Д-р Занковіч, ягоная жонка Тыльда (бельгійка, сяброўка беларускіх студэнтаў з лювенскіх часоў) і сям'я ёсць сталымі наведнікамі беларускіх імпрэзаў і парафіі Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне.

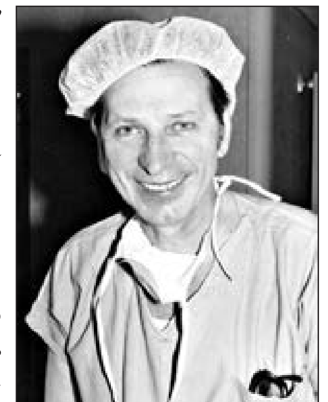

Анатоль Занковіч

Сярод імігрантаў паваеннае хвалі было нямала інжынераў, як, прыкладам, Васіль Русак, спецыяліст у кампрэсарах, меў свае патэнты, быў удзельнікам розных міжнародных канферэнцый; Кон Уорт, які доўгі час

[139] Беларус. Нью-Ёрк. 2015. № 615.

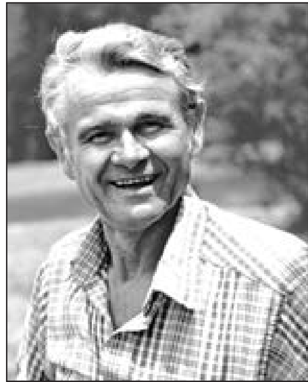

Кастусь Вайцяхоўскі
(Кон Уорт)

працаваў у галіне аэрадынамікі ды выступаў з навуковымі дакладамі ў Токіа і Бруселі, таксама запатэнтаваў нямала вынаходніцтваў; Анатоль Кучура, вядучы інжынер амерыканскай тэлефоннай прамысловасці, у 1980–1990-я гады працаваў у СССР — амерыканцы дапамагалі мадэрнізаваць савецкую тэлефонную сетку. Наогул, беларусы-інжынеры маюць уласнасць на сотні патэнтаў у Амерыканскім патэнтавым бюро[140].

Беларусы могуць ганарыцца працамі прафесара Барыса Кіта, колішняга выкладчыка матэматыкі Віленскае беларускае гімназіі, а пазней прафесара колькіх універсітэтаў на Захадзе, аднаго з амерыканскіх даследчыкаў у ракетных палівах, суаўтара прапулярнага ў 1960–1970-я гады даведніка па новых цвёрдых палівах.

Выдатныя працы і вынаходніцтвы ў галіне медыка-біялагічнае аэранаўтычнае інструментацыі мае беларус першага амерыканскага пакалення Леанід Грэбень. З другога пакалення беларусаў-амерыканцаў трэба адзначыць д-ра Роберта Пухоўскага, вядомага палеантолага, старэйшага геолага кампаніі *Shell* у Малайзіі.

Адзначыліся беларусы і ў іншых галінах. Прыкладам, айцец Джым Шэведэн, беларус-амерыканец другога пакалення (дзяды паходзілі з-пад Бярозы-Картузскай), — адзін з кіраўнікоў езуіцкае місіі на Тайвані. Амерыканскаму грамадству вядомы таксама навуковец М. Дземяшкевіч, родам з Магілёўшчыны.

Інжынеры, навукоўцы — прафесіі, у якіх, магчыма, радзей здараюцца сітуацыі, калі трэба сказаць пра свае карані, этнічнасць, ды гэтая дзялянка не надта спрыяльная для грамадскай дзейнасці. І тым не менш шмат нашых суродзічаў (інжынераў і навукоўцаў) пашырае імя Беларусь. Згадаем пра некаторых.

У галіне біяхіміі ў Амерыцы быў вядомы д-р Аўген Вярбіцкі, адзін з сусветных лідараў у даследаванні ірадыяцыі[141]. Ён быў загадчыкам ваеннай лабараторыі і ўваходзіў у каманду падрыхтоўкі ежы (мясных прадуктаў) для амерыканскіх касманаўтаў у часе іх палёту і высадкі

[140] Папка «Біяграфіі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1972. № 178; 1973. № 192; 1976. № 233; 1978, № 253.

[141] Юрэвіч, Л. Жанры... С. 68–100.

Аўген Вярбіцкі

на Месяц. За гэтую працу атрымаў з рук Прэзідэнта ЗША Рычарда Ніксана ў якасці ўзнагароды кавалак горнай пароды з Месяца. У складзе амерыканскай дэлегацыі д-р Аўген Вярбіцкі адведваў навуковыя цэнтры СССР. Ён жа быў дзейным сябрам БІНіМа, БАЗА і беларускіх рэспубліканскіх клубаў. Трэба зазначыць, што д-р Аўген Вярбіцкі пакінуў па сабе вялікую друкаваную спадчыну ў навуковых часопісах, напісаў колькі артыкулаў на беларускія тэмы ды нарэшце, дзякуючы працам Лявона Юрэвіча, паступова пазнаецца і на Бацькаўшчыне ды ўваходзіць у лік тых беларусаў, што тварылі сусветны навуковы прагрэс[142].

Навуковую ступень у тэхнічных навуках меў і сп. Васіль Мельяновіч, які доўгія гады працаваў у тэлефоннай кампаніі *AT&T*. Пры гэтым ён актыўна займаўся грамадскай працай у БАЗА і Кангрэсавым камітэце, у галоўнай кватэры Рэспубліканскай партыі ЗША, супрацоўнічаў з Дзярждэпартаментам, з інфармацыйнымі агенцтвамі і грамадскімі арганізацыямі. Ён сустракаўся з Рональдам Рэйганам, быў асабіста знаёмы з Джорджам Бушам-старэйшым. Быў сябрам БІНіМа, укладальнікам бібліяграфіі падручнікаў для сярэдніх школаў, дзе згадваецца Беларусь, рабіў даклады пра Беларусь у школах штата Мэрыленд, часта выступаў на канферэнцыях.

Васіль Мельяновіч

[142] Юрэвіч, Л. Чалавек, які трымаў у руках Месяц // Асоба і час. Вып. 2. Мінск, 2010. С. 200–218.

Жорж Навумчык (справа) і Аўген Скаўронскі ў друкарні

На друку рэдкіх папераў і чэкаў *«De lux»* спецыялізаваўся сябра БІНіМа з Дэтройта, сваяк Якуба Коласа Мікола Прускі. Ён быў блізкі з прадстаўнікамі амерыканскай банкаўскай сферы, з кампаніяй *«Up John International»*, якая дастаўляла дзякуючы Міколу ў Беларусь медыкаменты. Беларуская грамада ведала яго як актыўнага дзеяча, рэдактара і выдаўца «Беларускага Дайджэста» і іншых выданняў.

Актыўны ў грамадскім жыцці амерыканскіх беларусаў таксама тэхнік-друкар з Саўт-Рывера, прадпрымальнік Жорж Навумчык. Цягам дзясяткаў гадоў ён сам выдае і рэдагуе часопіс «Беларуская Думка», а для БІНіМа ён шмат рэпрадукаваў дакументаў з архіваў царквы Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы.

Інжынер з Нью-Ёркскага ўніверсітэта Жорж Лапіцкі (сын айца Мікалая Лапіцкага) не толькі забяспечыў бясплатна ўсе інжынерныя працы пры пабудове беларускага помніка ў Саўт-Рыверы, але і прапагандаваў Беларусь у Турцыі і Венесуэле, калі працаваў там на будоўлях амерыканскіх аб'ектаў. Сёння Жорж Лапіцкі — пенсіянер і фундатар друкаў БІНіМа.

Сябрам БІНіМа з'яўляецца і Уладзімір Ванцэвіч, колішні сябра Камісіі ААН па навуцы і тэхніцы, доктар тэхнічных навук, прафесар Лорэнскага тэхналагічнага ўніверсітэта (*Lawrence Technological University*), што ў штаце Мічыган. Ён — актыўны ўдзельнік міжнародных навуковых канферэцый, дырэктар праграмы падрыхтоўкі магістраў мехатронных сістэмаў Лорэнскага тэхналагічнага ўніверсітэта, а таксама сябра рэдкалегій часопісаў *«Journal of Multi-body Dynamics»*, *«International Journal of Vehicle Autonomous Systems»*, а таксама памочнік рэдактара часопіса *«International Journal of Vehicle Noise and Vibration»*[143].

Варта адзначыць і доктара фізіка-матэматычных навук прафесара Ігара Малевіча, які цягам некалькіх гадоў працаваў у *NASA*, распрацаваў сістэму лазернай лакацыі Месяца. Ён з'яўляецца прафесарам Гарвардскага ўніверсітэта, атрымаў навуковую ступень і ў ЗША ў галіне сацыяльнай паліталогіі. Ігар Малевіч быў асабіста знаёмы з амерыканскім астранаўтам Нілам Армстрангам, які вельмі ўпадабаў беларускую мову з вуснаў нашага земляка[144].

Адукацыю ў фізіцы мае і нават працаваў у Менску ў галіне нуклеарнай энергетыкі прадстаўнік таксама новай эміграцыі Віталь Зайка. Праўда, у ЗША ён працуе інфармацыйным спецыялістам у архіве Інстытута габрэйскіх даследаванняў *IBO* ў Нью-Ёрку. Сярод тэмаў, якія ён разглядае, праблемы таталітарызму і Другой сусветнай вайны ў Беларусі, пытанні параўнальнага аналізу нацыянальнай свядомасці і самаідэнтыфікацыі этнічных групаў на беларускіх землях. Віталь Зайка з'яўляецца аўтарам шэрагу навуковых і папулярных артыкулаў на англійскай, беларускай мовах і на ідышы, а таксама апавяданняў і вершаў па-беларуску. Бярэ актыўны ўдзел у беларускім грамадскім жыцці.

Ёсць выбітныя беларусы і ў юрыдычнай галіне ЗША. Так, у Нью-Брансвіку Расціслаў Войтанка, а ягоны сын — суддзя ў акрузе Мідлсэкс (*Middlesex*) у Нью-Джэрсі. З новых эмігрантаў — юрыст Юрась Зянковіч пачынае прафесійную кар'еру. Але найбольшы поспех у згаданай галіне мае Алеся Кіпель. Пра сваю адвакацкую практыку ў інтэрв'ю Алесі Сёмусе ў адказ на пытанне *«Ці лічыш ты сябе чалавекам, задаволеным жыццём і паспяховым, тое, што амерыканцы называюць successful?»* яна сказала:

Так, я лічу сябе successful! Мне падабаецца мая праца. Я партнёр у адной з найбольш вядомых юрыдычных фірмаў ЗША, «Стэптоў і Джонсан». Я таксама старшыня дарадчай камісіі Суда міжнароднага гандлю ў Нью-Ёрку. Маю найвышэйшы рэйтынг сярод калегаў-юрыстаў у нацыянальнай сістэме

[143] Запісы БІНіМ. № 31. Нью-Ёрк — Менск, 2008. С. 427.

[144] Наша Слова. Мінск. № 36 (1083). 05.09.2012.

Алеся Кіпель

прафесійнай класіфікацыі Мартындэйл-Габэл[145]*. Мяне адзначыў «Чэмберс»*[146] *як адную з найлепшых юрыстаў у краіне ў галіне гандлёвага заканадаўства ў спецыялізацыі «інтэлектуальная ўласнасць». Я маю прафесійныя публікацыі і раблю прамовы, так што, так, я лічу сябе successful*[147].

Паводле даведніка гадавіка *«The Washington Post Magazine»*, Алеся Кіпель у 2013–2015 гадах уваходзіла ў лік 100 найлепшых адвакатаў, якія спецыялізуюцца на інтэлектуальнай уласнасці і інтэрнацыянальнай маёмасці. Яна шмат друкавалася ў юрыдычных часопісах і выступала ў якасці лектара ў розных бізнесовых установах. Ад 2016 года Алеся Кіпель працуе ў сістэме Міністэрства ўнутраных спраў ЗША. А беларускай грамадзе яна найбольш вядомая як доўгагадовы беларускі палітычны дзеяч у Вашынгтоне ды часты госць у Беларусі.

Шмат беларусаў выкладаюць ва ўніверсітэтах, працуюць у даследчых кампаніях. БІНіМ вядзе улік удзелу беларусаў у амерыканскім навукова-прамыслова-тэхналагічным жыцці ды апрацоўвае бібліяграфію працаў беларусаў-навукоўцаў і інжынераў у амерыканскіх часопісах.

Як бачым, шмат хто з дзяцей імігрантаў паваеннае хвалі таксама ўвайшлі ў жыццё, атрымаўшы добрую асвету, паступова сталі займаць важныя пасады і ўплывовыя пазіцыі ў розных сферах[148].

[145] ***AV® Peer Review Rating*** — адпаведна, *Martindale-Hubbell Peer Review Ratings*. *AV*®-сертыфікат ёсць значным дасягненнем у рэйтынгавай сістэме — гэта сведчанне таго, што калегі юрыста надалі яму найвышэйшы рэйтынг прафесійнасці. Юрыст мусіць практыкаваць права прынамсі 10 гадоў, каб атрымаць *AV*®-рэйтынг.

[146] ***Chambers*** — з 1990 года публікуе каталогі і даведнікі па юрыдычнай тэматыцы.

[147] Запісы БІНіМ. № 33. Нью-Ёрк — Менск, 2010. С. 525.

[148] Папка «Выдатныя ў ЗША» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

РОЛЯ АМЕРЫКАНСКІХ БІБЛІЯТЭК, НАВУКОВЫХ І НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОВАЎ У ПРАПАГАНДЗЕ БЕЛАРУСКАЕ СПАДЧЫНЫ

Амерыканскія бібліятэкі адыгрываюць вельмі важную ролю ў інфармаванні амерыканцаў пра Беларусь і беларусаў. Шмат якія амерыканскія бібліятэкі — публічныя, універсітэцкія і спецыяльныя — маюць багатыя беларускія інфармацыйныя і навуковыя кнігазборы, і таму, што адна з функцый бібліятэкі — папулярызаваць свае кнігі, яны ладзяць адмысловыя выставы, лекцыі і абмеркаванні кніг. Варта адзначыць, што найбольшыя амерыканскія бібліятэкі, як, прыкладам, Бібліятэка Кангрэса або Нью-Ёркская публічная бібліятэка, маюць беларускія кнігазборы, заснаваныя яшчэ на пачатку XX стагоддзя[1].

Неабходна падаць колькі агульных заўваг пра беларусіку ў амерыканскіх бібліятэках.

Хоць беларусіка прысутная ў шмат якіх бібліятэках, надалей існуе праблема з загалоўкам адпаведнага раздзела ў каталогах. Назовы *«Byelorussia»* і *«Byelorussians»* — новыя для амерыканскіх бібліятэкараў. Яны ўвайшлі ў каталогі толькі ў 1970-я гады. Раней Беларусь азначалася як *«White Russia»*. Аднак і гэты назоў быў уведзены ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы паміж 1915 і 1920 гадамі, тым часам як Бібліятэка Кангрэса пачала ўжываць яго толькі ў канцы 1920-х гадоў. Да з'яўлення тэрміна *«White Russia»* матэрыялы, што мелі дачыненне да Беларусі, каталагізаваліся пад тытуламі *«West Russia»*, *«Russia»* або *«Poland»*. Гэткая тэрміналагічная разбежнасць, разам з палітычнаю сітуацыяю ў Беларусі, стварала (дый надалей стварае) цяжкасці ў фармаванні беларускіх кнігазбораў і ў карыстанні імі.

З гэтага выцякае, што праца з беларускімі кнігазборамі ў працэсе беларусазнаўчых даследаванняў пры карыстанні старою літаратураю патрабуе гістарычнае падрыхтоўкі і тэхнічнага досведу. З цягам часу ды з павелічэннем беларускіх калекцый настае патрэба ў перакаталагізацыі старых матэрыялаў. Аднак бліжэйшымі гадамі вырашыць гэтую праблему будзе нялёгка. Цяпер, як выглядае, тэрмін *«Belarus»* замацаваўся.

[1] The New York Public Library. Reference Collections. Archives.

У беларускай секцыі Кліўлендскай публічнай бібліятэкі: загадчыца аддзела замежных літаратур Наталля Бязуглава (у цэнтры), Вітаўт Кіпель (справа). 1979 г.

Беларускія інфармацыйныя выданні можна сустрэць у любой вялікай публічнай бібліятэцы ды амаль ва ўсіх каледжах і ўніверсітэтах, дзе ёсць славянскія аддзяленні.

Беларускія навуковыя кнігазборы ёсць у некаторых універсітэтах, прыкладам, ва ўніверсітэце штата Індыяна ў Блумінгтане, універсітэце штата Ілінойс ва Урбане, універсітэце штата Каліфорнія ў Бэрклі, універсітэце штата Агаё ў Каламбусе, універсітэце штата Паўночная Караліна ў Чэпэл-Хіле ды колькіх іншых.

Найбольшыя і найпаўнейшыя беларускія навуковыя кнігазборы захоўваюцца ў Гарвардскім, Калумбійскім і Стэнфардскім універсітэтах, у Бібліятэцы Кангрэса ды ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы. Гэтыя калекцыі найбольшыя па колькасці кніг беларускае тэматыкі, а таксама беларускіх перыядычных выданняў[2].

Нядрэнныя беларускія кніжныя зборы ёсць і ва ўніверсітэцкіх бібліятэках Блумінгтана, штат Індыяна, у Чыкагскім універсітэце, у Дзюк, у штаце Паўночная Караліна, універсітэце горада Гейнсвіл, штат Флорыда, а таксама Пенсільванскім штатным універсітэце.

Адпрацаваўшы ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы больш за чвэрць стагоддзя, мы лічым магчымым і патрэбным апісаць падрабязней беларускі кнігазбор гэтае бібліятэкі.

[2] Папка «Беларусіка ў амэрыканскіх бібліятэках» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Асаблівая ўвага да Нью-Ёркскае публічнае бібліятэкі цалкам абгрунтаваная. Задоўга да таго, як Беларусь сталася заўважная на палітычным даляглядзе або на мапе Еўропы, што адбылося толькі ў 1918 годзе, гэтая бібліятэка ўжо збірала беларускія матэрыялы, нягледзячы на цяжкасці, звязаныя з іх набыццём.

На самым пачатку XX стагоддзя бібліятэка набыла колькі беларускіх выданняў лацінкаю, былі купленыя і слушна закаталагізаваныя працы Яўхіма Карскага і некаторых пісьменнікаў, як, прыкладам, Францішка Багушэвіча. Бібліятэка адна з першых у Амерыцы ўсталявала кніжны абмен з бібліятэкамі БССР у 1920-я гады. У дакуменце з гэтае нагоды, датаваным 1928 годам, гаворыцца:

Дзяржаўная бібліятэка ў Менску, адна з шматлікіх савецкіх установаў, з якімі бібліятэка падтрымоўвае абмен, дасылала не толькі бягучыя беларускія публікацыі, але таксама старыя кнігі ў рускай мове, што маюць дачыненне да рэгіёна, які з часам стаўся паўсуверэннаю Беларускаю Рэспублікаю[3].

Можна без перабольшання сцвярджаць, што беларускі кнігазбор Нью-Ёркскае публічнае бібліятэкі найбольшы ў Злучаных Штатах. Ён налічвае некалькі тысячаў кніг і перыядычных выданняў у беларускай мове, а таксама тысячы кніг і публікацый у іншых мовах, якія маюць дачыненне да беларускае тэматыкі[4].

Бібліятэка асабліва багатая на бібліяграфічныя працы самае шырокае беларускае тэматыкі, мастацкую, статыстычную, палітычную, мовазнаўчую ды мастацтвазнаўчую літаратуру. Бібліятэка прыкладае шмат намаганняў дзеля набыцця беларускіх кніжных матэрыялаў, пачынаючы ад пражскіх і віленскіх выданняў Францішка Скарыны. Бібліятэка мае найпаўнейшыя зборы беларускіх эміграцыйных выданняў ад 1920–1930-х гадоў, калі яна набывала перыёдыкі з Прагі і Парыжа. Цікава заначыць, бібліятэка збірае таксама аўтографы аўтараў, якія наведваюць бібліятэку.

Сталіся ўжо традыцыяю візіты ў бібліятэку беларускае дэлегацыі на Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, якія нярэдка прыносяць у бібліятэку каштоўныя падарункі. Цягам дзесяцігоддзяў дзясяткі беларускіх афіцыйных асобаў і пісьменнікаў наведалі бібліятэку, сярод іх Пятро Глебка, Анатоль Вярцінскі, Рыгор Барадулін, Барыс Сачанка, Алесь Адамовіч, Іван Чыгрынаў, Уладзімір Шчасны, Віктар Шматаў, Леанід Казыра, Віктар Скарабагатаў, Вячаслаў

[3] The New York Public Library. Report of the Director. 1928.

[4] The New York Public Library. Baltic and Slavic Division. Archives; Catalogue.

Адамчык, Алесь Лукашук, Адам Мальдзіс, Генадзь Бураўкін, Марыя Карпенка, Пётр Краўчанка, Валянцін Грыцкевіч, Ігар Жолудзеў, Эдуард Цыганкоў, Вольга Іпатава, Якаў Качан, Лідзія Савік, Анатоль Міхайлаў, Аркадзь Тоўсцік, Мікалай Сікорскі, Андрэй Дапкюнас, Віктар Дашук, Уладзімір Някляеў, Святлана Алексіевіч ды іншыя[5].

Шмат хто з іх карыстаўся ў сваёй працы фондамі бібліятэкі, а некаторыя апісалі свой побыт у Злучаных Штатах у сваіх творах і працах. У бібліятэкі ўсталяваліся вельмі добрыя кантакты і супрацоўніцтва з беларускаю місіяй пры Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, асабліва з яе шматгадовым сакратаром Алегам Пашкевічам, які дапамог набыць шмат важных матэрыялаў.

Часта бывалі у бібліятэцы таксама беларускія пісьменнікі, навукоўцы і госці з Польшчы, Вялікабрытаніі, Францыі, Швецыі ды іншых краінаў. Так, у бібліятэцы працавалі або гасцілі Алесь Барскі, Альберт Барташэвіч, Сакрат і Таня Яновічы, Зіна Туронак, Ян Максімюк. Частым наведнікам і лектарам у бібліятэцы быў а. Аляксандр Надсан. Адведвалі бібліятэку ўладыка Часлаў Сіповіч, даследчык Гай Пікарда і іншыя.

Кніжныя калекцыі Нью-Ёркскае публічнае бібліятэкі адыгралі важную ролю ў развіцці беларусаведных даследаванняў на Захадзе. Рэч у тым, што бібліятэка нярэдка бывае адзінаю ў свеце ўстановаю, якая мае тую ці іншую беларускую кнігу або перыядычнае выданне, увесь наклад якога быў знішчаны савецкім рэжымам. Унікальнасць бібліятэкі прызнаюць і беларускія даследчыкі, якія часам дораць ёй рэдкія кнігі з сваіх кнігазбораў.

Большасць апублікаваных у ЗША беларускіх навуковых працаў пісалася ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы. Тут працавалі Мікола Шчаглоў, Антон Адамовіч, Станіслаў Станкевіч, Нікалас Вакар, Уладзімір Сядура, Іван Любачка, Майкл Урбан, Ян Запруднік, Гіпаліт Няміга, Аўген Калубовіч, Ізідар Плашчынскі ды дзясяткі іншых.

Асабліва плённае было супрацоўніцтва з бібліятэкаю д-ра Вітаўта Тумаша. Ён шмат дапамог у фармаванні Скарынаўскае калекцыі і адмыслова адзначыў бібліятэку ў пераліку падзяк у сваёй кнізе «Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны. XVI–XX».

У сваёй працы д-р Вітаўт Тумаш пісаў:

Установаў і асобаў, якія прычыніліся да з'яўлення гэтае кнігі, як кажуць, занадта шмат, каб усе і ўсіх іх пералічыць. Адну ўстанову, аднак, варта

[5] The New York Public Library. Staff News. 1974. № 41; Беларус. Нью-Ёрк. 1974. № 204, 211; The New York Public Library. Baltic and Slavic Division. Register.

вылучыць асобна: Славянскі і балтыйскі аддзел Нью-Ёркскае публічнае бібліятэкі, дзе заўсёды можна было сустрэць надзвычайную гатовасць да дапамогі і зацікаўленасць усіх супрацоўнікаў як беларусікаю ўвогуле, гэтак і Скарынам у прыватнасці[6].

Трэба падкрэсліць і гэткі важны аспект: бібліятэка вельмі дбае пра захаванасць рэдкіх матэрыялаў, да якіх адносяцца шмат якія беларускія публікацыі. Гэта адзіная ў Заходнім паўшар'і бібліятэка, дзе дзясяткі гадавікоў беларускіх перыядычных выданняў перазнятыя на мікрафільмы, а сярод іх «Бацькаўшчына», «Беларус», «Ніва» ды іншыя.

Нью-Ёркская публічная бібліятэка заўсёды была таксама выдатным прапагандыстам беларускае (ды іншае) кніжнае спадчыны. За апошнія паўстагоддзя гэтая ўстанова арганізавала каля двух дзясяткаў вялікіх выставаў на беларускія тэмы: «Вехі беларускае літаратуры», «Юбілей беларускага друку і доктар Францішак Скарына», «Песняры беларускае літаратуры Янка Купала і Якуб Колас», «Беларускія выданні лацінкаю», «Паўстанне 1863 года на Беларусі», «Статут Вялікага Княства Літоўскага». Дэманстраваліся беларускія матэрыялы і на іншых выставах — «Гадавіна Каперніка», «Мовы свету», «Гісторыя календара» ды іншых[7].

Пра бібліятэку шмат напісана ва ўспамінах Зоры і Вітаўта Кіпеляў, якія працавалі ў гэтай установе больш як 25 гадоў кожны[8]. Беларуская кніжная калекцыя ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы значна павялічылася за кошт эміграцыйнай літаратуры. Кіпелі перадалі-падаравалі бібліятэцы каля 4500 назваў манаграфічных друкаў і больш як 400 перыёдыкаў. Безумоўна, гэтая бібліятэка сталася на сёння самым буйным цэнтрам эміграцыйнай літаратуры ў свеце. Гэтаксама сюды быў перададзены архіў Беларускага інстытута навукі і мастацтва разам з некаторымі архіўнымі матэрыяламі прыватных асобаў ды розных эміграцыйных арганізацый.

Пры бібліятэцы заснаваны Фонд беларускай кнігі з першапачатковым ахвяраваннем $25 000, якое ў гадах 2015–2016 дасягнула $50 000. Пра Фонд супрацоўнік бібліятэкі Лявон Юрэвіч пісаў так:

Вось жа Фонд беларускае кнігі быў створаны сям'ёй Зоры і Вітаўта Кіпеляў для набыцця толькі рэдкіх кнігаў, прыкладам, скарынінскіх кнігаў альбо для

[6] Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны / укл. В.Тумаш. Нью-Ёрк, 1989. С. IX.

[7] The New York Public Library. Baltic and Slavic Division. Archives.

[8] Кіпель, З. Дніаднаго жыцьця. Мінск, 2010; Кіпель, В. Жыць і дзеіць. Мінск, 2015.

Нью-Ёркская публічная бібліятэка ў часе выставы,
прысвечанай 450-годдзю беларускага друку. 1967–1968 гг.

захавання рэдкіх беларускіх друкаў, якія патрабуюць спецыяльных умоваў захавання і рэстаўрацыі.

Фонд беларускае кнігі — фонд адчынены, да яго можна дадаваць сумы, але назначэнне застаецца бяззменнае — выключна для рэдкае беларускае кнігі.

Для развіцця і падтрымкі беларускае культуры ў ЗША фонд мае вялікае значэнне, бо гэта ці не першы фонд, створаны для бібліятэчна-кнігаведнае справы[9].

І, як падкрэсліваюць аўтары мемуараў, з'ява першай важнасці: у бібліятэцы працуе кампетэнтны бібліятэкар-прафесіянал, вядомы і пладавіты даследчык беларусікі, навуковец з дыпломамі беларускага і амерыканскага ўніверсітэтаў Лявон Юрэвіч — выдатная падмена бібліятэкарам-папярэднікам.

Але ж на кніжна-архіўных рэсурсах Нью-Ёрка і ваколіцаў ды ўстановах-арганізацыях, дзе актыўна распрацоўваецца беларусіка, неабходна спыніцца падрабязней, бо «вялікі Нью-Ёрк» — места адметнае і багаццем беларускага матэрыялу, і людзьмі-працаўнікамі.

[9] Беларус. Нью-Ёрк. 2003. № 486.

Апрача Нью-Ёркскай публічнай бібліятэкі ў горадзе Нью-Ёрку значныя кніжныя беларускія калекцыі знаходзяцца ў Калумбійскім універсітэце, асабліва з галіны архітэктуры; у Гарыманаўскім інстытуце — палітычная літаратура. Дарэчы, экзэмпляр кнігі Міколы Шчакаціхіна «Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва» (1928) для перадруку пазычаўся менавіта ў Калумбійскім універсітэце, а ў Гарыманаўскім інстытуце ў бібліятэцы стаіць бронзавы бюст Васіля Быкава — твор Алеся Шатэрніка. Англамоўная літаратура пра Беларусь, як і шмат кніг з беларускай літаратуры, знаходзяцца ў Гарадскім каледжы Куінса.

Калі б у тых амерыканскіх вялікіх бібліятэках Нью-Ёрка не было патрэбнай кнігі, можна зазваніць і ў беларускія арганізацыі, як Фундацыя Крэчэўскага ці беларуская царква Св. Кірылы Тураўскага ў Брукліне: бібліятэкі ёсць і там, і патрэбныя публікацыі можна знайсці. Папаўняюцца яны пераважна за кошт ахвяраванняў. Так, у газеце «Беларус» была надрукаваная «Падзяка!» наступнага зместу:

Парафіяльная рада сабора Св. Кірылы Тураўскага ў Нью-Ёрку выказвае шчырую падзяку сп. Лявону Юрэвічу, які перадаў у бібліятэку Парафіі збор кнігаў з уласнай бібліятэкі, які налічвае каля шасці з паловай сотняў асобнікаў, а таксама 30 аўдыядыскаў, 8 абразоў і 6 малых скульптурных твораў. Усё гэта з'яўляецца каштоўным набыткам для нашай бібліятэкі[10].

Але і па-за Нью-Ёркам ці, як амерыканцы кажуць, у вялікім Нью-Ёрку, а дакладней, у мясцовасцях прыблізна 30–45 км ад горада знаходзяцца дадатковыя беларускія кнігазборы, і немалыя! А гэта бібліятэкі ўніверсітэтаў Прынстан у аднайменным горадзе і Ратгерс у горадзе Нью-Брансвік, абодва ў штаце Нью-Джэрсі — гадзіна-паўтары ад Нью-Ёрка ў паўднёвым кірунку.

Прынстанскі ўніверсітэт — адзін з старэйшых у краіне, заснаваны ў 1746 годзе, належыць да так званых *Ivy League Universites* — Плюшчавай лігі ўніверсітэтаў, куды таксама залічаюцца Гарвардскі, Браўна ды колькі іншых. Вядомы шырокім дыяпазонам выкладаных дысцыплінаў. Адтуль выйшлі дзясяткі вялікіх амерыканскіх палітыкаў, у тым ліку прэзідэнты (Джэймс Мэдысан, Вудра Вільсан, Аран Бур, Мішэль Абама — жонка прэзідэнта Барака Абамы ды інш.) і навукоўцаў, з самых слынных выкладчыкаў — Альберт Эйнштэйн. Здаўна ва ўніверсітэце была моцная праграма вывучэння Расіі, пазней СССР.

[10] Беларус. Нью-Ёрк. 2015. № 612.

Пры ўніверсітэце вельмі старая бібліятэка імя Феерстана (магнат вырабу аўтапакрышак, які завяшчаў шматмільённае багацце на бібліятэку). Першыя беларусаведныя кнігі тут пачалі набывацца на пачатку XX стагоддзя: Сапуноў, Карскі.

Пакуль не даследавана, калі ў Прынстане пачалі з'яўляцца студэнты-беларусы, але тут вучылася некалькі яўрэяў з Беларусі. У 1975–1979 гадах тут была студэнткаю Алеся Кіпель. Яна закончыла гістарычны факультэт з дысертацыяй, базаванай на архівах Гувераўскага інстытута ў Каліфорніі: «*The American Relief Administration's Soviet Operations 1921–1923; their impact on Soviet-American relations*» (Princeton Univ., 1978. 186 p.)[11].

Паколькі вывучаліся тэмы «савецкія», дык пры ўніверсітэце было ладна спецыялістаў па СССР, збіралася і адпаведная бібліятэка, улучна з кнігамі пра БССР. Ад гадоў 1990-х беларусіка была вельмі ўзрасла, бо, як кажа Алеся Кіпель, *«колькі магу набываю беларускую літаратуру, калі бываю ў Менску, бо наклады малыя: не купіш у час — згуба для бібліятэкі»*. На сёння беларусіка ў Прынстанскай універсітэцкай бібліятэцы налічае некалькі тысяч тамоў, а таксама часопісы, як «Кантакты і дыялогі», «Беларуская Думка» ды інш.

Іншая вялікая беларусаведная кніжная калекцыя знаходзіцца ў бібліятэцы ўніверсітэта Ратгерс, г. зв. *Alexander's Library* ў горадзе Нью-Брансвік, штат Нью-Джэрсі. Аднак спачатку колькі словаў пра сам універсітэт.

Як і Прынстанскі, універсітэт Ратгерс адзін з старэйшых у ЗША, заснаваны ў 1766 годзе. Універсітэт з вельмі багатай праграмай навучання, улучна з медыцынаю, агракультурай, інжынерыяй, юрыспрудэнцыяй і, зразумела, гуманітарнымі дысцыплінамі.

Здаўна ва ўніверсітэце вучыліся студэнты беларускага паходжання: аўтар меў пару дзясяткаў інтэрв'ю з беларусамі-амерыканцамі хвалі перад Першай сусветнай вайной, якія канчалі Ратгерс: Грыша Корзун, Пятро Галавінскі, Майкл Сапега. Па Другой сусветнай колькасць беларусаў павялічылася, бо шмат паваенных эмігрантаў пасяліліся ў гарадках, блізкіх да Нью-Брансвіка, — там была праца, а іх дзеці ішлі ў Ратгерс. Паводле прыблізных падлікаў БІНіМа, Ратгерс закончылі больш як сотня беларускіх студэнтаў з паваеннае эміграцыі; некаторыя выпускнікі дайшлі да высокіх ступеняў прафесійнае кар'еры: напрыклад, згаданы раней д-р Аўген Вярбіцкі быў загадчыкам даследчае лабараторыі ваеннага ведамства; Галіна Русак займала пасаду загадчыцы мастацкай бібліятэкі ўніверсітэта; сп-ня Лёля Касоўская (Лапіцкая) была кіраўніком навуковай бібліятэкі фармацэўтычнай кампаніі «*Squibb*»; сп-ня Таіса Шчорс — кіраўніком бібліятэкі медыцынскага факультэта. На высокіх бібліятэчных пасадах працавалі Бабі Цупрык, Зора Кіпель, Вітаўт Кіпель — таксама выпускнікі гэтага ўніверсітэта. Дыплом Ратгерса маюць Юрка Азарка, Юрка Кіпель, Віталь Каракулька (і загінулая ў катастрофе Ната Каракулька), Юры Стагановіч, Люда Грант, Наталля Русак.

[11] Часткі працы былі апублікаваныя ў: Запісы БІНіМ. № 16. Нью-Ёрк. 1978. С. 61–83.

Закончыў гэтую навучальную ўстанову і абараніў доктарскую дысертацыю на беларускую тэму Віталь Сіліцкі, а цяпер на факультэце палітычных навук выкладае і працуе над доктарскай беларуска Таццяна Кулакевіч. На факультэце параўнальных літаратураў вучылася Зора Кіпель і закончыла з магістарскай працай, а потым кніжкай «Беларускі Трышчан». На беларускую тэму была таксама праца Сяргея Казакова, а некалькі семінарскіх працаў на тэму беларускіх кніжных збораў рабіў Гіпаліт Паланевіч — пазней загадчык інфармацыйнага стала ў Куінсаўскай бібліятэцы Нью-Ёрка. Думаю, што не памылюся, калі сцверджу, што ўніверсітэт Ратгерс налічае найбольшую колькасць выпускнікоў беларусаў-амерыканцаў.

Натуральна, што пры ўніверсітэце паўстала і беларуская кніжная калекцыя. Але заўважнае павялічэнне адбылося ў 2000–2001 гадах, калі д-р Ян Запруднік, недалёкі жыхар і актыўны карыстальнік бібліятэкі, перадаў туды ўласны кнігазбор — некалькі тысяч тамоў — у дадатак да фінансавага фонду на апрацоўку гэтых кніжак.

Падарункі з аўтарытэтнымі падзякамі былі прынятыя ўніверсітэтам, а ў бібліятэчным кодэксе з'явілася адмысловая рубрыка *«The Zaprudnik Belarusica Collection»,* ці «Калекцыя беларусікі Запрудніка». Да цяперашняга часу дар д-ра Запрудніка апрацаваны ды калекцыя стала папаўняецца новымі кнігамі.

Але апрача колькасці беларускіх студэнтаў і важнае беларусаведнае бібліятэкі, Ратгерс мае і яшчэ адну важную дэталь: пры архіўных калекцыях бібліятэкі ёсць і беларускі архіў, дакладней, апрацаваныя беларускія архіўныя матэрыялы. Цягам некалькіх гадоў, каля шасці-васьмі, сп-ня Лёля Касоўская (Лапіцкая), выйшаўшы на пенсію, аддалася ганаровай працы: упарадкаванню беларускіх архіваў у Ратгерсе. Некаторыя матэрыялы парафіі Св. Еўфрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы, архівы Аляксандра Асіпчыка, Івана Касяка, Антона Даніловіча (Янкі Золака), а. Мікалая Лапіцкага, Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі. Архіў дзейны і папаўняецца новымі матэрыяламі.

Калі гаворым пра архівы, то неабходна затрымацца і на такім пытанні: дзе перахоўваць уласны архіў? «На месцы», у ЗША? Ці перадаць на Бацькаўшчыну? Пытанне нібыта і простае, але не такое простае! Нам думаецца так: па-першае, паперы, дакументы трэба трымаць, перахоўваць у памяшканні, якое называецца «архіў», а не пад ложкам ці пад царквою. Другое, што да геаграфічнага месцазнаходжання: матэрыял лакальны, выключна мясцовага значэння, трэба трымаць на месцы, г. зн. у ЗША. Матэрыялы ж агульнага значэння, эміграцыйнага профілю — перасылаць у Беларусь.

Дамо канкрэтны прыклад падзелу архіўнага матэрыялу. Зора Кіпель, перакладаючы «Беларускага Трышчана» ў англійскую мову і вывучаючы тую эпоху, сабрала вельмі шмат літаратуры, якой магло не быць у Беларусі. Як розум ейны працаваў хутчэй, чым прагрэсавала хвароба (рак), то яна ўвесь літаратурны матэрыял — некалькі вялікіх скрынак — загадала пераслаць у Менск асобам, якія ў літаратуры працавалі над той самай тэмай, — Надзеі Старавойтавай і Алесю Бразгунову. У выніку на аснове гэтай калекцыі з'явілася кніга з прысвячэннем Зоры Кіпель:

Гэтае выданне прысвячаецца светлай памяці сп. Зоры Кіпель, нястомнай даследчыцы нашай даўняй пісьмовай спадчыны XV–XVII стагоддзяў[12].

Бясспрэчна, рашэнне Зоры Кіпель было правільнае. На матэрыялах ейнага архіва ўжо з'явіліся не менш як тры новыя літаратурныя даследаванні, у кожным з якіх ёсць прысвячэнне і падзяка збіральніцы. Так, у іншай працы А. Бразгуноў выказаў *«удзячнасць за магчымасць карыстання багатым архівам сп. Зоры Кіпель, светлай памяці якой прысвечана гэтае даследаванне»*[13]. Яшчэ адна публікацыя на аснове таго ж архіва — даследаванне Надзеі Шостак (Старавойтавай) «Лявон Галяк як перакладчык "Трышчана"», і тут таксама згадваецца, што даследаваны пераклад выяўлены *«ў архіве* [у Менску] *беларускай эміgranцкай даследчыцы Зоры Кіпель, памяці якой і прысвячаецца гэты артыкул»*[14].

[12] Беларускія Александрыя, Троя, Трышчан. Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стст. / укл. Алесь Бразгуноў. Мінск, 2009.

[13] Бразгуноў, А. Перакладная белетрыстыка Беларусі XV–XVII стагоддзяў. Мінск, 2007. С. 15.

[14] Шостак [Старавойтава], Н. Атрыбуцыя Лявона Галяка як перакладчыка «Трышчана ды Іжоты» Жазэфа Бэдзье: эдыталогія // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Вип. 16. Київ, 2011. С. 199.

І яшчэ адна публікацыя на падставе архіва Зоры Кіпель належыць той самай аўтарцы: Старавойтава, Н. «Аповесць пра Трышчана» і аб'ектыўнасць яе даследавання ў працах Э. Згамбацы і З. Кіпель // Славянскія літаратуры ў сусветным кантэксце: матэрыялы VI Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай» Мінск, 8–10 кастр. 2003 г.: у 2 ч. / пад рэд. І. Чароты. Ч. 2. Мінск, 2003. С. 197–201.

Як бачым, Зоры Кіпель — падзяка, а іншым эмігрантам, у якіх ёсць архівы, — прыклад, як і дзе захоўваць свае дакументы. Будучым ахвяроўцам архіўных матэрыялаў у выпадку няпэўнасці лепш перасылаць у Менск, але ніколі не трымаць пад ложкам ці ў падвале.

Відавочна, у раёне вялікага Нью-Ёрка сабралася значная база даследчага беларусаведнага матэрыялу, што прычынілася да распрацавання беларускай тэматыкі якраз у гэтым рэгіёне.

У ЗША ад сярэдзіны 1950-х гадоў пачалі з'яўляцца кнігі, што паглыблялі беларусаведу, парывалі савецкія доследы-канцэпцыі аб беларускай дзяржаўнасці, культуры, літаратуры. Карыстаючы з рэсурсаў найперш Нью-Ёркскай публічнай бібліятэкі, Калумбійскага ўніверсітэта, беларусы-навукоўцы як пры амерыканскіх вышэйшых установах, так і ў Крывіцкім навуковым таварыстве ды асабліва ў Беларускім інстытуце навукі і мастацтва вельмі грунтоўна распрацоўвалі такія тэмы, як беларуская дзяржаўнасць, русіфікацыя беларускай культуры, беларуская этнаграфічная тэрыторыя, скарыніяна ды дзясяткі іншых, пра якія ў БССР і гаварыць не дазвалялася.

З большых літаратурных працаў у Нью-Ёрку была апрацаваная «Спадчына» — зборнік Купалавых, не дазволеных цэнзурай твораў; рэдагавалі яе Станіслаў Станкевіч і Вітаўт Тумаш. У Гарвардскім універсітэце праф. Нікалас Вакар выдаў кнігу «Беларусь — фармаванне нацыі»[15], у якой давалася гісторыя Беларусі і імкненне да дзяржаўнасці (праца, якую моцна крытыкавалі за тэндэнцыйнасць беларускія навукоўцы Вітаўт Тумаш, Ян Запруднік, Вацлаў Пануцэвіч і інш.). Праф. Уладзімір Сядура апрацаваў кнігу пра беларускі тэатр[16]. Адным словам, беларуская тэма пачала ўваходзіць у поле даследавання амерыканскіх універсітэтаў, а кожнага даследчыка можна было ў розны час сустрэць у Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы.

Відавочна, даследаванні, стварэнне кніг, працаў у галіне беларусікі рухалі не толькі амерыканскія бібліятэкі, інстытуты, каледжы. Непараўнальнае месца ў шэрагу навукова-даследчых арганізацый ЗША ў развіцці беларусаведных студый належыць Беларускаму інстытуту навукі і мастацтва. Пра БІНіМ было ўжо крыху зазначана, што

[15] Vakar, N. Belorussia: the making of a nation, a case study. Cambridge: Harvard University Press, 1956.

[16] Seduro, V. The Byelorussian theater and drama. New York: Research Program on the USSR. 1955.

Пасяджэнне БІНіМу: Томас Бэрд, Зора Кіпель, Вера Рыч. Нью-Ёрк, 1990 г.

гэта беларуска-амерыканская арганізацыя, зарэгістраваная ў 1951 годзе ў штаце Нью-Ёрк, мэтай якой ёсць групаваць навукоўцаў, студэнтаў, зацікаўленых у вывучэнні Беларусі[17]. Арганізацыя дзейная і да цяперашняга часу. Праўда, змянілася сяброўства БІНіМа: яно памаладзела, а таксама пашырылася на Беларусь.

Дзейнасць БІНіМа развівалася некалькімі паралельнымі кірункамі: адбываліся навуковыя сходы, перыядамі рэгулярныя, перыядамі не, на якіх сябры інстытута, а таксама запрошаныя госці, навукоўцы чыталі даклады, давалі агляды сваёй даследчай дзейнасці. За гады такіх зборак, на дзясяткі-дзясяткі беларусаведных тэмаў, адбылося некалькі сотняў. Часткова сходы ўлічаныя ў БІНіМаўскім выданні — «Запісах».

Наступная, вельмі інтэнсіўная дзялянка дзейнасці інстытута — удзел і арганізацыя навуковых канферэнцый. Сябры БІНіМа ўдзельнічалі і чыталі даклады найчасцей у англійскай мове. За апошнія пару дзясяткаў гадоў пашырылася геаграфічная прастора: сябры БІНіМа бяруць удзел у шматлікіх навуковых беларусаведных канферэнцыях у Беларусі і Еўропе.

І трэцяя дзялянка, за якую інстытут пачуваўся адказным, — гэта друк. Прычым, гэта не толькі выданне сваіх працаў, але і падтрымка беларусаведнага друку наогул у дыяспары і на Бацькаўшчыне. У ходзе доўгадовае працы ў БІНіМе вытварылася цікавая сітуацыя: на даследванні некаторых тэмаў як бы аўтаматычна рабіўся большы націск.

[17] Юрэвіч, Л. Эміграант Францыск Скарына, ці Апалогія. С. 121–134.

Д-р Вітаўт Тумаш стаўся вядучым у даследаванні скарыніяны. Калі яна фактычна памірала ў метраполіі, дзякуючы тагачаснаму дырэктару інстытута тэма жыла ў дыяспары, узбагачала айчынную навуку, пра што неаднойчы абменьваліся думкамі ў лістах Тумаш з Флароўскім[18].

Іншая пільная тэма — беларуская дзяржаўнасць. У паваенным часе ў БССР гаварыць пра дзяржаўнасць рэспублікі можна было, але асцярожна, да таго ж дзяржаўнасць, хай і куцая, дазвалялася толькі ад *«Вялікай Акцябрскай»*. БІНіМ жа ў той час поўнай парай распрацоўваў тэмы: «Чаму і як была ўтворана БССР» Ізідара Плашчынскага; «Дакументацыя БНР», «Змаганне за Беларусь у Дзяржаўнай Думе» — доктарская дысертацыя і шэраг артыкулаў д-ра Яна Запрудніка; «Падзеі — Усебеларускі Кангрэс 1917 г.» — Язэпа Гладкага, Міхася Міцкевіча, дзясяткі артыкулаў актыўнага сябры БІНіМа Вацлава Пануцэвіча; падтрымка працы і выданне «Архіваў БНР» Сяргея Шупы; трохтамовік гісторыі паваеннай Рады БНР Наталлі Гардзіенка і Лявона Юрэвіча, кніга пра БЦР Алега Гардзіенкі. Бясспрэчна, БІНіМ — у шэрагу вядучых у даследаванні тэмы беларускай дзяржаўнасці. З'явіліся працы навукоўцаў сяброў БІНіМа (Льва Акіншэвіча, Часлава Будзькі, Паўла Урбана), прысвечаных гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, старажытнай беларускай культуры, праўніцтву.

Пад грыфам БІНіМа з'явіліся і даследаванні беларускай рэлігійнай гісторыі. Праўда, першапачаткова ў інстытуце, як і ў некаторых іншых эміграцыйных структурах, панаваў падыход «у рэлігію не ўлазім». Аднак гэта было памылкова, бо розныя гістарычныя тэмы, тая ж скарыніяна, цесна пераплеценыя з рэлігійнымі пытаннямі. Да таго ж першым старшынёй БІНіМа быў уладыка Васіль (Тамашчык), а сярод сябраў інстытута былі святары: а. Аўген Смаршчок, а. Леў Гарошка, а. Францішак Чарняўскі, а. Пётра Татарыновіч, уладыка Мікалай (Мацукевіч), а. Віктар Войтанка, а. Язэп Германовіч, а. Роберт Тамушанскі. У 1966 годзе БІНіМ выдаў паштоўку «Еўфрасіннеўскі крыж». Ужо прадстаўнік новай эміграцыі Лявон Юрэвіч выдаў зборнік «Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост» (Менск, 2007), артыкулы на тэмы беларускай рэлігійнай гісторыі друкаваліся на старонках «Запісаў БІНіМ». Як выданне інстытута пабачыў свет том, у якім рэпрэзентаваная спадчына а. Мікалая Лапіцкага «У служэнні Богу і Беларусі» (Нью-Ёрк — Варшава, 2005), а таксама рыхтуецца да выдання збор на падставе архіваў уладыкі Мікалая (Мацукевіча).

[18] Запісы БІНіМ. № 18. Нью-Ёрк, 1988. С. 26–82.

Паштоўка «Еўфрасіннеўскі крыж», выдадзеная БІНіМам. 1966 г.

Важная тэма, якая пачала інтэнсіўна распрацоўвацца ў інстытуце, — беларуская эміграцыя ў ЗША. На яе была звернутая асаблівая ўвага, бо ў амерыканскай навуцы, грамадстве панаваў погляд (дый сёння не прапаў!), што беларусаў у ЗША вобмаль. Ёсць — *рускія*. Такую няпраўду трэба было спрастоўваць. У БССР адваёўваць беларускую эміграцыю ніхто не збіраўся, таму гэтым заняліся самі амерыканскія беларусы. Былі выдадзеныя кнігі Вітаўта Кіпеля «Беларусы ў ЗША» ў Менску ў 1993 годзе, і «*Belarusians in USA*» ў Амерыцы ў 1999 годзе.

Яшчэ адна дзялянка, якой у інстытуце было прысвечана багата дакладаў, публікацый, — гэта тэма беларускага друку, кнігавыдання дыяспары. Збіраць беларускі друк эміграцыі, артыкулы пра кнігавыдавецкую дзейнасць, укладаць яе бібліяграфію пачалі яшчэ ў Празе ў 1920-я гады: Тамаш Грыб адміністраваў Беларускі архіў (лёс якога тым часам да канца невядомы) і ствараў картатэку беларусаведы. Аднак бібліяграфічныя агляды пачалі з’яўляцца толькі пасля Другой сусветнай вайны.

Пачынальнікам тут трэба ўважаць Міколу Панькова, заснавальніка *Беларускай бібліяграфічнай службы*. Звесткі пра кнігадрукі збіраў таксама а. Леў Гарошка пры часопісе «Божым Шляхам». У 1952 годзе Мікола Панькоў выдаў «Паказьнік беларускіх выданьняў на эміграцыі за 1945—1950 гг.» (New York, 1952). Трэба сцвердзіць, што ён прадаўжаў бібліяграфічны ўлік дыяспары, але ўлучыў таксама ў картатэку і друк Беларусі. З часам укладальнік пераключыўся на стварэнне хронікі эміграцыйнага жыцця, і ў выніку ні тая, ні другая праца не былі скончаныя.

А ў 2006 годзе пад грыфам БІНіМа і Польскай акадэміі навук выйшла бібліяграфія Зоры і Вітаўта Кіпеляў «Беларускі друк на Захадзе» пад рэдакцыяй Лявона Юрэвіча і Юрася Гарбінскага. На сёння гэта найпаўнейшы ўлік беларускага і беларусаведнага друку на Захадзе.

Набходна яшчэ раз падкрэсліць, што на бібліяграфію ў інстытуце звярталася і звяртаецца асаблівая ўвага, бо яна ўважалася за асноўны ключ да беларусаведы. БІНіМ выдаў як асобныя бібліяграфіі, так

Алена Юрэвіч і Зора Кіпель. Нью-Ёрк, 1995 г.

і змешчаныя ў кнігах мастацкіх твораў. Да працы Вітаўта Тумаша «Пяць стагодзьдзяў Скарыніяны» (1989) у 1995 годзе ў Менску быў выдадзены працяг: «Францыск Скарына: жыццё і дзейнасць; паказальнік літаратуры; дадаткі за 1530—1988, 1989—1993 гады», які ўклалі Валянціна Грышкевіч і Лявон Юрэвіч.

У БІНіМе была заснаваная кніжная серыя «Беларускія пісьменьнікі й паэты на эміграцыі», у якой выйшлі зборнікі Наталлі Арсенневай, Міхася Кавыля, Аляксандры Саковіч, Алеся Салаўя. Гэтая серыя моцна актывізавалася, калі на пачатку 1990-х у Нью-Ёрк прыехала Алена Юрэвіч з мужам і сынам. Яе ведалі па мовазнаўчых і бібліяграфічных працах: падручніках па «Стылістыцы беларускай мовы», манаграфіі «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы» (1967—1968), напісанай у суаўтарстве, першай біяграфіі рэпрэсаванага выбітнага мовазнаўцы П. Бузука (1969).

Спадарыня Юрэвіч пры спатканні сказала: *«Мы яшчэ бадай не распакаваліся, усё на пачаканні, не ведаем, што і як далей будзе, дый не маладыя ўжо. Але ад беларускай працы ніколі не ўхіляліся»*. І гэтак, з карабля на бал, Юрэвічы ўзяліся за працу. У серыі «Беларускія пісьменьнікі й паэты на эміграцыі» пачалі выходзіць адзін па адным зборнікі Уладзіміра Дудзіцкага, Міколы Цэлеша, Антона Адамовіча — сапраўды волатаўская праца, якая была зробленая гэтай сям’ёю. Прычым, трэба

На прэзентацыі збору твораў Уладзіміра Дудзіцкага «Напярэймы жаданьням»: Вітаўт Кіпель, Алена Юрэвіч, Лявон Юрэвіч. Нью-Ёрк, 1994 г.

падкрэсліць, праца была не толькі з літаратураю: да Алены Юрэвіч званілі Зора Кіпель, Ян Запруднік з пытаннямі, што паўставалі ў іх падчас працы над англа-беларускім слоўнікам.

Алена Юрэвіч з сям'ёй былі першыя, хто стаў апрацоўваць і зрабіў паказнік-картатэку матэрыялаў газетаў «Бацькаўшчына» і «Беларус». Кожнаму вядома, што гэтыя газеты — жыццё, дзейнасць і светапогляд беларускай эміграцыі па Другой сусветнай вайне. Аднак матэрыял у газетах не да ўжытку, калі няма паказніка. Ён — ключ да карыстання. Цяпер Лявон Юрэвіч працягвае апрацоўваць паказнік, асобныя часткі гэтай вялікай працы ўжо выдрукаваныя[19].

Спадарыня Ларыса Доўнар у некралогу выказала такі погляд: *«Хочацца думаць, што і для Алены Юрэвіч удзел у такой працы* (эмігранцкі друк, бібліяграфія. — *В. К.*) *быў крокам набліжэння да адной са сваіх мараў, народжаных у часе бібліяграфавання матэрыялаў беларускага мовазнаўства — з'яўлення поўнай навуковай бібліяграфіі беларусазнаўчай айчыннай і замежнай літаратуры»*. І далей Ларыса Доўнар сцвердзіла, *«што гэтая праца яшчэ наперадзе»*.

Дазволім сабе працягнуць і пашырыць думку: Алена Юрэвіч у гэтай справе была піянерам, менавіта яна зрабіла першыя крокі. Ганаруся тым, што БІНіМ меў такога супрацоўніка.

[19] Юрэвіч, Л. Жанры.

Памяці Алены Юрэвіч мы прысвяцілі 31-ы том «Запісаў БІНіМ» (2008), а ейны вучань Юрась Гарбінскі памяці Алены Юрэвіч і Зоры Кіпель прысвяціў сваю працу «Беларускі рэлігійны друк на Захадзе (1945–2005 гг.)» (2009).

Сын сп-ні Алены Лявон Юрэвіч — адзін з найбольш актыўных сяброў БІНіМа. Ён зрабіў бадай унікальную творча-даследчую кар'еру. Пасля згаданых вышэй зборнікаў Уладзіміра Дудзіцкага, Міколы Цэлеша і іншых убачылі свет укладзеныя ім «Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі» Юркі Віцьбіча (Нью-Ёрк, 1996) ды падрыхтаваная да друку кніга Барыса Рагулі «Беларускае студэнцтва на чужыне» (Лондан (Канада) — Нью-Ёрк, 1996). Пяць кніг цягам трох гадоў! І штогод выдаваць нават па некалькі для яго робіцца звычайнай справай. А гэта, нягледзячы на тое што адначасова ён піша артыкулы для газеты «Беларус», альманаха «Запісы БІНіМ» і бярэ ўдзел у рэдагаванні абодвух выданняў.

Ужо просты храналагічны пералік падрыхтаванага і выдадзенага Лявонам Юрэвічам уласна або пры ягоным удзеле сапраўды ўражвае:

1997 — «Архіўная кніга» (Нью-Ёрк);

1998 — «Беларусізацыя пад №...» Лявона Савёнка (Крывічаніна) (Нью-Ёрк);

1999 — «Жыцьцё пад агнём: Партрэт беларускага военачальніка і палітычнага дзеяча Барыса Рагулі на фоне яго эпохі» (Менск); «Камэнтары: Літаратуразнаўчыя артыкулы» (Менск); «Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі» (Нью-Ёрк);

2001 — «Вырваныя бачыны: Да гісторыі Саюзу Беларускай моладзі» (Менск); «Хроніка беларускага жыцьця на чужыне 1945–1984» Міколы Панькова (Менск);

2002 — «Літаратурны рух на эміграцыі» (Менск);

2003 — «Творы» Антона Адамовіча (Нью-Ёрк); «Беларускі і беларусаведны друк на Захадзе: асобныя выданьні. Бібліяграфія» Зоры і Вітаўта Кіпеляў (Нью-Ёрк);

2004 — «Belarusian Publications in the West: bibliography [Periodicals]» Зоры і Вітаўта Кіпеляў (New York);

2005 — «Мэмуары на эміграцыі» (Менск); «Эквівалент: зборнік эміграцыйнай гістарычнай прозы» (Менск);

2006 — «Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў "Бацькаўшчына" й "Беларус" (1947–2000)» (Менск); «Каханы горад: зборнік эміграцыйнае ваеннае прозы» (Менск); «Belarusian

publishing in the West: a bibliography» Зоры і Вітаўта Кіпеляў (перавыданне, New York — Warsaw);

2007 — «Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост» (Менск); «Урачыстасьць у садзе: драматургія беларускай эміграцыі XX стагодзьдзя» (Менск); «Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі» Юркі Віцьбіча (перавыданне, Смаленск);

2010 — «Творы» Уладзіміра Дудзіцкага (Менск);

2011 — «Успаміны пасла» Аляксандра Стагановіча (Менск); «Лшоно Габоо Бійрушалайм: даваенная проза» Юркі Віцьбіча (Менск);

2012 — «Шматгалосы эпісталярыюм» (Менск); «Творы» Лявона Савёнка (Крывічаніна) (разам з Ц. Чарнякевічам, Менск); «Паэзія» Янкі Юхнаўца (Менск); «Дзёньнік» Дзмітрыя Сямёнава (Менск);

2013 — «Жанры» (Менск); «Рада БНР (1947–1970): Падзеі. Дакументы. Асобы» (сумесна з Н. Гардзіенкай, Менск), «Эпізоды» Яўхіма Кіпеля (перавыданне, Менск); «Маё мястэчка» Васіля Стомы (Менск);

2014 — «Рада БНР (1970–1982): Падзеі і дакументы» (сумесна з Н. Гардзіенкай, Менск);

2015 — «Відымусы» (Менск), «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія» (Менск); «Рада БНР (1982–1997): Падзеі. Дакументы. Асобы» (сумесна з Н. Гардзіенкай, Менск);

2016 — «Кантакты: Сіла прыцягнення Бацькаўшчыны (Да 90-годдзя Янкі Запрудніка)» (сумесна з Н. Гардзіенкай, Менск).

Згадзіцеся, такі працоўны спіс не часта бывае і ў васьмідзясятнікаў! Пры тым, што гэта праца «для душы», а на хлеб штодзённы ў нашым амерыканскім свеце Лявон Юрэвіч зарабляе ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, дзе працуе архівістам.

Каб быў паэтам, напісаў бы ў рыфму падзяку, але паколькі не паэт, скажу слова «дзякуй» ад глыбіні працоўнай беларускай душы.

Ды Лявон Юрэвіч не толькі піша новыя кнігі, ён дзейны ў папулярызацыі інфармацыі пра інтэлектуальную дзейнасць эміграцыі на Бацькаўшчыне. Вось адзін з прыкладаў:

У Менску пад грыфам Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь выйшаў нядаўна зборнік матэрыялаў, загалоўлены «Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць» (2011. 346 с.).

У зборніку некалькі тэматычных раздзелаў: скарыназнаўства, кніжная культура Беларусі і т. п. [...] Іншым матэрыялам, вельмі важным для вывучэння дзейнасці беларускае эміграцыі ў Заходнім свеце ёсць упершыню надрукаваны агляд Лявонам Юрэвічам апрацаванае калекцыі, каля 400 назваў, беларускіх

Лявон Юрэвіч (справа) і Янка Юхнавец. 1999 г.

эміграцыйных перыёдыкаў у Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, перададзеных туды ў 1999 годзе Вітаўтам і Зорай Кіпелямі.

У гэтым матэрыяле Лявон Юрэвіч падае як назву перыёдыка (у адным алфавіце кірыліца і лацінка), а гэтаксама скрыню і шыфр, пад якім дадзены перыёдык закаталагізаваны, і ягонае месцазнаходжанне. Гэткім парадкам беларуская эміграцыйная перыёдыка становіцца даступнаю для вельмі шырокага кола даследчыкаў.

Дзейна далучыўся да працы БІНіМа новы эмігрант спадар Ванкарэм Нікіфаровіч з Чыкага. Народжаны ў Менску, скончыў там БДУ, займаў розныя пасады ў выдавецтве і на тэлебачанні БССР ды апублікаваў шэраг працаў пра літаратурныя сувязі. Выехаўшы ў ЗША, Нікіфаровіч апрацаваў зборнік драматычных твораў, напісаных на эміграцыі, выдрукаваў у амерыканскай энцыклапедыі артыкул пра беларускае тэатральнае мастацтва.

Што надзвычай важна ў працы БІНіМа за апошнія 15–20 гадоў — гэта далучэнне маладзейшых сяброў з Беларусі. Выдавецкая дзейнасць цалкам арганізавана і трымаецца на прадстаўніцы інстытута ў Менску Наталлі Гардзіенцы, галоўным рэдактары «Запісаў БІНіМ». Дзейныя і прадуктыўныя Алег Гардзіенка, Сяргей Шупа. Да самай сваёй

заўчаснай смерці актыўна супрацоўнічаў з інстытутам Зміцер Саўка. Разам з Вітаўтам Кіпелем ён уклаў і выдаў абсалютна новую для беларусаведы працу «Беларускія слоўнікі і энцыкляпэдыі: бібліяграфія» (2001), падрыхтаваў да друку ўспаміны Яўхіма Кіпеля, Васіля Стомы, Адама Варлыгі, напісаў працу пра Беларуска-амерыканскае задзіночанне, якая яшчэ чакае выдання.

16 чэрвеня 2014 года на базе Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва ў Менску была заснаваная навукова-творчая ініцыятыва *«Цэнтр камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа»* — архіўная кансультацыйная і даследчая структура, прызначаная спрыяць выяўленню, захаванню, апісанню, вывучэнню і папулярызацыі дакументальнай спадчыны беларускага замежжа. Гэтую ўстанову ачоліла знаны спецыяліст па гісторыі эміграцыі, аўтарка некалькіх важных манаграфій тая самая Наталля Гардзіенка, якая працуе намесніцай дырэктара архіва-музея.

Стварэнне Цэнтра звязана з неабходнасцю сістэматычнага збірання дакументаў, друкаў, артэфактаў, што ствараліся і ствараюцца беларусамі за межамі метраполіі. Калі раней функцыі такога збірання ў пэўнай ступені выконвалі эміграцыйныя ўстановы на Захадзе, як, прыкладам, Беларускі інстытут навукі і мастацтва ў Нью-Ёрку, Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны ў Лондане або Цэнтр Ф. Скарыны ў Менску, дык цяпер, з пашырэннем геаграфіі беларускіх дыяспараў, сістэматычнага мэтанакіраванага збірання даробку замежных суайчыннікаў не вядзецца. У выніку каштоўная частка беларускай культурнай спадчыны губляецца для сучасных і будучых даследчыкаў.

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у БДАМЛМ ужо ішло паступовае збіранне замежнай беларусікі. Свае архіўныя зборы сюды перадалі Масей Сяднёў, Алесь Алехнік, Янка Запруднік, Вітаўт Кіпель. У красавіку 2014 г. у архіў была перададзеная вялікая калекцыя дакументаў БІНіМа. Такім чынам, наваствораны Цэнтр мае добрую базу для сваёй дзейнасці.

Асноўнымі задачамі Цэнтра з'яўляюцца:

1. Выяўленне беларускіх дакументаў у замежных архівах, музеях і бібліятэках, зборах арганізацый беларускага замежжа, а таксама прыватных асобаў.

2. Арганізацыя камплектавання і стварэнне архіўных фондаў беларускіх грамадска-культурных арганізацый замежжа і дзечаў беларускіх дыяспараў у складзе Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

3. Навуковае апісанне дакументальнай спадчыны беларускага замежжа ў межах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

4. Садзейнічанне захаванню дакументальнай спадчыны беларускага замежжа.

5. Спрыянне навуковаму вывучэнню дакументальнай спадчыны беларускага замежжа.

6. Папулярызацыя ведаў пра дзейнасць беларускіх арганізацый за мяжой, выдатных асобаў беларускага паходжання ў беларускім грамадстве.

Сёння надзвычай важным ёсць збіранне дакументаў і друкаў дзейных арганізацый і суполак, а таксама захаванне архіваў дзеячаў далёкага і блізкага замежжа. Таму Цэнтр запрашае да супрацоўніцтва ўсіх зацікаўленых асобаў і арганізацыі як за мяжой, гэтак і ў Беларусі, каб не даць знікнуць багатай спадчыне беларускага замежжа[20].

Іншы цэнтр — Цэнтр беларускіх даследаванняў пры Паўднёва-заходнім каледжы (*Southwestern college*) Канзаскага ўніверсітэте ў горадзе Уінфілд — быў арганізаваны ў 2008 годзе. Падзея неардынарная. Ініцыятарам стварэння стаў былы першы амбасадар ЗША ў Беларусі Дэвід Суорц. На выканаўчага дырэктара цэнтра была пакліканая праф. Марыя-Паўла Сурвілла, дачка старшыны Рады БНР Івонкі Сурвіллы, а сп. Андрэй Шэпард з'яўляецца адміністратарам каледжа. Як зазначае ў шматлікіх інтэрв'ю сп. Дэвід Суорц, асноўнай задачай цэнтра ёсць:

Адраджэнне беларускай нацыі праз вышэйшую адукацыю. Плануецца, што Цэнтр стане вядучым асяродкам беларускіх даследаванняў у ЗША, дзе будуць збірацца даследчыкі, студэнты, прадстаўнікі беларускай дыяспары, а таксама прадстаўнікі дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, універсітэтаў, бібліятэк, урадаў і ўсе тыя, хто адданыя справе пабудовы дэмакратычнай Беларусі. Цэнтр будзе падтрымліваць навуковыя даследаванні і іншую дзейнасць на карысць Беларусі.

Пры цэнтры створаныя беларуская бібліятэка і архіў. Да цяперашняга часу тут праслухалі лекцыі і прарабілі стажыроўку каля паўтузіна студэнтаў і амаль усе з іх вярнуліся на бацькаўшчыну на выкладчыцкія працы. Цэнтр таксама ладзіць канферэнцыі ды мае выдавецкую праграму. Ён разам з Беларускім гістарычным таварыствам (Беласток) з'яўляецца заснавальнікам летніх курсаў беларускай мовы і культуры на Беласточчыне ў Гайнаўцы.

Даследаванні беларускіх тэмаў адбываюцца таксама ў вядомай *The Jamestown Foundation, Washington, D.C.*

Цяпер пра кніжныя прэзентацыі. Прэзентацыі кніжак у БІНіМе — традыцыя. Найчасцей прэзентавалі кнігі сябры інстытута — Уладзімір

[20] Пра Цэнтр камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа гл. тут: http://bdamlm.by/centr-kamplektavannya-i-vyvuchennya-dakumentalnay-spadchyny-belaruskaga-zamezhzha.

Сядура, Янка Юхнавец, Гіпаліт Паланевіч, але былі і прэзентацыі гасцей: Шчэпан Зымер з Каліфарнійскага ўніверсітэта аб Фіёлі і ўгодках кірылічнага друку ў Кракаве; Майкл Урбан з універсітэта Арызоны аб эліце БССР, Патрыцыя Грымстэд-Кенэдзі з Гарварда аб архівах БССР; прэзентаваў свае публікацыі і праф. Томас Бэрд з Квінсаўскага каледжа Нью-Ёрка. У часе прэзентацыі «Беларускага Трышчана» былі госці з Ратгерса і з выдавецтва, а на прэзентацыі кнігі *«The image of the Jew in Soviet literature»*, адным з аўтараў якой была Вера Рыч, прысутнічалі прадстаўнікі выдавецтва *KTAV* (Інстытут яўрэйскіх даследаванняў).

Паступова прэзентацыі для вузага кола слухачоў ператварыліся ў шырокія імпрэзы. У БІНіМе першай вялікай імпрэзай была прэзентацыя кнігі Міхася Кавыля «Міжагнёўе» (1990), якая адбылася ў Саўт-Рыверы на пачатку 1991 года, калі сабраліся больш як сотня асобаў.

Натуральна, усіх прэзентацый не згадаеш і не апішаш, толькі больш памятныя. Як, прыкладам, напрыканцы 1999 года давялося прэзентаваць у Нью-Джэрсійскім гістарычным таварыстве кнігу *«Belarusians in USA»*, якую мы параўноўвалі з беларускамоўнай «Беларусы ў ЗША». Аўдыторыя была немалая, асобаў 80, і хутка прысутныя зразумелі: праблема ідэнтыфікацыі беларусаў у нашай краіне — заблытаная. Была дыскусія. Выглядае, што мэты прэзентацыя дасягнула: хай і невялікай грамадзе, але пра беларусаў і іхную спадчыну ў Амерыцы было расказана.

Прэзентацыі адбываліся ў розных мясцінах, у тым ліку і ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, хоць яна, трэба прызнаць, рэдка іх ладзіць: забагата жадаючых.

У ганаровай залі бібліятэкі на 42-й вуліцы на Манхэтэне 28 чэрвеня 2004 года адбылася прэзентацыя дзвюх кніг па беларускай бібліяграфіі, складзеных Вітаўтам і Зораю Кіпелямі. У цырымоніі ўзялі ўдзел прадстаўнікі беларускай грамады Амерыкі, супрацоўнікі Славянскага і балтыйскага аддзела бібліятэкі, Норман Рос — уласнік выдавецтва, што надрукавала адну з прэзентаваных кніг, і прадстаўнікі трох пакаленняў сям'і Кіпеляў. Кіраваў імпрэзаю прафесар Квінсаўскага каледжа Томас Бэрд. Напачатку прысутныя ўшанавалі памяць Зоры Кіпель, якая не дажыла да выхаду ў свет плёну сваёй сумеснай шматгадовай працы з Вітаўтам Кіпелем. Праф. Томас Бэрд у сваёй прадмове адзначыў унёсак Зоры Кіпель у даследаванне і развіццё беларускай культуры.

Зора Кіпель пакінула след у шэрагу беларусаведных дысцыплінаў, стала аўтарам і сааўтарам многіх кніг і артыкулаў. Як супрацоўнік Славянскага і балтыйскага аддзела, яна заўсёды ахвотна дапамагала навукоўцам з Беларусі і ўсім зацікаўленым у беларусаведзе. Кнігі, што прэзентуюцца сёння, — «Беларускі й беларусаведны друк на Захадзе. Асобныя выданьні» і «Беларускі друк на Захадзе. Пэрыёдыкі» — гэта годны вынік ахвярнай працы на карысць беларускай культуры[21].

Пасля выступалі д-р Ян Запруднік, сп. Віталь Зайка, які сказаў:

Я пазнаёміўся з Кіпелямі ў 1990 годзе. Фактычна, у некаторых галінах яны болей зрабілі ўдваіх для беларускага слова, чым цэлыя акадэмічныя інстытуты і дзяржаўныя структуры з сотнямі супрацоўнікаў, што ў апошнія 10 гадоў працуюць на занапад і спрыяюць стагнацыі беларускай культуры на Бацькаўшчыне[22].

Затым Лявон Юрэвіч сказаў прачуленыя словы пра Зору Кіпель пабеларуску (папярэднія прамовы былі па-англійску):

У Нью-Ёркаўскую публічную бібліятэку мяне прывяла ў траўні 1993 года спадарыня Зора. Вучыла хадзіць амерыканскімі калідорамі, знаёміла з светам беларускай эміграцыі, уцягвала ў разнастайныя справы, у рэдагаванне газеты, у працу з кнігамі. Яна была не надта шчодраю на ўхвалы ды кампліменты. Але тая вонкавая суворасць раз-пораз вылівалася — або ў дарчы надпіс на Трышчанавым перакладзе («Маладому сябру»), або ў княскі падарунак, які пасля ейнага пахавання прынёс сп. Вітаўт са словамі: «Зора хацела, каб кніга была ў цябе». То была «Крыўская кніга» Вацлава Ластоўскага[23].

Лявон Юрэвіч з'яўляецца ўкладальнікам бібліяграфіі Зоры Кіпель, што была надрукаваная ў 27-м томе «Запісаў БІНіМ» і налічвае разам 113 пазіцый.

У канцы імпрэзы слова ўзяў загадчык Славянскага і балтыйскага аддзела сп. Эдвард Казінец, які падзяліўся ўспамінамі пра сумесную працу з Зорай Кіпель і адзначыў, што дзякуючы сям'і Кіпеляў бібліятэка зрабілася найбагацейшым дэпазіторыем беларускай кнігі ў Амерыцы.

Адбываюцца прэзентацыі кніг з беларускім зместам і іншых выдавецтваў. Прыкладам, кніга Джоэн Станкевіч *«Living with a scent of danger: European adventures at the fall of communism»*[24] прэзентавалася і ў Нью-Ёрку, і ў Нью-Джэрсі, і ў іншых мясцовасцях ЗША, а таксама ў Еўропе. Гэта ўспаміны амерыканкі, што каля 50 гадоў у шлюбе

[21] Беларус. Нью-Ёрк. 2004. № 499.

[22] Беларус. Нью-Ёрк. 2004. № 499.

[23] Беларус. Нью-Ёрк. 2004. № 499.

[24] Stankievich, J. I. Living with a scent of danger: European adventures at the fall of communism: memoir. Denver (CO), 2013. — 244 p.

Янка Запруднік і Лявон Юрэвіч

з беларусам Вячкам Станкевічам. Яны распавядаюць пра ўдзел аўтаркі ў беларускасці, сямейных, бізнесовых ды іншых дачыненнях, ды пра «пах небяспекі» ў часе, калі Вячка Станкевіч быў кіраўніком Беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода» і даводзілася падарожнічаць па краінах за жалезнай заслонай.

Выставы беларускіх друкаваных ды іншых матэрыялаў праводзіліся таксама ў Кліўлендскай публічнай бібліятэцы, Чыкагскай публічнай бібліятэцы, Бібліятэцы Кангрэса, бібліятэцы ўніверсітэта Ратгерс (штат Нью-Джэрсі), бібліятэцы Квінсаўскага каледжа Гарадскога ўніверсітэта ў Нью-Ёрку, бібліятэцы Стэнфардскага ўніверсітэта ды меншых бібліятэках, як, прыкладам, у публічных бібліятэках у Пасейку і Ньюарку (штат Нью-Джэрсі)[25].

У нацыянальных медыцынскіх, сельскагаспадарчых бібліятэках знаходзяцца вялікія калекцыі матэрыялаў, што паходзяць з беларускіх установаў адпаведнага профілю.

Некаторыя амерыканскія ўстановы маюць багатыя архівы беларускіх матэрыялаў. Прыкладам, ва ўніверсітэце штата Масачусэтс у Амхэрсце захоўваецца каштоўны і багаты архіў вядомага польскага сацыёлага Юзэфа Абрэмскага, які прысвяціў значную частку свайго жыцця вывучэнню побыту і звычаяў беларускіх сялянаў Палесся. Этнаграфічныя матэрыялы, сабраныя Юзафам Абрэмскім, знаходзяцца ў Амхэрсце

[25] Папка «Унівэрсытэцкія бібліятэкі» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

і часткова вывучаліся польскай даследчыцай Аннай Энгелькінг[26]. Гэты архіў заслугоўвае далейшага даследавання[27]. Некаторыя матэрыялы, што маюць дачыненне да Беларусі і беларускае іміграцыі, захоўваюцца ў Нацыянальным архіве ў Вашынгтоне, у Цэнтры даследаванняў гісторыі іміграцыі ва ўніверсітэце штата Мінесота, у Інстытуце Гувера ў Стэнфардзе, штат Каліфорнія. У Вартбургскім каледжы, штат Аёва, шмат увагі беларускім даследаванням прысвячае д-р Марыя-Паўліна Сурвілла, прафесар гэтае ўстановы.

Вялікая і важная калекцыя здымкаў Палесся, зробленых амерыканскай даследчыцай Луізай Бойд, захоўваецца ва ўніверсітэце штата Вісконсін у горадзе Мілуокі. Калекцыя засігналізаваная і апублікаваны каталог Лявонам Юрэвічам[28].

Нягледзячы на шматлікія намаганні амерыканскіх бібліятэк, універсітэтаў і архіваў сабраць этнічныя архіўныя матэрыялы дзеля захавання іх у публічных установах, большасць этнічных архіўных збораў (ды ў меншай ступені друкаваных матэрыялаў) знаходзіцца ў этнічных асяродках, парафіях, цэнтрах, нацыянальных дамах і г. д.

Праўда, ёсць зрухі і ў вельмі станоўчым кірунку і ў гэтай дзялянцы. У вялікім архіве, знаным як Цэнтр даследаванняў гісторыі іміграцыі (*Immigration History Research Center, IHRC*), пры ўніверсітэце штата Мінесота, горад Мінеапаліс, дзе ёсць нямала беларускіх архіўных матэрыялаў, ад 2010 года пачалася каталагізацыя, увод тых дакументаў у камп'ютарную форму. Дасюль упарадкаваныя архівы д-ра Раісы Жук-Грышкевіч, д-ра Вітаўта Кіпеля, сп. Васіля Пунтуса, архівы Пануцэвічаў-Будзькаў, д-ра Мітрафана Смаршчка і інш. Справу вядзе а. Ігар Лабацэвіч, супрацоўнік архіва.

У шмат якіх беларускіх асяродках, парафіях ды нават у некаторых сем'ях захоўваюцца значныя зборы беларускіх дакументаў, кніг і перыядычных выданняў. Таму даследчыкі беларусаведы ў Злучаных Штатах не павінныя ігнараваць этнічныя асяродкі ў працэсе пошукаў дакументальнае і архіўнае інфармацыі.

[26] Engelking, A. Prace Poleskie Józefa Obrębskiego (1934–1945). Edzcja Spuścizny Archiwalnej Etnosocjologa // Беларусь і беларусы ў прасторы і часе: зборнік да 75-годдзя прафесара Адама Мальдзіса. Мінск: Лімарыус, 2007. С. 372–378.

[27] Index to Obrebski's archives. Univ. of Mass. Amherst (Mass.); Obrębski, J. Dzisiejsi ludzi Polesia. Warszawa, 1936; Obrębski, J., Halpern, J., Halpern, B. The Changing Peasantry of Eastern Europe. Cambridge (MA), 1976; Yesterday's People: Peasants of Polesie: An exhibition of photographs of rural eastern Poland of the 1930's. Oct. 3 to Oct. 14, 1973. Univ. of Mass. Amherst, [1973?].

[28] Запісы БІНіМ. № 36. Нью-Ёрк — Менск, 2013. С. 132–162.

Адкрыццё беларускай мастацкай выставы ва ўніверсітэце Віланова (Пенсільванія)

Амерыканскія каледжы і ўніверсітэты прыкладаюць нямала намаганняў для захавання і папулярызацыі этнічнае спадчыны ў Амерыцы, ладзячы перыядычныя выставы ды арганізуючы фестывалі этнічнае культуры. Беларусы бяруць актыўны ўдзел у шмат якіх праграмах і трымаюць лучнасць з дзясяткамі ўстановаў. У гэтых праграмах важнае тое, што этнічныя групы дзейна супрацоўнічаюць між сабою ды забяспечваюць высокі акадэмічны ўзровень такіх выставаў і лекцый.

Прыкладаў гэтаму шмат. Мастацкі цэнтр Роберсана ў Бінгемтане, штат Нью-Ёрк, арганізуючы беларускі раздзел выставы народных тканінаў у лютым 1981 года, захацеў узбагаціць яго каштоўнымі гістарычнымі матэрыяламі. Арганізатары пазычылі ў музеях горада Бафала, штат Нью-Ёрк, ды Вашынгтона два славутыя слуцкія паясы канца XVIII — пачатку XIX стагоддзя. Цэнтр Роберсана быў першаю амерыканскаю ўстановаю, якая дэманстравала на выставе слуцкія паясы[29]. Другая дэманстрацыя слуцкіх паясоў адбылася падчас Беларускага сімпозіума і выставы ва ўніверсітэце Ратгерс у красавіку — траўні 1983 года, калі кіраўніцтва Мастацкага музея Джэйн Ворхіс Зымерлі

[29] Папка «Бінхэмптан» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1981. № 287.

выставіла для агляду цікавую калекцыю слуцкіх паясоў ды вырабы беларускіх умельцаў у ЗША[30].

Фестывалі і выставы, ладжаныя амерыканскімі каледжамі і ўніверсітэтамі, карыстаюцца вялікаю папулярнасцю сярод шырокае публікі ды этнічных групаў. Такія імпрэзы звычайна збіраюць вялікую аўдыторыю ды істотна спрыяюць збліжэнню паміж этнічнымі групамі і навуковымі коламі.

За апошнія 10–15 гадоў беларускія групы бралі ўдзел у дзясятках фестываляў, кірмашоў, аглядаў і выставаў, арганізаваных шматлікімі каледжамі і вышэйшымі навучальнымі ўстановамі. Беларусы ўдзельнічалі ў фестывалях у Філадэльфіі, Бостане, Чыкага, штаце Вірджынія, штаце Канектыкут, гарадах Вашынгтон, Атланта, Кліўленд, некалькіх мясцовасцях у штаце Флорыда і, натуральна, у горадзе Нью-Ёрку і некалькіх мясцовасцях у штаце Нью-Джэрсі.

Трэба падкрэсліць і тое, што ў горадзе Філадэльфіі, фактычна гістарычным цэнтры — калысцы дзяржавы ЗША, апрача этнічных фестываляў, палітычных юбілеяў і падобнага, праходзіць шмат і навуковых канферэнцый, улучна з славяназнаўчымі. На кніжных выставах, якія суправаджаюць канферэнцыі, ладзяцца выставы беларускай новай кнігі, як, прыкладам, у 2015 годзе[31].

Падобнае супрацоўніцтва з этнічнымі групамі і прапаганду этнічнае спадчыны, праўда ў іншых маштабах, праводзяць шмат дзе амерыканскія сярэднія школы. Яны запрашаюць лектараў, мясцовых рамеснікаў ці настаўнікаў танца, арганізоўваюць канцэрты і выставы. Школы ўлучыліся таксама ў праграму дапамогі ахвярам Чарнобыльскае катастрофы.

Удзельнічаюць беларусы і ў этнічных праграмах і выставах, якія арганізоўваюць іншыя амерыканскія ўстановы і арганізацыі, як, прыкладам, Музей бойскаўтаў або Канстытуцыйная зала дачок амерыканскае рэвалюцыі ў Вашынгтоне, штатны музей горада Ньюарк (Нью-Джэрсі), музей горада Скрэнтан (Пенсільванія)[32].

[30] Папка «Rutgers University» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN); Беларус. Нью-Ёрк. 1983. № 310.

[31] Belarus Digest. 14.12.2015.

[32] Папка «Беларусіка» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN). Гл. таксама: Беларус. Нью-Ёрк. 1973. № 190; Голас Радзімы. Мінск. 1990. 9 жн.

САЦЫЯЛЬНЫ ПАРТРЭТ АМЕРЫКАНСКІХ БЕЛАРУСАЎ

Бурлівыя гістарычныя падзеі, якія вымусілі беларусаў эміграваць, стварылі таксама велізарныя цяжкасці для даследавання беларускае дыяспары. Архівы бацькаўшчыны былі недаступныя для вывучэння, памылковая і недакладная тэрміналогія, асіміляцыя беларусаў суседнімі культурамі, убогасць і без таго перакручанае афіцыйнае статыстыкі — вось толькі некаторыя перашкоды, з якімі сутыкаюцца даследчыкі і навукоўцы.

На першы погляд можа здацца, што беларуская спадчына ў Злучаных Штатах — рэч назаўсёды страчаная, але гэта зусім не так. Беларусы прыбылі сюды, яны мелі свае адрозныя прыкметы, якія яшчэ і дагэтуль не зніклі, тут яны працавалі, пакінулі нашчадкаў і спрычыніліся да развіцця краіны. Іхны ўклад не страчаны, шмат сведчанняў гэтага можна сустрэць навокал. Сапраўдная беларускасць часта хавалася пад рознымі абгорткамі і памылковымі шыльдамі, і таму яе не пазнавалі. Аднак яна вытрывала. І так здаровы розум даводзіць, што беларуская спадчына з'яўляецца на свет, калі яе вызваліць з чужых адзежынаў і назваць сапраўдным імем.

Становішча беларусаў у Амерыцы да пэўнае ступені можна параўнаць з становішчам італа-амерыканцаў, чые продкі прыязджалі ў Злучаныя Штаты як генуэзцы, венецыянцы, міланцы або сіцылійцы і ў выніку наступных палітычных падзей сталіся «італьянцамі». У часе масавае эміграцыі з Беларусі імігранты, што прыбывалі ў ЗША, называлі сябе «гарадзенцамі», «менскімі», «віцебскімі», «віленскімі». Пераважная большасць іх не мела выразнага ўяўлення пра сваю нацыянальнасць, не было дзяржавы, якую б яны маглі назваць сваёю. Як ужо зазначалася, магутны паток імігрантаў з Усходняе Еўропы зваўся проста *«імігранцкімі масамі з Расіі»*. Аднак у выніку далейшых палітычных падзей узнікла новае палітычнае паняцце — Беларусь. Беларусь як дзяржава ўлучала родныя мясціны ўсіх гэтых імігрантаў, а значыць, калі ўжываць сучасную тэрміналогію, іх трэба было б называць «беларусамі», а іх нашчадкі былі б ужо беларуса-амерыканцамі. Бюракратыя гэтага не рабіла, а самі беларусы не мелі патрэбнага па-

тэнцыялу, каб гэта ажыццявіць. У імя аб'ектыўнасці і гістарычнае праўды памылкі мінулага мусяць быць выпраўленыя. Аднак у працэсе выпраўлення мінулых памылак павінна ўдзельнічаць і дзяржава. Дзяржавы-пастаўшчыкі працоўнай сілы ў Амерыку пра эмігрантаў, «сваіх людзей», не забываліся, у адукацыйных справах дапамагалі. Беларускімі ж эмігрантамі ніхто не цікавіўся, урад пра іх забываўся, хоць эмігранты і захоўвалі пачуцці да сваёй краіны.

Такім чынам, нягледзячы на афіцыёзную нацыянальную класіфікацыю гэтых імігрантаў, нягледзячы на ўзровень іх асіміляцыі, паланізацыі або русіфікацыі, на іх інтэлектуальны ўзровень і г. д., яны захавалі беларускія этнічныя, псіхалагічныя і сацыяльна-палітычныя асаблівасці, якія нельга сцерці або перамяніць, асаблівасці, якія маюць глыбокія карані ў гісторыі нацыі.

Беларускія прозвішчы

У Злучаных Штатах этнічнае паходжанне часта вызначаецца з прозвішча, і хоць бываюць выключэнні, аднак такія прозвішчы, як Коган, Страшэўскі, Туфара, Чунг Ву і г. д., звычайна лёгка дазваляюць этнічна ідэнтыфікаваць чалавека. Сярэдні амерыканец без цяжкасцяў, не задумваючыся, амаль аўтаматычна вызначыць такога чалавека як яўрэя, паляка, італьянца або кітайца.

Аднак калі даходзіць да беларусаў, дык сярэдні амерыканец у найлепшым выпадку спытаецца, ці ёсць нейкія тыпова беларускія прозвішчы; або прозвішча будзе вымаўляцца на рускі або польскі манер з меркавання, што гэта нешта блізкае. Вядома ж, існуюць і характэрныя беларускія прозвішчы, але, як і ў выпадку з назовам краіны, у Амерыцы гэтага не заўважаюць. Такія прозвішчы, як Калоша, Бурбель, Крэсла, Сенька, Міцкевіч, Савёнак, Барсук, Каўбаса, Каляда і сотні іншых, — тыпова беларускія, але не прызнаюцца як гэткія з прычыны слабога знаёмства з Беларуссю наогул. Трэба мець асаблівае вычуванне беларускасці, каб пазнаць этнічную прыналежнасць гэтых прозвішчаў. Бясспрэчна, шмат якія беларускія прозвішчы падобныя або маюць агульныя славянскія карані з польскімі, рускімі або ўкраінскімі. Падобна да таго шмат якія прозвішчы гэтых народаў блізкія беларускім, асабліва тыя, што паходзяць ад тапонімаў, такія як Мінскі, Пінскі, Слуцкі або Віцебскі.

Беларусы, што жылі на ўскраінах Беларусі, часта маюць прозвішчы, якія выяўляюць латышскія, літоўскія, польскія або ўкраінскія ўплывы.

Бывае і наадварот: беларускія ўплывы можна заўважыць у прозвішчах літоўцаў, латышоў або рускіх.

У значнай ступені беларускія прозвішчы адлюстроўваюць гісторыю нацыі. Яны часам паланізаваліся або русіфікаваліся, асабліва ў пісьмовым ужытку, несучы ў сабе замест беларускіх польскія або рускія фанетычныя і правапісныя асаблівасці. Найбольш выразна гэта выявілася ў афіцыйным справаводстве польскае і расійскае адміністрацыі. Так, прыкладам, такія тыпова беларускія прозвішчы, як Варатніцкі, Барташэвіч або Будзіловіч, часта перадаюцца ў англійскім тэксце як *«Worotnitskii»*, *«Bartoszewicz»* або *«Budzilowicz»* на рускі або польскі манер, бо гэтак пісалася ў дакументах, з якімі імігрант прыбываў у Амерыку. Гэта робіць пазнаванне беларускіх прозвішчаў надзвычай цяжкою задачаю для даследчыка ці звычайнага амерыканца.

Вельмі рэдка прозвішча нашага імігранта не амерыканізавалася. Захаваліся пераважна «простыя» прозвішчы — Калодка, Каляда і падобныя. Іншыя ж бязлітасна перакручваліся. Найбольш пашыраны тып перайначаных прозвішчаў — пераклады і скароты: Кучынскі станавіўся Кучам, Несцяровіч — Нестарам, а Каваль мог стацца і Смітам. Часта прозвішчы набліжалі да англасаксонскага гучання: Мікула зваўся МакКула, Іларыён перарабляўся на Хілары. Прозвішчы мяняліся або пры ўездзе ў краіну, калі чыноўнікі лічылі, што прозвішча імігранта цяжкое для вымаўлення, і мянялі яго на прасцейшае — Абручанскі рабіўся Рычарам, або пазней, калі імігранты бралі амерыканскае грамадзянства і мелі права рабіць з прозвішчам, што хацелі.

Змена беларускіх прозвішчаў у Амерыцы — цікавая тэма для навуковага даследавання, вынікі якога дапамаглі б і ў больш дакладнай ідэнтыфікацыі беларускае этнічнае групы.

На наш погляд, справа адраджэння «беларусікі» ў прозвішчах не такая безнадзейная. Калі будзе кадыфікаванае ўжыванне беларускіх прозвішчаў у беларускай форме, як часткова ўжо адбываецца ў Рэспубліцы Беларусь, г. зн. пашпарты будуць падаваць прозвішчы ў беларускім варыянце, землякі ў ЗША пачнуць спасылацца на *«old country»* і нават пісаць прозвішчы свае (хоць і ў некралогах!) у беларускай форме, як, прыкладам, нехта Паўловіч, Брайковіч — ужытыя беларускія формы ў некралогах у газеце *«Record Hackensack», NJ (Aug 5, 2012*) і пададзеная радзіма «Беларусь».

Захаванне традыцый

Неадменная рыса кожнае нацыянальнае групы імігрантаў — імкненне захаваць і перадаць нашчадкам свае этнічныя традыцыі, каб не даць перапыніцца культурнай памяці нацыі. Не складаюць выключэння тут і беларусы. Свядомае імкненне да самаідэнтыфікацыі на фоне шматэтнічнага амерыканскага грамадства выяўляецца ў культываванні этнічнае апрычонасці, хай сабе часам і толькі сімвалічнага характару, у святочным строі, умельствах і рамёствах, кухні, народных песнях і танцах, каляндарных традыцыях.

Беларускі нацыянальны строй у Амерыцы — частая з’ява як на беларускіх, гэтак і на розных амерыканскіх урачыстасцях. Носяць строй або выкарыстоўваюць паасобныя яго элементы не толькі тыя, хто прыехаў у Амерыку, але і маладое, народжанае ўжо ў ЗША пакаленне, падкрэсліваючы тым самым сваё паходжанне.

Сярод найпапулярнейшых беларускіх народных умельстваў у Амерыцы — вышыванне і пляценне. У беларускіх грамадах ёсць нямала

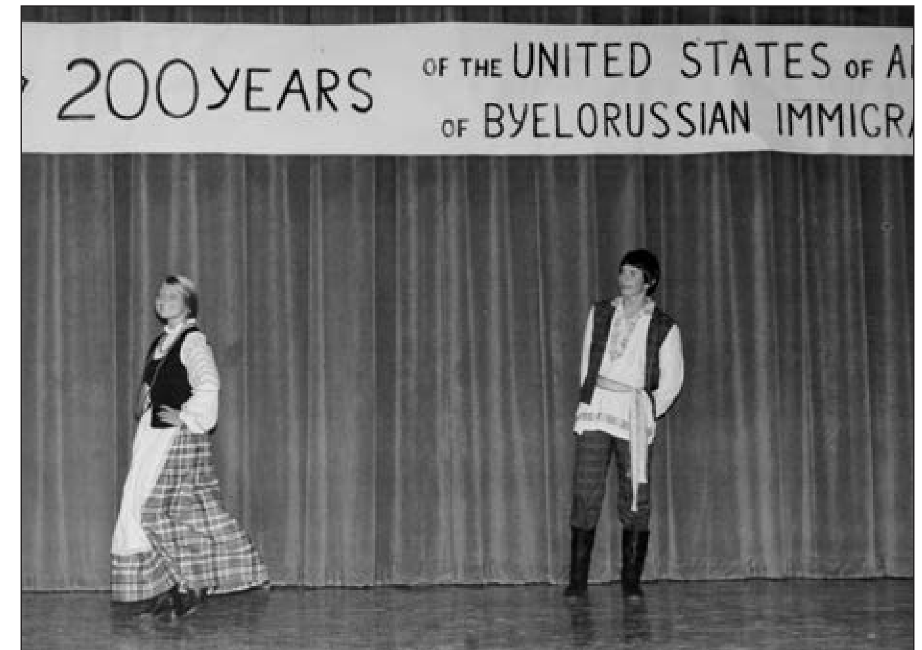

Паказ беларускіх касцюмаў: Алеся і Юрка Кіпелі. Нью-Брансвік, 1976 г.

ўмельцаў, якія плятуць паясы і робяць цудоўныя вышыўкі. Вельмі папулярныя ў Амерыцы вышытыя беларускія ручнікі. У меншай ступені пашыранае ганчарства і разьба па дрэве, затое надзвычай пашыраныя вырабы з саломкі. Творы беларускага ўмельства ўпрыгожваюць шматлікія фэстывалі і этнічныя выставы ў Злучаных Штатах.

Найбольш пашыраныя сярод амерыканскіх беларусаў беларускія стравы — халаднік, галубцы, бліны, ну і, вядома, беларуская каўбаса, якая часам называецца ў Амерыцы «старакраёваю».

Беларускія народныя песні і танцы, будучы істотным сродкам этнічнага самавыяўлення і выхавання нацыянальнае эстэтыкі, ці не найлепей надаюцца для папулярызацыі беларускае культуры ў шырокім амерыканскім грамадстве. Танцавальныя калектывы і хоры з часам паўстаюць бадай у кожным беларускім асяродку ў Амерыцы.

Трывала захоўваюцца амерыканскімі беларусамі рэлігійныя традыцыі і святы. Захоўваючы засвоеныя яшчэ на бацькаўшчыне звычаі, яны штогод адзначаюць усёю грамадою найважнейшыя святы традыцыйнага беларускага царкоўнага і народнага календара — Каляды, Вялікдзень, Дажынкі. Асабліва папулярныя сярод амерыканскіх беларусаў дні беларускіх святых — Еўфрасінні Полацкае, Кірылы Тураўскага, Жыровіцкае Божае Маці.

Беларускія традыцыі і звычаі з зменаю пакаленняў паступова трансфармуюцца і адаптуюцца да амерыканскага жыцця, аднак не знікаюць зусім, пакідаючы ў душы маладзейшых пакаленняў іміграгнтаў азнаку непаўторнасці і святасці далёкае бацькаўшчыны.

Мова

Мова эміграцыі прыцягвала ўвагу даследчыкаў як у краіне пасялення, гэтак і на бацькаўшчыне. Аднак грунтоўным вывучэннем мовы беларускіх іміграгнтаў у Амерыцы ніхто не займаўся, хоць у паваенным беларускім замежным друку выказваліся заўвагі пра мову эміграцыі. Мова беларускіх іміграгнтаў у ЗША адлюстраваная і ў мастацкай літаратуры[1]. Беларуская мова разам з шматлікімі іншымі ўнесеная ў «Лінгвістычны банк Злучаных Штатаў»[2].

Відавочна, разглядаючы мову амерыканскіх беларусаў, трэба да кожнае хвалі эміграцыі падыходзіць асобна, бо ступень захавання мовы

[1] Архівы Крывіцкага навуковага таварыства Франьціша Скарыны.

[2] Архівы часопіса «Беларуская Моладзь». Папка «Моўныя рэсурсы Злучаных Штатаў».

прама прапарцыйная ўзроўню нацыянальнае свядомасці, а якраз гэтым паказчыкам хвалі найбольш і розняцца між сабою. Асобны падыход мусіць быць і да розных іміграцыйных пакаленняў.

Пра мову «дамасавае» іміграцыі, г. зн. тых, хто прыехаў у Амерыку да 1890-х гадоў, ніякіх дакументальных звестак не засталося. Іхныя нашчадкі ў гутарках з аўтарам сведчылі, што бацькі ці дзяды гутарылі «сваёю моваю», якая рознілася, прыкладам, ад мовы большасці парафіянаў нейкае польскае парафіі. Пры гэтым тыя бацькі і дзяды падкрэслівалі, што яны не палякі і паходзяць з Літвы, хоць дакладней акрэсліць сваю этнічную прыналежнасць не маглі.

Сваім нашчадкам тыя раннія іміграгнты перадалі толькі пару дзясяткаў штодзённых словаў, гэткіх як *хлеб, вада,* ды назовы мясцовасцяў, скуль яны паходзілі. Дарэчы, гэтыя назовы і ёсць, бадай, найбольшым магнітам, які прыцягвае нашчадкаў іміграгнтаў да далейшых пошукаў сваіх каранёў ды прыводзіць іх урэшце да ўсведамлення свайго беларускага паходжання. Часам старыя іміграгнты пакідалі нашчадкам розныя малітоўнікі, пераважна польскія, але нам у працэсе генеалагічных пошукаў даводзілася бачыць і беларускія каталіцкія малітоўнікі, выдадзеныя лацінкаю перад Першаю сусветнаю вайною.

Інакш выглядае справа з моваю ў іміграгнтаў масавае эканамічнае хвалі. Пераважную большасць у ёй складалі сяляне. Іхны лексікон быў досыць абмежаваны ды адносіўся галоўным чынам да сялянскага побыту, прыроды, сельскае гаспадаркі. Запас дзяржаўна-адміністрацыйнае лексікі быў у іх цалкам рускі. Па прыездзе ў Амерыку кругагляд гэтых людзей значна пашыраўся, як пашыраўся і іхны лексікон — гэтым разам ужо за кошт англійскае мовы. Гэткім парадкам ад самага пачатку гаворка беларускага іміграгнта-селяніна ўяўляла з сябе мешаніну: пры беларускай фанетыцы і граматыцы значная колькасць рускае і англійскае лексікі. Кола англійскае лексікі пашыралася па меры таго, як дзеці ішлі ў школу, а іміграгнт шырэй знаёміўся з амерыканскім жыццём. У выніку дзеці гадаваліся на беларуска-руска-англійскай трасянцы. А дзеля таго, што яны часам наведвалі яшчэ і дапаўняльныя школы пры праваслаўных прыходах, мова дзяцей набірала больш рускіх словаў. Добра дапамагаў русіфікацыі старых беларускіх іміграгнтаў і амерыканскі рускамоўны ды бэзсэсэраўскі друк, выдаўцы якога лічылі, што з беларусамі трэба гаварыць па-руску. Незнішчальным, аднак, заставаўся беларускі акцэнт, якога не маглі перамагчы нават рубрыкі *«Как правильно говорить по-русски»* ў амерыканскіх рускіх газетах.

У адрозненне ад усіх папярэдніх хваляў паваенная іміграцыя карысталася беларускаю моваю і як сродкам штодзённых зносінаў, і як моваю культуры, палітыкі, літаратуры, г. зн. беларуская мова адыгрывала ролю нацыянальнае літаратурнае мовы ў поўным аб'ёме, хоць паасобныя іміграненты захоўвалі ў гутарковай мове рэгіянальныя асаблівасці.

Мова беларускага друку базуецца пераважна на правапісе і граматыцы Браніслава Тарашкевіча з нязначнымі адхіленнямі. Сярод іх — пазначэнне палаталізацыі прыназоўнікаў (*зь* лесу), скарачэнне злучніка *і* пасля галосных (бацька *й* маці) ды некаторыя іншыя. Найбольшы ўплыў на фармаванне правапіснае і стылістычнае нормы мовы беларускага друку ў Амерыцы зрабілі д-р Янка Станкевіч і Антон Адамовіч. У цяперашнім часе, галоўна дзякуючы прыплыву новае хвалі імігрантаў, наркамаўка часткова або цалкам уваходзіць у амерыканска-беларускі друк.

Гутарковая мова іміграцыі характарызуецца ўжываннем шматлікіх лексічных амерыканізмаў, якія настолькі трывала ўвайшлі ў мову, што ўжо не ўспрымаюцца як чужыя словы. Пераважна гэта словы, што азначаюць прадметы і паняцці штодзённага жыцця: *пэйда* (англ. *pay day*) — зарплата, *порча* (*porch*) — ганак, сенцы, *шапінг* (*shopping*) — закупы, *кара* (*car*) — машына, *бас* (*bus*) — аўтобус, *газаліна* (*gasoline*) — бензін, *іншуранс* (*insurance*) — страхоўка, *нурска* (*nurse*) — медсястра, *вачаваць* (*to watch*) — пільнаваць, даглядаць, *такс* (*tax*) — падатак, *моргіч* (*mortgage*) — пазыка, іпатэка ды дзясяткі і сотні іншых. Сярод амерыканізмаў найбольш сустракаецца назоўнікаў, аднак ёсць нямала і дзеясловаў ды іншых часцінаў мовы. Замест «так» і «не» амаль выключна ўжываюцца *е* (*yeah*) і *ноў* (*no*).

Цікава зазначыць, што некаторыя беларускія словы дзеці беларусаў перадаюць сваім сябрам-амерыканцам. У асяродках, дзе жыве шмат дзяцей беларускага паходжання, амерыканскія дзеці ведаюць гэткія словы, як *бабка, царква, капуста, каша, свята.*

Паколькі паваенная іміграцыя была нацыянальна свядомая, захаванне і перадача мовы наступным пакаленням сталіся адным з заданняў грамады. З гэтаю мэтай арганізоўваліся школкі, курсы мовы, у сям'і гаварылі толькі па-беларуску, а бабкі і дзяды толькі і марылі пра тое, каб перадаць мову ўнукам.

Нельга сказаць, што гэтая мэта была поўнасцю дасягнутая, але нейкі працэнт маладых амерыканскіх беларусаў, бацькі якіх прыехалі ў краіну па Другой сусветнай вайне, няблага валодаюць беларускай мовай. Мова маладога пакалення, што праўда, пазначаная моцным англійскім уплывам у лексіцы, фанетыцы і сінтаксісе.

Сацыяльная мабільнасць

Хоць беларускія імігранты жылі ў сваім вузкім асяроддзі, утвараючы штосьці накшталт гета, яны ад самага пачатку ўлучыліся ў тыпова амерыканскі працэс «руху ўгару» — шукалі лепшае працы, большае платы і гэткім чынам пасоўваліся вышэй па сацыяльнай лесвіцы. З гадамі яны набывалі прафесійныя навыкі і рабіліся кваліфікаванымі работнікамі.

Мабільнасць гэтае групы, агулам называнае ў Амерыцы «рускаю», была адзначаная ў працы Бэры Джонстана[3].

Рух угару сярод старых імігрантаў відавочна быў павальнейшы, чым сярод тых, хто прыехаў па Другой сусветнай вайне, аднак абедзве хвалі цалкам улучыліся ў працэс сацыяльнага ўзыходжання.

Вынікі апытання аўтарам ста сем'яў беларускіх імігрантаў ранняе хвалі ў рэгіёне Нью-Ёрк — Нью-Джэрсі паказваюць, што ў трыццаці з іх мужчыны мелі прафесійную падрыхтоўку і рухаліся ўгару хутчэй. Аднак ужо ва ўсіх сем'ях дзеці мелі кваліфікацыю, а ў сарака сем'ях вучыліся ў каледжах.

Паводле апытання сотні сем'яў паваеннае хвалі ў тым самым рэгіёне, усе мужчыны і жанчыны мелі прафесійную кваліфікацыю. Амаль палова іх наведвалі курсы павышэння кваліфікацыі ў сваёй галіне, а ў каледжах вучылася 80 % іхных дзяцей[4].

Імігранты першае хвалі рабіліся дамаўласнікамі не адразу, тым часам як паваенныя імігранты набывалі дамы на працягу першых 3–5 гадоў пасля свайго прыезду. Такая самая карціна назіраецца, прыкладам, і ў Дэтройце, дзе да 1956 года ўсе новыя імігранты ўжо мелі свае дамы[5].

Прафесійны прагрэс не абмяжоўваўся нейкімі асобнымі дзялянкамі. У пераважнай большасці імігранты былі занятыя на заводах, у штатных і федэральных установах, у будаўніцтве і г. д. Пакуль дакладна не даследавана, але можна прыпусціць, што большая, чым прынята думаць, колькасць іх мела свой малы бізнес.

Спектар занятасці дзяцей імігрантаў вельмі шырокі, але ў ім пераважаюць настаўнікі, урадоўцы, інжынеры і менеджары. Сярод іх

[3] Johnston, B. Russian American social mobility. Saratoga (CA), 1981.
[4] Калекцыя В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).
[5] The Detroit News. Detroit. 1956. March 25.

Актывіст БАЗА і «Пагоні» Зміцер Левіт выбраў вайсковую кар'еру — каля 15 гадоў служыць у Нацыянальнай гвардыі

параўнальна шмат, асабліва што датычыць дзяцей паваеннае хвалі, прадстаўнікоў элітарных прафесій — лекараў і адвакатаў.

Паводле стандартнае амерыканскае тэрміналогіі, беларусы ў большасці трывала замацаваліся ў ніжне-сярэднім эшалоне сярэдняга класа амерыканскага грамадства. Невялікі працент належыць да вышэйшага класа (з гадавым прыбыткам больш за $100 000) і фактычна ніхто — да ніжэйшае (заробкі ніжэйшыя за $ 14 000–20 000 гадавых).

Як зазначалася ў першым выданні гэтае кнігі, шмат што з жыцця беларусаў у ЗША застаецца недаследаваным. Найгалоўнейшае — сацыяльныя паводзіны беларускай грамады. Асноўныя прычыны — недастатковая згуртаванасць беларусаў, розныя храналагічныя хвалі, незацікаўленасць Бацькаўшчыны ў вывучэнні эміграцыі ды інш. Аднак, нягледзячы на перашкоды, усё ж кідаецца ў вочы і такая асаблівасць: вельмі мала беларусаў сталага веку (як кажуць амерыканцы *«seniors»*) знаходзяцца ў дамах старцаў. Амаль няма ці лічаныя асобы. Большасць іх жывуць пры сваіх сем'ях. Зразумела, каб аўтарытэтна сцвярджаць, трэба правесці адмысловае даследаванне, тут жа — вынікі назіранняў. Гэткая ж важная адзнака: на параўнальна невялікую грамаду, якая групуецца вакол Нью-Ёрка, яшчэ нядаўна было некалькі «стагоднікаў» — Элеанора Кіркевіч (1913–2013), Міхась Кавыль (1915–2017), Антон Шукелойць (1915–2017). Статыстыка неблагая.

Амерыканізацыя

Амерыканізацыя — натуральны працэс, непазбежны для ўсіх групаў іміграντаў. Розніца толькі ў хуткасці і ступені амерыканізацыі першага іміграцыйнага пакалення. Пра амерыканізацыю сказана і напісана вельмі шмат, гэтай тэме прысвечаныя тысячы старонак у амерыканскім

і неамерыканскім, улучна з беларускім, друку[6]. Падыход да гэтае тэмы з часам мяняўся і развіваўся: ад безумоўных і аднабокіх тэорый плавільнага катла да больш спагадных ідэй шматколернае мазаікі, у якой даецца права на існаванне кожнай этнічнай культуры. Тут няма патрэбы ўваходзіць у шырокую дыскусію аб тэарэтычных аспектах працэсу амерыканізацыі, аднак варта звярнуць увагу на спецыфічны характар гэтае праблемы ў дачыненні да беларусаў.

Алеся Кіпель у нацыянальным строі. 1978 г.

Беларускія імігранты першае хвалі, тыя, хто прыехаў у ЗША да Першае сусветнае вайны, хацелі, каб іхныя дзеці як найхутчэй сталіся «амерыканцамі», каб яны гаварылі па-ангелійску і ўліліся ў амерыканскае грамадства. Аднак яны заставаліся бескампраміснымі, калі гаворка заходзіла пра рэлігію. Старыя імігранты любою цаною імкнуліся захаваць у дзецях праваслаўную веру.

Колькі лістоў, якія захоўваюцца ў архівах БІНіМа, адлюстроўваюць стаўленне іміграантаў да амерыканізацыі. Вось што піша амерыканец першага пакалення:

Мой бацька амаль ніколі не гаварыў сваёю роднаю моваю, беларуская культура ніколі не закранапася ў гутарках. Ён як мог стараўся мяне амерыканізаваць... Значная частка этнічнае традыцыі занікла, калі я гадаваўся. Мяне «змушалі» быць амерыканцам, зжыцца з звычаямі і моваю гэтае краіны[7].

Варта зазначыць, што з'яўленне цікавасці да этнічных каранёў — з'ява нярэдкая. Аўтар цытаванага ліста бярэ ўдзел у беларускім жыцці і ведае пра сваё беларускае паходжанне.

[6] Бацькаўшчына. Мюнхэн. 1952. № 102; 1955. № 249, 253, 260–261; 1959. № 441, 442, 443–444, 445; Беларус. Нью-Ёрк. 1970. № 161; Папка «Амэрыканізацыя» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[7] Папка С. Воленса ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Асабліва папулярнымі пошукі сваіх этнічных каранёў сталіся ў часе адзначэння 200-годдзя Злучаных Штатаў. Вось тыповы ліст, атрыманы аўтарам у 1977 годзе:

Мой бацька быў беларус. Нарадзіўся ён у Івянцы, у Менскай губерні. Я пішу гісторыю сваёй сям'і, штосьці накшталт «Каранёў і галінаў». Я хацеў бы даведацца болей аб бацькавых продках. Ці не падкажаце, як мне адшукаць сляды бацькавых продкаў на Беларусі? Я ўмею чытаць і пісаць па-польску, але не па-руску... [...] Пару тыдняў таму мы глядзелі на 9-м канале «Невядомую вайну», было якраз пра баі за вызваленне Беларусі ад нацыстаў. Я спадзяваўся пабачыць або пачуць пра Івянец, адкуль паходзіць мой бацька...[8].

Былі, аднак, і ў старой хвалі людзі, якія добра ведалі свае этнічныя карані і разважалі над праблемаю амерыканізацыі. Прыкладам можа быць гэткі незвычайны ліст:

Я вельмі рады, што мае дзед і бабка былі вялікімі нацыяналістамі. Яны эмігравалі за царскім часам (у 1912 годзе і раней) і ўсё роўна да самае свае смерці ў канцы 60-х гадоў гаварылі пра Беларусь так, быццам пакінулі яе ўчора. Яны былі непісьменныя, але знаходзілі людзей, якія пісалі за іх лісты па-руску на радзіму, і гэтак яны трымалі кантакт з роднымі ў Салігорскім раёне.

Мае дзед і бабка заўсёды называлі сябе беларусамі. Мне дзіўна, што шмат хто з беларусаў не лічыць сябе беларусам. Можа, тут рэч у мясцовасці, адкуль мае дзяды паходзілі. Не ведаю. Але, прынамсі, усе мае родзічы і сваякі на бацькаўшчыне называюць сябе беларусамі.

Самому мне вельмі цяжка было растлумачыць амерыканцам, хто такія беларусы і што ёсць такая краіна — Беларусь. Калі я кажу сябрам і калегам на працы, што я беларус, я заўважаю, што сам пачынаю тлумачыць, пра што я гавару. Але нават калі я ім кажу, што мы ўваходзім у ААН, яны ўсё роўна не могуць гэтага сабе ўявіць. Я канчаю размову і адыходжу з думкаю, што ўсе адно яны лічаць мяне не беларусам, а... рускім.

Я хачу сказаць, што нашая этнічная тоеснасць згубілася або схавалася, можа, і з нашае віны. Мы — другое і трэцяе пакаленне амерыканскіх беларусаў — нічога не ведаем пра нашую спадчыну, бо прынялі амерыканскі лад жыцця, які, на маю думку, ёсць англасаксонскаю асіміляцыяй усіх нацыянальнасцяў і культураў. Здаецца, усе мы хочам быць прынятыя гэтаю сістэмаю дзеля эканамічных ці якіх іншых прычынаў. І таму адмаўляемся ад свайго.

Я спрабую перадаць нашую культуру маёй 15-гадовай дачцэ, згадваючы Беларусь дзе толькі можна. Мы таксама з'ездзілі два разы на зямлю нашых Каранёў. Дачка пераняла шмат нашых звычаяў і словаў, бо кожны раз мы жылі ў вёсцы па тры тыдні. Я працую на заводзе, і мне было нялёгка заашчадзіць грошай на паездкі. А тут, вядома, вывучыць беларускую мову няма дзе. Добра, што тут, у Рочэстэры, ёсць класы, дзе выкладаецца руская мова. Калі толькі мы, беларусы, не даможамся, каб у амерыканскіх школах выкладалі беларускую гісторыю і/або культуру, нам не будзе як перадаць нашую спадчыну наступным пакаленням...[9].

[8] Папка Круглішскага ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

Беларускія імігранты паваеннага перыяду сутыкнуліся з тою самаю праблемаю — амерыканізацыяй дзяцей. Гэтая праблема шырока дыскутавалася ў 1950–1960-я гады, хоць нічога істотнага для яе вырашэння вынайдзена не было. Аднак, як згадвалася вышэй, новыя іміграныты развівалі школьна-адукацыйную дзейнасць, што значна прычынілася да захавання этнічнае свядомасці маладога пакалення. Фактычна паваенныя іміграныты здолелі выхаваць сваіх дзяцей «добрымі амерыканцамі», знайшоўшы спосаб захаваць іхную беларускасць. Шмат хто сярод маладога пакалення гаворыць па-беларуску, захоўвае этнічную свядомасць і імкнецца дапамагчы Беларусі. У гэтым найбольшая розніца паміж дзвюма буйнымі хвалямі беларускае іміграцыі ў Злучаных Штатах: старая іміграцыя імкнулася захаваць рэлігію, новая — свае этнічныя карані, культуру.

Здаецца, што абедзве групы імігрантаў у цэлым дасягнулі сваіх мэтаў незалежна ад ступені амерыканізацыі: першыя выхавалі дзяцей у вернасці праваслаўнай царкве — у Амерыканскай праваслаўнай царкве шмат вернікаў беларускага паходжання, хоць іх беларускасць ні ў чым не выяўляецца; другія ж выгадавалі маладое пакаленне з глыбокаю нацыянальнаю свядомасцю і адчуваннем патрэбы працаваць дзеля беларускае справы, пры гэтым рэлігія адыгрывала другарадную ролю.

Былая танцорка «Васілька» Лена Сільвановіч з сынам Джэйсанам і мужам Джонам Кінгам

Зразумела, амерыканізацыя — працэс рэальны, як быў і стагоддзе таму: школа, асяроддзе — асноўныя нязменныя яе фактары. Тэхналогіі

[9] Папка «Рочэстэр» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

(асабліва тэлебачанне, інтэрнэт) спрыяюць паскарэннню працэсу амерыканізацыі. Захаванне этнічнасці ў гэтым працэсе — справа сям'і, магчыма, прыцаркоўнай школкі, ды галоўнае — стаўленне да амерыканцаў-беларусаў старое Бацькаўшчыны. Калі Бацькаўшчына зацікаўленая трымаць сувязь, лучнасць з нашчадкамі эмігрантаў — прывязанасць, гонар за край у амерыканцаў застаецца. З практыкі працы з этнічнымі групамі можна засведчыць, што сустракаліся і ірландцы, і італьянцы ў чацвёртым пакаленні, якія казалі: *«Ганаруся сваімі каранямі»*. Прыпушчаем, што гэткае магчыма і ў беларусаў. Да пэўнай ступені вычуваецца з інтэрв'ю з Алесяй Кіпель, што збліжэнне беларусаў розных геаграфічных і храналагічных параметраў магчымае на аснове беларускай зацікаўленасці:

Мая сітуацыя была трохі іншая, бо я пераехала ў Вашынгтон і была трохі далей ад штодзённага арганізацыйнага жыцця, але магла хадзіць на розныя амерыканскія імпрэзы, датычныя Беларусі, і рэпрэзентаваць беларускія інтарэсы. Таксама, як Беларусь стала незалежнай, мне стала нашмат цікавей гэтым займацца, бо і вашынгтонскія структуры, і погляд на Беларусь змяніліся. Цяпер Беларусь — гэта асобнае пытанне. Яшчэ адзін фактар для мяне — гэта тое, што Беларусь адкрылася. Раней я нават уявіць сабе не магла, што калі-небудзь змагу быць у Беларусі. Калі мы ў 1990 годзе ўпершыню паехалі ў Беларусь, дык нават дзіўна было, што маглі хадзіць паўсюль і размаўляць па-беларуску. І што для мяне цікава, ніколі не думала, што буду мець сяброў беларусаў, якія з Беларусі ды майго пакалення, бо бальшыня новапрыбылых — маладзейшыя за нас. Тых, каму за 40 і за 50, — мала. Але ў нас у Вашынгтоне ёсць шмат такіх людзей. Яны ўсе прафесійныя, адукаваныя. Я з імі сябрую, і гэта мне вельмі цікава[10].

Палітычная арыентацыя беларусаў у ЗША

На пытанне «За каго галасуюць амерыканскія беларусы?» нельга даць адназначнага адказу. Аўтар, базуючыся на ўласным досведзе жыцця ў грамадзе, мяркуе, што старыя іміграпнты і большасць іхных нашчадкаў галасуюць найчасцей за дэмакратаў, аддаючы перавагу ўнутраным праблемам краіны, тым часам як іміграпнты паваеннае хвалі часцей галасуюць за рэспубліканцаў, прычым вырашальную ролю для іх адыгрывае знешнепалітычны фактар.

На выбарчыя паводзіны амерыканскіх беларусаў за апошнія 40 гадоў уплывалі розныя фактары. Кандыдат мусіў займаць моцную

[10] Запісы БІНіМ. № 33. Нью-Ёрк — Менск, 2010. С. 527.

антыкамуністычную пазіцыю, калі хацеў заручыцца падтрымкаю беларусаў. Падтрымоўвалі беларусы і тых кандыдатаў, праграма якіх базавалася на прынцыпе «закон і парадак». Беларусы галасавалі за стрымліванне падаткаў, але не пярэчылі захаванню ваенных бюджэтаў. Часта вырашальнымі фактарамі пры галасаванні былі спецыфічныя пытанні, як, прыкладам, стаўленне кандыдата да ўвядзення беларускае праграмы ў «Голасе Амерыкі» або да прызнання Дня Незалежнасці Беларусі. Важным сродкам уплыву на выбаршчыкаў быў беларускі друк: вялікімі тыражамі друкаваліся праграмы партый, індывідуальных кандыдатаў і г. д.[11].

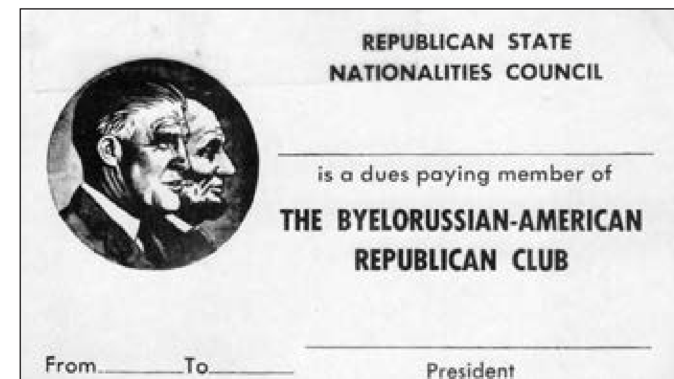

Візітоўка ўдзельніка Беларускага рэспубліканскага клуба

Як было згадана раней у разглядзе беларускіх арганізацый, першыя сфармаваліся ў 1928 годзе беларускія дэмакратычныя клубы падчас прэзідэнцкае кампаніі Альфрэда Сміта. Аднак пачынаючы ад 1960-х гадоў беларуска-амерыканскія рэспубліканскія клубы выяўляюць больш актыўнасці і маюць на сваім рахунку больш выразныя дасягненні. Пэўны прамень на палітычныя погляды беларусаў-амерыканцаў падае Алеся Кіпель — амерыканка ў першым пакаленні — у гутарцы з Алесяй Сёмухай[12].

Безумоўна, з зменамі ў палітычнай сітуацыі на бацькаўшчыне амерыканскія беларусы будуць аддаваць свае галасы за таго кандыдата — рэспубліканца або дэмакрата, — які будзе ў меру магчымасці спрыяць у сваёй заканадаўчай дзейнасці Рэспубліцы Беларусі.

[11] Папка «Выбары» ў Калекцыі В. Кіпеля ў IHRC, Minneapolis (MN).

[12] Запісы БІНіМ. № 33. Нью-Ёрк — Менск, 2010. С. 522–529.

Рэальнасць апошніх 20 гадоў сведчыць, што ўрадавая палітыка сучаснай Рэспублікі Беларусь — з яе русіфікацыяй, савецкага кшталту эканамічнымі праграмамі, цягай да Расіі — успрымаецца ў ЗША як антынародная, як пагроза міру, а таму і рэспубліканцы, і дэмакраты ў дачыненні да кіраўніцтва Беларусі ставяцца аднолькава адмоўна. З прычыны такіх абставінаў галасаванне беларусаў-амерыканцаў у цяперашнім часе не ёсць паказальным — усе супраць сучаснай улады ў Беларусі: вызначэнне «рэспубліканец» ці «дэмакрат» у гэтым кантэксце не вельмі істотнае.

У мінулым сярод «беларускай групы» жыхароў ЗША мала праводзілася апытанняў-аглядаў. А вось у 2012 годзе БАЗА правяла апытанне на тэму прэзідэнцкага галасавання і вынікі былі надрукаваныя ў газеце «Беларус»:

На працягу 5 дзён удалося скантактавацца з 114 беларусамі і амерыканцамі беларускага паходжання і даведацца, каго з кандыдатаў яны падтрымліваюць падчас выбараў амерыканскага прэзідэнта. [...]

Сярод апытаных былі людзі з цэлай Амерыкі: ад Нью-Ёрка да Каліфорніі, з добрым прадстаўніцтвам штатаў Нью-Джэрсі, Канектыкута, Агаё, Мічыгана, Каларада. Наймалодшы ўдзельнік апытання мае 19 гадоў, найстарэйшы — 88 гадоў.

Галасы падзяліліся амаль пароўну. За кандыдата ад рэспубліканцаў, былога губернатара штату Масачусэтс Міта Ромні выказаліся — 47 %, за дзейнага прэзідэнта Барака Абаму — 45 %. Не вызначыліся — 8 %.

Сярод апытаных было 42 % ранейшых беларусаў (назавём іх так умоўна), якія даўжэйшы час жывуць у Амерыцы ці нарадзіліся тут, і 58 % пазнейшых эмігрантаў, якія прыехалі ад пачатку 80-х гадоў мінулага стагоддзя.

Сярод ранейшых адчуваецца розніца ў пакаленнях. Бацькі і старэйшыя векам асобы далей трымаюцца рэспубліканцаў і хочуць галасаваць за Ромні — такіх 60 %, але сярод іх 40 % маюць намер аддаць голас за Абаму. Малодшыя падзяліліся пароўну за кожнага кандыдата.

Пазнейшая эміграцыя аддае перавагу Абаме — 56 %, за Ромні — 44 %...[13].

У прэзідэнцкіх выбарах 2016 года і ў дэмакратычных, і ў рэспубліканскіх выбарчых арганізацыях бралі ўдзел амерыканцы-беларусы. Нам дакладна вядома, што беларускія рэспубліканскія клубы слалі ноты пратэсту супраць выказвання Дональда Трампа, які выступаў з крытыкай НАТА, крытычна выказваўся пра «дапамогу дзяржавабудаванню», хваліў расійскага прэзідэнта. Усё гэта адштурхоўвала ад рэспубліканскага кандыдата амерыканцаў-беларусаў.

[13] Беларус. Нью-Ёрк. 2012. № 594.

Погляд на Беларусь

Без ніякага вагання можна сцвярджаць, што 25 жніўня 1991 года ўся Амерыканская Беларусь — імігранты ўсіх хваляў ды іхныя нашчадкі — адчувалі гонар за сваю бацькаўшчыну: яна была абвешчаная незалежнаю дзяржаваю. Не ганарыцца ў той дзень было немагчыма: сотні тэлевізійных станцый і газетаў паведамлялі пра гэтую падзею, старанна вымаўляючы *«Belarus»*. Гэта была кульмінацыя параўнальна кароткага працэсу палітычнае даспеласці. Фактычна амерыканскія сродкі масавае інфармацыі шырэй зацікавіліся Беларуссю толькі тады, калі ў Беларусі ўзнік Народны Фронт, сфармавалася дэмакратычная апазіцыя ў парламенце. На думку амерыканскіх беларусаў (а гэта, бясспрэчна, адлюстроўвае погляд амерыканскага грамадства), дэмакратыя і палітычны прагрэс немагчымыя ў аднапартыйнай таталітарнай дзяржаве, якою была Беларусь. Абсалютная большасць нацыянальна свядомых беларускіх імігрантаў у ЗША ды іхных нашчадкаў уважаюць, што будучыня Беларусі, дапамагаць якой гатовая сёння амерыканская беларуская калонія, — у адкрытым дэмакратычным грамадстве.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Можна з пэўнасцю сцвярджаць, што беларуская нацыя нямала прычынілася да развіцця сучаснае Амерыкі. Большасць беларускіх імігрантаў, якія ехалі за акіян з намерам часовага побыту, засталіся там назаўсёды. Іх нашчадкі працуюць сёння ва ўсіх галінах грамадска-палітычнага і эканамічнага жыцця краіны. Бясспрэчна, Амерыка дала імігрантам лепшае жыццё, чым магла б даць ім акупаваная бацькаўшчына. Але ці страчаныя яны для Беларусі? Самі сведкі і ўдзельнікі тае іміграцыі бадай не задумваліся над гэткім «узнёслым» пытаннем. Нашчадкі ж іхныя ў большасці, не атрымаўшы ад бацькоў дакладнага акрэслення бацькаўшчыны, не ведалі Беларусі, былі на раздарожжы, бо паноўны афіцыёз разглядаў яе як частку нечага іншага.

Хваля ж паваеннае беларускае іміграцыі прыехала ў Амерыку як палітычная эміграцыя з ідэяй працаваць для аднаўлення дэмакратычнае беларускае дзяржаўнасці (і вяртання на бацькаўшчыну). Яна паставіла перад сабою і іншую мэту — адкрыць і зрабіць вядомай беларускую спадчыну ў Амерыцы ды далучыць гэтую спадчыну, Амерыканскую Беларусь, да цэласці беларускае культуры як неад'емную яе частку.

Пададзеныя ў гэтай працы матэрыялы (пачатковыя і няпоўныя) — сведчанні таго, як жыла старая беларуская іміграцыя ды што і як рабіла новая іміграцыя для адкрыцця, аднаўлення ды замацавання беларуска-амерыканскае спадчыны як спадчыны Беларусі і пашырэння ў Амерыцы ідэі незалежнае беларускае дзяржаўнасці. Паўнейшае вывучэнне беларускае дыяспары як у ЗША, гэтак і ў цэлым свеце павінна быць распачатае на бацькаўшчыне, і дзейнасць ды здабыткі эміграцыі павінны быць улучаныя ў агульны кантэкст развіцця беларускае нацыі і культуры.

РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ: НОВЫЯ АМЕРЫКАНСКА-БЕЛАРУСКІЯ ДАЧЫНЕННІ І НОВАЯ ХВАЛЯ ІМІГРАЦЫІ

Пры канцы першага выдання «Беларусаў у ЗША» было напісана: «25 жніўня 1991 года ўся Амерыканская Беларусь — імігранты ўсіх хваляў ды іхныя нашчадкі — адчувалі гонар за сваю бацькаўшчыну: яна была абвешчаная незалежнаю дзяржаваю». Вельмі правільнае сцвярджэнне: беларусы-амерыканцы былі ў той дзень у эйфарыі, пра тую падзею толькі і гаварылі паміж сабою, уздым, радасны настрой передаваліся таксама амерыканцам. Перадавіцы большых і меншых газет крычалі: «Новая дзяржава — Беларусь». Аўтар гэтай кнігі даў у той дзень чатыры інтэрв'ю, адно з іх — тэлебачанню (канал 11).

25 жніўня 1991 года адгортвалася новая старонка, пачыналіся новыя адносіны паміж Амерыкай і Беларуссю, паміж беларуска-амерыканскай эміграцыяй і Бацькаўшчынай. Кажучы вобразна, беларуска-амерыканская эміграцыя ў той дзень «перазарадзілася». «Беларускі» настрой перадаўся таксама ў акадэмічныя і дзяржаўныя структуры. Беларусы-амерыканцы ганарыліся і рыхтаваліся супрацоўнічаць з новай дзяржавай — іх радзімай.

На XX Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі, якая праходзіла ў Нью-Брансвіку, штат Нью-Джэрсі, 5–7 верасня 1992 года, у рэзалюцыі было такое палажэнне:

Беларуская эміграцыя і ейныя нашчадкі ў Злучаных Штатах і Канадзе горача падтрымоўваюць ідэю Адраджэння суверэннай і дэмакратычнай беларускай дзяржавы, перабудову эканомікі Беларусі на прынцыпе вольнага рынку ды справу забеспячэння дэмакратычных свабодаў усім грамадзянам без розніцы этнічнага паходжання ці светагляду. У сувязі з гэтым амерыканскія і канадскія грамадзяне беларускага паходжання будуць выкарыстоўваць свае кантакты і ўплывы, каб спрыяць адраджэнню вольнай Беларусі.

І амерыканска-беларуская, і канадска-беларуская эміграцыі пачалі дзеіць. У ЗША арганізацыі БАЗА, БККА, БІНіМ і моладзь ладзілі сустрэчы з сенатарамі і кангрэсменамі, прамыслоўцамі і бізнесменамі, падчас якіх амерыканскія беларусы выказвалі погляды, прадстаўлялі

планы наладжвання супрацоўніцтва, дапамогі Беларусі. БІНіМ падрыхтаваў спіс амерыканскіх каледжаў, куды можна было ўладжваць студэнтаў з Беларусі на стыпендыі-стажыроўкі. БАЗА і БАПЦ пачалі збіранне сродкаў для гуманітарнай падтрымкі. Царкоўныя структуры БАПЦ і Канстанцінопальскай юрысдыкцыі паслалі спецыяльныя дэлегацыі ў Беларусь для канкрэтнага азнаямлення з патрэбамі. Група бізнесоўцаў — В. Мельяновіч, К. Мерляк, А. Лук'янчык, К. Бяляцкі, М. Вішнеўскі — у дадатак да сумаў у дзясяткі тысячаў фінансавай дапамогі прапаноўвалі канкрэтна «сябе» як дарадчыкаў-працаўнікоў у адпаведныя галіны прамысловасці. Рэкламавалася Рэспубліка Беларусь і ў праграмах дзённых тэлеперадач, на так званых *talk-shows*. У БІНіМ звярнуліся дзве невялікія фірмы, што займаліся офісным абсталяваннем, з прапановай дапамагчы новай дзяржаве. Гэтаксама беларусы-амерыканцы дапамагалі з абсталяваннем, дэкараваннем беларускага консулята ў Нью-Ёрку і беларускай амбасады ў Вашынгтоне. Беларускі грамадскі цэнтр у Саўт-Рыверы зладзіў некалькі групавых паездак у Беларусь з мэтай разведвання і дапамогі развіццю турыстычнай галіны. Мільённыя транспарты з медыкаментамі і медычным абсталяваннем былі пасланыя ў Беларусь гэткімі гігантамі медыкафармацэўтычнай індустрыі, як *Johnson&Johnson*, *Up John*, *Hoffman-La Roche*. Беларусы Мікола Прускі, д-р Мітрафан Смаршчок, д-р Барыс Рагуля і арганізацыі БАЗА і царкоўныя (найперш уладыка Мікалай (Мацукевіч) і сп. Алекс Сільвановіч) былі ў вялікай меры рухавікамі гэтых ініцыятываў.

У падобным кірунку дзейнічалі і структуры з Беларусі. У ліпені 1993 года ў Менску адбыўся З'езд беларусаў свету — падзея гістарычная для беларускай нацыі, а кіраўнікі Згуртавання «Бацькаўшчына» — прэзідэнт акадэмік Радзім Гарэцкі і старшыня Рады Ганна Сурмач — адведалі ЗША ды мелі працоўныя сустрэчы з дзясяткам беларуска-амерыканскіх арганізацый і мноствам суродзічаў. Працоўныя дачыненні былі наладжаныя паміж Беларускім інстытутам навукі і мастацтва і Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны. Бясспрэчна, будучыня дачыненняў паміж ЗША і Рэспублікай Беларусь выглядала вельмі перспектыўна.

Абнадзейвала і палітыка Дзяржддэпартамента ЗША. Гэтак, паводле яго звестак, да 30 чэрвеня 1994 года ЗША выдаткавалі каля 227 мільёнаў даляраў на гуманітарную дапамогу Беларусі, 6,2 мільёна на тэхнічную дапамогу і 3,3 мільёна на дапамогу ў дэмантажы ядзернай зброі ў рэспубліцы. Як заяўлялі кіраўнікі ЗША, галоўнымі сферамі дапамогі

Амбасадар Рэспублікі Беларусь у ЗША Сяргей Мартынаў і прадстаўніца БАЗА Алеся Кіпель. Вашынгтон, 1996 г.

Беларусі павінны былі стаць гуманітарная дапамога, падтрымка пераходу эканомікі да рынкавага тыпу і падтрымка рэжыму бяспекі. Таксама была задэкляраваная Злучанымі Штатамі дапамога ў суме да 20 мільёнаў даляраў харчовай гаспадарцы. Бізнесовыя колы ЗША таксама дзейна ўлучыліся ў развіццё экспарту Беларусі. Увесь адпаведны дзяржаўны апарат і буйныя амерыканскія вытворцы былі ў вялікай меры скіраваны на дапамогу Беларусі ў разбудове новай дзяржаўнай сістэмы[1].

Праўда, праз веданне «гульцоў» у Беларусі і іх розных палітычных праграмаў-поглядаў ды без дакладнага ўяўлення пра «погляд народу» выказваліся і засцярогі, няпэўнасць наконт будучага палітычнага кірунку Беларусі, яе руху па дэмакратычным шляху. Прыкладам, гэта выказвала Зора Кіпель у рэпартажы аб адкрыцці беларускай амбасады ў Вашынгтоне — падзеі, што была кульмінацыяй тагачаснага беларускага палітычнага ўздыму:

20 красавіка 1993 года... Пад вечар перад прыгожым старым трохпавярховым гарадскім асабняком з шыльдай з Пагоняй і з адпаведнымі надпісамі па-беларускую і па-ангельску пачалі збірацца людзі. Тут і беларусы-амерыканцы, і землякі з Беларусі, прадстаўнікі ўрадавых колаў як амерыканскіх, так і беларускіх, розных міжнародных арганізацый, людзі

[1] Беларус. Нью-Ёрк. 1994. № 417.

бізнесу, медыцыны, госці з іншых амбасадаў і прадстаўніцтваў. Людзі не штодзённыя, бо і нагода не шараговая — урачыстае адкрыццё будынка амбасады Беларусі ў Амерыцы... [...] Будынак сапраўды адпаведны: у сэрцы Вашынгтона, добрага памеру, салідны, утульны. А 7:15 — цырымонія падняцця беларускага сцяга. Цяжка перадаць пачуццё, якое ахапіла нас, беларускіх эмігрантаў, калі мы глядзелі, як паволі паднімаўся па мачце наш бел-чырвона-белы сцяг — сцяг, для якога мы гэтак шмат уклалі сілаў, каб ён лунаў у Вольным свеце. [...] У прамове міністра замежных спраў сп. Пятра Краўчанкі ды выступе прадстаўніка амерыканскага ўрада з Дзяржаўнага дэпартамента сп. Строба Талбота была добра адзначаная важнасць гэтай падзеі — замацаванне кавалачка Беларусі на Амерыканскай зямлі. Сп. Талбот гэтаксама недвузначна падкрэсліў, што Амерыка гатовая супрацоўнічаць і дапамагаць дэмакратычнай Беларусі. [...]

Вярталіся дахаты з дваякім пачуццём: пачуццём гонару за тое, што ў краіне Вашынгтона ёсць нарэшце прадстаўніцтва незалежнай дзяржавы Беларусь, ды адначасна з адчуваннем засцярогі, страху, што будзе далей, як Беларусь выйдзе з цяжкога эканамічнага і палітычнага крызісу[2].

Безумоўна, нельга было з упэўненасцю прадказаць, якім шляхам пойдзе новая дзяржава, але адно было ясна: дзверы для жыхароў краіны расчыніліся — можна было падарожнічаць, трымаць кантакты з дыяспарай. Усе беларусы з гэтага карысталі: амерыканскія беларусы і землякі на Бацькаўшчыне — ладзіліся канферэнцыі, сустрэчы, экскурсіі. Гэта давала падставу для рэалізацыі надзеі, Беларусь пачала «збіраць камяні» — іх мільёны, хто пакінуў свой кут: Літву, Северо-Западный край, Савецкую Беларусь у мінулыя стагоддзі і дзесяцігоддзі. Надзеі і засцярогі ішлі побач. У інтэрв'ю газеце «Наша Слова», аналізуючы довады за і супраць, В. Кіпель сказаў:

Збліжэнне дыяспары з беларускім кантынентам пачалося. Працэс, як кажуць, пайшоў. Кідаецца ў вочы, што вывучэнне культурных набыткаў беларускай эміграцыі рухаецца. [...]

Газета «Беларус» — палітычная, і яна заўжды будзе асвятляць наш пункт гледжання на падзеі, што адбываюцца на Бацькаўшчыне і выказваць ідэалогію незалежнай беларускай дзяржавы. А пакуль што да такой дзяржавы, незалежнай і дэмакратычнай, так далёка, як да сонца[3].

Да песімістычнага заканчэння інтэрв'ю дадала і сп-ня Зора Кіпель:

[2] Беларус. Нью-Ёрк. 1993. № 401.
[3] Наша Слова. Менск. 03.10.1994.

...Увогуле адчуваецца атмасфера вычэквання і напружання сярод вашых службоўцаў і наменклатурных працаўнікоў. Людзі перажываюць, што цяпер будзе. Спадзяюцца на лепшае[4].

Песімізм засноўваўся на тым, што да ўлады праз дэмакратычныя выбары прыйшлі людзі, якія і ў часы перадвыбарчай кампаніі прапагандавалі арыентацыю дзяржавы на Расію, на савецкую эканамічную сістэму. Папулізм і саветчына перамаглі. Хутка пачаўся наступ на ўсё беларускае: на мову, гісторыю, літаратуру, дзяржаўнасць. Праўда, адразу пасля выбараў 1994 года яшчэ былі надзеі на супрацоўніцтва: *«...апошнія выбары прэзідэнта Беларусі выклікалі здзіўленне міжнароднай прэсы палітычнай няспеласцю беларускіх выбаршчыкаў»*[5]. У газеце «Беларус» выказвалася трывога за будучыню беларускай мовы, эканамічнага і нацыянальна-культурнага развіцця, але артыкул заканчваўся спадзяваннем на тое, што вяртання камуністычнай ідэалогіі не будзе і што новы прэзідэнт павядзе краіну ў іншым кірунку — «каб не паўтарылася». Быў таксама зварот да прэзідэнта, што эмігранты *«гатовы стаць за Вамі ды падняць наш бел-чырвона-белы сцяг, каб паставіць Беларусь на пачэснае месца між народамі»*[6]. Праўда, беларуская эміграцыя ў ЗША хутка расшыфравала прарасійскую і сацыялістычна-дзяржаўніцкую сутнасць новай улады ў рэспубліцы, і на 21-й Сустрэчы беларусаў Паўночнай Амерыкі ў Таронта ў верасні 1994 года было задакументавана:

Палітычная дзейнасць беларускай дыяспары, улучна з беларускімі арганізацыйнымі структурамі ў Злучаных Штатах і Канадзе, праходзіла пад ідэалам адраджэння-аднаўлення незалежнае беларускае дэмакратычнае дзяржавы ў форме Беларускай Народнай Рэспублікі, якая была абвешчана 25 сакавіка 1918 года.

Апошнія падзеі на Бацькаўшчыне паказваюць, што дэмакратычны працэс на Беларусі пачаўся, і эміграцыя гэты працэс шчыра вітае і будзе дапамагаць. Аднак нядаўна паўсталай Рэспубліцы Беларусь, ейнаму фармаванню як незалежнай дзяржавы пагражае небяспека, а таму палітычная дзейнасць беларускай эміграцыі будзе ісці тымі самымі каналамі і пад тымі самымі ідэаламі — адраджэння Незалежнае Беларускае Дзяржавы ды палітычная дзейнасць дыяспары не спыніцца да здзяйснення гэтых вышэйшых для Беларускага Народа ідэалаў[7].

[4] Наша Слова. Менск. 03.10.1994.
[5] Беларус. Нью-Ёрк. 1995. № 417.
[6] Беларус. Нью-Ёрк. 1995. № 417.
[7] Беларус. Нью-Ёрк. 1994. № 416.

Хутка па выбарах 1994 года амерыканска-беларускія адносіны пачалі каціцца ўніз даволі хутка. Пасля рэферэндуму 1995 года пачалося абмежаванне беларускай мовы як дзяржаўнай, пачалася русіфікацыя школаў, друку, была скасаваная нацыянальная сімволіка, актыўна пайшла палітыка збліжэння з Расіяй. Пачаліся зацятыя канфлікты і на дыпламатычным полі: былі збітыя паветраныя шары над Беларуссю, заходнія дыпламаты пазбаўляліся сваіх сядзібаў, пачаліся працэдурна-амбасадаўскія абмежаванні ў дачыненні да ЗША. У 2008 годзе часоваму паверанаму ЗША ў Беларусі Джонатану Муру (амбасадар Карэн Стуарт была выдаленая) было заяўлена ў МЗС Беларусі, каб дзесяць амерыканскіх дыпламатаў пакінулі Беларусь — яны абвяшчаліся персонамі *non grata*. У выніку ў амерыканскай амбасадзе ў Менску засталіся толькі 5 асобаў: па амерыканскія візы грамадзяне Беларусі мусілі звяртацца ў суседнія краіны. Амерыканскі Дзяржаўны дэпартамент праводзіў адпаведныя супрацьдзеянні. Апрача таго, што ў беларускай амбасадзе ў Вашынгтоне колькасць працаўнікоў скарацілася да адзінак, а амбасадар быў адкліканы ў Менск, у дзеянні ўлучыўся Кангрэс ЗША. Была прынятая рэзалюцыя *H.Con.Res.304* ад 3 траўня 2000 года, якая асуджае неканстытуцыйныя крокі ўрада Беларусі і парушэнне правоў чалавека, уважае незаконным рэферэндум 1996 года, патрабуе расследавання знікненняў лідараў апазіцыі Ю. Захаранкі, А. Красоўскага, В. Ганчара. Кангрэс даў згоду Прэзідэнту ЗША на падтрымку беларускай апазіцыі і дзеянні па дапамозе ў аднаўленні дэмакратыі ў Рэспубліцы Беларусь. Пасля, у 2004 годзе, быў зацверджаны Акт аб дэмакратыі ў Беларусі (працягнуты ў 2006, 2008, 2011). Асноўныя палажэнні складаліся з планаў дапамогі недзяржаўным арганізацыям у Беларусі. ЗША ўвялі свае і далучыліся да эканамічных санкцый Еўрапейскага саюза ў дачыненні да Беларусі. Атмасфера амерыканска-беларускіх дачыненняў накалялася. У 2008 годзе ў друку памільгнула вестка, што Дзярждэпартамент плануе поўны разрыў дыпламатычных адносінаў з Рэспублікай Беларусь. Гэтая інфармацыя спрычынілася да таго, што амерыканскія беларусы захваляваліся і на шматлікіх сустрэчах з кангрэсменамі і ў Дзярждэпартаменце сталі выступаць супраць меркаванага разрыву, за захаванне дачыненняў, уважаючы канфлікт кароткатрывалым, часовым з'явішчам. І тым не менш за Рэспублікай Беларусь замацавалася мянушка «Апошняя дыктатура ў Еўропе» — не надта прыемны варыянт бацькаўшчыны для амерыканскіх беларусаў. Беларуская эміграцыя цярпліва чакала зменаў, маліліся, каб канфлікт не ўзмацняўся. Паступова напружанне пачало паслабляцца. Спрыяюць гэтаму крокі па змякчэнні санкцый, наведванні Беларусі рознымі кангрэсавымі і гуманітарнымі дэлегацыямі, а нават і такія ініцыятывы, як наданне адной з менскіх школ імя амерыканкі Рут Уолер[8]. Амерыканска-беларуская дыяспара гэткія крокі ўспрымае пазітыўна.

Акрэсліўшы палітычны фон апошняй чвэрці стагоддзя беларускаамерыканскіх дачыненняў, варта вярнуцца ўласна да эміграцыі. Нягледзячы на адносіны «халоднай вайны» паміж Рэспублікай Беларусь і ЗША і пэўную непрыхільнасць да амерыканскай дыяспары з боку беларускіх уладаў, было прынятае заканадаўства, якое фармулюе дачыненні паміж метраполіяй і дыяспарай і не замінае свабоднай эміграцыі з Беларусі ў адрозненне ад савецкага часу. Сёння выехаць з краіны няцяжка: можна выйграць «зялёную картку» (латарэю), выязджаюць сем'і з яўрэйскімі каранямі, выязджаюць «на навуку», на лячэнне, дзеля «злучэння сям'і», едуць у турыстычныя паездкі (часам турысты застаюцца за мяжою як эмігранты). Як і раней, асноўныя прычыны выезду — эканамічныя, на другім месцы ідуць палітычныя перакананні, рэлігія.

Абвяшчэнне незалежнай Рэспублікі Беларусь мела важныя наступствы для статыстычнага ўліку беларускай іміграцыі ў ЗША. Фактычна ад 1992 года ўпершыню ў гісторыі беларускія эмігранты сталі адмыслова ўлічвацца ў амерыканскай статыстыцы. У статыстычных звестках штогадовікаў іміграцыйнай статыстыкі (*Yearbook of Immigration Statistics*), выдаваных Нацыянальнай бяспекай ЗША (*Homeland Security*), ад 1992 года пачалі фіксавацца некалькі важных катэгорый уліку беларускіх імігрантаў: ***імігранты*** (*immigrants*) або ***асобы, што атрымалі легальны статус пастаяннага жыхара*** (*persons obtaining lawful permanent resident status*), ***уцекачы і асобы, якія атрымалі прытулак*** (*refugees and asylees*), а таксама ***асобы, якія атрымалі грамадзянства ЗША*** (*persons naturalized*)[9]. Для лепшай нагляднасці прадставім наяўныя ў сучаснай амерыканскай статыстыцы звесткі ў выглядзе табліцы[10].

---

[8] Радыё Свабода. Навіны ад 25.04.2016. Гл.: http://www.svaboda.org/a/27695432.html.

[9] Амерыканская іміграцыйная статыстыка знаходзіцца ў адкрытым доступе на сайце Нацыянальнай бяспекі: https://www.dhs.gov/immigration-statistics.

[10] Табліца зробленая Наталляй Гардзіенкай на падставе *Yearbooks of Immigration Statistics 1996–2015*, змешчаных на сайце https://www.dhs.gov/immigration-statistics.

Год	Іміграны, асобы, што атрымалі легальны статус пастаяннага жыхара	Беларусы, якія прыбылі ў ЗША як уцекачы	Беларусы, якія атрымалі ў ЗША прытулак	Народжаныя ў Беларусі асобы, якія атрымалі грамадзянства ЗША
1992	3233	3008*		–
1993	4702	4480		1
1994	5420	5156		7
1995	3791	3421		198
1996	4268	3480		657
1997	3062	2486		856
1998	978	557		833
1999	1320	1008	52	1869
2000	2170	1050	90	3063
2001	2901	971	102	2006
2002	2923	680	91	2141
2003	1858	702	153	1224
2004	2255	659	201	1464
2005	3503	445	202	1549
2006	3086	350	206	1769
2007	2328	219	162	1401
2008	2390	111	158	1767
2009	2407	146	186	1583
2010	2038	103	132	1523
2011	1964	66	187	1814
2012	1659	83	262	1896
2013	1970	10	168	1797
2014	2015	46	95	1437
2015	1994	98	103	1710
Разам	**64 235**	**6747****	**2595****	**32 565**

* Амаль да канца 1990-х гадоў амерыканская статыстыка фіксавала звесткі пра ўцекачоў і атрымаўшых палітычны прытулак у агульнай катэгорыі — *refugees and asylees granted lawful permanent resident status.*

** Падлікі зроблены за 1999—2015 гады.

З амерыканскай статыстыкі вынікае, што на працягу 1992—2015 гадоў у Амерыку прыехалі і атрымалі дазвол на пастаяннае жыхарства больш за 60 тысяч беларускіх імігрантаў. Зразумела, не ўсе яны засталіся ў краіне, не ўсім падабаюцца Злучаныя Штаты. Большасць тых, хто прыязджаў у 1990-я, ехалі як уцекачы, а ад пачатку 2000-х колькасць афіцыйных уцекачоў пачала змяншацца. Можна зазначыць, што цягам 1999—2015 гадоў палітычны прытулак у ЗША атрымалі больш за 2,5 тысячы беларусаў, а амерыканскае грамадзянства ад пачатку 1990-х займелі больш за 30 тысяч народжаных у Беларусі. Усё гэта колькасна характарызуе новую, ужо постсавецкую хвалю беларускай эміграцыі ў ЗША.

Але важныя таксама і «якасныя характарыстыкі». Хто такія новыя беларускія эмігранты? На пачатку 2000-х перыёдык «Беларускі Дайджэст» пісаў:

Па дадзеных апытання, праведзенага Інстытутам сацыялогіі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі сумесна з міграцыйнай службай, каля 300 навукоўцаў і выкладчыкаў ВНУ выехалі ў 1991—1995 гадах у ЗША (38 %), Ізраіль (32 %), Расію (10 %), Нямеччыну (7 %), Канаду (3 %). У другой палове 90-х лічба гэтая вырасла ўдвая. Чаго варты выпадак, калі група беларускіх студэнтаў (цалкам 30 чалавек) не вярнулася дамоў з стажыроўкі ў ЗША[11].

Так было на пачатку 2000-х, бадай нічога не змянілася і праз 10—15 гадоў. *«Беларусь пакідаюць каля 8 тысяч чалавек у год... гэта прыблізна лічбы гадоў 2009, 2010, 2011»,* — паведамляе намеснік начальніка па грамадзянстве і іміграцыі МУС Беларусі Віктар Ігнатовіч[12]. Пры гэтым «эміграцыйная гарачка», як выглядае, ахапіла шырокія пласты з розных галінаў, улучна з спортам, дзе Беларусь мела магутныя кадры.

У сувязі з нядаўняй летняй Алімпіядай у Бразіліі ўплывовая газета *«The Wall Street Journal»* 11 жніўня 2016 года прысвяціла Беларусі вялікі артыкул пад загалоўкам «Беларуская алімпійская рызыкоўная гульня» (*«The Belarusian Olympic Gambit»*). У тэксце даецца аналіз стану алімпійскай падрыхтаванасці краіны і адзначаецца, што краіна, якая некалі была «супермагутнай» у гімнастыцы, у цяперашнім часе рэдка паспяхова ўдзельнічае ў міжнародных спаборніцтвах. Згадваецца, што сучасная Рэспубліка Беларусь спрабуе «рэкрутаваць» спартоўцаў у ЗША, каб выступалі ад імя Беларусі.

[11] Беларускі Дайджэст. 2001. Студз.

[12] Беларус. Нью-Ёрк. 2011. № 580.

Выбітная асоба, былая спартоўка, алімпійская чэмпіёнка (1972) і сённяшні адказны кіраўнік у галіне спорту сп-ня Антаніна Кошаль прыпушчае, што больш як 70 беларускіх трэнераў працуюць сёння ў ЗША, а сярод іх Віталь Шчэрба і Вольга Корбут. Відавочна, беларускі спорт бяднее, спусташаецца, а новыя кадры рыхтаваць доўга і няпроста. У сувязі з гэтым можна канстатаваць, што сучасная беларуская дыяспара расце за кошт найбольш здольных, адукаваных, высокапрафесійных жыхароў краіны.

Колькі словаў пра ідэалагічную скіраванасць беларускай грамады ў ЗША. Вялікая колькасць новых беларускіх эмігрантаў паступова знайшлі супольную ідэалагічную платформу з ранейшай арганізаванай беларуска-амерыканскай грамадой. Яе асновай стала дзяржаўнасць Беларусі. Пераважная большасць прадстаўнікоў новай хвалі лічаць, што Беларусь мусіць стаць незалежнай дэмакратычнай дзяржавай, мець дыпламатычныя дачыненні як з Усходам, гэтак і з Захадам, і ў гэтай дзяржаве асновай павінна быць беларуская мова і культура. Такім чынам, прадстаўнікі дзвюх апошніх хваляў эміграцыі (паваеннай і постсавецкай) не мелі складанасцяў стварыць ідэйную супольнасць. Аднак выявіліся іншыя перашкоды: першая — праблема мовы. Большасць новапрыбылых эмігрантаў карыстаецца рускай мовай, і ранейшыя эмігранты гэтую сітуацыю проста не маглі прыняць і апраўдаць. Разрозненасць у згаданым пытанні застаецца актуальнай і да сёння. Праўда, шмат хто з новых эмігрантаў усё ж імкнецца выправіць «моўную хібу», а старыя эмігранты вучацца яе не заўважаць. Другая праблема непараўнальна меншага маштабу — адданасць, шчодрасць, шчырасць у дачыненні да арганізацый. Старым часам здаецца, і, бывае, не беспадстаўна, што новыя эмігранты выкарыстоўваюць прыналежнасць да арганізацыі для асабістых інтарэсаў, а не дзеля ідэйнай беларускасці. Праўда, пра тое не гаворыцца публічна, але гэткая думка існуе.

Дакладна акрэсліць партрэт новага эмігранта не так проста: сучасная хваля стракатая — ад *homo soveticus* да перакананага беларуса-дзяржаўніка. Пасляваенная хваля эміграцыя была больш простай для абагульнення: нацыянальная і антыкамуністычная. У падтрымку ўласных назіранняў прывядзем колькі змешчаных раней у друку аглядаў і назіранняў саміх новых эмігрантаў пра сваіх «аднакашнікаў». Вось, прыкладам, як характарызуе новую хвалю ўладыка Святаслаў, першаіерарх БАПЦ, сам прадстаўнік першых гадоў постсавецкай эміграцыі:

Хто прыязджаў ў 1990-я і ў першыя некалькі гадоў XXI ст. — гэта ў асноўным узросту 30–40 гадоў, якія мелі сем'і, большасць (!) мела вышэйшую асвету, стаж працы (многія былі прадпрымальнікамі), былі найбольш энергічнымі і на Бацькаўшчыне. Зразумела, што гэтая хваля эмігрантаў была ў асноўным з Менска і іншых вялікіх гарадоў Беларусі, амаль усе рускамоўныя, таму большая частка іх не мела патрэбы ў нацыянальным і хацела хутчэй ператварыцца на амерыканцаў, канадцаў… і хутчэй дасягнуць матэрыяльнага дастатку. Многія ехалі таксама з-за цікавасці пабачыць Заходні свет пасля таго, як савецкая сцяна павалілася. Большасць гэтых эмігрантаў даволі хутка адаптаваліся ў новых умовах, хаця ў асноўным працуючы на ніжэйшых пазіцыях, чым гэта было ўдома, па прычынах — вывучэнне мовы, часта немагчымасці наноў вучыцца ў каледжы ці ўніверсітэце і г. д.

Адносіны да рэлігіі большасці нават тых, хто не быў нацыянальна свядомым, былі вельмі станоўчымі. Хаця яны выхоўваліся ў СССР, большасць была не ўвацаркоўленымі, але народжаныя ў 1960-я бачылі і разумелі злочыны савецкага атэізму, датрымоўваліся сваіх нацыянальна-рэлігійных традыцый, чые бацькі былі родам у асноўным з вёсак і перадавалі ім абрады дзядоў і павагу да Царквы.

Больш нацыянальна свядомая частка гэтых эмігрантаў (хаця яна складала невялікі адсотак ад агульнае іх колькасці) далучылася да нацыянальнага беларускага жыцця. Гэтая асвечаная «моладзь» хутка пераняла справы ў эміграцкіх арганізацыях ад адыходзячага ваеннага пакалення. Тое ж адбылося ў Царкве, хаця большасць праваслаўных беларусаў далучылася да рускіх цэркваў не толькі з-за адсутнасці нацыянальнай свядомасці, а з-за малое колькасці парафіяў БАПЦ у замежжы і легальнае адсутнасці іх на Бацькаўшчыне.

Цяпер, прыкладна ў апошнія 10 гадоў (2005–2015), кантынгент прыбываючых эмігрантаў памаладзеў, многа студэнтаў альбо тых, хто толькі скончыў універсітэт у Беларусі, а многія навучаюцца ўжо тут на эміграцыі. Гэтая моладзь ужо вырасла ў незалежнай беларускай дзяржаве, іхняя колькасць меншая, і гэта ўжо наступнае пакаленне з параўнанні з тымі, хто прыехаў у 1990-я, яны маюць нейкія новыя ідэі, болей прадпрымальныя і самастойныя для свайго маладога веку, таму яны лягчэй адаптуюцца, і многія маюць патрэбу ў нацыянальным жыцці на новым месцы пражывання[13].

Ганна Шарко таксама з новай эміграцыі, занятая ў бізнесе, часты аўтар артыкулаў у бюлетэні «Весткі й Паведамленьні» (Нью-Ёрк), можа разглядацца як голас пераважна маладых эмігрантаў, заклікае новапрыбылых аб'ядноўвацца:

[13] Допіс ад уладыкі Святаслава (Логіна) ад 15.02.2016.

У новай краіне з іншымі парадкамі, моваю, культураю і светаўспрыманнем кожны сутыкаецца з аднымі і тымі ж праблемамі і нават не ведае, з чаго пачынаць. І жыллё патрэбна, і праца, і сяброў новых знаходзіць, і ўсё чужое, незнаёмае. А сустрэнеш земляка — аж на душы цяплей, бо нас аб’ядноўвае край, адкуль прыехалі. І задаем мы тут адзін аднаму аднолькавыя пытанні... […] А пытанняў, увогуле, поўны мех, і пра курсы англійскай, і пра медстрахоўку, і пра адвакатаў, і пра крэдыты, зніжкі, матэрыяльную дапамогу і г. д. На жаль, не кожны ведае адказы на ўсе пытанні. На гэта разлічаныя суполкі і аб’яднанні, дзе збіраюцца і новыя, і дасведчаныя людзі, і кожнаму ёсць што распавесці аб жыцці ў ЗША, падзяліцца сваім досведам.

Выдатна, што мы маем Згуртаванне «Пагоня», што ладзіць штомесячныя сходы, дзе мы гутарым на роднай мове, атрымоўваем парады. Маем і «Весткі й Паведамленні». Таму заклікаю дасылаць вашыя пытанні, на якія б вы хацелі пачуць адказы (юрыдычная дапамога, праца, пачкі на Беларусь, курсы, страхоўка), ці, наадварот, гісторыю, у якой вы знайшлі вырашэнне вашых праблем. Не сумнявайцеся, ваш досвед будзе карысны шмат каму яшчэ[14].

У іншым допісе Ганна Шарко адзначае, што *«з кожным месяцам беларуская суполка становіцца актыўнейшай і з’яднанай. Асабліва актыўнічае моладзь, што не можа не радаваць. З’яўляюцца новыя ініцыятывы і новыя клубы па інтарэсах»* [15].

Заслужаны дзеяч беларуска-амерыканскага грамадскага жыцця, кіраўнік і сябра шматлікіх арганізацый, інжынер паводле адукацыі і працаўнік амерыканскіх фірмаў, былы загадчык Беларускай рэдакцыі Радыё «Свабода» Вячка Станкевіч ў часопісе «*Arche*» апублікаваў даўгаваты аналіз новае хвалі эміграцыі. З яго варта адзначыць наступнае:

...Чарговая хваля эміграцыі пасля распаду СССР спачатку была немаштабнай, пазней павялічылася... вельмі стракатая. […]

Вылучаліся дзве большыя групы: некаторыя далучаліся да існуючых беларуска-амерыканскіх арганізацый, іншыя растварыліся ў шырокай рускамоўнай супольнасці[16].

Далей Вячка Станкевіч вылучае дзве катэгорыі новых эмігрантаў: палітычных і эканамічных. Пры гэтым апошнія *«чуюцца больш камфортна ў межах постсавецкай рускамоўнай супольнасці»*. Таксама Вячка Станкевіч адзначае, што ў новай хвалі ёсць «глабальныя беларусы» і *«эмігранты з цёмнымі намерамі»*. Асноўную ўвагу аўтар аддае «палі-

[14] Весткі й Паведамленьні. Нью-Ёрк. 2015. Сак. № 589.

[15] Весткі й Паведамленьні. Нью-Ёрк. 2015. Сак. № 589.

[16] Станкевіч, В. Новая хваля эміграцыі: розныя мэты і каштоўнасці // Arche. 2008. № 9 (72). С. 100–105.

Выступ Алесі Кіпель на 6-м З’ездзе беларусаў свету. Менск, 2013 г.
Здымак з сайта *budzma.by*

тычным» эмігрантам — тым, хто далучаецца да існых беларуска-амерыканскіх арганізацый або хто лічыць, што лепш засноўваць новыя арганізацыі. У выніку аналізу Вячка Станкевіч канкрэтызуе, *«што трэба зрабіць для таго, каб перадача эстафеты ад пасляваенных імігрантаў да нашых сучаснікаў прайшла як мага больш бязбольна»*:

...Каб дасягнуць поспеху ў гэтай справе трэба шукаць добрасумленных перспектыўных лідараў сярод маладых імігрантаў, але не надаваць ім адразу ключавых пасадаў, а спачатку цярпліва вучыць прынцыпам дэмакратычнага кіравання[17].

Згадваная ўжо ў ранейшых раздзелах гэтай кнігі амерыканка ў першым пакаленні Алеся Кіпель, выступаючы на 6-м З’ездзе беларусаў свету ў Менску ў 2013 годзе, агучыла такі пункт гледжання на будучыню беларускае дзейнасці і спадчыны ў ЗША і на новую хвалю эміграцыі:

1. Колькасць імігрантаў сёння значна меншая, чым у пасляваенны час. Пры гэтым іміграцыйны працэс цяпер значна даўжэйшы. Новыя іміграны пачалі прыязджаць з Беларусі ў канцы 1970-х гадоў, а з Беласточчыны — яшчэ раней, і іміграцыйны паток працягваецца да сёння.

2. Новыя іміграны прыязджаюць амаль усе паасобку, а не сем’ямі.

[17] Станкевіч, В. Новая хваля эміграцыі: розныя мэты і каштоўнасці // Arche. 2008. № 9 (72). С. 100–105.

3. Сённяшнія іміграныты пераважна маладыя, мала знаёмыя з грамадскімі рухамі, амаль не дасведчаныя ў лідарстве.

4. У большасці яны трымаюць сувязі з Бацькаўшчынай, хоць да канца не вызначылі для сябе, ці будуць вяртацца.

5. На маю думку, сучасных імігрантаў можна характарызаваць як палітычных і як эканамічных.

6. На жаль, шмат новых імігрантаў рускамоўныя. Мала хто вольна валодае беларускай мовай.

7. Для пераважнай большасці царква або касцёл — паняцці незнаёмыя.

8. Рассяляюцца новыя імігранты вельмі шырока, і ў іх не заўважаецца ахвоты ствараць беларускія асяродкі[18].

Гэтыя характарыстыкі, адзнакі лідарства і грамадзянская згуртаванасць, ці імкненне да згуртаванасці і ёсць асноўныя адрозненні новай хвалі ад папярэдніх. І таму *«трэба паставіць пытанне пра тое, ці можна ўсё ж спадзявацца на паспяховую беларускую дзейнасць у Амерыцы»*. І далей Алеся Кіпель сказала:

...Кіраўніцтва і арганізацыйнае жыццё ў ЗША. Ясна, што без адпаведных кіраўнікоў і лідараў усё можа заняпасці. Таму старыя імігранты заклапочаныя тым, каб перадаць арганізацыі маладым. Але, на жаль, лідараў, лідарскіх кадраў сярод маладзейшых імігрантаў амаль няма. Праўда, сярод дзяцей старых імігрантаў ёсць людзі, якія могуць быць кіраўнікамі, але ў іх здольнасці — і ахвоты — весці беларускія арганізацыі няма. Шчыра кажучы, мова ім перашкаджае. Так атрымалася, што момант быў прапушчаны. Каб маё пакаленне даспела, калі пачаліся бліжэйшыя кантакты з Бацькаўшчынай, можа, было б інакш.

Таму трэба рыхтаваць лідараў з новых імігрантаў, каб яны маглі быць кіраўнікамі арганізацый, такіх як БАЗА і іншыя. Было б ідэальна, калі б былі бліжэйшыя сувязі паміж імі і іхнымі аднагодкамі, народжанымі ў Амерыцы. Я лічу, што будучыня і паспяховасць беларускай дзейнасці ў ЗША, можа быць толькі ў сімбіёзе маладзейшых амерыканцаў і новых імігрантаў з Беларусі.

Як прыклад, прывяду Вашынгтон, дзе мы дзейнічаем разам — амерыканскія беларусы і новыя імігранты. [...]

...Беларуская арганізацыйная дзейнасць у ЗША будзе працягвацца. І гэта нармальна, бо мы, беларусы — частка падмурку Амерыкі — гістарычная частка, і сучасная, і вечная. Але, падкрэслю, што беларускія праблемы ў ЗША такія самыя, як на Бацькаўшчыне. І тым не менш беларускую спадчыну мы захоўваем і ганарымся ёй[19].

[18] Беларус. Нью-Ёрк. 2013. № 602.

[19] Беларус. Нью-Ёрк. 2013. № 602.

Цяпер на аснове ўласнага вялікага досведу працы ў беларуска-амерыканскай грамадзе і з улікам выказвання іншых актывістаў беларускай дыяспары ў ЗША, выкажам свае меркаванні. Па-першае, пэўны працэнт новых імігрантаў варочаецца ў Беларусь — іх не задавальняе спосаб і тэмп жыцця ў ЗША. Па-другое, так, эміграцыйныя хвалі па сваіх поглядах адрозніваюцца, у новых эмігрантаў не так шмат асобаў з лідарскімі якасцямі (не ўсе былі лідары і ў паваеннай эміграцыі), у новых часта праблемы з беларускай мовай, а царква і касцёл для іх — не на першым месцы, але ўсе «назіральнікі» згодныя: частка новых уважае беларуска-амерыканскія арганізацыі сваімі, патрэбнымі, вартаснымі падтрымкі. Нават калі і ёсць заўзятары-энтузіясты ствараць новыя арганізацыі — гэта не загана, абы нацыянальныя беларускія, а не папяровыя. Гэтыя агульныя адзнакі новых эмігрантаў даюць падставы для аптымізму.

Новыя эмігранты ў шмат якіх асяродках беларуска-амерыканскай грамады ажывілі арганізацыйную дзейнасць. Больш за тое, шмат дзе новыя эмігранты сталіся лідарамі і пераймаюць кіраўніцтва арганізацыямі. Вялікая колькасць новых і тыя з старых, што яшчэ жывуць, вось ужо паўтара дзясятка гадоў выдатна супрацоўнічаюць. Бадай, найбольш вызначальным і прыемным для беларускае эміграцыі ёсць факт, што газету «Беларус», палітычны і грамадскі рупар эміграцыі на працягу больш як 60 гадоў, паступова і паспяхова пераняслі і выдаюць новыя беларускія эмігранты. Тое самае назіраецца і ў шмат якіх дзялянках дзейнасці Беларуска-амерыканскага задзіночання, Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі. А літаратурна-выдавецкая дзейнасць Беларускага інстытута навукі і мастацтва кіруецца новымі сіламі вось ужо больш як дзясятак гадоў.

З прыплывам новых эмігрантаў не толькі ўзмацнілася актыўнасць побытавага характару — святкаванні прыватных юбілеяў, таварыскія сустрэчы, танцы, ранішнікі і г. д., але і пашырылася дзейнасць палітычна-рэпрэзентацыйная — адбываюцца дэманстрацыі, пікеты, выступы на розных форумах, лабіраванне беларускай справы ў Вашынгтоне.

Прысутнасць новых эмігрантаў і рэпрэзентацыя Беларусі шырока назіраецца ў мясцовым амерыканскім друку. За мінулыя колькі гадоў у англамоўных лакальных газетах штатаў Нью-Джэрсі, Канектыкут і Нью-Ёрк, паводле падлікаў БІНіМа, новыя эмігранты з Беларусі давалі інтэрв'ю і згадвалі Беларусь больш за 50 разоў. Вось адзін з прыкладаў. На поўначы штата Нью-Джэрсі выдаецца вельмі папулярная штодзённая газета *«The Record»* (*Hackensack*), штодзённы наклад якое вагаецца

ад 150 да 200 тысячаў. У 2002 годзе журналіст газеты правёў апытанне чытачоў у школьнай акрузе горада Кліфтана (у акрузе 5886 вучняў), каб даведацца, якімі мовамі, апрача англійскай, дзеці карыстаюцца штодня. Сярод апытаных адзінаццаць дзяцей падалі як штодзённую мову сям'і беларускую[20].

На заканчэнне нашага доўгагадовага збірання і вывучэння матэрыялаў пра беларусаў Амерыкі выкажам такую думку: новая хваля эмігрантаў з Беларусі — тая яе частка, якую можна і трэба называць дзяржаўніцкай, — выдатна дапамагае пашырэнню беларускіх незалежніцкіх ідэалаў ды пераймае старыя беларуска-амерыканскія арганізацыі і ўстановы. Перахаванне і пашырэнне ў амерыканскім грамадстве ідэалогіі беларускай дзяржаўнасці, чым займаюцца беларуска-амерыканскія арганізацыі, бясспрэчна, з'яўляецца надзвычай важнай дапамогай у адбудове і замацаванні незалежнай беларускай дэмакратычнай дзяржавы ды вяртанні на наш беларускі рахунак ліцвінска-беларускай спадчыны ў ЗША. Спадзяемся, што ўсебаковае даследаванне сусветнай (не толькі амерыканскай) дыяспары — даніны нашае нацыі свету — пачнецца і на Радзіме. У такім выпадку беларускі народ мог бы з гонарам заявіць: жыве Беларусь!

[20] The Record. Hackensack (NJ). 2003. January 3.

Наталля Гардзіенка

ВЫВУЧЭННЕ ГІСТОРЫІ І СУЧАСНАСЦІ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ЗША (1993–2016 гг.)

Беларуская эміграцыя павольна заваёўвала сваё месца ў якасці аб'екта навуковага вывучэння. Нягледзячы на тое што сотні тысячаў нараджэнцаў Беларусі ад канца XIX стагоддзя абіралі для сталага жыцця розныя краіны свету, навукоўцаў у савецкія часы яны не асабліва цікавілі. А калі цікавілі, то пераважна тыя, што марылі вярнуцца на радзіму. Іншых, асабліва прадстаўнікоў паваеннай эміграцыі, звычайна прадстаўлялі як «буржуазных нацыяналістаў», «калабарантаў», «злачынцаў». З сур'ёзных навуковых публікацый савецкіх часоў, прысвечаных беларусам у ЗША, можна назваць хіба што кнігу Міхаіла Іоські, прысвечаную Мікалаю Судзілоўскаму-Руселю[1], або тэкст Генадзя Кісялёва «Адысея паўстанца-скульптара» пра Генрыха Дмахоўскага[2]. Працэс знаёмства метрапольных суродзічаў з эмігрантамі актывізаваўся на пачатку 1990-х, калі пашырыліся асабістыя кантакты, а на старонках газет і часопісаў сталі з'яўляцца артыкулы, што распавядалі пра лёсы беларусаў на Захадзе ды выказваліся думкі адносна таго, як трэба ўспрымаць і іх, і ўсю створаную імі «беларускую цывілізацыю» ў замежжы.

Адной з першых агульных працаў, прысвечаных феномену беларускай эміграцыі цалкам, стала кніга Барыса Сачанкі «Беларуская эміграцыя», што пабачыла свет у выдавецтве рэдакцыі газеты «Голас Радзімы» ў 1991 годзе[3]. Не пазбаўленая яшчэ савецкага патэтычна-выкрывальніцкага характару аповеду, яна засведчыла ўсё ж пэўную змену стаўлення метраполіі да заакіянскіх суайчыннікаў. Следам у тым самым выдавецтве выйшла кніга Тацяны Антонавай «У землякоў за акіянам»[4]. Прынцыпова адрозная ад кнігі Барыса Сачанкі не толькі гучаннем, але і задумаю, яна складалася з аповедаў пра спатканні

[1] Иосько, М. Николай Судзиловский-Руссель: Жизнь, революционная деятельность и мировоззрение. Минск, 1976. — 335 с.

[2] Кісялёў, Г. Адысея паўстанца-скульптара // Кісялёў, Г. Героі і музы. Мінск, 1982. С. 62–70.

[3] Сачанка, Б. Беларуская эміграцыя. Мінск, 1991. — 110 с.

[4] Антонава, Т. У землякоў за акіянам. Мінск, 1991. — 111 с.

і інтэрв'ю асобных беларусаў-эмігрантаў. Тут можна было як бы пачуць галасы саміх замежных суродзічаў: Наталлі Арсенневай, Веры Заморскай, Яніны Каханоўскай, Янкі Запрудніка, Міхася Кавыля, Галіны Русак, Антона Шукелойця, Зоры Кіпель, Алы Орса-Рамана і іншых.

На фоне згаданых выданняў і ўсяго, што на той час друкавалася пра эміграцыю, з'яўленне кнігі «Беларусы ў ЗША» Вітаўта Кіпеля сталася сапраўдным адкрыццём Амерыкі. Гэта было першае ўзважанае, сістэматызаванае і грунтоўнае даследаванне беларускай прысутнасці ў канкрэтнай (і вельмі важнай у свеце) краіне, якое паказвала розныя перыяды і аспекты існавання эміграцыі. Да таго ж кніга была створаная эмігрантам з выкарыстаннем (і абшырным цытаваннем) недасяжных для тагачасных метрапольных даследчыкаў крыніцаў і ўласнага досведу аўтара, у выніку чаго яна не выглядала сухой акадэмічнай працай, а была даступная для разумення і цікавая для шырокага кола чытачоў. Кніга Вітаўта Кіпеля паказала «беларускую Амерыку» навукоўцам і аматарам гісторыі і стала не проста важнай для айчыннай гістарыяграфіі, яна магла ўспрымацца як своеасаблівы арыентыр, узор для даследчыкаў, як пачатак навуковага эміграцыязнаўства.

Разам з тым аўтар не мог адною кнігаю цалкам вычарпаць тэму. Ён успрымаў сваю працу як пачатак вывучэння беларускай прысутнасці ў ЗША і гісторыі эміграцыі наогул, робячы ў тэксце пазнакі для будучых даследчыкаў, на якія аспекты варта звяртаць адмысловую ўвагу, распрацоўваць шырэй і глыбей. А пры канцы кнігі Вітаўт Кіпель змясціў пажаданне: *«Паўнейшае вывучэнне беларускае дыяспары як у ЗША, гэтак і ў цэлым свеце павінна быць распачатае на бацькаўшчыне, і дзейнасць ды здабыткі эміграцыі павінны быць улучаныя ў агульны кантэкст развіцця беларускае нацыі і культуры»*[5].

Сапраўды за 23 гады, што прайшлі ад выхаду кнігі Вітаўта Кіпеля, з'явіліся дзясяткі ці нават сотні выданняў, прысвечаных беларускай эміграцыі наогул і ў ЗША ў прыватнасці. І шмат якія публікацыі пашыраюць і паглыбляюць інфармацыю, пададзеную ў той першай, наватарскай кнізе. Таму сёння пры перавыданні «Беларусаў у ЗША» ёсць патрэба агледзець зробленае прадаўжальнікамі справы Вітаўта Кіпеля і звярнуць увагу на тыя публікацыі, якія ўзбагачаюць і ягоную кнігу, і сфармаваныя на яе падставе нашыя веды пра суродзічаў у Амерыцы.

Найперш варта спыніцца на істотным папаўненні крыніцазнаўчай базы даследавання беларускай прысутнасці ў ЗША. І тут неабходна адзначыць некалькі кніг — зборнікаў інтэрв'ю эміграцыйных дзеячаў. Першая з іх пабачыла свет ужо ў 1994 годзе і мела назву «Беларуская Амерыка»[6]. Яе аўтар Леанід Пранчак сабраў пад адной вокладкай інтэрв'ю амерыканскіх беларусаў, дапоўненыя публікацыяй некаторых дакументаў і ліставання. Тут можна было знайсці аповеды самых розных суродзічаў-эмігрантаў: і знаных дзеячаў, і шарагоўцаў. Чытач даведваўся пра абставіны жыцця і грамадскай дзейнасці Язэпа Сажыча, Антона Шукелойця, Расціслава Завістовіча, Жоржа Навумчыка, Кастуся Калошы, Юркі Азаркі, Янкі Запрудніка, Вітаўта Кіпеля, Кастуся Мерляка, Міхася Сенькі, Сяргея Каўша, Наталлі Арсенневай, Іны Рытар, Масея Сяднёва, Міхася Кавыля і дзясяткаў іншых. Прадстаўленая чалавечая палітра «беларускай Амерыкі» добра дапаўняла інфармацыю Вітаўта Кіпеля прыкладамі эміграцкіх лёсаў і дасягненняў шмат якіх асобаў, што згадваліся ў «Беларусах у ЗША».

Больш як праз дзесяцігоддзе ў Менску выйшла іншая кніга ўспамінаў эмігрантаў — «Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў» Аляксандра Адзінца[7]. Сярод 73 беларусаў з 11 краінаў найбольш было менавіта амерыканскіх. З журналістам паразмаўлялі таксама колішнія героі кнігі Вітаўта Кіпеля: Францішак Бартуль, Міхась Белямук, Лангіна Брылеўская, Кастусь Вайцяхоўскі, Расціслаў Гарошка, Анатоль Занковіч, Уладзімір Набагез, Вітаўт Рамук, Язэп Сажыч, Тамара Стагановіч, Віталь Цярпіцкі і шмат іншых — разам 31 асоба з ЗША. Розныя паводле зместу, настрою, скіраванасці ўспаміны ў кнізе (часта ілюстраваныя фотаздымкамі з сямейных архіваў) маюць не аднолькавую цікавасць і каштоўнасць для чытача. Некаторыя ўтрымліваюць сапраўды ўнікальныя звесткі пра асобаў і варункі жыцця ў ЗША. Успрыманню гэтых біяграфічных інтэрв'ю дапамагаюць шматлікія каментары, што разам з дадаткам біяграмаў згаданых у тэкстах асобаў робяць зборнік добрай крыніцай інфармацыі з гісторыі беларускага жыцця ў розных краінах, і асабліва ў Амерыцы.

Шмат «амерыканскіх» матэрыялаў утрымліваецца і ў кнізе Ганны Сурмач «Беларусь бязь межаў»[8], што складаецца з публікацый тэкстаў радыёперадачы «Беларускае замежжа», якая выходзіла на Радыё «Свабода» ў 2000–2006 гадах. З 270 праграмаў у зборнік увайшлі 130. Спецыфіка радыёперадачаў палягала ў шырокім выкарыстанні ў іх інтэрв'ю з беларусамі замежжа, што дазваляе паставіць кнігу якраз

[5] Кіпель, В. Беларусы ў ЗША. Менск: Беларусь, 1993. С. 323.

[6] Пранчак, Л. Беларуская Амерыка. Мінск: Полымя, 1994. — 415 с.

[7] Адзінец, А. Паваенная эміграцыя: скрыжаваньні лёсаў: зборнік успамінаў. Мінск: Медысонт, 2007. — 704 с.

[8] Сурмач, Ганна. Беларусь бязь межаў. Мінск: Лімарыус, 2013. — 684 с.

у шэраг выданняў вусных сведчанняў эмігрантаў. Усе тэксты «Беларусі бязь межаў» падзеленыя на тры раздзелы з кароткімі назвамі: «Краіны», «Асобы», «Падзеі», — і ў кожным з іх можна знайсці нямала тэкстаў, прысвечаных беларусам у ЗША. Тут ёсць цікавыя аповеды пра суродзічаў у асобных, не зусім традыцыйных для беларускай дыяспары ў гэтай краіне штатах і гарадах: на Алясцы, у Дэлавэры, у Філадэльфіі і інш. Змешчаныя інтэрв'ю з Францішам Бартулем, Зораю і Вітаўтам Кіпелямі, Янкам Запруднікам, Янінай Каханоўскай, Ірэнай Калядой, Язэпам Сажычам, Антонам Шукелойцем і іншымі старэйшымі амерыканскімі беларусамі. Разам з тым багата і згадак асобаў і рэалій новай хвалі эміграцыі ў ЗША, што мела месца ад пачатку 1990-х гадоў.

Невялікая частка аповеду прысвечаная Амерыцы ў кнізе Зянона Пазняка «Гутаркі з Антонам Шукелойцем»[9]. Гэта прыклад выдання паасобнага біяграфічнага інтэрв'ю амерыканскага беларуса. Праўда, большая частка кнігі прысвечаная ўсё ж жыццю на бацькаўшчыне.

Акрамя інтэрв'ю, важнае месца сярод крыніцаў па гісторыі беларускай Амерыкі займае мемуарная спадчына. Сярод такога кшталту выданняў трэба найперш адзначыць кнігу «Дні аднаго жыцьця...», што складаецца з успамінаў і дзённікаў Зоры Кіпель[10]. Амерыканская беларуска рабіла больш-менш рэгулярныя запісы пра штодзённыя справы цягам 1978–1994 гадоў. Такім чынам, 16 гадоў жыцця сям'і Кіпеляў знайшлі адлюстраванне на старонках кнігі. Запісы пераважна кароткія, робленыя, хутчэй, для памяці, прысвечаныя падзеям дня. Тут шмат побытавых дэталяў, што могуць быць асабліва каштоўныя для будучых даследчыкаў эміграцыйнай штодзённасці. Разам з тым у кнізе прысутнічаюць розныя асобы з тагачаснай беларускай дыяспары, якім аўтарка часам дае некія характарыстыкі. Праз дэталі вырашэння супольных справаў можна з бліжэйшае адлегласці зірнуць на Вітаўта Тумаша, Антона Адамовіча, Янку Запрудніка, шмат каго яшчэ і, зразумела, на Вітаўта Кіпеля. Між іншым апошні сам рабіў каментары да пазначаных жонкай падзей.

Не менш каштоўныя для разумення асаблівасцяў беларускага жыцця ў ЗША і ўласныя ўспаміны Вітаўта Кіпеля, апрацаваныя на падставе запісаных вусных сведчанняў Сяргеем Шупам у выглядзе кнігі «Жыць і дзеіць»[11]. Значная частка аўтарскага аповеду прысвечана менавіта амерыканскаму перыяду жыцця: пошукам працы, уладкаванню ў Нью-Ёркскай публічнай бібліятэцы, актыўнай грамадскай дзейнасці, працы

[9] Пазьняк, З. Гутаркі з Антонам Шукелойцем. Варшава — Вільня, 2003. — 143 с.

[10] Кіпель, З. Дні аднаго жыцьця...: успаміны, артыкулы, дзёньнікі. Мінск: Зміцер Колас, 2010. — 936 с.

[11] Кіпель, В. Жыць і дзеіць: успаміны. Мінск: Зміцер Колас, 2015. — 442 с.

Беларускага інстытута навукі і мастацтва, кантактам з метрапольнымі беларусамі ў 1990-я. Гэтая кніга дадае да ранейшых «Беларусаў у ЗША» не толькі новыя звесткі, але і яшчэ больш жыццёва-асабовы кампанент, часам выключна важны для разумення эміграцыйных рэалій.

Невялічкая амерыканская частка ёсць і ў выдадзеных двойчы, у 1998 і 2013 гадах, «Эпізодах» Яўхіма Кіпеля (бацькі Вітаўта)[12]. На некалькіх старонках свайго аповеду ён падаў звесткі толькі пра самы першы час пасля прыезду і ўладкавання ў ЗША. Разам з тым мемуарныя тэксты ўсіх трох Кіпеляў, сабраныя разам, складаюць своеасаблівую сямейную сагу амерыканскіх беларусаў.

Шмат інфармацыі пра жыццё і дзейнасць беларусаў у ЗША змяшчаецца ва ўспамінах Кастуся Мерляка, выдадзеных таксама двойчы: у 1992 годзе ў Нью-Ёрку і ў 1994 годзе ў Менску[13]. У кнізе можна знайсці апісанне прыезду і ўладкавання аўтара ў ЗША ў сярэдзіне 1950-х гадоў, ініцыятываў у Беларуска-амерыканскім задзіночанні ды ў БАПЦ у Нью-Ёрку. Актыўнасць Кастуся Мерляка, што прывяла да стварэння новых беларускіх свецкіх і рэлігійных адзінак у ЗША, стала адметнай старонкай у гісторыі паваеннай эміграцыі. А кніга ўспамінаў тлумачыць і матывы, і абставіны дзеянняў яе аўтара.

Закранаюцца амерыканскія падзеі і ў трэцім томе «Мэмуараў» Яна Пятроўскага[14]. Ва ўспамінах Міхася Белямука «Свайго лёсу не мінеш»[15] распавядаецца пра беларускую грамаду ў Кліўлендзе. Багата звестак пра грамадскае і рэлігійнае жыццё беларусаў у Нью-Ёрку можна знайсці на старонках мемуараў Барыса Данілюка «Азіраючыся расой выетымі вачыма»[16], выдадзенай у серыі «Беларуская мемуарная бібліятэка» выдавецтва «Лімарыус». Зусім не закранаецца жыццё беларускай грамады ў Амерыцы ў аповедзе Мікалая Махнача «Доўгая дарога да свабоды» (Мінск, 2014)[17], паколькі аўтар не меў сувязяў з іншымі амерыканскімі

[12] Кіпель, Я. Эпізоды. Нью-Ёрк, 1998. — 305 с.; 2-е выд. Мінск: Лімарыус, 2013. — 388 с.

[13] Мерляк, К. Дзейнасць Кастуся Мерляка на эміграцыі: Праніклівасьць і практычны падыход. Нью Ёрк, 1992. — 476 с.; Мерляк, К. Дзейнасць Кастуся Мерляка ў эміграцыі. Мінск: Беларускае выдавецкае таварыства «Хата», 1994. — 473 с.

[14] Пятроўскі, Я. Мэмуары: стагодзьдзе ў рэтраспэкце. Кн. 3. Слуцак — Гэйнсвіль, 1997. — 365 с.

[15] Белямук, М. Свайго лёсу не мінеш. Вільня, 2006. — 203 с.

[16] Данілюк, Б. Азіраючыся расой выетымі вачыма: успаміны. Менск: Лімарыюс, 2012. — 524 с.

[17] Махнач, М. Доўгая дарога да свабоды / уклад. і літ. апрац. М. Чарняўскі. Мінск: Тэхналогія, 2014. —135 с.

беларусамі. Тым не менш ягоныя ўспаміны адлюстроўваюць шмат цікавых дэталяў працэсу адаптацыі эмігрантаў у гэтай краіне.

Асаблівую групу мемуарнай літаратуры складаюць успаміны прадстаўнікоў так званага пакалення Ды-Пі — тых, што выехалі з Беларусі ў дзіцячым ці падлекавым узросце, вучыліся ў школах-гімназіях у лагерах для перамешчаных асобаў у паваеннай Нямеччыне, а вышэйшую адукацыю атрымалі ўжо ў ЗША. Іх успаміны пра прыезд у Амерыку і жыццё там істотна адрозніваюцца ад аповедаў прадстаўнікоў старэйшага пакалення. Прыкладам таго можа быць кніга Святаслава Шабовіча «Ад фальварка Марцінова да Фармінгтонскіх узгоркаў: Гісторыя аднаго падарожжа»[18], дзе аўтар цікава распавядае пра пошукі працы, навучанне ў ЗША, вайсковую службу, заляцанні да дзяўчын.

Невялікі амерыканскі перыяд быў у жыцці іншай прадстаўніцы таго ж пакалення Ды-Пі Галіны Руднік (Ганчарэнкі)[19]. На пачатку 1950-х яна прыехала ў ЗША з сваёй цёткай Барбарай Вержбаловіч, аднак па атрыманні вышэйшай асветы, у сярэдзіне 1950-х, з'ехала ў Мюнхен для працы ў Беларускай рэдакцыі Радыё «Вызваленне».

Няшмат пра жыццё ў ЗША напісана ва ўспамінах Юліі Андрусышын «Забыццю не адданае» (Мінск, 2015)[20], што таксама апынулася за акіянам у вельмі маладым узросце. Затое значная частка яе кнігі прысвечаная сыну — беларуска-амерыканскаму спеваку Данчыку, якога яна суправаджала ў паездках на Беларусь. Дзённікі з тых гастроляў таксама апублікаваныя разам з успамінамі.

Сярод мемуарных выданняў варта згадаць і ўспаміны Раісы Жук-Грышкевіч пра мужа Вінцэнта[21], дзе падаецца шмат інфармацыі пра падзеі ў асяродках амерыканскіх беларусаў, адлюстраванай як у аповедах аўтаркі, гэтак і ў апублікаваных тамсама дакументах.

Цягам 1990–2010-х паспела выйсці багата мемуараў амерыканскіх беларусаў, аднак не ўсе яны закранаюць жыццё ў ЗША. Менавіта на выездзе за акіян спыняюцца «Успаміны пасла» Аляксандра Стагановіча[22], а «Мае ўспаміны» ягонай жонкі Марыі[23] наогул засяроджаныя на ся-

[18] Шабовіч, С. Ад фальварка Марцінова да Фармінгтонскіх узгоркаў: Гісторыя аднаго падарожжа. Мінск: Кнігазбор, 2015. — 260 с.

[19] Руднік, Г. Птушкі пералётныя. Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода, 2011. — 192 с.

[20] Андрусышын, Ю. Забыццю не адданае. Мінск: Лімарыус, 2015. — 184 с.

[21] Жук-Грышкевіч, Р. Жыццё Віцэнта Жук-Грышкевіча: У адзначэнне 75-х Угодкаў Беларускай Народнай Рэспублікі. Таронта, 1993. — 797 с.

[22] Стагановіч, А. Успаміны пасла. Мінск: Лімарыус, 2011. — 270 с.; 2-е выд. Мінск: Лімарыус, 2014. — 270 с.

[23] Стагановіч, М. Мае ўспаміны. Мінск: Лімарыус, 2012. — 198 с.

мейнай гісторыі пачатку XX стагоддзя. Перыяду рэпрэсій прысвечаны мемуары Аўгена Калубовіча «На крыжовай дарозе»[24]. Пра даваенную і ваенную гісторыю распавядаецца ў аўтабіяграфічнай кнізе Франца Кушаля «Спробы стварэння беларускага войска»[25]. І хоць згаданыя тэксты нічога не дадаюць да гістарыяграфіі прысутнасці беларусаў у ЗША, яны важныя для разумення біяграфій тых эмігрантаў.

Зразумела, што мемуарныя тэксты выходзілі не толькі паасобнымі выданнямі, але і на старонках перыёдыкаў, а таксама ў зборніках. На пачатку 1990-х пабачыў свет зборнік успамінаў эмігрантаў «На суд гісторыі»[26], дзе можна знайсці ўспаміны амерыканскіх беларусаў: Эдварда Будзькі, Франца Кушаля, Наталлі Арсенневай, Іны Рытар, Аўгена Калубовіча, Юркі Віцьбіча, Уладзіміра Клішэвіча, Масея Сяднёва і іншых. І хоць гэтыя ўспаміны таксама не закранаюць заакіянскага жыцця, яны дадаюць шмат да біяграфій беларускіх дзеячаў у ЗША. Гэтаксама можна знайсці аўтабіяграфічныя, навуковыя і публіцыстычныя тэксты амерыканскіх беларусаў у зборніку «З гісторыяй на "Вы"» (кн. 3.), укладзеным Янкам Запруднікам[27].

Значны ўнёсак у справу публікацыі эміграцыйных успамінаў зрабіў беларускі архівіст і даследчык эміграцыі з Нью-Ёрка Лявон Юрэвіч. У 1999 годзе як выданне Беларускага інстытута навукі і мастацтва ў Нью-Ёрку выйшла ўкладзеная ім кніга «Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі»[28]. Гэта грунтоўнае крыніцазнаўчае даследаванне розных варыянтаў мемуарнага наратыву беларусаў, створанага на Захадзе. Вялікую частку кнігі складае публікацыя ўспамінаў у тым ліку і амерыканскіх беларусаў: Апалоніі Радкевіч, Юркі Віцьбіча, Наталлі Арсенневай, Вячаслава Селях-Качанскага, Алеся Змагара, Уладзіміра Брылеўскага. Пазнейшае менскае перавыданне кнігі пад назвай «Мэмуары на эміграцыі»[29] дадало ў спіс апублікаванай мемуарнай

[24] Калубовіч, А. На крыжовай дарозе : Творы з эміграцыі. Мінск: Бацькаўшчына, 1994. — 318 с.

[25] Кушаль, В. Спробы стварэння беларускага войска. Мінск: Часопіс «Беларускі Гістарычны Агляд», 1999. — 164 с.

[26] На суд гісторыі: успаміны, дыялогі / уклад. Б. Сачанкі. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. — 303 с.

[27] З гісторыяй на «Вы»: Артыкулы, дакументы, успаміны / уклад. і ўвод. слова Я. Запрудніка. Вып. 3. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. — 347 с.

[28] Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі / уклад. Л. Юрэвіча. Нью Ёрк: БІНІМ, 1999. — 361 с.

[29] Юрэвіч, Л. Мэмуары на эміграцыі: крыніцазнаўчае дасьледаваньне. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 332 с.

спадчыны амерыканскіх суродзічаў аўтабіяграфічны твор пісьменніка Уладзіміра Дудзіцкага «Даруй, што я плачу...».

Асобную важную групу крыніцаў па гісторыі беларускай эміграцыі ў ЗША складаюць эпісталярыі. Цягам апошніх дзесяцігоддзяў на старонках розных выданняў было апублікавана багата лістоў амерыканскіх беларусаў. Асабліва адзначым тут кніжныя выданні. Адна з ёмістых падборак эпісталярыяў змешчаная ў кнізе спадчыны святара Мікалая Лапіцкага «У служэньні Богу й Беларусі»[30], укладзенай Юрыем Гарбінскім. Ліставанне святара дазваляе зразумець шмат якія рэлігійныя падзеі на эміграцыі наогул і ў ЗША асабліва. Сярод адрасатаў а. Мікалая Лапіцкага Радаслаў Астроўскі, Юрка Віцьбіч, Віктар Войтанка, Іван Касяк, Дзмітры Касмовіч ды іншыя асобы з розных беларускіх асяродкаў ЗША, Канады, Аўстраліі. Надзвычай цікавае ліставанне з епіскапам Апанасам (Мартасам), якога Лапіцкі беспаспяхова цягам дзесяцігоддзя намаўляў ачоліць БПЦ у юрысдыкцыі Канстанцінопальскага патрыярха.

Яшчэ дзве адметныя кнігі эпісталярыяў, што шмат дадаюць да разумення жыцця амерыканскіх беларусаў, заснаваныя на архівах гісторыка, доўгагадовага супрацоўніка Радыё «Свабода» Янкі Запрудніка. Выдадзены ў 2015 годзе зборнік «Па гарачых сьлядох мінуўшчыны: Мае лісты 1952—1959 гг. Унівэрсытэт у Бэльгіі, газэта «Бацькаўшчына», радыё «Вызваленьне / Свабода» ў Мюнхэне й Нью-Ёрку»[31] сярод іншага ўтрымлівае лісты дзеяча з самых пачаткаў ягонага жыцця ў ЗША ў 1957—1959 гадах. Гэтыя эпісталярыі сведчаць пра тое, чым жыла тагачасная беларуская грамада ў Амерыцы і асобныя яе ўдзельнікі.

Другая кніга, заснаваная на лістах са збораў Янкі Запрудніка, прынцыпова адрозная ад папярэдняй. «Кантакты: сіла прыцягнення Бацькаўшчыны»[32] былі ўкладзеныя да 90-годдзя дзеяча і змяшчаюць эпісталярыі, скіраваныя да амерыканскага беларуса пераважна суродзічамі з метраполіі ў 1980—1990-я гады. Апублікаваныя тут лісты адлюстроўваюць і праваабарончую дзейнасць беларускай эміграцыі (у тым ліку і амерыканскіх беларусаў)[33], і іх падтрымку Беларусі.

[30] Лапіцкі, М. У служэньні Богу й Беларусі / укл., прадм., камент. Ю. Гарбінскага. Нью Ёрк — Варшава, 2005. — 672 с.

[31] Запруднік, Я. Па гарачых слядох мінуўшчыны: Мае лісты 1952—1959 гг. Унівэрсытэт у Бэльгіі, газэта «Бацькаўшчына», радыё «Вызваленьне / Свабода» ў Мюнхэне й Нью-Ёрку / рэд. і прадм. В. Трыгубовіч. Мінск: Лімарыус, 2015. — 572 с.

[32] Кантакты: сіла прыцягнення Бацькаўшчыны (да 90-годдзя Янкі Запрудніка) / аўтары-ўклад.: Н. Гардзіенка і Л. Юрэвіч. Мінск: Кнігазбор, 2016. — 278 с.

[33] У тым самым годзе частка ліставання, што датычыла дысідэнта Міхася Кукабакі, дапоўненая іншымі дакументамі з архіва Янкі Запрудніка, увайшла як асобная частка ў кнігу: Міхась Кукабака. Мінск, 2016. — 372 с.

Важнай з пункту гледжання і аналізу эпісталярнай спадчыны беларускай эміграцыі і публікацыі яе разнастайных прыкладаў стала кніга таго ж Лявона Юрэвіча «Шматгалосы эпісталярыум: Гісторыя ідэй і людзей на эміграцыі ў ліставанні»[34]. Тут прадстаўлена захаванае ў зборах Беларускага інстытута навукі і мастацтва ліставанне беларускіх эмігрантаў, якое раскрывае не толькі творчую кухню пісьменнікаў ці «нутраныя справы» грамадскіх дзеячаў, але і асаблівасці штодзённага жыцця эмігрантаў, і найперш ды найбольш менавіта амерыканскіх. У «Шматгалосым эпісталярыуме» прадстаўленыя лісты з асабістых архіваў Юркі Віцьбіча, Уладзіміра Клішэвіча, Наталлі Арсенневай, Яніны Каханоўскай, Вітаўта Тумаша і іншых беларусаў з ЗША. Кнігу Лявона Юрэвіча можна назваць першай спробай асэнсавання эпісталярыяў як крыніцы па гісторыі і культуры эміграцыі.

Паваенная эміграцыя мела найперш палітычны характар, а таму асаблівае значэнне маюць публікацыі дакументаў і тэкстаў, прысвечаныя дзейнасці Рады БНР і БЦР на эміграцыі, рэалізацыі грамадска-палітычных ініцыятываў. Так, намаганнямі БІНіМа ў 1998 годзе пабачылі свет дзве вялікія кнігі першага тома «Архіваў Беларускай Народнай Рэспублікі», укладзеныя Сяргеем Шупам[35]. І хоць дакументы датычаць першых гадоў існавання БНР, сярод іх ёсць цікавыя звесткі пра беларусаў у ЗША, дзейнасць Язэпа Варонкі, Янкі Чарапука і іншых, заснаванне першых нацыянальных арганізацый у гэтай краіне. Цытаты з гэтых дакументаў увайшлі і ў новае выданні «Беларусаў у ЗША» Вітаўта Кіпеля.

Дзейнасці паваеннай Рады БНР, што наўпрост была звязаная з ЗША, прысвечаныя тры наступныя кнігі Наталлі Гардзіенкі і Лявона Юрэвіча. У першай «Рада БНР (1947—1970): Падзеі. Дакументы. Асобы»[36] змешчаны і адмысловы аналітычны тэкст пра амерыканскі перыяд дзейнасці БНР пад кіраўніцтвам Міколы Абрамчыка, і пратаколы ды дакументы з адпаведнага часу, і біяграфічныя нарысы пра радных з ЗША. У другой кнізе «Рада БНР (1970—1982): Падзеі і дакументы»[37]

[34] Юрэвіч, Л. Шматгалосы эпісталярыум: Гісторыя ідэй і людзей на эміграцыі ў ліставанні. Мінск: Кнігазбор, 2012. — 660 с.

[35] Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі / уклад. С. Шупы. Т. І. Кн. 1—2. Вільня — Нью Ёрк — Менск — Прага, 1998. — 1721 с.

[36] Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР (1947—1970): Падзеі. Дакументы. Асобы. Мінск: Кнігазбор, 2013. — 648 с.

[37] Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР (1970—1982): Падзеі і дакументы. Мінск: Кнігазбор, 2014. — 300 с.

распавядаецца пра перыяд старшынёўства ў Радзе канадыйскага беларуса Вінцэнта Жук-Грышкевіча, аднак асноўныя падзеі і матэрыялы тут звязаныя таксама з Злучанымі Штатамі. А апошняя кніга «Рада БНР (1982–1997): Падзеі. Дакументы. Асобы»[38] прысвечаная амаль цалкам падзеям у ЗША, дзе жыў і тагачасны старшыня ўрада на эміграцыі Язэп Сажыч. Нягледзячы на тое што Рада БНР была агульнаэміграцыйнай структурай, ад пачатку 1950-х гадоў яе цэнтр знаходзіўся ў Нью-Ёрку, дзе адбываліся пасяджэнні прэзідыума і большасць сесій, у ЗША жыла і найвялікшая колькасць радных. Таму ў апублікаваных у згаданым трохтамовіку дакументах раскрываецца жыццё і дзейнасць менавіта амерыканскіх беларусаў. Выданні сведчаць не толькі пра асноўныя кірункі, магчымасці і ўмовы працы Рады БНР у ЗША, але і пра ўплыў мясцовага вонкавага і нутранага кантэксту, пра абставіны існавання дзеячаў-эмігрантаў, пра супольныя праблемы нацыянальных арганізацый, звязаныя з невялікай актыўнасцю суродзічаў. Кнігі важныя апублікаванай у іх значнай колькасцю дакументаў: пратаколаў, справаздачаў, мемарандумаў, ліставання.

Падобнай паводле значэння з’яўляецца і праца Алега Гардзіенкі «Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР): стварэнне — дзейнасць — заняпад (1943–1995)»[39]. Гэтая канкурэнтная Радзе БНР структура таксама мела агульнаэміграцыйны характар, аднак большую частку сваёй паваеннай гісторыі была звязаная з ЗША. Тут дзеілі яе органы, тут былі асяродкі яе прыхільнікаў (найбольшы ў нью-джэрсійскім Саўт-Рыверы), тут жылі і пахаваныя двое з трох яе прэзідэнтаў (Радаслаў Астроўскі і Нікандр Мядзейка), тут захаваліся яе архівы. На падставе апошніх і напісаная кніга Алега Гардзіенкі, што таксама шмат дадае фактычнай і дакументальнай інфармацыі пра жыццё амерыканскіх беларусаў.

Іншая кніга таго ж аўтара «Беларускі кангрэсавы камітэт Амерыкі (БККА)» прысвечаная адной з значных беларускіх арганізацый у ЗША[40]. Алег Гардзіенка падае дзейнасць камітэта з сур’ёзнай перадгісторыяй, шырокім гістарычным фонам і цытатамі вялікай колькасці дакументаў ад успамінаў да мемарандумаў. У першых частках кнігі распавядаецца пра жыццё беларусаў у паваеннай Нямеччыне і іх выезд у ЗША, стварэнне беларускага асяродку ў Саўт-Рыверы, арганізацыйнае афармленне кола прыхільнікаў БЦР у Злучаных Штатах. Падрабязна разглядаецца стварэнне БККА, найважнейшыя этапы яго дзейнасці, супраца з іншымі арганізацыямі, выдавецкая актыўнасць, уплыў асобных дзеячаў на гісторыю Камітэта. Усе падзеі падаюцца побач з характарыстыкай асноўных тэндэнцый у жыцці амерыканскага грамадства, аналізам тых умоваў, у якіх дзеілі беларускія эміграцыйныя арганізацыі. Гісторыю Беларускага кангрэсавага камітэта Амерыкі Алег Гардзіенка даводзіць да сучаснасці, падае падзеі 1990-х і 2000-х гадоў з заўвагамі пра кантакты ўдзельнікаў з амерыканскімі чыноўнікамі і метрапольнымі беларускімі дзеячамі і структурамі, а таксама разглядае спыненне супрацьстаяння БНР — БЦР на эміграцыі.

[38] Гардзіенка, Н.; Юрэвіч, Л. Рада БНР (1982–1997): Падзеі. Дакументы. Асобы. Мінск: Кнігазбор, 2015. — 224 с.

[39] Гардзіенка, А. Беларуская Цэнтральная Рада (БЦР): стварэнне — дзейнасць — заняпад (1943–1995). Мінск: Кнігазбор, 2016. — 480 с.

[40] Гардзіенка, А. Беларускі кангрэсавы камітэт Амэрыкі (БККА). Смаленск, 2009. — 428 с.

Нягледзячы на тое што БККА быў далёка не адзінай беларускай арганізацыяй у ЗША, пра што сведчыла і кніга Вітаўта Кіпеля, адмысловых даследаванняў, прысвечаных іншым, сёння так і не з’явілася. Працаваў над кнігай пра Беларуска-амерыканскае задзіночанне Зміцер Саўка, аднак гэтая праца, на жаль, да сёння не пабачыла свет.

Яшчэ адна кніга, дзе публікуецца багата дакументаў, прысвечаных грамадскаму жыццю амерыканскіх беларусаў, належыць аўтарству Янкі Запрудніка і выйшла не ў Беларусі, а ў ЗША. Гэта выданне «Беларускія фэстывалі й выстаўкі ў Нью Джэрзі: Палітычная інфармацыя моваю мастацтва (1948–2011)»[41]. Добра ілюстраваная кніга рэпрэзентуе ўспаміны, паведамленні, абвесткі і іншыя матэрыялы, звязаныя з фестывальнай дзейнасцю беларусаў у Нью-Джэрсі. Яна акцэнтуе ўвагу на падзеях 1970–1980-х гадоў, калі і колькасная прысутнасць нашых суродзічаў у штаце была ці не найбольшая, і ўзрост большай часткі грамады — адносна малады. Да таго ж гэты час можна назваць перыядам своеасаблівага росквіту амерыканскай палітыкі па падтрымцы нацыянальных групаў. Менавіта ў Нью-Джэрсі ў 1976 годзе ўпершыню была створаная Этнічная рада пры губернатары, і кіраўніком яе стаў Вітаўт Кіпель. Дзякуючы ягонай актыўнасці і ініцыятыве сталі магчымыя найбольш значныя Беларускія фестывалі ў Цэнтры мастацтваў у Нью-Джэрсі, што адбываліся ў 1976, 1977 і 1979 гадах. Гэтыя падзеі знаходзяцца ў цэнтры разгляду і ў кнізе Янкі Запрудніка. Тут асвятляецца падрыхтоўка мерапрыемстваў, на якія збіралася каля трох тысячаў

[41] Zaprudnik, J. Belarusian Festivals and Exhibitions in New Jersey: Political Information Through the Language of Art (1948–2011) = Беларускія фэстывалі й выстаўкі ў Нью Джэрзі: Палітычная інфармацыя моваю мастацтва (1948–2011). New York: Belarusian Institute of Arts and Sciences, 2013. — 198 p.

беларусаў, ды разнастайная праграма, што ўключала і канцэрты, і выставы, і прэзентацыі розных відаў традыцыйнага мастацтва. Акрамя арганізацыі ўласных фестываляў беларусы актыўна ўдзельнічалі ў шматнацыянальных фестывалях у парку Свабоды ў Джэрсі-Сіці. Акрамя таго, у невялікім нью-джэрсійскім Саўт-Рыверы, дзе дзейнічае царква Св. Еўфрасінні Полацкай, ад 1973 года, цягам не менш чым чвэрці стагоддзя, у сакавіку адбываліся выставы беларускага мастацтва, што сталі таксама значнай падзеяй у жыцці амерыканскіх суайчыннікаў. Усе пададзеныя звесткі шмат дадаюць да інфармацыі ў кнізе «Беларусы ў ЗША».

Згадваючы тэму грамадска-палітычнага жыцця амерыканскіх беларусаў, варта адзначыць кнігу беларускага даследчыка ў Польшчы Юрыя Грыбоўскага *«Pogoń między Orłem Białym, Swastzką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956»*[42], выдадзеную ў Варшаве ў 2011 годзе. Тут можна прачытаць пра дзейнасць беларускіх грамадскіх, палітычных, рэлігійных, вайсковых арганізацый у ЗША пераважна на пачатку 1950-х гадоў.

Побач з мемуарнай, эпісталярнай ды дакументальнай цягам апошніх дзесяцігоддзяў актыўна вярталася ў Беларусь і літаратурная ды навуковая спадчына амерыканскіх беларусаў. Чытачы атрымалі магчымасць не толькі даведацца пра імёны пісьменнікаў, што фігуравалі ў працы Вітаўта Кіпеля, але і пазнаёміцца з іх творчасцю. Гэты працэс бярэ карані яшчэ на пачатку 1990-х. Так, у 1992 годзе пабачыў свет укладзены Барысам Сачанкам зборнік «Туга па Радзіме»[43], дзе, зразумела, былі надрукаваныя паэтычныя творы найбольш менавіта амерыканскіх беларусаў (12 з 15 аўтараў): Наталлі Арсенневай, Янкі Золака, Алеся Змагара, Алеся Смаленца, Масея Сяднёва, Міхася Кавыля, Уладзіміра Клішэвіча, Уладзіміра Дудзіцкага, Рыгора Крушыны, Янкі Юхнаўца, Анатоля Бярозкі, Сяргея Ясеня.

У 1995 годзе пабачыў свет таксама ўкладзены пры ўдзеле Барыса Сачанкі зборнік «А часу больш, як вечнасць»[44], куды ўвайшлі творы амаль што тых самых паэтаў, што і ў «Тугу па Радзіме». І хоць пасля гэтага калектыўных зборнікаў паэтаў-эмігрантаў у Беларусі больш не

[42] Grzybowski, J. Pogoń między Orłem Białym, Swastzką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956. Warszawa, 2011. — 907 s.

[43] Туга па Радзіме: Паэзія беларускай эміграцыі / уклад. Б. Сачанкі. Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. — 639 с.

[44] А часу больш, чым вечнасць: літаратура беларускага замежжа: для старэйшага школьнага ўзросту / аўт. прадм. і ўклад. Б. Сачанка. Мінск: Юнацтва, 1995. — 332 с.

выдавалася[45], выходзілі зборнікі паасобных аўтараў з ЗША. Так, яшчэ ў 1992 годзе ў Мінску быў перавыдадзены зборнік Наталлі Арсенневай «Пад сінім небам» (1927)[46]. У 1996 годзе ў серыі «Галасы беларускага замежжа» выйшаў томік яе выбранай паэзіі «Яшчэ адна вясна», укладзены Алай Сямёнавай, а ў 2002 годзе пабачыў свет том выбранага ў серыі «Беларускі кнігазбор», падрыхтаваны Лідзіяй Савік[47]. У згаданай вышэй серыі «Галасы беларускага замежжа» ў 1994 годзе выйшаў таксама зборнік Янкі Юхнаўца «Сны на чужыне», складзены Алесем Бяляцкім[48]. А амаль праз 20 гадоў, у 2012-м, у іншай серыі «Галасы Айчыны» быў выдадзены вялікі збор паэзіі таго ж эміграцыйнага аўтара[49]. Таксама і сам аўтар яшчэ ў 1990-я друкаваў саматугам у Нью-Ёрку ўласныя творы[50]. Асобнікі гэтых выданняў траплялі і ў Нацыянальную бібліятэку Беларусі[51].

У 1992 годзе ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» з прадмовай Барыса Сачанкі выйшла кніга Масея Сяднёва «Патушаныя зоры»[52], дзе публікаваліся ягоныя паэтычныя і празаічныя творы. У 1994 годзе пабачыла свет «Масеева кніга»[53], куды ўвайшлі успаміны, дзённікі, нарысы. Варта згадаць, што Масей Сяднёў быў сярод аўтараў укладзенай Вольгай Іпатавай у 2005 годзе «Анталогіі беларускай прозы», выдадзенай на балгарскай мове[54], а ў 2014 годзе ў серыі «Беларускі кнігазбор»

[45] Праўда, вершы эміграцыйных творцаў былі ўключаныя ў вялікі збор «Краса і сіла: анталогія беларускай паэзіі XX ст.», укладзены Міхасём Скоблам (Мінск, 2003).

[46] Арсеннева, Н. Пад сінім небам: вершы (1921—1925 г.) / аўт. уступ. арт. Я. Лецка. Факсімільнае выданне. Мінск, 1992. — 141 с.

[47] Арсеннева, Н. Яшчэ адна вясна: выбраныя вершы / уклад. і прадм. А. Сямёнавай. Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. — 271 с.; Арсеннева, Н. Выбраныя творы / уклад. і камент. Л. Савік. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2002. — 589 с.

[48] Юхнавец, Я. Сны на чужыне: выбраныя творы / уклад. і прадм. А. Бяляцкага. Мінск: Мастацкая літаратуры, 1994. — 220 с.

[49] Юхнавец, Я. Паэзія / уклад., прадм. і камент. Л. Юрэвіча. Мінск: Лімарыус, 2012. — 616 с.

[50] Юхнавец, Я. Дань майго часу = Revelation of my time: Збор твораў. Нью Ёрк, 1993. — 195 с.; Юхнавец, Я. Драматычныя начыркі. Нью Ёрк, 1996. — 170 с.

[51] Можна згадаць, што творчасці Янкі Юхнаўца быў прысвечаны спецыяльны нумар часопіса «Крыніца» (1996. № 2).

[52] Сяднёў, М. Патушаныя зоры: вершы, раман / прадм. Б. Сачанкі. Мінск: Мастацкая літаратура, 1992. — 375 с.

[53] Сяднёў, М. Масеева кніга: успаміны, старонкі дзённіка, эсэ. Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. — 318 с.

[54] Антология белоруска проза / съставител Волга Ипатава. София: Илинда — Евтимов, 2005. — 621 с.

выйшаў ягоны зборнік выбранага, падрыхтаваны Лідзіяй Савік і Кастусём Цвіркам[55]. Выходзілі ў Беларусі і зборнікі Рыгора Крушыны: «Цымбаліст», «Выбранае» і «Кантата самотных» — усе ўкладзеныя Міхасём Скоблам[56]. У 1996 годзе ў Менску пабачыў свет томік Янкі Золака «Вятрыска з радзімай краіны»[57], падрыхтаваны Леанідам Пранчаком, а ў 2004 годзе — зборнік «Выбранага» Анатоля Бярозкі, укладзены Анатолем Белым[58].

У 1994 годзе ў Нью-Ёрку выйшаў першы зборнік паэзіі «Напярэймы жаданьням» Уладзіміра Дудзіцкага, укладзены намаганнямі Лявона Юрэвіча[59]. Ён жа ў 2010 годзе падрыхтаваў і менскае выданне твораў гэтага аўтара ў серыі «Галасы Айчыны» выдавецтва «Лімарыус»[60]. Акрамя таго, Лявон Юрэвіч стаў укладальнікам (або суўкладальнікам) і зборнікаў твораў Лявона Савёнка (Крывічаніна): «Беларусізацыя пад №...» і «Творы» (разам з Ціханам Чарнякевічам)[61]. Таксама немагчыма не згадаць выдадзеную ў 1997 годзе «Архіўную кнігу»[62], дзе былі сабраныя раней невядомыя ці малавядомыя тэксты эміграцыйных аўтараў ў суправаджэнні біяграфічна-літаратуразнаўчых нарысаў пра іх таго ж нью-ёркскага беларуса-архівіста. Сярод іншых у якасці герояў тут прысутнічалі Уладзімір Дудзіцкі, Уладзімір Клішэвіч, Уладзімір Сядура-Глыбінны і Юрка Віцьбіч.

У 1995 годзе ў «Мастацкай літаратуры» пабачыла свет рэпрынтнае перавыданне кнігі Юркі Віцьбіча «Плыве з-пад Святое гары Нёман»[63]. Далей у 1996 годзе ў Нью-Ёрку і ў 2006–2007 гадах (двума выданнямі) намаганнямі Лявона Юрэвіча выходзіла ягоная праца «Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі»[64], а ў 2011 годзе ў серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны» была выдадзеная кніга даваеннай прозы Юркі Віцьбіча «Лшоно Габоо Бійрушалайм»[65]. Урэшце, у выдавецтве «Харвест» выйшаў зборнік артыкулаў «Наша спадчына прамаўляе»[66].

Творы празаікаў або драматургаў-эмігрантаў склалі зборнікі «Каханы горад» і «Эквівалент», таксама падрыхтаваныя Лявонам Юрэвічам[67], «Урачыстасць у садзе»[68], укладзены Ванкарэмам Нікіфаровічам, «Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост: Царкоўная гісторыя вачыма эміграцыі»[69], сабраны Андрэем Любічам. Усе яны выйшлі ў серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны».

Друкаваліся цягам апошніх двух дзясяткаў гадоў і творы беларускіх крытыкаў-літаратуразнаўцаў і даследчыкаў з ЗША. Так, у 2003 годзе ў Нью-Ёрку выйшаў укладзены Лявонам Юрэвічам БІНіМаўскі том «Творы» Антона Адамовіча[70], а ў 2005 годзе на яго падставе быў створаны менскі том таго ж аўтара «Да гісторыі беларускай літаратуры», рэдагаваны Валерам Булгакавым[71]. У 1994 годзе пабачыла свет кніга Станіслава Станкевіча «Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР

[55] Сяднёў, М. Выбраныя творы / уклад. Л. Савік і К. Цвіркі. Мінск: Кнігазбор, 2014. — 603 с.

[56] Крушына, Р. Цымбаліст: вершы / аўт. прадм. М. Скобла. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2003. — 65 с.; Крушына, Р. Выбраныя творы / уклад., прадм., камент. М. Скоблы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 443 с.; Крушына, Р. Кантата самотных: вершы і паэмы / уклад. М. Скобла. Мінск: Кнігазбор, 2007. — 307 с.

[57] Золак, Я. Вятрыска з радзімай краіны: збор выбраных твораў / уклад. і аўт. прадм. Л. Пранчак. Мінск: БелАДІ, 1996. — 311 с.

[58] Бярозка, А. Выбранае / уклад. А. Белага. Мінск: Тэхнапрынт, 2004. — 193 с. Таксама творчасць Анатоля Бярозкі ў перакладзе на сербскую мову ўвайшла ў: Антологија белоруске поезије / [приредио] Иван Чарота; превод са белоруског Миодраг Сибиновић. 2-о проширено изд. Београд: Српска књижевна задруга, 2012. — 230 с.

[59] Дудзіцкі, У. Напярэймы жаданьням: збор твораў / уклад. Л. Юрэвіча. Нью Ёрк, 1994. — XXIX+312 с.

[60] Дудзіцкі, У. Творы / уклад. Л. Юрэвіча. Мінск: Лімарыус, 2010. — 400 с.

[61] Крывічанін, Л. Беларусізацыя пад №... / уклад. Л. Юрэвіча. Нью Ёрк, 1998. — 164 с.; Савёнак, Л. Творы / уклад. Ц. Чарнякевіча і Л. Юрэвіча. Мінск: Лімарыус, 2012. — 352 с.

[62] Архіўная кніга / аўтар-уклад. Л. Юрэвіч. Нью Ёрк, 1997. — 446 с.

[63] Віцьбіч, Ю. Плыве з-пад Сьвятое Гары Неман: мастацкі нарыс. Рэпрынт. выд. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. — 94 с.

[64] Віцьбіч, Ю. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. Нью Ёрк, 1996. — XVI+397 с.; Віцьбіч, Ю. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі. Вільнюс, 2006. — 294 с.; Віцьбіч, Ю. Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі / уступ. арт. Л. Юрэвіча. Смаленск, 2007. — 306 с.

[65] Віцьбіч, Ю. Лшоно Габоо Бійрушалайм: даваенная проза / уклад. Л. Юрэвіча. Мінск: Кнігазбор, 2011. — 232 с.

[66] Віцьбіч, Ю. Наша спадчына прамаўляе: цыкл нарысаў, прысвечаных помнікам архітэктуры і культуры старой Беларусі. Мінск: Харвест, 2015. — 271 с.

[67] Каханы горад: зборнік эміграцыйнай ваеннай прозы / уклад. Л. Юрэвіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 369 с.; Эквівалент: зборнік эміграцыйнай гістарычнай прозы / уклад. Л. Юрэвіча. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2005. — 409 с.

[68] Урачыстасьць у садзе: Драматургія беларускай эміграцыі XX стагодзьдзя / уклад. і прадм. В. Нікіфаровіча. Менск: Медысонт, 2007. — 536 с.

[69] Адзін Госпад, адна Вера, адзін Хрост: Царкоўная гісторыя вачыма эміграцыі / уклад. А. Любіча. Мінск: Кнігазбор, 2007. — 336 с.

[70] Адамовіч, А. Творы / уклад. Л. Юрэвіча. Нью Ёрк, 2003. — XXXIV+764 с.

[71] Адамовіч, А. Да гісторыі беларускай літаратуры / склад. і рэд. В. Булгакаў. Менск: Колас, 2005. — 1463 с.

і супраціў русіфікацыйнаму працэсу»[72], укладзеная Змітром Санько, а ў 2010 годзе ў перакладзе Міколы Хаўстовіча выйшла праца «Беларускія элементы ў польскай рамантычнай паэзіі» таго ж аўтара[73]. У 1997 годзе БІНіМам была выдадзеная кніга Уладзіміра Сядуры-Глыбіннага «Вялікія дарогі»[74], а ў 2012 годзе ў зборніку, укладзеным Анатолем Тарасам, передрукаваная ягоная ж праца «Доля беларускай культуры пад Саветамі 1920–1957»[75]. Да таго у 2002 годзе ў Мінску пабачыла свет невялікая кніга «Выбраныя працы» Вітаўта Тумаша[76]. Асобна варта адзначыць адметную колькасць перавыданняў працаў мовазнаўцы Янкі Станкевіча[77], а таксама Аўгена Калубовіча[78].

Як бачым, творчая спадчына беларускіх літаратараў з ЗША даволі актыўна вярталася і вяртаецца ў Беларусь. Прычым калі на пачатку 1990-х гэтым (поруч з амерыканскім БІНіМам) актыўна займаліся дзяржаўныя выдавецтвы, то ад мяжы стагоддзяў рэй вядуць недзяржаўныя выдаўцы. Пры гэтым шмат робіцца ў супрацы ўкладальнікаў

[72] Станкевіч, С. Русіфікацыя беларускай мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу / уклад. З. Санько. Мінск: Навука і тэхніка, 1994. — 77 с.

[73] Станкевіч, С. Беларускія элементы ў польскай рамантычнай паэзіі / пераклад з польск. Вільня: Інстытут беларусістыкі — Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. — 211 с.

[74] Сядура, В. Вялікія дарогі: Пра мінулае. [Мічыган]: БІНіМ, 1997. — 195 с.

[75] Доля беларускай культуры пад Саветамі, 1920–1991 гг. / уклад. А. Е. Тарас. Мінск: Харвест, 2012. — 335 с.

[76] Тумаш, В. Выбраныя працы / прадм. Г. Сагановіча. Мінск, 2002. — 244 с.

[77] Станкевіч, Я. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом. Рэпрынт. выд. 3-е выд. Менск: Беларускае кааперацыйна-выдавецкае таварыства «Адраджэнне», 1991. — 33 с.; Станкевіч, Я. Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразеалагічны і прыказак ды прывітанні, зычанні і інш. / Я. Станкевіч пры ўчасьці Ант. Адамовіча. 3-е выд. Мінск: Навука і тэхніка, 1992. — 76 с.; Станкевіч, Я. Гісторыя беларускага языка. Рэпрынт. выд. Мінск: Адраджэнне, 1992. — 16 с.; Станкевіч, Я.; Абіхт, Р. Просты спосаб стацця ў кароткім часе граматным. Рэпрынт. выд. [Менск]: [Т-ва «Адраджэньне»], [1993]. — 16 с.; Станкевіч, Я. Збор твораў: у 2 т. Т. 1–2. Менск: Энцыклапедыкс, 2002; Станкевіч, Я. Гістарычныя творы. Менск: Энцыклапедыкс, 2003. — 772 с.; Станкевіч, Я. За родную мову й праўдзівы назоў: выбранае. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2006. — 741 с.; 2-е выд. Смаленск: Інбелкульт, 2013. — 741 с.; Станкевіч, Я. Язык і языкаведа / уклад. В. Булгакаў. 2-е выд. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2007. — 1214 с.; Станкевіч, Я. Крыўя-Беларусь у мінуласьці: гістарычныя творы. 2-е выд. Вільня: Інстытут беларусістыкі — Беласток: Беларускае гістарычнае таварыства, 2010. — 772 с.; і некат. іншыя.

[78] Калубовіч, А. Крокі гісторыі: даследаванні, артыкулы, успаміны / біягр. нарыс і спіс публ. І. Каха765ноўскай. Беласток і інш.: ГаМакс, 1993. — 285 с.; Калубовіч, А. Мова ў гісторыі беларускага пісьменства. Факсімільнае выд. Варшава: Беларускія Ведамасьці, 2015. — 84 с.

і выдаўцоў дыяспары і метраполіі. Безумоўна, ёсць яшчэ аўтары і працы, чыя творчасць чакае свайго вяртання ў Беларусь. Найбольш хіба не пашанцавала паэту Міхасю Кавылю, выдаць творы якога ў Менску не атрымалася нават да ягонага 100-годдзя. Малавядомая на радзіме і вялікая скарыназнаўчая спадчына Вітаўта Тумаша. Больш увагі патрабуе таксама празаічная творчасць Янкі Юхнаўца ды некаторыя іншыя аўтары. Аднак пры гэтым творы амерыканскіх беларускіх пісьменнікаў (у тым ліку і выдадзеныя на эміграцыі) ёсць у беларускіх бібліятэках Беларусі, як і перыядычныя выданні, дзе публікаваліся гэтыя аўтары.

Такім чынам, крыніцазнаўчая база для пашырэння вывучэння беларускай прысутнасці ў Амерыцы пасля выдання «Беларусаў у ЗША» створана немалая. Асобна тут варта адзначыць ролю адзінага беларускага эміграцыязнаўчага альманаха «Запісы Беларускага інстытуту навукі й мастацтва». Выдаваны ў Нью-Ёрку, а потым супольна ў Нью-Ёрку і Менску, ён у сваіх 18 нумарах (ад № 21 да № 38), што пабачылі свет цягам 1994–2016 гадоў пастаянна змяшчаў не толькі артыкулы, якія наўпрост ці ўскосна закранàлі тэму беларускай эміграцыі ў ЗША, але таксама і вялікую колькасць недаступных у Беларусі дакументаў да гісторыі дыяспары, невядомыя творы амерыканскіх беларусаў.

Так, сярод надрукаванага ў «Запісах» асабліва багата публікацый эпісталярнай і мемуарнай спадчыны дзеячаў беларускай эміграцыі ў ЗША, недаступных для метрапольных даследчыкаў: Янкі Чарапука, Апалоніі Савёнак, Наталлі Арсенневай, Міколы Абрамчыка, Міхася Міцкевіча, Міхася Тулейкі, Юркі Віцьбіча, Івана Мухі і іншых[79]. Па-за гэтым на старонках альманаха цягам апошніх дзесяцігоддзяў

[79] Тут варта адзначыць публікацыі: «Лісты Янкі Чарапука з Амэрыкі (1922–1923)» (№ 21), Апалёніі Савёнак «Прыпамінаю» (№ 24), Зоры Кіпель «Сустрэчы ў Нью-Ёрскай Публічнай Бібліятэцы (урыўкі з успамінаў)» (№ 27), Вітаўта Кіпеля «Успаміны пра радыё “Вызваленьне”» (№ 28), Наталлі Арсенневай «Ліст» (№ 28), «Наталля Арсеньнева пра сябе» (№ 29), Зоры Кіпель «Падарожжа на Аляску» (№ 32), Аляксандра Стагановіча «Успаміны пасла» (№ 32), Янкі Запрудніка «Маё ліставаньне зь Міколам Абрамчыкам, Старшынём Рады БНР (1953–1969)» (№ 33), Лявона Юрэвіча «“...Да прычын гэтага царкоўнага закалоту...”: Выбраныя лісты Міхася Міцкевіча да Міхася Тулейкі» (№ 33), «Да практыкі перакладу Бібліі (ліст Масея Гітліна)» (№ 33), Барыса Данілюка «Успаміны» (№ 33), Івана Мухі «Кароткая аўтабіяграфія» (№ 33), Аляксандра Асіпчыка «Праўдзівая даведка» (№ 34), Ціхана Чарнякевіча «Вакол цьвёрдае формы (ліставаньне Антона Адамовіча й Міхася Кавыля)» (№ 35), Юркі Віцьбіча «Цьвілікае шэранькі верабейчык» (№ 35), «З спадчыны Францішка Кушаля, вайскоўцы й мэмуарыста» (№ 35), Наталлі Гардзіенкі «Чатыры гісторыі аднае сям’і: мэмуары Стагановічаў» (№ 37), Юркі Віцьбіча «Лісты да айца Льва Гарошкі» (№ 38) і некаторыя іншыя. У дадатак багата эпісталярыяў цытуецца ў іншых тэкстах.

друкаваліся і раней невядомыя ці малавядомыя літаратурныя творы Янкі Юхнаўца, Уладзіміра Сядуры, Наталлі Арсенневай, Антона Адамовіча, Юркі Віцьбіча, Анатоля Бярозкі і іншых. Трэба адзначыць таксама публікацыі дакументаў да гісторыі беларуска-амерыканскіх дачыненняў і стварэння беларускіх арганізацый у ЗША[80]. Яшчэ адзін важны пласт амерыкана-беларускіх матэрыялаў «Запісаў БІНіМ» апошніх дзесяцігоддзяў прысвечаны калекцыям беларускіх дакументаў у амерыканскіх архівах, а таксама фондам амерыканскіх беларусаў у метрапольных сховішчах[81]. Пералічанае — далёка не поўны спіс публікацый на старонках «Запісаў БІНіМ» 1994–2016 гадоў, дзе закранаецца гісторыя беларускай эміграцыі ў ЗША[82]. Можна сцвярджаць,

[80] Прыкладам, тэкст Лявона Юрэвіча «Гісторыя заснаваньня Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ў дакумэнтах і паведамленьнях» (№ 29) або публікацыю «Беларуская місія габрэйскага камуніста-інтэрнацыяналіста: Стэнаграма зь дзясятага (вячэрняга) пасяджэньня і зьезду КПЗБ, 4 ліпеня 1928 г.» (падрыхтоўка да друку, прадмова, пераклад і камэнтары Алеся Пашкевіча) (№ 30) ці інтэрв'ю Алесі Сёмухі з Алесяй Кіпель (№ 33).

[81] Тут можна адзначыць тэксты: Віталя Зайкі «Інстытут Гэбрайскіх Досьледаў IBO ў Нью Ёрку і матэрыялы ў ягоных зборах, зьвязаныя з гісторыяй Беларусі» (№ 26), Алега Гардзіенкі «Архівы царквы сьв. Эўфрасіньні Полацкай у Саўт-Рывэры» (№ 31), Ігара Лабацэвіча «Беларускія архівы ў штаце Мінэсота» (№ 36), Наталлі Гардзіенкі «Беларускія матэрыялы ў фондзе Аляксандра Даліна ў Гувэраўскім архіве» (№ 36) і «Фонды эміграцыйных дзеячаў у БДАМЛМ» (№ 38), Янкі Запрудніка «Архіў Натальлі Арсеньневай» (№ 29), Ганны Запартыкі «Дакумэнты беларускай эміграцыі ў фондах Беларускага дзяржаўнага архіву-музэю літаратуры й мастацтва» (№ 37), гутарку Наталлі Гардзіенкі з дырэктарам БДАМЛМ Ганнай Запартыкай «Архівы замежных беларусаў: зьбіраньне, захаваньне, практычныя заўвагі» (№ 38) і зноў найбольш — Лявона Юрэвіча «Калекцыя здымкаў Луізы Бойд у Віскансійскім унівэрсытэце» (№ 36), «Людзкая памяць, архівы свае й чужыя ды Купалаў сьцізорык» (№ 28), «Архіў Рады БНР» (№ 31) і «БІНІМаўская Купаліяна» (№ 32).

[82] Тут можна згадаць асабліва біяграфічнага кшталту публікацыі: нізкі прынагодных юбілейных ці in memoriam артыкулаў і бібліяграфій, звязаных з асобамі Зоры (№ 27) і Вітаўта (№ 28) Кіпеляў, Янкі Запрудніка (№ 30), Алены Юрэвіч (№ 31), а таксама публікацыі: Генадзя Сагановіча «Вітаўт Тумаш як гісторык» (№ 25) і «Леў Акіншэвіч як дасьледнік беларускага казацтва» (№ 26), Алега і Наталлі Гардзіенкаў «Беларуская гістарычная навука ў эміграцыі й Вацлаў Пануцэвіч» (№ 27), Віталя Зайкі «Мэнке Кац — амэрыканскі гэбрайскі паэт зь Міхалішак» (№ 27), Сяргея Запрудскага «Станіслаў Станкевіч як літаратурны крытык» (№ 29), Макса Шчура «Адзін лёс і "дзьве" літаратуры (Міхась Кавыль)» (№ 35), Юрыя Бабіча «Калярыстычная лексыка як вобразны сродак у мове твораў Натальлі Арсеньневай» (№ 35) і найбольш Лявона Юрэвіча — «Мікрагісторыя й макрагісторыя біяграфіі [Віктар Войтанка-Васілеўскі]» (№ 31), «Дзьве душы маргінальнага беларуса [Кастусь Якуб-Птах]» (№ 31), «Эпісталярыюм як форма аўтабіяграфіі карэспандэнта й біяграфіі ягонага часу (Выпадак Юркі Віцьбіча)» (№ 33), «Малодшы брат (Ізыдар Плашчынскі)» (№ 33), «На скрыжаваньні вятроў (Янка Ліманоўскі)» (№ 33), «Наш першы: Язэп Варонка» (№ 34).

што альманах на сёння зрабіў надзвычай вялікі ўнёсак не толькі ў папулярызацыю вынікаў вывучэння беларускай дыяспары ў Амерыцы, але і найбольш — у набліжэнне крыніцаў па гэтай тэме да метрапольных даследчыкаў.

Большая ці меншая даступнасць крыніцаў, відаць, перадвызначыла і тыя галіны, у якіх з'яўляліся даследчыя публікацыі, прысвечаныя беларускай эміграцыі ў ЗША. Так, у пэўным сэнсе абагульняльная праца, праўда, напісаная з іншага ракурсу, чым даследаванне Вітаўта Кіпеля, пабачыла свет у 2011 годзе. Гэта рускамоўная кніга Сяргея Лашкевіча і Аляксандра Ціхамірава «Отношения Беларуси и США в ХХ веке: историческая ретроспектива»[83], дзе даецца абагульнены нарыс гісторыі беларуска-амерыканскіх дачыненняў пачынаючы ад масавай эміграцыі з Беларусі пачатку мінулага стагоддзя да ўсталявання дыпламатычных адносінаў паміж дзвюма краінамі[84]. Таксама ў 2012 годзе пабачыла свет кніга Любові Уладыкоўскай «Адкрыццё маёй Амэрыкі, або Навошта беларусам ЗША?»[85], дзе выкладзены аўтарскі погляд на каштоўнасць амерыканскага досведу для Беларусі.

Аднак найбольшая колькасць даследчых публікацый прысвечана вывучэнню літаратуры амерыканскіх беларускіх пісьменнікаў. Адным з першых аўтараў паасобных працаў па эміграцыйнай літаратуры быў Мікола Мішчанчук. Ужо цягам 1993–1996 гадоў ён выдаў два невялікія навучальныя дапаможнікі «Чатыры партрэты беларускіх паэтаў-

[83] Лашкевич, С.; Тихомиров, А. Отношения Беларуси и США в ХХ веке: историческая ретроспектива. Минск: Право и экономика, 2011. — 55 с.

[84] Аляксандр Ціхаміраў абараніў дысертацыю, прысвечаную масавай эміграцыі з Беларусі пры канцы XIX — на пачатку ХХ ст., і з'яўляецца аўтарам шэрагу артыкулаў, што распавядаюць пра выезд беларусаў у азначаны перыяд у ЗША. Ціхаміраў, А. Масавая эміграцыя і пачатак фарміравання беларускай дыяспары ў ЗША (80-я гады XIX ст. — 1914 г.) // Весці Акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. 1993. № 4. С. 46–52; Ціхаміраў, А. Пытанні масавай эміграцыі з Беларусі ў ЗША (80-я гг. XIX ст. — 1914 г.) // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы: Усебеларус. канф. гісторыкаў, Мінск, 3–5 лют. 1993 г.: у 2 ч. / рэдкал.: М. П. Касцюк (адк. рэд.) [і інш.]. Ч. 1: Гісторыя Беларусі. Мінск, 1994. С. 119–123; Тихомиров, А. В. Развитие связей между Беларусью и США в первой четверти ХХ в. // Журнал международного права и международных отношений. 2005. № 2. С. 31–38.

[85] Уладыкоўская, Л. Адкрыццё маёй Амэрыкі, або Навошта беларусам ЗША? Менск: Тэсей, 2012. — 80 с.

эмігрантаў»[86] і «Літаратура беларускага замежжа»[87], дзе сярод іншага разглядалася творчасць Наталлі Арсеневай, Масея Сяднёва, Міхася Кавыля і іншых амерыканскіх беларусаў. Праз гады, у 2001 годзе, у Гародні выйшаў яшчэ адзін дапаможнік для студэнтаў — «Метадычныя рэкамендацыі па спецкурсу "Творчасць пісьменнікаў беларускага замежжа"», складзеныя Алай Петрушкевіч[88]. І тут таксама прадстаўленыя найбольш асобы Наталлі Арсеневай і Масея Сяднёва, хоць у якасці герояў для рэфератаў згадваюцца і іншыя амерыканскія беларускія пісьменнікі. Цікавасць даследчыцы да творчасці эміграцыйнай паэткі вылілася ў кнігу «Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі»[89], што ўяўляе з сябе зборнік тэкстаў, якія раскрываюць асобныя бакі жыцця і творчасці славутай суайчынніцы.

Актыўна вывучала літаратурную спадчыну пісьменнікаў-эмігрантаў наогул і амерыканскіх беларусаў у прыватнасці Лідзія Савік. У яе кнізе «Пакліканыя: Літаратура беларускага замежжа»[90] можна знайсці нарысы не толькі пра найбольш вывучаных Наталлю Арсенневу ды Масея Сяднёва, але і пра Уладзіміра Дудзіцкага, Янку Золака, Міхася Кавыля, Уладзіміра Клішэвіча, Рыгора Крушыну. Традыцыйныя для стылістыкі айчыннага літаратуразнаўства тэксты разглядаюць матывы, тэмы, адметнасць вобразнай сістэмы аўтараў.

Хіба не адзіны літаратуразнаўца, чыя дысертацыя была прысвечана літаратуры беларускага замежжа за гэтыя больш як 20 гадоў, Алесь Пашкевіч цягам 2001–2002 гадоў выдаў дзве кнігі: «Зваротныя дарогі: проза беларускай эміграцыі XX ст.»[91] і «Канцэпцыя нацыянальнага быцця ў беларускай літаратуры: проза замежжа XX ст.»[92]. У згаданых

[86] Мішчанчук, М. Чатыры партрэты беларускіх паэтаў-эмігрантаў: вучэбна-метадычны дапаможнік / Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Горкага. Мінск, 1993. — 89 с.

[87] Мішчанчук, М. Літаратура беларускага замежжа: вучэбны дапаможнік / Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт імя М. Танка. Мінск: БДПУ, 1996. — 169 с.

[88] Метадычныя рэкамендацыі па спецкурсу «Творчасць пісьменнікаў беларускага замежжа» / склад. А. Петрушкевіч. Гродна: ГрДУ, 2001. — 63 с.

[89] Петрушкевіч, А. Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі. Мінск: Кнігазбор, 2013. — 180 с.

[90] Савік, Л. Пакліканыя: Літаратура беларускага замежжа. Мінск: Тэхналогія, 2001. — 479 с.

[91] Пашкевіч, А. Зваротныя дарогі: проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя. Беласток, 2001. — 238 с.

[92] Пашкевіч, А. Канцэпцыя нацыянальнага быцця ў беларускай літаратуры: проза замежжа XX ст. Мінск: БДУ, 2002. — 219 с.

выданнях, што моцна перагукаюцца паміж сабою, сярод іншага разглядаецца творчасць ці асобныя творы амерыканскіх беларусаў Юркі Віцьбіча, Уладзіміра Сядуры-Глыбіннага, Міколы Цэлеша, Масея Сяднёва, Аляксандры Саковіч, Лявона Савёнка, Антона Адамовіча.

Асобную значную з'яву ў даследчых публікацыях, прысвечаных літаратуры беларускай эміграцыі, традыцыйна адыгрываюць працы замежных аўтараў. Так, у 1997 годзе пабачыла свет кніга беларуса з Беласточчыны Яна Чыквіна «Далёкія і блізкія: беларускія пісьменнікі замежжа»[93], дзе разглядаецца творчасць Масея Сяднёва, Наталлі Арсенневай, Янкі Юхнаўца[94]. Прысвечаныя гэтым пісьменнікам артыкулы Яна Чыквіна можна таксама знайсці на старонках выдаванага ім часопіса «Тэрмапілы». Зацікавіўся тэмай беларускай эміграцыйнай літаратуры і брытанскі даследчык Арнольд Макмілін. У англамоўнай і беларускай версіях ягонай працы «Літаратура беларускай дыяспары»[95] прысутнічаюць і традыцыйныя Наталля Арсеннева, Масей Сяднёў, Уладзімір Сядура, Міхась Кавыль, Янка Юхнавец, Уладзімір Клішэвіч, Янка Золак, Антон Адамовіч і іншыя.

Найбольш плённа ў галіне эміграцыйнага літаратуразнаўства працуе згаданы ўжо Лявон Юрэвіч. Ягоныя кнігі звычайна дадаюць багата новага да звестак пра жыццё і творчасць беларускіх пісьменнікаў у ЗША. Так, у 1999 годзе пабачыла свет праца пад назвай «Камэнтары»[96], дзе аўтар з выкарыстаннем малавядомых крыніцаў разглядае творчасць эміграцыйных пісьменнікаў, сярод якіх і амерыканцы: Янка Юхнавец, Рыгор Крушына, Міхась Міцкевіч і некаторыя іншыя. Тут жа змешчаны грунтоўны тэкст «Беларускі тэатар і драматургія на эміграцыі», дзе рэпрэзентуецца тэатральнае жыццё беларусаў у ЗША.

Кніга Лявона Юрэвіча «Літаратурны рух на эміграцыі»[97] з'яўляецца спробай сістэматызаванага аповеду пра гісторыю паваеннай

[93] Чыквін, Я. Далёкія і блізкія: Беларускія пісьменнікі замежжа. Беласток, 1997. — 201 с.

[94] Варта адзначыць, што артыкулы Яна Чыквіна пра Наталлю Арсенневу і Масея Сяднёва з кнігі «Далёкія і блізкія» ўвайшлі ў шматтомнае выданне Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі «Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя».

[95] McMillin, A. Belarusian literature of the diaspora. Birmingham : Centre for Russian and East European Studies. The University of Birmingham, 2002. — 503 p.; Макмілін, А. Беларуская літаратура дыяспары / пераклад з англ. Мінск: Тэхнапрынт, 2004. — 439 с.

[96] Юрэвіч, Л. Камэнтары: Літаратуразнаўчыя артыкулы. Менск, 1999. — 302 с.

[97] Юрэвіч, Л. Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. — 244 с.

эміграцыйнай літаратуры на Захадзе, дапоўненага каштоўнымі дакументальнымі матэрыяламі, а таксама біяграфіямі творцаў. У гэты кантэкст арганічна ўключаныя і літаратурныя суполкі, выданні, асобы беларускіх пісьменнікаў з ЗША.

У 2013 годзе пабачыла свет праца Лявона Юрэвіча «Жанры»[98], дзе аўтар звяртаецца да вывучэння асобных жанраў эміграцыйнай (і не толькі) літаратуры: травелогаў, біяграфістыкі, сатыры, перакладаў, крытыкі і інш. Пры гэтым важна адзначыць намаганне ўключаць эміграцыйную літаратуру ў рэчышча агульнай беларускай літаратуры. Да таго ж тэксты Лявона Юрэвіча з'яўляюцца наватарскімі для беларускага літаратуразнаўства наогул. Сярод амерыканскіх беларускіх літаратараў і дзеячаў у кнізе фігуруюць Вітаўт Тумаш, Юрка Віцьбіч, Аўген Вярбіцкі і іншыя. Ёсць таксама асобны тэкст — «Узнаўленне біяграфіі: Да гісторыі беларускае эміграцыі ў ЗША першае чвэрці XX стагоддзя», прысвечаны выхадцам з Беларусі: пісьменніку Рамуальду Карнасевічу, заснавальніку рускага праваслаўнага манастыра Святой Тройцы ў Джорданвілі а. Панцеляймону (Пётры Ніжніку), рэвалюцыянеру і аўтару класічнай біяграфіі Леніна Давіду Шубу і іншым. Тут жа ўжо ў кніжным варыянце пабачылі свет некаторыя раней друкаваныя ў «Запісах БІНіМ» біяграфічныя артыкулы пра амерыканскіх беларусаў.

У яшчэ адной невялікай кнізе Лявона Юрэвіча «Відымусы»[99], што ўяўляе з сябе збор нататак-заўваг над архіўнымі дакументамі і публікацыямі, выпісаў з іх, можна знайсці апісанне цікавых рыс побыту і інтэлектуальнага жыцця дзясяткаў амерыканскіх беларусаў. Акрамя ўласна Вітаўта Тумаша і Юркі Віцьбіча, з архіваў якіх аўтар скарыстаў найбольш, у «Відымусах» ёсць асобныя важныя дэталі да біяграфій амерыканскіх беларусаў Міколы Дзямідава, Ізідара Плашчынскага, Масея Сяднёва, Уладзіміра Сядуры, Мікалая Шчаглова-Куліковіча, Вячаслава Селях-Качанскага і шмат іншых.

Важнай у літаратуразнаўча-кнігазнаўчым плане з'яўляецца і кніга «Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія»[100] таго ж Лявона Юрэвіча. Тут сабраныя не толькі скарыназнаўчыя тэксты і матэрыялы да вывучэння дзейнасці першадрукара аўтарамі-эмігрантамі (найбольш значны з якіх Вітаўт Тумаш), але і нарысы, прысвечаныя «кніжным людзям»

[98] Юрэвіч, Л. Жанры. Мінск: Кнігазбор, 2013. — 528 с.

[99] Юрэвіч, Л. Відымусы. Мінск: Лімарыус, 2015. — 177 с.

[100] Юрэвіч, Л. Эмігрант Францыск Скарына, ці Апалогія. Мінск: Кнігазбор, 2015. — 624 с.

(аўтарам і выдаўцам), перыёдыкам, розным эміграцыйным друкам. У скарбонку гістарыяграфіі беларусаў у ЗША тут можна занесці і матэрыялы пра БІНіМ з абшырным ліставаннем Вітаўта Тумаша, і тэксты пра выданні ці асобныя публікацыі Міколы Панькова, Янкі Юхнаўца, Кастуся Мерляка, нарысы і матэрыялы да біяграфій і творчай спадчыны Вітаўта Кіпеля, Яна Пятроўскага, Расціслава Палчанінава, Васіля Шчэцькі, Льва Акіншэвіча, Аляксандра Ружанцова, Вацлава Пануцэвіча, Часлава Будзькі, Пётры Палягошкі, Кастуся Якуба-Птаха, Аляксандра Орсы, Міколы Гарошкі, Міколы Казака.

У кнізе Вітаўта Кіпеля «Беларусы ў ЗША» адмысловая ўвага аддавалася эміграцыйнаму друку. Вялікім дапаўненнем і стымулам для будучых даследчыкаў стала выданне вялікай «Бібліяграфіі беларускага друку на Захадзе» Вітаўта і Зоры Кіпеляў[101]. Гэтая праца мела некалькі выданняў: спачатку выйшаў том «Паасобных выданняў» у Менску, потым — «Перыядычных выданняў» у Нью-Ёрку, а ў 2006 годзе ў Варшаве выйшла дапоўненае агульнае выданне папярэдніх частак. Бібліяграфія стала плёнам колькіх дзесяцігоддзяў працы Вітаўта і Зоры Кіпеляў па збіранні калекцыі беларускага і беларусазнаўчага друку і складаецца з 4500 пазіцый паасобных выданняў ды 446 перыядычных. Найбольш ранняе з іх — мемуары Міхала Клеафаса Агінскага, што пабачылі свет у Парыжы ў 1826–1827 гадах, а апошнія датычаць ужо 2005 года. «Бібліяграфія» Кіпеляў стала ўнікальнай крыніцай інфармацыі для аматараў і спецыялістаў у эміграцыязнаўстве, а таксама падставаю для далейшых даследаванняў, у тым ліку і перыядычнага друку эміграцыі.

Што праўда, адна з важных для гістарыяграфіі беларускага друку ў ЗША працаў выйшла амаль аднačасова з «Бібліяграфіяй» Кіпеляў — гэта кніга Лявона Юрэвіча «Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў "Бацькаўшчына" й "Беларус" (1947–2000)»[102]. Кніга складаецца з дзвюх сэнсавых частак, адпаведных пазначаным у назве найважнейшым эміграцыйным перыёдыкам паваеннай эміграцыі. Частка кнігі, прысвечаная амерыканскай газеце «Беларус», большая па памеры і крыху адрозная паводле структуры свайго зместу,

[101] Kipel, V.; Kipel. Z. Belarusian Publishing in the West: A Bibliography = Беларускі друк на Захадзе: Бібліяграфія / пад рэд. Ю. Гарбінскага і Л. Юрэвіча. Нью-Ёрк — Варшава, 2006. — XVI+841 с.

[102] Юрэвіч, Л. Летапісны звод сусьвету Чалавека Сьведамага: Гісторыя газэтаў «Бацькаўшчына» й «Беларус» (1947–2000). Мінск: Беларускі кнігазбор, 2006. — 256 с.

чым прысвечаная мюнхенскай «Бацькаўшчыне». Гэта абумоўлена значна лепшай захаванасцю архіваў газеты, а таксама наяўнасцю адмысловых пісьмовых сведчанняў некаторых выдаўцоў і сябраў рэдкалегіі. Варта адзначыць, што аўтар імкнуўся ўключыць перыёдык у кантэкст гісторыі не толькі беларускага эміграцыйнага друку, але і амерыканскага этнічнага. Разам з тым можна канстатаваць, што цягам сваёй гісторыі «Беларус» ператварыўся з выдання беларусаў ЗША і Канады ў газету ўсіх суайчыннікаў у Вольным свеце. Праца Лявона Юрэвіча вельмі разнастайна паказвае выдавецкую кухню перыёдыка, адметнасці падыходаў да зместу ягоных рэдактараў, абставіны друку і распаўсюду, характар чытацкай аўдыторыі. З даследаванняў эміграцыйных перыядычных выданняў гэта самае якаснае.

Сярод іншых прац, прысвечаных перыядычнаму друку, дзе закранаецца і амерыканскі, можна адзначыць кнігу Юрыя Гарбінскага «Беларускі рэлігійны друк на Захадзе: пэрыёдыка, графічныя друкі 1945–2005»[103], цалкам напісаную на падставе вышэй згаданай «Бібліяграфіі» Вітаўта і Зоры Кіпеляў, а таксама выданне кандыдацкай дысертацыі Вольгі Коваль «Перыядычныя выданні беларускай дыяспары як гістарычная крыніца (1939–1960 гг.)»[104]. Таксама варта згадаць і шэраг важных публікацый з галіны эміграцыйнага кнігазнаўства даследчыцы гісторыі кнігі Ларысы Доўнар (у тым ліку і ў суаўтарстве з Валерам Герасімавым)[105].

З іншых даследаванняў, што пашыраюць ці паглыбляюць асобныя аспекты пададзенай Вітаўтам Кіпелем інфармацыі пра культурнае жыццё беларусаў у ЗША, можна згадаць працу Ніны Баршчэўскай «Беларуская эміграцыя — абаронца роднае мовы»[106], дзе прадстаўленая

[103] Гарбінскі, Ю. Беларускі рэлігійны друк на Захадзе: пэрыёдыка, графічныя друкі 1945–2005. Нью Ёрк — Варшава, 2009. — 884 с. + CD.

[104] Коваль, В. Перыядычныя выданні беларускай дыяспары як гістарычная крыніца (1939–1960 гг.). Мінск: РІВШ, 2008. — 166 с.

[105] Доўнар, Л. Выдавецкая дзейнасць беларускай эміграцыі // Гісторыя беларускай кнігі: у 2 т. / пад агульнай рэдакцыяй М. В. Нікалаева. Т. 2: Кніжнасць новай Беларусі (XIX — XXI стст.). Мінск, 2011. С. 397–403; Доўнар, Л. Выдавецкая дзейнасць беларускай эміграцыі // Доўнар, Л. Гісторыя беларускай кнігі: вучэбны дапаможнік для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў па спецыяльнасці 1-23 01 11 Бібліятэказнаўства і бібліяграфія (па напрамках). Мінск: БДУКМ, 2012. С. 199–210; Герасимов, В.; Довнар, Л. Наследие белорусской диаспоры в современной печати Беларуси и зарубежья // Knygotyra. № 50. 2008. P. 158–186.

[106] Баршчэўская, Н. Беларуская эміграцыя — абаронца роднае мовы = Emigracja bialoruska w obronie jezyka ojczystego. Варшава: Варшаўскі ўніверсітэт, 2004. — 368 с.

своеасаблівая моўная палітыка эміграцыйнага друку, беларускія школкі на Захадзе наогул і ў ЗША ў прыватнасці, радыё, дзейнасць навуковых цэнтраў, такіх як БІНіМ. У галіне вывучэння беларускага мастацтва ў Амерыцы вартасным дадаткам ёсць альбом «Беларускія мастакі замежжа»[107], укладзены Янкам Запруднікам. Тут сярод іншага, побач з кароткімі біяграфічнымі пазнакамі пададзеныя выявы мастакоў, якія жылі ў ЗША, і іх твораў: а. Дзмітрыя Башко, Лідзіі Каліноўскай-Даніловіч, Надзеі Кудасавай-Запруднік, Алега і Людмілы Махнюкоў, Пётры Мірановіча, Пётры Нядзведзкага, Ірэны Рагалевіч-Дутко, Галіны Русак, Аляксандра Стагановіча і Тамары Стагановіч-Кольба, Ксеніі Тумаш. На жаль, адмысловай даследчай працы, прысвечанай выяўленчаму мастацтву амерыканскіх беларусаў, як і наогул эміграцыйнаму мастацтву, сёння няма. І гэта звязана ў тым ліку і з пэўнай раскіданасцю па свеце спадчыны мастакоў-эмігрантаў, якую складаней сабраць, чым спадчыну літаратурную. Таксама ўзнікаюць цяжкасці з вывучэннем і эміграцыйнай музыкі, у тым ліку і творчасці амерыканска-беларускіх спевакоў і кампазітараў. Можна згадаць толькі абагульняльны раздзел «Музычная культура беларускай эміграцыі» ў кнізе Змітра Сасноўскага «Гісторыя беларускай музычнай культуры XIX–XX стст.»[108], дзе распавядаецца пра Міколу Куліковіча, Надзею Градэ, Пётру Конюха, Алеся Карповіча, згадваюцца Эльза Зубковіч, Дзмітрый Верасаў, Ксаверы Барысавец і іншыя.

Асобна трэба адзначыць прысутнасць амерыканска-беларускага складніка ў кнізе згаданай ужо Вольгі Коваль «Узаемасувязі беларускай і ўкраінскай дыяспар у міжваенны перыяд»[109]. Абапіраючыся на звесткі з кнігі Вітаўта Кіпеля, дапаўняючы іх спасылкамі на публікацыі заходнебеларускага перыядычнага друку, аўтарка падае інфармацыю пра характар беларускай эміграцыі ў ЗША ў міжваенны перыяд, яе асноўны цэнтр — Чыкага, дзеячаў Язэпа Варонку, Янку Чарапука і іншых, а таксама пра кантакты з украінскімі арганізацыямі і дзеячамі. Пададзеныя ў кнізе звесткі сапраўды дапаўняюць раней друкаванае пра тагачасных амерыканскіх беларусаў.

[107] Беларускія мастакі ў замежжы = Belarusan artists abroad: Памяткавы альбом пра 25 гадавых выставак беларускага мастацтва і народных вырабаў ў Беларускім грамадзкім цэнтры ў Саўт-Рывэры (1973–1997 гг.) / уступ. арт. Я. Запрудніка. Bridgewater — Somerset, 2001. — 52 с.

[108] Сасноўскі, З. Гісторыя беларускіх музычных уплываў. Мінск: Медысонт, 2009. — 140 с.

[109] Коваль, В. Узаемасувязі беларускай і ўкраінскай дыяспар у міжваенны перыяд. Мінск: РІВШ, 2012. — 314 с.

Да вартых увагі выданняў аднясем і кнігу «Асабістыя архівы Беларусі канца XVIII — пач. XXI ст.»[110] даследчыцы-архівісткі Вольгі Івановай, дзе падаюцца звесткі пра архіўныя зборы Наталлі Арсенневай, Масея Сяднёва, Антона Адамовіча, Юркі Віцьбіча, Янкі Юхнаўца і іншых амерыканскіх беларусаў, згадваецца і архіў БІНіМа, на які багата спасылак у кнізе Вітаўта Кіпеля. Важна, што замежныя беларускія архівы ўключаныя ў агульны пералік нацыянальных беларускіх архіўных скарбаў.

Яшчэ адну адносна колькасную групу выданняў, што дапаўняюць інфармацыю з кнігі «Беларусы ў ЗША», складаюць біяграфічныя публікацыі. Акрамя ўжо згаданай працы Алы Петрушкевіч, прысвечанай Наталлі Арсенневай, толькі адзін амерыканскі дзеяч стаў героем адмысловых персанальных кніжных выданняў. Маецца на ўвазе навуковец Барыс Кіт. Намаганнямі даследчыцы Лідзіі Савік ён парадаксальна стаў ці не самым вядомым у метраполіі амерыканскім беларусам XX стагоддзя. Цягам 1993–2011 гадоў пабачылі свет шэсць розных кніжных выданняў, прысвечаных Барысу Кіту, у тым ліку вялікае біяграфічнае даследаванне, якое адлюстроўвае і амерыканскі перыяд ягонай дзейнасці[111].

Іншыя біяграфічныя звесткі пра амерыканскіх беларусаў пераважна ўключаныя ў разнастайныя зборнікі. Так, інфармацыя пра асобных беларускіх літаратараў у ЗША была змешчаная яшчэ ў біябібліяграфічным шматтамовіку «Беларускія пісьменнікі»[112]. Асабліва багата

[110] Іванова, В. Асабістыя архівы Беларусі канца XVIII — пач. XXI ст. Мінск: Зміцер Колас, 2014. — 404 с.

[111] Савік, Л. Вяртанне: жыццяпіс Б. У. Кіта. Мінск, 1993. — 75 с.; Савік, Л. Космас беларуса = The spase of the Belarusian: Жыццяпіс Б. У. Кіта, асветніка, вучонага, патрыёта. Мінск: Пейто, 1996. — 380 с. (2-е выд. Мінск, 1998. — 438 с.); Юбілейны альбом да 90-годдзя Барыса Уладзіміравіча Кіта, прафесара, доктара філасофіі (па матэматыцы, Рэгенсбург, Германія), ганаровага доктара навук (Гародня, Беларусь), акадэміка Міжнароднай акадэміі астранаўтыкі (Парыж, Францыя), акадэміка і віцэ-прэзідэнта Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (Масква, Расія), грамадзяніна Злучаных Штатаў Амерыкі, ганаровага грамадзяніна горада Навагрудка (Беларусь) / уклад.: Л. Савік, В. Каліноўскі. Мінск, 2001. — 99 с.; Грамадзянін свету: юбілейная кніга да 95-годдзя Барыса Уладзіміравіча Кіта, праф., д-ра філасофіі ў галіне матэматыкі (Рэгенсбург, Германія), ганаровага д-ра навук Гродз. дзярж. ун-та імя Я. Купалы (Гродна, Беларусь), акад. Міжнар. акад. астранаўтыкі (Парыж, Францыя), акад. і ганаровага віцэ-прэзідэнта Міжнар. акад. навук і мастацтваў Еўразіі (Масква, Парыж), грамадзяніна Злучаных Штатаў Амерыкі, ганаровага грамадзяніна горада Навагрудка (Беларусь) / [падрыхт. тэкстаў, уклад., прадм. Л. Савік ; рэдкал.: В. Быкаў і інш.]. Мінск: Беларус. сац.-экал. саюз «Чарнобыль», 2004. — 431 с.; Зорны шлях: Да 100-годдзя Барыса Кіта. — Менск: Кнігазбор, 2011. — 112 с.

[112] Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. / пад рэд. А. Мальдзіса; рэдкалегія: Багдановіч І. Э. [і інш.]. Т. 1–6. Мінск, 1992–1995.

стала з’яўляцца біяграфічных зборнікаў (з унясеннем у іх замежных суродзічаў) у апошняе дзесяцігоддзе. Пры гэтым амерыканскія беларусы, як і іншыя эміграцыйныя дзеячы, уключаны звычайна ў агульны пералік выбітных суродзічаў, што з’яўляецца безумоўна пазітыўнай з’явай. Шмат герояў, што жылі і спачылі ў розны час у ЗША, можна знайсці ў некалькіх выданнях «Імёнаў Свабоды» Уладзіміра Арлова[113]: ад Тадэвуша Касцюшкі да Васіля Мельяновіча — шырокі спектр грамадскіх і культурных дзеячаў-эмігрантаў з фотаздымкамі і ў суправаджэнні аўтарскіх біяграфічных нарысаў-рэфлексій.

Калі тэксты Уладзіміра Арлова першапачаткова пісаліся для Радыё «Свабода», то артыкулы іншага «біяграфіста», Барыса Крэпака, прысвечаныя знакамітым мастакам, ствараліся адпачатку для публікацый у перыядычным друку. Тым не менш, сабраныя ў двух тамах «Вяртанне імёнаў: нарысы пра мастакоў»[114], яны ўяўляюць з сябе важны ўнёсак у нашыя веды пра славутых творцаў, што адбыліся за мяжою. Тут можна, прыкладам, прачытаць пра практычна забытага ў паваеннай Беларусі мастака Мікалая Пашкевіча, які апынуўся на эміграцыі ў ЗША і даволі паспяхова там працаваў.

Цягам апошніх пяці гадоў выйшлі некалькі даведнікаў па славутых нараджэнцах Віцебшчыны ў замежжы, дзе знайшлі месца ў тым ліку і амерыканскія беларусы. Так, у зборніку Міхаіла Кузьміча і Міколы Сцепаненкі «Імёны, асобы, лёсы: Ураджэнцы Віцебшчыны ў далёкім і блізкім замежжы»[115] можна знайсці звесткі пра грамадскага дзеяча ў ЗША Сяргея Карніловіча, пісьменніка і кіраўніка БІНіМа Янку Ліманоўскага, гісторыка Івана Любачку, мастака Пётру Міpановіча, пісьменніка Лявона Савёнка, журналіста і гісторыка Віктара Сянкевіча. У іншы даведнік Аркадзя і Юрыя Русецкіх «Уроженцы Витебщины в художественной культуре стран близкого и дальнего зарубежья» (Віцебск, 2013)[116] беларуская паваенная эміграцыя ў ЗША фактычна прадстаўленая толькі Янкам Юхнаўцом. Амаль не згадваюцца амерыканскія беларусы

[113] Арлоў, У. Імёны Свабоды. [б.м.]: Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода, 2007. — 576 с.; 2-е выд. 2009. — 569 с.; 3-е выд., дапрац. і дапоўн. 2015. — 655 с.

[114] Крэпак, Б. Вяртанне імёнаў: нарысы пра мастакоў: у 2 кн. Кн. 1. Мінск: Мастацкая літаратура, 2013. — 413 с.; Кн. 2. Мінск: Мастацкая літаратура, 2014. — 382 с.

[115] Кузьміч, М.; Сцепаненка, М. Імёны, асобы, лёсы: Ураджэнцы Віцебшчыны ў далёкім і блізкім замежжы. Мінск: Літаратура і мастацтва, 2012. — 352 с.

[116] Русецкий, А.; Русецкий, Ю. Уроженцы Витебщины в художественной культуре стран близкого и дальнего зарубежья: монография. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2013. — 292 с.

ў кнізе Адама Мальдзіса «Соотечественники: очерки о белорусах и уроженцах Беларуси, обогативших мировую культуру» (Мінск, 2013)[117], і гэта пры даволі шырокай геаграфіі артыкулаў, што ахоплівае і Новую Зеландыю, Чылі ды іншыя экзатычныя краіны.

Затое звесткі пра беларускіх рэлігійных дзеячаў ЗША можна знайсці ў даведніку Юрыя Гарбінскага «Беларускія рэлігійныя дзеячы ХХ ст.»[118] і польскамоўным ягоным жа выданні ў суаўтарстве з Юрыем Туронкам «Bialoruski ruch chrzescijanski XX wieku»[119]. Абедзве кнігі ўяўляюць з сябе найперш біябібліяграфічныя слоўнікі, дзе важнае месца займаюць і амерыканскія беларусы: царкоўныя іерархі Апанас (Антон Мартас), Васіль (Уладзімір Тамашчык), Ізяслаў (Іван Бруцкі), праваслаўныя і каталіцкія святары Святаслаў Коўш, Мікалай Лапіцкі, Францішак Чарняўскі, Язэп Рэшаць, Сцяпан і Віктар Войтанкі, Уладзіслаў Рыжы-Рыскі і шмат іншых, а таксама свецкія дзеячы Юры Стукаліч (Віцьбіч), Аляксандр Асіповіч-Асіпчык і г. д. Беларускае выданне адрозніваецца ад польскага наяўнасцю адмысловай дакументальнай часткі, дзе змешчаныя матэрыялы да біяграфій дзеячаў. Таксама варта дадаць, што некаторыя звесткі пра каталіцкіх рэлігійных дзеячаў і жыццё беларускіх грамадаў у ЗША можна знайсці ў кнізе а. Аляксандра Надсана «Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус»[120].

З’яўленне ў 1993 годзе кнігі Вітаўта Кіпеля стала своеасаблівым каталізатарам цікавасці да тэмы беларускай прысутнасці ў ЗША, што адлюстравалася ў правядзенні адмысловых канферэнцый на гэтую тэму. Ужо ўлетку 1994 года супольнымі намаганнямі розных арганізацый у Мінску адбылася міжнародная навуковая канферэнцыя «Беларуска-амерыканскія гістарычна-культурныя ўзаемадачыненні: традыцыі, сучасны стан, перспектывы»[121]. На ёй працавалі дзве секцыі — «грамадазнаўчая» і «філалагічна-мастацкая», на якіх былі агучаныя больш за два дзясяткі дакладаў даследчыкамі з розных краінаў. Сярод тэмаў было багата тых, што асвятлялі беларуска-амерыканскія стасункі з розных ракурсаў[122]. Канферэнцыя засведчыла тую насамрэч вялікую цікавасць, якую набывала тэма беларуска-амерыканскіх дачыненняў наогул і беларускай дыяспары ў ЗША ў прыватнасці ў навуковай супольнасці і грамадстве. Аднак дзеля справядлівасці трэба адзначыць, што згаданая цікавасць не захавалася надоўга і наступнае навуковае мерапрыемства, прысвечанае дачыненням Беларусі і Злучаных Штатаў, адбылося больш як праз 15 гадоў. Да гэтага спрычынілася найперш рэзкае пагаршэнне палітычных беларуска-амерыканскіх адносінаў пасля 1996 года і змена стаўлення да заходняй эміграцыі з боку беларускіх уладаў. Толькі ў 2011 годзе з ініцыятывы Цэнтра міжкультурнага дыялогу ў Мінску прайшлі некалькі круглых сталоў, прысвечаных праблемам: «Амерыканістыка ў Беларусі» і «Беларусістыка ў ЗША»[123].

Праўда, адсутнасць спецыяльных канферэнцый не сведчыла пра знікненне тэмы беларускай прысутнасці ў Амерыцы з навуковага дыскурсу цалкам. Яшчэ ў 1990-я паспелі пабачыць свет тры выпускі зборнікаў «Культура беларускага замежжа», укладзеных Анатолем Сабалеўскім, дзе беларусы ў ЗША займалі важнае месца. Так, у першай кнізе можна было прачытаць пра паэзію Наталлі Арсенневай (Мікола Мішчанчук) і Масея Сяднёва (Лідзія Савік), творчасць спевака Данчыка (Анатоль Сабалеўскі), альманах Беларускага інстытута навукі і мастацтва «Запісы» (Уладзімір Мамонька)[124]. У другой кнізе «Культура беларускага

[117] Мальдис, А. Соотечественники: очерки о белорусах и уроженцах Беларуси, обогативших мировую культуру. Минск: Издательский дом «Звязда», 2013. — 336 с.

[118] Гарбінскі, Ю. Беларускія рэлігійныя дзеячы ХХ стагоддзя = Die weisrussischen personlichkeiten des geistlichen lebens im XX. jarhundert : Жыццярысы. Мартыралогія. Успаміны. Мюнхен — Мінск, 1999. — 720 с.

[119] Garbinski, J.; Turonek, J. Bialoruski ruch chrzescijanski XX wieku: slown. biogr.-bibliogr. Warszawa: Slawistyczny Osrodek Wydaw., 2003. — 519 s.

[120] Надсан, А. Біскуп Чэслаў Сіповіч: сьвятар і беларус. Мінск: БелФранс, 2004. — 299 с.

[121] Матэрыялы канферэнцыі былі апублікаваныя ў зборніку: Беларусіка = Albaruthenica. Кн. 5: Культура беларускага замежжа; Беларуска-амерыканскія гістарычна-культурныя ўзаемадачыненні / рэд.: У. Конан, А. Мальдзіс. Мінск: Навука і тэхніка, 1995. — 359 с.

[122] Можна адзначыць разнастайнасць дакладаў: «Злучаныя Штаты Амерыкі ў творах падарожнікаў з Беларусі» (Валянцін Грыцкевіч), «Эканамічная дапамога Беларусі ў праграме «АРА»» (Алеся Кіпель), «Беларусь у знешнепалітычных планах і дзейнасці ЗША (сярэдзіна 40-х гадоў ХХ ст.) (Уладзімір Снапкоўскі), «Ідэалогія фемінізму і жаночы рух у Беларусі і ЗША» (Алена Гапава), «Успрыняцце амерыканскай літаратуры ў беларускім асяроддзі» (Ірына Шаблоўская) і шмат іншых. Былі і даклады, прысвечаныя дзейнасці беларускай эміграцыі ў ЗША: «Хто ёсць хто ў беларускай Амерыцы? (Да стварэння біяграфічнага слоўніка дзеячаў навукі і культуры замежжа)» (Вольга Гапоненка), «Удзел беларусаў у дзейнасці міжнародных і шматнацыянальных арганізацый ЗША і Канады» (Анфіса Ляднёва), «Праваслаўныя беларусы ў грамадска-палітычным жыцці ЗША» (Ларыса Языковіч), «Выявы амерыканскага жыцця ў творчасці Масея Сяднёва» (Святлана Сачанка), «Кліўлендскі часопіс “Полацак” як пашыральнік беларускай ідэі» (Леў Мірачыцкі) і іншыя.

[123] Беларуска-амэрыканскі культурны дыялёг: стратэгія разьвіцьця. Менск, Тэсэй, 2012. — 208 с.

[124] Культура беларускага замежжа / пад рэд. А. Сабалеўскага. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. — 191 с.

замежжа» змяшчаліся артыкулы пра кампазітара Міколу Шчаглова-Куліковіча (Святлана Берасцень), газету «Беларус» (Людміла Маленка), кліўлендскі асяродак «Полацак» (Тамара Гаробчанка)[125]. Трэцяя кніга таксама ўтрымлівала тэксты, што закраналі жыццё і дзейнасць амерыканскіх беларусаў, найперш літаратараў Анатоля Бярозкі (Арсень Ліс), Наталлі Арсенневай і Масея Сяднёва (Тамара Фёдарцава, Л. Званарова), Аляксандры Саковіч (Лідзія Савік), Янкі Юхнаўца (Лявон Юрэвіч)[126].

Надалей тэма гісторыі і сучаснасці беларускай эміграцыі ў ЗША прысутнічала на розных канферэнцыях і ў зборніках: «Беларусь паміж Усходам і Захадам» (1997)[127], «Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый» (2000)[128], «Роля беларускай дыяспары ў захаваньні і разьвіцьці беларускай культуры» (2001–2004)[129], «Новае слова ў гісторыі і культуралогіі» (2012)[130] і інш. Найбольш сур'ёзныя навуковыя публікацыі, прысвечаныя беларускай дыяспары ў ЗША, або гісторыі эміграцыі наогул належалі Анфісе Ляднёвай[131], Уладзіміру

[125] Культура беларускага замежжа / пад рэд. А. Сабалеўскага. Кн. 2. Мінск: Навука і тэхніка, 1993. — 197 с.

[126] Культура беларускага замежжа: Тэатральная творчасць / пад рэд. А. Сабалеўскага. Кн. 3. Мінск: Беларуская навука, 1998. — 190 с.

[127] Беларусіка = Albaruthenica 6. Беларусь паміж Усходам і Захадам: Праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялогу і сінтэзу / рэд. У. Конан і інш. Мінск: ННАЦ імя Ф. Скарыны, 1997. Ч. 1. — 356 с.; Ч. 2. — 362 с. Тут былі змешчаныя даклады, прысвечаныя творчасці Наталлі Арсенневай (Ян Чыквін) і Міхася Міцкевіча (Сымон Белы).

[128] Беларуская дыяспара як пасярэдніца ў дыялогу цывілізацый: матэрыялы III Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск 21–25 мая, 4–7 снежня 2000 г.) / уклад. Т. Пятровіч, рэдкал. А. Мальдзіс (гал. рэд.) і інш. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. — 312 с. Тут былі апублікаваныя: «Жыццяпіс амерыканскага беларуса» Віталя Кажана і «Родословная Коляд (Коленд), проживавших в Новогрудском уезде, проживающих нынче на родине и в эмиграции» Ірэны Каляда-Смірноў.

[129] «Роля беларускай дыяспары ў захаваньні і разьвіцьці беларускай культуры»: матэрыялы Міжнароднай канфэрэнцыі (Лёндан, 29–30 верасьня 2001 году). Мінск: БелФранс, 2004. — 110 с.

[130] Новае слова ў гісторыі і культуралогіі: Матэрыялы V Міжнароднага кангрэса беларусістаў «Новае слова ў беларусістыцы» (20–21 мая 2010 года) / пад рэд. А. А. Сушы. Мінск, 2012. — 270 с. Тут сярод іншых былі змешчаны тэксты дакладаў пра беларускі асяродак у Саўт-Рыверы (Алег Гардзіенка) і пра творчасць пісьменніка Уладзіміра Глыбіннага (Аляксандр Баршчэўскі).

[131] Ляднёва, А. Нацыянальна-культурнае жыццё беларускай эміграцыі ў ЗША // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы: Усебеларуская канферэнцыя гісторыкаў, Мінск, 3–5 лют. 1993 г.: у 2 ч. / рэдкал.: М. П. Касцюк (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 1994. Ч. 1: Гісторыя Беларусі. С. 263–269; Ляднёва, А. Беларускі перыядычны друк у ЗША // Замежная архіўная беларусіка: матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, 25–26 крас. 1996 г., г. Мінск / рэд.-склад.: У. М. Міхнюк [і інш.]. Мінск, 1998. С. 220–225.

Снапкоўскаму[132], Галіне Сяргеевай[133]. Асобна варта згадаць тут тэкст «Беларусы ў ЗША» Алега Гардзіенкі ў энцыклапедычным даведніку «Беларускае замежжа»[134], які стаўся найпаўнейшым на сёння тэкстам пра беларускую дыяспару ў гэтай краіне, змешчаным у даведачным выданні.

Важна згадаць вялікую ролю, якую адыграў як у наладжванні сувязяў з заакіянскімі суайчыннікамі, гэтак і ў збіранні ды папулярызацыі спадчыны беларускай эміграцыі заснаваны ў 1991 годзе Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны на чале з прафесарам Адамам Мальдзісам. Менавіта гэты цэнтр у супрацы з Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў і пры ўдзеле БІНіМа ладзіў міжнародныя канферэнцыі, дзе гучала эміграцыязнаўчая тэматыка, выдаваў зборнікі, а таксама збіраў каштоўныя матэрыялы, у тым ліку картатэку біяграфічных звестак пра замежных беларусаў.

З ініцыятывы таго ж Адама Мальдзіса ў 1995 годзе пад шыльдаю Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў пачаў выходзіць часопіс «Кантакты і дыялогі», на старонках якога друкаваліся матэрыялы да біяграфій беларускіх эміграцыйных дзеячаў, у тым ліку і амерыканскіх, а таксама публікаваліся бібліяграфіі беларусазнаўчых і эміграцыязнаўчых друкаў і артыкулаў. Спыненне дзейнасці Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра імя Ф. Скарыны і выдання «Кантактаў і дыялогаў» (у 2002 годзе) відавочна зменшыла магчымасці даследаванняў

[132] Снапкоўскі, У. Эміграцыя: фарміраванне і дзейнасць беларускай эміграцыі, сацыяльна-палітычныя плыні (1918–1939) // Полымя. Мінск, 1995. № 11. С. 196–211; Снапкоўскі, У. Беларуская палітычная эміграцыя (1945–1990) // Полымя. Мінск, 1997. № 2. С. 201–239; Снапковский, В. Белорусская эмиграция // Белоруссия и Россия: общества и государства / под ред. Д. Е. Фурмана. Вып. 2. Москва: «Права человека», 1998. С. 88–105.

[133] Сяргеева, Г. Беларуская дыяспара // Крыжовы шлях. Мінск, 1993. С. 209–235; Сяргеева, Г. Дыяспара // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. Т. 3. Мінск, 1996. С. 328; Сяргеева, Г. Беларуская дыяспара: погляд на мінулае і сучаснасць // Голас Радзімы. Мінск. 30.10.1997–27.11.1997; [Сяргеева, Г.] Беларуская дыяспара // Гістарычны шлях беларускай нацыі і дзяржавы = The history of the belarusian nation and state / [М. Біч, Р. Гарэцкі, У. Конан і інш.; Бел. нац. грамад. арг. кам. «Беларусь-2000», Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»]. Мінск, 2005. С. 378–388 і інш.

[134] Гардзіенка, А. Беларусы ў ЗША // Беларускае замежжа = Белорусское зарубежье. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2010. С. 320–335.

і публікацыі тэкстаў, прысвечаных гісторыі і сучаснасці беларускага замежжа наогул і беларусаў у ЗША ў прыватнасці.

З цягам часу колькасць выступаў і публікацый, прысвечаных беларусам у ЗША ў афіцыйных навуковых выданнях метраполіі змяншаецца. Асобныя тэксты часам можна спаткаць у перыёдыках ці канферэнцыйных матэрыялах розных універсітэтаў[135], але, на жаль, яны не так шмат дадаюць да агучанага ў першай палове 1990-х. Магчыма, новае выданне кнігі Вітаўта Кіпеля зможа аднавіць цікавасць да тэмы. З іншага боку, калі ацэньваць увесь комплекс тэкстаў, што пабачылі свет цягам апошніх дзесяцігоддзяў і дадаюць розную інфармацыю да першых «Беларусаў у ЗША», то зроблена, даследавана, апублікавана не так і мала. Напісаны дзясяткі працаў па эміграцыйнай літаратуры, апублікаваны важныя дакументы, мемуары, лісты амерыканскіх беларусаў, складзены біяграмы, створаны бібліяграфіі, апісаны архівы. Для далейшага вывучэння гісторыі і сучаснасці беларускай Амерыкі ёсць дастаткова падставаў. Перавыданне кнігі Вітаўта Кіпеля дапаможа хіба зноў расставіць акцэнты.

Безумоўна, эміграцыязнаўчыя даследаванні найлепш развіваюцца, калі яны маюць інстытуцыйную аснову і выходзяць за межы прыватных ініцыятываў асобных навукоўцаў. Пасля закрыцця Цэнтра імя Ф. Скарыны цягам больш як дзесяцігоддзя ў Беларусі не было адмысловай структуры, у задачы якой уваходзіла б навуковае вывучэнне

[135] Можна адзначыць паасобныя публікацыі: Бригадина, О. О культурно-историческом наследии белорусской диаспоры в США и Канаде во второй половине XX — начале XXI в. // Этнокультурное развитие Беларуси в XIX — начале XXI в.: материалы Международной научно-практической конференции, 19–20 мая 2010 г., Минск / редкол.: Т. А. Новогродский (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2011. С. 157–164; Караў, Д. Беларусы і беларусазнаўства ў ЗША і Канадзе ў другой палове XX стагоддзя // Беларускі гістарычны часопіс. 2009. № 6. С. 21–25; Коваль, В. Эканамічная эміграцыя беларусаў у ЗША (1918–1939 гг.) // Журнал международного права и международных отношений. 2010. № 2. С. 58–62; Мыцько, В. Беларусь і беларуская эміграцыя ў англамоўных выданнях ЗША // Материалы международной научно-технической конференции «Вклад вузовской науки в развитие приоритетных направлений производственно-хозяйственной деятельности, разработку экономичных и экологически чистых технологий и прогрессивных методов обучения», посвященной 80-летию Белорусской государственной политехнической академии: в 10 ч. Ч. 10. Минск, 2000. С. 14; Похлебаева, А. Белорусы в этническом многообразии США // Беларусь і свет. 2003. Т. 5. С. 92–98; Скобла, М. Беларусь б'е ў сэрца: [пра М. Кавыля] // Роднае слова. 1993. № 11. С. 16–22; Скобла, М. На акропалі казачных сноў: [пра Р. Крушыну] // Роднае слова. 1993. № 8. С. 15–20; Слабін, У. Беларускі кнігазбор у бібліятэцы універсітэта штата Арэгон // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. 2003. № 3. С. 155–157; Хоміч, С. Беларускія скарбы Гувера // Спадчына. 2003. № 4/5. С. 56–59.

гісторыі і сучаснасці беларускай эміграцыі. У 2014 годзе пры Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва была створаная навукова-творчая ініцыятыва «Цэнтр камплектавання і вывучэння дакументальнай спадчыны беларускага замежжа». Побач са збіраннем архіваў замежных беларусаў у шэраг задач гэтага цэнтра ўваходзіць спрыянне даследаванням эміграцыі, папулярызацыя ведаў пра беларускія арганізацыі і дзеячаў за мяжой.

Асабліва важная роля ў падтрымцы даследаванняў, прысвечаных беларускаму замежжу, а таксама ў наладжванні і захаванні кантактаў з суродзічамі ў розных краінах, папулярызацыі іх спадчыны належыць Міжнароднаму грамадскаму аб'яднанню «Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына»». Ад 1993 года яно ладзіць рэгулярныя з'езды беларусаў свету, займаецца дапамогай беларускім суполкам. Асаблівае значэнне мае кнігавыдавецкая дзейнасць згуртавання. У заснаванай у 2004 годзе адмысловай серыі «Бібліятэка Бацькаўшчыны» на сённяя выйшла больш за тры дзясяткі кніг, прысвечаных беларускай эміграцыі, у тым ліку і ў Амерыцы. Нездарма і перавыданне «Беларусаў у ЗША» ажыццяўляецца менавіта ў гэтай серыі.

Хоць мы і адзначаем існаванне розных ініцыятываў і зацікаўленых арганізацый, аднак для сістэматызаванага вывучэння беларускай прысутнасці ў ЗША і наогул беларускай эміграцыі ўсё роўна патрэбная асобная навукова-даследчая структура. Нягледзячы на тое што цягам апошніх дзесяцігоддзяў пабачылі свет сотні эміграцыязнаўчых публікацый і выданняў, сёння застаецца багата недаследаваных тэмаў, нерэалізаваных праектаў. Найбольш надзённым і маштабным з'яўляецца стварэнне энцыклапедыі беларускага замежжа, якая ўключала б звесткі і пра асобаў, і пра арганізацыі, і пра асяродкі суайчыннікаў у розных краінах. А на сёння няма нават адмысловага біяграфічнага даведніка не толькі агульнаэміграцыйнага, але і прысвечанага беларусам ЗША. Усё, што ствараецца ў гэтым рэчышчы, закранае выключна краіны блізкага замежжа. Таксама важным з'яўляецца вывучэнне беларускай прысутнасці ў асобных краінах. Паза даследаваннямі пра ЗША, Аўстралію, Вялікабрытанію сёння амаль няма распрацовак, прысвечаных іншым заходнім краінам, дзе жывуць беларусы. Недаследаванымі застаюцца і канкрэтныя аспекты жыцця і дзейнасці замежных суродзічаў і іх суполак: палітычная рэпрэзентацыя, мастацкая і музычная творчасць, дачыненні з прадстаўнікамі іншых нацыянальных грамадаў, штодзённае жыццё і механізмы адаптацыі ды асіміляцыі беларусаў у розных краінах і г. д. Сёння не напісана

сістэматызаваная гісторыя Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, і наогул рэлігійнае жыццё беларускай эміграцыі застаецца малавывучаным. Патрабуе ўвагі збіранне і сістэматызацыя звестак пра беларускія могілкі ў замежжы. Вымагае дэталёвага вывучэння і статыстыка беларускай прысутнасці ў розных краінах у мінулым і сучаснасці, матывацыя і механізмы эміграцыі. Недаследаваных, нявывучаных, нераспрацаваных пытанняў у эміграцыязнаўстве сёння вельмі шмат, і патрэба з'яўлення адмысловай навукова-даследчай установы відавочная. Гэта падштурхнула б і цікавасць да вывучэння беларускай прысутнасці ў ЗША, некалі так добра справакаваную з'яўленнем кнігі Вітаўта Кіпеля.

Напрыканцы варта звярнуць увагу яшчэ на два аспекты важнасці першага выдання «Беларусаў у ЗША». Падаваныя Вітаўтам Кіпелем звесткі пра амерыканскіх беларусаў сталі актыўна ўводзіцца ў навучальныя дапаможнікі. Прыкладам, у выдадзенай у 1995 годзе другой частцы «Нарысаў гісторыі Беларусі», якая актыўна выкарыстоўвалася ў якасці падручніка на гістарычных факультэтах беларускіх ВНУ, быў змешчаны вялікі раздзел «Беларуская дыяспара: гісторыя і сучаснасць» аўтарства Галіны Сяргеевай[136]. У тэксце было багата інфармацыі пра беларусаў у ЗША і спасылкі на працу Вітаўта Кіпеля. У пазнейшым універсітэцкім дапожніку па гісторыі Беларусі Яўгенія Новіка і Генадзя Марцуля былі нават два раздзелы, прысвечаныя замежжу і дыяспары (у міжваенны час і перыяд незалежнай Рэспублікі Беларусь адпаведна)[137]. Асабліва актыўна ў дапаможніках і іншых выданнях выкарыстоўваліся звесткі пра колькасць суайчыннікаў-эмігрантаў, прыведзеныя ў «Беларусах у ЗША». Невялікі раздзел «Вяртанне беларускага замежжа» быў змешчаны і ў «Нарысах гісторыі Беларусі (1795–2002)» Захара Шыбекі[138]. І тут, зразумела, таксама падаваліся звесткі пра амерыканскіх беларусаў. Цягам апошніх дзесяцігоддзяў у беларускіх ВНУ з'явіліся адмысловыя спецкурсы, прысвечаныя беларускай дыяспары, а ў Беларускім калегіуме чытаюцца адмысловыя лекцыі па гісторыі беларускай эміграцыі ў ЗША. Такім чынам, Вітаўту

[136] Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 ч. Ч. 2 / М. П. Касцюк, І. М. Ігнаценка і інш.; Інстытут гісторыі АНБ. Мінск: Беларусь, 1995. С. 488–506.

[137] Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 2: Люты 1917 г. — 1997 г.: вучэбны дапаможнік / пад рэд. Я. К. Новіка, Г. С. Марцуля. Мінск: Універсітэцкае, 1998. С. 149–152, 446–453.

[138] Шыбека, З. Нарысы гісторыі Беларусі (1795–2002). Мінск: Энцыклапедыкс, 2003. С. 416–418.

Кіпелю ўдалося зрабіць бачнымі амерыканскіх беларусаў не толькі для метрапольнай навукі і культуры, але і для адукацыі.

І яшчэ адзін важны аспект выхаду «Беларусаў у ЗША» — метадалагічны. Праца Вітаўта Кіпеля стала своеасаблівым узорам-арыентырам для вывучэння беларускай прысутнасці ў канкрэтнай краіне. Так, перш чым пісаць свае кнігі пра беларусаў у Аўстраліі[139] і беларусаў у Вялікабрытаніі[140], я ўважліва вывучыла «Беларусаў у ЗША» і з пункту гледжання структуравання матэрыялу, вылучэння асобных аспектаў жыцця эміграцыі, і з пункту гледжання падыходаў да пошуку і тлумачэння статыстыкі беларускай прысутнасці ў краіне і г. д. І ў будучай кнізе пра беларусаў у Канадзе будзе абавязкова ўлічана тое, што зрабіў у сваім даследаванні Вітаўт Кіпель. Бо ягоная кніга — ужо класіка.

[139] Гардзіенка, Н. Беларусы ў Аўстраліі: Да гісторыі дыяспары. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2004. — 465 с.

[140] Гардзенка, Н. Беларусы ў Вялікабрытаніі. Мінск: Медысонт, 2010. — 617 с.

ГЕАГРАФІЧНЫ ПАКАЗНІК[1]

[1] У паказніку ўжытыя наступныя скароты штатаў ЗША: AK — Аляска, CA — Каліфорнія, CO — Каларада, CT — Канектыкут, DE — Дэлавэр, FL — Флорыда, GA — Джорджыя, HI — Гаваі, IA — Аёва, IL — Ілінойс, IN — Індыяна, KS — Канзас, LA — Луізіяна, MA — Масачусэтс, MD — Мэрыленд, ME — Мэйн, MI — Мічыган, MN — Мінесота, MO — Місуры, MT — Мантана, NC — Паўночная Караліна, NE — Небраска, NH — Нью-Гэмпшыр, NJ — Нью-Джэрсі, NY — Нью-Ёрк, OH — Агаё, OR — Арэгон, PA — Пенсільванія, TN — Тэнесі, TX — Тэхас, VA — Вірджынія, VT — Вермонт, WI — Вісконсін, WV — Заходняя Вірджынія, WY — Ваёмінг, WA — Вашынгтон.

ІМЕННЫ ПАКАЗНІК

ЗМЕСТ

Літаратурна-мастацкае выданне
Бібліятэка Бацькаўшчыны
Кніга 31

Кіпель Вітаўт
БЕЛАРУСЫ Ў ЗША

Адказны за выпуск *Г. Вінярскі*
Рэдактар *Н. Гардзіенка*
Дызайн вокладкі *А.Лазар*
Вёрстка *В. Нога*
Карэктар *М. Шавыркіна*

Падпісана ў друк ?.?.2017. Фармат 60×84 1/16. Папера афсетная. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 38,6. Ул.-выд. арк. 25,2. Наклад ? асоб. Заказ ?.

ПУП «Кнігазбор».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.
Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.
Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.
E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў ?

Кіпель , Вітаўт

К42 Беларусы ў ЗША / Вітаўт Кіпель; навук. рэд. Н. Гардзіенка; прадм. Л. Юрэвіч. — 2-е выд., дапрац. — Мінск: Кнігазбор, 2017. — 632 с. : іл. (Бібліятэка Бацькаўшчыны ; кн. 31)

ISBN 978-985-?-?.

Другое мінскае выданне працы В. Кіпеля «Беларусы ў ЗША» значна дапрацаванае аўтарам з улікам падзей апошніх дзесяцігоддзяў. У кнізе адлюстраваныя розныя этапы беларускай прысутнасці ў Злучаных Штатах — ад першых вядомых паасобных эмігрантаў да апошніх хваляў масавай эміграцыі. Чытач знойдзе тут інфармацыю пра палітычную, эканамічную, культурна-асветную дзейнасць суайчыннікаў, пра славутых і малавядомых выхадцаў з беларускіх земляў, што пакінулі свой след на Амерыканскім кантыненце.

УДК 821.161.3

ББК 84(4Беи)